LENGYELORSZÁG TÖRTÉNETI ÉS MITIKUS KEZDETEI
– A TÉR ALAKULÁSA –

LENGYELORSZÁG TÖRTÉNETI ÉS MITIKUS KEZDETEI
- A TÉR ALAKULÁSA -

TAPOLCAI LÁSZLÓ

BUDAPEST, 2010

Monográfiák 2.

A mű a szerző az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Kelet–Európa története a 19–20. században elnevezésű programján készült doktori disszertációjának átdolgozott, kibővített és javított változata.

Lengyelország történeti és mitikus kezdetei
– A tér alakulása –

Kiadó: Budapest, 2010, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola

Témavezetők:
NIEDERHAUSER EMIL †
RING ÉVA

A kötetet lektorálta:
RING ÉVA egyetemi docens

Sorozatszerkesztő:
GERGELY JENŐ †
SZÉKELY GÁBOR

Nyomdai előkészítés, térképgrafika: Szám-Tér-Kép Bt. (www.szamterkep.hu)

A borítón: „Szent Adalbert testének elhelyezése a gnieznói székesegyházban” A főszékesegyház bronz ajtajának jelenete. (a szerző felvétele)

Borító: Fundart Bt. (www.fundart.hu)

ISBN: 978-963-284-175-5

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta
A könyvben szereplő fotók és térképek elkészítése és kidolgozása költségeinek, valamint jogdíjainak fedezését a budapesti Lengyel Intézet anyagi támogatása tette lehetővé.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Gyerekeimnek:
Marcinak, Katának, Zsófinak és Vandának,
az ő gyerekeiknek,
valamint az ő gyerekeiknek...

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Bár a címlapon az én nevem szerepel, nem szeretném, ha bárki azt gondolná, hogy e könyv létrejötte egyedül az én érdemem. Ezért mindenkinek köszönöm a segítséget, támogatást, vagy az elnéző szeretetet.

Először is köszönöm családom tagjainak mérhetetlen türelmét, amellyel viseltettek irányomban az utóbbi években, mióta a doktori értekezésem, majd e könyv megírásával töltöttem az időt.

Hálával gondolok néhai Niederhauser Emil professzor úrra, aki a doktori iskolában első témavezetőm volt, és aki először ajánlotta a hallgatóknak cikkeim olvasását.

Köszönöm egykori tanáromnak, mostani kollégámnak, Palotás Emil professzor úrnak töretlen optimizmusát, amellyel kísérte e könyv létrejöttének hosszú és rögös útját.

Köszönettel tartozom kollégámnak és témavezetőmnek, Ring Évának, az általa nyújtott segítségért, bíztatásért és a mindenkor jóindulatú, egyúttal alapos kritikáért, amellyel munkámat felügyelte.

Megköszönöm a Magyar Ösztöndíj Bizottság támogatását, amely lehetővé tette, hogy 2001-ben három hónapot a Varsói Egyetem Történeti Intézetében tölthessek. Ekkor gyűjtöttem össze a mostani könyvben felhasznált források és szakirodalom jelentős részét. Varsói tartózkodásom idején Urszula Augustyniak professzor asszony viselte gondomat. Érdeklődéssel fogadta kutatási témámat, és felhívta a figyelmemet több, addig számomra ismeretlen, de készülő disszertációm szempontjából alapvetően fontos kora-újkori forrásra. Ezen túlmenően lehetőséget teremtett számomra, hogy az általa vezetett Warsztat Historii i Kultury Staropolskiej rendszeres találkozóin baráti légkörben előadhassam, és lengyel szakemberekkel megvitathassam akkori kutatásaim eredményeit. Segítőkészségét nagyon köszönöm.

Hasonlóképpen hálával tartozom a Jagelló Egyetem Hedvig Királynő Alapjának (Fundusz Królowej Jadwigi), amelynek jóvoltából 2008-ban egy hónapot tölthettem a Jagelló Egyetem Történeti Intézetében és Könyvtárában. Az ott töltött hónap alatt sikerült konzultálnom számos kiváló szakemberrel. E konzultációkra nagyrészt annak köszönhetően került sor, hogy krakkói mentorom,

Maciej Salamon professzor úr – aki saját könyvtárának féltett darabjait is rendelkezésemre bocsátotta – tekintélyét többször latba vetve elérte, hogy komoly, elfoglalt tudósok időt szakítsanak egy ismeretlen, de lelkes magyar történész néha furcsának tűnő kérdéseinek megválaszolására.

E könyv létrejöttét több intézmény is támogatta, vagy anyagi segítséget nyújtva, vagy lemondva az általuk nyújtott szolgáltatás ellenértékéről. Köszönet illeti a budapesti Lengyel Intézetet, és különösen Arkadiusz Bernaś igazgató urat bőkezű támogatásáért, amellyel lehetővé tette, hogy a színes fényképek és térképek előállítási költségeit és jogdíjait kifizetve még érzékletesebbé tehessem a könyvben foglaltakat az olvasók számára.

Ingyen bocsátott rendelkezésemre Ostrów Lednickiről készült nagyfelbontású színes légi felvételeket a Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy igazgatója, Andrzej M. Wyrwa professzor úr, amiért igen hálás vagyok neki.

Hasonlóképpen köszönöm Stanisław Tomoń atyának, a Jasna Górai Sajtóiroda szóvivőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta az archívumukban található szép és ritka fényképeket, és egyéb értékes és hasznos anyagokkal gazdagította a Kelet–Európa Tanszék könyvtárát. Köszönet illeti a varsói Nemzeti Múzeumot (Muzeum Narodowe w Warszawie), amiért lemondtak az általam kért kép jogdíjáról.

Külön köszönet illeti azokat, akik lelkes munkájukkal járultak hozzá e könyv színvonalának emeléséhez. Takács Małgorzata a könyv több fejezetének, valamint a lengyel nyelvű összefoglalónak fordítását ellenőrizte, ezáltal kiküszöbölve, hogy nyelvtudásom esetleges pontatlanságai zavarják a téma iránt érdeklődő lengyel olvasók szövegértését. Katkó Tamás fotográfus az általam készített fényképekből igen jó érzékkel választotta ki a legkevésbé rosszakat, és dolgozta fel azokat oly módon, hogy érzékletesebbé tegyék a száraz szövegbe foglalt ismereteket. Horváth Ildikótól sokat tanultam a szövegszerkesztés rejtelmeiről, amivel rengeteg időt spórolt meg nekem a könyv írása során. Mindhármuknak köszönöm az önzetlen segítséget.

Végül köszönöm a segítséget azoknak a hallgatóknak, akik a foglalkozásokon aktív részvételükkel, remek, eredeti ötleteikkel és friss gondolataikkal – tudtukon kívül is – folyamatos gondolkodásra és önvizsgálatra kényszerítenek.

Tapolcai László

Budapest, 2010. november 10.

BEVEZETŐ

E könyvben Lengyelországnak, mint eszmei-területi egységnek kialakulásával, másként fogalmazva az adott területen kialakuló lengyel nemzet lakhelyével – mint eszmei, történelmi térrel – kapcsolatos némely kérdésekkel kívánok foglalkozni. Ebből következően nem kívánok belemélyedni annak vizsgálatába, hogy milyen nemzetközi politikai, vagy katonai erőviszonyok között jött létre Lengyelország, mikor melyik uralkodó, és miért foglalt el, vagy veszített el bizonyos területeket. Nem tartom vizsgálatom tárgyának, hogyan alakultak ki a lengyelség egyes társadalmi csoportjai, és milyen volt ezek egymáshoz fűződő viszonya, valamint azt sem, hogyan alakult ki a lengyel állam intézményrendszere. Könyvem megírásakor két fő kérdés vizsgálatát tűztem ki célul: egyrészt, hogyan vált az adott térségben élő számos nyugati szláv közösség területe egy egységes ország területévé, másrészt, hogyan vált e számos közösség keretei között élő szlávság lengyellé, és hogyan azonosult az általa lakott ország területével.

Könyvem megírásának aktualitását az is növeli, hogy több évtized után újabban ismét a lengyel középkorászok érdeklődési körébe került országuk kezdeteinek vizsgálata,[1] másrészt a fiatalabb lengyel középkorász nemzedékek tagjai nagy érdeklődést mutatnak Magyarország történelmének kezdeti időszaka iránt is.[2] Mindkét fejlemény serkentőleg hatott e könyv megírására.

Az elmondottaknak megfelelően a könyv két fő részből áll. Az első rész a lengyel állam létrejöttével kapcsolatos mai nézetek közül azokat ismerteti és veti össze a vonatkozó forrásanyaggal, amelyek szerint a lengyel állam egy adott etnikai csoport, törzs, vagy más, konkrét megkülönböztető névvel bíró

1 Łowmiański, Henryk: *Początki Polski* című munkája vonatkozó köteteinek megjelenésétől (1963–1973) fogva egészen az ezredfordulóig az ország kezdeteire irányuló kutatások kikerültek a lengyel középkorászat fő kérdéskörei közül.

2 Gondolok itt elsősorban Ryszard Grzesik poznani, Stanisław Andrzej Sroka krakkói történészek munkáira (lásd a szakirodalomnál). Lesław Spychała wrocławi történész a Lengyel Középkorászok III. Kongresszusán *Legenda dynastyczna Arpadów. Między pulpitem średniowiecznego skryby a „warsztatem" współczesnego badacza* (Az Árpádok dinasztikus legendája. A középkori írástudó pulpitusa és a modern kutató „műhelye" között) címmel tartott előadást Łódźban 2008. szeptember 24-én.

közösség aktivitásának eredményeképpen jött létre. Az állam létrejöttének vizsgálata azért fontos, mert ennek létezése nélkül nem úgy, nem akkor és nem feltétlenül azon a területen jött volna létre Lengyelország, ahogy, amikor és ahol végül is kialakult. Ahhoz azonban, hogy a későbbi lengyel területeken lejátszódó folyamatokat áttekintsem, röviden vázolnom a szlávság eredetének, a különböző szláv csoportok szétválásának, és további fejlődésüknek folyamatát az egyes szláv államok megalakulásának idejéig. Ez a vázlat azonban nem törekszik többre, minhogy a korai szlávság képét igen nagy vonalakban megrajzolja, és a legfőbb jelenségeket röviden leírja.

A legutóbbi időkig a történészek jelentős része által elfogadott nézet, hogy a későbbi lengyel területek dél–keleti részén, a Visztula felső folyásánál, a IX. század második felében létezett egy rövid ideig fennálló területi-politikai képződmény, amely rendelkezett egy kezdeti állam jellemzőivel, amelyet egy feltételezett viszlán törzzsel és fejedelmükkel hoznak összefüggésbe[3], és amely nem sokkal később, talán a nagymorva állam északi irányú expanziója következtében megszűnt. Ezzel egyidőben, vagy valamivel később, a IX. század végén a későbbi lengyel területek nyugati részén, a Warta folyó mentén – a kortárs írástudók számára szinte észrevétlenül – kialakulóban volt egy másik hasonló képződmény, amely már a későbbi lengyel állam területének csíráját hordozta magában. Ezt a területi-politikai képződményt néhány történész a lędzianoknak nevezett törzzsel, vagy e névvel ellátott közösséggel hozta kapcsolatba, a lengyel történészek többsége azonban mind a mai napig úgy tartja, hogy a létrejövő lengyel állam a polán törzs politikai-katonai tevékenységének eredménye.[4] Könyvem első részében tehát a viszlánokkal, lędzianokkal és polánokkal kapcsolatos forrásokat vetem össze a róluk alkotott mai tudományos nézetekkel. Nem foglalkozom érdemben azokkal a korábbi és mai nézetekkel, amelyek a lengyel államalapítást külső hódítás eredményeként értékelték, melyek közül említést érdemelnek a vikingek vagy normannok, valamint a kijevi poljánok szerepével foglalkozó hipotézisek, amelyeket Henryk Łowmiański foglalt össze és vetett kritika alá.[5] Ezen elméletek valószínűségét a történettudomány már a múlt század közepén megkérdőjelezte. Az utóbbi időben azonban – különösen a talányok és titkok megfejtésére szakosodott „történészek" körében – ismét felmerülnek az első lengyel uralkodó, I. Mieszko viking származására utaló nézetek,[6] másfelől – egyes X.

3 A viszlán állammal kapcsolatos szakirodalmat a vonatkozó fejezetben részletesen ismertetem.

4 A lędzianok és a polánok államalapítással kapcsolatos szerepére vonatkozó szakirodalmat a róluk szóló fejezetben ismertetem.

5 Łowmiański, Henryk: *Zagadnienie roli normanów w genezie państw słowiańskich.* Warszawa, PWN, 1957.

6 Pl.: Zieliński, Andrzej: *Początki Polski. Zagadki i tajemnice.* Warszawa, Bellona, 2007.

századi települések régészeti vizsgálata alapján – néhányan nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az államalapításban a Skandináviából érkezett katonai erőnek, mint korábban.[7] E nézetek együttesen sem valószínűsítik, hogy a későbbi lengyel állam kialakulása főként viking harcosok tevékenységének lett volna köszönhető.

Könyvem első részében az alábbi kérdésekre adható válaszokat vizsgálom:

1) Vajon a forrásokból kiolvasható-e a három említett nyugati szláv törzs vagy közösség valós létezése az állam kialakulásának idején, és a szerepük olyan volt-e a későbbi Lengyelország létrejöttében, mint ahogyan azt a mai történészek többsége is gondolja?

2) Vajon a létrejött országnak és a benne lakó népnek általánosan használt neve: Polonia – Poloni (Polska – Polacy) megalapozza-e azt a nézetet, hogy az ország létrejöttében a polánoknak nevezett törzs aktív szerepet játszott?

3) Lehetséges-e, hogy inkább egy kétlépcsős folyamat zajlott le, amelynek első lépcsőjében egy közösség, illetve annak elitje kiterjesztette hatalmát a későbbi lengyel területek fölé, létrehozva a későbbi Lengyelország területének magját, majd ezután egy második lépcsőben a már létrejött területi-politikai alakulatot és a rajta élő közösséget egy olyan közös névvel „látták el", amely megfelelő volt arra, hogy az országnak és lakóinak közös neve legyen?

4) Ha az utóbbi kérdésre a válasz igen, akkor vajon az új közös népnév tükrözi-e az ország kialakulásában vezető szerepet játszó etnikai csoport (közösség, törzs, stb.) nevét, vagy azt háttérbe szorítva egy „új" hagyomány kiindulópontjáról van-e szó?

5) Vajon ez az immár több mint ezer éves hagyomány befolyásolta-, befolyásolja-e a későbbi korok, elsősorban is a mai kor történészeit akkor, amikor fel akarták, akarják tárni Lengyelország kialakulásának kezdetei történéseit?

A könyv második részében azt vizsgálom meg, hogy a már létrejött Lengyelországhoz, annak bizonyos területeihez, tájképeihez, a síksághoz, a folyókhoz, a hegyekhez és a tengerhez, valamint a városokhoz, falvakhoz, és az ország határaihoz kapcsolódó hiedelmek, mondák és a bennük rejlő jelképek hogyan válnak az évszázadok során egységes, mondhatni nemzeti mitológiává. A lengyel mitológiának tehát azon elemeit vizsgálom, amelyek az országra, mint térre, annak egyes különleges funkciókkal bíró részeire vonatkoznak, és amelyek feltételezésem szerint nagymértékben hozzájárultak egy egységes Lengyelország-kép kialakulásához, egyszersmind nagy szerepet játszottak a lengyel nemzettudat kialakulásában. Az elmondottaknak megfelelően az alábbi kérdésekre keresem a választ:

7 Kurnatowska, Zofia: *Początki Polski.* Poznań, PTPN, 2002.

1) Hogyan látta a középkor és a kora-újkor lengyelsége saját országát és annak helyét a világban?
2) Milyen emlékeket őrzött meg országa kialakulásáról, milyen emberi, természeti és természetfölötti erők, hatalmak játszottak közre a kialakulás folyamatában?
3) Hol és hogyan keletkeztek az ország központjai, milyen erők működése tette lehetővé, hogy e központok hatása az egész országra kiterjedjen, milyen körülmények játszottak közre e központok felemelkedésében és esetleges hanyatlásukban?
4) Hogyan alakították ki az elődök Lengyelország határait, hogyan tágították, és hogyan védték meg ezeket?
5) Hogyan alakítják az egyes helyszinek az ember magatartását, mi történik, ha valaki másképpen viselkedik, mint ahogyan a térben elfoglalt helye megkívánja?
6) Miként vélekedtek a régi időkben a főként kiterjedt síkságon élő lengyelek az országukat határoló tengerről és magas hegyekről?
7) Vajon kiben, vagy miben látták azt a földöntúli erőt, amely az ország egészéről gondoskodott, és megóvta azt külső támadások, vagy természeti csapások, járványok esetén?
8) Mikor és hogyan alakult ki az a képzet, mely szerint az ország területének legfőbb védelmezője egy szelid, szűz királynő, és hogyan változott e női alak a középkor és kora-újkor évszázadaiban?

E kérdések vizsgálata során mintegy kontroll csoportként, összehasonlító anyagként idézek néhány nem lengyel, elsősorban cseh, keleti szláv és magyar forrást anélkül, hogy az említett országok történelmének hasonló, vagy eltérő jelenségeit részletes és alapos vizsgálat alá vetném. Vizsgálataim fő vonulata a lengyelség saját országáról, valamint ezen keresztül saját magáról és történelméről kialakított képének fejlődése.

Könyvem fő rendező elve tehát a tér, vagyis az ország, és annak főbb részei: a központok, a határok, a tenger és a hegyek. Ezt az elvet tükrözik az egyes fejezet címek, hasonlóan Fernand Braudel magyarul is megjelent könyvének fejezet címeihez.[8] A fejezeteken belül azonban másodlagos rendező elvként megjelenik az idő, hiszen enélkül lehetetlen volna a mítosz fejlődésének bemutatása. Itt azt az elvet követem, hogy egy mítosz, vagy mitikus motívum első felbukkanásától kezdve végigkísérem annak változásait, fejlődését az általam – nem egészen önkényesen – megválasztott időhatárig. Így előfordulhat, hogy látszólag hosszú oldalakon keresztül egy adott történelmi eseményről beszélek, amely mondjuk a XI. század elején játszódott le, holott igazából nem

8 Braudel, Fernand: *Franciaország identitása I. A tér és a történelem.* Budapest, Helikon, 2003.

maga a történelmi esemény vizsgálatom tárgya, hanem az, hogy ezen esemény különböző korokban született leírásaiban hol és hogyan jelenik meg, hogyan tárul föl, nyilvánul meg a mítosz.

Vizsgálódásaim időbeli keretei igen szélesnek tűnhetnek, hiszen egy nagyjából kilenc évszázados időszakot ölelnek fel. Kiindulási pontjuk kb. a IX. század közepére, vagyis a Piastok által alapított állam létrejöttét és a kereszténység felvételét közvetlenül megelőző egy évszázados időszakra tehető. Ez az az időszak, amelyről a legendákon, valamint a szórványos és esetleges említéseken kívül már többé-kevésbé konkrét ismeretekkel rendelkezik a történettudomány.

Ekkoriban két, korábbi eredetű, Európa további történelmét lényegében meghatározó nagyon fontos folyamat közelíti meg a későbbi lengyelség által lakott területek határait. Az Európa nyugati részén a népvándorlás eredményeképp „összezsúfolt" népek és etnikai csoportok kb. a VIII–IX. századtól kezdődően megpróbálnak kelet felé terjeszkedni, és az ott élő, a társadalmi szerveződés alacsonyabb fokán álló szláv és balti törzsek, valamint ezek területei fölé hatalmukat kiterjeszteni.[9] Ezzel a nyugat-kelet irányú politikai és gazdasági folyamattal szinte egyidőben a keresztény vallás is elhagyja a Földközi-tenger medencéjét, és Európa szerte megindul a kereszténység délről észak felé irányuló terjedése-terjesztése. A két folyamat egymástól függetlenül is és egymással szoros összefüggésben is kb. a IX-X. század fordulóján éri el a későbbi lengyel területeken élő szláv törzseket, ezzel számos olyan belső folyamatot idézve elő, amely a lengyel állam megalapításához vezetett. Ebből az időszakból maradt fenn az Európa távolabbi részein élő – földrajzzal, kereskedelemmel, politikával és a vallás kérdéseivel foglalkozó – írástudók számára addig nagyrészt ismeretlen területekkel kapcsolatos konkrétabb korai források döntő többsége. A későbbi lengyel területekről származó források híján ezek időnként a lengyel nemzettudat legkorábbi gyökereit tartalmazó dokumentumokká váltak.

Vizsgálódásainknak a mához közelebb eső határa a XVII. század vége, pontosabban III. (Sobieski) János király halálának éve: 1696. Bár az évszám megválasztása önkényesnek tűnhet, úgy gondolom azonban, hogy Sobieski János halálával lezárul az a korszak, amelyben a lengyelek (pontosabban a lengyel–litván állam) irányító, de legalábbis aktív, alakító szerepet játszottak Európa történetében, hogy azután pontosan kilencvenkilenc esztendővel később – több mint száz évre – Lengyelország teljesen eltűnjön Európa térképéről.

A XVII. század az a kor, amelyre a lengyelek (a korszakkal foglalkozó kutatók differenciáltabb és árnyaltabb véleményét leszámítva), mint világra szóló katonai győzelmeknek és a nemesi szabadság kiteljesedésének korára emlékeznek. Szemben a magyarok közmondásosan pesszimista múltszemléletével,

9 Davies, Norman: *Boże Igrzysko. Historia Polski.* Wydawnictwo Znak, Kraków, 1992. t. I 81–83.o.

amely Muhira, Mohácsra, Világosra, Trianonra és a Don-kanyarra emlékezik, a lengyelek nemzettudatában a hatalmas, vagy annak kikiáltott katonai győzelmek kapnak vezető szerepet, amelyek sorában a XVII. századiak a legfontosabbak között szerepelnek: Kircholm – 1605, Chocim – 1621, 1673, Oliwa – 1627, Częstochowa – 1655, Bécs – 1683.

A katonai győzelmek mellett azonban ez az az évszázad, amikor a nemesi köztársaság politikai rendszere végképpen megfeneklik, a gazdaság állapota egyre gyorsuló ütemben romlik, a katolicizmus és protestantizmus hosszú és viszonylag békés vetélkedése véglegesen a katolicizmus javára dől el. A XVII. században megtalálható szinte az összes olyan társadalmi, politikai, vallási és gazdasági folyamat, amely egyre jobban elmélyülve, megmerevedve Lengyelország felosztásához vezetett. Bár a XVIII. század második felében egyre intenzívebbé váló, a társadalom, a politika, a jog, a gazdaság egyre szélesebb és mélyebb szegmenseit átfogó reformok születnek,[10] még néhányszor dicsőségesen megvillan a lengyel szablya, mégis, a század elejétől kezdődően a lengyelség számára egy új korszak kezdődik, amelyet Paweł Jasienica és Norman Davies nyomán az „agónia" címmel illethetünk.[11] Az 1700-as évek elejének jelenéből visszatekintve már a közelmúlt is aranykornak számított, ami talán egyszer s mindenkorra eltűnt.

A vizsgált időszak hosszúságát még egy fontos körülmény indokolja. Az egyik kiinduló feltevésünk szerint az emlékezet, az értékek, a mítoszok és a jelképek akkor válnak a nemzettudat alakítóivá, illetve annak részeivé, ha keletkezésüktől fogva viszonylag hosszú időn keresztül állandóan jelen vannak és – a különböző korszakok társadalmi, kulturális, vallási, politikai, stb. viszonyainak megfelelően – hatnak a közösség tagjainak tudatára. E feltevésemet megerősítette Braudel egyik gondolata, amelyet disszertációja első kötetének bevezető részében fogalmazott meg: „Az első rész egy szinte mozdulatlan történelemmel foglalkozik, az ember és környezete kapcsolatának történetével; amely lassan folydogál, lassan változik, gyakran visszafordul, bizonyos ciklusokat szüntelenül újrakezd. Nem mellőzhetem ezt a szinte időtlen történelmet, amely az embert az élettelen dolgokhoz kapcsolja, és nem elégített volna ki egy, a történelemkönyveket hagyományosan bevezető földrajzi áttekintés az ásványkincsek, a megművelt földek, a növényzet gyors bemutatásával; minderről többé

10 A téma legjobb, legbővebb magyar feldolgozása: Ring Éva: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?" A nemesi köztársaság válságának anatómiája.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2001.

11 Jasienica, Paweł: *Rzeczpospolita obojga narodów.* Warszawa, PIW, 1986. Könyvének a Sobieski János halála utáni időszakkal foglalkozó, harmadik része a Dzieje agonii címet viseli. Davies, Norman: *Boże Igrzysko. Historia Polski.* Wydawnictwo Znak, Kraków, 1992. t. I Könyve 18. fejezetének, mely Poniatowski Szaniszló Ágost uralkodásával és Lengyelország felosztásával foglalkozik (1764–1795), adta az Agónia címet. A lengyel történelem fejleményeit figyelembe véve ezt a fogalmat azonban kiterjeszthetjük Lengyelország egész XVIII. századi történelmére.

nem esik szó, mintha a virágok nem térnének vissza minden tavaszon, mintha a nyájak nem vándorolnának szüntelenül, mintha a hajók nem valóságos, az évszaknak megfelelően változó arculatú tengeren úsznának."[12]

E könyvben tehát azt a korszakot vizsgáljuk, amelynek kezdetén a későbbi lengyelség az európai írott történelembe belép, és amelynek végén átmenetileg megszűnik annak aktív alakítója lenni.

Egy ilyen széles időhatárok között mozgó dolgozatnál hangsúlyozottan fontos kérdés a módszertan. Pontosabban megfogalmazva az a kérdés, hogy milyen forrásokat használjunk fel, és hogyan, milyen módszerrel vizsgáljuk forrásainkat ahhoz, hogy kézzelfogható, pontos eredményre jussunk. Mind a felhasznált források jellegében, mind pedig vizsgálatuk módszertanában eltérés mutatkozik a dolgozat két fő része között. Az első rész a lengyel állam kialakulásával foglalkozik, annak is kezdeti szakaszával, amelyben egy nemzetségi és etnikai csoport keretek között élő társadalom átalakul egy kezdeti központosított államban élő társadalommá. E folyamat kezdetei a IX. századig nyúlnak vissza, amelynek fejlődését a XI. század elejéig, vagyis I. Boleszló uralkodásáig kísérem végig. Ebből a korszakból már rendelkezünk konkrét forrásokkal, e források azonban meglehetősen szűkszavúak, ráadásul egymástól jelentősen eltérő a fogalmi rendszerük. Ezért nagyon fontos annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mit is jelentenek, mit jelölnek e forrásokban a lengyelség kezdeteire utaló fogalmak. Az érthetőség kedvéért felsorolok néhány példát. Vajon mit jelentenek a Bajor Geográfus által használt *regio* és *civitas* szavak? Vajon ugyanazt jelöli-e az általa használt *Vuislane* elnevezés, mint a Nagy Alfréd által használt *Wisle land*? Vajon ezek az elnevezések alapot adhatnak egy IX. századi viszlán állam létének feltételezéséhez, ahogyan számos történész véli? Mire vonatkoznak a különböző korabeli forrásokban fellelhető *Lendizi*, *Lenzaninoi*, *Litzike*, *Licicaviki*, *Ljach* elnevezések? Mit rejt a Canaparius által használt *dux Palaniorum* szókapcsolatben szereplő *Palani* elnevezés? Vajon egy régóta létező, de korábbi források által meg nem nevezett nyugati szláv törzsre? Vagy egy másfajta csoportra? Van-e ennek a megnevezésnek törzsi-etnikai tartalma?

E kérdések megválaszolása elengedhetetlenül szükséges annak megértéséhez, hogy hogyan alakult ki a korai lengyel állam. Ennek szerintünk legkézenfekvőbb módja a rendelkezésre álló források filológiai vizsgálata, vagyis e forrásokban szereplő fogalmak jelentésének pontos meghatározása. Az állam kialakulásának számos körülményére fényt derítettek, vagy deríthetnek a régészeti leletek, ezek azonban keveset mondanak el arról, hogy kik is alapították a lengyel államot. Erre a kérdésre csak az írott források adhatják meg a választ. Ezért indokolt, hogy e forrásokat filológiai módszerekkel elemezzük. A filoló-

12 Braudel, Fernand: *A Földközi tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* I. Budapest, Akadémiai – Osiris, 1996. 4–5.o.

giai vizsgálat elvégzése után, e fogalmakat történeti közegükbe visszahelyezve, immár a régészeti kutatások eredményeit is figyelembe véve lehet feltárni a forrásokban rejlő történeti valóságot.

A könyv második részében olyan középkori és koraújkori forrásokat vizsgálunk, amelyek megírásának célja a múlt megőrzésre méltó eseményeinek, szokásainak, értékeinek megörökítése volt. Erre szolgáltak a középkori geszták, krónikák, legendák, amelyek nemcsak az egyes fontos tényeket rögzítették, mint azt az évkönyvek szerzői tették, hanem azokat egyfajta kozmikus rendbe harmonikusan illeszkedő logikus rendszerré állították össze. A koraújkortól kezdődően egyre több ilyen narratív forrás maradt fenn, melyek azonban műfajilag nagymértékben eltérnek a korábbiaktól. Ezek lehetnek alkalmi beszédek, prédikációk, egy-egy fontos eseményt megörökítő epikus művek, emlékiratok, vagy politikai propaganda iratok, ideológiai publicisztikák, stb. Ahhoz azonban, hogy e művekből a bennük rejlő rendszert, világképet teljes egészében feltárhassuk, hasonló elvek szerint kell elemeznünk e forrásokat, mint amilyen rendszerben megalkották őket. E kívánalomnak leginkább a középkori és modern hermeneutika rendszere felel meg.

A középkorban a szövegmagyarázat az egyik legfontosabb tudomány volt, amelynek kézzelfogható jelentőségét könnyen megérthetjük a különböző eretnekmozgalmak, a nyugati és keleti egyház, vagy a keresztes háborúk történetét tanulmányozva. E tudományos rendszert, amelyet csak szent szövegek elmzésére használták, úgy kell elképzelnünk, mint egy többemeletes házat, amelynek alsó szintjét a szöveg szó szerinti – vagyis történeti – értelmezése alkotja, a felső szinteken pedig a szöveg, vagy szövegrész allegorikus, tropologikus és anagogikus értelmezései kapnak helyet. Például az *út* első, szó szerinti jelentése maga az út, allegorikus jelentése a hit, tropologikus jelentése a Jézust követő ember élete, anagogikus értelmezése pedig az üdvözülés, más szövegkörnyezetben esetleg az említettek ellenkezője (vagyis a hitetlenség, a nem Jézust követő ember földi élete, valamint az örök kárhozat) lehet. Ez a rendszer nagyon bonyolult, így nem volt egészen kockázatmentes a próbálkozás, még szerencse, hogy manapság a szövegértelmezés következményei kevésbé riasztóak, mint régen.

A modern hermeneutika is különböző értelmezési szinteket különít el,[13] ezek azonban itt már nem emeletekként, hanem egyre tágabb horizontokként jelennek meg. A legszűkebb horizont a szó szerinti jelentés horizontja. Ennél tágabb, de magába foglalja az előzőt az asszociációk horizontja, amely egyrészt a szövegértelmező sajátja, másrészt pedig hangsúlyozottan annak a társadalomnak, kultúrának, kornak és helynek terméke, amelyben az értelmező él. A harmadik,

13 A hermeneutikáról lásd: Bonyhai Gábor: *Régi és új hermeneutika*. Budapest, Helikon, 1981. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 1984. Jauss, Hans Robert: *Az irodalmi hermeneutika elhatárolásához*. Budapest, Helikon, 1981.

az előző kettőt is magába foglaló a legtágabb, végtelenbe vesző horizont: a szimbólumok világa, amelyben feltárul az értelmező számára a szöveg belső univerzuma, a benne rejlő valóság, illetve ennek magyarázata.

A modern hermeneutika egyik alaptétele, hogy a szöveg akkor válik élővé, amikor azt az olvasó befogadja. Ebből az is következhetne, hogy ahány olvasó, annyi értelmezés születik. Ez elvben igaz lehetne, a gyakorlatban azonban éppen az olvasó társadalmi, kulturális meghatározottsága miatt a szövegnek számos, egymáshoz igen közelálló értelmezése születhet. A szöveg megértése egy olyan folyamat eredménye, amikor a szöveg és az olvasó horizontjai egybeolvadnak.

A hermeneutika másik sajátsága az értelmezések történetiségének vizsgálata. Jauss szerint a „hermeneutika azt a kérdést igyekszik rekonstruálni, amelyre a szöveg eredetileg válasz volt, s ebből kiindulva igyekszik rekonstruálni a kérdéseknek és az elvárásoknak azt az életvilágbeli horizontját, amelybe *a mű a maga korában az eredeti címzettek számára* belépett"[14] (kiemelés tőlem – T. L.). Ez az a pont, ahol a történész számára a hermeneutika, mint vizsgálati módszer, hasznossá válik. A történetírás egyik sajátja, hogy a történelmet sok esetben „visszafelé" írják, vagyis a történészek saját koruk, társadalmuk és kultúrájuk (esetleg etnikai, vallási, politikai hovatartozásuk) horizontját vetítik vissza az általuk vizsgált történelmi környezetbe. Arthur E. Imhof írja: „köztudomású, hogy minden nemzedék újból megírja a maga történelmét. Ellenérzésem... abból a körülményből fakadt, hogy mindaz, amit manapság művelünk, nem ér *semmit*, ha őseink szemével akarjuk látni a múltat. Ugyanis az ő érdeklődésük sokszor a lehető legnagyobb mértékben különbözött a miénktől, és egyre gyakrabban tűnik föl, mennyire nem helyénvaló módon közelítünk egyik vagy másik problémához. Sőt az sem ritka, hogy „hamis" a kérdés, amelyet felteszünk."[15]

A hermeneutika segítségével ezt a folyamatot vissza lehet állítani a feje tetejéről a lábára, vagyis a történelmi folyamatot nem a pillanatnyi végeredménye szemszögéből, hanem fejlődésének természetes irányából vizsgálni. Így lehetőséget kapunk arra, hogy az eddigieknél jóval nagyobb részben rekonstruálni tudjuk az elmúlt korok valóságát, precízebben fogalmazva azt, amit a régi korok embere valóságként élt meg, ezáltal a történelem ténylegesen az élet tanítómesterévé válhat.

A hermeneutikával, mint vizsgálati módszerrel kapcsolatban felvetődik néhány kétely is, amelyek részben helytállóak, ezért dolgozatunkban igyekszünk óvatos bátorsággal használni e módszert. Az első kétely abból fakad, hogy a középkorban a hermeneutikát elsősorban nem történeti, hanem sokkal inkább szakrális szövegek, elsősorban a Biblia elemzésére és értelmezésére használták.

14 Jauss: i. m. 195–196.o.

15 Imhof, Arthur E.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 16.o.

Ez részben igaz is, más a helyzet azonban, ha megnézzük, hogy kik írták a középkori krónikákat. Erre a kérdésre ad választ többek közt Jean Blacker:

„Akik latinul írtak, gyakran elsősorban exegeták voltak, és másodsorban történetírók: a történelem nem önálló tudomány, hanem inkább a segédtudományok egyike volt, amely a jog és a teológia malmaiba szállította a gabonát, az isteni kegyelem és büntetés példái által. A latinul író történészek gyakran adoptálták azokat az előadásmódokat, amelyekben már otthonosak voltak, átvéve a bibliai exegézis alak ábrázolását, valamint a klasszikus (pogány) történetírók retorikai eszköztárát."[16]

Igaz ez a középkori lengyel krónikaírókra is, legyen szó akár névtelen szerzetesekről, akár olyanokról, akiknek nevét tudjuk, vagy tudni véljük. Kivétel nélkül mind egyházi képzésben részesültek, egyházi pályát választottak és jártak be, és mivel a történelem ekkor még valóban nem számított külön tudománynak, szinte biztos, hogy a történelemmel kapcsolatos gondolkodásukat és íráskészségüket egyaránt a Szentírás és az egyházatyák, valamint a klasszikus, elsősorban római történészek műveinek tanulmányozásából merítették.

A másik kritikai észrevétel abban áll, hogy a hermeneutika nem történeti, hanem irodalmi szövegek elemzésére szolgál. Ahelyett, hogy vitába szállnék ezen állítással, inkább nézzük meg, hogy vajon a modernitás előtti történeti munkák pusztán történetiek, vagy esetleg irodalmi alkotásnak is minősülnek. Norbert Kersken a középkori lengyel krónikák vizsgálata során egyfajta királyi vagy fejedelmi mecenatúráról beszél, ezzel összefüggésben a krónikákat „irodalmi produktumnak" nevezi, felsorolva e krónikák néhány olyan elemét, mint amilyenek például a harcos lechitákról, Krakról, Vandáról, Lestkóról, vagy Popielről szóló mondák.[17]

Ezek történetiségének kérdéséről a későbbiekben szó lesz, most inkább nézzük meg, milyen kapcsolatban van egymással az irodalom (fikció) és a történelem (valóság).

„A középkori történetírás, mint minden történetírás, előtérbe helyezi a valóság reprezentációjának problémáját – azaz a szöveg és a tárgy közötti viszonyt – egy „realisztkus" stílus felhasználása által. A középkori történetírás azonban különösen zavarba ejtően teszi ezt, amikor szöges ellentétben a modern történetírással, ahol a „tartalom" – a „tények", adatok, stb. – feltételezetten „valóságos", a stílus pedig bizonyos mértékig szabadon választható, a középkori krónikák törekednek a realisztikus stílus alkalmazására, de mint erkölcsileg komoly „tartalmat", belefoglalják a modern történeti realizmus

16 BLACKER, JEAN: *The Faces of Time: Portrayal of the Past in Old French and Latin Historical Narrative of the Anglo-Norman Regnum.* Austin, University of Texas Press, 1994. xi.o.

17 KERSKEN, NORBERT: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes". Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter.* Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1995. 564–565.o.

által szisztematikusan kizárt anyagok széles skáláját: többek között csodákat, feltámadásokat, szenteket, mítoszokat, látomásokat."[18]

Hans Werner Goetz a szimbolikus történetírással kapcsolatban megjegyzi: „A fogalom (a szó) a középkori tudósoknak nemcsak a valós tárgyat jelentette, hanem ugyanakkor valami mást, magasabbat (metafizikusat) vagy valami későbbit szimbolizált. Ez természetszerűleg elsősorban magára az Isten Igéjére, a Bibliára érvényes. A Bibliai exegézis íly módon lett éppenséggel a középkori tudomány, a továbbiakban a hermeneutika számára küzdelem az igazi megértésért. Emögött az a neoplatonista meggyőződés állt, hogy az isteni-mennnyei örökkévalóság az egyetlen igazi valóság; minden, ami földi, és ezzel együtt minden fogalmunk ebből levezetett „árnyék", amely az öröklét egy részének birtoklásán keresztül az örökre utal. Emiatt *muszáj* volt „szimbólumokban" beszélniük és gondolkodniuk, aminek az volt a célja, hogy a földi leképezésekből az igazi valóság egy darabját ragadják meg: a fogalom a jövendő szimbóluma volt, mert magyarázatot adott és jeladással (significatio) bírt."[19]

Goetz ezután hivatkozik kollégájára, Friedrich Ohlyra, aki szerint „a középkori szövegeket csak akkor lehet értelmezni és besorolni, ha a középkori jelentéstartalmát értjük meg a szövegnek."[20]

Az elmondottak összegzéseként tehát röviden annyit jegyezhetünk meg, hogy a középkori krónikákat elsősorban egyházi műveltségű szerzők írták, akiknek műveiben egy a maitól eltérő, az emberi társadalmat, a körülötte lévő természetet, valamint a természetfölöttit is magába foglaló – mai profán, szekularizált szemmel fiktívnek, vagy irodalminak, (esetleg virtuálisnak) tűnő – valóság jelenik meg, aminek törvényszerűségeit, idő-, és térbeli bekövezténék paramétereit az isteni gondviselés határozza meg. E törvényszerűségeket és paramétereket a történettudomány hagyományos módszereivel csak kevéssé lehetséges meghatározni, ezért szükséges a történettudomány, az irodalomtudomány és a nyelvészet módszereinek együttes használata e modernitás előtti szövegek vizsgálatában. Ezek segítségével egy sokkal színesebb történeti valóság feltárása válik lehetségessé.[21] Azon történészek számára, akik óvatosságra intenek ezen új módszerekkel, vagy inkább e módszerek használatát szükségessé tevő kérdésekkel kapcsolatban, megfontolandó Goetz alábbi kijelentése:

18 Spiegel, Gabrielle M.:*The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Baltimore–London, The John Hopkins University Press, 1997. xii.o.

19 Goetz, Hans-Werner: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*. Darmstadt, Primus Verlag, 1999. 265.o.

20 uo. valamint Ohly, Friedrich: *Schriften zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung*. Darmstadt, 1977. 1–31.o.

21 A lengyel krónikák irodalmi olvasatairól lásd: Michałowska, Teresa: *Medievalia i inne*. Warszawa, PWN, 1998. és ugyanő: *Średniowiecze*. Warszawa, PWN, 1995. 103–144 és 187–198.o.

„Minden további nélkül lehetővé kell tenni, hogy az új kérdések értékét a medievisztika korszerű továbbfejlődése érdekében elismerjék, akkor is, ha az érintetteknek maguknak egyenesen nehezükre esik, hogy a saját álláspontjukat világosan meghatározzák, vagy akár kényelmes pozíciójukat feladják."[22]

E könyv megírása során számos esetben nyújtottak segítséget a korabeli képző- és iparművészet alkotásai, tágabb értelemben a premodern társadalmak anyagi kultúrájának termékei is. Általuk az írott források jelenetei érzékletesebbé válnak, az egyes részletek mozgásba jönnek és elfoglalják kijelölt helyüket a térben és időben. Ezek az ábrázolások láthatóvá teszik dolgozatunk elsődleges témáját, a teret, elhelyezik a térben az embert, megmutatják, hogy a tér melyik szegmensében milyen magatartási mintát kell követni, és szemléltetik, hogy milyen következményekkel jár e minták figyelmen kívül hagyása. Éppen azért, hogy a könyvben leírtakat „láthatóvá" tegyem, a szövegbe néhány helyen a középkori képzőművészet, építészet alkotásait, vagy egyszerűen az általam leírt táj mai állapotát ábrázoló képeket iktattam be. Hangsúlyozni kívánom, hogy e képek csak szerény illusztrációként szolgálnak, mivel dolgozatomnak nem tárgya a lengyel mitológia ikonográfiai megjelenésének vizsgálata.

A lengyel nemzettudat e középkori és koraújkori gyökereinek – az országhoz, mint területhez kapcsolódó mítoszoknak és legendáknak – feltárása igen nagy és – valljuk be – nehéz feladat. Nehéz, mivel az adott hosszú korszakban nem születtek – vagy ha netalán születtek, akkor sem maradtak fenn – olyan művek, amelyek a kérdéssel célirányosan, vagy érintőlegesen foglalkoztak volna, hiszen maga a kérdésfelvetés is sokkal későbbi eredetű. Nagy a veszélye annak, hogy a vizsgálatok eredménye nem lesz több, mint puszta tudományos (?) spekuláció. Nehéz, mert a nemzettudat számos elemből tevődik össze, amelyek közül igen nehéz kiválasztani azokat az elemeket, amelyek többé-kevésbé általánosnak mondhatók. Nehéz a feladat azért is, mert – különösen a címben meghatározott időintervallum korábbi szakaszaiból (kb. a XI. század végéig) egyáltalán is kevés általunk értékelhető forrás maradt fenn, és arról sem tudunk sokat, hogy a forrásokból elénk táruló képek, illetve maguk a források, mennyire voltak ismertek és elfogadottak az adott korban, illetve mennyiben befolyásolták a kortársak és az őket követő nemzedékek gondolat-, és tudatvilágát. Nehézséget jelent az is, hogy a különböző időpontokban keletkezett különböző jellegű források (krónikák, szentek élete, egyházi énekek, nyilvános politikai és alkalmi beszédek, különféle irodalmi alkotások, levelek, naplók, emlékiratok, prédikációk, politikai, filozófiai, teológiai művek, kalendáriumok, stb.) vizsgálata gyakran eltérő módszereket követel.

További nehézséget jelent, hogy a mitologikus gondolkodás a modern történetírásban viszonylag új keletű jelenség. Ebből fakadóan nincsenek kialakult,

22 Goetz: i.m. 381.o.

megbízható és többszörösen kipróbált vizsgálati módszerei, ezek hiányában pedig könnyen tévútra kerül, aki a mítoszok és a történelem összefüggéseinek és kölcsönhatásainak vizsgálatába kezd. Egy ilyen mű befogadása nehézséget jelent a történelem iránt érdeklődő, mégoly nyitott olvasó, sőt a korszakkal foglalkozó történész számára is, mivel a mitologikus megközelítés eredménye néha távolra, sőt nagyon távolra vezet a történelmi megközelítéshez képest. Könnyen megfogalmazódhat a gondolat, hogy az általam leírtaknak „nincs semmiféle történelmi alapja", vagy akár az, hogy egyes források értelmezésében túlságosan messzire rugaszkodtam a lehetséges interpretációk körétől. E meggondolásoknak nagyrészt igazat kell adnom. Nem gondolom, hogy az általam leírt értelmezések az egyedüli kulcsot jelentik e régi szövegek megértéséhez, sőt vallom, hogy a korábbi időszakban, a különböző történeti iskolák kipróbált módszertani alapjain keletkezett értelmezések nagyon sokban hozzájárultak a régmúlt korok történelmi, társadalmi, kulturális folyamatainak, jelenségeinek minél pontosabb feltárásához, és jelentős mértékben alakították ezekkel kapcsolatos gondolkodásomat is. Az általam megvizsgált korabeli forrásokat és a mítoszokra vonatkozó szakirodalmat áttekintve azonban arra a – talán nem megalapozatlan – véleményre jutottam, hogy a régi korok emberének gondolkodásában a világban végbemenő események, jelenségek, történések, legyenek akár természetiek, természetfelettiek, akár az ember társadalmi, vallásos, kulturális, gazdasági, vagy egyéb tevékenységéből fakadóak, sokkal szerteágazóbban, színesebben, sokrétűbben tükröződtek, mint ahogyan bármelyik mai tudomány ezeket egymagában vissza tudná adni. Ezért van az, hogy bár e dolgozat történelmi témájú, vizsgálati módszereiben azonban közhelyesen szólva interdiszciplináris, amennyiben – legalábbis szándékában – ötvözi a történettudomány, a művészettörténet, a régészet, a kulturális antropológia, a teológia, a nyelv- és irodalomtudományok módszereit. Biztos vagyok abban, hogy az általam leírt, esetlegesen túl merésznek, vagy talán néhol megalapozatlannak tűnő szövegértelmezéseim is csupán sápadt, elmosódó képét adják annak a burjánzóan gazdag gondolati és tudati rendszernek, amely a közép- és koraújkori lengyelségnek, tágabb értelemben a premodern kor emberének sajátja volt.

Végül, de nem utolsósorban nehéz bármely más nép nemzettudatával foglalkozó művet kívülállóként megírni, mivel a szerző más társadalmi, kulturális, földrajzi környezetben nőtt fel, más tradíciókat hozott magával, mint az általa vizsgált közösség, nem járta végig a vizsgált nép oktatási rendszerének különböző szakaszait, esetleg a vizsgált közösséggel kapcsolatos korábban kialakult sztereotípiákkal rendelkezik. Így lehetséges, hogy – a lehető legnagyobb körültekintés mellett is – néhány tény, vagy közismertnek számító eredmény elkerüli a figyelmét, illetve nem a kellő súlyt és fontosságot tulajdonítja azoknak. Braudellel szólva: „a történész valójában csak saját országának történelmében

érzi otthon magát, szinte ösztönösen érti fordulatait, csavarjait, furcsaságait, gyengeségeit. Bármekkora tudós legyen is, ilyen ütőkártya soha sincs a birtokában, amikor másoknál ver tanyát."[23]

Ez utóbbi körülmény azonban hasznos is lehet, hiszen esetenként egy kívülálló olyan kérdéseket fogalmazhat meg, amelyek az ottani kutatók számára axiómaként számontartott dolgokra vonatkoznak, és az adott válasz esetleg más megvilágításba helyezheti a korábban megismert, illetve ismertnek gondolt tényeket, folyamatokat, körülményeket.

A könyv megírására az említett körülményekben rejlő kihívásokon túl az az észrevétel késztetett, hogy a lengyelországi szakirodalomban az általam érdekesnek talált kérdésekre ezideig nem született átfogó válasz. Számos kitűnő lengyel munka született az utóbbi időben, amely a téma egyes részeinek kidolgozásában nagy segítségemre volt, és amelyeket a kellő helyen feltüntetek, a kérdést korszakokon keresztül kísérő mű azonban mostanáig hiányzik. A lengyelség történetére vonatkozó nem túl bőséges hazai szakirodalomban is található néhány olyan, a lengyelek származásával kapcsolatos elírás, amely részben a lengyel és más szláv nyelvek nem kellő mélységű ismeretéből, részben a korábbi lengyel szakirodalomra való nagymérvű hagyatkozásból fakad. Úgy vélem, e tévedések tisztázása fontos a térségünk történetével foglalkozó történészek számára.

Az elmondottakon túl remélem, hogy könyvem hozzájárulhat a magyar nemzettudat korai fejlődési szakaszának megértéséhez, mivel úgy tűnik, hogy az eddigi összehasonlító kutatások jobbára egy-egy nyugat-európai ország forrásanyagára koncentráltak, és ahogy Kristó Gyula megjegyzi: „súlyos tévedések forrása, ha egyetlen, jobb forrásadottságú, de a miénktől eltérő fejlődési pályát befutó külföldi ország példáján (...) akarjuk megmutatni azt, milyenek lehettek a magyar fejlemények".[24]

A nemzetről

Történészek, politológusok, szociológusok és a társadalomtudományok egyéb területeit művelő kutatók, tudósok nemzedékeit foglalkoztatta és foglalkoztatja világszerte a kérdés, vajon hogyan lehet, illetve lehetséges-e meghatározni a nemzet fogalmát. Ha igen, akkor egy általános, egyetemes definíció lenne-e hasznosabb, amely az „ideális nemzetre" vonatkozna és tartalmazná az összes lehetséges kritériumot, amely egy nemzetet jellemezhet, vagy inkább konkrét vizsgálatok eredményeképp a nemzeteket bizonyos jellemzők megléte, illetve

23 Braudel: *Franciaország identitása I. A tér és a történelem.* Budapest, Helikon, 2003. 7.o.
24 Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1998. 56.o.

hiánya alapján csoportokba sorolni, majd megalkotni az e csoportokra érvényes definíciókat. Ez utóbbi elgondolás alapján számtalan nemzet definíció született, pl.: politikai és kultúrnemzet, nyugati és keleti nemzet, feudális és modern nemzet, struktúrális és funkcionális nemzet, stb. Úgy tűnik, hogy bár az utóbbi időkig számos próbálkozás történt, mindeddig sem egyik, sem másik esetben nem született olyan megoldás, amely minden kérdésre megnyugtató választ adhatna.

Az utóbbi években, a hazai történeti szakirodalomban több olyan dolgozat született, amely – bár különböző előfeltételezésből indult ki és ebből fakadóan különböző eredményre jutott – közelebb vitt a nemzeti problematika megoldásához. Az első Romsics Ignácnak a kelet-közép- és délkelet-európai nemzetek, nemzetiségek és államok problematikájával foglalkozó könyve volt,[25] amelynek bevezetésében részletesebben áttekinti a vonatkozó nemzetközi szakirodalmat, így ennek ismertetésére nem kívánok kitérni. Ennek során arra a következtetésre jut, hogy „az egyetemes érvényű nemzet fogalmának keresése helyett... helyesebb, ha a nemzet különböző típusairól, illetve különböző nemzetfelfogásokról beszélünk".[26] Ezután ismerteti a politikai nemzet fogalmát, amelyre szerinte „a közös terület, valamint az ugyanazon jogi-politikai és gazdasági keretekhez, tehát államhoz való tartozás a meghatározóan jellemző"[27], valamint a kultúrnemzetét, amelyre pedig „a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága"[28] jellemző. Ezek földrajzi elterjedése okán idézi Anthony D. Smith-t,[29] aki a fentiek alapján nyugati, illetve keleti nemzet modellről beszél, majd rátér a nacionalizmus fogalmának áttekintésére.

Legszélesebb értelemben a nacionalizmus „a nemzetek kialakulásának folyamatát, a nemzethez tartozás érzését (*national identity*), a nemzetet középpontba helyező tanokat és ideológiákat és az ezeket képviselő mozgalmakat egyaránt"[30] magába foglalja. „A modern európai nemzet két alaptípusához hasonlóan szokás a nacionalizmus megkülönböztetése is egy Nyugat-Európára jellemző racionálisabb és az egyéni szabadságjogokat, illetve a királytól vagy bármely más központi hatalomtól való polgári függetlenséget hangsúlyozó változata (állampolgári vagy területi nacionalizmus) s egy inkább Kelet-Európában gyakori misztikusabb és organikusabb, az egyéni szabadságjogok helyett a nemzeti kollektívum szabadságát és az etnikailag-kulturálisan idegen politikai

25 Romsics Ignác: *Nemzet, Nemzetiség és Állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

26 Romsics: i. m. 9.o.

27 uo.

28 uo.

29 Smith, Anthony D.: *National Identity.* Reno, Las Vegas, London, 1991. különösen 8–15.

30 uo. 71–97.o.

hatalomtól való függetlenedést előtérbe állító válfaja (etnikai nacionalizmus) szerint."[31]

Hasonlóképpen nem eldöntött a kérdés, hogy mióta léteznek nemzetek. Vajon a történelem folyamán mindig is léteztek (primordializmus), vagy csak a modern idők termékei-e (modernizmus), szubjektív, vagy objektív körülmények, vagy mindezek együttesen. A két álláspont az utóbbi időben közeledni látszik. Egyre több kutató a modern nemzetekről értekezve azok premodern gyökereiről beszél, hangsúlyozva a „származásnak, a közös eredetnek, a kultúrának, emlékeknek és mítoszoknak a jelentőségét."[32] Ezeket együttesen a nemzetek etnikai gyökereinek (*ethnic origins of nations*)[33] nevezhetjük.

Ezen a ponton szükséges tisztázni az etnikum fogalmát. Az egyik közkeletű feltevés szerint az etnikum „emberek nemzeti, nyelvi, faji, vallási, területi, életmódbeli vagy külső megjelenés alapján elkülönülő csoportja – tekintet nélkül annak kulturális fejlettségére, integrációs szintjére és politikai törekvéseire". A másik feltevés szerint – ezt osztja Romsics is – „az etnikum területileg, biológiailag és kulturálisan elkülönülő származási csoportok olyan együttese, amely a nemzet ismérveivel még nem rendelkezik, csupán a nemzetté válás lehetőségeivel. Nem szükségszerűen alkot tehát kisebbséget, sőt lehet egy vagy több társadalom, illetve állam uralkodó eleme is. Ami az etnikumot és a nemzetet megkülönbözteti, az a közösséggé válás folyamatában elért fejlettségi szint, azaz az összetartozás vérségi-származási és tudatos-tanult elemeinek aránymódosulása az utóbbi javára. ... A nemzeti közösségek Európa nyugati felében általában több etnikum államilag elősegített összeolvadásából jöttek létre. Európa keleti felében ezzel szemben egy-egy etnikum vált kulturálisan integrált és politikailag is tudatos közösséggé."[34]

Bár Romsicsnak a nemzetekkel, a nacionalizmusokkal és etnikumokkal kapcsolatos definíciói korlátozottak, mivel nagyrészt az európai és észak-amerikai területekre, és ezeknek is leginkább a modernkori viszonyaira alkalmazhatók (mivel ezek alapján keletkeztek), mégis néhány elemükben témánk szempontjából hasznosak és elgondolkodtatók, különös tekintettel ezeknek Kelet-Európáról szóló kitételeire. Romsics szerint tehát Kelet-Európában – Romsics e kelet-nyugati megkülönbözetésében ide sorolja az Elbától keletre fekvő összes európai országot – a nemzetté válás szempontjából alapvető tényezők a nyelv és kultúra azonossága, a közös származás mítosza, vagy valósága. Ennek alapján a kelet-európai nacionalizmus (amely magába foglalja a nemzeti azonosság

31 Kohn, Hans: *Nationalism. Its Meaning and History.* Toronto – New York – London, Van Nostrand. 1955. 16–37.o.

32 Romsics: i. m. 12.o.

33 Smith: *The Ethnic Origins of Nations.* Oxford – Massachusetts, Blackwell Publishers, 1998.

34 Romsics: i. m. 12–13.o.

tudatot) misztikusabb és organikusabb, mint a nyugati. Igen fontos annak elismerése, hogy a modern nemzetek kialakulásában nagy jelentőségük van a régi korokba visszanyúló gyökereknek, a közös származás tudatának, a kollektív emlékezetnek, a mítoszok és a jelképek rendszerének.

Lényegében más előfeltevésből indul ki Kristó Gyula *A Magyar nemzet megszületése* című munkájában:

„Hallatlanul fontos, hogy ne a modern nemzetet keressük a középkorban, mert azt ott úgysem találjuk meg, hiszen az éppen azért *modern*, hogy a régiségben hiányozzék... nem a modern nemzet fogalmának egyes ismérveit, annak előzményeit kell... nyomozni a középkorban, hanem éppen fordítva: a természetes fejlődési folyamatnak, az időrendnek megfelelően azt kell kutatni, hogy a középkori alapokból (ha vannak ilyen alapok) hogyan alakult ki a modernkori képlet." Ebből fakadóan „modern nacionalizmus éppen úgy nem létezik a középkorban, mint ahogyan nem létezik elengedhetetlen velejárója, a modern nemzet sem... A középkori nacionalizmus azonban (értve rajta az önnön etnikai kiválóság *túl*hangsúlyozását más, idegen etnikumok *rovására*, végső fokon ez utóbbiak *gyűlöletét*) igenis létezett, persze nem kortalanul, hanem csak attól az időponttól kezdve, amióta maga a nemzet (nem a modern, hanem a középkori nemzet) is megszületett."[35]

Ahogy már könyve előszavában megjegyzi, „a nemzet... ekkor döntően immateriális, azaz tudati, lelki, érzelmi tényező".[36] Ez az állítás talán kiegészíthető azzal a megjegyzéssel, hogy ma is az.

A továbbiakban Kristó rátér a *natio* fogalom egyes jelentéseinek ismertetésére, melynek során megjegyzi, hogy „a *natio* jelentései sorában szívósan továbbélt... egészen a kései középkorig az eredetközösség, viszont – mint már a 12. század elején is láttuk – hozzátapadt a területi szempont"[37]. Ezután kitér a nemzet középkori fogalmához szerinte társult, vagy odavonható elemek taglalására. Ezek közül az első az idegengyűlölet. „Ennek az idegengyűlöletnek magával a jelenséggel egyidős alapját a másság külsődleges ismérvei jelentik, mindenek előtt a nyelv különbözősége, hogy ti. mi értjük a magunk beszédét, mások viszont hebegnek (barbari) vagy némák (nyemci), vadállat módjára üvöltöznek, vagy fecske módjára csivitelnek. Ugyancsak ilyen összetevője a másságnak a termet (az óriási testmagasság vagy a törpeség), a viselkedés (pl. a heveskedés), az öltözködés vagy az étkezés.[38] Ezek kétségtelenül etnocentrikus jegyek, amelyek a saját népcsoportot helyezik a középpontba, annak normáit tekintik egyedül elfogadhatónak, s élesen szembefordulnak minden, attól eltérő megnyilvánulással. Természetesen nem szabad azt gondolni, hogy az idegenel-

35 Kristó: i.m. 9.o.

36 uo. 6.o.

37 uo. 59.o.

38 Vö: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat, 1984. 90.o.

lenesség tértől és időtől függetlenül egyetemlegesen hatott. Sokkal elevenebb volt ott, ahol eltérő ismérvekkel rendelkező emberi közösségek találkoztak, viszont gyakorlatilag nem keltett hullámokat ott, ahol homogén népesség élt".[39] Később ugyanezt a gondolatmenetet folytatva hozzáfűzi, hogy „az együvé tartozók önnön képességének túlértékelése, a soraikon kívüliek (azaz a mások, az idegenek) lenézése „örök" emberi sajátosság, ami a génekbe beépítve, a tudatba bekódolva akkor is jelen van, amikor a felszínen nem mutatkozik, vagyis szunynyad"[40].

Kristónak eme gondolatmenetével – két apró kiigazítással – alapvetően egyet értünk. Az egyik az, hogy az idegengyűlölet helyett szerencsésebb volna talán az idegenekkel szembeni távolságtartásról, bizalmatlanságról beszélni, amelynek szélsőséges megnyilvánulási formája lehet az idegengyűlölet. Dolgozatunk későbbi fejezeteiben bemutatunk olyan eseteket, amelyekben a helyiektől eltérő viselkedést, szokásokat, stb. a források nevetségesnek, vagy alantasnak tartják, felettébb ritka azonban a gyűlölet megnyilvánulása, még az „örök ellenséggel", a németekkel szemben is, sőt előfordul a lengyel–német testvériség gondolata is (sic!)[41]. Másik megjegyzésünk Kristónak arra a megállapítására vonatkozik, hogy az idegengyűlölet elevenebb ott, ahol „eltérő ismérvekkel rendelkező emberi közösségek találkoztak, viszont gyakorlatilag nem keltett hullámokat ott, ahol homogén népesség élt". Az általunk vizsgált forrásokból inkább arra a következtetésre jutottunk, hogy sokkal toleránsabbak a mássággal szemben ott, ahol különböző etnikumok tartósan együtt, vagy egymás szomszédságában élnek (pl. Nagylengyelország), mint azokon a helyeken, ahol az idegenek csak időről időre jelennek meg, vagy a helyiektől elkülönülve, zárt közösségeket alkotnak, különösen akkor, ha ezek az idegenek a helyiekkel szemben, vagy a helyiek rovására előjogokat követelnek maguknak, vagy ki akarják terjeszteni hatalmukat a helyiek fölé (pl. a német „keresztesek" Pomerániában, vagy Nagy Lajos lengyel királysága idején a magyarok, illetve II. Vencel királysága idején a csehek Krakkóban, stb.).

A nemzet középkori fogalmához társítható másik fontos elem a történeti tradíció. „Miként a korai középkorban a *gentes* számára a törzsi képződmény volt a legfontosabb előzmény, amely – ... – törzsi tudathoz vezetett, úgy létezik a középkorban egy nemzeti tudat, amely történeti kontinuitásra épült, s ezt a

39 Kristó: i.m. 59–60.o.

40 uo. 74.o.

41 „Item alia interpretacio Germanorum: dicuntur a german, quia unus alterum fraternitatis consanguineitate attingebat. Nam germo est quoddam instrumentum in quo duo boves simul iuncti trahendo aratrum seu plaustrum incedunt, sic et Theutonici cum Slauis regna contingua habentes simul conversacione incedunt, nec aliqua gens in mundo est sibi tam communis et familiaris veluti Slaui et Theutonici. Sic eciam per Latinos ducz a quo Theutonici – et Slaws a quo Slawi – germani qui et fratres sunt appellati." *Chronica Poloniae Maioris.* [Prologus]. Warszawa, PWN, 1970. 6–7.o.

hagyományt a közösségre vonatkoztatta... A nemzetre kivetített történeti tradíciónak tehát az összetartozás tudatát, a nemzeti tudatot erősítő szerepe volt, vagyis nemzetképző funkcióval rendelkezett."[42]

E tétel igazolására Kristó a középkori nemzet kérdésének más kutatóit idézi, többek között Benedykt Zientara lengyel történészt, aki szerint „a krónikások terjesztették el a franciák közös eredetének mítoszát, akiket a frankokkal azonosítottak és azok közvetítésével Trójából származtattak. A trójai legenda... nagy szerepet játszott a tudat alakulásában."[43] Zientara állítása egyébként jórészt igaz a középkori lengyel krónikásokra, közülük is elsősorban Wincenty Kadłubekre, akinek krónikája a legszélesebb körben vált ismertté annak köszönhetően, hogy a krakkói egyetemen a középkor végéig, sőt még azután is tankönyvként használták.

A nemzet alakításában harmadikként az állami szerepvállalás jelenik meg, amely a folyamat „keretét" adja. „A középkori nemzet elvben egy állam alkotta közösségként születik meg"[44], vagy ahogy Joachim Ehlers általánosságban megjegyzi, „a nemzetek nem természetes alakulatok, hanem egy a politikai akarat által befolyásolt történelmi folyamat eredményei... A középkorban a politikai testület alapján jön létre kulturális egység. A politikai történelem, az állam prioritást élvez a kulturális vagy nyelvi közösséggel szemben... Ebben az értelemben lehet az államot nemzetképző tényezőnek tekinteni... a nemzetek nem természetes alakulatok, hanem egy, a politikai akarat által befolyásolt történelmi folyamat eredményei."[45]

Az előbbi gondolathoz Kristó hozzáfűzi, hogy „ha a nemzet természetes alakulat lenne, akkor örök időktől kezdve – a természeti jelenségektől elvárható mértékben – nagyjából változatlanul kellene léteznie, ami nyilvánvalóan nem igaz. A „történelmi folyamat" kifejezés számomra azt jelenti, hogy a nemzet történelmi képződmény, azaz meghatározott időben és feltételek között alakul ki. Nem kétlem azt sem, hogy létrejöttében a politikai akaratnak szerepe volt. Én azonban a politikai akaratot hajlandó vagyok igen tágan értelmezni, nem csupán a politika „csinálásában" döntő szerepet játszó uralkodóra szűkítem le, hanem beleértem abba azt a kört is, amely ennek a propagandáját kigondolta és elterjesztette... Magam tehát a királyhoz közel álló klerikusok, történetírók (mai szóval élve: vezető értelmiségiek) körét is bevonom a politikai akarat, il-

42 Kristó: i.m. 79.o.

43 Zientara, Benedykt: *Nationale Strukturen des Mittelalters. Ein Versuch zur Kritik der Terminologie des Nationalbewußtseins unter besonderer Berücksichtigung osteuropäischer Literatur.* in. „Saeculum" 32 (1981)

44 Zientara: *Nemzettudat a középkori Nyugat-Európában. A jelenség felbukkanása és működési formái.* in: „Világtörténet" 1984/4. 18.o.

45 Ehlers, Joachim: *Elemente mittelalterlicher Nationsbildung in Frankreich (10–13. Jahrhundert)* in: „Historische Zeitschrift" 231 (1980) 584–585.o.

letve annak megtestesítői, kifejezői fogalmába. Ugyanakkor óvok attól, hogy a nemzetet mindenestül, minden elemében csak nem természetes (azaz mesterséges) alakulatként fogjuk fel. Kétségtelenül volt (van) annak (...) egy eleme, amely természetes komponens. Ez pedig az idegenektől való távolságtartás, elhatárolódás."[46]

A nemzet kialakulásában játszott állami keret – bár Kristónál nem különül el a kettő – egy másik igen lényeges elemmel bővül: a dinasztikus szentekkel, akik számos esetben nemzeti szentekké válnak.[47] Ilyen szent volt a franciáknál Szent Dénes, a cseheknél Szent Vencel, a magyaroknál Szent István, vagy Szent László, a lengyeleknél pedig (ugyanúgy a magyaroknál, később a cseheknél is) Szent Adalbert. Meg kell említenünk azonban a szentek egy másik csoportját, akik szintén fontos szerepet kaptak a nemzettudat kialakulásában, és akiknek kultuszában éppen az uralkodóval való szembenállás és az ebből fakadó mártírium lett a döntő tényező. Ebbe a csoportba tartozik az angol Beckett Tamás, a cseheknél Nepomuki János (csak sokkal később, a XVIII. században), a lengyeleknél pedig a krakkói püspök Szczepanówi Szaniszló.

A negyedik, és Kristó rendszerében az utolsó nemzetképző, illetve a közösséget nemzetté kovácsoló elem a patriotizmus. „Annak függvényében, ahogyan a nemzet frissen megszületett fogalma kiterjedt az országra, új fogalom kelt életre (illetve támadt fel haló poraiból): a haza, illetve a hazához kapcsolódó érzés, a patriotizmus (hazafiság). ... A patria szó használata összefüggésben van az uralom objektivizálásával és a személyen túli államfelfogás kifejezésével... Nemzeti tónusát Európában csak a XIII. századtól kapja meg, amikor a patria a megerősödő nemzetek (nationes) hazája lesz... A xenofóbiához hasonlóan a haza és a hazafiság sem egyetlen komponensből formálódott ki, hanem legalább két összetevőből vezethető le: konstans faktora a szülőföld szeretete, amely már a XI–XII. században kitágult az országgal való lojalitássá, majd a politikai propaganda hatására a XIII. században, amikor az ország azonossá vált a nemzettel, annak területe, mint haza, a „nemzetképző erőket jelenítette meg", s a hazához újszerű érzelmek fűződtek (annak szentsége, megvédése és gyarapítása, az érte a halált is magában foglaló áldozatvállalás)."[48]

A nemzet fogalmának meghatározása előtt fontos megemlíteni két olyan tényezőt, amelyeket gyakran a nemzet létrejöttének elengedhetetlen feltételeként tartanak számon. Az egyik ilyen tényező a nyelv, a másik a társadalmi összetétel. Kristó szerint „a nyelvet nem szabad a nemzet általános ismérvei, kívánalmai sorában szerepeltetni"[49] ugyanúgy, ahogy „a nemzet fogalma és ismérvei sorában nem foglalhat helyet a nemzet társadalmi alkotóelemeire vonatkozó

46 Kristó: i.m. 83.o.
47 uo. 82.o.
48 uo. 87–88.o.
49 uo. 93.o.

megállapítás, mivel a nemzet keretébe értett népcsoportok köre – főleg a nemzetalakulás időszakában – nem állandó, hanem koronként (és országonként) változó tényező"[50]. Ez utóbbi, a társadalmi összetételre vonatkozó tétele igazolására a nyelvről mondottakkal némiképp ellentmondásba keveredve Kristó újból Benedykt Zientarát idézi, aki szerint „a középkorban nem általános az az elmélet, amely a nemzetet a nemesség tagjaira korlátozza, a minden ember közösségéről alkotott nézet alakult ki, akiket a nyelv, eredet, államhoz tartozás, szokás kapcsol össze. A népet nem lehet kirekeszteni a nemzetből."[51]

Kristó definíciója szerint a nemzet „*eredendően* egy *tudat* (illetve érzés), amelyet az táplál, hogy bizonyos embercsoportok („mi") együvé tartoznak, azaz másoktól („ők") elhatárolódnak. Ennek során alakítják ki önmagukról alkotott képüket, amely rájuk nézve szerfelett hízelgő, ugyanakkor az idegeneket a róluk megformált kép riasztónak mutatja... Az összetartozás tudatát erősíti a közös eredet hite, amely nagyrészt fiktív (nem valóságos) történelmi előzményekre épül. Ugyanakkor *másodlagos* fejleményként a nemzet *terület* is, amennyiben összekapcsolódik az állam fogalmával, sőt ettől kezdve az állam válik nemzetképző tényezővé, amely maga hoz létre kulturális (tehát a nemzet elsődleges fogalomkörébe tartozó) egységet. A nemzet területévé vált államterülethez, a hazához – a nemzet tagjait egymáshoz fűző emocionális szálak révén – érzelem kapcsolódik, amelyet hazafiságnak nevezünk."[52]

Nem mehetünk el szó nélkül a korábbi hazai szakirodalomnak a középkori nemzetudatra vonatkozó alapvetése, Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem* című munkája mellett. Szűcs megkülönbözteti a középkori „nemzeti" tudatot a modern nacionalizmustól, előbbit a modern nemzettudat valamiféle előzményének tekinti, „amennyiben... három elem, a *natio*, a politikai *fidelitas* és a *communitas* fogalma, vagyis a „nemzetiség", a politikai lojalitás és a „politikai közösség" kategóriája *bizonyos értelemben* már a XIII–XV. században Európa-szerte fuzionál egy társadalmi csoport társadalmi-politikai öntudatában és emóciójában".[53] Szűcsnél a szélesebb kategória nem a nemzet, hanem a „nemzetiség", amelynek történeti jogaival és öntudatával szemben állnak „egy szűk politikai közösség igényei".[54] A nemzet a maga teljességében csak a modernitásban bontakozik ki.[55] E tekintetben véleménye megegyezik néhány, a későbbiekben tárgyalandó, II. világháború utáni lengyel történészével. Azt azonban elisme-

50 uo. 95.o.

51 Zientara: *Nationale Strukturen des Mittelalters.* 309.o.

52 Kristó: i. m. 88.o.

53 Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történelem szemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához.* in: *Nemzet és történelem.* 92.o.

54 uo. 93.o.

55 Szűcs: *„Nemzetiség" és „nemzeti öntudat" a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához.* in: *Nemzet és történelem.* 204.o.

ri, hogy „valamely nemzetiséghez való tartozás valamilyen minőségű tudata éppúgy viszonylag korai időkben – akár már a 9–10. században – igazolható, mint egyfajta objektív integráció jegyei, íly módon tehát innen kiindulva is a történész szemléletétől függ, hogy e tudat puszta meglétét „nemzeti tudatnak" minősítve bizonyíték gyanánt hozza fel egy immanens „nemzeti elv" igazolására."[56] Szűcs szerint a nemzeti tudat nem az ősi etnocentrizmusból, sokkal inkább annak ellenében jön létre, azzal:

„hogy elszakad a nép naív és ősi etnikai tradícióitól... elfelejti, lerázza magáról az ősi etnikai tradíció jó részével együtt az ősi etnikai tudat, „gentilizmus" maradványait is. A társadalmi szabadság és fegyverképesség öntudata az a közeg, mely a nemesség köreiben konzervál valamit a primitív etnikai büszkeség politikai tartalmából, hiszen immár csak a nemes a „vitéz", a harcos, a bátor, a „földtúró paraszttá" váló szabad ember a kialakuló nemesi gőg szemléletében „gyáva", sunyi, alattomos. Ez a gőg párosul a király iránti hűség élharcosának, az athleta coronae merőben új indoklású társadalmi öntudatával és egy önerején létező, önmagában is megálló „politikai közösség" universitas vagy communitas együvétartozásának emocionálisan színezett politikai közösségtudatával."[57]

A nemzeti tudat fontos eleme Szűcs szerint a patriotizmus érzése, amely szintén különbözik a szülőföld, a szülőhaza szeretetének ősi érzésétől.

„A szülőföld szeretete: konkrét érzés; a patriotizmus: absztrakt érzés. A szülőföld szeretetével, e szelíd, passzív, „természetes" érzéssel szemben a patriotizmus politikai-erkölcsi elkötelezettséget tartalmaz. A haza nagyobb érték, mint a vérrokonság. A politikai lojalitást pedig nem valamilyen terület, táj szuggerálja, hanem a „haza" szimbólumával kifejezett politikai közösség. A patriotizmus: közvélemény, azaz meghatározott politikai közösség tudatosan kialakított és vállalt állásfoglalása az egyes és az egész normatív viszonyáról. Ezen a szálon ismét a „politikai közösség" és a „hűség" fogalmához jutunk el... A történelemben a patriotizmus nem egyéb, mint egy erőteljes politikai közösségtudat kivetülése e közösség lakhelyére, politikai territoriumára."[58]

A nemzetek kialakulásával kapcsolatos kissé hosszúra sikerült kitérő végén nem kerülhetem meg, hogy idézzek néhány idevágó gondolatot Anthony D. Smith-től, annál is inkább, mivel mind Romsics, mind Kristó hivatkozik rá. A dolog érdekessége, hogy bár a két magyar szerző nemzet felfogása igencsak távol áll egymástól, mindketten Smith-nek ugyanazon dolgozatát tartják hivatkozási alapnak.[59] Ez a tény önmagában is érdekes, de felveti azt a gondolatot,

56 uo. 201.o.

57 Szűcs: *A nemzet historikuma és a történelem szemlélet nemzeti látószöge.* 91–92.o.

58 uo. 113.o.

59 Smith: *A nacionalizmus.* in: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995.

hogy a Smith-féle definíció valójában közel áll ahhoz, hogy egy általánosan elfogadott nemzetmodell kiinduló pontjaként szolgálhasson. A politikai és kulturális nemzetfelfogás ismertetése után Smith megjegyzi, hogy a nemzet meghatározása során:
„valószínűleg a 'kulturális definíció' mentén haladhatunk leginkább előre, mert ott a nemzetet alkotó 'objektív' és 'szubjektív' elemek összefonódnak. A nemzet meghatározásához két feltétel tűnik elengedhetetlennek. Az első kulturális: egy fokozódó mértékben elkülönülő kultúra és történelem jelenléte a népesség egy részében (ha nem egészében) a második területi: az a lehetőség, hogy a népesség (vagy egy része) képes legyen meghatározni helyét egy bizonyos területen, egy történelmi 'hazában'. Ebből következik a 'hazához' kötődő és egy adott kultúrát tápláló mítoszok és történelmi emlékek fontossága. Szükséges az is, hogy az adott népesség a hazáján belül mobil legyen, s hogy azon a területen a munkamegosztásnak egységes rendszere álljon fenn... Kiindulásképpen tehát a nemzetet közös történelmű és kultúrájú közösségként határozhatjuk meg, amely egy adott történelmi területet foglal el, és közös gazdasági szisztémával és egységes jogrenddel bír."[60]

Az egységes jogrendre vonatkozó kitétel általában a modern nemzetek sajátossága. Nem feledhetjük azonban, hogy bár a középkorban egy országon belül is különböző „jogállású" társadalmi csoportok léteztek (papság, nemesség, lovagság, polgárság, szabad és alávetett sorú parasztok, stb.), ezek azonban egy országon belül mégis egy jogrendszerhez tartoztak, amely minden egyén számára pontosan meghatározta, előírta az adott társadalomban elfoglalt helyét. Ilyen értelemben tehát a jogrend mégiscsak egységesnek tekinthető.

Smith szándéka szerint „ideáltipikus" nemzet meghatározást alkotott, amelyet az egyes nemzetek csak megközelítenek, így „előfordulhat, hogy a tagok egy része „másodrendű" állampolgár, vagy a nemzet tagjai az adott pillanatban a történelmi területnek csak egy részét birtokolják, vagy hogy a történelmi kultúra csak a tagok egy részéhez kötődik, s hozzájuk is alig-alig"[61].

A nacionalizmusról szólva megjegyzi, hogy „számos nyugati nemzet már az iparosodást, sőt a kapitalista rendszert megelőzően megjelent".[62] Ha elfogadjuk ezt az állítást, ezzel azt is kimondjuk, hogy az iparosodás és a kapitalizmus nem szükséges feltétele a nemzet kialakulásának. Ekkor azonban felvetődik a kérdés, hogy ez a tétel vajon csak az úgynevezett „nyugati nemzetekre" igaz, vagy az azoktól ugyan sok tekintetben különböző, ám számos elemében hasonló fejlődést mutató kelet-közép-európai premodern társadalmakra is alkalmazható, mint amilyenek a cseh, a magyar, vagy a lengyel?

60 Smith: *A nacionalizmus.* 11.o.
61 uo. 11–12.o.
62 uo. 17.o.

A kérdésre ad választ Ring Éva könyve, amelyben egy egész fejezetet szán a különböző, nemzetre vonatkozó elméletek taglalására, bibliográfiájában pedig részletesen, lelkiismeretesen megjeleníti a vonatkozó szakirodalmat. A közkézen forgó tudományos nemzetfogalmakat megvizsgálja, komoly kritikának veti alá, különbséget tesz az egyes kelet-közép-európai népek körében létezett és létező nemzettudatok között, majd bemutatja, hogy az általános megállapítások mögött milyen bonyolult, összetett folyamatok és helyzetek alakították ki a térség népeinek nemzettudatát.[63]

Az elmondottak alapján úgy gondolom, hogy megalkotható egy olyan nemzet definíció, amely, még ha nem is egyetemes, mindenképpen alkalmazható a most létező és korábban létezett nemzetek jelentős részére, közöttük az általam vizsgált lengyel nemzetre is.

A nemzet – szerintem – *olyan közöségként definiálható, amely rendelkezik közös kultúrával és közös történelmi hagyománnyal, valamint egy adott területtel, amellyel azonosulni tud. A közös kultúra és a közös terület együttesen határozza meg a közösség vallási és szokásrendszerét, amely a közösségre jellemző erkölcsi és jogi normákat hozza létre. A közös történelmi hagyomány az adott területen új fejleményként jön létre, ahol ezt a korábban létrejött állam a közös kultúra – melynek részei a vallás és a mítoszok – alapján, azt mintegy továbbgondolva és új elemekkel gazdagítva „megkonstruálja", ezzel megadva a közösség nemzetté válásának kereteit. A kultúra, a történelmi hagyomány és a terület egységének eredménye a patriotizmus közösségi és egyéni élménye, amely nem más, mint a nemzet egészére (kulturális, területi és történelmi) kiterjedő valós és szimbolikus kötődés érzése. Mivel mind a kultúra, mind a történelmi hagyomány, mind a terület idővel változik, a nemzettudat is új elemeket olvaszthat magába, amelyeket korábbi időkben keresni nem vezet eredményre, illetve egyes elemeit elhagyhatja, amelyeket az utódokon számonkérni nem mindig célravezető.*

A nemzet fogalmának fejlődése a lengyel történetírásban

A XIX. század elején Joachim Lelewel a nemzetet spontán módon létrejött felsőrendű közösségnek látta, amely a történelmi folyamatok alanya, így időben megelőzi a dinasztikus uralkodók által létrejött állam kialakulását. A nemzetet antropológiai (testi és kulturális), gazdasági és politikai szemszögből vizsgálta, és nem határolta el az etnikai közösségtől.[64] A század közepén Karol Szajnocha

63 Ring Éva: *Államnemzet és kultúrnemzet válaszútján. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004. 9–26.o.

64 Lelewel, Joachim: *Historyka* (1815). in: Lelewel, J.: *Dzieła.* T. 2. Warszawa, 1964. 143–190.o

úgy vélte, hogy a nemzet eredendően nem volt más, mint az első Piastok és családtagjaik, akik hatalmuk kiterjesztésével egyúttal a nemzet fogalmát is kiterjesztették. Ez a folyamat az utolsó Piastok, vagyis Łokietek Ulászló és Nagy Kázmér idejéig tartott.[65]

A XIX. század vége leghíresebb és legvitatottabb művének szerzője, Michał Bobrzyński szerint a lengyel nemzet és lengyel állam egyszerre alakult ki (a nemzet az állam következményeként), amiben vezető szerepet játszott a Piast dinasztia. Ők kapcsolták össze a Kárpátok és a Balti-tenger között élő összes szláv törzset „egy állammá és nemzetté", amelyben „a király az egész nemzetet egy családnak tartotta, a nemzet pedig őt atyjának és gondviselőjének ismerte el... és vak engedelmességgel teljesítette parancsait."[66] Bobrzyński egyébként műve elején, a korabeli német álláspont alapján egy egyetemes nemzet definíciót is alkotott, amely szerint:

„a hosszabb ideje létező és egészségesen fejlődő állam hatalmas befolyást gyakorol az alá tartozó egész népességre. Ha ez a népesség nem nagyon különbözik egymástól származását, karakterét és nyelvét illetően, akkor ebben az esetben az apróbb ellentétek elmosódnak, kialakul egy egységes, írott nyelv, az egész népesség átérzi a szoros politikai egységet, közös fejlődést és életet. Az ilyen politikailag kiművelt népességet nevezzük nemzetnek.

Néha egymástól teljesen különböző származású törzsek keveredéséből is kialakulhatnak nemzetek. Ebben az esetben e törzsek mindegyike elveszíti karakterét, nyelvét és szokásait, a keveredésből pedig új nyelv, új karakter és új szokás jön létre. (...) Következésképpen a nemzet sajátja nem annyira a közös eredet, mint inkább a nyelv egysége, a karakter egysége és a független fejlődés ellenállhatatlan akarata."[67]

A XX. század elején Stanisław Zakrzewski úgy látta, hogy a nemzeti érzés forrása a Piast-dinasztia volt, a részfejedelemségek idején pedig, mivel ezek szintén a Piastok kezén voltak, a nemzeti érzés mintegy megsokszorozódott. A XIII. századtól a német terjeszkedés és a velük szembeni ellenérzések tudatosították a lengyelekben saját nemzeti mivoltukat, amelynek legfontosabb tényezője a nyelv volt. Ebben az időben a nemzet kialakulásában fontos szerep jutott az egyháznak és a lovagságnak.[68]

Stanisław Zachorowski szerint a nemzeti érzés eredendően a XIII. században, a németekkel szembeni negatív érzelmekből fakadt, amelyeket elsősorban

65 Szajnocha, Karol: *Pierwsze odrodzenie się Polski 1279–1333.* Lwów, 1849. 284.o.

66 Bobrzyński, Michał: *Dzieje Polski w zarysie* (1879). Warszawa, PIW, 1987. 100, 116–117.o.

67 uo. 78.o.

68 Zakrzewski, Stanisław: *Zagadnienia historyczne.* t. 2. (1905) Lwów, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1936. 57.o. valamint uő: *Geneza narodowości polskiej.* in: „Ateneum Polskie" t. 1. Lwów, 1908. 1–16.o.

az egyház táplált. E negatív érzelmek mellé a század közepén társult a lengyelség pozitív egységtudata, különösen Szent Szaniszló krakkói kanonizációja után. Szaniszló minden lengyel patrónusa volt, aki egy olyan régi korban élt, amikor a lengyelek egy országban, egy király alatt éltek. A nemzettudatot erősítette a jóslat, miszerint ahogy a szent feldarabolt teste összeforrt, úgy az ország teste is eggyé válik. Szaniszló legendájának egyik vetülete a valamikori egységes királyság fényének és nagyságának emléke, amelynek valós szimbólumait őrizte a krakkói kincstár: a koronát, a jogart és Szent Móric lándzsáját.[69]

Zachorowski nemzetről szóló gondolatainak legfontosabb elemei: az idegenekkel szembeni negatív érzelmek, a vallás, az egykori egységes állam emléke, valamint az utóbbi kettő szimbólumai.

Oswald Balzer szerint a lengyel nemzettudat összetevői a nyelv és a szokások egysége, a közösségen belüli társadalmi, gazdasági és erkölcsi kapcsolódások, valamint a politikai egységre való törekvés. Balzer is megemlíti a német előrenyomulást, amely „a nemzetiségi érzés erősődését és a nemzet egyesítésére való törekvés hatványozását" eredményezte, ugyanakkor ahhoz tartotta magát, hogy a „Vitéz Boleszló, vagy általában a Boleszlók államát összetartó kötelékeknek igen erőseknek kellett lenniük, lényegében egységes államszervezetet kellett alkotniuk, ha ennek keretei között végbemehetett a különálló, egymással közösséget nem érző törzsi egységeknek, a viszlánoknak, ślężanoknak, stb. egységes nemzetbe olvasztása". Ennek a folyamatnak szükségszerűen a részfejedelemségek kora, vagyis 1138 előtt kellett lezárulnia.[70]

A két háború közötti, valamint a II. Világháború utáni történetírás is foglalkozott a középkori nemzettudat kialakulásával, azonban mind a polgári, mind pedig a marxista nemzetfelfogás számos képviselője azt a nézetet hangoztatta, hogy a nemzetek kialakulásáról nem beszélhetünk a kapitalizmus kialakulása előtti időben. Ezért a „nemzet" és „nemzettudat" helyett inkább „nemzetiségről" és „nemzetiségi tudatról" mint a nemzetté válás folyamatának egy korábbi szakaszáról beszéltek, ugyanakkor megmaradt a különbség a tekintetben, hogy ez a nemzetiségi tudat vajon közvetlenül az államalapítás után, a XI–XII. században alakul ki, vagy csak a Lengyel Királyság XIV. századi restaurációját megelőző időben.[71] Akadtak azonban ebben az időszakban is olyanok, akik a

69 Zachorowski, Stanisław: *Wiek XIII i panowanie Władysława Łokietka.* in: Grodecki, Roman–Zachorowski, Stanisław: *Dzieje Polski średniowiecznej.* T. 1. Kraków, Universitas-Platan, 1995. 340–342.o.

70 Balzer, Oswald: *Królestwo Polskie 1295–1370.* t. 1. Lwów, 1919–1920. különösen 52, 98.o.

71 Tymieniecki, Kazimierz: *Początki narodowości polskiej.* in: „Przegląd Współczesny" 66. (1938) 3–26.o; Baszkiewicz, Jan: *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego (na przełomie XIII i XIV w.)* Warszawa, 1954, Piekarczyk, Stanisław: *Kilka uwag w sprawie kształtowania się i rozwoju narodowości polskiej.* in: „Kwartalnik Historyczny" 2/62 (1955) 98–125.o; Gieysztor, Aleksander: *Drzwi gnieźnieńskie jako wyraz polskiej świadomości narodowościowej XII wieku.*

nemzettudatot a középkorban is létező jelenségnek tartották.[72] Franciszek Bujak egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a XI. század végén a lengyel társadalom nemcsak hogy rendelkezett nemzettudattal, hanem e téren túlérzékeny, nacionalista volt"[73]. Benedykt Zientara végül e terminológiai vitát összegezve azon a véleményen volt, hogy a „nemzetiség" és a „nemzetiségi tudat", mint a nemzetet és nemzettudatot megelőző fejlődési szakasz, a középkori nemzetfejlődésben nem létezett.[74]

Zientara egyébként egy másik művében meghatározza azokat a kritériumokat, amelyek mentén a XI–XII. században szerinte létrejött a lengyel nemzet. Ezek szerint az első helyen az állam, valamint ennek megtestesítője a Piast-dinasztia állt. E dinasztia három tagja, Vitéz Boleszló, II. Mieszko és Merész Boleszló, hatalmát királyi koronával tetézte, amely korona az egységes ország szimbólumaként őriztetett a krakkói kincstárban a részfejedelemségek idején.

A második kritérium a független lengyel egyház létrejötte, amely a pápai fennhatóságon kívül nem függött semmilyen egyéb idegen elemtől. Bár a lengyeleknek nem volt olyan szent uralkodójuk, mint az oroszoknál Szent Vlagyimír, vagy a cseheknél Szent Vencel, mégis volt egy olyan dinasztikus szent, Adalbert, aki összekötötte a királyi hatalmat az egyházzal. A későbbiek folyamán az egész lengyelségre kiterjedő kultusza lett a meggyilkolt krakkói püspöknek, Szent Szaniszlónak. A kereszténység fokozatos térnyerése szintén megkülönböztető tényező volt egyes szomszédokkal, a poroszokkal, vieletekkel és pomeránokkal szemben.

A harmadik kritérium az idegenektől való elkülönülés volt. A németektől, poroszoktól könnyen megkülönböztették magukat a lengyelek, a szomszédos szláv népektől azonban „tulajdonságaik alapján" különböztették meg magukat. Zientara idézi Gallus Anonymust, aki az oroszokat ostobáknak és bárdolatlanoknak, a pomeránokat vadaknak, majdnem állatiasaknak, a cseheket pedig gyáváknak és árulóknak tartja. Ezutóbbi kitétele kapcsán megjegyzi, hogy a nyelv ebben az esetben nem lehetett megkülönböztető tényező, hiszen az adott korban lengyelek, pomeránok, vieletek és csehek szinte ugyanazt a nyugati-szláv nyelvet beszélték, sőt az akkori keleti-szláv nyelv sem különbözött sokban a nyugatitól.

in: *Drzwi gnieźnieńskie* t. 1. Wrocław, 1956. 1–19.o.

72 Kot, Stanisław: *Świadomość narodowa w Polsce w. XV–XVII.* in: „Kwartalnik Historyczny" 52 (1938)

73 Bujak, Franciszek: *Państwo i naród polski w XI wieku.* Warszawa, Gebethner i Wolff, 1949.

74 Zientara: *Struktury narodowe średniowieczne. Próba analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej.* in: „Kwartalnik Historyczny" 84 (1977), 287–309.o.

A következő kritérium az ország volt. Gallus az országot tejjel-mézzel folyó Kánaánként írja le, megjegyzi, hogy a lengyel lovagok nemcsak fejedelmükért (III: Boleszló), hanem hazájukért is képesek meghalni. Gallushoz fűződik az ország első megszemélyesítése is, amikor is azt királynőnek, illetve férjét sirató özvegynek nevezi Vitéz Boleszló halála kapcsán. Kadłubek az országot gyakran *patria*ként, vagy *res publica*ként említi.[75]

Zientara szerint tehát a lengyel nemzet létrejöttében legfontosabb szerepet játszó négy tényező az állam, a független egyházi szervezet, az idegenektől való elkülönülés és az ország földjéhez kötődő hazafias érzelmek játszották.

Végül meg kell említenem Henryk Łowmiański „egyetemes funkcionális nemzet" értelmezését, amelyet a több mint két évtizeden át alkotott *Lengyelország kezdetei*[76] című hatalmas műve utolsó kötetében írt le. Ebben a nemzetdefinícióban Łowmiański az állam meghatározásából indult ki, amely szerint az állam „a hatalom, e hatalomnak alávetett nép, valamint a terület, amelyet a nép elfoglal, és amely ugyanannak a hatalomnak van alárendelve, mint amelynek a nép." Az államban – a törzsi társadalomtól eltérően – „a hatalom az abszolút egyeduralkodó kezében van, aki irányítja az országot és felelősséggel tartozik annak sorsáért. A fejedelem hatalmának forrása azonban nem a népességet elbűvölő személyében, nem a belőle kisugárzó mágikus erőben, nem abszolút hatalmában, vagy anyagi erejében rejlik, hanem annak a társadalmi körnek a magatartásában, amely őt támogatja, amely saját törekvéseit vele azonosítja, és amely őt, mint szükségleteinek és érdekeinek szóvivőjét, hatalommal felruházza. Ebben a körben kell látni az állam hatóokát (*causa efficiens*), ez a kör hordozza annak a *nemzeti csoportnak* ismertetőjegyeit, amelynek az állam létezését köszönheti". Ez a csoport kiterjed tulajdonképpen az egész szabad népességre, erősebb a hatalmi központban és egyre gyengébb annak perifériáin. Łowmiański szerint tehát *„az állam a nemzet szervezeti kerete"*.[77]

E rövid és semmiképpen sem teljes áttekintésből is kiderül, hogy a lengyel történetírásban megtalálható mind a perennalista (Lelewel), mind a modernista (Tymieniecki, Baszkiewicz, Piekarczyk) nemzet felfogás, a lengyel történészek nagy része azonban úgy vélte, úgy véli, hogy a lengyel nemzet a középkor évszázadai során alakult ki. Eltérések mutatkoznak a nemzet kialakulásának időpontjában aszerint, hogy az a lengyel állam kialakulásának első időszakához, egyszerűbben fogalmazva a Boleszlók uralkodásának idejére (XI–XII. század), vagy a Német Lovagrenddel folytatott évszázados küzdelmek időszakára (XIII–XIV. század) tehető. Különbségek mutatkoznak az egyes szerzők kö-

75 Zientara: *Społeczeństwo polskie X–XII wieku.* in: Ihnatowicz, Ireneusz –Mączak, Antoni – Zientara, Benedykt – Zarnowski, Janusz: *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku.* Warszawa, Książka i wiedza, 1996. 37–88.o. különösen 68–88.o.

76 Łowmiański, Henryk: *Początki Polski* I–VI, Warszawa, PWN, 1963–1985.

77 Łowmiański: *Początki Polski* t. VI, Warszawa, PWN, 1985. 748–753.o.

zött abban is, hogy mely kritériumokat tartanak fontosnak a nemzet kialakulása szempontjából. Ezek között szerepel a dinasztia, az egyház, a nyelv, a terület, a közös célok, a közös „karakter", az idegenekkel szembeni elhatárolódás, a dinasztikus és kollektív szentek (Adalbert és Szaniszló), és megjelennek a szimbólumok is (a korona, a jogar, Szt. Móric lándzsája – Zachorowski, Zientara), amelyekben a szimbolikus nemzet felfogás elemeit láthatjuk.

A szimbolikus nemzet felfogás azonban nemcsak tárgyi szimbólumokra épül, hanem a különleges helyszíneken, különleges időpontban, különleges személyek általi cselekedetek, gesztusok, kimondott szavak, valamint az ezekhez társított képek szimbólumaira is, amelyek leginkább a nemzeti mítoszokban nyilvánulnak meg.

A mítoszokról

A mítoszok az emberi társadalom fejlődésének kezdeteitől a legutóbbi időkig a tudás legfontosabb részét képezték. A modernitásban azonban a társadalom fejlődésének, az életmód megváltozásának, a természettudományos eredmények széleskörű elterjedésének köszönhetően a mitologikus tudás nagyrészt eltűnt, vagy háttérbe szorult. Hasoló folyamat ment végbe a történettudományban is a felvilágosodás kora óta, amely egyre inkább felerősödött a pozitivista történetírás térhódításától kezdődően.

A történészek a forrásokban azokat az elemeket, momentumokat, adatokat keresték, amelyek a „történeti valóság" rekonstruálásában segítségükre lehettek, amelyek konkrét személyekre, eseményekre utaltak, vagy amelyekből konkrét társadalmi, politikai, gazdasági, stb. folyamatokra következtethettek. Mivel a régi korok forrásaiban számos mitikus történet, vagy mitikus elem található, ezeket vagy történelmi tényként kezelték, vagy – amennyiben megfejthetetlennek bizonyultak – a mondák, legendák, illetve népmesék közé sorolták, megemlítve, hogy bizonyára rendelkeznek történelmi maggal. Más mítoszokat – elsősorban a lovagi románcok mintája alapján – egyszerűen az egykori szerzők irodalmi fikciójaként kezeltek, ezzel összemosva a mítosz és a tágan értelmezett eposz fogalmát.

Ahogyan a történészeknek sokáig nem sikerült a mítoszok megfejtésében megnyugtató eredményt elérni, hasonlóképpen sikertelenül próbálkoztak a mítoszok megfejtésével más tudományágak, elsősorban a teológia, a filozófia és a kulturális antropológia képviselői. Eredménytelenségük okát abban kereshetjük, hogy a mítoszokat mintegy kívülről, saját tudományáguk felől próbálták megközelíteni, és nem vették észre, hogy a mítoszok világának saját belső törvényszerűségei, saját struktúrái vannak, amelyeket legeredményesebben „be-

lülről" vizsgálva lehet felfedni. Ezt először, a múlt század elején, az ókori görög és római mitológia tanulmányozása során Alekszej Loszev ismerte fel.[78] Loszev szerint „a mítosz (természetesen a mitikus tudat számára) a maga legteljesebb konkrétságában maximálisan intenzív és a legteljesebb mértékig fokozott realitás. *Nem kitaláció, hanem a legfényesebb és a legvalódibb valóság. A gondolkodás és az élet számára a lehető legszükségesebb kategória,* távol mindenféle véletlenszerűségtől és önkényességtől. (...) A mítosz ... igen szigorú és meghatározott struktúrákat tartalmaz, és a tudat, valamint általában a létezés *logikailag, azaz mindenekelőtt dialektikusan szükségszerű kategóriája.*[79]

Eszerint a mítosz a konkrét, és minden szubjektív vonástól mentes objektív valóság. Erre Loszev a továbbiakban másfelől is rávilágít, amikor arról beszél, hogy „a mítosz mindig valamely életszükségleti követelmény, vagy törekvés kifejeződése. (...) A mítosz éppen az *adott* jelenségről beszél, *térbeli kezdetéről és végéről*, vagyis a térfogatáról, *időbeli kezdetéről és végéről*, vagyis arról az időről, amikor keletkezett, növekedett, hanyatlott és megszűnt."[80]

Loszev számunkra fontos megállapításai közül az utolsó, amely talán a legkevésbé megfogható, hogy „a mítosz – csoda".[81] Csodáról pedig akkor beszélünk, ha „adott esetben a reális teljesen megtestesíti saját ideális adottságát", tehát amikor egy eszme testet ölt, vagyis adott esetben egy történelmi esemény, vagy személyiség megtestesíti saját ideális előképét, archetípusát. Ahhoz azonban, hogy a bekövetkezett esemény és archetípusa közötti kapcsolat nyilvánvalóvá váljék, szükséges ennek minél teljesebb megjelenítése. Loszev szavaival „a csodának az alapjaiban van, következésképpen jellegzetessége *a híradás, a megjelenés, a kihirdetés, a tanuskodás,* a meglepő *jel,* a manifesztáció, mintegy a prófécia, a feltárás, nem pedig a tények *léte*, nem az *események* bekövetkezte."[82]

Az idézett gondolatsort röviden összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a mítosz térben és időben körülírható, csodás módon megnyilvánuló konkrét valóság. Hogy miként nyilvánul meg ez a valóság, arra szintén a múlt század elején egy másik tudományág, a modern pszichoanalitika egyik nagy alakja, Carl Gustav Jung mutatott rá. Saját álmainak analízise közben bukkant rá Friedrich Creuzer: *Symbolik und Mythologie der alten Völker*[83] című könyvére, amelyből arra következtetett, hogy „az antik mitológia szoros kapcsolatban áll a primitív

78 Loszev, Alekszej: *A mítosz dialektikája.* Budapest, Európa, 2000.
79 uo. 9–11.o.
80 uo. 12. és 219.o.
81 uo. 210.o.
82 uo. 231–233.o.
83 Creuzer, Friedrich: *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen.* v. 1–5. Leipzig–Darmstadt, Heyer und Leske, 1819–1822.

népek pszichológiájával".[84] További kutatásai során Jung arra a megfontolásra jutott, hogy a mítoszokban rejlő szimbólumok, és a hozzájuk kapcsolódó asszociációk, képzettársítások adhatják meg a mítosz működésének kulcsát. „Amikor a tudat a szimbólumokat kutatja, olyan ideák világába ér, mely világ a ráció fennhatóságán túl található... Mivel számtalan dolog az emberi megértésen túl található, állandóan szimbolikus fogalmakat kell használnunk ahhoz, hogy olyasmiket mutassunk be, amiket nem tudunk meghatározni, vagy teljes mértékben felfogni."[85]

Loszev és Jung eredményeit Mircea Eliade ötvözte és továbbfejlesztette. Eliade magát vallástörténésznek tartotta, könyvei mégis inkább a vallástörténet és a kulturális antropológia határmezsgyéjén mozognak. Loszevnek a mitikus térről és időről alkotott nézetét részletezte *A szent és a profán*[86], valamint *Az örök visszatérés mítosza*[87] című munkáiban. Eliade különbséget tett szent tér és profán tér között, kiemelve, hogy a szent tér minden esetben a világ közepét szimbolizálja, ahol a lét különböző szintjei (a földalatti világ, a földi világ és az égi világ) összetalálkoznak, és amely mindig elhatárolódik a világ többi részétől, akár természetes módon (hegy és síkság, szárazföld és tenger, stb.), akár mesterségesen (városfal, vizesárok, templom, torony, hajó, stb.). Fontos észrevétel, hogy a világ közepe, vagyis a szent tér egyre kisebb méretekben végtelenszer megsokszorozható (világ, ország, város, falu, lakóház, ember). A szent tér maga a kozmosz, a teremtett világ, amelynek határain túl a káosz erői laknak. A kozmikus és kaotikus tér együttesen adja azt a mitikus teret, ahol a jó és a gonosz erők küzdenek egymással. Eliade mitikus térszemlélete nagyban hasonlít ahhoz, ahogyan Jung értelmezte a primitív népek térről alkotott képét. „Az a vidék, ahol él, nem földrajzi, nem geológiai, nem is politikai terület. A mitológiáját és a vallását tartalmazza, és ha nem is tudatosan, a vele közös gondolatokat és érzelmeket rejti."[88]

A mitikus idő, hasonlóan a mitikus térhez, szintén nem homogén, és ellentétben a profán idővel, amely lineáris, meghatározott ciklikusságot mutat. E ciklikusság kiindulópontja a világ kezdete, az az idő, amikor az istenek megteremtik a világot. A későbbiek folyamán az emberek a szent időintervallumokban mindig visszatérnek ehhez a kiindulóponthoz, megismételve az istenek cselekedeteit, mintegy újrateremtve azt a világot, amelyet az istenek alkottak.

Lényegében más Eliade szerint a zsidóság időértelmezése. „*A zsidóság számára az időnek kezdete és vége van.* Meghaladják a ciklikus idő eszméjét. Jahve,

84 Jung, Carl Gustav: *Emlékek, álmok, gondolatok.* Budapest, Európa, 1987. 201.o.

85 Jung: *A tudattalan megközelítése.* In: JUNG, C. G. (szerk): *Az ember és szimbólumai.* Budapest, Göncöl Kiadó, 1993. 18–19.o.

86 Eliade, Mircea: *A szent és a profán.* Budapest, Európa, 1999.

87 Eliade: *Az örök visszatérés mítosza.* Budapest, Európa, 1998.

88 Jung: *Az archaikus ember.* Budapest, Kossuth, 1993. 67.o.

eltérően más vallások isteneitől, már nem a kozmikus, hanem egy megfordíthatatlan *történelmi időben* nyilvánul meg. (...) Tettei *személyes beavatkozások* a történő történelembe; mély értelmük egyedül az ő népe, az általa kiválasztott nép számára tárul fel."[89]

A kereszténység egy újabb elemet vezet be a történelmi idő értékelésébe. „Az az idő, amelyet az evangéliumok felidéznek, meghatározott történelmi idő: az a korszak, amelyben Pontius Pilátus volt Júdea helytartója... A szent kalendárium a keresztény ember számára is újból és újból Krisztus életének ugyanazon eseményeit ismétli meg, ezek az események azonban a történelemben és már nem az *idők eredetén,* „kezdetben" játszódtak le."[90]

Eliade utóbbi megállapítása nagyon fontos jelen dolgozat témájának szempontjából. A kereszténység elterjedésével a keresztény naptár történelmi idejű ünnepeit sokhelyütt megfeleltette a korábbi különböző vallások mitikus idejű ünnepeivel. Ebből a megfeleltetésből egy igen érdekes időszemlélet alakult ki, amely tulajdonképpen jellemző a kereszténység felvételét követő néhányszáz évben a korábbi pogány európai népek szinte mindegyikére. Eszerint az idő egyrészt lineárisan halad előre a világ teremtésétől az utolsó ítélet napjáig, másrészt ciklikusan vissza-visszamegy egyrészt az evangéliumok történelmi idejébe, valamint – a keresztény hit elmélyülésével egyre csekélyebb mértékben – a pogány mítoszok isteneinek idejébe.

Eliade a Jung által újból meglelt szimbólumokat is tüzetes vizsgálatnak vetette alá *Képek és jelképek* című könyvében. Elsőként egy lehetséges választ keresett arra a kérdésre, hogy a mítoszok miért képek és szimbólumok segítségével hatnak. „A szimbolikus gondolkodás... az ember legalapvetőbb sajátja, korábbi, mint a nyelv és a következtető gondolkodás. A szimbólum a valóság legmélyebb rétegeit tárja fel, amelyek a megismerés bármely más ezközének ellenállnak. A képek, a szimbólumok, a mítoszok a pszichének nem holmi fölösleges teremtményei; szükségletet elégítenek ki és funkciót töltenek be: a létezés legtitokzatosabb módozatait fedik fel. (...) A szellem épp azért használ Képeket a dolgok végső valóságának a megragadásához, mert ez a valóság ellentmondásos módon nyilvánul meg, következésképpen fogalmakkal kifejezhetetlen... Vagyis a kép jelentések nyalábjaként az, *ami igaz, nem pedig egy a számos jelentés, illetve referenciasík közül.*"[91]

Ezt a megállapítást egészítette ki Giorgio de Santillana és Hertha von Dechend, mondván, hogy „az archaikus „képi világ" szigorúan verbális, és a tudományos nyelv sajátos típusát képviseli, melyet nem szabad sem betű szerinti értelemben venni, sem pedig többé-kevésbé gyermeki „hiedelemként" felfogni. A kozmikus jelenségek és szabályok kifejezésre jutottak a mítosz

89 ELIADE: *A szent és a profán.* 103–104.o.
90 uo. 104–105.o.
91 ELIADE: *Képek és jelképek.* 14. és 18.o.

nyelvében vagy terminológiájában, ahol mindegyik kulcsszó legalább annyira „rejtett értelmű” volt, mint a modern tudományt alkotó egyenletek és konvergens sorok.”[92]

Nagyon fontos megállapítást tett Eliade a mítoszok előadásmódjával kapcsolatban. „A mítosz előadása következményekkel jár – azokra is, akik előadják, és azokra is, akik hallgatják. A mítosz előadásakor a profán idő – legalábbis szimbolikus értelemben – megszűnik: a mesélő és hallgatósága egy szent és mitikus időbe repül át.”[93]

Ebben a megállapításban az egyik fontos elem az időutazás, azonban talán még ennél is fontosabb, hogy a mítosz szóbeli közlés segítségével hat. Láthatjuk, hogy ebben az esetben *mesélőről* és *hallgatóságról* van szó, nem pedig íróról és olvasóról. Ez utóbbi körülmény azért fontos, mert a középkori mítoszok írásos formában maradtak ránk, ami megcsonkításukhoz és deformációjukhoz vezetett. Eredetileg a mitikus történeteket változatos formákban, különféle hanghordozással, élénk gesztusokkal, mimikával, esetleg tánccal és zenei kísérettel adták elő, ami a mítosz által feltárt valóság sokkal élethűbb, több érzékszerv által közvetlenebbül befogadható átadását tette lehetővé, mint a puszta írott szöveg. Erre vonatkozik Roland Barthes már-már közhelyszerű gondolata: „a mítosz nyelv”[94]. Barthes szerint a nyelv funkciója a „közlés” és a „kifejezés”, ahogyan egy másik esszéjében implicite kifejti.[95] Véleménye közel áll Loszevnek a mítoszról, vagyis a csodáról szóló, korábban idézett gondolatához.

Az irodalomkritikus Northrop Frye szerint:

„A mítosz szót a kontextusok olyan egyre szélesedő változatosságában használják, hogy akárki beszéljen róla, először meg kell mondania, hogy melyik az általa választott kontextus. Az enyém az irodalomkritika kontextusa, számomra a mítosz mindig először és elsősorban mythos, történet, cselekmény, narratíva... A mítosz, szinte minden jelentésében egy narratíva, amely két, nem összeillő választ sugall: először „ez az, amiről állítják, hogy megtörtént”, másodszor, „ez szinte biztosan nem történt meg, legalább is nem úgy, ahogy leírták”. A mítosznak ez a második aspektusa kapta azt a vulgáris jelentést, hogy ez olyasmi, ami egyszerűen nem igaz, valami, ami nem történt meg.

Ha egy pillanatig elgondolkodunk, láthatjuk, hogy a mítosz egyáltalán nem „követi” a történelmet: tartalmaz egy történelmi témát, de azt úgy megcsavarja, hogy szembesít minket a jelennel...

92 De Santillana, Giorgio – von Dechend, Hertha: *Hamlet malma. Értekezés a mítoszról és az idő szerkezetéről.* Pontifex, 1995. 51.o.

93 Eliade: *Képek és jelképek.* 72.o.

94 Barthes, Roland: *Mitológiák.* Budapest, Európa, 1983. 6.o.

95 Barthes: *Az írás nulla foka.* in: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások.* Budapest, Osiris, 1996. 5.o.

Csak a mítosznak van ereje, hogy jelen időben szembesítsen, és elmondja nekünk, hogy ami egykor történt, azt tesszük most is.

A teremtés, vagy az özönvíz mítosza egyszerre elbeszélve: „ez történt", és „ez nem teljesen így történt", nem történelmi (historical) és nem történelmietlen (antihistorical). Inkább párhuzamos-történelmi (counterhistorical), és úgy vélem, ez az, amit a bibliatudósok a *Heilsgescihte* (üdvtörténet – T. L.) terminusával illettek: egy olyan világot tár fel, amelynek törvényei teljesen mások, mint ezé a különböző és halogató (differing and deferring) világé."[96]

Frye irodalomkritikus, így számára a mítosz nem a valóság, hanem a valóságot magában hordozó, azt bemutató szöveg, történet. E tekintetben véleménye különbözik a korábban idézett tudósokétól. Fontos azonban annak felismerése, hogy a mítosz esetében nem akármilyen szövegről beszélünk, hanem csak olyanokról, amelyekben ez az időtlen, egyszerre „egykori" és „mostani" valóság megnyilvánul.

Loszev, Jung, Eliade és Frye elsősorban magával a mítosszal, valamint a mítosznak az egyes emberre gyakorolt hatásával foglalkozott. Más úton járt Georges Dumézil, aki számos indoeurópai mítosz, valamint számos nép kezdeteire vonatkozó „történeti" munka vizsgálata során arra keresett választ, hogy vajon hogyan hatottak a mítoszok az emberi társadalom fejlődésére, miként hatottak e mítoszok az egyes népek múltszemléletére, vagyis tömörebben: milyen szerepet játszottak a mítoszok a történetírásban?

E kérdést Dumézil számos írásában vizsgálja[97], melyek közül legtömörebben és legközérthetőbb formában a *Róma első négy királya* című munkában adja meg a választ.

„Hogyan is járna el másképp egy nép, vagy pontosabban egy nép értelmisége, amikor – önálló elmélkedés vagy megbecsült szomszédainak példája nyomán – eljut oda, hogy képet alkosson magának az „első időkről"? Hiszen nem rendelkezik mással, csupán legendákkal vagy „legendafoszlányokkal", melyeknek úgy adnak egységes értelmet (általában a maguk tapasztalta társadalmi valóság fokozatos megteremtésének jelentését), hogy elosztják, elrendezik őket a kényszerűen adott – régebbi vagy újabb – fogalmi „sémák" keretei között.

Feltehető, hogy az indoeurópai eredetű népeknél a három funkció struktúrája az az uralkodó erőteljes fogalmi séma, amely ezt az irányító szerepet játssza. S valóban gyakran e séma segítségével konstruálják meg a történelmet, még-

96 Frye, Northrop: *The Koin of Myth: Myth as a Universally Intelligible Language.* in: Denham, Robert D. (szerk.): *Myth and Metaphor. Selected Essays*, 1974–1988. Charlottesville – London, University Press of Virginia, 1996. 3–4. és 8.o.

97 Dumézil, Georges: *L'Ideologie tripartie des Indo-Européens*, Brussels, 1958. *Les Dieux souverains des Indo-Européens*, Paris, 1977. *Mythe et epopée* I-III. Paris, 1968–73. (magyarul: *Mítosz és eposz. Tanulmányok.* Budapest, Gondolat, 1986.)

hozzá minden szinten: mind a világ vagy az emberiség, mind pedig egy-egy nép történetének szintjén."[98]

Mi is ez a három funkció? Róma első négy királya „valamilyen fokozatosan kibontakozó teremtés végrehajtói és eszközei... a maga idején mindegyikük Róma valamilyen szükségletének tett eleget... ez az alkotó folyamat a végéhez ér velük; Róma négy szükséglete összefüggő egészet alkot, végezetül... e szükségleteket csak ebben a sorrendben lehetett hasznos módon kielégíteni: előbb kellett jönnie a természetfölötti segítségre támaszkodó városalapításnak, azután a vallási kultusznak és a törvényeknek (*első funkció* – T. L.), majd a katonai erőnek és a hadi tudományoknak (*második funkció* – T. L.), s legutoljára a népesség és a gazdaság gyarapodásának (*harmadik funkció* – T. L.). (...) Így tehát az első négy király uralkodását nem a valóságos történelem megmagyarázhatatlan, képzelet szüleményekkel elborított nyomaiként kell értelmeznünk, hanem a három funkció ideológiájának kifejeződéseiként, melyek mindegyike nélkülözhetetlen a maga helyén."[99]

Az idézett rész utolsó mondata rávilágít Dumézil egy másik érdemére, amely abban áll, hogy következetesen igyekszik szétválasztani a vizsgált szövegeket aszerint, hogy azok „a valós történelem megmagyarázhatatlan, képzelet szüleményekkel elborított nyomai", vagypedig „nélkülözhetetlenek a maguk helyén". Az első csoportba tartozó történeteket eposzoknak nevezi, az utóbbiakat pedig mítoszoknak. Ez a megkülönböztetés nagyon hasznos, hiszen a korábbi történetírás a két fajta szöveget egyszerűen összemosta, figyelmen kívül hagyva azok jelentését és a történetírásban betöltött szerepét.

Dumézil egy sor példát hoz „háromfunkciós" elmélete igazolására, majd megjegyzi, hogy „számos nemzeti történet élt ugyanezzel a formával... A sorra vett példák... ugyanarra a formára vezethetők vissza: mindenütt a három funkció képviselőit rendezik – alászálló rendben – kronologikus sorba (...) s így szerkesztenek valamilyen „történelmet" (fajták, korszakok, dinasztiák, stb.)."[100]

A mítoszok és a történelem kapcsolatát taglalva Dumézil két igen fontos kérdést vet fel. „Felismerhető-e, feltételezhető-e a történelmi tények és személyek emléke a jól szervezett elbeszélések e halmozódása mögött, ahol minden részlet minden összetevője a szintézishez szükséges irányba rendeződik? (...) Az igazi probléma abban áll, vagy inkább állna, ha vizsgálatához pontos és szilárd adatok állnának a rendelkezésünkre, hogy megállapítsuk, mely pontokon kezdtek behatolni a királylegendák kompozíciójába a valóságos tények emlékei."[101]

98 DUMÉZIL: *Róma első négy királya.* in: *Mítosz és eposz. Tanulmányok.* Budapest, Gondolat, 1986. 8–9.o.

99 uo. 23.o.

100 uo. 16.o.

101 uo. 38–39.o.

Az első kérdésben egy gyakran figyelmen kívül hagyott állítás szerepel, miszerint „minden részlet minden összetevője a szintézishez szükséges irányba rendeződik”. E megállapítás helyességét általánosságban elfogadva tehát kijelenthetjük, hogy egy ókori történetíró, vagy egy középkori krónikás, de részben egy kora-újkori történetíró sem írt le semmit „véletlenül”. Vagyis egyetlenegy a maga korában tudományos igénnyel leírt krónika, geszta, vagy egyéb történeti mű értelmét sem ragadhatjuk meg maradéktalanul, ha egyes részeit figyelmen kívül hagyjuk, mondván, hogy az pusztán a történetíró képzeletének szüleménye. A történetírói hagyományban, mint azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk, számos alkalommal nem egy konkrét eseményt, vagy folyamatot írnak le a krónikások, hanem Arany János szavaival, „annak égi mását”, vagyis egy szimbolikus történetbe rejtik a konkrét történelmi eseményt, vagy folyamatot. Ezekre a konkrét eseményekre, folyamatokra csak akkor bukkanhatunk rá a szimbólumok világában, ha dekódoljuk e szimbólumokat, vagyis arra a gondolati szintre helyezkedünk, amely az adott konkrét esemény, vagy folyamat alapján a szimbólumokat létrehozta.

A második kérdésben rejlő megállapítás arra vonatkozik, hogy a „kezdetekről” szóló történeti művekben együtt jelennek meg a mítoszok és a történelem tényei. Dumézil úgy gondolja, hogy eleinte csak mítoszok vannak, majd egy bizonyos ponton túl a mitikus történések közé egyre nagyobb mennyiségben társulnak a valós történelmi tények. Ezzel az észrevétellel is egyetértünk, hozzátéve azt, hogy a modernitás előtt keletkezett tudományos igénnyel megírt történeti munkákban a mítoszok a leírt történelem kezdetétől a végéig jelen vannak, vagyis sok esetben a történetíró saját korának történéseit is részben mitikus elemek, mitikus jelképek segítségével ábrázolja. Azokban a korokban, amikor a mítosz a valóság része volt, vagyis inkább maga volt a valóság, ez nem is lehetett másképpen. Csupán részeredményekre kárhoztatja magát az a kutató, aki ezt a tényt figyelmen kívül hagyja. E megállapításunk igazolására jelen dolgozatban számos példát ismertetünk.

Végül nézzük, hogy Dumézil szerint milyen szerepet játszott a mitológia a történelemben:

„Rómának volt mitológiája, s ez a mitológia mind a mai napig fennmaradt. Csakhogy nem fantazmagórikus vagy kozmikus mitológia volt ez, hanem *nemzeti* és *történeti.* (kiemelés tőlem – T. L.) Míg Hellasz és India nagyszabású képekben fejtették ki a világ keletkezésével és korszakaival, a káoszokkal és teremtésekkel, az «Egészet» rendbe szervező istenek művével és kalandjaival kapcsolatos hiedelmeiket, Róma látszólag csupán a saját kezdeteit és korszakait, alapítását és fejlődését követte nyomon, a jegyzőkönyvek egyszerűségével: azoknak a királyoknak a művét és kalandjait, akik – mint hitte – egymás után tevékenykedtek az alakulásán. Mindazonáltal ezek a közeli perspektívában elhelyezett és datált elbeszélések jobbára koholt történetek voltak, s olyan idők-

ből eredtek, amikor Róma még nem létezett, és ugyanazt a szerepet töltötték be, amit a görögöknél és indeknél a csodálatos történetek: igazolták, hitelesítették a római társadalom szertartásait, törvényeit, erkölcseit és valamennyi alkotóelemét; továbbá el is szórakoztatták a nőstényfarkas fiait (mert a mítosznak ezt a szolgáltatását sem szabad figyelmen kívül hagynunk), és egyszersmind megerősítették önbecsülésüket és rendeltetésükbe vetett bizalmukat. Gyakorlatilag Titus Livius első két könyvében kell keresnünk a többi indoeurópai nép teogóniáinak és kozmogóniáinak megfelelőjét. Ha így olvassuk e királylegendákat, még érdekesebbek, mint egyébként."[102]

Dumézil megállapításait az utána következő nemzedék jeles francia történészei: Jacques Le Goff és Georges Duby fejlesztették tovább, felismerve, hogy a háromfunkciós struktúra nemcsak a mítoszokban és a történetírásban, hanem magában a történelemben, az emberi társadalom fejlődésében is kiemelkedő szerepet játszik.

Le Goff 1977-ben publikált, *La civilisation de l'Occident médiéval* című nagyívű könyvének a keresztény társadalomról szóló fejezetében ezt írta:

„Az ezredik év környékén, a nyugati irodalom a keresztény társadalmat egy új séma szerint mutatja be, amely azonnal áttörő sikert arat. Egy „hármas népesség" (triple peuple) alkotja a társadalmat: papok, katonák, parasztok. A három kategória elkülönül és kiegészíti egymást, mindegyiknek szüksége van a másik kettőre. Ezek együttese alkotja a társadalom harmonikus testét."[103]

Egy évvel Le Goff könyvének megjelenése után Georges Duby egy egész könyvet szentelt a háromosztatú feudális társadalom bemutatásának.[104] Le Goffnak az „új sémára" vonatkozó állítását vizsgálva felveti a kérdést, hogy vajon ez a háromfunkciós modell mennyire új az első ezredfordulón. A könyv angol kiadásának előszavában Thomas N. Bisson megjegyzi, hogy „a társadalom hármas osztatúságának eszméje egyike azoknak a kollektív „képzeteknek" (...) amelyek segítségével a feljegyzéseket nemcsak a történelmi valóság fényében olvashatjuk, de feltárhatjuk az emberi létezésnek ama strukturális tagolódásait, folyamatosságaikkal és szakadásaikkal együtt, amelyek kitöltenek egy kulturtörténeti folyamatosságot, ebben az esetben az indoeurópai ókortól a Francia Forradalomig."[105]

Duby természetesen elsősorban a középkori feudális társadalmat vizsgálja, idézett forrásai azonban esetenként más korból származnak, ezzel demonst-

102 uo. 41.o.

103 Le Goff, Jacques: *La cvilisation de l'Occident médiéval.* Paris, Arthaud, 1993. (első kiadás 1977) 290.o.

104 Duby, Georges: *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme.* Paris, Gallimard, 1978.

105 Duby: *The three orders. Feudal society imagined.* Chicago–London, University of Chicago Press, 1982. vii.o.

rálva a hármas osztatúság korszakokon átívelő létezését. Egy XVII. századi szerzőt kommentálva megjegyzi, hogy „a háromfunkciósság magától értetődő. A dolgok rendjének része... Harminc vagy negyven egymást követő nemzedék a társadalom tökéletességét a háromfunkciósság alakjában képzelte el. Ez a szellemi ábrázolás ellenállt a történelem minden nyomásának. Ez egy struktúra... Az Industól Izlandig és Írországig mindenütt türelmesen gyűjtött megszámlálhatalan szövegben három funkció található: az első, az ég nevében lefektetni a szabályokat, a törvényt, amely a rend alapja; a második, brutálisan, erőszakkal kikényszeríteni az engedelmességet; végül a harmadik a termékenységé, az egészségé, a bőségé, az örömöké, vagyis „békés munkát" végezni. E három funkció között a kapcsolat világos."[106]

A háromfunkciós gondolkodásra e könyv későbbi fejezeteiben számos lengyel példát mutatunk be. Most egy rövid X. századi kijevi példával szeretném igazolni, hogy e gondolat valóban „az Industól Izlandig" számos helyen megtalálható. A keleti szláv évkönyvek a korai lengyel történelemnek is forrásai, így talán nem meglepő a választás. A Nesztor-krónikában olvassuk, hogy a férje halálát megbosszuló Olga fejedelemasszony a drevljánok Iszkorosztyeny nevű központjának bevétele után „az erődbéli véneket foglyul ejtette, egyéb embereket közülük megölt, másokat saját embereinek adott, hogy dolgozzanak, a többieket pedig meghagyta, hogy fizessenek adót".[107] A korábbi társadalmakban (egészen a mostanit megelőző időkig) az idős embereket, „a véneket" a tudás, a bölcsesség hordozóiként, az isteni és emberi törvények tudóiként tisztelték. Így tesz Olga is, ezért ejti őket foglyul, mintegy megszerezve tudásukat. Ez részéről határozottan első funkciós cselekedetnek minősül. Mások megöletése a második funkciót példázza. Az, hogy megint másokat rabszolgaként az embereinek adott, a többieket pedig életben hagyta, hogy legyenek adófizetők, egyértelműen harmadik funkciós cselekedetként értékelhető.

Folytatva a félbeszakított gondolatmenetet, Duby hosszasan fejtegeti, hogy az emberi társadalom háromfunkciós felépítése az emberi szem számára láthatatlan, tökéletes égi társadalom példáját követi.[108] Nagy Szent Gergely pápa egyik levelét idézve megjegyzi, hogy „a mennyország és a föld homologikus kapcsolatban áll egymással, az emberi társadalom struktúrái szükségszerűen

106 uo. 3. és 5–6.o.

107 „старѣишины же града изънима и прочаꙗ люди ѡвыхъ изби а другиꙗ работѣ предасть мужемъ своимъ а прокъ и [о]стави платити данъ" *Повесть временных лет по лаврентьевскому списку*. in: ПСРЛ т. I. Москва, Языки Русской Културы, 1997. 59–60. hasáb (ford. T. L.); más magyar fordítás: „a véneket foglyul ejtette, sok embert megöletett vagy rabszolgaként vitézeinek ajándékozott, a többieket pedig békében hagyta, hogy maradjanak adófizetők is" *Őskrónika.* 6454 (946.) év. (ford. Iglói Endre) in: *Régi orosz széppróza.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 20.o.

108 Duby: *The three orders. Feudal society imagined.* 110–119.o.

visszatükrözik egy tökéletesebb társadalom struktúráit; tökéletlen formában újrateremtik azokat a hierarchiákat és egyenlőtlenségeket, amelyek megalapozzák az angyalok társadalmának rendjét."[109] Ehhez annyit érdemes hozzátenni, hogy az angyalok tökéletes társadalma ugyan az emberi szem számára láthatatlan, mégis a mítoszokon és a bennük rejlő jelképeken keresztül folytonosan megnyilvánul az emberek számára, így adva lehetőséget arra, hogy azt az emberek, bár tökéletlen formában, újrateremtsék.

Az eddig idézett tudósok azt hangsúlyozták, hogy a mítosz nem más, mint objektív valóság, amelynek belső struktúrái az emberi társadalom fejlődésében, a történelemben szükségszerű, alapvetően fontos szerepet játszanak. Ettől eltérően vélekedik Anhony D. Smith angol történész, aki a nemzetté válás folyamatát kutatva szintén hangsúlyozza a mítoszok fontosságát:

„Amíg az 'objektív' tényezők, mint a lakosságszám, a gazdasági források, a közlekedési rendszer és a hivatali apparátus centralizációja szemmelláthatóan fontos szerepet játszanak a nemzetek (vagy még általánosabban az államok, amelyek azután elősegítik a nemzetek kialakulását) környezetének kialakításában, keveset mondanak nekünk a felemelkedő nemzeti közösség megkülönböztető jegyeiről és karakteréről. Ezért a 'szubjektívebb' tényezők felé kell fordulnunk: nem a kollektív akarat, viselkedés, még kevésbé az érzelem múlékony dimenziói felé, amelyek kitöltik az etnikai öntudat mindennapi szövedékét, hanem az emlékezet, az érték, a mítosz és a jelkép állandóbb kulturális tulajdonságai felé. Mivel ezeket gyakran lejegyzik és megörökítik a közösség művészetében, nyelvében, tudományában és törvényeiben, amelyek bár lassabban fejlődnek, lenyomatukat rajtahagyják a későbbi nemzedékek felfogásán és alakítják a közösség struktúráit és légkörét az általuk lefektetett hagyományok által. Csak az etnikai közösségek és a nemzetek tartós alkotó elemeinek történeti összehasonlításán alapuló 'szimbolikusabb' megközelítése segíthet abban, hogy egy általános képet alkossunk e közösségek és nemzetek között meglévő történelmi és szociológiai kapcsolatokról."[110]

Smith az előzőekhez hasonlóan igen fontosnak tartja a mítoszok és a bennük rejlő emlékek, értékek és jelképek tanulmányozását, mivel ezek közvetlenül hatnak egy etnikai, vagy nemzeti közösség fejlődésére. Egy igen lényeges ponton azonban eltér a korábban idézett tudósok vélekedésétől. Szerinte a mítosz nem az objektív valóságnak, hanem a nemzettéválás szubjektív tényezőinek kategóriájába tartozik. Véleményünk szerint ennek több oka van. Szükséges megjegyeznünk, hogy Smith a mítoszoknak egy speciális fajtájával, a nemzeti mítoszokkal foglalkozik. Ebből fakadnak azok a különbségek, amelyeket a kutató 'szubjektív' elemekként értékelhet.

109 uo. 4.o.

110 Smith: *The Ethnic Origins of Nations*. 3–4.o.

Az egyik az, hogy számos nép más népekhez képest viszonylag későn kezdte leírni mítoszait és emlékeit, így ezek hiányosan hagyományozódtak ránk. Mivel e hiányok a valamikori egységes mitológiáknak más-más részein keletkeztek, így egymáshoz eredetileg mégoly közelálló mitológiák is egészen különböző formát nyertek a késői írásbafoglalás nyomán.

A nemzeti mitológiák 'szubjektív' voltának másik oka az lehet, hogy bár ugyanazt a reális, objektív valóságot írják le, ennek egyes részeit a kialakuló nemzeti közösségek a maguk szempontjából másképpen látják. Szemléletes példái ennek a látásmódnak a külső ellenség támadásait leíró mítoszok. Az idegen támadást minden közösség a kaotikus erőknek a rendezett világ elleni támadásaként éli meg. Ez objektív jellemzője minden mitológiának. Ha azonban megnézzük ugyanazt az eseményt a támadó és a megtámadott fél szemszögéből, akkor azt tapasztaljuk, hogy a megtámadott valóban az imént leírt módon, vagyis gonosz, kaotikus erők támadását látja az eseményben, a támadó viszont ugyanezt az eseményt úgy látja, hogy saját rendezett világának határait tágítja, legyőzve a gonosz erőket. Jó példa erre Vitéz Boleszló 1018. évi kijevi hadjárata, amikor is Gallus Anonymus szerint a lengyel uralkodó a jó ügy védelmében és jogos felháborodásában támadja meg az oroszok fővárosát, nem rabol, nem fosztogat, de mitikus csapást mér a kijevi Aranykapura, magáévá teszi Bölcs Jaroszláv nővérét, majd saját emberét ültetve a kijevi trónra, jogos hadisarccal hazatér Lengyelországba.[111]

Ugyanez a történet a Nesztor-krónikában egészen másképpen tárul elénk. Vitéz Boleszló itt a jogszerűen uralkodó Bölcs Jaroszláv trónjára ácsingózó Szvjatopolkot támogatva támadja meg az orosz földet, kifosztja azt, majd Jaroszláv kincseit, hugát és számos bojárt elrabolva távozik. Bölcs Jaroszláv, a törvényes kijevi uralkodó ezután legyőzi Szvjatopolkot, aki a besenyőkhöz menekül, később meghal.[112]

Gallus leírásában mind az erkölcsi, mind pedig a katonai győzelem Vitéz Boleszlónak jut. Nesztor szerint a rablóként és a jogtalanul trónra törő Szvjatoszláv támogatójaként betörő Boleszló, átmeneti sikerek után, dicstelenül rabolva és fosztogatva távozik, Jaroszláv pedig, erkölcsi és katonai győzelmet aratva lázadó fivére felett, visszaállítja a rendet. Jól látszik a történetből, hogy mind Gallus, mind pedig Nesztor számára a „saját" uralkodója képviseli a jót és az igazságot, ezért győzelmük természetes, az „idegen" uralkodó pedig, bár testileg érintetlen marad, erkölcsileg visszasüllyed a káoszba.

Ez a példa megmutatja, hogy a mítoszok 'szubjektivitása' tulajdonképpen ugyanannak a valóságnak más szemszögből történő ábrázolását jelenti, ezen

111 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*. Lib.I. c.7. in: MPH NS t. II. 21–23.o.

112 Се повѣсти временьныхъ лѣтъ чрьноризьца Феодосиєва монастыря печерьскаго (Latopis Nestora) in: MPH t. I. 691–692.o.

kívül csak a mítoszok egyes részeire vonatkozik, méghozzá azokra a későbbi részekre, amelyek már a történelemmel együtt jelennek meg. A mitológia elemeit felhasználó történetírás a „jó" és a „gonosz" ősi kategóriáit kihasználva mutatja meg a „mi" és az „ők" közötti ellentétet. Ehhez azonban szükség van arra, hogy a közösség konkrét elképzelésekkel rendelkezzen saját azonosságát illetően, amelyet szembe tud állítani a másik közösségről kialakított képpel.

A mítoszok 'szubjektív' voltára következtethetett Smith egy másik jelenség alapján is, amely szerint a valóság ugyanazon elemét két mitológia egymástól eltérő módon tárja elénk, a feltárt valóság azonban ugyanazt a jelentést hordozza. Jó példa erre a Wincenty Kadłubek krónikájában szereplő II. Lesztkó[113], valamint a Prágai Kozma krónikájában található Přemysl mítosza[114]. Mindketten a kereszténység előtti idők szláv mitológiájának alakjai, egymástól eltérő szereppel. Přemysl az első cseh uralkodó dinasztia ősapja, egyúttal Libuše (Kozmánál még Lubossa) férje, ezért kiemelt szerepe van Kozma krónikájában. Lesztkó a második olyan mitikus lengyel uralkodó, aki alacsony származású, és az uralkodásra való rátermettségét furfangjával igazolta. Ezért nem nyilvánvaló történetük végének egy apró, de jelentős közös momentuma.

Mindketten földművesek voltak, később egymástól nagyon különböző módon uralkodóvá lettek. Přemysl régi szakadt saruját eltetette a kincstárába, Lesztkó pedig egykori szegény ruháit tartotta a trónja mellett, emlékeztetőül arra, honnan jött. A saru és a szegényes ruha egyértelműen ugyanannak az uralkodói archetípusnak az attributumai. Jelentésük, hogy az uralkodónak minden egyes döntésekor figyelembe kell vennie a szerencse és a sors forgandóságát, hogy döntései legyenek bölcsek, megfontoltak és előrelátóak. Másrészt, figyelmeztetik az uralkodót, hogy kiemelkedő helyzetét annak a közösségnek köszönheti, amelyből kiemelkedett, amelynek mindenkor javát kell szolgálnia.

Komoly összehasonlító vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy különböző mitológiák egymástól eltérő történeteiben meglássuk a régi korok társadalmának emberét körülölelő valóságot. Ezt teszi Smith is, aki kísérletet tesz arra, hogy a nemzeti mítoszokat valamilyen formában osztályozza:

„A származás mítoszai általában számos legenda alkotóelemét és réteget tárják fel. Vannak mítoszai a térbeli és időbeli eredetnek, a vándorlásnak, az ősöknek és a leszármazásnak, az aranykornak, a hanyatlásnak és a számkivetettségnek, valamint az újjászületésnek. Csak sokkal később gyűjtik össze ezeket a különálló mítoszokat, motívumokat, és adják meg nekik egy teljesen kidolgozott kezdet- és származás-mitológia formáját."[115]

113 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum*, Lib.I. cc.13–15. in: MPH NS t. XI. Kraków, „Secesja", 1994. 18–21.o.

114 Cosmas: *Chronicon Boemorum*, Lib.I. cc.6–8. in: FRB t. II. Prága, 1874. 12–15.o.

115 Smith: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell Publishers, 1998. 25.o.

Smith rendszere alapvetően hasznos egy történész számára, amennyiben a mitikus történeteknek egyfajta kronologikus sorba illeszkedő tematikus rendjét tételezi fel, vagyis valamilyen „mitikus eseménytörténetet" alkot. A sorrend, bár vitatható, a felsorolt események vizsgálata mégis logikusnak tűnhet egy nemzet történeti fejlődésének feldolgozásakor.

Jelen dolgozat egy ettől jelentősen eltérő rendszerben próbálja meg feltárni a lengyel nemzeti mitológiában rejlő szimbólum és értékrendszert. A dolgozat alapjául az egyes történések topográfiai elhelyezkedését vettük alapul. A Smith által javasolt mitikus eseménytörténet egyes elemeit, és persze más eseményeket is, nem aszerint vizsgáljuk, hogy azok milyen sorrendben követték egymást, hanem aszerint, hogy hol következtek be. Így fő szervező elvünk nem az idő, amelyről korábban már röviden szóltunk, hanem a tér, vagyis maga az ország.

A mítoszok szerepének alakulása a lengyel történetírásban

Mielőtt rátérnénk dolgozatunk valódi témájának tárgyalására, röviden, a teljességre való törekvés igénye nélkül nézzük át, hogyan vélekednek egyes lengyel kutatók saját mítoszaikról. Egyet kell értenünk Czesław Deptułával abban, hogy „Lengyelországnak a Piastok előtti kezdeteiről és a Piast-dinasztia legendás kezdeteiről szóló középkori mondákat hitelesnek tartották a XVIII. század végéig, bizonyos fokig még a XIX. században is."[116] Ahogy arról már korábban szóltunk, nincs ebben semmi különleges, a modernitás előtti időben a mítoszok és a történelem ugyanannak az objektív valóságnak a tényeit tárták fel, így alkotva egységes képet a világról.

A XIX. században a lengyel történetírás lassan felzárkózik az európai történetírás színvonalára. Ahogy Niederhauser Emil írja az 1860-as évektől tevékenykedő történészekről: „az a tanári nemzedék, amely a meglévő vagy részben éppen most létesített egyetemi tanszékeket átvette, maga is, jórészt ausztriai egyetemeken, megkapta a maga szakmai képzését, s ezt a színvonalat tudta átörökíteni. Már itt szögezzünk le valamit: ez a színvonal a korszak történetírásának uralkodó színvonalát jelentette. Vagyis lényegében véve azt a forrásfeltáró és forráskritikai irányzatot, amely a Monumenta Germaniae Historica kiadványai során elsősorban német és osztrák egyetemeken, meg a bécsi történeti intézetben alakult ki. Filozófiai alapja (ha egyáltalában kerestek ilyet) a pozitivizmus volt, de nem annyira annak a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit hangoztató változata, mint a sokkal inkább uralkodó, a

116 Deptuła, Czesław: *Galla Anonima mit genezy Polski.* Lublin, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. 11.o.

történeti források és a belőlük kibontható történeti tények alapos ismerete és gondos feldolgozása..."[117]

A pozitivista történetírás kiemelkedő alakja, Michał Bobrzyński 1879-ben megjelent korszakalkotó művének, a *Lengyelország vázlatos történetének* elején a lengyel állam kialakulásának forrásaival kapcsolatban a következő megállapítást teszi:

„Hallgat a történelem arról, hogy vajon a laza törzsszövetségi rendszer hogyan alakult át állammá. Ezt a jelenséget nem magyarázzák meg azok a mondák sem, amelyek a lengyel szlávság körében fennmaradtak, és amelyeket a későbbi krónikások a maguk módján átalakítottak és összefűztek, végül pedig Długosz önkényesen egységes egésszé alkotott. A tengerentúli népekkel folytatott harcokról szóló mondák pomerániai eredetűek, a sárkányt a Wawel barlangjában megölő Krakról szóló monda horvát (fehér horvát – T. L.) eredetre utalhat, a Visztulába merülő Wandáról szóló mondával együtt azonban mindezek inkább a mitológiához, mintsem a történelemhez tartoznak. (...) Tisztán lengyel és történelmi egyedül a Piastról szóló monda, abban a formában, ahogy legrégebbi krónikásunk Gallus elmeséli."[118]

Bobrzyński megállapításainak nagy része mára idejét múlttá vált, néhány dologra azonban rávilágítja a figyelmet. Az első az, hogy a későbbi lengyel nemzeti mitológia valóban a Lengyelország területén élt korábbi etnikai és népcsoportok, törzsek mítoszainak felhasználásával keletkezett, oly módon, hogy ezeknek a mítoszoknak a nemzeti közösség irányába mutató elemeit kiemelték, és egymáshoz illesztették, alkalmanként megváltoztatva az események helyszínét, a mitikus időben elfoglalt helyét, vagy a bennük szereplők nevét, karakterét. Abban igaza van Bobrzyńskinak, hogy a Piast-monda a Gallus által közölt formájában már valóban lengyel, mivel jól láthatóan nem nevez meg egyetlen korabeli törzset sem, a történet szereplői kivétel nélkül mind lengyelek. Ezzel egy egységes államhatalom, illetve nemzet, pontosabban a nemzetet megtestesítő, „törzsek" fölött álló dinasztia kezdeteiről beszél.

A másik fontos momentum, hogy a korábban szerves egységben lévő mítoszt és történelmet Bobrzyński szétválasztja, elkülöníti a „mitikus" és „történelmi" mondákat, ezzel a mítoszt az egykori hiedelmek és mesék világába utalva, valóságosnak pedig csak a történelmi mondát elfogadva. Ettől az időszaktól kezdve számos történész hasonlóképpen ítélkezett a mítoszokról, kutatásaikban pedig csak a forrásokból kiolvasható „történelmi" valóságra koncentráltak.

Az újjászületett Lengyelország első nagy történész nemzedékének tagja, Aleksander Brückner *A lengyel kultúra történetében*, a Wicenty mester krónikájában található mondákról írja, hogy „a Krakokról (apa és két fia) és

117 Niederhauser Emil: *A történetírás története Kelet-Európában.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1995. 43.o.

118 Bobrzyński: *Dzieje Polski w zarysie.* 101.o.

Lesztkókról szóló elbeszélések említést sem érdemelnek... Wincenty meséiből Lengyelország történetére, sőt Krakkó történetére vonatkozó leglaposabb tartalmat sem lehet kifacsarni. Ez irodalom (fikció), nem monda."[119]

Brückner tovább megy Bobrzyńskinál, amikor „új" kategóriaként bevezeti a mese fogalmát. Ennek megfelelően a *mítosz* ugyan nem történelem, de hordoz valamit a régi korok gondolkodásából, hitvilágából és a világról kialakított képéről. A történelmi kutatás tárgyát egyedül a *monda* képezi, amelynek mindig van „valamilyen" történelmi alapja. Hitelesség szempontjából értékelhetetlen a *mese*, ami nem más, mint irodalmi fikció.

Ha feltesszük, hogy Brücknernek igaza van a mesét illetően, akkor is figyelembe kell venni azt a tényt, hogy Wincenty mester „hozott anyagból" dolgozott, mivel meséi nagy részének párhuzamait megtalálhatjuk a többi középkori szláv, vagy más indoeurópai mitológiákban, így ezek a mesék semmiképpen sem nevezhetők pusztán a krónikás agyszüleményének.

A lengyel történészek nagy részének mítoszokról alkotott véleménye nem sokat változott a következő nemzedékben sem. Henryk Łowmiański egy 1976-ban megjelent tanulmányában Wincenty mester krónikájáról szólva megjegyezte, hogy „a reális történelmet mitikus elbeszélések és pszeudo-történelmi tények összerakásával helyettesítette."[120]

A mítoszok valódi szerepének feltárása az 1960-as évektől gyorsult fel. Az első jelentős lépés Gerard Labuda: *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski*[121] című könyve volt. Ebben a műben Labuda a germán-kelta területek mitológiájának, legendáinak, és a később ezek alapján születő középkori epikus műveknek bizonyos momentumait vetette össze a középkori lengyel mondák momentumaival. Bár Labudától is elég távol áll a mitikus gondolkodás, forrásaiban ő is a történelmi valóságot keresi (pl.: szerepelhettek-e a lengyelek a Roland-énekben), ez a könyv, azon kívül, hogy sokáig igazi sikerkönyvnek számított, már a címében hordozta az új gondolkodásmódot, mivel a sagákat és legendákat is történeti forrásnak tekintette. Ekkortól, az 1960-as évek végétől egészen a legutóbbi időkig több könyvet a szláv mítoszok és történelmi mondák irodalomtörténeti vizsgálatának szentelt Julian Maślanka.[122]

A mítoszok megértése szempontjából nagyon fontos Brygida Kürbis több évtizedes munkássága. Számos középkori forrás kritikai kiadása, valamint for-

119 Brückner, Aleksander: *Dzieje kultury polskiej.* T. I. Kraków, 1930. 149–150.o.

120 Łowmiański: *Wątki literackie i tradycje historyczne w kronice Kadłubka.* in: „Studia Źródłoznawcze" t. 20. (1976.) 24.o.

121 Labuda, Gerard: *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski.* Warszawa, 1960.

122 Maślanka, Julian: *Słowiańskie mity historyczne w literaturze polskiego Oświecenia.* Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968; *Literatura a dzieje bajeczne.* Warszawa, PWN, 1984; *Z dziejów literatury i kultury.* Kraków, Instytut Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Księgarnia Akademicka, 2001.

dítása fűződik a nevéhez, melyeket részletes magyarázatokkal és bevezető tanulmányokkal egyetemben publikált. Tanulmányaiban igyekezett bemutatni e források szerzőinek a történelemmel, kultúrával, társadalommal, vallással kapcsolatos vízióit. E munka során több esetben arra a következtetésre jutott, hogy a középkori írástudók műveiben sok azonos motívum található, függetlenül e források keletkezésének helyétől és idejétől. Brygida Kürbis hosszú éveket szentelt e motívumok feltárásának. Bár maga talán nem egészen ismerte fel a mítoszok szerepét, maga a tény, hogy egyes motívumok feltűnnek különböző történelmi és kulturális hagyománnyal rendelkező területeken, nagy segítség volt az őt követő kutatók számára. Témánkra nézve fontos Kürbis meglátása, amely szerint a középkorban a királyi hatalom és a társadalom felépítése égi mintákat követ.[123]

Alapvető jelentőséggel bírnak Aleksander Gieysztornak a hetvenes és nyolcvanas években a szláv mitológiát rendszerező művei, melyekben már érződik Dumézil hatása.[124] Gieysztor a pogány szláv mitológiát az indoeurópai mitológiák közegébe helyezve mutatja be, nem vizsgálva azonban, hogy ezek az ősi mítoszok hogyan éltek tovább, hogyan változtak meg a kereszténység felvétele utáni évszázadokban, és hogyan hatottak az elkülönülő szláv nemzeti közösségeken belül, illetve ezek egymás közötti viszonyaira.

Nagy hatással volt a lengyel mitológiai kutatások fejlődésére az a tény, hogy az 1970-es évektől kezdődően, még inkább a nyolcvanas és kilencvenes évtizedek fordulójától lefordították lengyelre Eliade és Le Goff műveit. Ettől az időszaktól kezdve, részben e művek hatására új irányt vettek a mitológiai kutatások, melyeknek kiemelkedő alakjai Jacek Banaszkiewicz, Czesław Deptuła és Henryk Samsonowicz. Banaszkiewicz úgy véli, hogy „az éles határ, melyet valaha a történészek húztak a valóság (vagyis a ténylegesen létező) és a fikció (vagyis a kitalált) közé, ma már nem fenntartható, nem teljesíti rendező feladatát. Ez a felosztás csak gyarapítja a kételyeket és csökkenti a társadalom kulturális tevékenységi körében kitermelődött források és tények nagy csoportjának jelentőségét."[125] Banaszkiewicz kutatásai során arra keresi a választ, hogy a kereszténység előtti pogány szláv (tágabb értelemben indo-európai) hagyomány hogyan jelentkezik a középkori lengyel történetírásban[126], ezzel szemben,

123 Kürbis, Brygida: *Sacrum i profanum. Dwie wizje władcy w polskim średniowieczu.* in: „Studia Źródłoznawcze" t. 22 (1977). 19–40.o; Wstęp do Kroniki polskicj mistrza Wincentego. In: Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek): *Kronika Polska.* Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 1996. LXIV.o.

124 Gieysztor, Aleksander: *The Slavic Pantheon and New Comparative Mythology.* in: „Questiones Medii Aevi" 1, (1976.) 7–35.o; *Mitologia Słowian.* Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.

125 Banaszkiewicz, Jacek: *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi.* Warszawa, PWN, 1986. 11.o.

126 Banaszkiewicz: i.m; valamint uő: *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka.* Wrocław, Fundacja na rzecz nauki polskiej, 1998.

vagy inkább ezt kiegészítve Deptuła elsősorban a kereszténység és a történelmi fejlődés kapcsolatára helyezi a hangsúlyt.[127] Mindkettejük vizsgálati módszerének egyaránt fontos elemei a hermeneutika és az összehasonlító kutatások, e tekintetben a lengyel történészek között kutatásuk eredeti és önálló. Mivel mind Banaszkiewicz, mind pedig Deptuła Lublinhoz köthetők (előbbi a Maria Skłodowskáról elnevezett Lublini Egyetemen, utóbbi a Lublini Katolikus Egyetemen tanít), talán nem teljesen indokolatlan lublini iskoláról beszélni.

Samsonowicz műveiben azt kutatja, vajon a valóság elbeszélésének két „műfaja", a mítosz és a történelem milyen kapcsolatban áll egymással, és a középkori krónikások által feljegyzett mítoszok mennyiben tekinthetők történelmi forrásnak. Kutatásai során gyakran hivatkozik az előbbiekben említett két lublini történész eredményeire.[128]

Természetesen nem állt módunkban az összes kutató és a mítoszokkal kapcsolatos összes nézet bemutatása. Mint a világ többi részén, így Lengyelországban is számos tudományág képviselői próbálnak közelebb jutni a mítoszok lényegéhez. Az itt következő oldalakon leírtakkal a magunk szerény eszközeivel szeretnénk hozzájárulni e munka sikeréhez.

Etnikai (törzsi) mítoszok és nemzeti mitológia

A lengyel állam kezdetei idején számos nyugati szláv közösség élt a kialakuló állam területén. Ezeken kívül meg kell említeni az Oderán túl, a német birodalom területén élő többi közösséget, törzset: észak-nyugaton és északon a németekkel és lengyelekkel egyformán távolságtartó, függetlenségüket féltő obodritokat, vieleteket, pomeránokat, dél-nyugaton és délen a cseheket és morvákat, a Lengyelországtól keletre élő keleti szlávokat, valamint a magyar fennhatóság alatt a Kárpát-medence területén élő nyugati szláv közösségeket is. E csoportok mitológiájából sajnos igen keveset őriztek meg a korabeli források. Ezek nagy része, vagyis inkább szinte teljes egésze a kereszténység felvétele és az egyes államok kialakulása utáni időkből maradtak fenn. Ez a két momentum nagyban meghatározta a minden bizonnyal valaha volt közös szláv, vagy nyugati szláv mitológia sorsát. A világ teremtésének minden bizonnyal valaha létezett szláv mítoszát

127 Deptuła: *Galla Anonima mit genezy Polski. Studium z historiozofii i hermeneutyki symboli dziejopisarstwa średniowiecznego.* Lublin, Instytut Europy Środkowo- Wschodniej, 2000; *Athleta Christi – Rex Poloniae. Z dziejów ideologii królestwa polskiego.* in: „Znak" 26. (1974.) / 12. 1593–1604.o; *Nad problemami myślenia historycznego.* in: „Życie i Myśl" 23. (1973). / 6. 68–89.o.

128 Samsonowicz, Henryk: *O „historii prawdziwej". Mity, legendy i podania jako źródło historyczne.* Gdańsk, Novus Orbis, 1997; *„Historia opowiadana" w polskim średniowieczu.* in: „Przegląd Historyczny" 83. (1992.)

felváltotta a bibliai Genezis, a közös mítoszokat pedig az elkülönülés irányába terelte az egyes szláv országok és népek több évszázados elkeseredett harca, mint amilyen például a lengyel–pomerán, lengyel–cseh, vagy lengyel–orosz viszálykodás volt. A kialakuló államok elitje, saját dinasztikus hatalmának megerősítése céljából az egykori pogány, valamint a keresztény mitológia különböző elemeit használta fel, vagy ha mégis hasonló elemeket vett be, azokat lényegesen megváltoztatva hagyta az utókorra. Erre jó példa a lengyel Krak és a cseh Krok mítosza,[129] vagy lányaik, Vanda és Libuše különböző történetei.

Másképp alakult az egy országon belül élő különböző etnikai közösségek mítoszainak sorsa. Ahogy a lengyelek esetében is láttuk, előfordult, hogy néha különböző életmódot folytató csoportok kerültek egy nagyobb területet hatalmában tartó dinasztia uralma alá. Ezek a csoportok nemcsak életmódjukban térhettek el egymástól. Rendelkeztek saját kultikus központokkal, amelyek meghatározták a világban elfoglalt helyüket, voltak saját eredetmítoszaik, amelyek kisebb-nagyobb mértékben eltértek egymástól, és meghatározták a szomszédos csoportoknak egymáshoz fűződő kapcsolatait is. Lehetséges, hogy az egyik etnikai közösség mitikus őse éppen az által vált hőssé, mert legyőzte a szomszédos közösséget, vagy annak mitikus ősét. Ebben az esetben a szomszédos közösség eredetmítoszában az előbbi mindenképpen negatív szerepet játszott. Ha viszont két törzs ugyanazon a területen egymással jószomszédi viszonyban élt néhány emberöltő óta, mítoszaikban a törzsek ősatyái, vagy ősanyái egymás testvérei, vagy házastársai lettek. Felmerül a kérdés, hogyan hatottak a különböző etnikai, törzsi mítoszok az egységesülő dinasztikus mítoszra, majd a kialakuló nemzeti mitológiára.

Fontos leszögeznünk, hogy egyetlen olyan közösség sincs, amely magát nemzetnek nevezné, anélkül, hogy ne rendelkezne nemzeti mitológiával. R. H. C. Davis a normannokról szóló könyvében ezt írja:

„Nemzet azonban nem létezhet mítosz vagy imázs nélkül, amellyel a nemzet azonosíthatja önmagát. Az imázst szolgáltathatja a legenda, a történelem, a vallás, a költészet, a folklór, vagy az, amit mi pontatlanul „hagyománynak" nevezünk. Nem szükséges, hogy pontos, vagy abszolút formákban fejeződjön ki – éppen ellenkezőleg, általában meglehetősen rugalmas és fokozatosan átalakítható, de ha egy nép tudatában van azonosságának, szüksége van egy ilyen mítoszra."[130]

A központosított, különböző etnikai csoportok, illetve törzsek felett álló hatalom természetéből adódóan nem tűrheti a széthúzást, a belső ellenséges-

129 A Wincenty Kadłubek által leírt Krak és a Cosmas által leírt Krok történeteinek összehasonlítását lásd: Panic, Idzi: *Krak w polskiej i czeskiej tradycji wczesnośredniowiecznej.* in: Barciak, Antoni – Iwańczak, Wojciech (szerk.): *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej.* Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,2006. 48–62.o.

130 Davis, R. H. C.: *A normannok. Mítosz és valóság.* Budapest, Osiris, 2002. 49.o.

kedést, amely a kialakuló állam egységét veszélyezteti. Ezért egy „központi" mitológiát kell kialakítania, amely egységesíti a fennhatósága alá tartozó teret, valamint az adott térben élő különböző közösségeket, ugyanakkor felhasználja e néha eltérő mitológiák számos elemét, különösen azokat, amelyek megegyeznek vagy hasonlók, másrészt igazolják a központi hatalom legitimitását, a létrejövő nemzeti közösség közös eredetét, és képességét a közös és sikeres fennmaradásra, további fejlődésre.

Ennek érdekében egyes kultikus központokat a nemzeti mitológia lerombol, mások helyi jelentőségét meghagyja, megint más központokat etnikai csoportok, illetve törzsek feletti jelentőséggel ruház fel. A különböző országon belüli határokat szintén lebontja, a külső határokat viszont úgy tünteti fel, mintha azok az idők kezdetétől, de legalább is az első mitikus uralkodóktól kezdve fennálltak volna. Egyes helyeken, a lengyelek esetében északon és délen, ahol a tenger és a hegyek határolják az országot, a határ a különböző dimenziók, az alvilág vagy az ég és a föld közötti határrá válik.

E beavatkozások következtében az egyes törzsi mítoszok hősei nagyrészt eltűntek, míg mások, estleg megváltozott névvel, megváltozott helyszíneken, és az egész országra kiterjedő hatókörrel éltek tovább.

Nagy jelentősége van az egyes törzsi mitológiák eltűnésében annak a ténynek, hogy ezek a kereszténység előtti pogány valóságban gyökereztek, az „új" állami, vagy nemzeti mitológia viszont már keresztény volt. A kereszténység felvétele egy másik irányban deformálta a korábbi mítoszokat. Ezúttal kikerült a közös, immár keresztény mitológiából számos olyan korábbi elem, amely szemben állt a kereszténység értékrendjével, szellemiségével és dogmarendszerével. A megmaradtak jelentése megváltozott, egyes elemek ugyan továbbra is „pogányok" maradtak, mégis arról szóltak, hogy a lengyelek már a pogány időkben is számos keresztény erénnyel rendelkeztek. Azok a mítoszok, amelyek megfeleltek a kereszténység dogmarendszerének, átalakultak, a bennük szereplők helyét átvették az egyes szentek, angyalok, vagy a keresztény Lengyelország első uralkodói, a hozzájuk köthető helyszínek pedig a lengyel kereszténység szent helyeivé váltak.

A lengyelek esetében komoly problémákat okoz ezen etnikai, törzsi mítoszok elkülönítése, ugyanis a középkori források a mitikus események szereplőinek etnikai, törzsi hovatartozásáról nem tesznek említést, illetve polánok, lechiták, vandálok, szarmaták, stb. néven említik őket. Ezek az elnevezések a krónikákban azonban nem fednek semmiféle etnikai, törzsi tartalmat, mindig az egész közösségre vonatkoznak, vagyis az adott mitikus, vagy történeti tér minden lakójára. Így nem állíthatjuk, hogy Krak és Vanda mondjuk a visztulamenti törzsek mitológiájából kerültek a nemzeti mitológiába, a lechiták pedig egyértelműen kizárólag a lędzianokat jelentenék, vagy hogy a polán megnevezés

bármiféleképpen egy adott törzsre utalna. Ilyen módon nehéz, vagy éppen lehetetlen meghatározni az egyes mítoszok etnikai, törzsi eredetét.

Másképpen azonban, ha óvatosan is, elkülöníthetünk néhány mítoszt, nem a benne résztvevő szereplők nevei és megnevezése alapján, hanem a mítoszban leírt események, a világhoz, a földhöz fűződő bennük rejlő viszonyulások, az ezekből kiolvasható társadalmi viszonyok alapján. E rövid bevezetőben csak egy szemléletes példára szorítkozom Wincenty Kadłubek krónikájának elejéről. Vajon azonos életmódot folytató közösségek képét tárja-e elénk a krakkói püspök, amikor egyfelől egy végtelen hatalomról beszél, amelynek tagjai folyamatosan harcolnak, mégpedig nem a zsákmányért, csak és kizárólag a dicsőségért és önnön bátorságuk igazolásáért, szomszédaik túlsó határain kőbe faragva győzelmük emlékét, és akik hatalmas országukat nem tartják többre egy iugerum földnél;[131] vagy amikor másfelől egy olyan közösséget mutat be, amely a hódító német zsarnokkal szemben, egy az emberi szépséget, termékenységet, az erőszakmentes földi életet szimbolizáló szűz királylányt küld háborúzni, aki egyedül legyőzi az idegen hódítót egész seregével egyetemben[132]? Valószínűleg nem. Eliade írja, hogy „az emberi és mezőgazdasági termékenység, a női szentség stb. jelképrendszere és kultusza csak a földművelés felfedezése után fejlődhetett ki, és hozhatott létre gazdagon tagolt vallási rendszert... egy földművelés előtti, vadászatra szakosodott társadalom a földanya szentségét nem ugyanazon a módon és nem ugyanazzal az intenzitással tapasztalhatta. Vannak tehát a vallásos élménynek olyan eltérései, amelyek gazdasági, kulturális és szociális különbözőségekből, egyszóval: a történelemből magyarázhatók."[133]

Eliade megállapítása nemcsak a társadalmi fejlődés egymásutáni fokain álló közösségekre vonatkozik, hanem az egy időben élő, a társadalmi lét különböző útjait választó közösségekre is, amelyeket Dumézil nyomán „második", illetve „harmadik funkciós" közösségeknek nevezünk: „Hésziodosz mitikus építményének első emelete az uralkodás síkját határozza meg, ahol a király bíráskodik és vallási tevékenységeket végez, a második a katonai funkcióét, ahol a harcosok nyers erőszakkal, mindenféle szabályt felrúgva uralkodnak, míg a harmadik a termékenység síkját, az élet fenntartásához szükséges táplálékot, amelyekről a földművelőnek kell speciálisan gondoskodnia."[134] Vagyis egyfelől a katonáskodó, másfelől a javakat előállító, a termékenységet valló közösségekre is vonatkozik a fenti megállapítás.

Ezért megfontolásra érdemes a gondolat, hogy a XII–XIII. század fordulóján élt krónikás olyan mítoszokat szőtt egybe, amelyek egy korábbi időszakban különböző helyekről, különböző életformát, kultúrát képviselő közösségekben

131 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum*. Lib.I. c.2. in: MPH NS t. XI. 6–7.o.
132 ua. Lib.I. c.7. 12–13.o.
133 Eliade: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. 13.o.
134 Dumézil: *Mítosz és eposz, Tanulmányok*. 9.o.

keletkeztek és az idő múlásával a lengyel hagyomány közös kincsévé váltak, hozzájárulva ahhoz, hogy az egykor különálló etnikai közösségek, törzsek egységes nemzetté válhassanak.

A térről

Az eddigiekből is kiderült, hogy dolgozatom fő szervező elve a tér, indokoltnak tűnik, hogy röviden összefoglaljam azokat a térrel kapcsolatos megfontolásokat, amelyeket munkám során figyelembe vettem.

Számos modern tudomány foglalkozik a térrel, vagy annak egy részével, tulajdonságával. A teret egészében, bár különböző szemszögből, eltérő módszerekkel, számos tudomány, többek közt a filozófia, a teológia, a csillagászat és a fizika vizsgálja. A társadalomtudományok, mint a gazdaságtan, a szociológia, a politológia, a történelem, a földrajz, valamint az olyan interdiszciplináris tudományágak, mint a gazdaságföldrajz, történeti földrajz, politikai földrajz, bár sok esetben térről beszélnek, mégsem maga a tér vizsgálatuk tárgya. Jól látható ez a jelenség Sonkoly Gábornak a *Tér és történelem* című tanulmánykötethez írt előszavából, ahol a térrel kapcsolatos megállapításait többször korrigálnia kellett: „a tér, vagy inkább terület"[135]. Olyan fogalmak, mint Eurázsia, Európa, Lengyelország, Mazóvia, Tengermellék, Alsó-Szilézia, Varsó, vagy másképpen földrész, ország, régió, alrégió, térség, kistérség, település, város, mind területre vonatkoznak. Hasonlóképpen a településszerkezet, úthálózat, gazdasági környezet, országhatár, vagy az alföld, hegység, dombság, folyóvölgy, erdő, mező, esetleg centrum és periféria, stb. fogalmak is egyfajta területi szemléletet tükröznek.

Amikor viszont társadalmi, gazgasági, politikai, kulturális térről van szó, valójában nem valós terekről beszélnek a kutatók, hanem a témek, vagy egy szegmensének virtualizálásáról. Ha társadalmi rétegekről, kulturális szintekről, hatalmi hierarchiáról, politikai, vagy gazdasági elitről beszélünk, senki sem képzeli, hogy e csoportok képviselői valóságosan is egymás feje fölött, vagy talpa alatt állnak. Ugyanígy nem elképzelhető, hogy egy országrész magasabban terüljön el, mint az azt alkotó alrégiók, kistérségek, stb. Az említett fogalmak eredete azonban olyan időkbe nyúlik vissza, amikor az emberek saját helyzetüket egy valóságos, az eget és a földalatti világot egyaránt magábafoglaló térben képzelték el.

Mielőtt rátérek ennek ismertetésére, nézzük meg, milyen fontosabb tértelmezéseket használ a modern történettudomány. Fontosnak tartom megemlíteni,

---

135 BENDA GYULA – SZEKERS ÁDÁM (szerk.): *Tér és történelem*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2002. 14.o.

hogy – hiányosságai ellenére – a francia történettudomány térszemlélete áll legközelebb a dolgozatomban bemutatott térszemlélethez.

Viszonylag korán felismerték a történészek, hogy egyes társadalmak fejlődésében nagy szerepet játszott térbeli elhelyezkedésük. Gondoljunk csak a legkorábbi nagy civilizációkra: Egyiptom, Mezopotámia, India, Kína, mindegyik folyók mentén alakul ki és indul fejlődésnek. Az is egyértelműnek látszott, hogy az egyes civilizációkat hegyek, sivatagok, erdőségek, tengerek választják el egymástól. Felszínes ítéletek születtek, kialakultak olyan sztereotípiák, mint a civilizált síkvidékiek és a barbár hegylakók, vagy az ügyes, mozgékony, vagy harcias tengeri népek, elpuhult városlakók és szorgalmas vidékiek, stb. Az egyes etnikai csoportok, törzsek, népek jellemző gazdasági tevékenységeit is abból vezették le, hogy hol éltek. Halászat, vadászat, földművelés, állattartás, cserekereskedelem, hosszútávú kereskedelem – mind azt mutatta, hogy a hely meghatározza az emberek életét és a társadalmak fejlődését. A zord éghajlaton, vagy kietlen vidéken élő népek harciasabbak, az enyhe éghajlatú, termékeny vidéken élők békésebbek. Ilyen és ehhez hasonló sztereotípiák tömegesen találhatók a koraújkori történeti munkákban, mind pedig a modern nemzeti történetírások kialakulásakor keletkezett művekben.

Az általános következtetéseken túl konkrét szükségleteket is kielégített a történelmi események térbeni elhelyezése, ami létrehozta a történeti földrajz tudományát. „Eredetileg a történeti földrajz mint diszciplína nem csupán az „eltűnt földrajzi alakzatok" rekonstruálására született, hanem (elsősorban) arra is, hogy jelentéssel ruházza fel az egyes országok területét. A múlt olyan tudományáról van szó, amely a jelenbe ereszti gyökereit: olyan világképet tükröz, amely egy adott történeti pillanatban minden népre, minden nemzetre jellemző politikai megfontolások alapján alakult ki. (...) A történeti földrajz hagyományának megfelelően az országterületek kialakulását és az államhatárok változását kutatja. Ezt a régi értelemben vett történeti földrajzot a XIX. század végén és a XX. század elején Auguste Longnon teremti meg, akinek tanulmányai az országterület kialakulásával foglalkoznak, közelebbről háborúkkal, szerződésekkel és házasságokkal, amelyeknek köszönhetően az idők során az ország területe gyarapodott."[136]

Az iménti gondolatokból is látszik, hogy a történettudomány számára nem egyszerűen megragadható a tér és a történelem viszonya. Nem egyszerűen eldönthető (talán nem is szükséges), hogy a térben elfoglalt hely hat a társadalmi fejlődésre, vagy az emberi társadalom alkotó munkája hat a térre. Vajon a folyók, hegyek, síkságok tengerek határozzák-e meg az ott lakó emberi közösség fejlődését, vagy az ember, aki határokkal jelöli ki helyét a térben, alakítja át

136 MUSSET, ALAIN: *Történeti földrajz: történeti tudomány?* in: BENDA GYULA – SZEKERES ÁDÁM (szerk.): *Tér és történelem.* 41.o.

a határok által körbefogott teret teremtő munkája során? Minden bizonnyal a hatás kölcsönös.

A XX. század első felében két egymással szembenálló, mai szemmel egymást kiegészítő történeti iskola jött létre Franciaországban. Ezek vitái máig meghatározó jelentőségűek a térszemlélet alakulására nézve. Az első a posszibilista iskola, amelynek legkiemelkedőbb alakja Lucien Febvre, aki úgy tartotta, hogy a környezet által kínált lehetőségek között az ember választhat, sőt eldöntheti, hogy azokat figyelembe veszi, vagy sem.[137] A determinista iskola, amelynek legismertebb képviselője Fernand Braudel ezzel szemben azt állítja, hogy a környezet sok tekintetben meghatározza az emberi társadalom fejlődésének irányát.[138] A két szerző felfogása abban is különbözik, hogy Febvre a teret egy időpillanatban kívánja ábrázolni, Braudel pedig hosszú időtartamra alapít, amelyben az esetleges ismétlődések, lassú folyamatok és az állandóságok válnak nyilvánvalóvá.[139] E tekintetben tér- és időszemlélete közelít ahhoz, amelyet jelen dolgozat témája megkíván. Bár az idő, mint olyan, e könyvben csak „eszköz", meg kell említenem, hogy Braudell „hosszú időtartam" koncepciója mellett, részben annak kritikájaként, a francia historiográfiában számos más, az idővel operáló módszertani megfontolás is keletkezett. Ezeket legutóbb egy tanulmányában Czoch Gábor foglalta össze magyar nyelven.[140]

Meg kell említenem még két művet, amelyek munkám során segítségemre voltak. Az egyik, Pierre Nora által szerkesztett és a saját tanulmányait is tartalmazó *Les lieux de mémoire*[141] című könyve, amely Franciaország területét, illetve egyes részeit a rájuk vonatkozó kollektív emlékezet felől közelítette meg. A másik, Daniel Nordman: *Frontières de France*[142] című műve, amely a határokhoz, illetve az egyes tartományokhoz fűződő hagyományos képzeteket és ezek modern felfogását egyaránt bemutatja.

Ahogy korábban említettem, mindeme térértelmezéseknek van egy közös hiányossága – kivétel talán Nora –, mégpedig az, hogy miközben a teret jóval

137 Febvre, Lucien: *La Terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire.* „L'Évolution de l'Humanité" IV. Paris, 1922.

138 Braudel: *A Földközi tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* I. Budapest, Akadémiai – Osiris, 1996; *Franciaország identitása I. A tér és a történelem.* Budapest, Helikon, 2003.

139 Braudel: *Történelem és társadalomtudományok. A hosszú időtartam.* in: „Századok" 1972. 998–1012.o.

140 Czoch Gábor: *A „long durée" körüli viták. A történeti idő megközelítésének változásai az* Annales *folyóirat körében.* in: Halmos Károly – Klement Judit – Pogány Ágnes – Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég, 2009. 517–527.o.

141 Nora, Pierre: *Les lieux de mémoire. 2. La Nation.* Paris, Quarto Gallimard, 1997. A kötet Nora által írt fejezeteinek magyar fordítása: NORA, PIERRE: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Napvilág, 2010.

142 Nordman, Daniel: *Frontières de France. De l'espace au territoire XVI–XIX siècle.* Paris, Gallimard, 1998.

inkább területként értelmezik, a terület köré virtuális tereket képeznek, amikor társadalmi, gazdasági, politikai, diplomáciai, kulturális, stb. terekről beszélnek. Ez a felfogás merőben eltér a régebbi korok térfelfogástól, amely az embert egy valóságos többdimenziós térben helyezte el, amelynek csak egyik vetülete volt a földfelszíni világ, ami azonban állandó kapcsolatban állt az égben lakozó istenek, és a föld belsejében lakozó, onnan kitörni vágyó gonosz hatalmak világával, amely maga is több szintre tagozódott. Ez a térszemlélet nemcsak a világ minden táján meglévő kozmogóniákban, hanem az emberi élet minden területén megnyilvánul. Az ember születésekor „világra jön", arra a világra, amelyet barlangként, alagútként, völgyként, stb. érzékel, és amelynek végén egy „másik világba" távozik. Aszerint, hogy élete során milyen „utat" jár be, milyen „küszöböket" vagy „kapukat" lép át, milyen „hidakon", „folyókon", „mocsarakon", „ingoványokon", „szakadékokon", „hegyeken", „erdőkön", stb. kel át, milyen erőkkel szövetkezik, és milyenek ellen harcol, élete végén ennek megfelelően kerül a többi világok egyikébe. Ezek a világok azonban nemcsak halála után, de egész életében hatnak az emberre, mivel bizonyos helyeken, bizonyos időszakokban, vagy akár állandóan is biztosított közöttük az átjárás.

A tér archaikus percepciójának nagyszerű példáját írja le Victor Turner[143] az afrikai ndembu törzs gyógyítási rítusait vizsgálva. Bár elsőre úgy tűnhet, hogy ennek a XX. századi afrikai közösségnek a térfelfogása közömbös lehet a középkori és kora-újkori lengyelség térfelfogásának tanulmányozásakor, mégis könnyen belátható, hogy több a közös vonás, mint a különbség. Csak egy példa: a térben meglévő kettősségek (fent-lent, jobb-bal, stb) és hármasságok (víz-föld-tűz, föld alatt-földfelszín-ég), mint a tér struktúrájának osztályozási sémái azonosak, vagy majdnem megegyeznek a térben és időben nagyon távoli közösségek körében.[144] Szintén jól használhatók Turnernek a szent tér ndembu értelmezésére vonatkozó megfigyelései is: „ha bizonyos tárgyakat bevonnak a megszentelt térbe, akkor ezzel bevonják oda azokat a hatalmakat és előnyös tulajdonságokat is, amelyekkel ezek a tárgyak tapasztalhatóan rendelkeznek, és ha az előírt módon bánnak velük, akkor irányíthatják és összpontosíthatják ezeket az erőket, jobban, mint a lézersugarat, hogy elpusztítsák a gonosz erőket."[145]

A tér különböző síkjai között állandó átjárást – ahogy erről a mítoszokról szóló fejezetben szóltam – biztosítanak a központok, ahol különböző szertartások elvégzésével, próbák kiállásával az ember kapcsolatba kerülhet az égi világgal, és ahol az égiek jótéteményei folyamatosan áramlanak a földre. Ezeken a helyeken az égi hatalmak ereje olyan erős, hogy a földalatti gonosz erőknek esélye sincs a felszínre kerülésre, de néhol a gonosz erők útját mesterségesen

143 Turner, Victor: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra.* Budapest, Osiris, 2002.
144 ua. 52–55.o.
145 uo. 56.o.

is (kövek állításával, karók leverésével) meggátolják. Ezekben a központokban a világok közötti átjárást különböző természetes vagy mesterséges formákban megjelenő világtengelyek biztosítják.

A központoknak egyértelműen és jól láthatóan kell szemléltetniük, hogy valóban összeköttetésben állnak a többi világgal. Más szóval magának a központ látványának is igazolnia kell ezt az összeköttetést. Vagyis a központ ilyen értelemben nem más, mint a világ kicsinyített mása (imago mundi), amiben koncentráltan jelen van az egész világ. Ennek a célnak leginkább azok a helyek felelnek meg, ahol valamilyen természetes víz fölé magasodó domb, szikla vagy hegy található. A hegy az égi világot szimbolizálja, a hegy lábánál az emberi világ helyezkedik el, a tó vagy folyó pedig a teremtetlen világ, a tenger kicsinyített mása. Jó időben pontos tükörképét adja a felette elhelyezkedő világnak, ahol a hegyek és a rajtuk épült tornyok mind a föld alá mutatnak. Rossz időben pedig ez a tükörkép értelmezhetetlen foltokra és árnyékokra esik szét. Nem véletlen, hogy az általam vizsgált területen szinte minden központ ilyen helyen alakult ki. Ilyenek az első cseh központok, a Řip hegynél, amely két folyó között emelkedik, ilyen maga Prága, és ilyen a Vltava túlsó partján emelkedő Vyšehrad is. Hasonlóképpen a Dnyeper fölé magasodó hegyeken alapítja székhelyét az oroszok ősatyja, Kij, két fivérével és hugával, és a Moszkva-folyó fölé magasodó Veréb-hegyen (Lenin-hegyek) határozza el Vlagyimir Dolgorukij, hogy új várost alapít.

Hasonlóan folyók és hegyek találkozásánál alakulnak ki a magyarság központjai is. Mindjárt a legelső, Ungvár, amely az Ung folyó fölött magasodó hegyen található, és amelyről Anonymus szerint a magyarok a „hunguarus" nevet vették föl. Ugyanilyen megfontolásokból alakultak ki az olyan központok, mint Buda, Visegrád és Esztergom, sőt a Tihanyi Apátság és Pannonhalma is. Bármilyen meglepő, mégis kétségtelen tény, hogy a középkori krónikások még Székesfehérvár alapítását is egy hegyhez kötötték:

„Árpád, miután – mint föntebb előadtuk – a többi magyarral együtt legyőzte és megölte Szvatoplukot, tábort ütött a Noé-hegyen Fehérvár mellett. Ez volt az első hely, melyet Árpád kiválasztott magának Pannóniában, ezért Szent István király, aki tőle származott, ott a közelben alapította meg Fehérvár városát."[146]

A mai történészek jó része – köztük a szöveg közreadója, Domanovszky, valamint a fordító Bollók János – úgy véli, hogy a Noé-hegy a Székesfehérvár közelében emelkedő Novaj, ami minden kétséget kizáróan igaz is lehet, ha az

146 „Eoque Arpad Zuatapolug cum ceteris Hungaris, ut superius dictum est, debellato et occiso castra fixit in monte Noe prope Albam et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia, unde et civitas Alba per sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope." *Chronici Hungarici Compositio Saecula XIV.* c.28. in: *Scriptores Rerum Hungaricarum I.* Budapest, 1937. 290.o. (fordítás: Képes Krónika. 28. Budapest, Osiris, Millenniumi Magyar Történelem, 2004. 29.o.)

Eger szomszédságában lévő Novajon kívül létezik (létezett) egy másik Novaj is. A szöveg szimbolikáját vizsgálva azonban, szembetűnő, hogy „ez volt az első hely, melyet Árpád kiválasztott magának Pannoniában". A vízözön elmúltával az „első hely", amely szárazra került, és ahol Noé kiszállt a bárkájából, szintén egy hegy, az Ararát, ahol „Isten megáldotta Noét fiaival együtt és így szólt hozzájuk: „Legyetek termékenyek, szaporodjatok és töltsétek be a földet."[147] Ebben az esetben az Ararát és a Székesfehérvár melletti Noé-hegy ugyanazt a mitikus funkciót tölti be. Árpád, a hosszú vándorlás, valamint a Szvatopluk legyőzésével végződő háború (lásd: özönvíz) után ezt a helyet választja ki, és nemzetsége innen „szaporodik és tölti be" Pannonia földjét.

Lengyelország földrajzi adottságai miatt viszonylag kevés olyan hely van, amely megfelel az imént leírt kritériumoknak, mégis elmondhatjuk, hogy a lengyel mítoszokban fellelhető összes központ ilyen összetett topográfiájú helyen alakult ki. Mindjárt az első, Gniezno, ahol ugyan szó szerint vett hegyet nem találunk, mégis az egykori központ az egykor mocsaras, tavas tájból kiemelkedő, buja növényzetű, magas fákkal borított helyen épült. Ahogy nemrégiben Zofia Kurnatowska fogalmazott:

„A Gnieznóban meglévő kultikus hely léte mellett szól a Nagylengyelország alföldi tájképéből kiemelkedő Lech-halom kivételes topográfiája. Kezdetben ez egy három oldalról tavakkal, a negyedik oldalon pedig elmocsarasodott területtel körülvett magaslat volt, két csúccsal, amelyek közül a magasabbik, meredek oldalú, a későbbi Szt. György templom helyén emelkedett."[148]

Krakkó esetében nyilvánvaló a helynek, mint világtükörnek a szerepe, ugyanúgy a rövid életű „főváros", Kruszwica esetében is, amelyhez a mitikus Popiel fejedelem halálát kötik. A mai lengyel főváros, Varsó is a Visztula fölé emelkedő dombokra épült.

Vannak olyan helyek is, ahol hosszú ideig, vagy állandóan a gonosz erők tanyáznak. Ilyen helyek lehetnek a sötét erdők, szakadékok, barlangok, mocsarak, ahol a tér „lefelé nyitott". Ezeket a helyeket tanácsos elkerülni, mert az embert hatalmukba keríthetik az ott lakozó sötét erők, különböző testi, vagy lelki betegségeket idézve elő, amelyeket csak a kiválasztottak, vagy természetfölötti képességekkel rendelkező gyógyítók tudnak megfékezni.

Bizonyos helyeket egy különleges esemény bekövetkezése, vagy egy kiválasztott ember felbukkanása ideiglenesen nyitottá tehet a többi világ felé. Egy kegyetlen gyilkosság színhelyén a gyilkost „hatalmukba kerítik a gonosz erők", az áldozat vére pedig „égre kiált". Ideiglenesen nyitottá válnak a csataterek, ahol a jó ügyért elesettek vére „megszenteli a földet", lelkük pedig a „mennybe

147 Teremtés 9. 1

148 Kurnatowska: *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego.* in: Samsonowicz (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000. 103.o.

száll". Az ellenséggel fordítva történik ugyanez, vérük „beszennyezi" a földet, lelküket pedig magukkal ragadják a föld alatt lakozó gonosz erők. Jó példa erre az 1241-ben a tatárok ellen vívott legnicai csatát ábrázoló XV. századi oltárkép, amelyen a hősi halált halt Ájtatos Henrik és lovagjai lelkét az angyalok a mennybe viszik, a tatárok lelkei pedig a föld alatt rejtőzködő Leviatán kitátott szájába kerülnek.[149] (lásd *1. kép)*

Ha az ember, vagy a közösség méltatlanná válik az égi jótéteményekre, akkor az égbe vezető átjárók ideiglenesen, vagy végleg bezáródhatnak. Ilyenkor az adott területet a földalatti világ erői kerítik hatalmukba. A föld terméketlenné válik, az állatállomány elpusztul, a víz szennyezett lesz, a föld kipárolgásai és a föld alól előbújó rágcsálók, hüllők, stb. járványokat terjesztenek, ellenség lepi el a földet, vadállatok fészkelik be magukat az emberek lakhelyére, vagy természeti katasztrófák: vihar, árvíz, földrengések pusztítják az embereket. Ezt az állapotot csak egy vagy néhány kiválasztott szüntetheti meg, aki hősies áldozatvállalásával visszavezeti a közösséget a jó útra, vagy legyőzi a gonosz erőket.

Egy ilyen kiválasztott jelenléte bizonyos esetekben olyan nyilvánvaló módon termékenyíti meg a teret, hogy azt az utókor is megőrzi emlékeiben. Így történt ez Szent László király esetében is, akiről Gallus Anonymus az alábbi verset írta:

„Mondják, hogy Magyarországnak íly királya sohase' lett,
Utána a föld többé már ugyanúgy sohase' termett." (ford: T. L.)[150]

Egy közösség térbeli elhelyezkedését jelentős mértékben meghatározzák a közösség területének határai. A határok nemcsak egy közösséget választanak el szomszédaitól, hanem a közösség életére gyakorolt pozitív és negatív erőket is elválasztják egymástól. A határok által körbezárt területek feletti erők eredője – eltekintve attól az esettől, ha a közösség maga válik méltatlanná az égi erők oltalmára – általában pozitív. A határokon kívül eső területeket azonban olyan negatív erők irányítják, amelyek bármikor készek hatalmukat kiterjeszteni a közösség területe fölé. A hagyományos térfelfogás szerint ez azt jelenti, hogy az adott közösség egy felfelé nyitott térben él, míg a szomszédok inkább alulról

149 A legnicai csata. Sziléziai festő: *Sziléziai Szt. Hedvig legendája.* (1430–1440) a triptichon bal szárnyának részlete.

150 „Dicunt talem nunquam regem Vngariam habuisse,
Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse."

Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.27. 52.o A vers más fordítása:

„Mondják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya,
És nem hoztak a földek már annyi gyümölcsöt utána." (ford. Kőrizs Imre) in: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* SzKK 22. Szeged, SzKM, 2006. 254.o. Pontatlanul idézi Bagi Dániel in: Gall Névtelen: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* [Budapest] Argumentum, 2007. 144.o.

nyitott térben élnek. Ezért nagyon fontos, hogy a határokat mindenkor megfelelően védelmezze a közösség.

A határok a régi korokban általában „természetes határok", például hegyek, áthatolhatatlan erdőségek, mocsarak, folyók, vagy tengerek. Ezek azonban nemcsak az által védik a közösséget, mert a rajtuk történő átkelés fizikai nehézséget okoz, hanem a bennük vagy rajtuk lakozó erők aktivitása miatt is. A hegyek összeköttetést teremtenek az égi erőkkel, amelyek nem hagyják, hogy az idegenek ezt az összeköttetést megbontsák, vagy hogy bárki érdemtelenül rajtuk keresztül az égi szférákba emelkedjen. Az erdőkben, mocsarakban viszont olyan természetfeletti (túlvilági) erők lakoznak, amelyek egyformán elriasztanak minden emberi lényt, legyen az akár a közösség tagja, akár idegen.

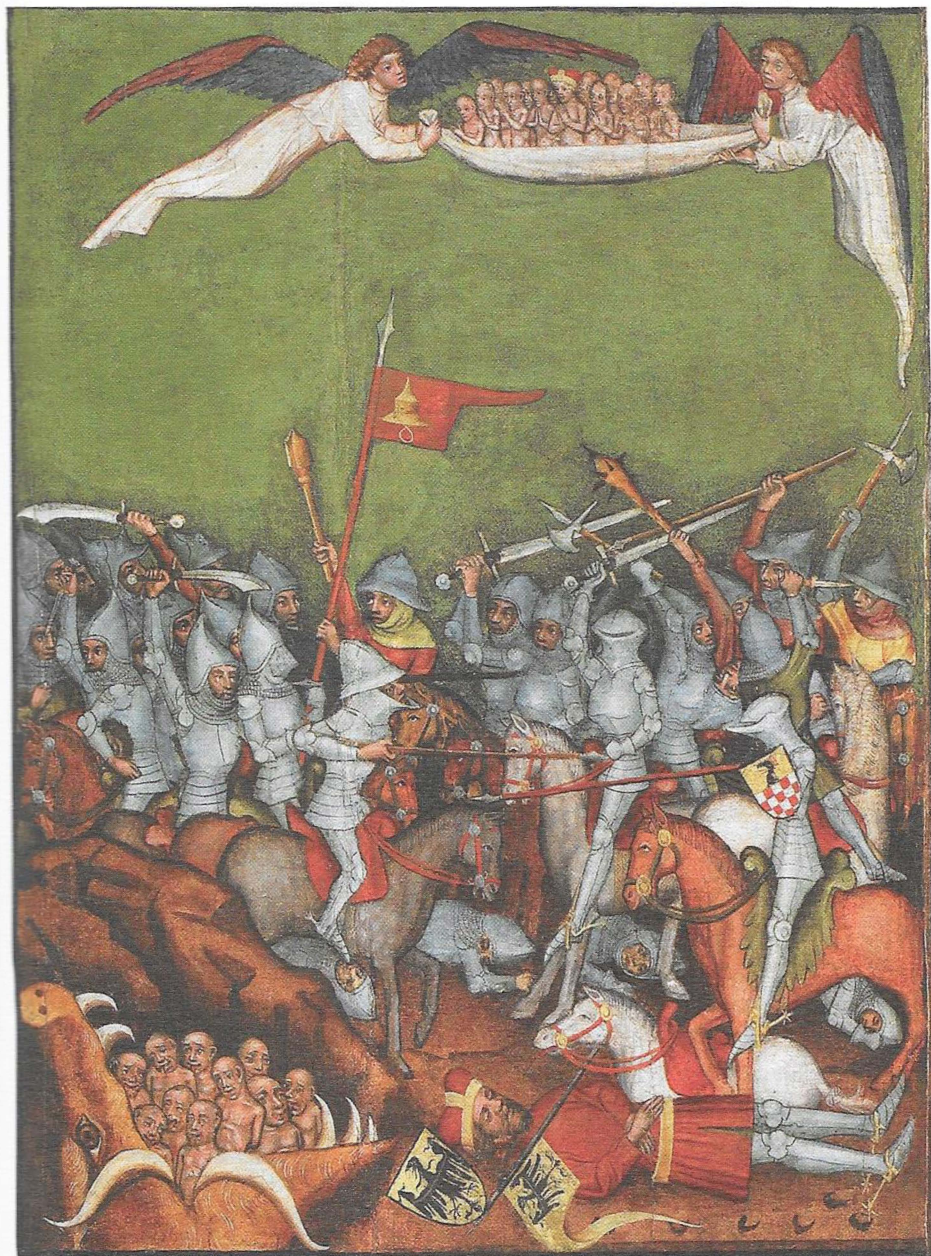
Különleges szerepet játszanak az emberek életében a folyók és a tengerek. Mindkettőnek alapvető alkotóeleme a víz[151], amely alaktalan, örvénylő és hullámzó, ilyen értelemben maga a káosz, (amely azonban magában hordozza az élet csíráit). Ha a víz kiárad, az a kaotikus erők győzelme a teremtett világ felett, (ugyanakkor az áradásával meg is termékenyítheti a földet). A vizet azonban gátak közé lehet szorítani, vagyis alakot adni neki, ezáltal a teremtett világ részévé tenni. Ez elsősorban a folyók esetében lehetséges. Erről részletesebben beszélek a vonatkozó fejezetekben. Most a vízről, a tengerekről és a folyókról, mint „vízválasztókról", vagyis határokról ejtek néhány szót.

Mózesnek és népének a Vörös-tengeren kellett átkelnie, hogy a rabságból a szabadságba jusson. Tudjuk, hogy az őket üldöző egyiptomiakat elnyelte a tenger, ugyanúgy, ahogy egy más mitológiában elnyelte Atlantiszt is. Odüsszeusz húsz éven át a tengeren bolyongott, mielőtt hazatérhetett. Útja során Poszeidón elvette mindenét, elpusztította összes utitársát. Dareiosz és Xerxész a tengeren átjutva próbálta meghódítani a görög földeket, de a tenger ezt sem hagyta. Még a modernitásnak is megvan a maga tenger mítosza, az elsüllyeszthetetlennek hitt Titanic, amely első, másod és harmadosztályú utasai és személyzete nagy részével együtt a tenger zsákmánya lett. A tengereket véglegesen legyőzni nem lehet, kiválasztottaknak azonban – csakis az égi erők jóváhagyásával, támogatásával, vagy aktív közreműködésével – időről időre sikerülhet rövid időre hatalmuk alá hajtaniuk a tengert, vagy legalább is megmenekülniük a tenger mindent elnyelő káoszából. Annak ellenére, hogy a tenger általában kultúráktól függetlenül a gonosz erők lakóhelye, számos mitológiában alapvető a teremtésben játszott szerepe is. A görög mitológiában Ókeanosz és Téthysz nászából keletkezett a világ. A zsidó-keresztény hagyományban a kezdetkor „Isten lelke lebegett a vizek felett". A második napon Isten így szólt: „A vizek közepén keletkezzék szilárd boltozat és alkosson válaszfalat a vizek között", majd a

151 A vízzel kapcsolatos középkori képzetekről: Sz. Jónás Ilona: *A vízről középkori írások nyomán.* in: Sz. Jónás Ilona: *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában.* (szerk: Nagy Balázs és Novák Veronika) Budapest, Eötvös Kiadó, 2010. 47–59.o.

1/A. kép A legnicai csata. Sziléziai festő: Triptichon Sziléziai Szt. Hedvig legendájával – bal szárny (részlet), 1430-1440 körül, tempera, fa, eredeti tükör méret: 252,5 x 93 cm, eredeti keretben: 277,7 x 112 x 7 cm, a „Muzeum Narodowe w Warszawie" gyűjteményéből. Fényképezte: Dytkowski, Marek H.

1/B. kép

harmadik napon így szólt: „Gyűljenek össze az ég alatti vizek egy helyre és emelkedjék ki a száraz." Úgy is történt. Isten a szárazat földnek nevezte, az összefolyt vizeket pedig elnevezte tengernek.[152]

A víz tehát az az őselem, amely már a teremtés pillanatában is létezett, és a vizek szétválasztása után keletkezett a tenger. Más vízről a földön egyelőre szó sem volt.

A folyók szerepe részben azonos a tengerével, részben azonban eltér a tengerekétől. Mindegyiken áruszállító hajók közlekednek, halászok vetik ki hálójukat, mindkettő szárazföldeket köt össze. A tengerek végtelen, alaktalan, feneketlen mélysége és tömege körülveszi az egész teremtett világot. Vizük ivásra és öntözésre egyaránt alkalmatlan. A folyók, kisebb méretük és édes vizük miatt sokkal több pozitív jelleget hordoznak, mint a tengerek. Át lehet őket úszni, hidat lehet felettük építeni, folyásukat gátakkal szabályozni lehet, vizük ivásra és öntözésre egyaránt alkalmas. Ezért válhatnak esetenként birodalmak, országok szervező tengelyévé. Áradáskor azonban a rajtuk átkelni igyekvőket elsodorhatják, a gátakat szétszakítják, vizük örvénylővé, zavarossá válik, a partjuk mentén élőket, lakhelyüket, javaikat elpusztítják. Számos folyó vize átkelésre, vagy szállításra alkalmatlan, mert folyása gyors, belőle sziklák meredeznek, vagy vízesések teszik lehetetlenné a hajózást. Ezért a folyók, sok esetben, kisebb méretben, tulajdonképpen a nagy vizet, a tengert szimbolizálják. Az ilyen folyókon történő átkelés a gonosz erők legyőzésével, egyfajta újjászületéssel egyenértékű.

A folyók azért lehetnek mind a jó, mind a gonosz erők egyidejű megjelenítői, mert csak a folyóvizekre jellemző tulajdonságuk, hogy van forrásuk és torkolatuk, amelyekkel megjelenítik a kezdetet és a véget. A föld alól előbukkanó forrás a születést, a tengerbe ömlő torkolat pedig a halált, a káoszban való feloldódást, megsemmisülést szimbolizálja.

A folyóknak, mint határoknak a szerepe az említetteken kívül még egy dologgal magyarázható. A régi korokban az egyes közösségek területeit általában nem vékony határvonalak választották el, hanem széles, gyéren lakott, vagy lakatlan területek. A folyók azonban a maguk konkrétságában élesen elválasztották az egyik közösséget a másiktól. Ha az ember sikeresen átkelt egy határfolyón, rövid idő alatt megélhette azt az érzést, hogy a saját világából egy „másik" világba érkezett. Az ott lakók másképp néztek ki, érthetetlen nyelvet beszéltek, más ruházatuk, más eszközeik voltak, másfajta házakban éltek, másképpen táplálkoztak, esetleg más állatokat tenyésztettek, másképpen művelték a földet, szokásaik gyakran érthetetlenek a folyó túlpartjáról érkező számára. Az idegen környezet még ma is bizonytalansággal tölti el az utazót, sokkal inkább így volt ez a régebbi korokban, amikor az utazás, világjárás egyáltalán nem tarto-

152 Teremtés: 1. 2, 6, 9–10

zott az általános emberi cselekvések sorába. Gondoljunk csak bele, hogy Szent Adalbert eleve a mártírhalálra készülve kelt át csónakján a Lengyelországot a pogány poroszok földjétől elválasztó folyón.

Ebből az érzésből alakulhatott ki az a meggyőződés, hogy a folyón túl egy másik világ, vagy ha úgy tetszik, a „másvilág" terül el. Ez a meggyőződés jól látható a görög mitológiában, ahol a holtakat Khárón csónakon viszi a Styxen át Hádész birodalmába. Számos kultúrában a halottakat csónakba rakják és leeresztik a folyón. Európában elsősorban a skandináv[153] és a finnugor népek között volt elterjedt ez a szokás.[154] Erről tanuskodnak a szatmárcsekei temetőben található csónak alakú fejfák is.

Ha tehát a folyón túlról támadás érte a közösséget, ha nem is a túlvilági erők támadásaként fogták fel a közösség tagjai, minden esetre egy másik, a „miénktől" eltérő világ agressziójaként értékelték, amely el akarja pusztítani a „mi" rendünket, vagyis át akarja rendezni a világot, és annak részeként a teret, amelyben élünk. Jó példa erre, amikor a pogány pomeránok többször a Notećen, vagy más folyókon átkelve támadják meg Ulászló Herman és Ferdeszájú Boleszló Lengyelországát.

A folyó egyébként nemcsak a két különböző közösség közötti határ lehetett, hanem egyfajta belső határ szerepét is betölthette. Bizonyos helyeken a folyó választotta el a központi teret az ország többi területétől. A római birodalomban ilyen szerepet töltött be a Rubicon, amelyet a provinciák felől Rómába hazatérő egyik hadvezér sem léphetett át fegyveresen. Ezt a szabályt szegte meg Julius Caesar, amikor a hagyomány szerint, nemcsak a köztársaság törvényeitől, hanem az istenek felháborodásától tartva megjegyezte, hogy „A kocka el van vetve!" A csehek első krónikása, Kosmas leírta, hogy a cseheket vezető Boemus a Řip hegy lábánál ütött először tanyát, ott építve fel első központját, amelyet két folyó, az Ohře és a Vltava ölel körül.[155] Amikor 1038-ban a csehek elfoglalják és feldúlják Gnieznót, a városban és a környéken lakók a Visztulán túlra menekülnek, és ott próbálnak létrehozni valamiféle államszervezetet, de ez nem sikerül nekik. Amikor néhány évvel később Megújító Kázmér visszatér

153 Brøndsted, Johannes: *A vikingek.* Budapest, Corvina, 1983. 257–271.o.

154 „Kaleva fiát elvesztette
Tuoni fekete vizébe,
leggonoszabb örvényébe.
Megy a léha Lemminkäinen
vergődve a vízcsésben,
elkeveredve az árban
tuonelai tanyához."

Kalevala. Tizennegyedik ének, Budapest, Magyar Helikon, 1975. 82.o.

155 „circa montem Rip inter duos fluvios, scilicet Ogram et Wlitauam, primas posuit sedes, primas fundavit et edes" Cosmae Pragensis *Chronica Boemorvm,* in: MGH SRG ns. t. II, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1923. 6–7.o.

Lengyelországba, először a központi területeket szabadítja föl, majd ő maga is átkel a Visztulán, amely a központot az ország többi részétől elválasztja, hogy legyőzve a folyón túl szerveződő, országát fenyegető belső ellenséget, helyreállítsa Lengyelország egységét.[156]

A tavak szerepe, bár hordoznak magukban szinte mindent, amit a tengerekről és a folyókról elmondtunk, egy kicsit más, mint az előbbieké. A tavak is rendelkeznek a pozitív és a negatív erők csíráival, különös szerepük azonban abban áll, hogy a tavak a szárazföld belsejében vannak, így e vízfelületek a „föld szemei", vagy ablakok, amelyeken keresztül a földalatti erők kitekinthetnek a földi világra. A tó még e „szem" minőségében is megidézi a tengert, ezért is neveznek bizonyos tavakat tengerszemnek.

A tér egyes részei, a központok, a határok, valamint a közöttük lévő terek más-más magatartás- és viselkedésformát, életvitelt követelnek meg az ott tartózkodó emberektől. A központokban a Dumézil által első funkciósnak nevezett magatartás, vagyis az égi erőkkel történő kapcsolattartás és a közösség életét szabályozó törvényalkotás, a békés bölcs szemlélődés dominál. A határokon, amelyeknek jellemzője az örök változás, az ellentétes erők állandó harca, a központokkal szemben inkább a törvények felrugása, az erőszak és a határ túloldalán élők engedelmességének és alázatának minden eszközzel, „igne ferroque" történő kikényszerítése a feladat, vagyis a második funkciós magatartás a legcélravezetőbb.

A központ és a határok közötti tér a békés termelőmunkának, a földművelésnek, kézműiparnak, valamint a termékenységnek, a házasságnak, a bő gyermekáldásnak, a tér által kínált javak megteremtésnek, fogyasztásának, élvezetének, vagyis a harmadik funkciónak a helye. Itt képződik az a jövedelem, amely minden korban az adózás alapját képezi. Ez egy általános szabály, amely a közösség tagjainak mindegyikére – beleértve magát az uralkodót is – kötelező érvényű.

A központban, Krakkóban testvérgyilkosságot elkövető ifjabbik Krakot a közösség száműzte.[157] Nemcsak a számüzetés, de kegyetlen halál lett az osztályrésze a Gallus Anonymus által említett Popiel fejedelemnek, aki annak ellenére, hogy első funkciós uralkodónak kellett volna lennie, nem átallotta elkergetni várából az ég küldötteit,[158] valamint későbbi szövegváltozatokban megmérgezni a törzsi arisztokráciát képviselő rokonait. Ugyanígy a számüzetés sorsára jutott II. Boleszló is, aki jó király volt mindaddig, míg országai határain harcolt az ellenséggel és bőkezűen támogatta az egyházat. Amikor azonban hét évnyi hadakozás után hazatért Krakkóba, és saját országában továbbra is

156 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. cc.19–20. 42–46.o.

157 Magistri Vincentii: *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.5. 11.o.

158 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.1. 9.o.

második funkciós uralkodóként erőszakot alkalmazott saját harmadik funkciós népével (elsősorban a termékenységet megtestesítő nőkkel, gyerekekkel, és a katonáskodás helyett békésen élni akaró férfiakkal), valamint az első funkciót képviselő Szaniszló püspökkel szemben, népe elűzte.[159] A központ által kikényszerített magatartás megszegője csak őszinte bűnbánat és hosszas vezeklés után kerülhet vissza a központba. Így történik a Zbigniewet a hatalomból eltávolító III. Boleszló esetében is, akinek nemcsak térben, hanem – szimbolikus értelemben – időben is újra kellett kezdenie a honfoglalást. Boleszlónak először Szt. Egyedhez és Szt. Istvánhoz Magyarországra kellett zarándokolnia (a XII. századi forrásokban felbukkan az a nézet, hogy a szláv őshaza a Kárpát-medencében volt), hogy negyven napig mezítláb járva, imádkozva vezekeljen, utalva a zsidóság negyven évig tartó vándorlására a Kánaán földjére való bevonulást megelőzően. Majd húsvétkor először a korábbi lengyel „fővárosba", Szt. Adalbert kegyhelyéhez, Gnieznóba ment, ahol imádsággal és alamizsnaosztással fejezte be bűnbánatát, csak ezt követően térhetett vissza – immár ténylegesen egyeduralkodóként – a hatalomba.[160]

A tér különböző részei nemcsak a bennük lakó emberekre, hanem egymásra is hatással vannak. Itt nemcsak arra gondolok, hogy egy bizonyos helyen az égi, a földi és a földalatti világ erői harcolnak egymással, hanem arra a kölcsönhatásra, amely a központ, a határok és a közöttük elterülő terület és az ezek fölött és alatt lakozó erők között van.

A tér egyes részein az azokra jellemző magatartásformáknak megfelelő földöntúli erők laknak, amelyek szoros együttműködésben állnak egymással. A központokban lakozó rendező erők, a határok pusztító erőivel, valamint az ország területén élő termékenységi erőkkel állandó kapcsolatban állnak, és mindenkori állapotuk, egymáshoz fűződő viszonyuk kihat a tér többi erőinek állapotára. Ha a központ erői megerősödnek, ez kihat a termékenységre és a határokra is, amelyek ezesetben kiszélesednek, legyőzvén a határ túloldalán létező gyengébb erőket. Ha a termékenységgel kapcsolatos erők növekednek, gazdagabb lesz az ország, növekszik a népesség, és az emberek bőségesebb áldozatokat tudnak bemutatni a velük szövetséges erőknek, mind a központokban, mind a határokon.

Ha az ország erői egyaránt „túltermelik" önmagukat, akkor előfordulhat, hogy egyes csoportok kiválnak a közösségből, és új hazát keresnek maguknak, megnyervén az ottani erők jóindulatát, és egy új országot teremtenek önmaguknak, amely ugyan hasonlít az előzőhöz, de új, az adott térre jellemző tulajdonságokkal gyarapszik. Ez a „túltermelés" vezetett a magyaroknak Szkítiából

159 Magistri Vincentii: *Chronica Polonorum.* Lib.II. c.20. 56.o.

160 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.III. c.25. 158–160.o. vö: Dalewski, Zbigniew: *Rytuał i polityka. Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem.* Warszawa, IH PAN, 2005.

történő elvándorlásához és a honfoglaláshoz[161], valamint ugyanez az erőfölösleg vezette az egyes szláv népeket, hogy elhagyják Pannoniát, amelyet sokáig őshazájuknak tekintettek[162].

Említettem már, hogy ha a közösség tagjai valamilyen oknál fogva méltatlanokká válnak az őket támogató erők jóindulatára, akkor az egész ország sorsa rosszabbra fordul. Ha a központban élő uralkodók, vagy papok túlzott engedelmességet követelnek a néptől, túlzásba viszik a rend felett őrködő erők tiszteletét, az kihat az egész ország további életére, aszkézishez, általános szegénységhez, despotizmushoz vezet, csökken a termékenység, a jólét, nem utolsó sorban az ország védelmi képessége. Ugyanez történik, ha az ország lakói a jólétben ellustulnak, vagy elért eredményeiket csak a magukénak tekintik, megfeledkezve a teremtésért és a törvényekért felelős erőkkel szembeni köteles hálájáról, akkor a központ is hanyatlani kezd, és a határok védelme is gyengül. Ha a határok védelmére rendeltek erejüket nem a közösség érdekében használják, vagy nem kellően demonstrálják elrettentő erejüket a kívülről jövőkkel szemben, az eredmény is hasonló lesz, ami az ország terének csökkenéséhez, végső soron pusztulásához vezet. Ugyanez figyelhető meg, ha egy idegen közösséget támogató erők az említett közösséghez, országhoz képest viszonylag nagyobb mértékben erősödnek meg. Ebben az esetben is bizonyos területek, vagy az egész ország pusztulása lesz az eredmény.

E rövid ismertetésben a térrel kapcsolatos archaikus képzetek közül csak néhányat említettem meg, annak szemléltetésére, hogy milyen térben éltek, élhettek a modernitás előtti emberek. Minden, amit elmondtam, elsősorban az országra, mint a tér speciális részére vonatkozik. Bár hasonló módon gondolkodtak az emberek a kisebb közösségek (etnikai közösség, törzs, nemzetség, család, egyes ember, országrész, megye, város, falu, stb.) körül létező terekről, azok azonban számos kisebb vagy nagyobb részletben eltérnek az általam leírtaktól. Azt is fontos megemlíteni, hogy ezek a térrel kapcsolatos képzetek, bár bizonyos konkrét változásokon mentek keresztül akkor, amikor a különbö-

161 „Amennyire távol esett a szkíta föld a forró égövtől, annyira kedvezett a (népek) szaporodásának. Kiterjedt volta ellenére mégsem volt képes az itt született népek sokaságát befogadni és táplálni. Ezért a hétmagyarnak nevezett hét fejedelmi személy a hely szűkétől szenvedvén azon gondolkozott, miként kerülhetne ki mielőbb ebből a helyzetből. Akkor tanácsot tartottak és elhatározták, hogy elhagyják szülőföldjüket, maguknak új lakóterületet foglalnak…" ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* Budapest, Osiris, 2001. 11.o.

162 „Pannonia sit mater et origo omnium Slauonicarum nacionum" (Pannonia az összes szláv nemzet szülőanyja és központja) *Chronica Poloniae Maioris.* [Prologus] 4.o. „**По мноꙁѣхъ же врѣменѣхъ сѣли сѫть Словѣни по Доунаеви, къдѣ ѥсть нынѣ ѫгорьска ꙁемлꙗ и блъгарьска. Отъ тѣхъ Словѣнъ раꙁидошѧ сѧ по ꙁемли, и проꙁъвашѧ сѧ именъı своими, къдѣ сѣдъше на которѣмь мѣстѣ**…" (Hosszú ideig a szlávok a Duna mentén éltek, ahol most a magyarok és a bolgárok földje van. Ezektől a szlávoktól vándoroltak szét a földön, és adtak maguknak nevet aszerint, hogy hol, melyik helyen telepedtek le…) Latopis Nestora. 553.o.

ző szláv csoportok területei egy egységes ország területévé váltak (a korábbi közösségek közötti belső határok jelentősége csökkent, az ország határainak jelentősége viszont nagymértékben megnövekedett, néhány központ a többi fölé emelkedett, mások helyi jelentőséggel tovább éltek, megint mások pedig elnéptelenedtek), általában véve azonban nem változtak.

Nem sokban változott a tér percepciója a kereszténység felvételével sem. Valójában egy lényeges változás történt, ami abban állt, hogy az egész világot Isten teremtette, és az egész teremtett világ az ő hatalma alatt áll. Ez az Isten azonban oly távoli volt, hogy helyette inkább a könnyebben felfogható és befogadható angyalok és szentek töltötték be a teret, akiknek a szerepe sokban hasonlított a korábbi istenek, kiválasztottak és hősök szerepéhez. Néhány korábbi pogány kultikus hely jelentősége megszűnt, a nagy részüket azonban a kereszténység átvette és a maga képére formálta. A kereszténység olyan távoli központjai, mint Róma, Konstantinápoly, vagy Jeruzsálem, csak az értelmiségi és hatalmi elit számára tágították ki a teret, a többség számára azonban ezeknél sokkal fontosabbak voltak az olyan hazai központok, mint Gniezno, Krakkó, Łysa Góra, vagy a későbbiekben Częstochowa. A kerszténység terjedésével a lengyel tájat egyre sűrűbben behálózó templomok messzire hangzó harangjaikkal szintén kiemelték a lakott területeket a profán térből, ahol a temetetlen halottak, bűnösök, elfeledett vagy kiközösített lelkek bolyongtak, esetleg ősi szláv démonok laktak, vagy idegen kultúrák ellenséges erői vertek tanyát.[163]

A templom, a körülötte elhelyezkedő bekerített temetővel a tér hierarchiájában előkelő helyet kapott, amelyet a későbbi időszakokban, különösen a koraújkortól kezdődően igyekeztek átvenni az egyes nagy és vagyonos családok, saját káponák és családi temetkezö helyek építésével, kialakításával.[164]

Külön érdekes az ország központjain belül a középkori világi és egyházi hatalom saját maga számára alkotott tereinek vizsgálata, amit Andrzej Pleszczyński és Żbigniew Dalewski végzett a közelmúltban.[165]

Nem változtatta meg a kereszténység az idegen erőkkel szembeni ellenérzéseket sem, annak ellenére, hogy Lengyelország megalakulásakor a szomszédos országok nagy része szintén keresztény volt. A Német–Római Császárság, a Cseh Fejedelemség, vagy a Kijevi Rusz egyaránt gyakran indított hadjáratokat lengyel területek ellen, a lengyelek pedig ezek területei ellen, így a saját jó,

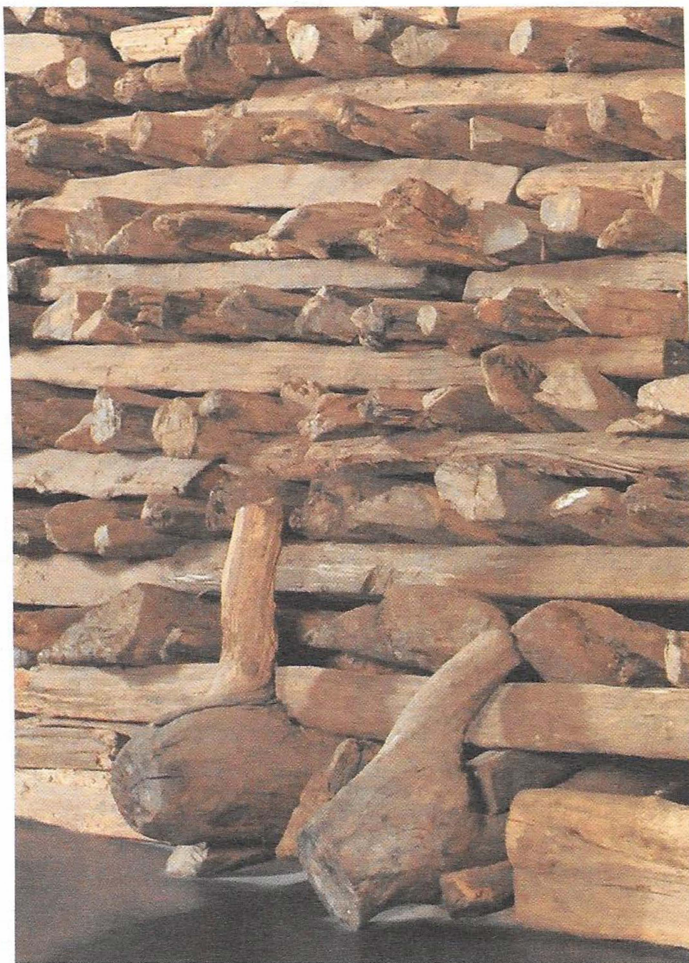
163 Bylina, Stanisław: *Chrystianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza.* Warszawa, Instytut Historii PAN, 2002. 149–169.o.

164 Petneki Áron: *A szarmata, a szittya és a halál.* Habilitációs előadás, 2004. a szerző jóvoltából és szíves hozzájárulásával.

165 Pleszczyński, Andrzej: *Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza. Przykład czeskiego Wyszehradu.* Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2000; Dalewski, Zbigniew: *Władza, przestrzeń, ceremoniał. Miejsce i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w. Warszawa,* Neriton – IH PAN, 1996.

és az idegen gonosz erőkről ősidők óta kialakult képet minden nehézség nélkül alkalmazni lehetett a keresztény szomszédokra is. Az olyan szomszédokkal szemben, mint a pogány Pomeránia, vagy Poroszország, hevesebben léptek fel a lengyel uralkodók a kereszténység felvétele után, mint korábban, mivel e területeken lakozó erők legyőzése azt demonstrálta, hogy a kereszténység ereje hatalmasabb a pogány istenek erejénél, de alapjában ez sem változtatta meg a teret uraló jó és gonosz erőkről kialakított általános képet.

I. LENGYELORSZÁG TÖRTÉNETI KEZDETEI

2. kép Az I. Mieszko korabeli gnieznói vár rönkökből készült alapja. Részlet a jellegzetes „kampós" szerkezettel. Fényképezte: Andrzejewski, Jerzy, a „Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie" gyűjteményéből.

A korai szlávság vázlatos története a szétvándorlástól az első ezredfordulóig

Hosszú időn keresztül éltek a szlávok ősei olyan helyeken, amelyeket elkerültek az írástudó népek hadi és kereskedelmi útvonalai, így a szlávok legkorábbi történetéről szinte semmilyen ismerettel nem rendelkezünk, annak ellenére sem, hogy a kérdést a történettudomány, a régészet, a nyelvtudomány, az antropológia és a különböző természettudományok eszközeivel hosszú ideje egyaránt intenzíven vizsgálják. Pontosan azt sem tudjuk, hogy mikor, milyen körülmények között alakult ki a szlávság, hol volt a szlávok őshazája és mekkora területre terjedt ki.

A szlávság kialakulásának idejét csak hozzávetőlegesen lehetséges meghatározni, elsősorban filológiai módszerekre támaszkodva, vagyis a nyelvekben bekövetkező különböző szintű változások gyorsaságának, ill. lassúságának, a közelebbi vagy távolabbi rokon nyelvekhez fűződő kapcsolatának, hasonlóságainak, eltéréseinek, valamint a nem indoeurópai nyelvekből átvett nyelvi jelenségek meglétének vagy hiányának, illetve ezek tartalmának vizsgálatával. A szlávok eredetével foglalkozó korábbi irodalom szerint a szlávok már a kőkorszak későbbi szakaszaiban, i. e. 3000166, vagy 2000 körül[167] a feltételezett szláv őshazában laktak. A mai kutatók nagy része a szlávság kialakulását összetett folyamatként értelmezi, és a mához közelebbi időszakra teszi a szláv népek létrejöttében alapvető fontosságú nyelv kifejlődését. Zbigniew Gołąb szerint a szláv nyelv az indoeurópai ősnyelv felbomlása, majd egy észak-indoeurópai (elő-germán – elő-balti – elő-szláv) nyelv szétbomlása (kb. i. e. 3000-i. e. 2500), valamint a balti-szláv nyelvközösség átmeneti korszaka után kb. i. e. 1000-től beszélhetünk ősszláv nyelvről. A korábbi időszakra az elő-szláv megnevezést tartja helytállónak.[168] Lech Antoni Tyszkiewicz szerint „elsőként már Hérodotosz bizonyosan írt a szlávokról, csak az a kérdés, hogy az általa megnevezett törzsek közül vajon melyeket sorolhatjuk e nép őseihez."[169] Hanna Popowska-Taborska úgy véli, hogy nem meggyőzőek az antik történetírók által feljegyzett népnevekből számos nyelvész által rekonstruált szláv népetimológiák, ugyanakkor az

166 Perényi József: *Lengyelország története.* Budapest, Gondolat, Stúdium füzetek 31, 1962. 3.o.

167 Halecki, Oskar: *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-közép Európa története.* Budapest, Osiris–Századvég, 2000, 1995. 14.o.

168 Gołąb, Zbigniew: *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych.* Kraków, TAiWPN Universitas 2004. 363.o.

169 Tyszkiewicz, Lech Antoni: *Słowianie w historiografii antycznej do połowy VI wieku.* Wrocław, Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1990. 33.o.

i. sz. IV. századi szlávokra vonatkozó legkorábbi, Jordanes által tett említésre[170] utalva megjegyzi, hogy „a szlávok megjelenését a történelem lapjain a IV. század második felében határozottan későinek kell tekinteni."[171]

A régészek véleménye mind a mai napig megoszlik a szlávság kialakulásának idejét illetően. Számos régész az ókori tudósításokat a régészeti leletekkel egybevetve a germán népektől keletre elterülő vidékeken, vagy Szkítia északi területein már az ókorban a szlávok őseit látja,[172] mások szerint csak az ókor végétől, a népvándorlás idejétől kimutathatók a szlávok régészeti nyomai. Michał Parczewski szerint a szlávok legkorábbi múltjára vonatkozó racionális megfontolások kezdő vonala az i. sz. VI. század hajnalánál húzódik, ettől kezdve „korai-szláv" korszakról beszélhetünk. „Minden, a szlávok még korábbi történetére vonatkozó állítás jól vagy rosszul megalapozott hipotézis, amely annál inkább kapcsolatát veszíti a valósággal, minél mélyebbre nyúlik vissza. Az összes „elő-koraiszláv" visszavetítés viszonylagos megbízhatóságának időintervallumát, amelynek felső határa az említett VI. század első évtizedeire esik, jelenleg nem tolhatjuk távolabb az i. sz. II–III. századnál."[173]

Nemcsak a szlávság kialakulásának ideje, hanem a szláv őshaza elhelyezkedése is számos vitára adott és ad okot. A Nesztor-krónika tudósítása szerint a szlávok őshazája a Duna mentén, a magyarok és a bolgárok földjén terült el. Ezt a koncepciót az utóbbi időben többen is képviselték.[174] Egyes kutatók szerint a szlávok legkorábbi szállásterülete észak-déli irányban a Balti-tenger és a Kárpátok, kelet-nyugati irányban pedig a Dnyeper és az Elba között terült el.[175] Oskar Halecki hat évtizeddel ezelőtt a korábbi régészeti feltárásokra hivatkozva úgy vélte, hogy „a szlávok... a Pripjaty-mocsarak és a Fekete-tenger közötti településeik mellett... elfoglalták a Visztula egész medencéjét, és az Odera medencéjének nagy részét is".[176] E két elmélettől jelentős mértékben különbözik az, amely szerint „a szlávok... a Kárpátok és a Balti-tenger között elterülő síkságon, a Visztula és a Dnyeper folyók között éltek",[177] mivel kizárja a szláv őshazából

170 Iordanes: *De origine actibusque Getarum,* 119. in: MGH AA t. V. 1. Berlin, 1882. 88–89.o.

171 Popowska-Taborska, Hanna: *W dziesięć lat po opublikowaniu Wczesnych dziejów Słowian,* in: Kaczanowski, Piotr – Parczewski, Michał (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian, Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001.* Kraków, IA UJ, 2005. 31.o.

172 E régészek az ún. nyugati őshaza hívei, bővebben lásd később.

173 Parczewski, Michał: *Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian,* in: Kaczanowski – Parczewski (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian,* 68.o.

174 Ossowski, Leszek: *Czas i miejsce powstania języka prasłowiańskiego,* in: *Studia slawistyczne.* Wrocław, ZNiO, 1992. 11–18.o; Трубачев, Олег Николаевич: *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования.* Москва, Наука, 2003.

175 Font Márta: *A Kijevi Rusz.* in: Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története.* Budapest, Maecenas, 1997. 9.o.

176 Halecki, Oskar: *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-közép Európa története.* 14.o.

177 Perényi: *Lengyelország története.* 3.o.

a mai Lengyelország középső részétől az Elbáig terjedő területet, amelyre számos – első sorban lengyel – szlavista mind a mai napig a szláv őshaza integráns részeként tekint. Kis mértékben eltérő vélemény szerint „a szlávok ősei a Dnyeper felső medencéjét és annak környékét, valamint a Prut, Visztula, Dnyeszter és Donyec medencéinek egyes részeit lakták”.[178] Nemrégiben Szokolay Katalin így összegezte a szláv őshazáról alkotott ismereteket: „Egyesek Ázsiában, illetve az eurázsiai térség déli részén vélik megtalálni a szláv őshazát, mások az Odera és a Visztula között, megint mások az Odera és Dnyeper határolta területen.”[179] P. M. Barford azt írja, hogy a legelfogadottabb elmélet szerint a szlávok a Pripjaty kiterjedt mocsaras vidékeiről származtak, majd így folytatja: „Sok szláv számára a mocsaras területről származás majdnem ugyanolyan ellenszenvesnek tűnt a józanész, mint a nemzeti büszkeség szempontjából, ezért az egymást követő kutatók ismételt kísérleteket tettek arra, hogy nagyobb és érdekesebb területet tulajdonítsanak őseiknek. E törekvések legtöbbje a Duna-delta és a Pripjaty közé eső zóna különböző részein koncentrálódott, nyugat felől az Oderától keleten a Dnyeszterig húzódva, és bár más elméletek is vannak, a tudomány jelen állása szerint úgy tűnik, hogy ezt a közös területet jelölhetjük meg a proto-szláv nyelvek szülőföldjéhez legközelebbiként.”[180]

Az idézett véleményekből kiderül, hogy különböző őshaza koncepciók léteznek. Ezek között megkülönböztetünk „kis” és „nagy őshaza” koncepciókat. A kis őshaza koncepciók közül talán a három legfontosabb a nyugati, amely szerint a szlávok őshazája az Odera és a Visztula mentén helyezkedett el;[181] a keleti, amely szerint a szláv őshaza a Dnyeper nyugati partján volt; valamint a déli, amely szerint a legkorábbi szláv területeket a Déli Kárpátoknál, a Duna alsó folyásánál kell keresnünk. A nagy őshaza koncepciók általában a kis őshaza koncepciók különböző kombinációiból keletkeztek.

Lengyelországban régóta tartó heves vita folyik arról, hogy vajon a mai Lengyelország területén, különösen az ország középső és a nyugati részein a szlávok őshonosak, vagy bevándorlók-e. Az első csoportba tartozókat autochtonistáknak, a második csoport tagjait allochtonistáknak nevezik. Az autochtonisták, az ún. poznani iskolához tartozók, többek közt: Lech

178 Török József: *Egyetemes egyháztörténelem* I. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 261.o.

179 Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996. 10.o.

180 Barford, P. M.: *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*. London, The British Muzeum Press, 2001. 15.o.

181 Régebbi irodalomban: Lehr-Spławiński, Tadeusz: *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*. Poznań, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1946; Kostrzewski, Józef: *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach (od połowy II tysiąclecia p. n. e. do wczesnego średniowiecza)*. Poznań, PWN, 1961; Jażdżewski, Konrad: *Praojczyzna Słowian*, in: SSS t. 4. 1970. 301–305.o; Hensel, Witold: *Skąd przyszli Słowianie?* Warszawa, Epoka, 1984.

Leciejewicz[182] és Henryk Mamzer[183]. Az allochtonisták, az ún. krakkói iskola vezéralakjai Kazimierz Godłowski[184] és Michał Parczewski.[185] A két csoport különbözőképpen látja a régészeti leleteket, különböző módszerekkel vizsgálja, eredményeiket különbözőképpen interpretálják. Különböző a kapcsolatuk az írott forrásokhoz, és a régészeti vizsgálatokat kiegészítő egyéb tudományok (néprajz, kulturális antropológia, valláselmélet, paleobotanika, stb.) eredményeihez. Ennek alapján tulajdonképpen két különböző őstörténet rajzolódik ki. A két csoport tagjait és nézeteiket nehéz összehozni, erre tett kísérletet a krakkói Jagelló Egyetem és a poznani Adam Mickiewicz Egyetem történeti intézetei által közösen szervezett konferencia 2003-ban Krakkóban,[186] valamint – legalább a nézetek összevetésére – Andrzej Buko, a későbbi lengyel területek kora-középkori régészeti kutatásait ismertető könyvében.[187] Mindkét csoporttal szemben kritikus véleményt fogalmazott meg Przemysław Urbańczyk egyik utóbbi kötetében.[188] Az utóbbi évtizedekben megdőlni látszik az a régebbi elmélet, hogy a szlávok évezredek óta őshonosak lennének az Odera menti nyugati területeken, és a sokasodó, különböző módszerekkel feltárt és elemzett bizonyítékok hatására egyre erősödik az a meggyőződés, hogy a szláv őshaza a Dnyeper mentén terült el (lásd 1. térkép). Aleksander Gieysztor szerint ugyanakkor nem az a fontos, hogy hol volt a szlávság őshazája, hanem azoknak a területeknek a bemutatása, ahol évszázadokon keresztül formálódott azáltal, hogy magáévá tette a területet és a rajta talált kultúrát.[189]

182 Leciejewicz, Lech: *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej.* Wrocław, FNRNP, 2000; *Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza.* Poznań, SNAP Oddział w Poznaniu, 2002; *Opera selecta. Z dziejów kultury średniowiecznej Polski i Europy.* (szerk: Rębkowski, Marian-Moździoch, Sławomir) Wrocław, IAE PAN, 2006. különösen: 11–41.o.

183 Mamzer, Henryk: *Problem etniczny w archeologii,* in: *„Slavia Antiqua"* 40. (1999) 169–201.o; *Kultura archeologiczna jako wspólnota interpretacyjna,* in: Kaczanowski–Parczewski (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian.* 51–63.o.

184 Godłowski, Kazimierz: *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V–VII wieku n. e.* Kraków, Akademia Górniczo-Hutnicza im. S. Staszica, 1979; *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism.* (szerk: Parczewski, Michał) Kraków, IA UJ, 2000.

185 Parczewski: *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce.* Kraków, UJ, 1988; *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych.* Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988; *Praojczyzna Słowian w ujęciu źródłoznawczym,* in: Kokowski, Andrzej (szerk.): *Cień Światowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian.* Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marii Skłodowskiej-Curie, 2002. 23–68.o.

186 A konferencia anyaga: Salamon, Maciej – Strzelczyk, Jerzy (szerk.): *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu.* Kraków, IH UJ, 2004.

187 Buko, Andrzej: *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje.* Warszawa, TRIO, 2006. 65–80.o.

188 Urbańczyk, Przemysław: *Trudne początki Polski.* Wrocław, FNRNP, 2008.

189 Gieysztor, Aleksander: *Mitologia Słowian.* Warszawa, WUW, 2006. 71.o.

A szlávok történetének legkorábbi szakaszáról valójában nagyon sekélyes ismeretekkel rendelkezünk. Egyes kutatók a Hérodotosznál olvasható *Νευροί* és *Βουδινοι* népekről vélik, hogy a szlávok ősei lettek volna,[190] mások azonban ugyanezeket a népeket a baltiak őseiként említik.[191] Az is kérdéses, hogy a gyakran hangoztatott balti-szláv nyelvközösség valóban létezett-e. Az időszámításunk szerinti I. században Tacitus a germánok keleti szomszédai között említi a *Venedus*okat, akik „a peucinusok és a fennisek közt vonuló erdőkben és hegyekben rablók módjára portyáznak… állandó házakat építenek, pajzsot hordanak, és örömmel használják lábukat, élnek gyorsaságával; ami mind megkülönbözteti őket a szekéren s lovon élő szarmatáktól"[192]. Idősebb Plinius a *Historia Naturalis* VI. könyvében más népekkel együtt megnevezi az *Anti* népet is, akik a Kaszpi- és az Azovi-tenger környékén élnek.[193] Ptolemaiosz, a II. századi földrajztudós *Geographiájában* ír a *Suobeni* (*Σουβενοι*) népről, amely más népekkel együtt Szkítia északi részén, „az ismeretlen föld közelében az Imaos hegyek előtt"[194] lakik. Ezekben a forrásokban olyan népnevekkel találkozunk, amelyekhez hasonlókat a későbbi századokban is a szlávok megnevezésére használtak, és bár néha felmerül a kérdés, hogy vajon tényleg a szlávok ősei rejtőznek-e mögöttük – különösen azért, mert a közel egykorú források egymásnak ellentmondanak a *venedi*, *anthi* és *suobeni* népek szállásterületeit illetően – mégis számos kutató ezeket tekinti a szlávokra vonatkozó legkorábbi tudósításoknak.

Függetlenül attól, hogy a szlávok kialakulását megvilágító források nem állnak rendelkezésre, a tudományos közvélemény a szlávokat, mint az indoeurópai nyelveket beszélő népek családjába tartozó csoportot tartja számon, amely az indoeurópai nyelvi közösség felbomlásakor kezdte meg kialakulásának hosszú folyamatát, mint a többi nagy nyelvcsaládhoz (baltiak, kelták, germánok, stb.) tartozó közösségek.

A szlávokra vonatkozó első hiteles tudósítások az időszámításunk szerinti VI. századból maradtak fenn, abból az időszakból, amikor különböző szláv

190 Niederle, Lubor: *Slovanské starožitnosti Díl I, Původ a počátky národa slovanského.* Svázek 2. Praha, Bursík a Kohut, 1904. 268.o; Рыбаков, Борис Александрович: *Геродотова Скифия. Историко-географический анализ.* Москва, Наука, 1979. 146.o; Gołąb, Zbigniew: *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych.* 363.o.

191 Denisova, Raisa Iakovlevna: *Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.e. 1. gadu tūkstotī,* in: „Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas. Vēstis" 1989. Nr. 12. 20–36.o; Bojtár Endre: *Bevezetés a baltisztikába,* Budapest, Osiris, 1997. 82–84.o.

192 Tacitus: *Germania.* 46. in: *Tacitus összes művei I.* (ford. Borzsák István) Budapest, Európa, Bibliotheca classica, 1980. 71.o.

193 „Ultra eos plane iam Scythae, Cimmerii, Cisianti [valójában Cissi, Anti – T. L.], Georgi et Amazonum gens. Haec usque ad Caspium et Hyrcanium mare." C. Plini Secundi: *Naturalis Historiae Libri XXXVII.* Vol. I. Lib. VI. 13 (14). Lipsiae, Teubner, 1870. 223.o.

194 Claudii Ptolemaei Alexandrini: *Geographia.* Liber VI. Scithiae intra montem Imaum c. XIIII. Tab. VII. Asiæ. Venetia, apud Vincentium Valgrisium, MDLXII. 233.o.

csoportok más-más irányban elhagyva eredeti szállásterületeiket szétvándoroltak Kelet-Közép-, Kelet- és Dél-Kelet-Európa tágas területeire és közvetlen kapcsolatba kerültek az ott élő írástudó népekkel. E legkorábbi tudósítások a gót történetíró Jordanes és bizánci kollégája, Prokopiosz jóvoltából maradtak ránk. Jordanes a szlávok három elnevezését – *Sclaveni, Venethi, Antes* – ismeri, Prokopiosz viszont csak kettőt: *Sklabenoi* és *Antoi*.

A régebbi felfogás szerint a három népnév a szlávok különböző csoportjaira vonatkozott volna, ahogy Oskar Halecki is írja: „a három megnevezett nép, a venedi, a sclaveni és az antes... a jelek szerint a nyugati, a déli és a keleti szlávoknak felel meg, akik mindmáig a szláv világ fő csoportjait alkotják"[195]. Font Márta e vélekedést cáfolja: „Kézenfekvő, de leegyszerűsítő megoldás lenne, ha a szlávokra használt háromféle korai elnevezést a mai szláv népek három csoportjával (keleti, nyugati, déli) azonosítanánk. E tetszetős, de felszínes álláspont ellen szól az a körülmény, hogy a három szláv tömb elkülönülése igen lassú folyamat volt, és még az ezredforduló tájékára sem fejeződött be. Abban sem lehetünk biztosak, hogy az „antok" és a „venetek" elnevezés törzseket takar, hiszen a szlávok kezdetben nyilván csak nemzetségekbe tömörülve éltek. A törzsek – mint mesterségesen szervezett, politikai alakulatként értelmezhető egységek – csak a szláv szétvándorlást megelőzően jöttek létre."[196]

A korai szlávokra vonatkozó gondolatmenetünkhöz hozzá kell tennünk egy rövid ténymegállapítást. A szlávok megnevezésére használt három név közül csak kettő, a venethi és a sclaveni maradt fönn a későbbi forrásokban. Az antokra vonatkozó egyetlen nyugati forrás Jordanes Geticája, ez a csoport inkább a Keletrómai Birodalom írástudóinak az érdeklődését keltette fel, különösen azért, mert gyakran részesei voltak a birodalom ellen irányuló avar támadásoknak. Úgy tűnik, hogy az antok csoportja az avarokkal együtt, vagy tőlük függetlenül eltűnt a történelem színpadáról, de az is lehetséges, hogy teljesen beolvadtak a népesebb sclaveni-szklavenoi közé. Az sem lehetetlen, hogy az antes-antoi eredetileg nem is tartozott a szláv csoportok közé, inkább korábban a szlávok szomszédságában élő, Prokopiosz és Jordanes korára azonban teljesen elszlávosodott alán–oszét népcsoport volt.[197] Ettől némileg eltérő véleményt közöl Maciej Salamon, aki szerint az antok voltak a szlávoknak az a csoportja, amely a déli irányú terjeszkedés idején először találkozott a kelet-európai sztyeppén élő lovas nomád népekkel, amelyekkel konfliktusba keveredett. E konfliktusok eredményeképpen az antok lettek az első olyan nép, amely kivált a szlávságból,

195 Halecki: *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép Európa története.* 14.o.

196 Font Márta: *A Kijevi Rusz.* in: Font – Krausz – Niederhauser – Szvák: *Oroszország története.* 1997. 9.o.

197 Vásáry István: *A régi Belső-Ázsia története.* Szeged, Magyar őstörténeti könyvtár 7, 1997. 139.o; Wolfram, Herwig: *History of the Goths.* Transl. by Thomas J. Dunlap, Berkeley, University of California Press, 1990. 577.o.

és valószínűleg alán vezetés alatt mind a nomád népekkel, mind pedig a bizánci birodalommal szembeni katonai akciókban vett részt.[198] Akár így történt, akár másképp, az antes-antoi a VII. század elejétől eltűntek az írott történelem látóköréből.

Ha elfogadjuk az utóbbi gondolatmenetet, igen érdekes következtetésre jutunk. Ha ugyanis az antok korábban nem voltak szlávok, vagy a szlávok közül csak később váltak ki, akkor valójában csak a szláv (sclaveni, sklabenoi) elnevezés marad az egyetlen, amely a korai szlávok önelnevezésével azonosítható, mivel a venethi elnevezés csak a germán forrásokban, vagy germán közlés alapján készült forrásokban maradt fenn, amely forrásokban a VI. századtól kezdődően a venethi népnév mindig szlávokat és csak szlávokat jelöl. Ebből az következik, hogy a korai szlávok nem oszlottak három, vagy kettő jól elkülöníthető csoportra, hanem történelmüknek e korai időszakában csak egy népcsoportról beszélhetünk, amely a rá vonatkozó írott források keletkezése előtti időben már asszimilált más népeket, vagy népelemeket, és amely népcsoporthoz tartozók magukat szlávnak nevezték, germán szomszédaik pedig venethinek nevezték őket.

A szlávok szétvándorlásának számos oka lehetett, amelyek közül elsősorban a népvándorlás különböző hullámainak hatását emelik ki a kutatók. Mihail Heller szerint a szlávok „a nomád törzsek hatására mozdulnak meg. A pusztulás elől menekülő avarok mozdítják ki helyükről a Kárpátok vízválasztójának lakóit."[199] Font Márta hasonlóképpen, de Hellernél differenciáltabban írja le a szétvándorlás folyamatát: „A lovas nomádok, akik északon az erdős sztyepp zónájára is kiterjesztették hatalmukat, uralmuk alá hajtották a szlávokat, legalábbis azon csoportjaikat, akik a közelükben éltek... Eredeti lakóhelyükről a hunok, majd az avarok vándorlásai mozdították el a szlávokat. A hun és avar birodalom felbomlása után az elhurcoltak és leszármazottaik már nem tértek vissza korábbi lakóhelyükre, hanem az új helyen talált lakossággal keveredve éltek tovább. (...) A kényszer szülte áttelepítések mellett számolhatunk spontán népmozgással is, elsősorban pl. a Kárpátoktól északra, abban a zónában, ahová a népvándorlás hullámai nem vagy csak közvetve jutottak el. A szlávok elmozdulását elősegítette az a vákuum is, ami a Nyugatrómai Birodalom széthullása és a germán népek nyugati inváziója következtében e térségben keletkezett."[200]

A hunok említése nem véletlen, mivel Jordanes a Geticában leírja, hogy Attila halálakor a hunok „a sírhalma fölött egy strava-t, ahogy ők nevezik,

198 Salamon, Maciej: *Początek dziejów słowiańskich,* in: Salamon, Maciej et al. (szerk.): *Wielka historia świata t. 4. Kształtowanie średniowiecza.* Kraków, Fogra, 2005. 107.o.

199 Heller, Mihail: *Orosz történelem I. Az orosz birodalom története.* Budapest, Osiris – 2000, 1996. 12.o.

200 Font: *A Kijevi Rusz.* 9–10.o.

ünnepeltek hatalmas tivornyával"[201]. A *strava* minden kétséget kizáróan szláv eredetű szó, amely *ételt*, illetve *táplálékot* jelent, ebben a kontextusban pedig a *lakoma* vagy *halotti tor* jelentést tulajdonítja neki a gót történetíró, ami azt sugallja, hogy a sok népet maga alá gyűrő hun birodalomban a szlávoknak is jutott szerep. A Kárpátoktól északra pedig valóban jellemző volt az elhagyott területekre való spontán betelepülés, különösen azt követően, hogy a népvándorlás egyik fontos eleme a germán csoportok nyugati és déli vándorlása volt, így az említett területek átmenetileg nagyrészt, vagy egészen kiürültek.

Az említetteken kívül a szlávok szétvándorlásának más okait is feltételezi Martin Gojda: a szláv társadalom differenciálódásának belső folyamatát, valamint új erőforrások megtalálására irányuló kísérleteket.[202]

Évszázadok teltek el, mire a szláv közösség keleti, nyugati és déli részekre oszlott, és – első sorban a nyugati és déli szlávok – mai lakóhelyeinél sokkal nagyobb területeken letelepedett. A folyamat valamikor az időszámításunk szerinti V. században, legkésőbb a VI. század elején kezdődött, és jórészt lezajlott a VIII. század végéig. Ekkorra a szlávság nyugati határa az Elbától nyugatra húzódott, Európa déli részén pedig a Peloponnészoszi-félszigetnél. Az említett szétvándorlás azonban sokáig nem jelentett teljes felbomlást, vagy szétesést. Európa hatalmas területein az egyes szláv csoportok, törzsek területei egybeértek és közöttük a kulturális és nyelvi átmenet fokozatos volt, olyannyira, hogy még az első ezredforduló környékén az egyes szláv államok egymás közötti határai nem minősültek sem kulturális, sem etnikai, sem nyelvi határoknak, mivel a határok mindkét oldalán majdnem ugyanolyan nyelvű, kultúrájú, szokásaiban, hitvilágában igen közelálló közösségek éltek. A határok hollétét egyedül az egyes közösségek, vagy szövetségi rendszerek, illetve később a létrejövő államok mindenkori erőviszonyai határozták meg. Még a XI. század folyamán is előfordult, hogy Prága a Piastok kezére került, vagy éppen Gniezno a Přemyslekére. Hasonlóképpen Kijev is többször gazdát cserélt a Piastok és a Rurikok között[203].

201 „stravam super tumulum eius quam appellant ipsi ingenti commessatione concelebrant" IORDANES: *De origine actibusque Getarum.* XLIX. 258. in: MGH AA t. V. 1. Berlin, 1882. 124.o. (a magyar fordítás az alábbi kiadás alapján: IORDANES: *Getica. A gótok eredete és tettei.* Közreadja: Kiss Magdolna. Budapest, L'harmattan, 2004.)

202 GOJDA, MARTIN: *The Ancient Slavs. Settlement and Society.* The Rhind Lectures 1989–90. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1991. 10.o.

203 I. (Vitéz) Boleszló 1003-ban elfoglalta Prágát és csak a cseh ellenállás és II. Henrik császár együttes fellépésének hatására hagyta el Csehországot. 1038-ban a csehek elfoglalták Lengyelország déli és nyugati részét, feldúlták Poznańt és Gnieznót, minek következtében a lengyel állam átmenetileg szétesett. Vitéz Boleszló, Szvjatopolk trónigényének támogatása címén 1018-ban elfoglalta Kijevet. 1031-ben Bölcs Jaroszláv skandináv szövetségeseivel (többek közt a fiatal Keménykezű Harald közreműködésével) feldúlta II. Mieszko országát. Néhány történész e támadáshoz köti a nyugati és keleti szlávok közötti kulturális határ állandósulását. II. Merész (Boleszló) Izjaszlav fejedelmet támogatva két ízben, 1069-ben és 1077-ben is bevette Kijevet.

A szlávság felbomlásának és az egyes nagy csoportok kialakulásának számos oka volt. A területi terjeszkedés következtében az egyes szláv közösségek egymástól néha nagymértékben különböző földrajzi, éghajlati viszonyok közé kerültek, ami szükségessé tette eredeti életmódjuk, szokásaik bizonyos mértékű megváltozását, az új éghajlati és földrajzi körülményekhez alkalmazkodó új túlélési stratégiák kialakítását. Szállásterületeiken, illetve ezek szomszédságában különböző kultúrájú és nyelvű népekkel keveredtek, éltek együtt, vagy érintkeztek, hosszabb-rövidebb időre más-más társadalmi és politikai berendezkedésű birodalmak fennhatósága alá kerültek (hunok, avarok, frankok, görögök, stb.). E folyamatok befolyásolták a különböző szláv csoportok társadalmi fejlődését, anyagi és szellemi kultúrájukat, nyelvüket és antropológiai jellegüket is. Ebből a korszakból már számos történeti forrás áll rendelkezésünkre, amelyekben a korai szlávok lakóhelyeivel, életmódjával, szokásaival, vallásával, hadviselésével kapcsolatos fontos adalékokat találunk.

Jordanes írja a Geticában, hogy a szláv közösségek nevei „váltakoznak a különféle családok és lakóhelyek szerint"[204]. Ez a névadási szokás fennmaradt a későbbi évszázadokban is. A IX. század közepén a Bajor Geográfusnak nevezett forrás, valamint a IX–X. századi hagyományokat is felhasználó, a XII. század elején íródott Nesztor-krónika is hasonló módon elnevezett közösségeket említ. Előbbi elsősorban a nyugati, az utóbbi inkább a keleti szláv csoportok elnevezéseit örökítette meg az utókor számára. E két forrás ugyan Jordanesnél jóval későbbi időkben keletkezett, mégis remekül tükrözi a szlávság fejlődésének az „őshaza" elhagyásától az egyes szláv államok kialakulásáig terjedő, mintegy ötszáz éves szakaszát. Ebben az időszakban a különböző csoportok elnevezései alapján, ha óvatosan bánunk ezen adatokkal, akkor a szlávok társadalmi fejlődésére vonatkozó fontos következtetésekre juthatunk (lásd *2. térkép*).

A szlávság által lakott terület belsejében az egyes csoportok még nagyon sokáig megőrizték nemzetségi elnevezésüket. Ilyenek az *-ic*, vagy *-ics* végződésű elnevezések, amelyek általában a szótövükben megnevezett személytől való leszármazást jelölik, mint pl. a dregovicsok, radimicsek, krivicsek és vjaticsok, vagy a nyugati szlávoknál a dziadoszicek. Ezekből az elnevezésekből arra következtethetünk, hogy e közösségek, amelyeket minden oldalról szláv csoportok vettek körül, nemcsak nevükben, de talán társadalmi szervezettsé-gükben is még sokáig megőrizték a nemzetségi kereteket. Az őket körülvevő csoportok, bár még mindig nagyrészt szláv környezetben éltek, a szétvándorlás hatását tükrözve, némileg egymás között keveredve, már inkább lakóhelyük szerint nevezték el magukat, vagy nevezték el őket a többiek. A lakóhely néha meghatározza

Vö: Font Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században.* Budapest, Balassi, 2005.

204 „quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur" Iordanes: *De origine actibusque Getarum.* V. 34. 62.o. (ford: Kiss Magdolna)

az életmódot is. Így volt ez bizonyára az erdőlakó drevljanok, a mezőkön élő poljanok, a Bug folyó mentén élő buzsanok esetében. Egyetértek Font Mártával abban, hogy pl. a folyókról nyert elnevezések korábbi eredetűek, a településről kapott nevek újabb eredetűek,[205] mivel az előbbi esetben a közösség számára a legfőbb összekötő kapocs az volt, hogy ugyanazon folyó mentén éltek, míg a településről kapott nevek talán a társadalmi szerveződés magasabb fokát is jelölhették, a közösség nevében megjelenő településnév ugyanis azt feltételezte, hogy a közösség tagjai az adott települést valamilyen (kultikus, védelmi, esetleg politikai) központjuknak ismerik el.

Elsősorban a szlávok által lakott területek végein, ahol egy szláv közösség idegen, vagyis nem szláv közegben telepedett le, vagy a későbbi jövevények elvágták őket szláv szomszédaiktól, gyakori jelenség, hogy e közösségek magukat egyszerűen szlávnak nevezik. Ilyenek a Novgorod környéki szlovenek, a mai Lengyelország tengerparti területein, a baltiak szomszédságában egykor élt szlovincek. Valószínűleg hasonló megfontolás rejlik a mai Szlovénia, Szlovákia elnevezések mögött is, ahol az ország nevét a területén – egy nem szláv birodalom keretei között – élő szláv közösségtől kapta.

Szándékosan nem beszéltem itt részletesen a nyugati szláv, elsősorban a majdani lengyelséget alkotó közösségek elnevezéseiről, mert a későbbiekben róluk külön esik szó.

A korabeli forrásokból kiolvasható másik fontos adalék a szlávok életmódjára vonatkozik. E források és a régészeti feltárások alapján úgy tűnik, hogy a szlávok, függetlenül attól, hogy hova sodorták őket a kora-középkor nagy népmozgásai, mindenütt letelepedett életmódot folytattak, elsősorban a földművelésből és állattartásból nyerhető javakat állították elő. Mint ilyenek, fontos szövetségesei voltak a területeiken keresztülmenő, vagy hosszabb rövidebb ideig őket leigázó nomád népeknek ugyanúgy, mind az északról jött vikingeknek, vagy alkalmanként Bizáncnak. Ezt jól példázza Jordanesnek korább idézett említése, mivel a hunokkal kapcsolatos szláv kifejezés, a *strava*, éppen a táplálkozással függ össze. Hasonló következtetésre juthatunk Ibn Rusztának a varégokról írt tudósítása egy részletéből, mely szerint „a ruszok [varégok – T. L.] nem földművelésből, hanem abból élnek, amit az Asz-szaqaliba [szláv – T. L.] földekről szerezni tudtak”[206].

Fontos kérdés, hogy az óriási közép-, és kelet-európai területen szétszóródott szláv csoportok hogyan maradtak fönn ezekben a nyugodtnak éppenséggel nem nevezhető évszázadokban, annál inkább, mivel számos történész, így pl. Halecki is úgy véli, hogy a „szlávok valószínűleg elmaradtak legtöbb szomszédjuktól a katonai és politikai szervezettség terén”[207]. Így vélekedett Jordanes

205 Font: *A Kijevi Rusz.* 11.o.

206 Brøndsted, Johannes: *A vikingek.* Budapest, Corvina, 1983. 239.o.

207 Halecki: *A nyugati civilizáció peremén.* 15–16.o.

is, aki egy helyen azt írja, hogy a venethusokat „fegyveres erő tekintetében nem sokra becsülték, viszont számuk teljében voltak"[208]. Font Márta szerint a nomádok „ezt a földműveléssel foglalkozó népességet katonai segédnépként nem tudták alkalmazni, így helyük csak a szolgák sorában lehetett"[209].

A túlélés egyik oka a már korábban említett körülmény, hogy a szlávokra szüksége volt minden más, nem földműveléssel foglalkozó népnek. A másik ok, hogy bár a szlávok kezdetben talán valóban elmaradtak az őket meghódító népektől katonai szervezettség terén, ugyanakkor semmiképpen sem feltételezhetjük, hogy képtelenek lettek volna akár az önvédelemre, akár a támadó hadviselésre. Jordanes egy másik helyen leírja, hogy 375 körül Vinitharius keleti gót király „miközben arra törekedett, hogy bátorságát fitogtassa, az antusok területére indított támadást. Amikor megrohanta őket, az első összecsapásban legyőzték, később azonban szerencsével járt."[210] Prokopiosz többször is utal arra, hogy nemcsak az antok, hanem a szklavenoi is,[211] gyakori támadásokat indítottak Bizánc ellen.[212] Hasonló tudósítás maradt fenn a 626-ban Konstantinápolyt ostromló avarok szövetségében szolgáló szlávokról is.[213]

A régészeti leletek tanúsága szerint, amikor a népvándorlás hullámai egy időre lecsendesedtek, és a szláv csoportok új szállásterületeiken berendezkedtek, a VII–VIII. században az egyes közösségek, könnyen védhető helyeken, gyakran természetes vizek, vagy mocsarak által körülvett magaslatokon, jelentős számú és nagyságú erődítményeket építettek saját maguk és állatállományuk, esetleg kultuszhelyeik védelmére.[214] Ezekben az erődítményekben és környékükön számos lándzsahegy került elő az ásatások alkalmával, ami egybevág Prokopiosz leírásával, miszerint a szlávok leggyakrabban használt fegyvere a lándzsa és a pajzs.[215] A szlávok tehát megtelepedve egy helyen, a földből és az állatokból nyerhető javak felhasználásával viszonylag gyors számbeli gyarapo-

---

208 „qui quamvis armis despecti, sed numerositate pollentes" IORDANES: *De origine actibusque Getarum.* XXIII. 119. in: MGH AA t. V. 1. 88.o. (ford: Kiss Magdolna)

209 FONT: *A Kijevi Rusz.* in: FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK: *Oroszország története.* 9–10.o.

210 „dum nititur ostendere virtute, in Antorum fines movit procinctum, eosque dum adgreditur prima congressione superatus, deinde fortiter egit" IORDANES: *De origine actibusque Getarum.* XLVIII. 247. in: MGH AA t. V. 1. 121.o. (ford: Kiss Magdolna)

211 PROKOPII CAESARIENSIS: *De bello Gothico.* III. 29. 2. és 38. 1–13. in: *Opera Omnia.* vol II. Lipsiae, Teubner, 1963. 423, 467–469.o.

212 PROKOPII CAESARIENSIS: *Historia quae dicitur Arcana.* 11. 11. in: OO vol. III. Lipsiae, Teubner, 1963. 72.o.

213 THEODÓROSZ SZÜNKELLOSZ: *Homília Konstantinápoly ostromáról.* (ford.: Sajó Tamás) in: BELTING, HANS: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Budapest, Balassi Kiadó, 2000. 2. függelék, 530–531.o. Eredeti nyelvű szövegközlés: STERNBACH, LEO, in: *Analecta Avarica*, Kraków, 1900. 297–342.o.

214 BARFORD: *The Early Slavs.* 86–88.o.

215 PROKOPII CAESARIENSIS: *De bello Gothico.* III. c.14. 25. in: OO t. II. 353.o.

dásnak indultak. Ez a gyarapodás azonban olyan méreteket öltött, ami pusztán a természetes szaporodással nem magyarázható, így vetődött fel az asszimiláció, mint a kérdésre adható legkézenfekvőbb válasz. A folyamat valahogy úgy zajlott, hogy egy adott területen a szlávok a korábban ott élőket, vagy az újonnan érkező hódítókat létszámfölényüknél fogva nyelvileg asszimilálták, miközben a szlávok és a velük együtt élők, illetve a hódítók egy új, közös kultúrát hoztak létre, amely mindkét, (vagy mindegyik) nép számára előnyöket jelentett. Ennek a folyamatnak a kezdetét láthatjuk a Jordanes által említett halotti tor kapcsán. A szláv populáció Attila birodalmában, vagy annak egy részén a folyamatos élelmiszer ellátást biztosította, így került be a hunok nyelvébe a *strava* szó, miközben – Barford véleménye szerint – a szlávok a hunoktól és a birodalom más nomád népeitől eltanulták a lovas hadviselés fortélyait.[216] Így fordulhatott elő, hogy a VI. század közepén a szlávok – Jordanes kissé homályos szavaival– „mindenhol tombolnak".[217]

Hasonló képlet rajzolódik ki a szlávok és az avarok esetében is. Fredegar tudósítása szerint „A szlávok végül felkelést kezdtek a hunoknak nevezett avarok... ellen...A hunok az egymást követő esztendőkben a szlávokhoz mentek, a szlávok asszonyaival és lányaikkal háltak; egyéb elnyomatásokon túl a szlávok a hunoknak terményadókat fizettek. Azok a fiúk, akiket a hunok a vinedák asszonyaival és lányaival nemzettek, végül nem tűrve a fegyver és erőszak gonoszságát, elutasítva a hunok uralmát... felkelésbe fogtak."[218]

Nem tudjuk, hogy valóban volt-e ilyen felkelés, vagy sem, az azonban figyelemre méltó és általánosságban helyesnek tűnik, hogy az avarok főként két „ingyenes szolgáltatást" vettek igénybe a szlávoktól: a terményt és a nőket, ami mind a szlávoknak a Jordanes által is említett termékenységére utal; a szlávok és az avarok együttéléséből született utódok gyakran már szlávokként nevelkedtek, így nem a hódítók, hanem a meghódítottak számát gyarapították, ami hozzájárulhatott a hódítók asszimilációjához.

A Kárpát-medence északi területein lefolytatott avar kori ásatásokból kiderült, hogy a VII. században a későbbi morva és szlovák területen egy avar–szláv vegyes népesség élt, amelynek anyagi kultúrájában mindkét nép jellegzetességei szimbiotikus egységet alkottak[219]. Ennek alapján Barford úgy véli, hogy

216 Barford: *The Early Slavs*. 43.o.

217 „ubique deseviunt" Iordanes: *De origine actibusque Getarum*. XXIII. 119. in: MGH AA t. V. 1. 89.o. (ford: Kiss Magdolna)

218 „Sclavi iam contra Avaris coinomento Chunis... ceperant revellare... Chuni aemandum annes singulis in Esclavos veniebant, uxores Sclavorum et filias eorum strato sumebant; tributa super alias oppressiones Sclavi Chunis solvebant. Filii Chunorum, quos in uxores Winodorum et filias generaverant, tandem non subferentes maliciam ferre et oppressione, Chunorum dominatione negantes, ut supra memine, ceperant revellare." *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus*. Lib. IV. c.48. In: MGH SRM t. II. Hannover, 1888. 144–145.o.

219 Cilinská, Zlata: *Slawisch-awarisches gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislava, VSAV,

abban az időszakban „a szláv nyelv(ek) *lingua franca*-ként szolgált(ak) ebben az etnikailag kevert zónában."[220]

Prokopiosz arról tudósít, hogy a szlávok hadifoglyai bizonyos idő elteltével, és váltságdíj ellenében szabadon dönthettek, hogy hazatérnek, vagy immár szabad emberként a szlávok között maradnak.[221] Szintén nála olvashatjuk, hogy az 549-550-es szláv támadás alkalmával a szlávok Topir bevételekor a férfiakat lemészárolták, de a nőket magukkal vitték.[222] Mindebből arra következtethetünk, hogy a szlávok nemcsak a saját területükön élőket asszimilálták, hanem a népességgyarapodás érdekében máshonnan is „importáltak" emberanyagot, akik előbb-utóbb szintén szlávokká lettek, gyarapítva az amúgy is nagyszámú szlávság különböző csoportjait.

Hasonló folyamatok mentek végbe más területeken is. A Balkánra a VI. században bevonuló szlávok nagyrészt asszimilálták a területen az ókor óta lakó trákok és más népek nagy részét.[223] A 680 körül a Balkánra érkező Aszparuh kagán által létrehozott bolgár államban a kezdeti időben az uralkodó réteget még a török bolgárok adták, majd lassan elszlávosodtak, és a IX. századtól, Borisz cár uralkodásától kezdődően a bolgárság domináns népelemévé a török népességet egyre inkább háttérbe szorító szlávság vált.[224]

A keleti szlávoknál is megfigyelhető a folyamat. Font Márta több népcsoporttal kapcsolatban is felveti az asszimilációt, vagy annak lehetőségét. „Finn csoportokat (...) asszimilálva terjeszkedtek tovább a Novgorod környéki szlávok", máshol pedig a „kunokkal... a harcok mellett házasodtak is, így bizonyos fokú asszimilációt itt is feltételezhetünk", majd „a kelet-európai térségbe érkezett varégok asszimilálódtak, elszlávosodtak, ami jelzi a két népcsoport egymáshoz viszonyított arányát, azaz a szlávok túlsúlyát."[225]

A szétvándorlás és a különböző birodalmakkal kialakuló különböző viszonyrendszerek a szláv társadalom belső differenciálódásában is szerepet játszottak. A kezdeti egyenlőség lassan fölbomlott. E folyamat legkorábbi jelei lehetnek a VIII. századtól kezdődően a Visztula felső folyása mentén emelt mesterséges dombok, amelyeknek funkciója esetenként nem egészen világos. Létrehozásuk olyan nagy erőfeszítést igényelt, amely többek szerint egyike az Európa-szerte

1966.

220 BARFORD: *The Early Slavs.* 58.o.

221 PROKOPII CAESARIENSIS: *De bello Gothico* III. c.14. 7–22. in: OO t.II. 354–357.o.

222 PROKOPII CAESARIENSIS: *De bello Gothico* III. c.38. 1–23. in: OO t.II. 467–470.o.

223 KOSZEV, DIMITĂR – HRISZTOV, HRISZTO – ANGELOV, DIMITĂR: *Bulgária története.* Budapest, Gondolat, 1971. 15.o; NIEDERHAUSER EMIL: *Bulgária története.* Budapest, Gondolat (Stúdium Könyvek 10.) 1959. 10.o.

224 KOSZEV – HRISZTOV – ANGELOV: *Bulgária története.* 18.o; NIEDERHAUSER: *Kelet-Európa Története.* Budapest, História – MTA TTI, 2001. 23.o.

225 FONT: *A Kijevi Rusz.* in: FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK: *Oroszország története.* 12–13, 15.o.

formálódó korai állami struktúrák helyi megnyilvánulásának.[226] Más vélekedés szerint ezek a dombok az avar birodalom bukása után a szláv közösségeket összekovácsolni kívánó központi akarat nyomaiként értékelhetők.[227] Az ezután következő időszakban indul meg az erődépítkezés, amely megelőzi az államalakulások korszakát. Ezek az erődök még nem a fejedelmi hatalom megnyilvánulásai, gyakran a közösség, a kultuszhelyeik, vagy az állatállományuk védelmét szolgálják. Ezeknek az erődöknek a lerombolása, felégetése, vagy átépítése jelentette az államalapítás korszakának beköszöntét.[228]

Az első ezredforduló környékére alakult ki az alábbiakban igen vázlatosan és nagy vonalakban megrajzolt kép, amely bár részleteiben számtalan változáson ment keresztül, nagyjából mégis az elkövetkező évszázadok során meghatározó lett.[229]

Keleten a szlávok az észak felől érkező varégok „segítségével" alapították meg első tartósnak bizonyuló államaikat[230] (Novgorod, Kijev, jóval később Moszkva), akik Konstantinápolyból hívtak keresztény papokat hatalmuk megszilárdítása érdekében, ezek pedig a keresztény tanokkal együtt a bizánci politikai, és államirányítási gondolkodást is magukkal hozták, amely azután a mongol birodalomszervezés számos elemét magába olvasztva létrehozta a későbbi orosz birodalom politikai rendszerének alapjait.

A szlávok nyugati szállásterületein a IX–X. században több államalakulat is keletkezett. Az avar birodalom felbomlása után a Kárpát-medence észak-nyugati részein a IX. században a nagymorváknak sikerült stabil hatalmi szervezetet kialakítani, elűzve a területet előttük uraló Pribina fejedelmet. Később hatalmukat valószínűleg kiterjesztették a Cseh-medencére, számos történész szerint a Sziléziában és a Visztula felső folyása mentén régóta élő szláv csoportokra, sőt e területeken túl egészen a Duna alsó folyásáig tartó területekre is.[231]

226 Słupecki, Leszek Paweł: *Monumentalne kopce Krakusa i Wandy pod Krakowem,* in: Buko, Andrzej (szerk.): *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej.* Warszawa, IA UW, 1998; 57–72.o; Buko: *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej,* 137–155.o.

227 Urbańczyk: *Trudne początki Polski,* 55.o.

228 Kurnatowska, Zofia: *Początki Polski.* Poznań, PTPN, 2002 62 o; Urbańczyk: i. m. 120–122.o.

229 A német és a bizánci birodalom közötti területeken a X. században létrejövő hatalmi központokról, így a korai cseh, lengyel és kijevi államról magyarul legutóbb: FONT: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században.* Budapest, Balassi, 2005.

230 A skandinávoknak a Kijevi Rusz kialakulásában játszott szerepéről folyó évszázados vita összefoglalása magyarul: Szili Sándor: *Ruszok és varjagok. A kompetitív történeti-nyelvészeti elméletek áttekintése,* in: Szili Sándor (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben I. Források.* Budapest, Russica Pannonica, 2009. 277–306.o; lengyelül: Duczko, Władysław: *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej.* (ford: Kreczmar, Natalia) Warszawa, TRIO, 2006.

231 A morvákra vonatkozó szakirodalom ellentmondásos. Niederhauser szerint: „A hagyo-

Ekkoriban, a korai szláv államok kialakulásának időszakában a fejedelmi hatalomnak két, egymástól eltérő formája alakult ki. Az egyik a közösségen belül régóta tekintéllyel rendelkező vezetőknek a közösség általi megválasztásán alapult. A másik esetben egy karizmatikus katonai vezető az általa szervezett, kiképzett és fenntartott kisebb-nagyobb katonai erő segítségével egy területet hatalmába kerített és igyekezett megtartani. Kapcsolata a területen élő közösséggel laza volt, veszély esetén könnyen továbbállt. Dušan Třeštík szerint az elsőre példa a csehek 805-ben legyőzött és megölt fejedelme, Lecho,[232] a másodikra pedig a Nyitráról elűzött, majd a Balaton mellett új területet elfoglaló Pribina.[233]

Cseh területeken a morva állam megszűnése után különböző hatalmi központok alakultak ki, sokáig nem sikerült a területet egy kézben egyesíteni. Végül, 995-ben, a Slavnik-utódok lemészárlása után a Přemysl dinasztiához tartozó II. (Ájtatos) Boleszló kezében összpontosult a hatalom, ettől kezdve a cseh fejedelmek a Német–Római Birodalom hűbéreseiként hosszú ideig küzdöttek a királyi címért, amit több próbálkozás után (I. Vratiszláv, 1085–1092; II. Ulászló, 1158–1172) végül a XIII. század elején I. Přemysl Ottokár örökletesen elnyert.

Mind a morvák, mind a csehek a kereszténységben vélték megtalálni a tartós fennmaradás társadalmi-ideológiai alapjait. A morva államban még a bizánci hatás volt az erőteljesebb, utaljunk itt Cirill-Konstantin és Metód tevékenységére, a morvák bukása után létrejövő cseh állam azonban már egyértelműen a nyugati orientációt választotta olyan eredményesen, hogy a cseh király a német–római birodalom választófejedelmei közé emelkedett. A XIV. században Prágában

---

mányosabb felfogás a mai Morvaországba helyezi az állam központját. De van és régebben is volt olyan elképzelés, hogy ez az állam a Dunától délre vagy a Duna és a Tisza közt helyezkedett el. A másik nehézség a Konsztantinosznál megjelenő „nagy" jelző. A mai szakirodalom úgy tartja, hogy a „nagy" itt csak régebbit jelent, tehát a Nagymorva Birodalom-értelmezés mindenképpen eltúlzott. Az elképzelhető, hogy egy ideig szélesebb területek is a morva államhoz tartoztak, Csehország vagy a mai Szlovákia területe. A délszláv történetírás nem érdeklődött utána különösen, a cseh és a szlovák annál inkább, mindkettő egyik saját előzményének tekintette, sőt egy időben amikor ez divat volt, a csehek és a szlovákok első közös államának." NIEDERHAUSER: *Kelet-Európa története,* 24.o. lásd még: RATKOŠ, PETER: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy.* Bratislava, SAV, 1968; MARSINA, RICHARD: *Metodov boj.* Bratislava, Obzor, 1985; KUČERA, MATÚŠ: *Veľká Morava – spoločnosť - kultúra – tradícia.* Bratislava, Socialistická Akadémia ČSSR 1985; BOBA IMRE: *Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére.* (ford. Petrovics István, latin szövegek ford. Sz. Galántai Erzsébet) Budapest, METEM, 1996; PÜSPÖKI NAGY PÉTER: Nagymorávia fekvéséről. New York, Püski–Corvin, 1982; EGGERS, MARTIN: *Das „Gro§mährische Reich" – Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert.* Stuttgart, Anton Hiersemann, Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 40. 1995.

232 „Eodem anno misit exercitum suum cum filio suo Carlo in terram Sclavorum, qui vocantur Beheimi. Qui omnem illorum patriam depopulatus ducem eorum nomine Lechorum occidit" *Annales regni Francorum,* a.a. 805. SRG US [6] Hannover, 1895. 120.o.

233 TŘEŠTÍK, DUŠAN: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935).* Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 76–77.o.

jött létre a német–római birodalom első egyeteme, a középkor és a kora-újkor különböző időszakaiban pedig maga Prága *de facto* a birodalom fővárosa volt.

A délről a Kárpátok, északról a Balti-tenger által határolt hatalmas területen kisebb-nagyobb szláv közösségek éltek, amelyek nyugaton germán, északon balti csoportokkal érintkeztek. Az Elba mentén, illetve az Elba és az Odera között élő szláv csoportokat a IX. századtól kezdve a keleti frankok, majd a szászok fokozatosan beolvasztották a birodalomba. Az Odera mentén élő obodritok és wieletek még sokáig, különböző módokon ellenálltak a hódításnak, végül részben a német birodalom, részben a lengyel állam fennhatósága alá kerültek.[234] Az Oderától keletre a X. század közepére Poznań, illetve Gniezno központokkal a később polánokként definiált csoportnak sikerült hatalmát a területen élő szlávok nagy része fölé tartósan kiterjeszteni és a kereszténység felvétele után lerakni a későbbi lengyel állam alapjait.

A szlávság azon része, amelyet ma délszláv gyűjtőnévvel említünk, különböző utakat bejárva az egykori nyugat–római birodalom és az akkor még létező kelet–római birodalom határvidékén telepedett le. Ők is felvették a kereszténységet (a szlovének és a horvátok elődei a nyugati, a szerbek és a bolgárok ősei pedig keleti mintákat követve), a szlovének ősei már a VII. századtól rendelkeztek korai állami hagyományokkal (Karantánia), saját dinasztiával és intronizációs szertartással. A VIII. századtól frank befolyás alá kerültek és a IX. század végére teljesen elvesztették függetlenségüket.[235] A horvátok és a szerbek ősei is létrehozták államaikat, ezek azonban nem voltak elég erősek ahhoz, hogy politikai függetlenségüket tartósan megőrizzék. A terület nyugati, észak-nyugati részén élő szlovének és horvátok frank, később német és itáliai politikai befolyás alá kerültek, illetve a horvátok a XI. század végétől a magyar király alattvalói lettek. A dél-keleti területeken élők fölé tartósan a bizánci birodalom terjesztette ki hatását. A szerbek ekkor még nem igazán fontos tényezők, a bolgárok pedig 1018 után már nem azok. Az 1054-es nagy egyházszakadás a déli szlávokat végképp kettészakította, további sorsukat főként a tőlük távol eső birodalmi központok mindenkori változó hatalmi egyensúlya határozta meg.

A szlávság sorsára igen nagy hatással volt a IX–X. század fordulóján lezajlott magyar honfoglalás. Kulturális értelemben véglegesen elszakította a nyugati szlávoktól a déli szlávokat, valamint a keletiektől a délieket, a létrejövő magyar állam pedig mindenkori politikai viszonyainak függvényében jelentős szerepet játszott mind a cseh és szlovák, mind a lengyel történelemben, mind pedig a déli, és részben a keleti szlávok sorsának alakulásában.

---

234 Turasiewicz, Adam: *Dzieje polityczne Obodrzyców od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164.* Kraków, Nomos, 2004.

235 Szilágyi Imre: *A szlovénok az államalapítástól 1918-ig,* in: Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története.* Budapest, Bereményi Kiadó, [1994] 172–173.o.

Mindezt azért volt fontos megemlíteni, mert az eddig elmondottakból is jól látható, hogy az egyes szláv népek – így a lengyelek – előtörténetéről csak néhány általánosságot, még kevesebb konkrétumot, valamint az egyes tudósok által kiötlött, többé-kevésbé megalapozott hipotézist ismerünk mindaddig, amíg térben és időben el nem érték azt a pontot, ahol letelepedtek és nagyjából mind a mai napig élnek, és amikor észrevették őket az írásbeliséggel rendelkező népek. Ezért megkérdőjelezhető a Perényi József által idézett korábbi álláspontnak általam kiemelt része, amely szerint „az idők folyamán a szlávok eredeti szállásterületeikről minden irányban terjeszkedtek... *Az őshazában csak a lengyelek elődei maradtak.*"[236]

Mint a fejezet elején láttuk, számos elmélet született arra nézve, hogy vajon hol is lehet a szlávok őshazája[237]. Az is látszik, hogy néhány elmélet szerint a szláv őshaza és a mai (valamint különösen a történelmi) Lengyelország – legalább is részben – fedi egymást. A legelfogadottabb a fentiek közül az a nézet, amely szerint a szláv őshaza nyugati, észak-nyugati része talán egybe esett, vagy érintkezett a mai Lengyelország keleti, dél-keleti területeivel (lásd *1.térkép*). Perényi, illetve az általa tanulmányozott korábbi szakirodalom megállapítása tehát első látásra nem tűnik teljesen megalapozatlannak, ugyanakkor feltűnhet, hogy eszerint az adott területen az egyes csoportok szállásterülete mintegy négyezer éven keresztül majdnem azonos maradt, ami nehezen hihető, figyelembe véve a népvándorlás során bekövetkezett mozgásokat és a különböző népcsoportok keveredését, amelyek szintén nyomot hagytak a terület népességén. Perényi maga is érezhette a megállapításában rejlő ellentmondásokat, mert a későbbiekben hozzáfűzi, hogy „a VI–VII. század előtt lengyel népről, lengyel törzsekről a szó szoros értelmében nem beszélhetünk. A lengyel nép a nyugati szláv törzsekből csak a következő századokban a feudális rendszer és a lengyel állam létrejöttével alakult ki."[238]

Perényi abban a korban írta könyvét, amikor a mainál kisebb mértékű, kezdetlegesebb módszerekkel végzett régészeti feltárások eredményei még nem mutatkoztak meg a történelemkönyvek lapjain, datálásuk kevésbé volt pontos; másrészt a történészek is nagyvonalúbb kerekítéssel vetítettek vissza későbbi folyamatokat a múltba, hogy a forrásokban fellelhető hiányokat befoltozzák. Ezért datálta korábbra a lengyelség kialakulását, mint ahogy azt ma tesszük.

A régebbi – és részben a mai – történeti irodalomban is az államalapítást megelőző időszakot a „törzsi Lengyelország korszaka" címmel tárgyalják (lásd 2. *térkép*). Az elmúlt néhány évben azonban lassan megkérdőjeleződött a „törzs" terminus használhatósága. A törzs meghatározásának különösen két eleme tűnt kérdésesnek, illetve használhatósága „merevnek": az állandósult név,

236 PERÉNYI: *Lengyelország története.* 4.o.

237 BARFORD: *The Early Slavs.* 27–45. és 332.o.

238 PERÉNYI: i.m. 8.o.

valamint a kialakult területi-politikai szervezet. Szerintem a lengyelek számára a fő probléma abból fakad, hogy ha pl. a IX. században van egy forrás, amely valamely területen megnevez egy „törzset", vajon ezt a megnevezést mennyivel vetíthetjük vissza, illetve előre időben, különösen, ha sem korábban, sem később az elnevezés a forrásokban nem fordul elő. A másik kérdés, hogy tulajdoníthatunk-e a megnevezés hordozóinak pl. területnövekedést, vagy csökkenést, illetve helyváltoztatást a források által homályban hagyott időszakban. Minden esetre egyre több lengyel kutató – elsősorban a kulturális antropológia képviselői, de más tudományok művelői is – lelkesen használja az „etnikai csoport" vagy a „kommunikációs közösség" terminust, mivel ezek „rugalmasabbnak" tűnnek, mint a törzs. Az etnikai csoport „etnikai különállás érzésével bíró közösség, csak rá jellemző kulturális jegyekkel, gyakran saját nyelvvel, vagy dialektussal, szülőföldjükként számon tartott területtel, valamint azonosságtudattal, amely leggyakrabban a közös ősökről szóló mítoszokon alapszik".[239] Az etnikai kötelék tehát „inkább emocionális, mint racionális, létezése ritkán jelenti a megfelelő területi szervezet létezését".[240]

Úgy gondolom, hogy nem kell mereven elzárkózni sem az egyik, sem a másik fogalomhasználat elől. Azon csoportok és közösségek esetében, amelyek a forrásokban folyamatosan jelen vannak, hozzájuk kapcsolható területtel és akármilyen kezdetleges politikai szervezettel, a továbbiakban is használható a törzs megnevezés, egyéb esetekben pedig a csoport, közösség, esetleg más terminus használata egyaránt elfogadható.

„A kor főkérdése az, hogy vajon valamelyik törzsfőnek sikerül-e kiterjeszteni uralmát az összes többi rokon törzsre, mert ha ez megtörténik, akkor szinte egyidejűleg létrejön a kora-feudális állam.

Lengyelország területén ez a folyamat a IX. század folyamán játszódott le. A források több törzsszövetségről emlékeznek meg... A legerősebb törzsszövetséget polanoknak (mezőségiek) nevezik. A polanok nevéből fejlődött ki azután Lengyelország (Polska) és a lengyel nép neve (polak)... a mai Lengyelország keleti területein létezett egy *lengyel* nevű törzs, vagy törzsszövetség, melyet a *polan* törzs később leigázott."[241]

Perényi a lengyel államalapítás korát talán kissé korai időszakra, a IX. századra tette, megemlítve, hogy az a polánok nevéhez fűződik, valamint ezt összefüggésbe hozta a lengyeleknek nevezett törzs „leigázásával". Ez utóbbi megállapítással egyben megmagyarázta a magyar olvasó számára a lengyel népnév eredetét. Figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a polánokat először a X–XI. század fordulóján, 999 és 1001 között keletkezett egyetlenegy forrás

239 POSERN-ZIELIŃSKI, ALEKSANDER: *Etniczność. Kategorie, procesy etniczne.* Poznań, PTPN, 2005. 42.o.

240 URBAŃCZYK: *Trudne początki Polski,* 95–96.o.

241 PERÉNYI: i.m. 10–11.o.

említi,[242] és nem létezik olyan korabeli forrás, amely a polánokat törzsként említené, illetve amelyben szó esne, akár implicite a *lengyel* „törzs" leigázásáról.

Jerzy Topolski: *Lengyelország története* című munkájában a rendszerváltás előtt így látta az államalapítást:

„Azt, hogy e tájon néhány kis- és nagytörzs élt a X. század körül, és hogy ezek hol helyezkedtek el, pontosan leírja a Bajor Geográfus néven ismert forrás... Kialakultak a következő nagytörzsek, melyek szállásterülete később az állam közigazgatási felosztása alapjául szolgált... a viszlánok és a lengyanok Małopolskában, a mazoviánok Mazowszeban, a polánok Wielkopolskában, a goplanok Kujawyban, a slezánok Śląskban... a pomoránok Pomerániában.

A polánok törzse gazdaságilag erősebb volt a Kruszwica környékén élő goplanok törzsénél, akiknek ugyancsak megvolt a lehetőségük arra, hogy valamelyes szerepet játsszanak az államalakításban...

A goplánokkal való versengés emlékét tartotta fenn a Popielről szóló legenda. Ez a küzdelem a Piast-uralkodóház és a Popiel-uralkodóház között folyt. Ez volt Siemowit, az első név szerint ismert Piast-fejedelem kora. Siemowit utóda, Leszek (Lestek), I. Mieszko nagyapja olvasztotta be a gnieznoi államba Mazóviát és Kelet-Kis–Lengyelországot (a lengyánok szállásterületét).

A biztonságos nyugati határ megkönnyítette a polánok számára, hogy az államalakítás terén megelőzzék a kis–lengyelországi viszlánokat és lengyánokat, valamint a mazóviánokat, végül a pomoránokat."[243]

Topolski az államalakítás korában (X. sz.) meglévő nyugati szláv közösségek leírásánál a Bajor Geográfusra, mint pontos, hiteles forrásra hivatkozik, aki kb. egy évszázaddal korábban élt, feltehetőleg nem volt járatos a szláv nyelvekben, és az általa közölteket nagyrészt hallomás után írta le, a „mazoviánokat" és a polánokat pedig nem is említi. Az egyes „törzsek" szállásterületeiről nem sokat tudunk, de nem kizárt, hogy még valóban sokáig a közigazgatás területi alapjait képezik.

A Topolski által nagytörzseknek nevezett közösségek vetélkedése a későbbi Lengyelország bizonyos részein szinte biztosra vehető, a Popiel-mondának is lehetséges ilyen fajta olvasata, bár az az állítás, hogy a monda a polán és a goplán hatalmi elitek közötti dinasztikus vetélkedést örökítette volna meg, túl bátornak és megalapozatlannak tűnik. A mai lengyel történettudomány meghaladottnak veszi azt az elméletet, mely szerint a lengyel állam az egyes dinasztiák (lásd: Piastok és Popielidák) vetélkedésének eredményeképp jött volna létre. Még a goplán törzs létezése is kétséges. Ezt az elnevezést a IX. század közepéről származó Bajor Geográfusnál található Glopeani névből származtatták

242 Canaparius, Johannes: *Vita et Passio Sancti Adalberti Martiris*. in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 162–183.o.

243 Topolski: *Lengyelország története*. 28–30.o.

a lengyel történészek, mint pl. Henryk Łowmiański.[244] Gerard Labuda a betűk sorrendjét megváltoztatva, néhányat kihagyva a Glopeaniből Polanit csinált, így pótolva a polánok hiányát a forrásban.[245]

A Popielről és Piastról szóló monda legkorábbi ismert írott változata Gallus Anonymus gesztájából való, vagyis a XII. század elejéről. Ha szó szerint vesszük a mondát, akkor a Topolski által említett események a 960 körüli államalapítás előtt három emberöltővel, vagyis a 800-as évek utolsó harmadában játszódhattak le, tehát körülbelül a monda leírása előtt mintegy kettőszázötven évvel. A monda nem említ a polánokon kívül más csoportokat, és Gnieznón kívül más konkrét helynevet sem. A lengyel történészek között megoszlanak a vélemények Mieszko családfájának hitelességéről. Némelyek úgy gondolják, hogy a szájhagyomány megőrizte Mieszko őseinek nevét, mások ezeket csak a krónikaírói fantázia szüleményeként tartják számon. Egy dolog biztos: az első „lengyel", akit saját korának forrásaiból név szerint ismerünk, nem más, mint maga I. Mieszko.

Az államalapítás folyamatában Topolski is fontosnak tartja megemlíteni, hogy a polánok elfoglalják a lengyanok területét (mint említettük, ezt semmilyen forrás sem támasztja alá), a biztos nyugati határ pedig nem jelenthet mást, mint valamiféle német–polán szövetség feltételezését. Ilyen szövetség az I. Mieszkót megelőző időkben nem valószínű, mivel a kelet felé terjeszkedő germán csoportok, elsősorban a szászok, a X. század derekáig az Elba és az Odera közötti szlávok elleni területszerző hadjáratokkal voltak elfoglalva, Mieszko pedig, legalább is a korabeli források alapján, uralkodása elején nem indított hadjáratokat a szászok területei ellen. 963 előtt a németek alig valamit tudtak Mieszkóról és államáról.[246]

Német–polán szövetség helyett talán célszerűbb azt mondani, hogy a lengyel államalapítást megelőző időszakban a későbbi Lengyelország nyugati határai nagyobb feszültségektől mentesek voltak. Az első ismert német–lengyel konfliktus idején – 963-ban – már egy nagyrészt kialakult, viszonylag központosított állami szervezet működött Mieszko országában, amelyet a német fenyegetés csak még jobban megerősített.

Viszlánok

A lengyel szakirodalomban a legutóbbi időkig általános volt az a nézet, hogy a polánok állama a későbbi Lengyelország területén nem az első területi-politikai

244 Łowmiański: *Początki Polski* t. IV, Warszawa, PWN, 1970. 114.o

245 Labuda: *Mieszko I.* Wrocław, ZNiO, 2002. 22. és 27.o.

246 Pleszczyński, Andrzej: *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034) Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacja władców Polski i ich kraju.* Lublin, UMCS, 2008. 13–14.o.

képződmény volt. Topolskinak korábban idézett, a Popiel-mondán alapuló véleménye szerint a goplánok lettek volna az államlapítás úttörői. A leggyakrabban hangoztatott nézet szerint azonban a polánok színre lépése előtt a tárgyalt térségben a viszlánoké volt a vezető szerep.[247] Ezt a nézetet vette át a legtöbb magyar történész, köztük Török József is:

„A jelenlegi Lengyelország területén a IX. században még nagyszámú törzsi csoportosulás osztozott, legtöbbjük elnevezése földrajzi eredetű. Két szláv csoport lett jelentősebb: a viszlánok, a Visztula emberei Krakkó körül, és a polánok, a mező emberei Gniezno környékén. A viszlánok már 900 előtt politikai vetélytársai az északi morváknak. A polánok alkották a legerősebb törzsszövetséget. Legendás vezérük, Piast, és utódai egyesítették a lengyel törzseket, s rakták le ezzel a lengyel állam alapjait. A polanok 960–965 táján vitték végbe mindezt, s az új államot róluk nevezték el."[248]

Az idézett részlet két eleme jelentős témánk szempontjából. Az egyik, amely az államalapítást úgy fogja fel, mint két konkurens „törzsi csoportosulás" – a viszlánok és a polánok – versengését, amelynek győztesei a polánok lettek. A másik fontos elem a morva birodalom és a viszlánok 900 előtti kapcsolata. Ez utóbbira egyetlen homályos utalás van, mégis igen gyakran említik a viszlánok fontos IX. századi szerepét alátámasztó forrásként, ahogy teszi ezt Szokolay Katalin is:

„A történeti források a IX. században két jelentősebb központot említenek, a Visztula felső folyása mentén a viszlánokét, s a Warta középső folyása mentén a polánokét. A viszlánok államáról a már említett Bajor Geográfus is hírt adott, valamint Alfréd angol király, érdekes utazásáról adott beszámolójában. Az arabok kereskedelmi útjai is érintették ezt a vidéket. A nagymorva állam apostoláról, Szent Metód életéről szóló írás pedig egyenesen így fogalmaz: »A Visztula mellett székelő pogány fejedelem nagyon erős, sok keresztényből űzött gúnyt, és sok kárt okozott nekik. Hozzá küldve azt üzente neki [Metód]: ‚Jó lesz fiam saját akaratodból megkeresztelkedni a magad földjén, nehogy erőszakkal kereszteltessél meg rabságban, idegen földön, mert emlékezni fogsz rám.' úgy is történt.« A nagymorvák bekebelezték a viszlán államot.

A gnieznoi állam megerősödésének folyamatáról valójában nem sokat tudunk. Az első hírek a polánok fejedelméről 964-ből származnak."[249]

---

247 A viszlánokkal foglalkozó korábbi szakirodalmat összefoglalta: Zajączkowski, Stanisław: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich.* in: *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia* t. I, Organizacja polityczna. Poznań, PTPN, 1962. 78–80.o.

248 Török József: *Egyetemes egyháztörténelem* I. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 270.o.

249 Szokolay Katalin: *Lengyelország története.* Budapest, Balassi Kiadó, 1996. 11–12.o.

A lengyel történetírásban az államalapítás kérdéskörét az ezredforduló környékén Jerzy Wyrozumski tekintette át a tíz kötetes *Lengyelország története* 2. kötetében,[250] a „Viszlánok állama" című alfejezetben:

„E politikai szervezet történetéhez mindössze három forrással rendelkezünk... Ezek: a Bajor Geográfus, ahol a puszta elnevezés „Vuislane" szerepel, valamint Alfréd király Germaniája, amely szerint Morvaországtól keletre található „Wisle lond", megemlítve ettől még keletebbre Daciát. Ez megerősít bennünket, hogy a viszlánok szállás területe a Visztula felső folyásánál volt. Megalapozott a feltevés, miszerint ez egy nagy terület volt, amely... nem tartozott az ismert szomszédos törzsi csoportok hatósugarába. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy egy törzsszövetséggel, egy bizonyos számú törzset és törzsi területet összekapcsoló szervezettel van dolgunk. A viszlán elnevezés alapján jogunk van feltételezni, hogy a Visztula – természetesen a Felső-Visztula – volt az a tengely, amely mentén éltek.

Ami az adatok kronológiáját illeti... ezek a IX. század második felére vonatkoznak, azzal, hogy a Bajor Geográfus precíz datálása lehetetlen... A forrás minden esetre olyan állapotot regisztrál, amely korábban alakult, vagy állandósult, maga a viszlánok szövetségének létezése minden bizonnyal korábbi volt és bizonyosan még a IX. század első feléből ered... A harmadik forrás az ún. Pannoniai Legendák, illetve Szt. Metód élete, amelyet feltehetőleg tanítványai írtak közvetlenül Metód halála után (885)... Ez a forrás magában nagyon pontatlan és tekintettel az egész nyelvemlék hagiografikus jellegére kételyeket támaszthat... Ezért mindenképpen óvatosan kell a következtetésekkel bánni. Először is, az „erős fejedelmet", aki a „Visztulában", vagy „Visztulákban" székel, jogosan összekapcsolhatjuk Alfréd király „Wisle lond"-jával és a Bajor Geográfus „Vuislane"-jaival. Emellett szól az időbeli egybeesés és a már említett földrajzi érvelés is. Másodszor, a felettébb homályos és szubjektív érzelmi árnyalatú „erős fejedelem" kifejezés egybecseng a feltételezéssel, miszerint a Bajor Geográfus által használt „Vuislane" törzsi elnevezés egy nagyobb területre vonatkozik és nem egy különálló törzset, hanem inkább törzsszövetséget jelöl, vagyis egy magasabb fejlettségi szinten álló politikai szervezetet."[251]

Ez után Wyrozumski kitér arra, hogy a törzsszövetség központja a néhány szóba jöhető település közül bizonyára Krakkó volt, mivel „települési szempontból ennek volt a legnagyobb potenciálja".[252] A viszlán államról szóló gondolatmenet végén arra a következtetésre jut, hogy ez a korai állam külső támadás következtében megsemmisült, és a X. század 40-es éveiig nincs semmiféle forrás arra nézve, hogy mi történt a későbbi Lengyelország déli területein.[253]

250 Wyrozumski, Jerzy: *Wielka Historia Polski* t. 2. Kraków, Fogra, 2000. 66–67.o.
251 uo.
252 uo. 67.o.
253 uo.

Nézzük ezután az idevágó forrásokat! Az első a Bajor Geográfus. Eredeti címe szerint *Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii.* A forrásból azokat a részeket idézem, amelyek nagy valószínűséggel a későbbi lengyel területekre vonatkoznak.

A szöveget több részre szokás osztani. Az első részben a szerző a korabeli Bajorország határaival szomszédos germán területeket és csoportokat veszi sorba. Ezekről néha településeik számán kívül többet is tudni vél. A második részben a germánok szomszédságában élő észak-nyugati szláv csoportokat sorolja fel, néha még ezekről is tud egyet-mást. Ezután a távolabb élő szláv és egyéb területeket és közösségeket tekinti át. Valójában ebbe a csoportba tartozik a bennünket érdeklő közösségek nagy része. Ezt a csoportot is felbontja két részre. Az első csoportba a germánokkal szomszédos szláv törzsekhez közelebb élők kerülnek.

„Ezek, akik amazok határaihoz közel laknak... Glopeani, ahol 400 település, vagy még több [van]... Lendizi, 98 településük van..."[254]

Az első kérdés, amit tisztázni kell, vajon mit jelent a „ciuitates" szó. E kifejezés az ókortól kezdődően számos forrásban jelenik meg, szövegkörnyezetétől függően egymástól lényegesen eltérő jelentéssel. A civitas eredendően polgárjogot, átvitt értelemben a polgárjoggal rendelkezők közösségét jelenti, innen jön legelterjedtebb jelentése: város.

Az V. században Szent Ágoston *De civitate Dei* című művében a civitas szó, magyar fordításától (Isten városa) eltérően nem várost, hanem Platón *Politeia* című művéhez hasonlóan államot jelent.[255] Ettől az értelmezéstől eltér Paulus Orosiusé, aki a világot két országra osztja, az egyik az Isten országa (civitas Dei), a másik a földi ország (civitas terrena). Az elsőbe tartozik mindazoknak a közösége, akik Krisztusban hisznek, a másikban a pogányok laknak, akik Isten országától idegenkednek (alieni a ciuitate Dei), „akik a jövőt nem kutatják, a múltat pedig vagy elfeledték, vagy nem ismerik, ugyanúgy, ahogy a mostani időket sem".[256] A későbbiekben Freisingi Ottó *Historia de Duabus Civitatibus...* című művében, továbbfejlesztve Orosius gondolatait, már két közösségről beszél, amelyeket szimbolikusan egy-egy városhoz köt:

„Így tehát két közösség van, az egyik időleges, a másik örök, az egyik világi, a másik égi, az egyik az ördögé, a másik Krisztusé, ezt Babilóniának, azt Jeruzsálemnek jövendölték a katolikus szerzők"[257]

---

254 „Isti sunt qui juxta istorum fines resident... Glopeani, in qua ciuitates CCCC aut eo amplius... Lendizi habent ciuitates XCVIII..." Geograf Bawarski: *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii.* 10–11.o.

255 Chadwick, Henry: *A korai egyház.* Budapest, Osiris, 2003. 212.o.

256 Orosius, Paulus: *Historiarum Adversum Paganorum Libri VII.* Lib.I. Prologus. Bécs, 1882. 3.o.

257 „Cum enim duae sint civitates, una temporalis, alia eterna, una mundialis, alia caelestis,

A későbbiekben a lengyel forrásokban is különböző jelentéseket rendelnek a civitas szóhoz. A közkeletűen *Dagome iudex*-nek nevezett forrásban (992) a „civitatem Schinesghe"[258] kifejezés jelentése: „gnieznói államot". Gallus Anonymusnál az „in civitate Gneznensi"[259] azonban annyit jelent: „Gniezno városában".

A Bajor Geográfusnál kizárhatjuk a ciuitas jelentései közül az országot, mivel a szövegben a nagyobb területi egységek megnevezésére elsősorban a regio kifejezést használja. Ugyanígy kizárható az állam jelentése is, mivel egyetlenegy olyan egység szerepel a szövegben, amely államiságra utal, ennek megnevezésére a szerző azonban a regnum szót használja. A város ebben az esetben túlzás lenne, mivel az adott területen még a mai nap sincsen ennyi város. A lengyelek a 'gród' szót használják, ami egyaránt jelenthet föld-, vagy favárat, sáncot, erődített települést és az ennek vonzáskörzetébe tartozó közösséget, valamint – csak a középkor későbbi szakaszaira vonatkozóan – korai várost is. Bizonyára akkor járunk közel a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a „ciuitates" a korabeli védelmi-közigazgatási, gazdasági és települési központokat, kultikus helyeket, illetve a vonzáskörzetükbe tartozó területeket, valamint az adott területen élő közösséget egyaránt jelenti.

Az ebben a részben említettekről a szerző leírt mindent, amit tudott (nem túl sokat), hitelt adva a túlzó híradásoknak is. Ezt mutatja a Glopeani birtokában lévő állítólagos 400 település után tett megjegyzése. Minden esetre a nagyságrend alapján a történészek korábban arra következtettek, hogy feltehetőleg egy erős törzsről lehet szó, amelyet a Gopło-tó környékére helyeztek.[260] A Gopło-tó környékén folytatott régészeti feltárások azonban nem igazolták, hogy ott egy valóban erős közösség lett volna az államalapítást megelőző időszakban.[261] Itt tehát keverednek a pontos és pontatlan adatok, sajnos azonban nem mindig lehetséges annak eldöntése, hogy melyik a pontos és melyik a pontatlan adat. Hasonló a helyzet a Lendizi nevű közösséggel is, a maga 98 településével. A megnevezés ebben a formájában leginkább a

---

una diaboli, alia Christi, Babyloniam hanc, Hierusalem illam esse katholici prodidere scriptores." *Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus.* Prologus Libri Primi in: *Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters.* Band XVI. Berlin, Rütten & Loening, 1960. 10.o.

258 *Darowizna Gniezna.* in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1961. 148–149.o.

259 Galli Anonymi: *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib I. c.1. 9.o.

260 Łowmiański: *Początki Polski,* t. V. Warszawa, PWN, 1973. 451–453.o; ZIENTARA: *Od więzi rodowych do zróżnicowania społecznego.* in: Ihnatowicz, Ireneusz –Mączak, Antoni – Zientara, Benedykt – Żarnowski, Janusz (szerk.): *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku,* Warszawa, Książka i Wiedza, 1996. 29.o.

261 Kurnatowska: *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego.* in: Samsonowicz (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000. 103.o.

lędzice csoport nevére emlékeztet. Ha így van, akkor érthető a szerzetes bizonytalankodása a csoport nevét illetően, hiszen egy olyan közösségről van szó, amely az adott korban igen nagy távolságra élt a keleti frank birodalomtól, Bajorországtól, és amellyel talán még kereskedelmi kapcsolatokat sem sűrűn létesítettek, tehát mind létezéséről, mind nevéről csak közvetítő, vagy közvetítők útján szerezhetett tudomást.

A következő részben a távolabbi területeken élő törzseket veszi számba a szerző. Ezekről néha a nevükön kívül nem tud egyebet. A szöveg vége felé visszakanyarodik a germán törzsek által jobban ismert területekre, amelyekről ismét rendelkezik valamiféle ismeretekkel:

„Zeriuani, minthogy az egész egy királyság, azt mondják, hogy onnan jött az összes szláv nép, és azt állítják, hogy [onnan] erednek. A Prissani 70 település. A Velunzani 70 település... Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. Serauici. Lucolane. Ungare. Vuislane. Sleenzane 15 település. Lunsici 30 település. Dadosesani 20 település... Opolini 20 település. Golensizi 5 település."[262]

A fenti részlet elején a szerző egy igen érdekes megállapítást tesz, mely szerint a „Zeriuani" királyságából származik és onnan települt szét az összes szláv törzs. A korszakkal foglalkozók általános vélekedése, hogy e név mögött egy korabeli konkrét nyugati szláv törzs rejtőzik, amelyet a szerbekkel (Serb), vagy az északiaknak nevezett törzzsel (Siewierzan) azonosítanak.[263] A megnevezés betűsora azonban helytelennek tűnt, ezért azt inkább Zeruiani (szerviani) alakban olvasták, így már igazolni lehetett, hogy a szerbekről van szó, ez a hipotézis tartja magát mind a mai napig.[264] Már csak azért is érdekes a Bajor Geográfus eme megállapítása, mert az egész forrásban ez az egyetlen elnevezés, amelyet nem a *regio* – terület –, hanem a *regnum*, vagyis ország, sőt inkább királyság névvel illet.[265] Ha a forrás perspektívájába megpróbáljuk behelyezni ezt a helyet, akkor valahol a goplánok, a lędzicek, a pyrzyczanok (Prissani) és a wieluńczanok (Velunzani) környékén kell keresnünk azt a helyet, ahol – ha

262 „Zeriuani, quod tantum est regnum, ut ex eo cuncte gentes Sclauorum exorte sint, et originem, sicut affirmant, ducant. Prissani, ciuitates LXX. Velunzani, ciuitates LXX... Ruzzi. Forsderen. Liudi. Fresiti. Serauici. Lucolane. Ungare. Vuislane. Sleenzane, ciuitates XV. Lunsici ciuitates XXX. Dadosesani ciuitates XX... Opolini, ciuitates XX. Golensizi, ciuitates V." GEOGRAF BAWARSKI: *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii.* 11.o.

263 SZYJEWSKI, ANDRZEJ: *Religia słowian.* Kraków, WAM, 2003. 6.o.

264 KURNATOWSKA, ZOFIA: *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego.* In: *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* (pod. red:) SAMSONOWICZ, HENRYK, Kraków, Universitas, 2000. 100.o.

265 BANASZKIEWICZ, JACEK: *Origo et religio – wersja słowiańska (O sposobie budowania tożsamości wspólnotowej w społecznościach wcześniejszego średniowiecza – „wzorcotwórcze pamiątki" i opowieści o nich).* in: „Res Historica" 3. Lublin, 1998. 37–62.o. különösen 49-től; valamint BANASZKIEWICZ, JACEK: *Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu (Uwagi o urządzeniu wspólnoty plemienno-państwowej u Słowian).* in: „Przegląd Historyczny" 77. 1986. 445–466.o.

hihetünk a szerző és hírforrása lelkiismeretességében – a IX. század derekán a szlávok (vagy legalább is a nyugati szlávok) bizonyos csoportjai saját őshazájukat sejtették.

A szerb etimológia azonban kételyeket ébreszt. Miért pont a szerbek lennének azok, akik az egész szlávság ősei lettek volna? Hogy lehet, hogy a szerbek valamikori királyságáról a források hallgatnak, egyáltalán hogyan beszélhetünk királyságról azon a területen, ahol a szlávok az adott korszakban még el sem jutottak az államiság küszöbére. Nagy valószínűséggel itt egy többszörös félreértésről van szó. A Bajor Geográfus félreértette saját hírforrását, a modern történészek pedig a Bajor Geográfust. Itt nem egy törzsi vagy népnévből, hanem a szó hangalakjából kell kiindulni ahhoz, hogy jelentését megfejtsük.

Ha így járunk el, akkor nem fér kétség a „zeriuani" szó jelentéséhez, amelynek töve az ószláv **сървъ-**, a mai lengyel nyelvben a *zerw-* az oroszban pedig a *сорв-* tőnek felel meg, jelentése többek között: elszakít, megszakít, letép, felbont. Ezek szerint a „zeriuani" jelentése *elszakadás*, vagyis nem törzsi nevet, hanem egy folyamatot jelöl, illetve egy helyet, területet, ahol ez a folyamat lejátszódott. A szlávul valószínűleg nem beszélő és nem értő szerző hírforrását félreértve mégis egy konkrét országnak gondolta és így hagyta az utókorra. A történészek pedig, a szöveg logikájából kiindulva itt is egy törzsi vagy népnevet kerestek, így azt is találtak (lásd: szerbek), ahelyett, hogy – márcsak a *regnum* kifejezés miatt is – gyanakodni kezdtek volna, hogy esetleg itt másról lehet szó.[266]

Számunkra azért is fontos ez a forrás, mert a jelzett terület a történelmi és a mai Lengyelország területén, közelebbről valahol Nagylengyelországban, esetleg Pomerániában helyezkedik el,[267] vagyis azon a területen, ahonnan a lengyel államalapítás valószínűleg kiindult. Nem szabad azonban túlértékelni ezt a tudósítást, mivel nem tudjuk, honnan származott a Bajor Geográfus hírforrása, illetve azt sem, hogy egy vagy több informátora volt, csak sejthetjük, hogy az általa (általuk) megjelölt területről, vagy annak környékéről. Valószínűleg egy másik, távolabbi szláv csoporthoz tartozó informátor máshova helyezte volna ezt az „országot". Azért is nagyon fontos a Zeriuani királyságról szóló tudósítás, mert ez az első írásos nyoma annak, hogy a szlávok tudatában megőrződött közös származásuk emléke, ami számos későbbi forrásban, a Nesztor-krónikától a XIX. századi pánszláv mozgalmakon át mind a mai napig él. Érdekes és nagy jelentőségű az a momentum is, hogy ezek a szlávok közös őshazájukat

266 A Zeriuani névről bővebben: TAPOLCAI LÁSZLÓ: *Regnum Zeriuani – a szlávok közös származás tudatának legkorábbi bizonyítéka,* in: KRAUSZ TAMÁS (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség. Palotás Emil professzor 70. születésnapjára.* ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest. 2006. 301–318.o.

267 uo.

királyságnak tekintették – vagy a Bajor Geográfus nem tudott rá találóbb kifejezést – egy olyan korban, amikor a környéken még sehol sem voltak szláv királyságok.[268]

A forrás szövegében számos olyan eltorzult megnevezés szerepel, amely mind a mai napig azonosításra vár. Az idézett részletben az egyik legfontosabb hely, ahol a szerző egymás után nyolc csoport (vagy terület, vagy egészen más) nevét sorolja fel, mindenféle egyéb adat nélkül. Szemmel láthatóan nem tud semmit ezek helyéről, nagyságáról, jelentőségükről, de lelkiismeretesen leírja, hogy ilyenek is léteznek. Ismerős lehet egyebek közt a „Ruzzi", az „Ungare" és főképpen a „Vuislane".

A Bajor Geográfus leírt minden olyan területet és közösséget, amelyet a Dunától északra meg tudott nevezni. Ha figyelembe vesszük a már megfejtett elnevezéseket, akkor azt kell mondanunk, hogy saját korának nyugati tudósaihoz képest igen sokat tudott a címében jelzett területről. Ez a tudása azonban nem egységes. Hol a közösség, vagy nép nevével jelöli meg a területet, hol pedig fordítva, a terület nevével jelöli a népet, közösséget. Abban a részben, ahol puszta nevek felsorolását találjuk, igen nehéz eldönteni, hogy tulajdonképpen miröl is ír a forrás szerzője. Egy dolog azonban egészen bizonyos, hogy érdeklődése elsősorban földrajzi jellegű volt, bár nem elhanyagolható hasznot rejtett arra vonatkozóan, hogy a keleti frank állam esetleges keleti terjeszkedése az adott terület mely részein könnyen kivitelezhető, és hol kell komolyabb ellenállásra számítani.

A Bajor Geográfus a három lehetséges forrás egyike, amely a feltételezett viszlán törzsszövetségről, vagy államról szóló erőteljesen hangoztatott elmélet alapja. Vajon tényleg egy nagy és erős közösség, vagy törzsszövetség lehetett az, amelyet a szerzetes az ismeretlenek között is a legutolsó helyen említ? Esetleg fogalma sem volt arról, hogy is hívják az adott területen élő népet vagy csoportokat, mivel azonban a földrajz iránt érdeklődő ember volt, biztosan hallott a Visztuláról, és arról, hogy partjai mentén lakott területek vannak. Ezért az ottani népnek vagy népeknek a „Vuislane" nevet adta. Nem egyedülálló jelenség a középkorban, sőt korábban és később sem, hogy egy bizonyos embercsoportot az idegenek saját nevének ismerete hiányában az általa lakott területről, hegyről (Ślęża – ślężanok, Crnagora – crnogorac), vagy folyóról (Elba – polábok, Volga – bolgárok, Bug – buzsánok, Odera – obodritok, stb.) neveznek el. Így tesz például hat évszázaddal később Jan Długosz is, aki az 1241. évi tatár támadás leírásakor megjegyzi, hogy a tatárok nevüket az országuk közepén folyó Thartar nevezetű folyóról kapták.[269] (Utóbbi esetben a mitológiai áthallások

268 A közös származásra vonatkozó középkori forrásokat az *Ország leírása* című fejezetben részletesebben ismertetem.

269 „A flumine autem Thartar in regione Thartarica decurrente, genus hoc atque lingua ad expiandas prevaricaciones, culpas et scelera Polonorum et ceterorum Christianorum in

sem mellékesek, mivel a Tartarus az alvilág folyója, az onnan származó tatárok pedig, ebben a kontextusban az alvilágból kiszabadult lények.)

Az imént elmondottakkal csak annyit kívánok megjegyezni, hogy a Bajor Geográfus alapján annyit tudhatunk meg, hogy a IX. század közepén létezett egy szláv csoport aVisztula mentén. Valószínű, hogy egy nyugati szláv közösségről, vagy a Visztula mentén élő csoportok gyűjtőnevéről, mintsem egy törzsek fölött álló hatalmi központ, vagy egy állam nevéről lehet szó.

Nézzük a következő forrást, Nagy Alfréd angol király szintén földrajzi irányultságú leírását, amely a magyar honfoglalás feltételezett kútfői között is szerepel. A számunkra fontos részben a Germániától keletre fekvő területek leírása található:

„... és Morvaországtól keletre van a Visztula-menti ország, és attól keletre terül el Dácia, ahol korábban a gótok voltak. A morváktól észak-keletre vannak a dalamincok, és a dalamincoktól keletre vannak a szorbok, és tőlük nyugatra a syselek. A horitiktól északra van a Szűzek országa, és a Szűzek országától északra a szarmaták a Riphaeus-hegyekig."[270]

A szövegrészletben a szerző az egyes területek megnevezésére különböző módszereket használ. Vagy népnevet használ (Gotan, Surpe, Sermende – gótok, szorbok, szarmaták), vagy valamilyen formában a terület latin nevét (Datia – Dacia), vagy valamilyen elnevezéshez hozzá teszi a *land* (terület, ország) szót. A részletben három ilyen terület szerepel: Maroaro-land, Wisle-land és Mægtha-land. Ha az első kettőt nézzük, azt is gondolhatjuk, hogy ezek különböző országok területei: a morvák országa és a viszlánok országa. Így gondolja ezt a lengyel történészek nagy része. A morvákra ez igaz is, mivel ők csak saját nevükön (Maroara), ország nélkül is szerepelnek a szövegben. A harmadik azonban megtöri a szabályt: Szüzek országa. A szűz nem törzsi név, legalábbis nem utal etnikai tartalomra. Közelebbről szemügyre véve a három elnevezést, azt találjuk, hogy ezeket csupán a -land szó köti össze. Közülük az első egy nép, vagy egy ország neve, a második egy földrajzi (folyó-) név, a harmadik pedig egy – megkülönböztető jegyként használt – anatómiai fogalom (feltehetően az ókori amazonok késői változatáról lehet szó, különösen, hogy a szarmaták szomszédaiként jelennek meg).

Az idézett részlet a leírás végéről származik, olyan területeket említ, amelyekről a szerzőnek egyre ritkásabbak, hiányosabbak és felszínesek az isme-

conflatrium deputata Thartarorum nomen sortium est." Dlugossii Joannis: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae* Lib.VII. A.D. 1241. Warszawa. PWN, 1975. 15.o.

270 „... and be eastan Maroaro-lande is Wisle-land, and be eastan thæm sind Datia, tha the iú wæron Gotan. Be northan eastan Maroara syndon Dalamensan, and be eastan Dalamensam sindon Surpe, and be westan him sindon Sysele. Be northan Horiti is Mægtha-land, and be northan Mægtha-lande Sermende oth tha Beorgas Riffin." *Description of Europe by King Alfred the Great.* 2. In: *A magyar honfoglalás kútfői.* Budapest, 1900. 315.o.

retei. Ez a terület az eurázsiai kontinens szárazföldi része, ahova Alfréd király bátor tengerészei már a folyókon felhajózva sem juthattak el, mint ahogy tette ezt Ohthere és Wulfstan[271] is. Erről a területről a nagy király által bizonyára ismert óangol költemény, a Widsith[272] sem adott pontos információt. Nem tehetett mást, az ókori földrajztudósokhoz fordult, akik az adott térségben csak a Visztulát ismerték, valamint egy közelebbről meg nem határozott helyen a Szüzek országát (Mægtha-land).

Ezen a ponton kell megemlíteni, hogy a nyelvtörténeti kutatások bizonysága szerint egy bizonyos területen található földrajzi nevek közül a folyók nevei változnak a leglassabban. Ez azt is jelenti, hogy ezeknek van a legtöbb idejük arra, hogy bevésődjenek az emberek tudatába, vagyis alkalmasak arra, hogy egy bizonyos területet ezekről nevezzenek el, mégpedig – a különböző korok kívánalmainak egyaránt megfelelően – a lehető legpontosabban. Ugyanúgy, ahogy a Bajor Geográfus a folyó mentén élő közösséget, Alfréd király a területet nevezte el a folyóról. Ilyen értelemben a „Wisle-land" nem jelent mást, mint „Visztula-menti terület", vagy „Visztula-menti ország", vagyis Alfréd király ugyanazt az elnevezést használja, mint ezer évvel később II. Sándor cár. A különbség az, hogy Alfréd király nem tudta a terület nevét, II. Sándor pedig nem akarta tudni. Ez utóbbi mondatommal arra kívánok rámutatni, hogy egy bizonyos terület pontos földrajzi helyzetét lehet ugyan jelezni az adott területen keresztülhaladó folyó nevével, de lehetetlen ez alapján megmondani, hogy az ott élő emberi közösség milyen szervezettségi fokon áll, van-e politikai rendszere, mennyire fejlett társadalomban él, stb.

Lássuk most a harmadik, egyben az utolsó forrást, amely a viszlán állam létezésével kapcsolatba hozható, vagyis Szent Metód életét, amelyet feltehetőleg tanítványai írtak a mester halála után közvetlenül, vagy nem sokkal később. A részletet az állítólagos viszlán állam létezésével kapcsolatos legjelentősebb, legbővebb forrásként tartják számon. Ez érthető, ha arra gondolunk, hogy a korábban idézett forrásokból nem tudunk meg többet, mint hogy a Visztula folyó Morvaország közelében folyik és partjai mentén emberek laknak, akiket jobb híján viszlánoknak nevez az egykori írástudó. A szöveg ugyanakkor elég homályos ahhoz, hogy történészek és vallástörténészek nemzedékeinek munkát adjon az utóbbi kb. ötszáz évben. Először a reformáció környékén került az érdeklődés homlokterébe, amikor is azt volt hivatva igazolni, hogy a lengyel kereszténység nem Rómából, hanem

271 Nagy Alfréd angol király tengerészei. Ohthere Skandináviát megkerülve eljutott a mai Oroszország északi részéig, Wulfstan pedig a Balti-tenger déli partvidékét derítette fel, többször említve a Visztulát. Jelentéseiket lásd: *Bright's Old English Grammar and Reader* Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, Fort Worth, etc. 1971. 186–195.o.

272 Widsith. Óangol ének, az európai országok és királyságok és népek nevének és elhelyezkedésének könnyebb megjegyzésére, kb. VIII. század. in: MPH t. I. 5–10.o.

a szlávoktól, közelebbről a morva államból származik.[273] A XIX. században a nagy forráskiadási láz idején a lengyel történészek egy része úgy gondolta, hogy az előbbiekben idézett IX. századi források egyöntetűen egy korai lengyel (illetve viszlán) államról beszélnek. Mások a szöveget egyéb forrásokkal összevetve ettől eltérő véleményre jutottak, amelyet a későbbiekben ismertetek. Nézzük tehát magát a szöveget. A korábbiakban ismertettem egy lehetséges magyar fordítását Szokolay Katalin tollából, tekintetbe véve azonban az ószláv nyelv sajátosságait, a szöveg korát és hagiografikus jellegét, egy a Szokolay Katalinétól néhány tekintetben eltérő fordítást hitelesebbnek tartok. A szövegrész egyébiránt Szt. Metód látnoki képességeinek igazolására szolgál:

„Megvolt Benne a jövőbe látás kegyelme is... Egy nagyon erős pogány főember a viszlánok között lakozván szidalmazta a keresztényeket és ellenükre tett. Hozzá küldetett tehát [Metód] és így szólt:

–Jó lesz megkeresztelkedned, fiam, saját akaratodból a saját földeden. Ha nem [teszed], fogságban, nyomorúságban kereszteltetsz meg idegen földön, és eszedbe idézel engem.

Így is lett."[274]

A „Szent Metód élete" a szélesebb olvasóközönség, vagyis az egész keresztény papság, közvetve az őket hallgató hívek, valamint az utókor okulására készült. Olyan mitikus történetet mond el, amely hiteles, ugyanakkor nem terheli az adott reáliákat esetleg nem ismerő olvasót, illetve hallgatót konkrét adatokkal, hiszen író és olvasó számára nem ezek a fontosak, hanem az isteni kegyelem példázata. E gondolatmenetből kiindulva helyesebb a példázat fordítását határozatlan névelővel kezdeni (az ószláv nyelvben nincsenek névelők). A „кънѧзь" jelentése is megfontolásra érdemes. Későbbiekben elterjedt jelentése valóban fejedelem vagy még később herceg, a korban azonban jelenthet törzsi előkelőt, törzsfőnököt, vezért is, mint a magyar nyelvbe is átkerült „kenéz" változata mutatja. Ezért nem helyes a konkrét jelentéstartalommal bíró „fejedelem" szó használata. Amennyiben mégis fejedelem jelentésben használjuk, érdemes figyelembe venni Dušan Třeštík korábban idézett véleményét, aki szerint a VIII. század végétől, vagyis az avar birodalom megszűnésétől kezdődő

273 Tazbir, Janusz: *Reformacja w Polsce*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1993. 32–33. és 38–39.o.

274 Бѣже и пророческа благодѣть в немъ... поганьскъ кънѧзь сильнъ вельми сѣдѧ въ вислѣхъ роугааше сѧ христиꙗномъ и пакости дѣꙗше. посълавъ же к немоу рече: добро ти сѧ крьстити, сыноу, волею своею на своеи ꙁемли, да не плѣненъ ноудьми крьщенъ боудеши на чюжеи ꙁемли, и помѧнеши мѧ. ꙗже и бысть. (Běže i proročeska blagoděts v nemъ... pogan'skъ kъnęzь sil'nъ vel'mi sědę vъ Vislěchъ rugaaše sę christijanomъ i pakosti dějaše. Posъlavъ že k nemu reče: Dobro ti sę kr'stiti, synu, voleju svojeju na svojej zemli, da ne plěnenъ nud'mi kr'ščenъ budeši na čjužej zemli, i pomęneši mę. Ježe i byst'.) Памѧть и житиѥ блаженнаго отца нашего и оучителꙗ Меѳодиꙗ архиепископа моравьска in: *MPH* t. I. 107.o.

időszakban a szlávok között a fejedelem szónak két különböző jelentése volt. Az egyik jelentése szerint:

„ezek az emberek... vállalkozó szellemű, szokatlanul mozgékony egyének voltak, akik a törzs határain messze túlnyúló szövetségesi kapcsolatokat tartottak fenn, egymással házasodtak széles „nemzetközi" kapcsolatrendszerben. Mindegyiküknek volt egy örökletesen birtokolt erődítménye (hrad) és egy kis létszámú, de a hűség szoros kötelékével az urához kötött kísérete (druzsina). Kapcsolatuk a törzzsel laza volt, támogatást azon kívül kerestek, kedvezőtlen körülmények között könnyen elhagyták, hogy kíséretükkel együtt másutt keressék szerencséjüket. A másik oldalon ugyanahhoz a réteghez, egyúttal a törzsi felépítményhez is tartozó, a törzs által választott fejedelmek álltak, ott, ahol ez az intézmény még fennmaradt.[275]

A Metód-legendából azonban nem derül ki, hogy ez a fejedelem melyik csoporthoz tartozott.

A következő probléma a „**въ вислѣхъ**" kifejezés értelmezése. A viszlán állam létezése mellett kardoskodó történészek úgy vélik, hogy a „Visztulák" többes számú alak a pogány „fejedelem" területének nagyságára utal.[276] Magyar párhuzamai talán a „Körösök" lehetnének. De sem a Körösök, sem a lengyelben meglévő párhuzamai, pl.: „na Mazurach" nem jelent egyebet, mint egy földrajzi területet, valamint azt, hogy a leírt esemény pontos helyszíne nem fontos, vagy nem meghatározott, vagy nem ismert. Ezen kívül érdemes megjegyezni azt is, hogy Mazuri tavakból, vagy Körösökből több is van, Visztula viszont csak egy.

Nemrégiben a szövegrész fordítása kapcsán Zoltán András hívta fel a figyelmemet egy érdekes nyelvi jelenségre. Az ószláv és az ó-orosz nyelvben az -anin és -ianin végződésű nép- vagy törzsnevek (viszlanin, lędzianin, polanin, stb.) esetében bizonyos esetekben a helyhatározó eset (locativus) többes számú alakja rövidülhet. E jelenség egyik példája az idézetben is szereplő **въ вислѣхъ**,[277] ezen kívül ugyanezen jelenség több példáját találjuk a Nesztor krónika különböző kézirataiban is. Az alábbi két idézet közül az első Kij utódai uralkodásának kezdeteire vonatkozik: „És e testvérek után kezdett nemzetségük uralkodni a poljánok között, a derevljánok között pedig a sajátjuk."[278]

275 Třeštík, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935).* Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 77.o.

276 Wyrozumski: *Wielka Historia Polski* t. 2. 67.o.

277 „V Vislěch oder auch Vislach ist nicht Local plur. von Visla, sondern der Local von Wisléne oder Vislane, wie Polans von Polěne, Turas Tuřene." Karličék, A.: *Der s. g. baierische Geograph und Mähren,* in: Zeitschrift d. Ver. f. d. Geschichte Mährens und Schlesiens, 2. (1898) 235.o, 2. lábjegyzet

278 „**И по сии братии почѧшѧ дрьжати родъ ихъ кънѧжениѥ въ Полѧхъ, а въ Деревлѧх своѥ**" (I po sii bratii počjašja dr'žati rodъ ichъ kъnjaženije vъ Poljachъ, a vъ Derevljach svoje.) Latopis Nestora 556.o.

A második idézet a radimicsek és a vjaticsok eredetére világít rá: „mivelhogy élt két fivér a ljahok (lędzianok) között.”[279]

Az első szövegrészben szereplő въ Полꙗхъ és въ Деревлꙗхъ kifejezések köznévi alakban szó szerint annyit tesznek: „a mezőkön (síkságokon)” és „a fákon”, esetleg „a fák között”. Az adott szövegkörnyezetben azonban azt jelentik: a poljánok között, a derevljánok között. A második szövegrészben tehát a въ лѧсѣхъ kifejezés jelentése sem „a parlagföldeken”, hanem a lędzianok (ljachok) között. E párhuzamok alapján kijelenthetjük, hogy a Szent Metód életében szereplő въ вислѣхъ nem azt jelenti, hogy „a Visztula mellett”, vagy a „Visztulákban”, hanem annyit tesz: „a viszlánok között”. Kazimierz Tymieniecki szerint ha léteztek viszlánok (szerinte igen), akkor csak a Visztula felső folyásánál, mert csak kis folyók mentén, vagy nagy folyók felső folyásánál lakhatnak olyan közösségek, amelyek a folyóról nevezik el magukat, vagy akiket a folyóról neveznek el, mert ott a folyó még összekapcsolja a közösséget, ahol már széles, ott inkább elválaszt.[280]

Meg kell említeni, hogy egyes szövegváltozatokban a pogány főember nem a „viszlánok között”, hanem valóban a Visztula mellett, szó szerint „a Visztulában” (въ вислѣ) lakozik. Ma már nehéz eldönteni, hogy melyik szövegváltozat őrizte meg az eredeti alakot. Amennyiben az első, akkor sem állíthatjuk egyértelműen, hogy ez egy újabb bizonyítéka lenne a viszlán állam létezésének, mivel a *viszlán* megnevezés nemcsak törzsi név, hanem a Visztula mentén élő közösségek, csoportok gyűjtőneve is lehet, nem politikai, hanem kizárólag földrajzi-területi értelemben. Semmi esetre sem igazolná azonban egy esetleges viszlán állam létezését. A történetből ugyanis nem derül ki, vajon az illető főember állandóan a Visztula mentén, illetve a viszlánok között élt, illetve azok fejedelme volt-e, vagy csak egy időre választotta szállásterületül, és egyébként a „saját földje” távolabbra esett, ugyanis a „сѣдѧ” (lakozván) határozói igenév azt is jelenti: „amikor ott lakott”. Ezen kívül még egy számunkra nagyon fontos dolog nem derül ki az idézetből: a viszlánok között, illetve a Visztulában lakozó főember etnikai hovatartozása. Ennek hiányában azt sem tudhatjuk, vajon hol is lehetett a „saját földje” és melyik keresztény fejedelem, király (esetleg más) ejtette fogságba. Nem tudjuk azt sem, hol lehetett az „idegen föld”, ahol megkeresztelték. Ez azért fontos, mert a viszlán állam hívei úgy gondolják, hogy a beteljesült jóslat, miszerint a pogány főembert idegen földön erőszakkal megkeresztelik, nem jelent mást, mint hogy a morva állam bekebelezte az állítólagos viszlán államot. Ez a hipotézis azonban csak akkor állná meg a helyét, ha a szöveg az iménti felvetésekre a megfelelő válaszokat tartalmazná. De erről szó sincs.

279 „бꙗста бо дъва брата въ лѧсѣхъ” (bjasta bo dъva brata vъ Ljasech) Latopis Nestora (PVL). 558.o.

280 Tymieniecki, Kazimierz: *Sprawa Lędzian.* in: „Slavia Antiqua” t. 11. (1964) 206.o.

A három vonatkozó forrás után tekintsük át röviden a szakirodalmat.[281] A XIX. század nagy forráskiadásai után először Karol Potkański írt a viszlánok törzsi államáról.[282] Józef Widajewicz egy egész kötetet szentelt a viszlán állam történetének rekonstruálására. Ebben arra a következtetésre jut, hogy a Szt. Metód legendában található „въ вислҍ" és „въ вислҍхъ" elnevezések jelentése különböző. Az első a Visztulára és a körülötte húzódó területre, a második viszont a viszlán törzsre vonatkozik[283] Tadeusz Lewicki viszont úgy vélekedett, hogy mindkét elnevezés az országra és a törzsre vonatkozik, ezen túl az első elnevezés a folyóra is.[284] A történészek nemcsak a viszlán állam kiterjedését állapították meg, hanem fővárosát is azonosították. Két korabeli település jöhetett szóba. Az egyik Krakkó, a másik pedig Wiślica. Krakkó mellett szólt, hogy a IX. században (sőt korábban) már valóban létezett ott település, a Visztula partján fekszik és még most is jelentős település. Wiślica mellett pedig a neve szólt, amit Szt. Metód legendájának XIX. századi kiadója, Bielowski, tévesen a kérdéses въ вислҍхъ kifejezés fordításaként adott meg, innentől sokáig tartotta magát a nézet, hogy a viszlánok központja Wiślica volt.

Gerard Labuda szerint „a forrásokból kiolvasható meghatározásokban túlsúlyos a területi jelleg. Ugyanúgy az angolszász leírásban, amely „Visztula-országot" említ, és nem viszlánokat. Feltehető, hogy a IX. század közepétől, amikor a Bajor Geográfus írt, a IX. század végéig a Visztula-menti politikai központ, amely Krakkó körül tömörült, bizonyos fejlődésen ment keresztül, törzsi államból területi állammá lett, amely más szomszédos törzseket is magába foglalt."[285] Labuda elmélete szerint a viszlánok mellett éltek a lędzianok, akik közül a duklai, vagy az uzsoki hágón keresztül menekülve érkezett a szerb zahlúmok közé a Bíborbanszületett Konstantin által is említett Visztula-menti pogány Vuszevusz.[286]

Łowmiański azt feltételezte, hogy a viszlánok egy nagy törzset alkottak, amelyik négy kisebb törzsre oszlott. Ez a négy törzs a Visztula felső folyása és mellékfolyói, a Nida és a Dunajec körül élt.[287]

281 A viszlánokra vonatkozó korábbi irodalmat lásd: Zajączkowski, Stanisław: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich,* in: PPP KT t. I, Organizacja polityczna. Poznań, PTPN, 1962. 78–79.o.

282 Potkański, Karol: *Kraków przed Piastami,* Kraków, AU, 1897. 160–164.o.

283 Widajewicz, Józef: *Państwo Wiślan,* Kraków, Biblioteka Studium Słowiańskiego UJ, Seria A, t.. 2. 1947. 8–12.o.

284 Tadeusz Lewicki: *Najdawniejsza wzmianka źródłowa o Wiślanach,* in: „Przegląd Zachodni" 7 (1951) nr. 3. 491–493.o.

285 Labuda: *Źródła sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski.* Warszawa, PWN, 1960. 44.o.

286 Labuda: *Studia nad początkami państwa polskiego* t. II. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988. 201–205.o.

287 Łowmiański: *Początki Polski,* t. III. 123–128.o.

Witold Hensel is csatlakozott a viszlán államról értekezőkhöz. Véleménye szerint a viszlánok központja Krakkó lehetett, mert Wiślica messzebb volt a Visztulától. A viszlánok legkorábbi területei nem lehettek túl nagyok, éppen csak Krakkó és környéke tartozott hozzájuk.[288] Legnagyobb virágzásuk és területi expanziójuk idején „a viszlánok állama magába olvasztott különböző déli őslengyel törzseket és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a leggazdagabb lengyel területek nagy részét. Ellenőrzése alatt tartotta a Nyugatot és a Ruszt összekötő fontos kereskedelmi utakat, másképpen fogalmazva, a Fekete-tenger és Bizánc irányába vivő egyik legfontosabb csomópontot."[289] A viszlánok hatalmának hirtelen növekedése nyugtalaníthatta a morvákat. „Metód tevékenysége nem hozott eredményt. Nagymorávia drasztikusabb eszközökhöz folyamodott. Kihasználva egy gyenge pillanatot, vagy a viszlánok és a hatalmuk alá vont, de még csak gyengén összetartozó törzsek közti ellentéteket, elfoglalták a viszlánok országát. E területek további politikai sorsa nem világos. A viszlánok veresége olyan érzékeny lehetett, hogy a régió sorsát alakító fontos tényezőként eltűntek a politikai színtérről. Ez azt eredményezte, hogy a viszlánok nem játszottak elsőrendű szerepet a lengyel állam kialakulásában."[290]

Az idézett források és szakirodalom alapján nagyon gyengének tűnnek a viszlán állammal kapcsolatos elméletek, sőt megkockáztatom, hogy ezek alapján bármiféle állammal kapcsolatos elmélet nem egyéb, mint puszta spekuláció, illetve a rendelkezésre álló csekély adat túlértékelése, jelentőségük felnagyítása. Megdöbbentő, hogy a három csekély értékű forrásból hogy lehet egy olyan, sohasem létezett államot konstruálni, amely ellenőrizte a kelet-nyugati kereskedelmet, és riválisa lett a morva államnak.

A legnagyobb problémát az jelenti, hogy a három forrásban a Visztulán kívül nincs igazi kapcsolódási pont. Az egyik egy meghatározatlan közösségről beszél, a másik egy területről, a harmadik pedig egy közelebbről meghatározhatatlan főemberről, aki hosszabb, vagy rövidebb ideig a Visztula mentén (vagy a viszlánok között) lakott. A viszlán közösség létezése mellett egyértelműen csak a Bajor Geográfus szól, akinél szerepel a „Vuislane" elnevezés, még akkor is, ha az elnevezés nem egyértelmű, mint ahogy a Szent Metód életének bizonytalan olvasata sem az. Úgy gondolom, hogy amennyiben mégis létezett egy viszlán törzs, az nem lehetett egy nagy, törzsek fölötti politikai szervezet vezető tényezője. Szerepük nem lehetett több, mint bármelyik korabeli nyugati szláv törzsé, amely az elkövetkező évszázadok során törzsi különállását és identitását elveszítve a lengyel állam és a lengyel etnikum, majd a lengyel nemzet szerves részévé vált (lásd 2. térkép). Nincs azonban semmiféle arra utaló nyom, hogy a

288 Hensel: *Polska przed tysiącem lat,* Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1964. 63–65.o.

289 uo. 67.o.

290 uo: 68–69.o.

magyarok ismertek volna viszlánokat. Márpedig a morva állam szétesése utáni hatalmi űrben a viszlánok – ha léteztek – bizonyára ismét saját törzsi nevüket használták volna.

Az egykor talán létező viszlánok későbbi sikertörténetét két tény alapozta meg. Az egyik, hogy a térség egyetlen általánosan és széles körben ismert földrajzi objektuma, a Visztula mentén éltek, a másik pedig, hogy közvetlenül a morvák – a környék egyetlen írástudói, valamint a keresztény Európa egyetlen hírforrása – szomszédságában laktak. A viszlán állam nem egyéb, mint egy, a lengyelség kezdeteihez kapcsolódó képzet, amelynek első propagátorai a XIX. századi Galíciában, Krakkóban és Lwówban működő lengyel történészek voltak. A viszlán állam nagyon fontos része a lengyel nemzettudatnak és múltszemléletnek ugyanúgy, mint Lech, Czech és Rus, a számtalan Lestko, vagy az erélytelen Popiel, akit fölfaltak az egerek.

Lędzianok[291]

A viszlánokkal egyidőben, a IX. század közepén jelenik meg a forrásokban a később lędzianoknak nevezett etnikai csoport (lásd 2. térkép). A történészek több mint egy évszázadon át vitatkoztak azon, hogy hol lehetett e csoport (a korábbi szakirodalomban törzs) szállásterülete, és milyen szerepük volt az első lengyel állam megalapításában. Ehhez a vitához szeretnék hozzájárulni a jelen fejezetben foglaltakkal. Fontos a fejezet elején tisztázni, hogy az itt kifejtett álláspontnak csak a következő, a polánokról szóló fejezetben foglaltakkal együtt van értelme, mivel azonban a polán megnevezés csak később, a lędzianok után bukkan fel a forrásokban, ezért a rájuk vonatkozó gondolatmenetemet is a lędzianokról szóló fejezet után fejtem ki.

A lędzianokkal kapcsolatos kutatás azért fontos, mert számos korábbi történész szerint szállásterületük majdnem, vagy egészen megegyezett a polánok feltételezett nagylengyelországi szállásterületével, így valamilyen módon részük volt a lengyel állam kialakulásának folyamatában. Mi több, ők adták a lengyel állam kialakulásában vezető szerepet játszó dinasztia társadalmi és

291 A lędzianokkal a lengyel történelem kezdeteivel foglalkozó történészek majd mindegyike foglalkozott. Néhány alapvető fontosságú mű a teljesség igénye nélkül: Tymieniecki: *Lędzicze (Lechici) czyli Wielkopolska w wieku IX.* in: „Przegląd Wielkopolski" 2. (1946) 161–172.o; uő: *Sprawa Lędzian*, in: „Slavia Antiqua" t. 11. Poznań, 1964. 195–242.o; Labuda: *Studia nad początkami państwa polskiego* t. II. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988. 167–211.o; Lehr-Spławiński: *Lędzice – Lędzianie – Lachowie*, in: *Opuscula Casimiri Tymieniecki... dedicata.* Poznań, 1959. Łowmiański: *Lędzianie*, in: „Slavia Antiqua" t. 4. Poznań, 1953. 97–114.o; ugyanő: *Początki Polski* t. III. Warszawa, PWN, 1967. 128–137.o; Wojciechowski, Zygmunt: *Uwagi o nazwach i lokalizacji plemion polskich na tle sąsiedztwa słowiańskiego.* in: Studia Historyczne, Warszawa, 1955. 311–325.o.

kulturális hátterét, katonai és gazdasági erejének magvát, sőt a mai Lengyelország legrégebbi területeit. Más kutatók ennek ellenkezőjét állítják: a lędzianok a polánoktól elkülönülve, a mai Dél-kelet–Lengyelország területén laktak és az államalakulás után letűntek a történelem színpadáról. Nevük fennmaradását egyedül annak köszönhetik, hogy néhány kelet-közép- és kelet-európai nép nyelvében (így a magyarban is) a lędzianok nevével a mai lengyeleket jelölik, akik viszont magukat polákoknak hívják.

Egyes kutatók, mint például Zofia Kurnatowska, úgy vélik, hogy a lędzianok szállásterületeivel kapcsolatos eddigi kutatások megválaszolták a legfontosabb kérdéseket:

„Kislengyelország területével hozzák összefüggésbe a lędzianokat-lędziceket. (Ezek) lokalizálása a szakirodalomban sokáig kérdéses volt, egyebek közt Nagylengyelországban is keresték őket... az utóbbi időszakban azonban az a nézet állandósult, amely mellett, úgy tűnik, több érv szól, hogy a lędzianokat Kislengyelország keleti részén kell elhelyeznünk. A Bajor Geográfus által említett lędzian törzsi névnek Nagylengyelországgal való összekapcsolása hosszú vita után elvetésre került."[292]

Más kutatók, így többek közt Idzi Panic is, úgy tartják, hogy „a lędzianok lokalizálása továbbra is nyitott kérdés marad"[293].

A lędzian hagyomány feltárása, bár számos történész foglalkozott vele, mégsem hozott olyan látványos sikert a lengyel történetírásban, mint a viszlánokkal kapcsolatos fejtegetések. Mint az előző fejezetből kiderült, a viszlán állam létezését a legutóbbi időkig a történészek döntő többsége elfogadta, sőt egy részük mind a mai napig elfogadja.

A lędzianok viszonylagos népszerűtlenségének számos oka van. Az első a források időbeli szóródása. A feltételezett viszlán állammal kapcsolatba hozható három forrás mindegyike közel azonos időben, nagyjából a IX. század második felében keletkezett. A lędzianokkal kapcsolatba hozható források közül a legelső a már unalomig ismert Bajor Geográfus a IX. század derekáról, az utolsó pedig a XIII. század elejéről, Wincenty Kadłubek mester tollából származó *Chronica Polonorum*. Ez utóbbi az állami hagyomány tekintetében köztes helyet foglal el a lengyel történetírásban. A lędzianokat végleg a mesés múltba utalja, átkereszteli, illetve latinosítja, majd az eredményként kapott lechitákat egy új, immár a történetírói fantázia világába tartozó hagyomány kiindulópontjává teszi, amely egészen a XX. századig tartott, és amelyet Jerzy Wyrozumski az „obłęd lechicki", vagyis „lechita téboly" címszó alatt tárgyal.[294] Ha azonban más perspektívába helyezzük azt a tényt, hogy a lędzianokkal kapcsolatos

292 Kurnatowska: *Początki Polski.* 35–37.o.

293 Panic, Idzi: *Zachodniosłowiańska nazwa „Niemcy" w świetle źródeł średniowiecznych.* Katowice, WUŚ, 2007. 61.o.

294 Wyrozumski: *Wielka Historia Polski* t. 2. Kraków, Fogra, 2000. 73–75.o.

források ilyen nagy időbeli szóródást mutatnak, arra a következtetésre jutunk, hogy a források a lędzianok jelentőségéről, valamint a IX. századtól a XII. századig tartó folyamatos jelenlétükről tanuskodnak.

A lędzianokkal kapcsolatos másik probléma az, hogy ahány forrás, annyiféle képpen nevezi a vizsgált csoportot, törzset, népet, politikai egységet: Lendizi,[295] Lenzaninoi, Lenzeninoi[296] Litzike,[297] Lęch vagy Ljah,[298] Licicauiki,[299] Lesar[300] stb (lásd 3. térkép). A mai lengyel nyelvben három különböző alakját: az alapszón (lędzianin) kívül ennek rövidült alakját (lęch), valamint apanév képzővel ellátott alakját (lędzic) használják. Bíborbanszületett Konstantin ugyanazon forrásban két teljesen különböző néven említi a lędzianokat, amivel minden bizonnyal önmaga sem volt tisztában.

A harmadik probléma a források nyelvi, területi megoszlása. A lędzianokra vonatkozó írott források egy része, mint láttuk, német nyelvterületről származik, vagyis a lengyel területektől nyugatra keletkezett. Függetlenül attól, hogy ezek nagyrészt latinul íródtak, szerzőik a frank, vagy a német birodalom különböző területeiről származtak, különböző egyéni nyelvi kompetenciákkal rendelkeztek, ennek megfelelően kisebb-nagyobb mértékben ferdítették a számukra idegen hangzású szláv neveket, elnevezéseket. Nem tudjuk, hogy ők közvetlen, vagy közvetett forrásból jutottak-e az általuk leírt adatokhoz. Tudjuk azonban, hogy a görögül író Bíborbanszületett Konstantin a lędzianokra vonatkozó információit biztosan közvetítők útján, minden bizonnyal a Konstantinápolyba érkező varégoktól, vagyis a lengyel területekhez képest keletről szerezte. Az ó-orosz Nesztor-krónika szerzője viszont, maga is szláv lévén, közvetlen, elsősorban keleti szláv hírforrást használhatott. Ugyanígy közvetlenül saját tapasztalataikat írják le az arab és zsidó utazók, akik megfordultak a térségben. Ibrahim ibn-Jakub Prágáig jutott, vagyis a lengyel területekhez igen közel, déli, délnyugati irányból. Az arab leírások nagy része pedig a keleti szláv területek déli részére koncentrálódik. Szinte biztos, hogy ezek az utazók tolmács, vagy a helyi viszonyokat ismerő kísérők segítségével közlekedtek a szlávok között. A térségben kereskedő, katonáskodó, rabló skandinávok a különböző szláv csoportokra saját elnevezéseket alkottak, amelyek olykor hasonlítottak az

295 Geograf Bawarski: *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii.* 10–11.o.

296 Bíborbanszületett Konstantin: *A Birodalom Kormányzása.* 9. és 37. (ford. Moravcsik Gyula) Budapest, Lucidus Kiadó, 2003. (a Közoktatásügyi Kiadóvállalat 1950-ben megjelent kiadásának változatlan utánnyomása) 56–57. és 168–169.o.

297 Bíborbanszületett Konstantin: *A Birodalom Kormányzása.* 33. 162–163.o.

298 *Latopis Nestora* (PVL) in: MPH t. I. 553.o.

299 Widukind: *Res Gestæ Saxonicæ.* Lib. III. c. 69. in: MPH t. I. 141.o.

300 Arnorsson, Thiodolf: *Rímhenda on Harold*, in: Vigfusson, Gudbrand – Powell, F. York: Corpus poeticum boreale. The poetry of the old northern tongue from the earliest times to the thirteen century, Vol. II. Court poetry. Oxford, Clarendon Press, 1883. 211–212.o.

általuk megnevezett csoportok önelnevezésére. Skandináv csoportok egyébként a X–XI. században, mind az írásos források alapján[301] mind a régészeti leletek tanúsága szerint eljutottak lengyel területekre. A lędzianokra vonatkozó adatok külön csoportját képezik a középkor óta az egész lengyelségre folyamatosan használt népnevek. Ezeknél fontos megvizsgálni, hogy mióta, hol és mekkora kiterjedésű területen használják ezeket.

Érdemes megjegyezni, hogy a lędzianokkal foglalkozó források mindig túlmennek a puszta név említésén, vagyis különböző cselekvéseket, történéseket, helyzeteket és viszonyrendszereket tudhatunk meg belőlük, éppen ez alapján lehetséges a különböző nevek egymással történő megfeleltetése. És pontosan ez hiányzik a viszlánokkal kapcsolatos forrásokból.

A lędzianokkal foglalkozva illik tisztázni, mit is jelent a nevük. Ez természetesen így van az összes korabeli forrásban felbukkanó csoport, vagy közösség nevével is. A lędzianok neve a különböző szláv nyelvekben előforduló ląd, lęda, lada, ljeda, ljada, ljagyina, ószláv *lędina* szavakból ered.[302] Ezeknek jelentése rét, tisztás, illetve művelésre alkalmas, de még megműveletlen föld (terra inculta),[303] legelő, vagy parlagon hagyott föld,[304] esetleg ritkás erdőben található keskeny megművelt terület.[305] Számos nyelvben megtalálhatók párhuzamai, mint pl. a latin *campus* (innen a római Campania, a francia Champaigne), a kelta *magus* (innen ered Moguntia neve), vagy a német *Land*.[306] Tymieniecki szerint ląd, vagy lądek megnevezés sok volt még a későbbi Nagylengyelországban is, különösen annak északi részén, a Noteć folyó mentén.

„Ez természetesen nem kényszerít bennünket arra, hogy azon a helyen politikai központokat keressünk, éppen ellenkezőleg – ezek kevésbé fejlett területek, éppen ezért tovább őrzik régi helyneveiket. Jellemző rájuk az erdő és a víz bősége. Még ott is, ahová a földműves nem jutott el, éppen ezek a ląd-ok és lądek-ek, még mint megműveletlen földek, nyújtják neki az egyetlen támogatást. Természetesen ezek a helyek szárazabbak, az erdőt a földműves maga is ki tudja irtani. Ezek hát azok a „lędzianok”, akiknek köznevéből alakult ki a törzs neve.”[307]

301 uo; valamint *Latopis Nestora*, a 6539 (1031). év, 698.o.

302 Potkański, Karol: *Lachowie i Lechici.* Kraków, Akademia Umiejętności, 1897. 1–43.o.

303 Tymieniecki: *Sprawa Lędzian.* 205.o.

304 Labuda: *Pierwsze państwo polskie.* Kraków, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. 5.o; Zientara, Benedykt: *Społeczeństwa słowiańskie w starożytności i wczesnym średniowieczu,* in: *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku.* Warszawa, Książka i Wiedza, 1996. 23.o.

305 Krotoski, Kazimierz: *Echa historyczne w podaniu o Popielu o Piaście*, in: „Kwartalnik Historyczny” 39. (1925) 47.o.

306 Tymieniecki: *Sprawa Lędzian.* 204.o.

307 Uo: 205–206.o.

A lędzian és a polán megnevezés szemantikai hasonlóságára utalt már korábban Władysław Nehring nyelvész,[308] valamint Franciszek Bujak történész is.[309] Tekintsük át a vonatkozó forrásokat! A Bajor Geográfust már idéztük, vele kapcsolatban annyit említsünk meg, hogy a korai lengyel állammal (X. sz. eleje és közepe) kapcsolatba hozható – mivel valószínűleg a későbbi Lengyelország területén található – csoportok közül a „Glopeani" irreálisan nagyszámú (négyszáz, vagy annál is több) települése után legnagyobb településszámmal – kilencvennyolccal – a „Lendizi" rendelkezik. Ezt az elnevezést a korabeli szlávok nagy valószínűséggel lendici-nek, vagy lengyici-nek ejthették, a mai lengyel nyelvben pedig lędzice alakban használják. Kazimierz Tymieniecki szerint, a forrás logikájából következően a Lendizi (lędzice) szállásterülete csak a Warta folyó középső szakasza mentén, a későbbi Nagylengyelországban helyezhető el,[310] vagyis azon a területen, amelyet északon Pomeránia, északnyugaton a wieletek, délen pedig Szilézia határol.[311] Nem ő volt az első, aki így vélekedett, mivel Kazimierz Krotoski már 1925-ben kifejtette, hogy azon a területen az államalapítás előtt a Lendizik éltek.[312]

Henryk Łowmiański elgondolása szerint a Bajor Geográfus a különböző kereskedelmi utak vonalát követve írta le a Dunától északra lakó közösségeket. Ebből kiindulva a Lendizi szállásterülete nem a Warta folyó középső szakaszán, a későbbi Nagylengyelországban, hanem a Visztula mentén, a későbbi Kislengyelországban, a viszlánoktól észak-keleti, keleti irányban terült el.[313] Ha viszont a Lendizi területei a Visztula mentén voltak, akkor a későbbi Nagylengyelország területén a Bajor Geográfus által felsorolt csoportok közül a Glopeani lakhattak.[314] Łowmiańskihoz hasonlóan Gerard Labuda is a későbbi Kislengyelországba helyezi a Lendiziket, méghozzá úgy, hogy ezek a Bug felső szakaszánál a keleti szláv területekkel érintkeztek,[315] sőt nevüket az ott lakó keleti szláv közösségek, a buzsánok és dulebek egy részére is átvitték.[316]

A későbbi Nagylengyelország területén élők nevére ugyan nem, de életmódjukra, mindennapjaikra, kultúrájukra és pontos térbeli elhelyezkedésükre rávi-

308 „Ljach ist mit Poljanin gleich bedeutend..." Nehring, Władysław: *Über die Namen für Polen Lechen.* in: „Archiv für Slavische Philologie" Band 3. (1879) 467.o.

309 Bujak, Franciszek: *Nowa hipoteza o początkach państwa polskiego*, in: „Roczniki historyczne" I. (1925) 290–296.o.

310 Uo: 208.o.

311 Uo: 221.o.

312 Krotoski: *Echa historyczne w podaniu o Popielu o Piaście*. 47.o.

313 Łowmiański: *Lędzianie*. in: *„Slavia Antiqua"* t. 4. (1953) 109–113.o.

314 Łowmiański: *Początki Polski* t. IV, Warszawa, PWN, 1970. 114.o.

315 Labuda: *Kształtowanie się systemu państw i narodów europejskich, Strefa północnoeuropejska („barbarzyńska", pogańska)*, in: Samsonowicz (szerk.): *Narodziny średniowiecznej Europy.* Warszawa, Wiedza Powszwechna, 1999. 318.o.

316 uő: *Pierwsze państwo polskie*, Kraków, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989. 2–3.o.

lágítanak az utóbbi idők régészeti feltárásainak eredményei, valamint a régebbi feltárások eredményeinek új technikai és elméleti vívmányok segítségével történő újragondolása. Michał Kara szerint az Odera és a Visztula által határolt területeket észak-nyugat – dél-keleti irányban három részre lehet felosztani. Az északnyugati részt, amelyet a Balti-tenger, az Odera alsó folyása, a Noteć folyó és a Visztula alsó folyása határol, Odera-menti területeknek, a délkeleti részt, amelyet a Visztula, a Warta, az Odera felső folyása, valamint délről a Kárpátok és a Szudéták határolnak, Visztula-menti területeknek hívja. A kettő közötti területet pedig, amelyet az Odera és a Visztula középső folyása, valamint északról a Noteć határol, középső területnek nevezi.

E területi felosztás szerint a IX. századi rétegekben talált növényi és állati eredetű maradványok és tárgyak biológiai, kémiai, valamint az akkori építkezésekhez használt faanyagok évgyűrű kormeghatározó vizsgálatával, a talált tárgyak keletkezésének, származási helyeinek és idejének, használatának egybevetésével, és más régészeti módszerek segítségével jelenleg elmondható, hogy a IX. században, egészen a X. század elejéig az ún. középső terület, vagyis a későbbi Nagylengyelország területe egyaránt elkülönült a tőle északra, észak-nyugatra elterülő vidékektől, valamint a dél-keleti, keleti területektől. Az északi régióban, a Balti-tenger partvidékén, az Odera alsó folyásánál élő közösségek jellemző életformája az élelem előállításán kívül a tengeri és szárazföldi kereskedelem, a hadakozás. Társadalmuk differenciált, hierarchikus. A gyűlés által számos tekintetben korlátozott karizmatikus vezérrel és elkülönült, kiképzett, harcra szakosodott katonáskodó réteggel rendelkeztek, de még nem jutottak el az egyeduralom kikristályosodott formájáig, vagyis a vezér még nem rendelkezett kizárólagos végrehajtó és bírói hatalommal. Ehhez hasonló jellemzőkkel rendelkezett a Visztula-menti terület is. Az elmondottakról tanúskodnak a mindkét területen található korabeli erőd- és település maradványok, kézműves műhelyek, a számos különféle fegyver, katonai felszerelés, különösen a lovaglással kapcsolatos eszközök (pl. sarkantyú, zabla), a korabeli luxus elemeit rejtő gazdag sírmellékek, és jelentős ezüstkincs leletek.[317]

Az előbbiekkel ellentétben a Kara által középsőnek nevezett területen a Noteć folyótól délre, a Warta középső folyása mentén ettől eltérő társadalmi berendezkedésű közösségek nyomai alakulnak ki. A területen, bár a szlávokra jellemző erődök mindenhol felbukkannak, mégis az anyagi kultúra maradványai arra engednek következtetni, hogy itt egy extenzív földműveléssel és állattartással foglalkozó népesség élt. Az itteni közösségek „az adott időszakban határozottan gyengébb tendenciákat mutattak az egyenlőség és a társadalmi-kulturális befelé fordulás áttörésére. Ezen felül bizonyosan némileg eltérő presztízs

317 Kara, Michał: *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne.* Poznań, IAE PAN, 2009. 159–161.o.

normák szerint éltek (a katonai erő, a vitézség, ugyanúgy a birtokolt vagyon, ezen belül is az idegenből származó tárgyakkal való feltűnő kérkedés helyett inkább a marha, a vetőmag, a méz, élelmiszer tartalékok, nagyszámú utód stb.). Ez a jelenség a középső, Warta-menti közösségek körében... fennmaradt a X. század elejéig... amikor ezen a területen megjelentek az államalapítás folyamatának első kifejezett jegyei."[318] Az ilyen közösségekben „a központi politikai rendszerek kialakulása szempontjából alapvető fontosságú a nagy létszámú embercsoportok által tartósan elért terméstöbblet, amelyet a hatalmi apparátus és a fegyveres elit fenntartására lehet fordítani. Az adott esetben ez a folyamat legkorábban a VIII. században kezdődött, egyenetlen volt, csak a X. századra aktivizálódott."[319] A terméstöbbletet a termőföld megkétszerezésével érték el Nagylengyelországban, ami erdőirtással vált lehetségessé. Ez nem mindenütt egyformán ment végbe, különösen a Gniezno körüli központi területeken volt jelentős, a kiirtott – elsősorban tölgy – fákat a közösség erődök építésére használta.[320] „A paleo-botanikusok szerint azonban az erdőirtások jellege szigetszerű volt, vagyis a korabeli közösségek gazdasági tevékenységi körében továbbra is megmaradtak bizonyos vízi, valamint növény- és állatvilágban gazdag erdei ökoszisztémák (hal, méz, viasz, bogyók, mogyoró, gombák, gyógyfüvek, hársfavirág és prémes ragadozók lelőhelyei)."[321]

Zofia Kurnatowska szerint a későbbi Nagylengyelország területe az államalapítás korát megelőzően a tőle északra és délre található fejlettebb területek távoli provinciáját jelentették.[322] A terület északi és központi részén ritka volt a településhálózat, amelynek középpontjában egy a lakott területen kívüli, de a települési struktúra felett álló pogány kultikus hely, a körülötte lévő tavak közül meredeken kiemelkedő Gniezno állt.[323] A Warta folyótól délnyugatra és nyugatra fekvő területek sűrűbben lakottak voltak. Település hálózata jellemzően egy kisebb, kb. fél hektár területű erődített helyből és a mellette lévő egy, vagy néhány kis települést magába foglaló szegmensekből állt. Ezeknek az egységeknek a sűrűsége, vagy hiánya rajzolja ki az egyes nagyobb közösségek (régi szóhasználattal törzsek – T. L.) területének határait. Az erődök között vannak egyszerűbb szerkezetűek, de vannak már bonyolultabb faszerkezettel megerősített erődök is.[324] Az Odera, Warta, Noteć és a Visztula által meghatározott

318 uo: 162–163.o.

319 uo: 164–165.o.

320 Kurnatowski, Stanisław: *Przemiany osadnicze w procesie kształtowania Wielkopolski jako regionu historycznego*, in: „Slavia Antiqua" 35 (1995) 3–45.o.

321 Kara: *Najstarsze państwo Piastów*, 165.o.

322 Kurnatowska: *Początki Polski*. Poznań, PTPN, 2002. 44.o.

323 Sawicki, Tomasz: *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie*, in: Kurnatowska, Z. (szerk.): *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych: nowe fakty, nowe interpretacje*. Poznań, PTPN, 2001. 87–124.o.

324 Kurnatowska: *Początki Polski*. 47–48.o.

terület irányában a korszakban nem volt nagy katonai aktivitás, mivel a szomszédos szláv csoportokat lekötötték nyugaton a keleti frankok, majd a németek, délen és délnyugaton a morvák, majd a csehek terjeszkedése elleni harcok. A Visztulától keletre közvetlen veszély szintén nem fenyegetett, a vizsgált terület távol esett a IX. században kialakuló kijevi hatalmi központtól is. A terület, ahol később kialakul a korai lengyel állam, a Lengyel Alföld közepén található, minden irányban nyitott, expanzióra alkalmas. A területén lévő folyók összekötötték egyaránt a fejlettebb északkal és déllel, hegyek nem akadályozták sem a terjeszkedést, sem a szomszédos területek összekapcsolását. A területen ugyanakkor nem ment át semmilyen régióközi kereskedelmi útvonal, amely elősegítette volna az államépítés számára fontos cikkek behozatalát.[325]

A régészet számára a korábbi közösségek felől az államalapítás irányába mutató áttörést a régi, sok központú település szerkezetből a központi szervezetbe való átmenet mutatja,

„ami Nagylengyelországban új hatalmi központok kiépítését, egyúttal a korábbi struktúrák erőszakos, vagy fokozatos megsemmisítését jelentette. A településszerkezet tanulmányozása feltárta nemcsak a régi törzsi erődök újakra cserélését, hanem az erődök és a hozzájuk csatlakozó nyitott települések elhelyezkedésének kifejezett változását Nagylengyelország egész területén, amelynek eredményeként ez a fordulat bekövetkezett. A korábbi törzsi csoportosulások a számos kis erőddel és a körülöttük lévő nyitott településekkel, amelyek a törzsi „szegmenseket" alkották, elsősorban Nagylengyelország déli és nyugati területén voltak jelen. Ezek a területek tartoztak a korábban említett politikai és kulturális központok hatósugarába, de mégsem ezek lettek az új politikai átalakulások alapjai. A Piastokhoz közvetlenül kapcsolható hatalmi központok – az erődök új hálózata a Gniezno környéki területen alakul ki, amely attól kezdve a formálódó állam központja lesz."[326]

Gniezno közelében épülnek fel azok az erődök, amelyeket az alakuló államban katonai, vallási és reprezentatív jelentőségük miatt központi erődöknek nevezünk. Ezek Poznań, Ostrów Lednicki, Giecz és Grzybowo (lásd *2. térkép*).

A Gniezno környéki területeknek az állam kialakulásában játszott szerepét többen a terület termékenységében látták. Jan Natanson-Leski szerint ez a termékenység a művelés intenzívebbé válását tette lehetővé,[327] Kazimierz Tobolski paleo-ökológiai vizsgálatai a terület termékenységére vonatkozó nézetet megerősítették, ugyanakkor cáfolták, hogy akár az ókorban, akár az államalapítást megelőző korban a területen nagyobb népesség élt volna.[328]

---

325 uo: 61–62.o.

326 uo: 62.o.

327 NATANSON-LESKI, JAN: *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej.* Wrocław, Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1953. 106.o.

328 TOBOLSKI, KAZIMIERZ: *Przyroda środkowej Wielkopolski w czasach pierwszych Piastów,*

Ha az idézett régészeti irodalom ama állításait, miszerint a kialakuló lengyel állam legkorábbi területeinek központjában a termékeny föld lehetőségeit erdőirtással kiaknázó, extenzív földművelést folytató társadalom élt, amelynek kultikus központja Gniezno volt a IX. századtól, valamint, hogy ezeket az erdők közötti művelhető, vagy megművelt területeket lędának vagy lądnak hívjuk, összevetjük a korábban idézett történészek véleményével, akkor kijelenthetjük, hogy a Bajor Geográfus által Lendizi néven emlegetett közösség lakhelyét Kazimierz Tymieniecki határozta meg legpontosabban (lásd *2. és 3. térkép*).

A Lendizi, vagyis a lędzicek, a X. század elejétől a régészeti leletek tanúsága szerint kiterjesztették hatalmukat a környező szláv csoportokra, először egész Nagylengyelország területén. Ennek a folyamatnak a régészeti bizonyítéka, hogy a régi struktúrák korábban említett pusztítása az államalapítás korai szakaszában elkerülte a Gniezno környéki területeket, csak a Wartán túl, Nagylengyelország nyugati és déli területein figyelhető meg.[329]

Az elmondottakhoz hozzá kell tennünk, hogy egy földművelő közösség, még ha hosszú időn át rendelkezik is azzal a terméstöbblettel, ami későbbi hatalmát megalapozza, ritkán válik hirtelen olyan közösséggé, amelyik lerombolja, vagy sorra felgyújtja a szomszédjában élő közösségek településeit. Ehhez tehetséges, ambiciózus, karizmatikus vezetők kellenek. Ezek a vezetők ráveszik a közösség tagjait – vagy egy részüket – életmódjuk megváltoztatására, hadsereget szerveznek, amelynek tagjai a sikereken felbuzdulva, saját előmenetelüket és boldogulásukat szem előtt tartva, élvezve az anyagi előnyök nyújtotta jólétet, immár jobban kötődnek vezérükhöz, mint régi közösségükhöz. Ha az egymást követő vezérek ugyanabból a nemzetségből kerülnek ki, és sikereik a közösség szemében bizonyítottnak tűnnek, akkor kialakul a dinasztia, amelynek tagjai egy ideig még „hátországként" használják a korábbi időszakban kialakult gyűlést (lengyelül wiec, oroszul vjecse), amely formálisan meghozza, majd egyre inkább csak jóváhagyja az egyre szélesebb jogokkal rendelkező központi hatalom döntéseit. Ez a folyamat nem mindenhol ilyen egyértelmű, még a kialakuló lengyel állam szomszédainál sem. Csehországban a hatalmi központok évszázadokon át versengenek, mire eljutnak az ország egyesítéséig. A lengyeleknél, úgy tűnik, hogy a mindenkori vezetőket adó dinasztia az államalapítás folyamatának kezdetétől gyorsan kialakult, és több generáción keresztül meg tudta tartani hatalmát. A X. század közepére a dinasztiájuk által vezetett lędzicek meghódították egész Nagylengyelországot, hatalmuk megszilárdítása jó úton haladt, sőt már a nemzetközi kereskedelem is felfigyelt rájuk.[330]

in: Buko, Andrzej – Świechowski, Zygmunt (szerk.): *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego.* Warszawa, GKZ, 2000. 35–42.o.

329 Kurnatowska: *Początki Polski,* 63.o.

330 Uo: 72–73.o.

Erről a viszonylag gyors átalakulásról az írott forrásokból szinte semmi nem derül ki, mivel a források második csoportja a Bajor Geográfusnál időrendben mintegy száz évvel későbbre, a X. század közepére tehető, amikorra az uralkodó dinasztia már egy területileg sokkal nagyobb, szervezett államot hozott létre, melynek megszilárdítása éppen folyamatban volt. Az első forrás, amely a lengyeleket néven nevezi, a magyar honfoglalás kútfőjeként is számon tartott Bíborbanszületett Konstantinnak a *Birodalom kormányzásáról* szóló nagy műve, amely éppen amiatt, hogy a korabeli viszonyokhoz képest óriási területet próbál feldolgozni, szintén rejthet magában pontatlanságot. A mű a 950-es években keletkezett, vagyis néhány évvel azelőtt, hogy a lengyel államra vonatkozó első konkrét eseményekről tudósítanának a nyugati források. A tudós uralkodó könyvének három fejezetében is a lędzianokkal kapcsolatba hozható említést tesz. Először a 9. fejezetben, amely az „Oroszországból fatörzscsónakokon Konstantinápolyba jövő oroszokról" szól. (Ma már nem használjuk ugyan az „orosz" szót erre a korai időszakra, mindez nem von le semmit Moravcsik Gyula kitűnő fordításának értékéből.) Az említett fejezetből megtudjuk, hogy ezeknek az „oroszoknak" különböző etnikai csoportok, többek között a Λενζανηνοι (Lenzaninoi) adót fizetnek[331]. Ezt az állítását megerősíti a „Besenyők népéről" szóló 37. fejezetben, ahol azt írja, hogy a besenyők egyik tartománya közel van az oroszok adófizetőinek, egyebek mellett a Λενζενίνοι-nak (Lenzeninoi) a területeihez[332]. Nem túl nagy kihívás észrevenni a „Lenzaninoi", vagy „Lenzeninoi" szavakban a lędzian (egyes szám alany esetben lędzianin) elnevezést.[333]

Szeretném e helyen felhívni a figyelmet arra, hogy bár a Lenzaninoi és a Lenzeninoi elnevezések ugyanarra a csoportra vonatkoznak, Konsztantinosz adatközlője a két esetben más-más nyelvi csoporthoz tartozhatott. Az első esetben a Lędzianin alak vegyes hangrendjét követi a szótő (Lenzanin), míg a második esetben magas hangrendű lesz (Lenzenin), ami azt mutatja, hogy az adatközlő olyan nyelvet beszélt, amelyben a hangrendnek fontos szerep jut. Ilyen adatközlő lehetett besenyő, esetleg más török nyelvet beszélő informátor, vagy akár magyar is (ez utóbbi lehetőséget kizárni nem lehet, de túl nagy jelentőséget se tulajdonítsunk neki), mivel a Lenzenin alak nagyon hasonlít a legkorábban lejegyzett magyar „Lengen" (ejtsd: lengyen) alakhoz.

A forrásból néhányan ismét arra következtettek, hogy a Lenzaninoi és a kijevi varégok egymás szomszédságában éltek. Gerard Labuda úgy vélekedett,

331 Bíborbanszületett Konstantin: *A Birodalom Kormányzása*. c.9. 56–57.o.

332 uo: c.37. 168–169.o.

333 A Lenzaninoi névvel kapcsolatos korábbi fejtegetéseket összefoglalta: Zajączkowski, Stanisław: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich*, in: PPP KT t. I, Organizacja polityczna. Poznań, PTPN, 1962. 94–96.o.

hogy a Bajor Geográfus által említett Lendizi, a Konstantin által leírt Lenzaninoi a későbbi Lengyelország keleti régióiban, vagy attól keletre laktak, a X. század közepén a terjeszkedő Přemysl dinasztia hatalma, majd 1031 után a Kijevi Rusz fennhatósága alá kerültek és beolvadtak a keleti szlávok közé.[334] Ezzel egybevág Henryk Lowmiański elmélete, amely szerint a Lenzaninoi (vagyis a Lendizi) a Visztula középső folyásánál, annak jobb partján és attól keletre laktak.[335] Łowmiański szerint ennek bizonyítéka egyebek között, hogy a lędzian törzsi vagy népnév különböző alakjai a magyar (a horvát), a keleti szláv, valamint a litván és lett nyelvekben, vagyis a történelmi Lengyelország dél-keleti, keleti és észak-keleti szomszédainál maradtak meg.[336] Kazimierz Tymieniecki szerint viszont a X. század közepére a Lendizik, elsődleges szállásuk, a mai Nagylengyelország központi területéről kiindulva jelentős keleti területeket vontak hatalmuk alá, nevüket az ottani törzsekre is ráragasztva. Ez azt is jelenti, hogy a X. század közepére a Lenzaninoi már nem egy törzs, hanem egy nagyobb egység, amelynek neve hatalmi központot, vagy törzsek fölötti szervezetet jelöl.[337]

Felmerül a kérdés, vajon hogyan lehetséges, hogy a lędzianok, akik eddigre egyre erősödő hatalmi szervezetet hoztak létre, a Kijevi Rusz adófizetői voltak. E kérdés megválaszolásakor három megfontolást érdemes figyelembe venni. Az első, hogy a bizánci császár hírforrása bizonyára a Kijevi Ruszhoz tartozó területekről érkezett, mivel Konstantin nem tudósít sem arról, hogy követeket küldött volna a Visztulához, vagy annak környékére, sem arról, hogy onnan követség érkezett volna. Másodszor, nincs kizárva, hogy Bíborbanszületett Konstantin varég hírforrásai – talán azért, hogy a ruszok térségbeli fontosságát bizonyítsák – azt sugalmazták a bizánci uralkodónak, hogy a lędzianok az adófizetőik. Az is elképzelhető, hogy a ruszok nyugati irányba indított kisebb-nagyobb hadjáratait a császár adóbehajtó körutakként értelmezte, bár ebből az időszakból nincs olyan forrásunk, amely szerint a ruszok ennyire nyugatra eljutottak volna. Végül harmadszor, az sincs kizárva, hogy néhány, a lędzianok befolyási övezetébe tartozó, vagy magát annak mondó, a keleti határ mentén élő közösség, mint pl. a radimicsok, vjaticsok, a békességért cserébe valóban időről időre adót fizettek már ebben az időszakban a Kijevi Rusznak, vagy akár hosszabb-rövidebb időszakokra azok hatalma alá kerültek még azelőtt, hogy a lengyel államtól végleg elszakadtak és északkeletre vándoroltak volna, vala-

334 Labuda: *Kształtowanie się systemu państw i narodów europejskich, Strefa północnoeuropejska („barbarzyńska", pogańska)* in: Samsonowicz (szerk.): *Narodziny średniowiecznej Europy.* Warszawa, Wiedza Powszwechna, 1999. 318.o.

335 Łowmiański: *Początki Polski* t. III. Warszawa, PWN, 1967. 128–137.o.

336 Łowmiańsk: *Lędzianie.* 108.o.

337 Tymieniecki: *Polska w średniowieczu*, Warszawa, PWN, 1961. 40.o; uő: *Sprawa Lędzian.* in: „Slavia Antiqua" t. 11. 233–234.o.

mikor a XI. század második harmadának elején (valószínűleg Bölcs Jaroszláv 1031-ben indított nyugati hadjárata után).[338]

Mivel Konstantin császár tudósítása nyomán néhány korábban idézett történész a lędzianok szállásterületeit keletre tette, érdemes megvizsgálni, hogy a X. század közepén nyugati irányban meddig terjedt ki hatalmuk. Erre nézve maga Bíborbanszületett Konstantin ad felvilágosítást könyve egy másik fejezetében, összevetve az ott talált tudósítást a nem sokkal később íródott Widukind-krónika egyik részletével.

A Birodalom kormányzásáról 33. fejezetében, amelynek címe: „A zachlúmokról és a földről, melyen most laknak", az olvasható, hogy a Víszla (Visztula) folyónál „Λιτζίκη" (Litzíke) nevű kereszteletlenek laknak.[339] Ez az elnevezés nagyon hasnlít a Bajor Geográfus által korábban használt Lendizi elnevezésre. Hogy lehetséges, hogy egyazon forráson belül ugyanazon népnév ilyen nagymértékben eltérő alakban szerepel. Azt láttuk, hogy az előbbiekben ismertetett 9. és 37. fejezetek, amelyekben a Λενζανῆνοι, illetve Λενζενῆνοι szerepeltek, minden valószínűség szerint a varégok és talán a besenyők közlései alapján születtek, akik akár többrétű intenzív és közvetlen kapcsolatban állhattak a lędzianokkal, vagyis azzal a kialakuló hatalmi központtal, amely már több kisebb területű közösségre ráragasztotta a lędzian nevet. Az információ tehát a lędzianok keleti határáról, sőt attól jóval keletebbről érkezett. A Λιτζίκη név a Zachlúmokról szóló részben szerepel. Ezek a Zachlúmok a szerző szerint a szerbek egyik csoportja (a történelmi Zahumlje lakói), akikről Konstantin anynyit tud, hogy nevük hegyen túlit jelent, és vezető nemzetségük a Litzíke közül jött. A fejezet megfogalmazásából is kitűnik, hogy a császár a Zachlúmokra vonatkozó információt nem első kézből szerezte, a litzíke név tehát többszörös ferdítés eredménye lett. Tymieniecki szerint a fejezetben foglaltak nagy valószínűséggel német forrásból származtak, ahol e névvel nagymértékben megegyező alakot használtak a lędzianok megnevezésére.[340] Ennek az állításnak igazolására egyetlen forrás áll rendelkezésre, a szász Widukind krónikájának III. könyvében, amelynek 66. részében ez áll:

Wichmann „Mieszko királyt, akinek alattvalói azok a szlávok, akiket Licicaviki-nak neveznek, két alkalommal legyőzte, és fivérét megölte, tőle nagy zsákmányt ragadott el."[341]

338 „Ридимичи бо и Вѧтичи отъ Лѧховъ: бıаста бо дъва брата въ Лѧсѣхъ, Радимъ, а дроугыи Вѧтко, и пришьдъш а сѣдоста Радимъ на Съжıѫ, прозъвашѧ сѧ Радимичи, а Вѧтъко сѣде съ родъмь своимь по Оцѣ, отъ негоже прозъбашѧ сѧ Вѧтичи." (Ridimiči bo i Vjatiči otъ Ljachovъ: biasta bo dъva brata vъ Ljasěchъ, Radimъ, a drugij Vjatko, i prišьdъša sědosta Radimъ na Sъžie, prozъvašja sja Radimiči, a Vjatъko sěde sъ rodъmь svoimь po Ocě, otъ ňegože prozъvašja sja Vjatiči.) in: *Latopis Nestora* (PVL) 558.o.

339 Bíborbanszületett Konstantin: *A Birodalom Kormányzása*. c.33. 162–163.o.

340 Tymieniecki: *Polska w średniowieczu*, 41–42.o.

341 „Miscam regem, cuius potestates erant Slavi qui dicuntur Licicaviki, duabus vicibus

Vagyis Mieszko „király" alattvalói azok a szlávok, akiket Licicaviki-nak neveznek. Ez a részlet több szempontból is igen nagy jelentőségű. Először is ez az első forrás, amely a mai lengyel területeken élő nyugati szlávok fejedelmét néven nevezi. Maga a Mieszko (Misca) név is hosszadalmas vita tárgya volt korábban, számunkra azonban érdekesebb a népnév, amellyel a szász krónikás a szláv alattvalókat illette. Első ránézésre feltűnik, hogy nem egy hosszas felsorolást ad az alattvalókról, vagy a leigázott etnikai csoportokról, népekről, hanem egy közös névvel illeti őket. Ez azért fontos, mert nem egy vezérről, vagy fejedelemről (dux, princeps), hanem egy királyról (rex), vagyis a terület egyes számú hatalmi tényezőjéről beszél, aki adott esetben több, különböző nevű etnikai csoport, közösség (törzs, nép, stb.) fölött is uralkodhat. Misca tehát a Licicavik-ok „királya". Felfigyelt erre Tymieniecki is, aki szerint „Mieszko *Licicaviki*-jai esetében egyeduralmi hatalmat kell feltételeznünk, erre utal Mieszko szerepe... Fivérének említése sem jelentőség nélküli, mivel az egyeduralkodó egész dinasztiájának szerepét mutatja."[342]

Mivel ez az első konkrét forrás, ami a lengyel állam kialakulásának folyamatával összefüggésbe hozható, számos történész próbálta megfejteni, kiket takar a valóban furcsa név.[343] A kérdéses népnevet „Licicanik" formában olvasva Joachim Lelewel a „Łęczycanie" törzsi nevet alkotja,[344] Roman Grodecki szerint pedig ugyanez a törzs egyike azon régi nyugati szláv törzseknek, amelyek még Mieszko uralma alatt is megőrizték saját törzsi tudatukat.[345] Egy terjedelmes tanulmányt szentelt a Licicaviki kérdés megoldásának Józef Widajewicz, aki arra a meggyőződésre jutott, hogy a név I. Mieszkonak a Warta alsó folyása és az Odera által alkotott „könyökben" élő alattvalóit, a Licikowicz-okat jelölte, akik egy bizonyos Licik nevű őstől származtatták magukat. Később, különböző kritikák hatására a nevet Lickowicy, majd Lickowice, illetve Lickowicze alakokra módosította.[346] Łowmiański szerint a Licicaviki valóban megfelel a Konstantin által Litzike-ként említett csoportnak, de ezeknek semmi közük a Lenzaninoi-hoz. Előbbiek egy, a Mieszko hatalma alá tartozó, a németekkel ha-

superavit, fratremque ipsius interfecit, praedam magnam ab eo extorsit." WIDUKIND: *Res Gestæ Saxonicæ*. Lib. III. c.66. 140.o.

342 TYMIENIECKI: *Początki państwa Polan*. in: „Przegląd historyczny" t. L. z. 1. 1959. 30.o.

343 A licicavik elnevezésre vonatkozó szakirodalmat a múlt század közepén összefoglalta: ZAJĄCZKOWSKI: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich*, in: PPP KT t. I, Organizacja polityczna. Poznań, PTPN, 1962. 86–87.o.

344 LELEWEL: *Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski*, in: *Dzieła*, t. V, Warszawa, PWN, 1972. 749.o.

345 GRODECKI, ROMAN – ZACHOROWSKI, STANISŁAW – DĄBROWSKI, JAN: *Dzieje Polski średniowiecznej*. t. 1. Do roku 1333. Kraków, Universitas-Platan, 1995. 39.o.

346 WIDAJEWICZ, JÓZEF: *Licicaviki Widukinda. Studjum onomastyczno-geograficzne*, in: „Slavia Occidentalis" t. VI. (1927) 85–182.o; uő: *Początki Polski*, Wrocław-Warszawa, Atlas, 1948. 53.o; uő: *Polski obszar trybutarny w X wieku*, „Sobótka" t. 2 (1947) 70.o.

táros lengyel törzsre vonatkoznak, míg a Lenzaninoi a Łowmiański által keletre helyezett és a Rusznak adót fizető lędzianokra vonatkozik.[347] Gerard Labuda szerint a Licicaviki név az Odera bal partján élő nyugati szláv törzsre vonatkozik, akik I. Mieszko uralma alá kerültek. Jelentősen torzult alakban a korabeli forrásokban sehol sem szereplő Lubuszan, vagyis „Lubusz környéki" törzsi nevet takarja. (Ezt a nézetet osztja a mai lengyel történészek döntő többsége is.)[348] Tymieniecki szerint az elnevezés I. Mieszko minden alattvalóját jelenti.[349]

Egyet kell értenem Tymienieckivel. A korszakból, lengyel területekről gyakorlatilag egyetlen törzs, vagy etnikai csoport neve sem maradt fenn. Az ilyen közösségek egyébként ritkán nevezték el magukat egyetlen településről, másrészt pedig a X. század közepére valószínűtlen, hogy Widukind egy kis közösség nemzetségfőjének a nevét hagyományozta volna az utókorra, mint Mieszko király alattvalóinak közös elnevezését.

Mindenesetre Widukind, bár a III. 69. szakaszban többször említi Mieszkót, akár mint a császár barátját, akár mint Wichmann legyőzőjét, egyszer sem tesz említést arról, hogy Mieszkónak bármilyen más elnevezésű alattvalói lennének.[350]

Azért fontos tisztáznunk ezt, mert amikor Widukind új szereplőt említ krónikájában, az első megjelenéskor bemutatja, méghozzá aszerint, ami a legjellemzőbb az adott személyre: „a corveyi apát, névszerint Bovo... tudós és híres férfiú"[351] „Boleszló, a csehek királya"[352] „a barbárok fejedelme, akit Stoigniewnek neveztek."[353]

Azt nehéz eldönteni, hogy a Licicaviki valóban megfelel-e a Konstantin által említett Litzíke elnevezésnek. Egy azonban biztos: egyáltalán nem hasonlít a Polán népnévre. Az mindenesetre biztosnak tűnik, hogy a X. századi megnevezések, akár a Lenzaninoi, akár a Litzike, akár a Licicaviki, már nem egy etnikai közösségre, törzsre vonatkozik, hanem I. Mieszko, vagy elődje minden alattvalójára, akik a X. század elején induló államalapító expanzió eredményeként a dinasztia uralma alá került.

Mieszko állama 963 táján fordulóponthoz érkezett, ezt mutatja a Wichmanntól elszenvedett katonai veresége. A lędzianok „királya" államépítő tevékenysége és területi expanziója során elérkezett arra a pontra, ahol összeütközésbe került egyrészt a szomszédos wieletekkel, akik felismerték az újonnan alakult hatalmi központ veszélyét, másrészt szembe találta magát a német birodalommal,

347 Łowmiańsk: *Lędzianie,* 113.o.
348 Labuda: *Studia nad początkami państwa Polskiego,* Poznań, 1946. 90–107.o.
349 Tymieniecki: *Sprawa Lędzian,* 239.o.
350 Widukind: *Res Gestæ Saxonicæ.* Lib.III. c.69. 141.o.
351 „Corbeius abbas, nomine Bovo... vir sapiens ac clarus..." uo: Lib.III. c.2. 126.o.
352 „Bolizlavus rex Boemiorum" uo: Lib.III. c.8. 127.o
353 „princeps barbarorum, qui dicebatur Stoinef" uo: Lib.III. c.53. 137.o.

amely már több, mint egy évszázada terjeszkedett kelet felé az ott élő szlávok rovására, felhasználva ehhez a kereszténység terjesztésének ideológiáját. Felismerve azonban az országára leselkedő veszély nagyságát, Mieszko a 963. évet követő néhány év alatt országát az adott korban a legerősebb, legjobban szervezett és legjobban központosított államok közé emeli. 964–965 tájékán szövetséget keres I. Boleszló cseh fejedelemnél és 965-ben elveszi feleségül a lányát Dubravát (Dobravát).[354] Közben államát belülről is megerősíti, adót szed, hadseregét központosítja. Erről tanúskodik Ibrahim ibn-Jakub 965–966 táján keletkezett követjelentésének alábbi részlete is:

„Ami Mško-országot illeti, az a legnagyobb területű az ő [ti. a szlávok – T.L.] országaik között. Gazdag élelemben, húsban, mézben és halban. A [Mieszko] által beszedett adók megfelelnek a kereskedelemben szokásos mértékeknek. Ezekből fizeti gyalogosainak zsoldját... Háromezer páncélosa van egységekre osztva, ezek közül száz annyit ér, mint tízszázadnyi más [harcos]. Ezeknek a férfiaknak ő ad öltözetet, lovakat, fegyvert és minden egyebet, amire csak szükségük van."[355]

A hatalom belső központosításának és nemzetközi elismertetésének egyaránt feltétele volt a kereszténység felvétele. Ez 966 húsvét táján történik meg.[356] Ekkortól Mieszko már nem egy pogány szláv fejedelem, mint amilyenek az obodritok, a lucicok, vagy a wieletek fejedelmei, hanem a „császár barátja",[357] akinek van ereje ahhoz, hogy megvédje magát Wichmann második támadása idején, 967-ben.[358] Ebben az évben megszületik Boleszló, aki kortársaitól a Nagy, majd évszázadokkal később a Vitéz nevet kapja. Egy évvel később, 968-ban Poznańban missziós püspökség alakul.[359] Jól látszik, hogy a 963 és

354 A cseh fejedelem lányának nevét több formában őrizte meg a hagyomány. Thietmar szerint I. Boleszló cseh fejedelem lányát Dobravának hívták, Thietmar: „Miseco, Poleniorum inclitus dux... a Boemia regione nobilem sibi uxorem senioris Bolizlavi duxerat sororem, quae sicut sonuit in nomine, aparuit veraciter in re. Dobrava enim Slavonice dicebatur, quod Teutonicosermone Bona interpretatur." *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*: Liber IV 55. MGH SRG ns t. IX. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1935. 194.o; Gallus Anonymus szerint Mieszko cseh feleségét Dubrovkának hívták: „de Bohemia Dubroucam nomine in matrimonium requisivit." Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*. Lib.I. c.5. 15.o; Prágai Kozma szerint: „Dubrauca" Cosmae Pragensis Chronica Boemorvm, Lib.I. c.2. in: MGH SRG ns. t. II, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1923. 49.o.

355 *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazieAl-Berkiego*. Lengyel nyelvű kiadás: Kowalski, Tadeusz. in: MPH SN t. I. Kraków, PAU, 1946. 50.o. (magyar fordítás tőlem)

356 *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*: Liber IV 55–56. MGH SRG ns t. IX. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1935. 194–196.o.

357 „Misacam, amicum imperatoris" in: Widukind: *Res Gestæ Saxonicæ*. Lib.III. c.69. 141.o.

358 Widukindi *monachi corbeiensis Rerum Gestarum Saxonicarum libri tres*. Lib.III. 69. SRG US, Hannover, 1935. 143–145.o.

359 „Jordanus primus episcopus in Polonia ordinatus est" *Annales capituli posnanensis* A.

968 közötti öt év alatt érik be a korábbi mintegy fél évszázadot átívelő államalapítási folyamat.[360] Eddigre Mieszkónak sikerült egy korai állam minden fontos és szükséges elemét összeilleszteni. Országa termékeny volt, bekapcsolódott a nemzetközi kereskedelembe[361]. Mieszko a lerombolt régi erődök helyett más helyen új, korszerűbb erődöket épít, adót szed, a korban erősnek számító, a fejedelemtől anyagilag függő hadseregét századokra osztja (ez már bizonyosan központi hadszervezetet feltételez), megkeresztelkedik, keresztény házasságot köt, amelyből utódja születik, és hozzálát az egyházszervezet kiépítéséhez. Ez az a pont, amikor azt mondhatjuk, hogy Lengyelország történelme elkezdődött. A továbbiakban még számos fontos dolog kötődik I. Mieszko nevéhez, a cedyniai csata, a quedlinburgi húsvéti találkozó, Szilézia, Kislengyelország és Pomeránia megszerzése, ez azonban már nem kötődik szorosan a lędzianokhoz. Ezek az események már egy nagyobb szervezet történetéhez tartoznak, amely azonban megörökölte a nevüket.

A X. század írott forrásai a továbbiakban nem említik a lędzianokat. Van azonban egy forráscsoport, amelyben szerepelnek, mégpedig a lengyelek neve a körülöttük élő népek körében (lásd *3. térkép*). Ezek közül három – a magyarban használatos „lengyel", a litvánban és lettben „lenkas", valamint a korabeli keleti szlávban a „lęhъ" – elnevezés valószínűleg még a X. században keletkezett.

A lengyelekről a magyaroknak feltehetően a honfoglalás körüli időből voltak értesülései. Minden esetre legkésőbb a X. századi, elsősorban észak-nyugati irányú zsákmányszerző hadjáratok idejétől már ismerniük kellett a lengyeleket. Erre utal, hogy a magyarban megmaradt a nazális „ę" hang, amely a többi szláv nyelvből (orosz, ukrán: лях, szerb, horvát: leđanin) kiveszett, vagyis a szó még abban az időben került a magyar nyelvbe, amikor a szláv nyelvek többségének, vagy akár az összes szláv nyelvnek alkotóelemei voltak a nazális „ę" és „ą" hangok. Legelső magyarországi, kb. 1130–1140 tájáról származó írott formájában „Lengen", vagyis még a szóvégi *n* is az eredeti lędzian alakra emlékeztet.[362] A lengyel szó a magyar nyelvben felbukkanása óta nem egy törzsi név, hanem a X. századtól kezdődően kiterjed a lengyel területek mindegyikére, a későbbi Lengyel Királyságra, sőt még később – minden bizonnyal a nyelvi és kulturális hasonlóság okán – azon túl is (lásd: Lengyeltóti).

D. 968; vö: *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*: Lib.II. c.22. 68.o; „MDCCCCLXVIII Polonia cepit habere episcopum" *Letopisy české* [Annales Bohemici] in: FRB t. II. 2. Pragae, MKČ, 1875. 380.o; vö: Strzelczyk, Jerzy: *Mieszko pierwszy*. Poznań, WBP, 1999. 102.o.

360 Tymieniecki: *Początki państwa Polan*, 32.o.

361 Kurnatowska: *Początki Polski*, 73.o; Urbańczyk: *Trudne początki Polski*, 57.o; Kara: *Najstarsze państwo Piastów*, 257–264.o.

362 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 751.o.

A balti nyelvekbe valószínűleg az egykori poroszoktól került a lenkas népnév, akik, ha nem is közvetlenül, de egy keskeny mazóviai területen keresztül érintkeztek I. Mieszko terjeszkedő hatalmával. Ez az átvétel is bizonyára valamikor a X. században, vagy legkésőbb a XI. század elején ment végbe, mert a nazális „ę" ugyanúgy fennmaradt a balti nyelvekben meglévő lenkasban, mint a magyarban használatos lengyelben. E népnevekről leírtakkal a saját véleményemet tolmácsolom, ami azonban éles ellentétben áll Karol Potkańskiéval, aki még a XIX. század végén kifejtette azt az elméletét, hogy a lengyel, a lenkas, sőt a Lenzaninoi, valamint a szerb és horvát leđanin is, mind az ó-orosz nyelvből terjedt szét. Szerinte a magyarok még a honfoglalás előtt vették át a keleti szlávoktól, majd továbbadták a déli szlávoknak. Bíborbanszületett Konstantin a Kijevből érkező varégoktól hallotta a Lenzeninoi népnevet, sőt a baltiak, elsősorban a litvánok is a Rusz területéről vették át a lenkas nevet. Azért a Ruszból, – állította Potkański – mert ez a szó a lengyel nyelvben nem létezett.[363] Azóta számos lengyel (és magyar) történész átvette ezt a véleményt, nem függetlenül attól, hogy a múlt század közepén volt egy időszak, amikor a kelet-európai történelem számos jelenségét szokás volt a Szovjetunióból, vagy „előd-államaiból" eredeztetni. Az ó-orosz nyelvben kétségtelenül létezhetett egy „lęhъ" alapszó, ami a Nesztor-krónikában számos alkalommal szerepel, mindig nagyon széles jelentéskörrel, egyetlenegyszer sem jelent törzset, vagy kisebb etnikai csoportot, hanem mindig a lengyel állam, vagy a lengyel nép egészét. Később a szóból kiveszett a nazalitás, így lett belőle „ljahъ", amit Oroszországban még ma is – pejoratív, vagy gúnyos felhanggal – használnak a lengyelekre. A szó régi mivoltára utal, hogy a Nesztor-krónikában лѧхъ alakban szerepel. Az „ѧ" betű elsődleges hangalakja „ę" volt, később lett csak „ja". Krónikája elején, a szláv népek szétvándorlásának részeként Nesztor ezt írja:

„Ezek a szlávok ideérkezvén letelepedtek a Visztulánál, és ljahoknak nevezték el magukat, és ezekről a ljahokról nevezték el magukat a polánok, másik ljahok a luticsok, mások a mazovsánok, mások a pomorjánok."[364]

Természetesen a „pomorjánok", a mazovsánok és a luticsok nem voltak lędzianok, Nesztor azonban úgy érzékelte, hogy ezek a nyugati szláv csoportok a XII. század elején mind a ljah néven említett néphez tartoztak. Azt is tudta, hogy a polán név későbbi, mint a ljah. A szövegrész alapján Henryk Paszkiewicz úgy gondolta, hogy a lędzianok nem Nagylengyelországból kiindulva kelet felé, hanem a Visztula-menti központi területekről, vagyis az ő értelmezésében

363 Potkański: *Lachowie i Lechici*, 31–43. különösen 33–34.o.

364 „Словѣни же ови пришьдъше сѣдошѧ на Вислѣ, и прозъвашѧ сѧ Лѧхове, а отъ техъ Лѧховъ прозъвашѧ сѧ Полꙗне, Лꙗхове дроүзии Лоүтичи, ини Мазовшане, ини Поморꙗне." (Slověni že ovi prišьdъše sědošja na Vislě, i prozъvašja sja Ljachove, a otъ těchъ Ljachovъ prozъvašja sja Poljane, Ljachove druzii Lutiči, ini Mazovšane, ini Pomorjane.) *Latopis Nestora.* 553.o, a továbbiakban: 624, 629, 690, 695, 720, 721.o.

a Mazóvia és Kislengyelország közötti helyről minden irányban előre haladva terjesztették ki hatalmukat a többi nyugati szláv törzs fölé.[365]

A nazalitás elhagyása a keleti szláv nyelvekben valamikor a XI. század elején mehetett végbe. Erre utal a XI. századi norvég forrás, amelyben ragozott formában megjelenik a Laesom népnév (alanyeset egyes szám: Laesar, többes szám: Laesa). A Keménykezű Haraldot dicsőítő ének valamikor 1031 után készült, amikor Harald Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem utasítására részt vett a II. Mieszko elleni hadjáratban.[366] Ebben a népnévben már nincs nazális hang.

A skandinávoknál más helyen és más időben is előfordul hasonló név, ott azonban személynévként. Saxo Grammaticusnak a XII–XIII. század fordulóján keletkezett *Gesta Danorum* című hatalmas latin nyelvű művében, a VIII. könyv 3. fejezetének 12. és 13. szakaszában szerepel egy Lesy nevű szereplő.[367] A Lesy – vagy a szöveg izlandi változatában Laesir[368] – nevet a Laesar népnévből képzett személynévként értékelhetjük.[369] A dánok a Lesy – Laesir nevet bizonyára nem keletről vették át, hiszen a lengyel állam már I. Mieszko idején is szoros kapcsolatokat tartott fenn Dániával, egyes történészek szerint a későbbi Nagy Kanut I. Mieszko unokája volt.[370] Összegezve az eddig leírtakat elmondható, hogy a X. század második felében és a XI. század elején Mieszko országának, vagy az ott lakóknak együttes megnevezése Európa nagy részén kapcsolatba hozható valamilyen formában a lędzian névvel. Ezt a nevet ismerték a Kijevi Rusz szláv és varég lakói, ezt ismerte Bíborbanszületett Konstantin, sőt a második keresztes háború idején is így hívták a bizánciak a lengyel harcosokat,[371] ezt használták az egész középkoron át a magyarok, szerbek, horvátok, ismerték a nevet a németek, a dánok és a norvégok is. A skandináv forrásokat ismertető tanulmányát Jacek Banaszkiewicz a következőkkel fejezi be:

„Nem akarjuk jelen megfontolásokat sem lezárni, sem a vizsgált objektumok közötti ok-okozati összefüggéseket feltáró precíz következtetésekkel ösz-

365 Paszkiewicz, Henryk: *Początki Rusi.* Kraków, PAU, 1996. 405.o.

366 „Austr-Vindom ók í aongan krók, / vasa Læsom léttr Liðs-manna réttr." Rimhenda on Harold, in: *Corpus poeticum boreale,* 211.o.

367 „Lesy Pannoniorum victor bracteatam auro liburnam aureo linteo excipit... E quibus dextrum Yngonem cum Elrici filiis Trygonemque tueri iubet; at laevum Lesoni parere iussum." in: Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum* Lib.VIII. c.III. 12–13. ediderunt Jørgen Olrik et Hans Henning Ræder. tom. 2. Kobenhavn, Levin & Munksgaard, 1931–1957. 217.o.

368 Bjarni Gudnason (szerk.): *Sogubrot af fornkonungum,* in: Danakonunga sogur. Islenzk fornrit, t. 35. Reykjavik, Hid Islenzka fornritafelag, 1982. 64.o.

369 uo. 52. lábjegyzet.

370 Labuda: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej,* t. 2. Poznań, UAM, 1964. 134–143. és 178–180.o; uő: Kanut Wielki, in: SSS II. 370.o; DAVIES: *Lengyelország története.* Budapest, Osiris, 2005. 22–23.o.

371 *Ioannis Cinnami Historiarum Liber II* in: Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis Gestarum. (recensuit Meineke, Augustus) Bonnae, impensis ed. Weberi. 1836. 84.o.

szegezni. Elég felfigyelni arra a tényre, hogy a Gniezno körül koncentrálódó közösség megnevezésére más népnevet használtak a XI. század elején, mint amihez hozzá vagyunk szokva. Ez egy olyan név volt, amit a törzs maga „dolgozott ki" és amely a szomszédok körében hamar általánossá vált, olyan formákban, amilyeneket a saját nyelvérzékük diktált."[372]

A X. század legvégén új hagyomány indul útjára, amely már az európai politikát aktívan alakító lengyel államot – különösen Szt. Adalbert vértanúsága és III. Ottó gnieznói zarándoklata után – a Polania, Polonia, Polenia, a lengyeleket pedig a Palani, Polani, vagy Poleni névvel illeti. Erről a továbbiakban még részletesebben szólunk. A lędzianokról, illetve lędzicekről a nyugati krónikaíró hagyomány mintegy kétszáz évig megfeledkezni látszik.

A XII–XIII. század fordulójára azonban a polán állam keletkezésének előzményei lassan feledésbe merültek. Nem volt különösebb ideológiai, politikai ok, ami miatt a polánok előtti dolgokról hallgatni kellett volna. Az írásbeliség, különösen a latin nyelvű már több mint kétszáz éve csak a polán uralkodókról szólt, de a szájhagyomány még bizonyára megőrzött számos dolgot a régmúlt időkből. Wincenty Kadłubek mester maga is többször említi krónikájában, hogy az emberek még mindig hódolnak olyan pogány szokásoknak, mint pl. a hajnyírás szertartása, vagy a temetkezési szokások. Kézenfekvő volt, hogy krónikájának megírásakor a minél régebbi és minél dicsőbb múlt megörökítése céljából feltámassza a lędzianokat, vagyis a lęcheket. Krakkói püspök lévén nem akarhatta azonban, hogy a még amúgy is élő pogány hagyományok éppen az ő tollából kapjanak erőre, a részfejedelemségek idején amúgy sem tűnt ész-szerűnek a régi „törzsi" múlt emlegetése, meg talán a mű koncepciójából, valamint a kor európai irodalmi konvenciójából fakadóan is jobb volt így, egy kissé latinos hangzást kölcsönzött a népnévnek, megkonstruálva ez által a Lechita hagyományt. Fontos, hogy míg a francia történetírók a trójai hagyománnyal, a britek pedig Rómával kötik össze saját történelmüket, addig a krakkói krónikás saját hagyományát tartotta megörökítésre méltónak, természetesen kapcsolatba hozva azt mind Nagy Sándor hellenisztikus birodalmával,[373] mind pedig Caesar Rómájának hagyományával.[374]

Művében, melynek címe *Chronica Polonorum*, mintegy a történet kerétét megkonstruálva, két helyen a Poloni népnév helyett a Lechitæ nevet használja: az I. könyvben, amelyben a Gallus Anonymus által leírt kezdetek előtti mitikus időkről ír, valamint az utolsó, IV. Könyvben, Igazságos Kázmér uralkodásának tárgyalásakor. A két helyen szereplő Lechitæ fogalom között azonban érdekes különbség figyelhető meg. Az I. Könyvben az ország megnevezésére mindig a

372 Banaszkiewicz: *„Lestek" (Lesir) i „Lechici" (Lesar) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej*, in: „Kwartalnik historyczny" 108. (2001) 3–23.o.

373 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum*. Lib.I. cc.9–10. 14–18.o.

374 uo. Lib.I. c.17. 22–23.o.

Polonia elnevezést használja, a Lechitae név viszont a népre vonatkozik és csak a Nagy Sándorral kapcsolatos 9. és 10. részben szerepel:

„Végül... az ellenség tömegei minden irányból behatoltak Lengyelországba... a csata közben a Lechiták az argyraspidák harci jelzéseit kiáltozzák."[375]

Majd kicsivel később: „a Lechitáknál igen nagy sikereink vannak. Van a lechitáknak egy híres városuk, amit Caraucasnak neveznek."[376]

Az ország és a nép neve közötti különbséget akkor érthetjük meg igazán, ha megnézzük, hogyan használja ezeket Wincenty mester kedvenc uralkodója, Igazságos Kázmér uralkodásával kapcsolatban. Az első említés a Caraucasra (Krakkó) vonatkozó állításhoz hasonlít, abban az értelemben, hogy itt is egy város és a lechiták, mint nép kapcsolatáról van szó:

„Gniezno tartományát, amely minden lechita anyavárosa... saját fejedelemségéhez csatolta."[377]

A mondatban viszont Krakkóhoz képest egy másik fontos állítás is rejlik. E kitétel szerint a lechiták a Gniezno körüli területekről származtak, ez volt Kázmér jogalapja ahhoz, hogy azt saját területeihez csatolja.[378] Később több más terület megszerzése után „Kázmér Lechia egyeduralkodója lett."[379]

Ez az első alkalom, amikor Lengyelországot nem Poloniaként, hanem Lechiaként említik a lengyel krónikákban. Innentől, a XII–XIII. század fordulójától kezdve Polonia és Lechia szinonimává lettek.

Az I. Könyvben Wincenty mester a korabeli történetírói hagyomány alapján a polán állam kialakulásának mitikus előzményeit írta le. A korábbi XI–XII. századi krónikások, Thietmar, Gallus Anonymus, Cosmas és más szerzők a Piastok államát a polánok államaként definiálták, így Wincenty sem tehetett mást, mint hogy követte ezek példáját, ugyanakkor kiállt amellett, hogy az ország népét lechitáknak hívták. A III. Boleszló halálával kezdődő korszakkal kapcsolatos „tudományos" igényű történeti mű megalkotása szintén rá várt. Ferdeszájú Boleszló halálával együtt sírba szállt a polánok „királysága", teste fokozatosan számos kisebb-nagyobb fejedelemségre oszlott. A krónikás Igazságos Kázmérban látta azt az uralkodót, aki nekiláthat az egykori királyság újra teremtésének úgy, ahogyan tették ezt az egykori lęchek, lędzicek, lędzianok. Ezért Kázmér államát, miután ahhoz Gnieznót, a lechiták „anyavárosát" is

375 „Perinfinitis... hostium copiis undiqueuersum Poloniam irrumpentibus... inter prelium argiraspidica Lechite signa proclamant." uo. Lib.I. c.9. 15–16.o.

376 „nos aput Lechitas peramplissime prosperari. Est autem urbs famosa Lechitarum... quam Caraucas dicunt." uo. Lib.I. c.10. 17.o.

377 „Nam Gnesdnensem munitionem, que est omnium apud Lechitas metropolis... proprii principatus corpori connectit." uo. Lib.IV. c.8. 147–148.o.

378 „que est omnium apud Lechitas metropolis" Brigida Kürbis szerint itt Gniezno inkább a katolikus egyház metropoliájaként jelenik meg. in: Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek *Kronika polska*. Wrocław–Warszawa–Kraków, Ossolineum, 1996.) 201.o. (105. lábjegyzet)

379 „Kazimirus fit monarchus Lechie." uo. Lib.IV. c.8. 148.o.

csatolta, Lechiának keresztelte, annál is inkább, mivel ez a fejedelemség megközelítőleg azokon a területeken terült el, ahol a lędzianok éltek, és ahonnan Nesztor – valamint az akkoriban még élő szájhagyomány – szerint hatalmukat a többi, későbbi lengyel területre kiterjesztették.

Wincenty mester a pogány lędzianok történetéről, társadalmáról közvetlen tapasztalatokkal nem rendelkezhetett, ismereteit csak és kizárólag az ő koráig fennmaradt mítoszokból, mondákból, vagyis a szájhagyományból meríthette, amely addigra már bizonyára konkrét jelentéstartalmának jelentős részét elveszítette és népi mondák formájában élt tovább. Ezekből a régi, nagyrészt a pogány korból származó mondákból a saját keresztény gondolatvilága alapján alkotta meg a lechitákra vonatkozó kitételeit, amelyek számára azt jelentették, hogy a király (Igazságos Kázmér) nemcsak az éppen egymással marakodó polánok egyike, hanem azoknál sokkal több. Ő lechita, vagyis olyan, aki képes a lechiták (lędzianok) valamikori királyságát erejénél és eszénél fogva hatalma alatt egyesíteni ugyanúgy, mint a Nagy Sándort legyőző lechiták vezére, a ravasz Lestko. Miután már láttuk, hogyan lett Igazságos Kázmér a lechiták „királya", nézzük meg, miképpen lett Lestko a mondabeli lechiták királya:

„Ezért ezt az oly üdvös tudású mestert a haza, amelyet megmentett, fejedelemmé tette, és nem sokkal azután erényét érdemekkel támogatva a magas királyi méltósággal tüntették ki. És Lestkonak, vagyis fortélyosnak nevezték azért, mert fortéllyal több ellenséget győzött le, mint erővel."[380]

Vagyis Wincenty mester szerint a „hazának" olyan királyra van szüksége, aki inkább a diplomácia eszközével, mintsem katonai erővel tudja egyesíteni az országot, és így erényei alapján válik királlyá. Figyelemre méltó a részletben a haza fogalmának használata. A haza védelme tehet valakit naggyá, a haza bárkit, még egy egyszerű mesterembert is fejedelemmé, majd királlyá tehet, ha erényeit a haza érdekében kamatoztatja, és a haza szolgálatában szerez érdemeket. Ez a haza fogalom már közelít ahhoz, ahogyan később, az újkorban használják.

Az utóbb idézett forrás azonban már nem a történelem, hanem a mitológia világába kalauzol, amelyben a lędzianok is mítosszá lettek, hogy lechitákként a huszadik századig egyre bővülő, egyre színesedő és egyre mesésebb formában egyre több történetírónak adjanak kenyeret.

Az ismertetett és megvizsgált források alapján a lędzianok, illetve lęchek, lędzicek IX–XII. századi története a következőképpen rekonstruálható: a IX. század második felében, a Bajor Geográfus leírása alapján a későbbi lengyel területeken alakult ki a Lendizi névvel jelzett etnikai csoport. Ennek igazolására segítségül hívhatjuk a csoport elnevezését, a Warta és Noteć mentén fennma-

380 „Ideo ille tam saluberrime magister artis patrie quam saluauerat princeps constituitur. Nec multo post uirtutum coadiutus meritis regie dignitatis celsitudine insignitur, dictusque Lestco id est astutus, quia astu plures hostium confecerit quam uiribus." uo. Lib.I. c.11. 18.o.

radt korabeli helységneveket, a paleobotanika, a paleo-ökológia eredményeit, a IX–X. századi településszerkezet változásait, a régészet egyéb eredményeit, a nyelvészet módszereit, a környéken élő más korabeli csoportokra vonatkozó írásbeli források adatait. Ezek komplex vizsgálatával az alábbi eredményre jutunk: a lędzicek, vagy lędzianok nevének alapját elsődlegesen a korábban ismertetett lęda szóból eredeztethetjük. Ez alapján a lędzice, vagy lędzianie elnevezés olyan csoportra (vagy törzsre) vonatkozott, amely a korábban egyszer már megművelt, majd elnéptelenedett, parlagon hagyott földeket a népvándorlás legintenzívebb szakaszának lezárulta után újra művelés alá vette, vagy – mint mások szerint – a művelésre alkalmas, ritkás, erdős területeket kereste. Ez az extenzív földművelés a politikai, gazdasági központoktól távoli helyeken lehetett eredményes. A földművelésen kívül e csoportnak mindenképpen foglalkoznia kellett állattartással is, ami szükségszerűvé tette tágas legelők megszerzését is. Erre szintén alkalmasak lehettek a kiirtott erdők helyén található földek. Az erdőirtás során keletkezett faanyagot erődök építésére is lehetett használni. Ilyen tulajdonsággal rendelkező területek a vizsgált korszakban a későbbi Nagylengyelország központi és északi területein voltak.

A lędzicek, vagy lędzianok területi expanziójának pontos irányát és egyes állomásait a források alapján nehéz lenne megállapítani, az azonban megalapozottnak tűnik, hogy a X. század közepére elfoglalták a lengyel alföld középső sávját. Ez a sáv a korabeli írásos források alapján készült mai térképeken általában fehér foltként jelenik meg,[381] azonban valószínűtlen, hogy egy ilyen nagy és termékeny síkság, amelyet minden oldalról lakott területek vesznek körül, és természetes akadályok nem nehezítik a hozzáférést, a valóságban is lakatlan lett volna.

Könnyebb dolgunk van a területi expanzió kiindulási pontjának meghatározásával. Bár az írott források alapján nehéz lenne pontosan meghatározni a lędzianok legősibb szállásterületeit, az utóbbi időkben összegzett régészeti eredmények alapján bizonyosra vehető, hogy legkorábbi szállásaik a Gniezno környékén található, vízben és erdőben gazdag központi területeken voltak.[382] Ha megnézzük a többi nyugati szláv csoport nevét, azt találjuk, hogy legtöbbjük egy konkrét hellyel, pl. várossal: Opolini – Opole, Prissani – Pyrzyce, folyóval: Pobarane – Bóbr, vagy Obra, Vuislane – Visztula, heggyel: Sleenzane – Ślęża – hozható kapcsolatba. Másként áll a helyzet a lędzianokkal. A lędzian név egy köznévből származik. A lędzianok feltételezett szállásterü-

381 Wyrozumski: *Dzieje Polski piastowskiej.* Ryc. 15. Mapa ziem polskich z zaznaczonymi terytoriami plemion, które zostały wymienione w *Geografie Bawarskim* i nazwami terytoriów plemiennych pochodzących z dokumentu Henryka IV. in: *Wielka Historia Polski* t. 2. Kraków, Fogra, 2000. 65.o.

382 Wojciechowski, Zygmunt: *Uwagi o nazwach i lokalizacji plemion polskich na tle sąsiedztwa słowiańskiego*, Studia Historyczne, Warszawa, 1955. 217.o.

letét úgy találhatjuk meg a korabeli térképen, ha keresünk egy olyan területet, ahol gyakran fordulnak elő helységnévként a ląd, lądek, lęda szavak, vagy ezeknek különböző változatai. Ilyen helyek Nagylengyelországban fordulnak elő (*Ląd, Lądek,* Jezioro *Lednickie*, Ostrów *Lednicki*) (*lásd 3. kép*). A tény, hogy a lędzianok neve nem egy konkrét helynévből, hanem egy általános köznévből képződött, szintén arra utal, hogy ez a csoport nem az általa állandóan és régtől fogva lakott területéről kapta nevét, hanem életmódja alapján tett szert megkülönböztető nevére. Az egymástól viszonylag nagyobb távolságra lévő településeik közötti kapcsolattartást, az összetartozás érzését tette lehetővé, hogy kultikus központjuk, Gniezno a településszerkezetben különálló helyen volt, vagyis nem kötődött egyik településhez sem. Az extenzív földművelés és az erdőirtás eredménye lett egy viszonylag állandó terményfelesleg, amely a X. század elején gyorsan kialakuló állam gazdasági alapját jelentette. Hibás tehát az általam is korábban hangoztatott vélekedés, hogy a lędzianok a lędáikon nagyállattartással foglalkoztak, és lovas életmódot folytattak volna,[383] mint Niederhauser Emilnek az a korábban megalapozottnak tűnő megállapítása is, hogy a lędzian törzs „valószínűleg nem földművelő, hanem állattartó életmódot folytatott".[384]

A lędzianok megerősödése természetesen sértette a régióban élő más csoportok, vagy hatalmi centrumok érdekeit. Ezek az érdekellentétek előbb-utóbb fegyveres konfliktusokat eredményeztek, amelyekről azonban nem sokat tudunk. A IX. századi forrásokból egyetlenegy ilyen konfliktusra következtettek a korábbi történészek, mégpedig a lędzianok feltételezett legerősebb szomszédaival, a Glopeani-val (goplánok) szemben. Mint korábban is említettük, a Glopeani-nak a Bajor Geográfus négyszáz, vagy annál is több települést tulajdonított, vagyis ez a csoport, törzs vagy törzsszövetség a forrás szerint a legnagyobb volt a későbbi lengyel területeken. A későbbi forrásokban azonban nyomuk sincs. Ez alapján Henryk Łowmiański arra következtetett, hogy valamikor a IX. század vége és a X. század közepe közé eső időszakban a lędzianok kiterjesztették hatalmukat a Glopeani területeire is. Ezt a megállapítását azzal egészítette ki, hogy a polán állam kialakulásának egyik döntő momentuma a goplánok területeinek elfoglalása volt, majd hozzátette, hogy a polánok politikai központja eredetileg Ostrów Lednicki lehetett, és csak a IX. században került át Gnieznóba, a polán területek keleti határára.[385] Łowmiański megállapításához két megjegyzést teszünk. Az egyik, hogy polán törzs, vagy közösség

383 TAPOLCAI: *Kik alapították a lengyel államot?* in: KRAUSZ TAMÁS – SZVÁK GYULA (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára.* Budapest, Pannonica, 2003. 262–265.o.

384 NIEDERHAUSER: *Kelet-Európa története*, Budapest, MTA TTI, 2001. 34.o.

385 ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski*, t. V. Warszawa, PWN, 1973. 451–453.o; ZIENTARA: *Od więzi rodowych do zróżnicowania społecznego.* In: *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku*, Warszawa, Książka i Wiedza, 1996. 29.o.

3. kép Ostrów Lednicki. Az első Piastok rezidencionális székhelye az erőd és szakrális építészet maradványaival a X-XI. század fordulójáról. Fényképezte: Rączkowski, Włodzimierz, a „Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy" gyűjteményéből.

az államalapítás előtt nem szerepel a forrásokban. A másik, hogy a Glopeani megnevezés a továbbiakban nem bukkan fel, vélelmezett szállásterületeiken pedig nyoma sincs ilyen nagyszámú településnek. Az egerek által felfalt Popiel fejedelemmel kapcsolatban a késő-középkori krónikák (a XIII. század végétől) megjegyzik, hogy a Gopło-tó mellett, Kruszwicában lakott. Ez az alapja a Topolski által is hangoztatott „polán-goplán" dinasztikus vetélkedéssel kapcsolatos spekulációknak.

A X. században több hírforrás is, bár különböző neveken, mégis említést tesz a lędzianokról. Kérdéses, de nem kizárt, hogy a Bíborbanszületett Konstantin által egyrészt Lenzaninoi, Lenzeninoi, másrészt Litzike néven emlegetett nép ugyanaz, mint a Widukind által néhány évvel később Licikaviki néven nevezett szlávok, akiknek „királya" I. Mieszko. Vagyis Mieszko a lędzianok fejedelme volt, azé a népé, amelynek neve a magyar nyelvben lengyel, az ukránban „ljah", a litvánban pedig „lenkas". Másképpen mondva azt az államot, amelynek írott történelme 963-ig vezethető vissza, a lędzianok államaként definiálhatjuk. Kazimierz Tymieniecki szerint „I. Mieszko idején az egyetlen igazolt megnevezés a lędzianok neve", majd valamivel később úgy fogalmaz: „a lędzianok, vagyis a későbbi polánok"[386]. Henryk Paszkiewicz elsősorban Bíborbanszületett Konstantinra, Widukindra és

386 TYMIENIECKI: *Polska w średniowieczu*. Warszawa, PWN, 1961. 42. és 52.o.

Nesztorra hivatkozva azt állítja, hogy „a szlávok, akik fölött Mieszko uralkodott, a ljahok voltak, a Piastok állama pedig a ljahok állama volt"[387]. Ez a hagyomány fennmaradt még jó ideig a keleti történetírásban, a skandináv sagákban, valamint a lengyel szájhagyományban. nyugaton, és a „hivatalos" lengyel udvari történetírásban azonban átadta a helyét a polán hagyománynak.

A Lendizi lokalizálása a lengyel történettudományban mind a mai napig nem vezetett megnyugtató eredményre. Szerintem ennek okai az alábbiakban keresendők: a majdnem száz évig tartó vita a lengyel államalapítás előzményeiről azt a – meglepő – eredményt hozta, hogy az a polán törzs és dinasztiája aktivitásának eredménye, annak ellenére, hogy ilyen nevű csoport a korabeli forrásokban nem létezett. Számos történész már az 1960-as években komoly történeti, nyelvészeti és régészeti érveket hozott fel annak bizonyítására, hogy Gniezno környékén csak a forrásokban szereplő Lendizi, vagy más hasonló neveken nevezett etnikai csoport élhetett. Mégis, az előző száz év történészeinek erőfeszítéseit 1963–1985 között hatkötetes műben összefoglaló, a korszakban kimagasló tekintéllyel rendelkező Henryk Łowmiański véleménye lett az uralkodó, amely szerint a forrásokban a X–XI. század fordulójától megjelenő polán népnek és országának neve egy Gniezno környékén élt régi nyugati szláv törzstől származik. Ráadásul a polán név nagyon hasonlít a lengyelek önelnevezésére.

Nem kedvezett a lędzianokkal kapcsolatos kutatásoknak az sem, hogy a nemrégiben elhunyt Gerard Labuda, aki a lengyel történettudomány egyik legendás alakjaja volt, a lędzianok szállásterületét Kislengyelországba, a viszlánoktól keletre helyezte el. Łowmiański és Labuda együttes tekintélye az oka annak, hogy nem maradt valódi hely a lędzianok számára a történeti atlaszokban, történelemkönyvekben és a lengyelek történelmi tudatában. Łowmiański és a hasonló nézeteket valló többi történész véleményét csak az utóbbi időben kezdik megkérdőjelezni.

Polánok

Tulajdonképpen mindennek, amiről eddig szó esett, az összes találgatásnak, egymásnak ellentmondó elméletnek ők az okozói. A polánok olyan későn jelennek meg az európai írott hagyományban, olyan hirtelen futnak be karriert, hogy az szinte párját ritkítja a történelemben. Az eddigi fejezetekben végigtekintettük az összes IX–X. századi forrást, amelyben a későbbi lengyel államra, illetve előzményeire vonatkozó bármilyen állítás szerepel és szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy e forrásokban „polánok", „polán törzs", vagy

387 Paszkiewicz: *Początki Rusi*. 407.o.

„Polónia" sehol sem szerepelnek. Még I. Mieszko korában sincs országának és népének egységes, rögzült neve az írott forrásokban. 965–966-ban Ibrahim ibn-Jakub „Mško-országról" ír.[388] A *Dagome iudex*-ben Mieszko országának neve „Schinesghe ciuitas".[389] Mieszko a talányos „Licicaviki" nevezetű szlávok „királyaként" áll elénk Widukind szász krónikájában,[390] a „vandálok fejedelmeként" említik Szt. Ulrik csodáiban.[391] Felmerül a kérdés, kik is voltak a polánok. A lengyel szakirodalomban számos nézet alakult ki a polánokkal kapcsolatban, ezek közül a leggyakrabban előforduló és mind a mai napig legnépszerűbb, amely szerint a polánok egy nyugati szláv törzs, amelynek – későbbi források, tudományos spekulációk és visszavetítések eredményeként – ősi szállásterületeit „pontosan" meghatározták, és történelmi atlaszokban[392], valamint a korszak történetét összefoglaló szintézisekben és monográfiákban, rövidebb-hosszabb tanulmányokban egyaránt leírták.[393] Volt azonban két komoly probléma, amelylyel a lengyel történészeknek szembe kellett nézniük: az egyik, az előző fejezetben leírtakból következik, hogy a polánok szállásterületei számos történész szerint egybeestek a lędzianok Warta-menti szállásterületeivel, a másik, hogy:

„Minden, amit a polánok államáról tudunk a IX. század közepétől a X. század közepéig, későbbi hagyományból származik. A Bajor Geográfus nem említ ilyen törzsi területet... Nem tudjuk, mikor keletkezett ez a név és vajon visszavezethető-e a törzsi korszakba, biztosak vagyunk azonban abban, hogy elsődlegesen a Warta folyásának területére és annak lakóira vonatkozott."[394]

Egy korábbi tanulmányban ezt olvassuk:

„[*Polonia*] elnevezése, együtt a területén lakók megnevezésére szolgáló *Poloni* névvel a XI. századtól jelenik meg... A vonatkozó források szövegéből kiviláglik, hogy ezeket a neveket... inkább a Piastok államának egészére kell vonatkoztatni... A „Polska" elnevezés használata az általánosan elfogadott érvek alapján azt a koncepciót erősíti, hogy a lengyel állam a későbbi

388 Kowalski, Tadeusz (szerk, ford.):*Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazieAl-Berkiego,* in: MPH SN t. I. Kraków, PAU, 1946. 50.o.

389 *Dagome Iudex*, in: MPH t. 1. 148–149.o; Kürbisówna: *Dagome Iudex – Studium krytyczne*, in: PPP t. 1. 363–423.o; LABUDA, G.: *Studia nad początkami państwa polskiego,* t. 2. Poznań, UAM, 1988. 240–263.o.

390 *Widukindi monachi corbeiensis Rerum Gestarum Saxonicarum libri tres*, III. LXVI, SRG US MGH, Hannover, 1935, 141.o.

391 *Gerhardi Miracula sancti Oudalrici episcopi.* in: MGH SS tomus IV, Hannover, 1841. 423.o.

392 *Atlas historyczny Polski.* Warszawa–Wrocław, PPWK, 1996. 3.o.

393 Łowmiański: *Początki Polski*, t. III. 150–155.o; Kętrzyński, Stanisław: *Polska X–XI wieku.* Warszawa, PWN, 1961. 73–74.o; Jasienica, Paweł: *Polska Piastów – Polska Jagiellonów.* Warszawa, PIW, 1986. 32.o; Grodecki, Roman –Zachorowski, Stanisław – Dąbrowski, Jan: *Dzieje Polski średniowiecznej* t. I, Kraków, PLATAN, 1995. 39.o.

394 Wyrozumski: *Wielka historia Polski*, t. 2. *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek–1370)*, Kraków, Fogra, 1999. 68.o.

Nagylengyelország területén egy kis államocskából alakult ki, amelyet a polán törzs hozott létre."[395]

A korábban is idézett művekkel szemben, amelyek a polánokról, mint régi nyugati szláv törzsről, vagy törzsszövetségről beszélnek, említsünk meg néhány véleményt, amelyekben némiképp más következtetések jutottak felszínre. Az előző fejezetben idéztük Henryk Paszkiewicznek az államalapítással kapcsolatos nézeteit. Ezeket később így folytatja:

„Idővel az államiság fő centruma a ljahoktól a velük függőségi viszonyban álló polánok felé tolódott... Látható, hogy az állami-politikai élet eme észak-nyugati irányú eltolódása viszonylag későn következett be... ezek a figyelemre és tanulmányozásra érdemes váltások és eltolódások nem okoztak alapvető változásokat a lengyel állam lényegét és folyamatosságát, sem pedig etnikai jellegét tekintve. (...) Úgy vélem, hogy a ljahok nevének a polánok javára történő kiebrudalása folyamatában a döntő szerepet a katolikus klérus játszotta, amely térítő tevékenysége során a polánok földjéről indult ki, és e területet tekintette egyházi szervezete alapjának (missziós püspökség Poznańban, metropólia Gnieznóban). A latin papság tudatosan háttérbe szorította a régi, vallási értelemben pogány állami-politikai hagyományokat azért, hogy a polánok földjének (Polska) elnevezését megörökítve új történelmi korszakot teremtsenek és kidomborítsák annak a törzsnek a szerepét, amely az új hit legfőbb fészke lett."[396]

Paszkiewicz tehát úgy véli, hogy a polánok ugyan nem játszottak meghatározó szerepet a lengyel állam létrehozásában, a kereszténység felvételében és elterjesztésében játszott szerepük által mégis őket érte a dicsőség, hogy Európa egyik későbbi legnagyobb területű országának nevét adhatták. Paszkiewiczhez hasonlóan Kazimierz Tymieniecki is úgy gondolja, hogy az államalapítás a lędzianok nevéhez fűződik, és a Polonia elnevezés későbbi eredetű, véleményük abban is megegyezik, hogy ez az elnevezés előbb megkülönböztető névként volt használatos, és mint ilyen vált később az egész országra vonatkoztatott tulajdonnévvé.

„Legkorábban Szt. Adalbert életrajzaiban, mindenek előtt számos alkalommal Thietmarnál (krónikáját 1018 előtt írta) jelenik meg Lengyelország (Polonia) és a lengyelek (Poleni) elnevezése, az akkoriban feltehetőleg használatos polenie (úgy, mint: słowianie) formában, vagyis a pole főnévből képzett népnévként. (Nem mező, hanem pole, mint széles, nyitott tájkép, a toponomasztikában használatos köznév, amely ebből népnévvé vált)... A polánok Vitéz Boleszlóval veszik kezdetüket. A népnév megváltozása, úgyszintén jelentéskörének változása igen elterjedt a különböző népek körében,

395 Zajączkowski, St.: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich,* in: PPP KT t. I. 98–99.o.

396 Paszkiewicz: *Początki Rusi.* 408–409.o.

és általában belső változásokkal függ össze. A Polenie népnév a korábbival ellentétben inkább megkülönböztető jellegű volt, és használhatták pl. a pomeránokkal szemben, akik szintén néhány törzset hatalmuk alá vontak. Különösen Nagylengyelországgal kapcsolódott össze, és ebben a jelentésében tűnik föl a későbbiekben, de nem tűnik el általánosabb jelentése sem."[397]

Egyetérthetünk Tymienieckivel a polán név születési idejében, vagyis hogy az Vitéz Boleszlóhoz köthető, valamint abban is, hogy megkülönböztetésül használták. Míg azonban Paszkiewicz a kereszténység felvételével, valamint ezzel összefüggésben egy kis törzs előtérbe kerülésével magyarázza a hirtelen névváltást, addig Tymieniecki az újonnan létrejött államnak a szomszédos Pomerániától való megkülönböztetésével indokolja ugyanezt, és egyetlen helyen sem céloz arra, hogy létezett volna korábban polán törzs. Mindkettejük vélekedésében számos figyelemre méltó elem van, amelyek összhangban vannak a forrásokkal. Sajnos, az általuk felvetett, vagy továbbvitt gondolatok sokáig nem találtak folytatókra. Ha a forrásokban nemcsak a polán név előfordulásait, hanem annak időrendiségét, szövegkörnyezetét és keletkezési helyét is tüzetesebb vizsgálatnak vetjük alá, akkor olyan eredményre jutunk, amely az előbbi két vélekedés legtöbb elemét magában hordozza, lényegét tekintve azonban jelentősen meghaladja mindkettőt. Arra pedig, hogy a polán név csak a XI. században fordul elő a Warta és a Noteć folyók mentén, már 1925-ben Kazmierz Krotoski felhívta a figyelmet:

„A Polonia megnevezés eredetileg csak Nagylengyelországot fedte, de ez az elnevezés nagyon késői. Még 963-ban a német krónikás Mieszkót a Licicavikok királyának nevezi, és csak a XI. század elejétől szórványosan jelennek meg a Polonia, Polania, Poloni elnevezések, mint az egész államra, az egész nemzetre vonatkozó nevek[398]"

Mint eddig is tettük, most is először az írott forrásokhoz fordulunk. A legkorábbi forrás, amelyben polánokra történő utalás található, a *Passio Sancti Adalberti Martiris Christi* Johannes Canaparius tollából.[399] Ez a mű, bár pontosan nem tudni, hogy melyik évben keletkezett, kizárásos alapon mégis megállapítható, hogy megírásának kezdete kb. 999–1000, és nem később, mint az 1002. évben fejezték be, tehát Szt. Adalbert 997. évi halálát követő öt éven belül, több mint harminc évvel az után, hogy I. Mieszko és udvartartása kereszténnyé lett, vagyis már Vitéz Boleszló uralkodása idején. Az alábbi részben éppen a

397 Tymieniecki: *Polska w średniowieczu.* 42.o.

398 Krotoski, Kazimierz: *Echa historyczne w podaniu o Popielu o Piaście.* in: „Kwartalnik historyczny" 39 (1925) 46.o.

399 Canaparius, Iohannes: *Sancti Adalberti pragensis episcopi et martyris vita prior,* edidit, praefatione notisque instruxit Hedvigis Karwasińska, in: MPH NS t. 4. 1. Warszawa, PWN, 1962.

későbbi mártír és Vitéz Boleszló fejedelem találkozásának előzményeit írja le a szerző, miután Csehországban meggyilkolták a Slavnikokat:

„Fivéreinek egyike... együtt volt Boleszlóval, a polánok fejedelmével külföldön, a császár háborújában. Ez a fejedelem, a szent testvér szeretetéért, nemes ígéretekkel és baráti segítséggel vígasztalta."[400]

Miért nevezi néven Boleszló népét Canaparius, ha egész művében egyszer sem említi a cseheket? Szerepel nála Sclauonia,[401] a mű végén pedig a Liuticok.[402] Canaparius szerint Adalbert is egyszerűen szláv, ahogy ez kitűnik abból, amit magáról bemutatkozásként mond a poroszoknak:

„Származásom szerint szláv, név szerint Adalbert, hivatásom szerint szerzetes, egykori rangom szerint püspök, jelenlegi tisztem szerint a ti apostolotok vagyok."[403]

A válasz az előbbi kérdésre a polánokra vonatkozó későbbi említésből derül ki, ami szintén Szt. Adalberttel és Vitéz Boleszlóval kapcsolatos. A XI. század elején írta Querfurti Brúnó, aki mindkét férfiút közelről ismerte. Adalberttel egyidőben, egy iskolában tanultak, Boleszlót pedig missziós tevékenysége során ismerte meg, érdekében még II. Henriknél is közben járt.[404] Elképzelhető, hogy éppen ezért írta meg Szt. Adalbert szenvedéseit még egyszer, néhány évvel az után, hogy a Canaparius által írt változat már ismertté vált. A Brúnó által írt *Sancti Adalberti pragensis episcopi et martyris*[405] számos olyan részletet tárt fel, amelyek Vitéz Boleszlót jó színben tüntették fel a korabeli olvasók körében. Az előbbi jelenet az ő tolmácsolásában így tárul elénk:

„... legidősebb fivére a császárnak a pogányok elleni sikeres támadását támogatta, ahol Boleszlóval, a polánok fejedelmével együtt, barátságával kiérdemelte kegyét. Panaszt tett a császárnak, amiért a kegyetlen Boleszló, a csehek fejedelme sok gonoszságot követett el vele és fivéreivel szemben."[406]

---

400 „Unus autem ex suis fratribus... cum Bolizlauo Palaniorum duce foras in expeditione imperatoris erat. Dux uero ille pro amore sancti fratris magnis promissis et amicis opibus eum solatur." CANAPARIUS: *Sancti Adalberti pragensis episcopi et martiris vita prior,* [XXV] 38.o.

401 uo: [I] 3.o

402 uo: [XXVII] 40.o.

403 „Sum natiuitate Sclauus, nomine Adalbertus, professione monachus, ordine quondam episcopus, officio nunc uester apostolus." uo: [XXVIII] 42.o.

404 *Epistola Brunonis ad Henricum regem,* in: MPH t. I. 224–228.o.

405 QUERFURTI BRUNO: *Sancti Adalberti pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi,* edidit, praefatione notisque instruxit Hedvigis Karwasińska, in: MPH SN t. 4. 2. Warszawa, PWN, 1969.

406 „maior frater in seruitium imperatoris profectus paganorum expugnationes adiuuit, ubi et cum Bolizlavo Polanorum duce gratiam amicicię promeruit. Querelas etiam imperatori fecit, quod dux Boemiorum Bolizlauus sine misericordia sibi suisque fratribus plura mala fecisset." in: *Sancti Adalberti pragensis episcopi et martyris vita altera auctore Brunone Querfurtensi,* [XXI] 26.o.

Mindkét szerző arról tudósít, hogy Adalbert egyik fivére a császár egyik hadjáratában megismerkedett Boleszlóval, a *polánok fejedelmével.* Brúnó ezen túlmenően arról is tudósít, hogy e hadjárat célja a pogányok legyőzése volt, és ennek során mindketten, vagyis Adalbert bátyja és Boleszló, a polánok fejedelme, kivívták a császár barátságát. Adalbert fivére panaszkodott a császárnak, amiért Boleszló, a *csehek fejedelme* kegyetlenkedett vele és fivéreivel. A csehek fejedelmét Júdáshoz hasonlította.[407] Az ő ellentéteként, mindkét részletben, Canapariusnál és Brúnónál is látjuk a *jó* Boleszlót, a *polánok fejedelmét,* aki segíti Adalbert fivérét. Canaparius elhallgatja ugyan, hogy kinek az akaratából mészárolták le Adalbert családját és vették el vagyonukat, de felhívja a figyelmet, hogy ezek után a lengyel Boleszló jól bánt a későbbi vértanú életben maradt fivérével. Brúnó írásából később kiderül, hogy Boleszlót, a *polánok fejedelmét* maga Isten szemelte ki arra, hogy Adalberttel kapcsolatos szándékában segítője legyen:

„Akit tehát Isten munkája segítőjévé készített elő, a polánok fejedelmét, Boleszlót, kétségek elé állította."[408]

Boleszló kiállja a próbát, és érdemessé válik feladatára. Ezzel azonban szerepét még nem teljesítette be, mivel – Brúnó szerint – Isten mind a polánokat, mind magát Boleszlót a kereszténység terjesztésének kiindulópontjává teszi. Vértanúsága elnyerése előtt maga Adalbert így kezdi a pogány poroszokhoz intézett beszédét:

„A polánok földjéről, amelyet a [hozzám] legközelebb álló Boleszló keresztény fejedelemségként kormányoz, hozzátok, a ti üdvözülésetekért jövök."[409]

Az idézett részletekből jól látszik, hogy az első ezredforduló környékén a polán és cseh elnevezéseknek csak egymással összefüggésben van – megkülönböztető – szerepük, és csak ott, ahol valamelyik Boleszló megjelenik. Maga Adalbert is egyszerűen csak szláv.

Adalbert mindkét legendája, Canapariusé és Brúnóé egyaránt, didaktikai célból keletkezett: a latin nyelvű papság széles rétegei számára szolgált példaként, valamint Európa világi uralkodói számára mutatta be, milyen pozitív szerepet játszott III. Ottó a vértanú életében. Ebből a szempontból sem a szláv országok, sem uralkodóik, akikről Európa nyugati fele valójában semmit sem tudott, nem játszottak lényeges szerepet, csak a hátteret szolgáltatták Adalbert vértanúságához. Valószínűleg maga Canaparius sem tudott semmi többet a szlávokról, mint amennyit művében leírt.

407 „Ecce iterum Judas, qui per pacem didicit facere bellum, promittit uitam, ut inferat mortem." uo: 27.o.

408 „Ergo quem suo labori adiutorem Deus preparauit, ducem Polanorum, Bolizlauum, rerum dubius petit" uo: [XXIII] 28.o.

409 „De terra Polanorum quam Bolizlauus proximus christiano dominio procurat, ad uos pro uestra salute uenio" uo: [XXV] 32.o.

A legenda megírásának említett céljai mellett Querfurti Brúnó szerette volna enyhíteni a III. Ottót követő II. Henrik császár és Vitéz Boleszló közötti feszült viszonyt. Ebből a szempontból már nagy jelentősége volt annak, hogy melyik Boleszló volt jó, melyik volt rossz szövetséges, melyikük harcolt III. Ottó oldalán a pogányok ellen és melyikük nem.

Megvizsgálva a korabeli forrásokat, vagyis Adalbert két legendáját, valamint a korban keletkezett német évkönyveket, amelyekről a fejezet további részében szólok, megállapítható, hogy 1002 előtt a polán elnevezés és származékai kivétel nélkül Szt. Adalberttel és Vitéz Boleszlóval kapcsolatban merülnek fel. Ugyanez vonatkozik Szt Adalbert Szekvenciájára, amelyet Reichenauban jegyeztek le 1001 körül, amelyben valószínűleg először jelenik meg az ország neve Polania alakban.[410] Vitéz Boleszló csak Adalbert „mellékleteként" jelenik meg mindkét legendában, ahol Adalberttel kapcsolatos egy *rossz* Boleszló, a *cseh fejedelem*, valamint egy *jó* Boleszló, a *polánok fejedelme*. Szembetűnő az is, hogy Adalbert cseh földről menekülni kénytelen, a polánok földje pedig befogadja (éltében és holtában egyaránt). Van tehát két szomszédos ország, mindkettő szláv, mindkettőnek a fejedelmét ugyanúgy hívják, az egyik (I. „Nagy" vagy később „Vitéz" Boleszló, lengyel fejedelem) pozitív, a másik (II. „Ájtatos" Boleszló, cseh fejedelem) negatív szerepet játszik a jövendő vértanú életében. Hogy lehet megkülönböztetni egyiket a másiktól? Az idézett részletekből kiderül, hogy a polán megnevezésnek csak a csehekkel együtt, illetve velük ellentétben van értelme.

Érdemes megjegyezni, hogy a polán név minden esetben többesszámban fordul elő. Általában genitivusban, egy esetben Querfurti Brúnónál ablativusban,[411] vagyis a fejedelmet és az országot is a népnév segítségével jelzik, ugyanúgy, mint az *Öt remete testvér életében,*[412] ami kizárja annak lehetőségét, hogy a polán név az uralkodó dinasztia megnevezésére szolgált volna. Fontos és érdemes megjegyezni, hogy azokban a forrásokban, amelyek III. Ottó császárnak Gnieznóban, Szt. Adalbert sírjánál tett látogatásáról tudósítanak, nem találunk a polánokra, vagy Poloniára utaló megjegyzést, mert ennek az eseménynek semmi köze sem volt a csehekhez, és nem vett részt benne semelyik cseh Boleszló.[413]

---

410 „Polania ergo tanti sepeliens floret martyryii pignora" *Cantica medii aevi polono-latina* I, Sequentiae, Warszawa, PWN, 1964. 13.o.

411 Querfurti Bruno: *Św. Wojciecha żywot drugi*, XXX. MPH NS. IV/2. Warszawa, PWN, 1969. 35.o.

412 „Polanicis terris" in: Querfurti Bruno: *Vita quinque fratrum eremitarum [seu] vita uel passio Benedicti et Iohannis sociorumque suorum,* XI. MPH NS. IV/3. (recensuit, praefatione notisque istruxit Hedvigis Kürbis) Warszawa, PWN, 1973. 54.o.

413 „Imperator causa oracionis ad sanctum Adalbertum episcopum et martyrem Sclaviam intrat..." *Annales Altahenses Maiores*. a. 1000. 16.o; „in Sclaviam... a duce Sclavonico Bilizlavone suspectus" *Annales Quedlinburgenses*, MGH SS t. 3. 77.o; Boleszló „per sua usque

A következő esemény, amelynek köszönhetően számos latin forrásban újból – ekkor már nem Szt. Adalberthez fűződően – felbukkan a polán név, az 1002–1004 között lejátszódott cseh konfliktus, amelynek szereplői (II. Henrik császár mellett) ismét csak két Boleszló: Vitéz Boleszló polán, valamint ezúttal III. „Vörös" Boleszló cseh fejedelem. Az eseményekről tudósító legbővebb korabeli tájékoztatást Thietmar merseburgi püspök 1012 után, vagyis az idézett két legendánál később keletkezett krónikájában olvashatjuk. Érdekes, és jelen gondolatmenet szempontjából nagyon fontos az a tény, hogy bár a krónika korábbi könyveiben, különösen a II. és a IV. könyvben Thietmar többször említi I. Mieszko fejedelmet.[414] A polánok fejedelmeként (*Poleniorum* inclitus *dux*), először mégis csak I. Boleszló cseh fejedelem lányával, Dobravával kötött házasságáról tudósítva említi,[415] ezzel vezetve be, mintegy visszatekintésként, Vitéz Boleszló lengyelországi hatalomrakerüléséről szóló részt (992–995). Krónikájának korábbi fejezeteiben a merseburgi püspök már az 1002. év eseményeiről, vagyis III. Ottó haláláról és Henrik azon törekvéséről írt, hogy megválasszák császárnak.

Az V. könyvben jól nyomonkövethető, hogy az 1002 és 1004 közötti cseh konfliktus elbeszélésének kezdetén Thietmar még a hagyományos formulákat alkalmazza a két Boleszló megkülönböztetésére, pl: „Boleszlót, a csehek fejedelmét, akit Vörösnek neveznek... és a másikat",[416] vagy „Mieszko fia Boleszló".[417] Azokban az esetekben, amikor csak az egyik vagy másik Boleszlóról tudósít, általában nem írja oda sem a cseh, sem a polán megnevezést. Később azonban, amikor ugyanabban, vagy egymáshoz közeli fejezetekben mindkét fejedelemről szó esik, akkor használ olyan megnevezéseket, mint pl: „Csehország fejedelme, Boleszló"[418] vagy „Boleszló, a polánok uralkodója".[419] Miután azonban I. (Vitéz) Boleszló megvakíttatja III. (Vörös) Boleszlót, Thietmar krónikájának végéig immár seholsem fordul elő a „Boleszló, a polánok fejedelme" elnevezés, mert már nincs értelme a megkülönböztetésnek. Vörös Boleszló többé már nem fejedelem, így Vitéz Boleszló maradt az egyetlen ilyen nevű uralkodó a környéken, ezért Thietmar a továbbiakban Boleszló fejedelemnek, vagy egyszerűen Boleszlónak nevezi.

ad Gnesin" kísérte Ottót *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*: Lib.IV. c.45. MGH SRG NS t. IX. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1935. 182.o.

414 *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*: Lib. II. 14, 29, 31, Lib. IV. 2, 9, 11, 12. MGH SRG NS t. IX. 54, 74, 76, 132, 140, 144, 146.o.

415 „Miseco, Poleniorum inclitus dux... a Boemia regione nobilem sibi uxorem senioris Bolizlavi duxerat sororem..." uo. Lib.IV. c.55. 194.o.

416 „Boemiorum ducem Bolizlavum, qui cognominabatur Rufus... et alium" uo. Lib.V. c.7. 229.o.

417 „Bolizlavus, Misconis filius" uo. Lib.V. c.9. 230.o.

418 „Boemiorum dux Bolizlaus" uo. Lib.V. c.23. 247.o.

419 „Bolizlaus, Poleniorum rector" Lib.V. c.29. 253.o.

Lengyelországot (Polenia) először az 1002. évi eseményekről tudósítva,[420] a lengyeleket, fejedelmük nélkül (Poleni), az 1003. esztendőnél említi.[421]

Hogy teljes képet kapjunk a polán név elterjedésének időrendjéről, idézzük a korabeli német évkönyvek vonatkozó részeit. Az Annales Altahenses Maiores ugyan később íródott, benne fennmaradt mind I. Mieszko, mind pedig Vitéz Boleszló korának hagyománya. A 973. évben ezt olvashatjuk:

„Miszego pedig, a szláv fejedelem..."[422]

III. Ottó 1000. évi gnieznói zarándoklatára még Sclaviában kerül sor.[423]

Az első tudósítás, amely a polánokról szól, az 1003. évből való:

„Henrik... és a király fivére, Brúnó, mindkét Boleszlót, a polánt és a csehet királyságától megfosztotta."[424]

Jól látszik, hogy egy műben hogyan különül el a régi, Mieszko korabeli szláv, valamint az ezredforduló utáni, Boleszló korabeli polán hagyomány, és még itt is érvényesül a korábban említett jelenség, miszerint a polán elnevezés először a két Boleszló megkülönböztetésére szolgál. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az Annales Hildesheimensesben is. A 990. évnél van egy bejegyzés, miszerint:

„Mieszko és Boleszló, a szlávok fejedelmei heves gyűlölettel egymással összecsaptak."[425]

Két évvel később, 992-ben, Mieszko halálának évében először jelenik meg együtt a két Boleszló, ahol is az egyiket a csehek fejedelmének, a másikat pedig egyszerűen Mieszko fiának nevezi az évkönyvíró.[426] Az 1003. évnél megemlíti II. Henrik beavatkozását Vitéz Boleszló csehországi hadjáratába, először különböztetve meg népnévvel a két Boleszlót, a polánt (Bolianicus) és a csehet.[427] A Hildesheimi évkönyvekben Vitéz Boleszló csak az 1015. évben tűnik fel előttünk a polánok fejedelmeként, azonos nevű cseh rokona nélkül:

„[A császár] a polán Boleszlót húsvétra Merseburgba magához rendelte"[428]

420 uo. Lib.V. c.23. 247.o.

421 uo. Lib.V. c.34. 258.o.

422 „Miszego etiam dux Sclavienus" *Annales Altahenses Maiores*. a. 973. SRG US MGH. Hannover, 1891. 11.o.

423 „Imperator causa oracionis ad sanctum Adalbertum episcopum et martyrem Sclaviam intrat..." *Annales Altahenses Maiores*. a. 1000. 16.o.

424 „Henricus... et Bruno frater regis amboque Bolizlavones, Bolianicus et Boemicus, a rege deficiunt." *Annales Altahenses Maiores*. a. 1003. 16.o.

425 „Misacho et Bolizlawo duces Sclavorum gravibus inimiciciis inter se conflixerant." *Annales Hildesheimenses*. a. 990. SRG US MGH. Hannover, 1878. 25.o.

426 „Bolizlao Boemanorum princeps... Bolizlao vero, Misachonis filius..." *Annales Hildesheimenses*. a. 992. 25.o.

427 „. et ambo Bolizlavones, Polianicus videlicet ac Boemicus, a rege infideliter maiestatis rei deficiunt." *Annales Hildesheimenses*. a. 1003. 29.o.

428 „[Imperator] Bolizlavum Polianorum in pascha Mersburg ad se venturos determinavit."

Az eddigiekből is jól nyomon követhető, hogy a nyugati forrásokban legkorábban a XI. század elejétől, a csehekkel (Adalberttel, vagy valamelyik Boleszlóval) összefüggésben, önállóan pedig csak a század második évtizedének közepétől jelenik meg a polán elnevezés, akár az országra, akár a népre, akár annak fejedelmére vonatkozóan.

Mielőtt továbbmennék, fontos tisztázni három dolgot. Először is, az eddigi és a későbbi forrásokban az országra és a népre vonatkozó megnevezések mindegyike, függetlenül attól, hogy a nyugati írástudók hogyan ferdítették el, közös szláv eredetre, a *pole* főnévre vezethető vissza. Ahogy Tymieniecki írta: „nem mező, hanem pole, mint széles, nyitott tájkép",[429] vagyis síkság. A második észrevétel, hogy ezek az említések mind, kivétel nélkül Vitéz Boleszlóról és országáról tudósítanak, vagyis korábbi időkre nem vonatkoznak. A harmadik pedig, hogy a szomszédos szászoktól és bajoroktól eltekintve, a korabeli Európa írástudóinak érdeklődése ezeket a szlávok lakta északi területeket mindaddig elkerülte, amíg figyelmüket arra nem irányította III. Ottó császár barátjának, Adalbertnek vértanúsága. Nem véletlen, hogy első életrajza magának a császárnak megbízásából készült Rómában, Adalbert egyik rendtársának tollából, aki azonban vajmi keveset tudott a szlávokról,[430] második legendáját pedig a császári udvari elitből jött Querfurti Brúnó írta.

Mindkét legendaírónak szüksége volt informátorokra. Mint korábban említettük, a X. században, de helyenként még később is, hiányzik a szlávoknál az egymástól való elkülönülés gondolata. Maga Adalbert is – első életrajza szerint – csak annyit mond magáról: „Sum nativitate Sclavus". Olyan informátorokat kellett tehát találni, akik tájékozottak voltak a nyugati szlávok viselt dolgait illetően, akik ismerték azokat az eseményeket, amelyek a Slavnikok és a Přemyslek között végbementek. Olyanokat, akik meg tudták különböztetni egymástól a „Sclavinia" egyes területein lakó különböző szláv csoportokat, és ismerték egymáshoz fűződő kapcsolataikat (pl. a pogány lucicoknak a keresztény szomszédaikkal szembeni ellenséges érzéseit), az egyes országok belpolitikai viszonyait, vezéreik és fejedelmeik neveit. Ami azonban a legfontosabb, hogy mindezt el tudták mondani latinul az érdeklődő nyugati szerzeteseknek.

Thietmarnak olyan hírforrással kellett rendelkeznie, akinek a számára fontos volt Dobrava hercegnő származása, tudta nevének jelentését, és aki is-

Annales Hildesheimenses. a. 1015. 31.o.

429 Tymieniecki: *Polska w średniowieczu*. 42.o.

430 Az utóbbi időben Johannes Fried felvetette, hogy az említett mű nem Rómában, hanem talán Aachenben vagy Lüttichben keletkezett, így a szerző nem lehet Canaparius, hanem inkább Notker von Lüttich vagy Querfurti Brúnó. Ez a felvetés azonban nem érinti azt a tényt, hogy 997 előtt a polánokat egyetlenegy forrás sem említi. Vö: Fried, Johannes: *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben.* in: Borgolte, Michael (Hg.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen"*. Berlin, Akademie Verlag, Europa im Mittelalter, Band 5. 2002. 235–279.o.

merte mind a négy Boleszló (a három cseh és a lengyel) sorsát. Annál inkább, mivel a német–római birodalomtól keletre eső területeken élő szlávok egymás közötti viszonyairól igen homályos ismeretekkel rendelkezett még a XI. század elején élő német írástudók jelentős része is. Jó példa erre Adalboldus, II. Henrik életrajzírója, aki a csehek és a lengyelek fejedelmeit csak az alapján tudta megkülönböztetni, hogy melyiknek ki volt az apja:

„Boleszló fia Boleszló, Mieszko fiával Boleszlóval közösen szövetséget kötve, a király akarata ellenére megpróbálta a fejedelemséget megszerezni"[431].

A távolabb élő Petrus Damianus annyit tudott Vitéz Boleszlóról hogy ő „Busclavus, a szlávok királya",[432] hasonlóképpen Ademarus, aki szerint „a szlávok királya... Botesclavus"[433]

Latinul jól tudó, és a szlávok viszonyait ismerő hírforrásként akkoriban a kis létszámú nyugati szláv papság, közülük is elsősorban a cseh földről Dobravával és utána északra ment keresztény térítők jöhettek számításba.

Fel kell tennünk még egy nagyon fontos kérdést. Miért mondta az érdeklődő szerzeteseknek egymástól függetlenül (más-más helyeken és időben) az összes informátor, – akik egyfelől minden bizonnyal cseh földről származtak, másfelől azonban nagy valószínűséggel nem ismerték egymást – hogy a Csehországgal szomszédos északi területeken egy olyan szláv nép él, akiket polánoknak hívnak? Honnan vették ezt a nevet, amikor ilyen nevű népnek akkoriban – az első ezredforduló előtt és környékén (egészen 999-ig) – nyoma sem volt a szláv csoportokkal és népekkel foglalkozó forrásokban? Onnan vették, hogy számukra ez a név magától értetődő volt, mivel eredendően nem politikai vagy állami, sem etnikai vagy törzsi, hanem kulturális és földrajzi kategóriákban gondolkodtak.

A cseh papoknak és szerzeteseknek – akik Dobravával együtt I. Mieszko országába érkeztek, vagy később részt vettek az ország keresztény hitre térítésében, tanúi voltak annak, ahogy a cseh Boleszlóknak az egyre erősödő északi szomszédjukhoz fűződő kapcsolatai megváltoztak, I. Mieszko és fia pogányellenes harcához az ideológiai hátteret adták, majd Boleszló környezetében átélték Adalbert vértanúságának szerteágazó következményeit – az ország, a nép és annak nyelve, sőt pogány vallása sem volt teljesen idegen. A hullámos tájhoz, országuk alacsonyabb-magasabb hegyeihez szokott jö-

431 „Bulizlavus, Bulizlavi filius, Bulizlavo, Meseconis filio, in societatatem conspirationis adscito, ducatum contra regis voluntatem tenere temtabat." ADALBOLDI *Vita Henrici II. Imperatoris,* 45. (cca. a. 1021.) in: MGH SS t. IV. Hannover, 1841. 694.o.

432 „Busclavi Sclavonici regis" PETRI DAMIANI *Ex vita s. Romualdi,* c.26. (cca. a. 1040.) uo: 850.o.

433 „rex Sclavanie... Botesclavus" ADEMARI *Historiarum libri III,* Lib.III. c.31. (cca. 1028) uo: 129.o.

vevényeknek azonban idegen volt a sík alföldi tájkép, amelyben gyakran bukkantak elő mocsarak és különböző folyók árterei. A síkságon másmilyen az élet, mint a hegyekben. Másképp néznek ki a házak, néha más technológiával, vagy más anyagokból. A hegyek között más a természetes növényzet, másképpen művelik a földet, tartják az állatokat, vadásznak, vagy öltözködnek, mint az alföldi síkságokon, ahol hatalmas területeken mocsarak képeznek nehezen leküzdhető akadályt, gyakori az árvíz és tovább tart, mint a hegyekben, ahol gyorsabban folyik le a víz. Más ritmusban váltakoznak az évszakok, még a napszakok aránya is más. Síkvidéken hosszabbak az átmeneti napszakok, a hajnal és az alkony, mint a hegyekben. A Csehországtól északra elterülő síkvidék már a Balti-tenger éghajlatához tartozik, a csehek azonban, hála a „saját" magas hegyeiknek, védettebbek az északi időjárási viszonyoktól, mint a Visztula, Odera és a Warta folyók mentén elterülő síkvidéki szlávok.

Véleményem szerint, éppen e különbségek miatt, az eltérő életmódot folytató alföldi szláv szomszédaiknak maguktól való megkülönböztetése céljából használták az akkori Csehországban a polán megnevezést. Az egyetlen lehetséges megkülönböztetésként kínálkozott, hogy az ottani szlávokat a többségében cseh klérus „polánoknak", vagyis síkvidékieknek nevezze el. Maga Boleszló is, aki – legalábbis hétéves koráig – anyja cseh környezetében nevelkedett, gyakran hallhatta ezt az elnevezést. Régóta ismerhette Adalbert is, szerzetes társaival egyetemben.

Minden bizonnyal nem a cseh szerzetesek voltak az elsők, akik így nevezték e hatalmas síkság lakóit. Ez az elnevezés, amellyel a hegyeken túl letelepedett szlávokat illették, csoport, vagy közösségi hovatartozásuktól függetlenül – még azelőtt, hogy a cseh nép kialakult volna – már régóta létezhetett és rögzülhetett a „Cseh"-medence különböző szláv csoportjai körében. Ebből az állításból két másik is következik. Az első, hogy a polán név nem törzsi név, ami azt is jelenti, hogy nem létezett polán törzs sem. A második, hogy a polán név nem saját, belülről jött név, hanem kívülről a közösségre ragasztott név. Ebből következően téves minden eddigi elmélet, amely szerint a polán név a nyugati szláv törzsi berendezkedésből fejlődött ki.

Idővel, amikor I. Mieszko területi expanziójának eredményeképp országa Csehország északi határainak szinte teljes hosszában végig húzódott, a polánok nevét elkezdték az országra is használni, aminek legkorábbi tükröződése az írott forrásokban éppen I. Boleszló uralkodásának idejére esett.

Az imént leírt gondolatmenet azonban csak akkor állja meg a helyét, ha bionyítékot találunk arra nézve, hogy a csehek saját magukat az adott korban a hegyekkel azonosították. Ezt a bizonyítékot szolgáltatja a prágai egyházmegye dékánja, Kosmas, aki krónikájának elején így jellemzi Csehország földjét:

„Európában fekszik Germánia, melynek északi égtáj felé [eső] részein van egy szerfelett kiterjedt, tágas hely, melyet körben mindenfelől hegyek öveznek, amelyek csodálatosképpen az egész földet körülvéve húzódnak, úgyhogy ránézésre mintha egy és összefüggő hegy venné körül és védelmezné ezt az egész földet."[434]

Néhány mondattal később Kosmas visszatér e motívumhoz:

„Csodálatos dolog, amiből pedig arra gondolhatunk, hogy ez az ország a levegő magasában függ"[435].

Ugyanő a csehek ősatyjának első lakhelyéről így ír:

„a Řip hegy közelében (...) állította föl első lakhelyét és tette le első háza alapjait"[436].

Kosmas krónikája több, mint százötven évvel azután keletkezett, hogy a cseh misszionáriusok megjelentek I. Mieszko országában, majd a fejedelem megkeresztelkedett. Az ilyen – inkább a kultúra fogalomkörébe tartozó – forrásrészletek esetében azonban, amelyek nem konkrét eseményekről, hanem egy közösségnek az őt régóta körülvevő tájhoz kötődő kapcsolatáról szólnak, a helyzet nem változik ilyen gyorsan.

A Boleszló születése (967) és Adalbert vértanúsága (997) között eltelt egy emberöltő alatt a polán név a politikai, vallási és kulturális elit körében általánossá válhatott, így amikor felmerült Adalbert története megírásának szükségessége, akkor mind a messzi Rómában (esetleg Aachenben, vagy Lüttichben) élő szerző, mind a helyi viszonyokat jól ismerő Brúnó ezt az elnevezést használta arra, hogy a két szláv országot és azonos nevű fejedelmeiket megkülönböztesse egymástól. Jól látszik, hogy Canaparius számára a „Polan" név még teljesen idegenül cseng, ezért kissé elferdítve azt „Palani" alakban használja. Bár e forrás több kéziratban maradt fenn, mégis a legtöbb forráskiadvány ezt az alakot tekinti alapnak.[437] Még később Thietmar, amikor 1012–14 között Boleszló apjáról, Mieszkoról írt, már ezt az elnevezést vetítette vissza a fél évszázaddal korábbi viszonyok közé.

434 „In Europa sita est Germania, cuius in partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus, cinctus undique montibus per gyrum, qui mirum in modum extenduntur totius terrae per circuitum, ut in aspectu oculorum quasi unus et continuus mons totam illam terram circueat et muniat." COSMAS: Chronicon Boemorum, Lib. I. 2. In: *Fontes rerum Bohemicarum* T. II. Prága, 1874. 4.o.

435 „Mira res, et unde perpendere potes quam in alto aere haec pendeat regio" uo. Lib.I. c.2. 5.o.

436 „circa montem Rip (...) primas posuit sedes, primas fundavit et aedes" uo. Lib.I. c.2. 6–7.o.

437 CANAPARIUS, JOHANNES: *Vita et Passio Sancti Adalberti Martiris.* 25. in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 179.o; *Sancti Adalberti vita antiquor auctore* IOHANNE CANAPARIO. 25. in: MGH SS t. IV. 593.o; *Świętego Wojciecha i Biskupa i męczennika żywot pierwszy.* XXV. MPH SN t. IV. 1. Warszawa, PWN, 1962. 38.o.

A Polonia elnevezés azonban még ekkor sem közismert. A XI. századi nyugati forrásokban továbbra is számos elferdített alakban, különböző jelentéstartalmakkal fordul elő. Egy feljegyzésben azt olvassuk: „Palonában... a boldog vértanú, Adalbert tisztelt sírhelyénél"[438], amiből kiderül, hogy a szerző nem tudta eldönteni, hogy Palona egy város, tartomány, vagy egy ország neve. Hasonlóan Ademarushoz, aki ugyanott, ahol Boleszlót Sclavania királyának nevezi, Szt. Adalbert vértanúsága kapcsán megjegyzi: „Szent Adalbert továbbá Krisztus hitére térítette azt a négy tartományt, amelyek régtől fogva a pogányság bűnében tengődtek, azaz Pollianát, Sclavaniát, Waredoniát, Cracoviát."[439] Valószínűleg az előbbi forrás szerzője számára Palona egy város, Ademarus számára Polliana pedig kétség kívül egy tartomány, valahol Vitéz Boleszló Sclavaniája környékén, vagy annak részeként. Meg kell jegyezzük, hogy abban a korban az összes európai ország latin nevei *-ia* végződést viseltek.

A polánokról, a velük kapcsolatos forrásokról és ezek időrendiségéről, valamint a cseh–lengyel megkülönböztetés okairól eddig leírt gondolatmenet nem új keletű. Ötszáz évvel korábban hasonló következtetésekre jutott Jan Długosz is. A rendelkezésére álló rengeteg forrást kénytelen volt valamilyen elv, vagy elvek szerint rendszerezni, hogy azok közül ne veszítsen el semmi számára fontosat. Długosz ezt a rendező elvet a szoros kronológiában találta meg. Hatalmas művének első kötetében, amelyet az utókor „Mesés történelemnek" nevezett el, a Lech és Cseh vándorlását leíró részben az alábbiakat írja:

„a föld termékenysége, az éghajlat enyhesége, a völgyek és hegyek sűrű redőzete megragadta és lenyűgözte különösképpen a másik fejedelmet, Csehet... úgyhogy egyebeket figyelembe se véve, azokról lemondva úgy döntött, hogy ezt [a területet] maga és utódai lakhelyéül választja."[440]

A lengyelek ezzel szemben más tájon telepedtek le:

„Így bár első fejedelme és alapítója, Lech után az országot Lechiának és annak népét lechitáknak nevezik, mindazonáltal mivel a térség legnagyobbrészt vetésre alkalmas sík mező, az újonnan érkezett szántóvetők gondossággal és szorgalommal rövid idő alatt az erdők kiirtása által megnövelték, és ugyanolyan síksággá alakították, hogy természetes mezők látványát nyújtották."[441]

---

438 „in Palona... apud reverendum beati martyris Adelberti sepulchrum" *Liber de sancti Hildulfi successoribus in Mediano Monasterio.* c.19. (cca. a. 1016–1049) in: MGH SS t. IV. 92.o.

439 „Sanctus deinde Adalbertus convertit ad fidem Christi quattuor istas provincias, quae antiquo paganorum errore detinebantur, scilicet Pollianam, Sclavaniam, Waredoniam, Cracoviam." ADEMARI *Historiarum libri III.* Lib.III. c.31. (cca. 1028) in: MGH SS t. IV. 129.o.

440 „...soli fecunditas et celestis aure temperies, valliumque et moncium crebri sinus adeo Czech alterum principem... ceperat devinxeratque, ut ceteris neglectis et abdicatis hanc sibi sedem et posteritati sufficere arbitraretur." DLUGOSSIUS, JOANNES: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 71.o.

441 „Quamvis autem a primo principe et conditore Lech regio Lechia et gentes eius

Az elmondottak alapján jól látszik, hogy mind Paszkiewicz sejtése, miszerint a polán név elterjesztése a katolikus papsághoz köthető, mind Tymieniecki véleménye, mely szerint a polán név megkülönböztető névből lett az ország és a nép neve, helyes. Paszkiewicznek abban is igaza van, hogy a polán név a későbbiekben összefonódott a kereszténység terjesztésével, ezért szívesebben használta az új keresztény állam elitje, mint a régebbi törzsi neveket, többek között a lędzianokét.

Még egy fontos kérdés a polán megnevezés területi elterjedtsége. A legtöbb történész úgy véli, hogy ezt eredendően Nagylengyelországra (Polonia Maior) értették, és csak a későbbiekben terjed ki az összes lengyel területre. Ennek alapján valószínűsítik a polán törzs létezését. Ez a feltételezés azonban véleményem szerint nem állja meg a helyét a források ismeretében. Igaz, hogy I. Mieszko és I. Boleszló uralkodása idején a lengyel állam területe számtalan változáson megy keresztül, melyek közül az egyik legfontosabb Krakkó és környékének, vagyis Kislengyelországnak (Polonia Minor) elhódítása a csehektől.[442] A forrásokban azonban mind a „terra Polanorum"[443], mind a „Polenia"[444] név Boleszló egész országát jelenti, függetlenül attól, hogy az ország területe éppen mekkora. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy Adalbert életírói számára Lengyelország csak a díszletet és a hátteret jelentette, Thietmar püspököt pedig elsősorban azok a nemzetközi események érdekelték, amelyekben a polánok a Német–római Császársággal, vagy az egyes német területekkel kerültek kapcsolatba, tehát a krónika cselekménye szempontjából Lengyelország nyugati területei voltak fontosabbak, bár krónikájába I. Boleszló kijevi hadjárata is bekerült.

Végezetül még fel kell tennünk egy nagyon érdekes kérdést: Hogy válhatott egy kívülről kapott név a lengyelek által saját magukra használt közös megkülönböztető népnévvé?

Számos példa van arra, hogy párhuzamosan él egymás mellett egy idegenek által használt népnév és egy saját megnevezés. Minket, magyarokat is különböző népek Hungarian, Ungar, Węgier, Uhor, Hungarus, stb. néven említenek, mi pedig tótoknak, oláhoknak, rácoknak, vendeknek, németeknek nevezzük a körülöttünk élő népeket. Mégis mi magunkat magyarnak hívjuk, említett szomszédaink pedig szlováknak, románnak, szerbnek, szlovénnak,

Lechite appellate sunt, quia tamen in plerisque locis camporum planicies ad serendum apte, recenti cultorum diligencia et industria in brevi tempore excisione nemorum aucte et in similem planiciem reducte speciem naturalium quasi camporum prebuerunt..." uo. 89.o.

442 Buko: *Małopolska „czeska" i Małopolska „polańska.* in: SAMSONOWICZ (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000. 143–168.o.

443 Querfurti Bruno: *Passio Sancti Adalberti Episcopi et Martyris.* in: MPH t. I. 210.o.

444 Thietmari Chronicon Lib. VI. 8, 14. in: MPH t. I. 275. és 277.o.

vagy deutschnak nevezik magukat. A lengyelek esetében a dolog másképp áll. Ebben az esetben a régi név elvetéséhez és az új név felvételéhez több szükséges feltétel teljesült. Először, a névadók számára jól megkülönböztethetővé és egyértelművé vált a megnevezettek csoportja. Másodszor, a megnevezettek számára az új név hangzása nem volt idegen, sőt minden tekintetben azt saját nyelvi környezetükbe illeszkedőnek találták, az új név jelentéstartalmával természetes módon, minden kényszer és erőszak nélkül azonosulni tudtak. Végül harmadszor – talán ez a legfontosabb érv – az új név eltüntette az uralkodó elit és az alattvalók közötti etnikai ellentétet, azt sugallva, hogy a polánok egy egységes, nagy és erős nép, feledtette, hogy nem sokkal korábban az I. Mieszko, vagy elődei vezette lędzianokat még minden bizonnyal idegen betolakodóknak tartották.

A névadók, bár kívülről érkeztek, mégis ugyanazt, vagy majdnem ugyanazt a nyelvet beszélték a X. században, mint az általuk megnevezettek. Így a név hangzása egy csöppet sem volt idegen, sőt mindenki számára érthető és belátható volt annak jelentése. A magyar történelemből vett előbbi példák esetében ez lehetetlen volt.

Az imént elmondottak alapján úgy tűnik, hogy minden olyan korábbi nézet hibás, amely a lengyel államalapítást a polánokhoz, mint törzshöz köti. Nincs egyetlen olyan történeti, nyelvi, irodalmi, illetve régészeti forrás, vagy lelet, amely azt igazolná, hogy a IX–X. században létezett egy törzs, amely magát polánnak hívta volna.

Az általam felvázolt gondolatmenet megoldást jelenthet néhány ellentmondásra, amely hosszú ideje jelen van a lengyel, ennek nyomán a magyar történetírásban is. Az egyik, amelyet az általam idézett korábbi történészek különbözőképpen fogalmaztak meg, lényegük viszont egy és ugyanaz, hogy a polánok és a lędzianok vetélkedésében, amely az államalapításhoz vezetett, a polánok „legyőzték" a lędzianokat. Perényi József négy évtizede azt írta, hogy a polánok leigázták a lengyeleket[445], Jerzy Topolski szerint a polánok az államalakítás területén „megelőzték" a lędzianokat[446], Henryk Paszkiewicz szerint „az államiság fő centruma a lachoktól a velük függőségi viszonyban álló polánok felé tolódott..." de ezek a változások „nem okoztak alapvető változásokat a lengyel állam lényegét és folyamatosságát, sem pedig etnikai jellegét tekintve."[447]

Ez a felfogás csak a források időrendiségét veszi figyelembe, vagyis azt a tényt, hogy a IX–X. századi források a lędzianokról beszélnek, azt követően

445 Perényi József: *Lengyelország története*. Budapest, Gondolat, Stúdium füzetek 31, 1962. 10–11.o.

446 Topolski, Jerzy: *Lengyelország története*. Budapest, Gondolat, 1989. 28–30.o.

447 Paszkiewicz, Henryk: *Początki Rusi*. Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1996. 408–409.o.

azonban a nyugati források döntő többsége csak a polánokról szól. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a lędzianok csak a nyugati forrásokból maradnak ki, és csak a nyugati egyház befolyási övezetében. Keleten mindenütt megmarad a régi lengyel, lenkas, ljach, stb. elnevezés, még a nyugati egyházhoz később csatlakozó Litvániában is, ahol a kancelláriát továbbra is a keleti egyház írástudói működtették.

Említett vélekedés nem számol a források tartalmával sem, amelyek egészen I. Mieszkoig szlávokról, vagy lędzianokról beszélnek, csak fia, I. Boleszló idejétől említik a polánokat. Vagyis, e vélekedés szerint I. Mieszkonak, a lędzianok fejedelmének halála után fia hirtelen egy addig ismeretlen kis törzs élére állva legyőzi apja és a saját alattvalóit. Ez – lássuk be – valószínűtlennek tűnik.

A másik ellentmondás abban rejlik, hogy néhány szerző, köztük a korábban idézett Wyrozumski is, a lędzianokat vagy az államalakítás előtt, a polánoktól elkülönítve említi, és a polán államot új képződményként tárgyalja[448], vagy mint Grodecki, meg sem említi a Lengyelország területén az államalakítás előtt élt etnikai csoportok között[449].

Ez a gyakorlat a viszlán állam hívei között terjedt el. A lędzianokkal kapcsolatos forrásokat vagy figyelembe sem veszi, vagy azok jelentőségét a lehetséges minimumra csökkenti, ugyanakkor azt sugallja, hogy a viszlánok IX. századi bukását követő hatalmi űrben a számos törzs közül a polánok hoznak létre olyan erős politikai és katonai szervezetet, amely az államalapításhoz vezetett. Ezt az elgondolást elsősorban korábbi krakkói történészek képviselték, nem véletlenül, hiszen ez azt jelentené, hogy ugyan Lengyelország kezdete a Nagylengyelország területein élt csoporthoz köthető, de az első lengyelnek nevezhető állam mégis a viszlánok állama, amelynek központja Krakkó volt.

A harmadik ellentmondás a polánok feltételezett legrégebbi szállásterülete (Wielkopolska), illetve az ott található település-, és földrajzi nevek között van, ugyanis nehéz a polánokkal azonosítani az olyan elnevezéseket, mint *Ląd*, *Lądek*, Jezioro *Lednickie*, vagy Ostrów *Lednicki*. Ez az ellentmondás abból fakad, hogy a polánok eredetét a Gallus Anonymus krónikájában található Piast-legendából vezetik le, amely a polánokat a IX. századba vetíti vissza. Mivel ebben a korban az írott források a polánokat nem említik, a történészek a történelem segédtudományaira, elsősorban a régészetre támaszkodnak, amelyek elsősorban a Warta folyótól nyugatra, kisebb részt Gniezno környékén, az előző fejezetben leírt nagylengyelországi területeken mutattak

448 Wyrozumski, Jerzy: *Wielka Historia Polski* t. 2. Kraków, Fogra, 2000. 62–64 és 68–70.o.

449 Grodecki, Roman–Zachorowski, Stanisław – Dąbrowski, Jan: *Dzieje Polski średniowiecznej* t. I, Kraków, PLATAN, 1995. 38–46.o.

ki a IX. századból származó jelentősebb településnyomokat. Ezeket azután azonosították a polánokkal, annak ellenére, hogy ezer évesnél idősebb régészeti leleteknél szinte lehetetlen megállapítani, hogy a szokásaikban, nyelvükben, életmódjukban, anyagi kultúrájukban szinte, vagy teljesen azonos nyugati szláv törzsek közül éppen a feltételezett polánok birtokolták az adott helyeket. Ezért keveredtek ellentmondásba a polán elméletet hangoztatók a történelem másik segédtudományával, a toponomasztikával is, amely szerint a feltárt leletek olyan helyek közelében bukkantak föl, amelyek inkább a lędzianokra utaló elnevezéseket viselnek.

Az utolsó ellentmondás a kérdéssel foglalkozó magyar történészek azon – minden kétséget kizáróan téves – vélekedését illeti, mely szerint a magyar nyelvben fennmaradt lengyel népnév egy kis dél-kelet–legyelországi törzs nevéből származna. Így gondolta korábban Perényi[450], mind pedig Kristó Gyula egyik utolsó cikkében[451]:

„Jellemző, hogy a magyarok a lengyelek nevét nem a polan törzs nevéből, vagyis nem a lengyelektől vették át (ennél fogva őket nem polakoknak hívják), hanem az óorosz nyelvből... Bennük tehát keleti, délkeleti lengyel törzsi elnevezést láthatunk. Egy óorosz *lędžanъ* került át a magyarba még a 9. században, s ott előbb *lengyen*, majd *lengyel* alakot vett fel. A magyar nyelv lengyel népnevében egyedüliként maradt meg egy olyan lengyel törzsi elnevezés, amely más nyelvekből (illetve magából a lengyel nyelvből) nem mutatható ki."

Az idézett részletben szereplő számos állítás közül mindössze kettő állja meg a helyét: a magyarok valóban nem a polán törzs nevét vették át, mert mint láttuk, ilyen nevű törzs nem létezett. A másik valószínűleg helyes állítás, hogy a *lędžan-* szó a IX. században került a magyar nyelvbe, hozzátéve, hogy erre legkorábban a IX. század végén kerülhetett sor. Téves azonban az a feltételezés, hogy az óorosz nyelvből került volna ez a szó a magyarba, mert a keleti szláv nyelvekben nincs és a IX. században sem volt meg a -džь- palatalizált alak, szerepét a -dь- hang tölti be. Az óorosz nyelvben legfeljebb a *lędzjan-* alak létezhetett, amelynek módosult változatát használta Bíborbanszületett Konstantin. Láttuk, hogy a lędzian, lędzic, lęch alakok a lengyel nyelvben is megvoltak, és ezeket a korban általánosan használták, nemcsak keleten, hanem számos helyen nyugaton is (lásd: Bajor Geográfus, Widukind Szász krónikája, Saxo Grammaticus, norvég és izlandi sagák). Jól látható az is, hogy nemcsak nálunk, magyaroknál, hanem a lengyelekkel szomszédos többi népnél is, az említett változatok valamelyike mind a mai napig megtalálható. Ez alól csak a csehek és a németek kivételek. A csehek

450 Perényi József: *Lengyelország története*. 10–11.o.

451 Kristó Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10–12. században a források tükrében. In: *Történelmi szemle*, 2000/1–2. 1.o.

azért, mert ők adták a lengyelek későbbi nevét, a németek pedig azért, mert a csehekkel együttműködve ők vették át – és terjesztették el (Querfurti Bruno és Thietmar) – elsőként ezt az új nevet, valamint elsősorban a németeknek állt érdekükben a keleti határaikon élő két szomszédos szláv népet megkülönböztetni egymástól.

A polán név az állam kialakulásának utolsó fontos mozzanatával, a kereszténység felvételével hozható kapcsolatba, amikor a – már nagyrészt korábban létrejött – állam a keresztény Európa látókörébe került. A polán törzsről szóló korábbi tudományos nézetek alapját azok a későbbi korokban keletkezett krónikák jelentik, amelyek a XII. századtól kezdődően létrehozzák a lengyel uralkodó elit dinasztikus mítoszait, a polán megnevezést ideológiai okokból visszavetítve a mitikus (és egyben pogány) kezdetekhez. Ez a hagyomány immáron több mint ezer éves, érthető, hogy az ország történelmének lengyel kutatói nehezen szakadnak el e mítoszoktól és legendáktól. Így fordulhatott elő, hogy az 1950–1960-as években lezajlott lędzian-polan vita óta a lengyel történészek elsősorban a polánokat, mint nagylengyelországi törzset, tekintik államalapítónak.

Az előző évszázad végén Johannes Fried német középkorász új hipotézissel állt elő a polán név eredetével kapcsolatban. A datálást illetően megegyezik azokkal a korábban idézett történészekkel, akik szerint a polán név csak Vitéz Boleszló idején keletkezett, lényegét tekintve azonban teljesen különbözik minden korábbi megfontolástól. Fried hipotézisének lényege, hogy a polán név a lengyelek megkeresztelésével kapcsolatos, eredete pedig a polać, polewać – leönteni, lelocsolni főnévi igenévre vezethető vissza, vagyis a lengyelek azok a szlávok, akiket megkereszteltek, leöntöttek: polani, polewani; ráadásul a név III. Ottó császártól származott volna, gnieznói tartózkodása idejéből.[452] Fried hipotézisét erősítette, egyben a korábbi etimológiához (pole – mező, síkság) közelítette Christian Lübke, aki szerint a megkeresztelt, vagyis leöntött ország a keresztény szimbolikában is előforduló termékeny mezővé vált. Azt is hangoztatta, hogy egy belső területfoglalás eredményeként egy korábbi kis közösség kiterjesztette nevét a meghódított területekre, ennek eredménye pedig az ezredforduló környékén a nyugati forrásokban megjelenő Poloni, Polonia.[453]

452 Fried, Johannes: *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Act von Gnesen" und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen.* Stuttgart, 1989; *Der Hl. Adalbert und Gnesen.* „Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte" 50. 1998. 41–70.o.

453 Lübke, Christian: *„Qui sint vel unde huc venerint" – Bemerkungen zur Herkunft der Namen von Polen und Liutizen,* in: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters.* Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse: Denkschriften 332. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8. 2004. 279–288.o.

A két német középkorász véleményével szemben számos kritika fogalmazódott meg lengyel részről, miközben örvendetesen megnőtt azok száma, akik megpróbálták újraértelmezni a Lengyelország kezdeteire vonatkozó forrásokat. Andrzej Pleszczyński szerint Fried ötlete bármennyire is eredeti, figyelmen kívül hagyja a szó etimológiájára vonatkozó eredményeket, valamint azt a tényt, hogy egy közösség neve a régi időkben sokkal több, fontosabb jelentéstartalommal bírt, hogysem egy aktussal megváltoztatható lett volna. Felteszi a kérdést, hogy miért vártak volna a lengyelek a császárra ezzel a névadással, ha maguktól is több mint egy emberöltő óta keresztényekké lettek.[454]

Jacek Banaszkiewicz szintén kritikai kérdéseket tett fel Fried hipotézisével kapcsolatban. Vajon korábban az országnak korábban nem volt semmilyen neve, vagy saját nevét, illetve saját neveit rosszul fogadta be a nyugat és csak Ottó „keresztelője" (Pole) hozott megoldást? Ha igen, akkor miért fordul elő az ezredforduló előtt is gyakran az ...-anie végződés, általában abban a gondolati sorrendben, hogy előbb a törzs vagy nép neve, majd a hatalomé is. (pl. mező – a kijevi poljánok, erdő – derevljánok) vagy moraviánok, pomeránok, voliniánok, stb. formában. Miért egyezett bele a császár, hogy a gnieznói dokumentumban az szerepeljen: „actum in Sclavania in civitate Gnesen", ha az „in Pole" frázissal is „rangot adhatott volna örökemlékű és sajátkezű ország-keresztelőjének".[455]

Johannes Fried ötletét továbbgondolva, és abból kiindulva, hogy a lengyel történészek mind a mai napig a polán nevet visszavetítik az államalapítást megelőző „törzsi" időszakba, Przemysław Urbańczyk azzal állt elő, hogy az ország neve, Polonia, nem másnak, mint Vitéz Boleszlónak az ötlete volt. Számára ez a névadás annak a folyamatnak a részét képezte, amelyhez a területi hódítások, a független egyházi szervezet, a saját pénzverés is tartozott. Ennek betetőzése lett volna a névadás.[456]

Az imént felsorolt kutatókkal és nézeteikkel egyetértek abban, hogy a polán elnevezés csak az első ezredforduló táján jelenik meg a forrásokban. Jelen fejezetben foglaltak szerint azonban nem egy uralkodó általi mesterséges névadásról van szó, hanem természetes úton, a majdnem azonos nyelvet beszélő szomszédos csehektől került a név a lengyelekhez és egy emberöltő

454 Pleszczyński, Andrzej: *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034). Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacyjna władców Polski i ich kraju.* Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. 138–148.o.

455 Banaszkiewicz: *„Lestek" (Lesir) i „Lechici" (Lesar) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej*, in: „Kwartalnik historyczny" 108. (2001) 19–20.o.

456 Urbańczyk: *Początki państw wczesnośredniowiecznych w Europie Środkowowschodniej.* in: Samsonowicz (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* 67.o.

alatt viszonylag széles körben elterjedt. Ennek a folyamatnak csak a vége volt, amikor latinosított formában megjelent a nyugati forrásokban.[457]

457 E fejezet rövidített változata lengyelül elhangzott Łódźban a Lengyel Középkorászok III. Kongresszusán, 2008. szept. 23-án *Polanie – plemię, dynastia, państwo? Skąd się wzięły nazwy: Poloni i Polonia w źródłach zachodnich w końcu X w. i na początku XI wieku?* címmel, in: SZYMCZAKOWA, ALICJA (szerk.): *Człowiek między biologią a historią.* Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009. 93–102.o. (A szöveg lengyel nyelvre fordításában nagy segítségemre volt Takács Małgorzata, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani.) Az előadás visszhangjaként Leszek P. Słupecki így írt egy későbbi cikkében: „Az első és második évezred fordulójának reális világába jól illeszkedik a polán elnevezés rejtélyének megfejtésére vonatkozó legújabb javaslat, amelyet Tapolcai László magyar történész adott elő, azzal érvelve, hogy a „Polska" elnevezés bevezetése akkor vált elodázhatatlanná, amikor szükségessé vált a szlávok között egyidőben uralkodó két – a cseh és a lengyel (vagyis Vitéz) – Boleszló országai közötti különbségtétel. És valójában a hegyes-völgyes Csehország perspektívájából az utóbbi [Boleszló] birodalmát nevezték Polskának, vagyis a mezők sík országának. E hatásos hipotézis szerint tehát Lengyelország neve idegenek által adott külső megnevezés, ami országok és népek esetében gyakori jelenség, és etimológiailag is helytálló." SŁUPECKI: *Pole Polan.* in: JUREWICZ, JOANNA – KAPELUŚ, MAGDALENA (szerk.): *Symbolika łąk i pastwiska w dawnych wierzeniach.* Warszawa, Wydawnictwo Agade, 2009. 201.o.

II. LENGYELORSZÁG MITIKUS KEZDETEI

4. kép Axis mundi. Rus, a kb. hétszáz éves tölgyfa a rogalini kastély parkjában. 2009. július 17.
A szerző felvétele

Az ország – mitikus és történelmi tér

Az emberek különböző csoportjai számára mind az egységes etnikai tudat, mind később a nemzetté válás folyamatában igen fontos momentum saját eredetüknek térbeli meghatározása. Miként az előző fejezetben láttuk, a területtel, vagy még inkább annak jellemző tájképével való azonosulás a közösség nevének kiválasztásában is szerepet játszhat. Egyfelől a tér – sőt még inkább a térnek ama körülhatárolható része, amelyhez egy etnikai csoport eredete kapcsolható – a konkrét, az objektív, mondhatnánk, anyagszerű kötődés érzését nyújtja, függetlenül attól a ténytől, hogy ez a hely a csoport aktuális szállásterületével egybeesik, vagy attól elkülönül, illetve távol esik. Az egyetlen nagyon fontos kritérium, hogy ezt a konkrét helyet, vagy területet a közösség „sajátjaként" határozza meg, ezzel azonosulni tudjon. Ebben az összekapcsolódásban részben közrejátszanak az éghajlati és földrajzi viszonyok, a földhöz kapcsolódó, abból nyerhető javak, amelyek meghatározzák az ember és a természet, valamint a birtokolt terület viszonyát, nem kevésbé, sőt még inkább a természetfölötti erőkről kialakított képét. Másfelől az említettekkel szoros összefüggésben vannak, mégis, talán ezeknél is fontosabbak az érzelmi kapcsolódások, az az érzés, vagy tudat, hogy a terület – a föld, *annak* népe és a természetfölötti erők életközösségben vannak egymással. A föld és a természetfölötti erők együttesen határozzák meg a közösség sorsát, életkörülményeit, szellemi és anyagi gyarapodásukat, fejlődésüket, vagy hanyatlásukat annak megfelelően, ahogyan a közösség a föld és a természetfölötti erők kihívásaira válaszol. Ugyanígy a tér nagymértékben meghatározza a közösség belső struktúráit, tulajdonságait, szokásait, vallását, jellemző gazdálkodási formáit és mindennapi tevékenységét, a közösség tagjainak kinézetét, ruházatának, eszközeinek jellegzetességeit, stb. Az adott helyen élők pedig ezeknek megfelelően látják és láttatják a rájuk ható, felettük hatalommal rendelkező erőket, az ezeket megszemélyesítő lényeket, amelyek az általuk memegismert tér konkrét helyein fejtik ki tevékenységüket.

Vannak a területen belül olyan konkrét helyek, ahol a földiek és a természetfeletti lények kapcsolata sokkal intenzívebb, mint máshol. Eliade szavaival:

„a vallásos ember számára a tér *nem homogén*. Törések, szakadások találhatók benne; olyan részeket tartalmaz, amelyek minőségileg különböznek a többitől... Létezik tehát egyfajta szent, vagyis 'erővel feltöltött', jelentőségteli tér, és léteznek más, nem szent terek... Az ismertetőjegyek és tájékozódási lehető-

ség nélküli, határtalan, homogén térben a hierophánia egyfajta abszolút 'szilárd pontot', 'központot' tár fel".[458]

Ezek a helyek kultikus, szakrális központokká válnak, amelyek meglátogatása, ott különböző rítusok, szertartások elvégzése, áldozatok bemutatása, ajándékok felajánlása által az ottani erők jóindulata megnyerhető a közösség tagjai számára, de csak számukra. Ugyanígy léteznek olyan helyek: hegyek, erdők, ligetek, mocsarak, stb., amelyek bizonyos természetfölötti erők oltalmában állnak, ahova csak a beavatottak léphetnek be. E helyek megsértése az ott lakó erők haragját vonhatják a közösség tagjaira. Mindezeket a helyeket meg kell védeni az idegenekkel szemben, hogy az itt élő erők, illetve azok megtestesítői, a démonok, szellemek, istenek, vagy a keresztény kultúrában Isten, az angyalok, illetve a szentek továbbra is részesítsék jótéteményeikben és védelmezzék a közösséget.

Röviden tehát – Anthony D. Smith történeti szemléletét követve – három fontosabb feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy a tér egy bizonyos részét és egy etnikai csoportot társítani lehessen: kultikus-szakrális központok megléte, a közösség azonosulása a területtel, valamint, hogy a közösségen kívüliek elismerjék a területet, mint a közösség sajátját[459].

Másképp vélekedik a vallástörténész Eliade, aki az embereknek a tér egy adott részéhez való kötődését a szakralitás iránti igényükből vezeti le:

„Az archaikus társadalmak embere arra törekedett, hogy a szent*ben* vagy a megszentelt tárgyak közelségében éljen. Érthető ez a törekvés, mert a „primitív", valamint az összes premodern társadalom számára a *szent* egyet jelentett az erővel és végső soron a *valósággal.* A szent: valami, ami léttel telített. A szent erő egyszerre jelent valóságot, örökkévalóságot és hatóerőt... A vallásos ember kívánsága, hogy *szentségben éljen,* azt jelenti, hogy az objektív valóságban kíván élni, nem akar a szubjektív élmények végtelen viszonylagosságának foglya maradni: egy valóságos és hatni képes – nem pedig illuzórikus – világban kíván állni. S ez a vágy a vallásos embernek abban a szükségletében fejeződik ki legerőteljesebben, hogy egy megszentelt világban, tehát szent térben akar élni."[460]

Láthatóan a történész és a vallástörténész számára egyaránt a legfontosabb kritérium a „szent" helyek megléte, mivel ezek adják a közösség és az egyén számára a legfontosabb tájékozódási pontokat. Kettejük vélekedése között az a különbség, hogy míg Eliade a „vallásos emberről" beszél általában, addig Smith számára az etnikai közösség jelenti a kiindulási pontot.

Ha az őshaza az aktuálisan birtokolt terület integráns része, akkor a területet azért kell megőrizni, mert ez a föld az adott csoport bölcsője, amelyet

458 ELIADE: *A szent és a profán, A vallási lényegről.* 15–16.o.
459 SMITH: *The Ethnic Origins of Nations.* 28.o.
460 ELIADE: *A szent és a profán, A vallási lényegről.* 8–9 és 22–23.o.

természetfeletti erőivel egyetemben jól ismernek, amelyért az ősök megküzdöttek, ezt vérükkel megszentelték, hatalmuk alá vonták, művelték, gyümölcseit learatták, annak méhéből kincseit megszerezték és megvédték az idegenekkel szemben. Ez a felfogás érvényesül a legrégebbi lengyel krónikákban, Gallus Anonymusnál és Wincenty Kadłubeknél.

Ha a közösség saját földjét elhagyni kénytelen, a kötődés, bár fizikailag megszűnik, az azonosulás azonban megmarad a közös emlékezet lényegi részeként. A közösség sokáig, több száz, vagy akár ezer évig számon tartja származási helyét, és az ottani ősök neveit, megtartja szokásait. Az egykor a közösség által benépesített tér a hagyomány és a közös álmok részévé válik, az általuk elképzelt mennyország hasonlatos lesz az elveszített föld szeretett tájképeihez, annak visszaszerzése komoly célként, minden egyes generáció számára teljesítendő feladatként jelenik meg, legalább a visszaszerzésre irányuló különféle – reális és irreális – tervek, elképzelések formájában. Több példát ad erre a zsidóság ószövetségi története: egyiptomi fogság, babiloni fogság; a lengyel történelem kezdeti szakaszában pedig Megújító Kázmér (Kazimierz Odnowiciel) második honalapítása szolgáltat példát az imént elmondottakra, de hasonló jelenséget tapasztalhatunk a lengyeleknek a Német Lovagrend ellen vívott több mint két évszázados harca során, amelynek ideológiai alapjait az első lengyel királyok, különösen I. és III. Boleszló országának visszaállítása jelentette.

Ha az ősök valamilyen okból együtt döntöttek az ősi föld elhagyása mellett, akár gazdasági okokból (terület szűkös volta, legelő hiánya, föld rossz minősége, stb.), akár az életkörülmények radikális megváltozása (pl. éghajlati változás, állatállomány megritkulása), esetleg túlerőben lévő ellenség támadása miatt, és a későbbi haza az említett szempontokból mindenképpen előnyösebbnek bizonyult, ez esetben a területhez való ragaszkodás az új hazához kapcsolja az etnikai csoportot. Ezért az új hazáért esetenként hosszú utat tettek meg, megküzdöttek érte a korábban ott lakókkal, (vagy másképpen, például csellel szerezték meg) minden esetben *a földöntúli hatalmak beleegyezésével és aktív közreműködésével*. Az őshaza pedig megmaradt megkülönböztető jegynek, hiszen „mi" azért vagyunk mások, mint a körülöttünk élők, mert messziről jöttünk, más, ottani „ősi" szokásokat hoztunk magunkkal, mások a hagyományaink, törvényeink, mint a körülöttünk élő idegeneknek. Ennek a felfogásnak jó példáját adják többek közt a középkori magyar geszták és krónikák: Anonymus, Kézai Simon, stb.

A lengyelek esetében az elmondottakhoz hozzá tartozik, hogy az államalapítás utolsó fontos lépése a régi hit elhagyása és a kereszténység felvétele volt. A források alapján azonban úgy tűnik, hogy ez a váltás nem volt olyan hirtelen és erőszakos, mint Magyarországon. Az első keresztény térítők talán még a morva államból érkezhettek, később bizonyosan Csehországból,

szlávul prédikáltak, vagyis nem annyira kapcsolódott hozzájuk az idegenség érzése, mint pl. Magyarországon. A kereszténységre való teljes áttérés eltartott talán a XII. század végéig, vagy még tovább is, így a pogány isteneket és kultikus helyeiket fokozatosan felválthatták a keresztény szentek és kultuszaik helyszínei (Szt. Adalbert – Gniezno, Szt. Szaniszló – Krakkó, Mária – Częstochowa, stb.).

A későbbi Lengyelország területén élő szláv közösségek nagy része feltehetően az államalapítást megelőzően már hosszú ideje az adott területen élt, legalábbis attól az időtől fogva, ameddig közös emlékezetük visszanyúlt. Erre utal a Bajor Geográfus „Zeriuani" országa, valamint az a tény, hogy sem Gallus Anonymus, sem pedig Wincenty Kadłubek krónikájában nincs nyoma a vándorlás motívumának. A későbbi krónikák, elsősorban Mierzwa, vagy Dzierzwa krónikája, a Nagylengyelországi Krónika, valamint ezek nyomán Długosz és követői krónikájuk kötelező részének tekintették, hogy a lengyeleket Bábel tornyától, de legalábbis Pannóniától kezdve végig kísérjék, egészen addig, amíg le nem telepedtek Lengyelország földjén. Fontos megemlíteni, hogy ezekben a különböző honfoglaló mondákban nem a „kész" lengyelség vált hazát, hanem a történet kezdetén maga Lech, az ősatya, az első fejedelem keres és talál az általa vezetett közösségnek új, állandó hazát, e közösség pedig csak az új hazában válik azzá, aminek a későbbiekben tartja magát.

A földdel, az országgal kapcsolatos mítoszok az alábbi csoportba oszthatók: az ország földjének leírása, a földterület megszerzése és megvédése – ezek a mítoszok a központokhoz kapcsolhatók, valamint új területek meghódítása – amely elsősorban a határokhoz kapcsolódik. Mindhárom csoportba tartozó mítoszoknál fontos az emberek és a földön túli erők szoros együttműködése, amely nélkül az ország létre sem jöhetne, nem olyan lenne, amilyen végül is lesz, és amely együttműködés hiányában az ország elvész. Ez egy általános felosztás, természetesen az egyes művekben nem egyforma súllyal szerepelnek az említett elemek. A különböző középkori és kora-újkori szerzők koncepciójuknak megfelelően bővebben, vagy rövidebben írtak ezekről. Ebben a fejezetben tehát az iménti felosztást követve áttekintjük az országgal, mint területtel és tájjal kapcsolatos mítoszokat a legkorábbi Gallus Anonymustól kezdve, valamint azt, hogy ezek a mítoszok milyen körben váltak ismertté és elfogadottá, és hogyan változtak a tárgyalt korszak végéig.

Fontos megemlíteni, hogy Lengyelország földrajzi viszonyai a mítoszok szempontjából igen különlegesnek mondhatók. Az ország nagyrészt síkság, amelyet északon a Balti-tenger, délen pedig a Szudéták, a Kárpátok és a Tátra magas hegyei határolják. Az ország története a síkságon kezdődött, majd kiterjedt a tengerre és a hegyekre. Mind a tenger, mind a hegyek meghódítása során új mítoszok keletkeztek, amelyeknek egy külön fejezetet szentelek.

Az ország megvédése az idegenekkel szemben nem lehetett sikeres a földöntúli erők oltalma és tevékeny védő szerepe nélkül. E földöntúli erők megtestesülését mind a pogány társadalom, mind a keresztény lengyelség egy-egy nőalakban vélte felfedezni, akiket a különböző korszakokban királynőjükként tisztelték a lengyelek és elődeik egyaránt. A legutolsó részben tehát e két királynővel és a mítoszokban játszott szerepükkel foglalkozom.

Az ország leírása

Gallus Anonymus rögtön krónikája legelején kitér az ország ismertetésére.

„Mivel azonban Lengyelország térsége a zarándokok útjaitól messze esik, és mert csupán az a kevés ember ismeri, aki a Ruszba utazik kereskedni, ezért csöppet sem tűnne ésszerűtlennek, ha ennélfogva röviden ismertetnénk, és senki sem vélné terhesnek, ha a rész leírása miatt az egészet bemutatnánk."[461]

A terület leírása egy rafinált, mondhatni gazdasági-turisztikai figyelemfelkeltéssel kezdődik, amely implicite azt mondja, hogy annak érdemes Lengyelországot meglátogatnia, aki vagy lelki üdvét, vagy anyagi gyarapodását keresi. Sokkal érdekesebb témánk szempontjából az a közbevetett fél mondat, amely az ország leírásának módszeréről tájékoztat, vagyis hogy a részt (Polonia) az egész (Sclavonia) leírásával ismerteti. Jellemezhetné ez a szerzőnek Lengyelországgal kapcsolatos hiányos és felületes ismereteit is, azonban, ha alaposabban szemügyre vesszük a további leírást, akkor egy következetes koncepcióra bukkanunk, amelynek lényege, hogy mindaz, ami a szlávok földjének egészén szétszórva megtalálható, koncentráltan jelen van annak egyetlen részében, Lengyelországban. Ezután a szerző körülhatárolja az ország területét.

„Tehát észak felől Lengyelország Sclavonia északi része, amely keletről a Russzal, délről Magyarországgal, délnyugatról Morvaországgal és Csehországgal, nyugatról pedig Dániával és Szászországgal határos."[462]

A határok ismertetése után, az ország fontosságát kiemelve, a szerző rögtön rátér a lengyel fejedelemnek a környező pogányokkal szembeni viszonyára.

461 „Sed quia regio Polonorum ab itineribus peregrinorum est remota, et nisi transeuntibus in Rusiam pro mercimonio paucis nota, si breviter inde disseratur nulli videatur absurdum, et si pro parte describendo totum inducatur, nemo reputet onerosum." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Primo prohemium. 6.o. (Jelen kötetben az említett forrásból származó részleteket a saját fordításomban közlöm. Más magyar fordítás: GALL NÉVTELEN: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. [Budapest] Argumentum, 2007.)

462 „Igitur ab aquilone Polonia septemtrionalis pars est Sclauonie, que habet ab oriente Rusiam, ab austro Vngariam, a subsolano Morauiam et Bohemiam, ab occidente Daciam et Saxoniam collaterales." uo. 6–7.o.

„Az Északi-tengernél a barbár törzsek három fölöttébb vad, szomszédos népe él, Selencia, Pomeránia és Poroszország, e területek ellen a lengyelek fejedelme szüntelen harcot folytat, hogy őket a hitre térítse. De sem a prédikáció fegyverével nem tudta szívüket a hűtlenségtől eltéríteni, sem a pusztítás fegyverével e viperafajzatot elpusztítani. Mégis, mikor vezéreiket csatában a lengyel fejedelem legyőzte, azok gyakran menekültek a keresztséghez. Mikor azonban ismét összegyűjtötték erejüket, megtagadták a keresztény hitet, és a keresztények ellen újból háborúra készültek."[463]

Megemlíti, hogy Lengyelország keresztény fejedelemség, amely állandó és erőteljes harcot folytat a pogányok ellen, a keresztény vallás terjesztéséért. A név szerint említett pogány népek száma három, ami nem véletlen, azt a látszatot kelti, hogy a lengyel fejedelem háromszoros túlerővel szemben is hajlandó felvenni a harcot a pogányokkal, valamint az is kiderül, hogy a lengyelek fejedelme a hit terjesztésében mind a türelmes tanítás, mind a pusztítás fegyverét egyaránt beveti. A türelmes és erős, a hitet minden áron terjeszteni kívánó lengyel fejedelemmel rögtön szembeállítja szomszédai kétszínű, hitvány, hitszegő viselkedését, valamint arra is rávilágít, hogy az ország a keresztény Európa határán található és annak feltétlen, biztos és erős védelmezője. Bár az *antemurale christianitatis* eszme igazából csak később, a XV. századtól válik a lengyel politikai gondolkodás szerves részévé, megkockáztathatjuk, hogy e gondolat egyik legkorábbi megjelenése éppen ez a rövid, de helyénél fogva – a lengyel történelem első tudós feldolgozásának legelején – mégis jelentős tudósítás, a későbbi ideológiák legkorábbi, a keresztes háborúk szellemiségében fogant, ezek hagyományában gyökerező hivatkozási alapja.

A földrajzi és politikai ismertető után Gallus Anonymus rátér az ország földjének ismertetésére:

„Ez az ország, noha nagyrészt tele van erdőkkel, igencsak bővelkedik aranyban, ezüstben, kenyérben és húsban, halban és mézben; de amiben leginkább kitűnik a többi közül, hogy bár eme sok fent említett keresztény és pogány nemzetség által körül van zárva, és noha oly sokszor támadták meg együttesen és külön-külön, mégsem tudta soha egyikük sem egészen leigázni. Olyan haza, ahol a levegő egészséges, a föld termékeny, az erdő mézben, a víz halban gazdag, a katonák harciasak, a parasztok dolgosak, a lovak kitartóak, az ökrök jól szántanak, a tehenek jól tejelnek, a birkák pedig dús gyapjúak."[464]

---

463 „Ad mare autem septemtrionale vel amphitrionale tres habet affines barbarorum gentilium ferocissimas naciones, Selenciam, Pomoraniam et Pruziam, contra quas regiones Polonorum dux assidue pugnat, ut eas ad fidem convertat. Sed nec gladio predicacionis cor eorum a perfidia potuit revocari, nec gladio iugulationis eorum pentius vipperalis progenies aboleri. Sepe tamen principes eorum a duce Poloniensi prelio superati ad baptismum confugerunt, itemque collectis viribus fidem christianam abnegantes contra christianos bellum denuo paraverunt." uo. 7.o.

464 „Que regio, quamvis multum sit nemorosa, auro tamen et argento, pane et carne, pisce et

Ebből a részletből derül ki igazán, hogy mik is azok a jellegzetes vonások, amelyek együttes, koncentrált jelenléte kiemeli Lengyelországot a többi ország közül. Itt minden mindennel harmóniában van. Nézzük meg közelebbről a szöveget, hiszen ebből a rövid részletből egy egész univerzum tárul elénk. A harmónia kiterjed az országra és az azt körülvevő kozmoszra egyaránt. Először is harmóniában van az ég (egészséges a levegő), a föld (termékeny föld, az ország aranyban és ezüstben felettébb gazdag), és a víz (halban gazdag a víz). Harmónia van a növény- és állatvilág között: a termékeny földet szántásra termett ökrökkel művelik, mellettük kitartó lovak, jól tejelő tehenek és gyapjas juhok legelnek. Az erdők mézzel folyók, ami azt jelenti, hogy dúsak és termékenyek. Fernand Braudel írja:

„Ma könnyen megfeledkezünk róla, hogy a múltban mekkora gazdasági értéke volt az erdőnek... volt szerepe az állattenyésztésben. Ugyanígy itt gyűjtötték be a lombokat szénhiány idején (...), innen töltötték meg a szalmazsákokat (...), innen trágyázták a földet... Az erdő adja a konyhába a tüzelőt, biztosítja az egész ház fűtését, a tüzet használó műhelyek mohó faigényét (öntödék, kovácsműhelyek, sörfőzdék, finomítók, üveghuták). Az erdő adja a faeszközök, az ekék, a szekerek, kocsik, papucsok és számtalan szerszám alapanyagát, ugyanígy a házét, a hajóét, sőt a szerkezetekét is: a prések, a kutak a csörlők fából készült fogaskerekekkel működnek." Ezért nevezi Braudel az erőt „minden javak gyöngyének". Az erdő azonban többet jelent eme elsősorban gazdasági javak összességénél. „Az erdő egy fordított világnak is otthont adott: a haramiák, útonállók, törvényen kívüliek paradicsoma volt... Háború idején azonban viszszájára fordul a helyzet: az erdő lesz a leggyengébbek menedéke... A menedékkeresők másik kategóriáját a szegények jelentették: koldusok, nyomorultak, csavargók..."[465]

A mézzel folyó erdőkben méhek laknak. A méhek jelenléte azért fontos, mert a régebbi korok embere számára a méhek igen összetett szimbólumrendszert jelentettek. Először is „jól szervezett", hierarchikus „társadalomban" éltek, amelynek a csúcsán az uralkodó (a méhkirálynő, „aki" az ókori és középkori traktátusokban általában királyként jelenik meg) áll, alatta helyezkednek el a herék, majd a hierarchia alján a dolgozók. A méhek igen magasfokú szervezett munkát végeznek, együtt gyűjtik a virágport, gondozzák az utódokat, alkotnak (kasépítés) és termelőmunkát végeznek (viasz előállítása), valamint ők állítják

melle satis est copiosa, et in hoc plurimum aliis preferenda, quod cum a tot supradictis gentibus et christianis et gentilibus sit vallata, et a cunctis insimul et a singulis multociens inpugnata, nunquam tamen ab ullo fuit penitus subiugata. Patria ubi aer salubris, ager fertilis, silva melliflua, aqua piscosa, milites bellicosi, rustici laboriosi, equi durabiles, boves arabiles, vacce lactose, oves lanose." uo. 8–9.o.

465 Braudel, Fernand: *Franciaország identitása. I. A tér és a történelem.* Budapest, Helikon, 2003. 104–106.o.

elő az egyetlen nem romlandó táplálékot, a mézet, ezzel egyúttal a tudás és a szorgalom jelképévé válnak. Ha azonban külső támadás éri őket, utódaikat, vagy királynőjüket, a támadót, vagy támadókat életük feláldozása árán is elűzik.[466]

Végül pedig az eddig felsorolt természeti kincsek, az állat és növényvilág harmóniában van a földet, illetve az országot lakó néppel. A keresztény fejedelem megvédi országát az idegenekkel szemben, a tanítás és a pusztítás fegyverével terjeszti a keresztény vallást. A kitartó lovakon ülő lovagok harciasak, a szántásra termett ökrökkel szántó földművesek pedig dolgosak. Hasonlóan a méhekhez. Ez a nép megérdemli az isteni gondviseléstől kapott országot, minden javaival egyetemben, különösen azért, mert ezt a népet soha senki nem tudta egészen legyőzni, vagyis mindenkor képes a neki juttatott földet javaival egyetemben megvédeni.

Érdemes összevetni az idézett részletet Anonymus *Gesta Hungarorumának* Szkítiára vonatkozó hasonló részletével:

„Szkítia ugyanis, amelyet Dentümogyernek hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északtól egészen a Fekete-tengerig terjednek. Legszélén a Don nevű folyó található, kiterjedt mocsarakkal, ahol a cobolyok olyan nagy számban fordulnak elő, hogy nemcsak az előkelők, és az egyszerű emberek, de még a gulyások, kanászok, juhászok is prémjével díszítik ruházatukat. E föld ugyanis bővelkedik aranyban és ezüstben, folyói drágakövekben és gyöngyökben... Szkítia földjének szélte és hossza messzire terjed, az ott lakókat közönségesen dentümogyernek hívják mind a mai napig, és soha egyetlen imperátor sem kerítette hatalmába őket...A szkíta nép nagyon bölcs és szelíd volt, a földet nem művelték és szinte soha nem vétkeztek egymás ellen... Húst, halat, tejet, mézet fogyasztottak, és bőségesen rendelkeztek fűszerekkel. Coboly és egyéb vadak prémjét viselték, arany, ezüst és gyöngy úgy fordult elő földjük folyóvizeiben, akár a kavics...

A szkíta nép ugyanis olyan kemény volt, hogy minden megpróbáltatást elviselt, nagytermetűek voltak és bátrak a harcban... A szkíták említett népe a harcban kemény volt, lóháton gyors, fejükön sisakot viseltek, az íj és a nyíl használatában felülmúlták a világ minden népét... Amennyire távol esett a szkíta föld a forró égövtől, annyira kedvezett a (népek) szaporodásának."[467]

Az idézett részlet a nyilvánvaló különbségek ellenére számos hasonlóságot mutat Gallus Anonymus gesztájának idézett részletével. Mindkét leírás olyan képet tár elénk, amelyben egy arra érdemes nép egy termékeny, gazdag és nagy országot birtokol. Fontos, hogy a „soha senki nem győzte le" fordulat itt is szin-

466 A méhekkel kapcsolatos ókori és középkori irodalom összefoglalását lásd: MOLNÁR PÉTER: *Respvblica apum. A méhek állama mint az ideáls kormányforma modellje Guibert de Tournai-nál* (13. század közepe) in: KLANICZAY GÁBOR – NAGY BALÁZS (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére.* Budapest, Osiris, 1999. 105–119.o.

467 ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* 1. Budapest, Osiris, 2001. 10–11.o.

te kötelezően megjelenik, mondhatni, természetesen, hiszen egy ilyen országra nyilván számos vetélytárs is igényt tartott, akikkel szemben ezt a gazdag földet meg kellett védeni. Az ország gazdagságának tételes felsorolása szinte teljesen megegyezik a két szerzőnél: arany, ezüst, hús, hal, méz, gazdag föld és folyók.

A két leírás azonban számos különbséget is tartalmaz, amelyek abból fakadnak, hogy az isteni kegyelemből juttatott földek a különböző életmódot folytató népek számára más-más szempontból voltak ideálisak. Szkítia földjén nincs erdő, és nem szerepel a szántóföld sem a felsorolt javak között. Ezzel szemben Lengyelország földje erdős, méghozzá mézzel folyó erdők borítják. A szántóföld termékeny, az ökrök szántásra termettek, a parasztok dolgosak. Szkítia népe viszont a földet nem művelte, a meghatározó életforma a nomád állattartás és a vadászat volt. Talán ez a rövid áttekintés jól példázza a föld, a nép és az életforma szoros összefonódását, amelyben a föld meghatározza népének életmódját, az életmód viszont meghatározza az ideális föld képét.

Más utat választott krónikája elején országa leírására az első valóban lengyel történetíró, a XII–XIII. század fordulóján élt krakkói püspök, Wincenty Kadłubek. Krónikája megírásának célja nem az egymással marakodó Piastok cselekedeteinek megörökítése, hanem a lengyel állam, valamint intézményei: „a haza arany pillérei"[468], a törvényhozó és végrehajtó hatalom, a szokásjog: „a szokások eszményképe"[469], a világi és egyházi hatalom viszonya, valamint fejlődésük ábrázolása volt, az ő szavaival: „e köztársaság eredete, fejlődése és kiteljesedése."[470] Fontos, hogy ő nem külföldről érkezett írástudó, hanem maga is a lengyel föld szülötte, a XII. századi Kislengyelország valóságában, az ottani hagyományok között nőtt fel, helyi meséket, történeteket és énekeket hallgatott és tanult gyermekkorától kezdve. Papi személyként megismerkedett a helyi egyházi hagyománnyal, majd krakkói püspökként a fejedelmi udvar hagyományaival is. Ennek következtében krónikaíró elődjénél, Gallus Anonymusnál sokkal tájékozottabb volt a lengyel hagyomány egészét illetően, mint a messziről jött szerzetes. Mindenképpen jobban ismerte nála a helyi kollektív – vagyis a dinasztikustól eltérő – hagyományt és a Piast-dinasztiát megelőző korokból fennmaradt pogány hagyományt, amelyet ha valamelyest ismert is Gallus Anonymus, sem az ő, sem megrendelői érdeke nem kívánta ezek megörökítését. Ahogy bevezetőjében írja:

„Hacsak nem támogatnátok engem a ti tekintélyetekkel, és nem bíznék a ti segítségetekben, címzetes atyák, a saját erőmmel oly súlyos és hiábavaló terhet vállalnék fel, mintha törékeny csónakkal, veszedelmesen a mérhetetlen tengerre merészkedném. De az a helyben maradó matróz tud csónakjában áthajózni a dühöngő tenger árjain, akinek tapasztalt a hajótulajdonosa, aki a szelekhez

468 „aureas patrie columpnas" Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Prologus 2. 4.o

469 „effigies morum" uo. Prologus 4. 5.o.

470 „de huius rei publice origine, progressu et consummatione" uo. Lib.I. c1. 6.o.

és a csillagokhoz igazodva tudja azt a bizonyos hajót kormányozni. Én sem akarhattam volna inkább bármíly módon kikerülni ama hatalmas Charybdis hajótörését, ha nem tetszett volna, hogy hajócskámat a ti kedvességtek révén a ti legénységtek irányítása segítse. Ráadásul mivel nem ismerem az utat, a fák óriási sűrűségéből nem tudtam volna kitalálni, ha a ti jóságtoknak nem tetszett volna, hogy bizonyos célpontokat nekem bentebb megmutasson."[471]

Bár Wincenty mester, mint említettük, saját népe hagyományait elődjénél jobban ismerte, mivel azonban maga is magas egyházi méltóságot viselt, a kereszténység előtti hagyományból csak azt emelte be művébe, amit saját nézeteivel összhangba tudott hozni, valamint amit említett céljainak eléréséhez hasznosnak és üdvösnek vélt: „Mivel nem az a szolgálatunk, hogy Diona fiatal leánycsapatával játszadozzunk a múzsák közt, hanem mint aki a szent szenátus emelvényénél áll, hogy ne a mocsarak árnyas nádját énekeljük, hanem hazánk aranyló oszlopait. Nem agyagbabákat, hanem az atyák való arcát akarjuk kifaragni a legrégibb elefántcsontból, kiemelni a feledés öléből..."[472] Vagyis a hagyománynak elődjénél szélesebb és mélyebb ismerete, bár tudós egyházi férfiúhoz méltó módon a kor krónikaírói konvencióinak megfelelően alaposan megszűrve, mégis bekerült Kadłubek mester krónikájába, hasonlóan „a parasztok csalfa történeteitől vagy az igricek fecsegő éneketől"[473] óvó magyar kortársának *Gesta Hungarorumába*. Az ország – és egyben annak népe – leírása így lényegét tekintve különbözik Gallus Anonymus leírásától:

„Beszélte tehát egy bizonyos aggastyán, hogy élt itt valamikor egy végtelenül népes hatalom, amely előtt egy ilyen mérhetetlen királyság alig akkora megbecsülést érdemelt, mint egy iugerum [föld]. Olyannyira nem űzte őket a hatalomvágy, sem a birtoklás szeszélye, hanem az érett bátorság ereje hajtotta őket, hogy a nagylelkűségen kívül semmit sem tartottak nagyra, miként vitézségük növekedésének sem szabtak sehol határt. Nem lett volna bátorság, ha valakik méltónak találták volna arra, hogy határok börtönébe zárják. Ezen felül a szomszédaikon túli határokat győzelmük címén kőbe vésték. Ugyanis

471 „Ni vestra auctoritate suffultus, patres pretitulati, vestraque opitulatione fretus fierem, meis viribus in vanum tanti ponderis onus subirem et cum fragili lembo periculose tantam equoris immensitatem introirem. Sed securus nauta poterit in navicula residens per undas sevientis freti navigare, qui nauclerum habet peritum, qui scit eam certam ventorum et syderum moderamine gubernare. Nec valuissem quoquomodo tante caribdis naufragium evitare, ni libuisset vestre karitati meam naviculam vestri remigii gubernaculis sublevare. Nec de tanta silvarum densitate ignarus vie potuissem exire, ni vestre benignitati placuisset certas mihi metas interius aperire." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum polonorum*. Epistola. 2.o.

472 „Non enim adolescentularum inter Musas collasciuire choris, set sacri senatus assistere tenemur suggestui; non umbratiles palustrium harundines, set aureas patrie columpnas, non puppas fictiles, set ueras patrum effigies de sinu obliuionis, de ebore antiquissimo iubemur excidere" MAGISTRI VINCENTII *Chronica Polonorum*. Prologus 2. 4.o

473 ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei*. Prológus. 10.o

nemcsak a tenger innenső partján mindenütt élő népeket, hanem még Dánia szigeteit is uralmuk alá vetették. Amelynek nem gyenge seregeit először tengeri ütközetekben szétverték, azután a szigetek legmélyebb belsejébe behatolva az egész népet szegény alattvalóikként leigázták, királyukat, Kanutot is börtönbe vetették."[474]

Kadłubek mester tollából tehát csak néhány, mégis igen fontos dolgot tudhatunk meg a kezdetek Lengyelországáról. Tudósít minket arról, hogy egy végtelenül népes hatalom élt egy mérhetetlen királyságban, ami – elődjéhez hasonlóan – nem jelent mást, mint hogy a nép nagysága és az ország mérete harmóniában állt egymással. Mindig is itt éltek, nem kellett új hazát keresniük, mivel nem szenvedtek hiányt semmiben, ami szükséges volt számukra. Ezt jelentheti az a kép, amely szerint saját mérhetetlenül nagy királyságukat sem becsülték többre, mint egy iugerum földet. A kép másik jelentése pedig az, hogy e végtelen népességű hatalom nem koncentrálódott egy ember kezében, hanem egyenlően oszlott el a nép tagjai között. Magáról a népről annyit tudunk meg, hogy nagylelkűek, bátrak és erősek voltak. Hadakozásaik célja nem birtoklási vágyuk, sem hatalom éhségük kielégítése, hanem egyedül erejük és bátorságuk gyakorlása volt, mint az kiderül egy későbbi részletből: „A lengyeleket pedig lelkük erényéért, testük keménységéért, nem gazdagságukért becsülik."[475] Miután a harcban elfáradtak és szomszédaik túlsó határain oszlopba faragták dicsőségük emlékét, ki-ki hazatért saját földjére. A lengyelek ősei tehát, röviden szólva második funkciós közösségnek látszottak Wincenty mester perspektívájából. Ez a felfogás megjelenik a szkítákról, a magyarok őseiről értekező Anonymus gesztájában is:

„Nem kívánták a másét, hiszen hála sok állatuknak és elegendő élelmüknek, mindnyájan gazdagok voltak... Amikor pedig a szkíták győzelmet arattak, a zsákmánnyal mit sem törődtek, ellentétben mai utódaikkal, hanem csak a dicsőségre törekedtek."[476]

Feltűnő az azonosság Wincenty mesternek a lengyelek őseiről, valamint Anonymusnak a magyarok elődeiről szóló leírása között. Ahogy már az előző

474 „Narrabat itaque grandis natu quidam, infinitissime numerositas manum quondam hic uiguisse, aput quos tanti regni immensitas uix unius meruit iugeris estimatione censeri. Adeo illos non dominandi ambitus, non habendi urgebat libido, set adultae robur animositatis exercebat, ut preter magnanimitatem nihil magnum estimarent, ut suarum accessiones uirtutum nullis usquam terminis limitarent. Nec enim essent uirtutes, si ullis dignarentur limitum ergastulis includi. Hii etiam transfinitimorum fines sue titulis uictorie asculpserunt; non solum enim cismaritimas undique nationes, set etiam Danomarchias insulas sue coniecerant dicioni. Quarum non inualidas legiones prius naualibus fudere preliis, deinde intimis insularum precordiis infusi omnium sibi clientelam subiciunt, rege quoque ipsorum Canuto in uincula coniecto." Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.2. 7.o.

475 „Polonos autem animi uirtute, corporis duritia non opibus censeri" uo. Lib.I. c.9. 15.o.

476 Anonymus: *A magyarok cselekedetei.* 1. 11.o.

fejezetben is említettük, ilyen leírást csak egy fürge helyváltoztatásra, gyors katonai csapásmérésre alkalmas közösségről lehet adni, ezért talán nem tűnik megalapozatlannak az az állításunk, hogy Kadłubek, krónikája elején a lengyel állam létrehozásában vezető szerepet játszó lędzianok emlékét eleveníti fel.

Az ország határairól Wincenty mester leírásból egyébként nem tudunk meg semmi konkrétumot, helyesebben semmi olyasmit, ami a mai történészek többsége számára fontos lenne. Nem tudjuk meg, milyen hegyek, folyók határolták az országot, nem tudjuk meg, kik voltak a szomszédaik. Megtudjuk azonban, hogy az országot egyfelől a tenger határolta, amelyen a lengyelek ősei csatát nyertek a dánokkal szemben, másfelől pedig határaikat faragott oszlopokkal jelölték ki. Mind a tenger, mind pedig az oszlopok szimbolikájával a későbbiekben részletesebben foglalkozunk még, itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy Wincenty mester középkori olvasója számára ez a határkijelölés igen konkrét mondanivalóval bírt. A tenger viharok és szörnyek képzetét tárja olvasói elé, általánosabb értelemben pedig a teremtetlen világot, a káoszt szimbolizálja. Kadłubek tehát azt állítja, hogy az egykori Lengyelország egyfelől a teremtett világ határáig terjedt ki. Ez nem annyira képtelen gondolat, mint amilyennek első hallásra tűnik, mivel a középkori földrajztudomány sokáig úgy képzelte el Skandináviát, mint a világot északon határoló tenger szigeteit. Az oszlopok a kozmosz három régióját, a föld alatti világot, a földfelszínt és az eget kötik össze. Tehát az ország ezen oszlopok segítségével került összeköttetésbe az égi régióval, másképp fogalmazva ezek az oszlopok „tartották" az ország felett az eget, vagy ahogy Eliade mondja: „világoszlopok tartják az eget, és egyúttal megnyitják az utat az istenek világa felé"[477].

Megtudunk valami nagyon fontosat az ország közepéről is. Az első mondatban Kadłubek azt mondja, hogy a végtelen népességű hatalom „itt" volt. Wincenty mester Krakkóban, illetve annak környékén élt és írta meg krónikáját. Az „itt" tehát Kadłubek számára nem jelent mást, mint hogy az első lengyel „hatalom" központja Krakkó helyén volt. Mivel korábban említettük, hogy Wincenty mester szerint ebből a hatalomból a közösség minden tagja egyformán részesült, ebből fakadóan Krakkó helyén eredetileg hatalmi központról nem, „csak" egyfajta kultikus-szakrális központról lehetett szó, az ott lévő földöntúli erők szétáradása tartotta össze a közösség tagjait, ennek köszönhetően jött létre az említett végtelen népességű hatalom. Krakkó központi kultikus-szakrális szerepéről a későbbiekben részletesebben szólunk.

Szembetűnő a különbség a Kadłubek és a Gallus Anonymus által lefestett országképek között. A gall szerzetes országképe, mint említettük azt sugallja, hogy Lengyelország földje mindenféle javakban bővelkedik és a lengyel föld szülöttei ennek megfelelően teljesítik kijelölt feladataikat: fejedelmük uralko-

477 Eliade: *A szent és a profán, A vallási lényegről.* 29.o.

dik, és harcol az ellenséges pogány és keresztény fejedelmekkel és népekkel szemben, a lovagok harciasak, a parasztok dolgosak. Vagyis ebben az ideális országban egy hierarchikusan tagolt ideális társadalom képe rajzolódik ki, amely a gall szerzetes korának megfelelő állapotnak lehetett „égi mása". Maga a szöveg azt sugallja, hogy ez a társadalom így néz ki most (vagyis a XII. század elején), és így nézett ki mindig, a kezdetektől fogva.

Kadłubek mesternél a kezdetek Lengyelországa, vagyis annak társadalma más képet mutatott. Az általa felvázolt társadalomban mindenki egyenrangú volt, egyformán bátor és egyformán szabad. Bár ő is az örökletes monarchia híve, mint elődе, Gallus Anonymus, de tőle eltérően az örökletes monarchia intézményének legitim voltát abban vélte megtalálni, hogy a mindenkori uralkodói dinasztiát a *haza* közössége emelje fel a királyi hatalomba, és az adott dinasztia addig uralkodhasson, amíg egymást követő tagjai arra érdemesek maradnak. Kadłubeknek ezen felfogása nagyon időszerű volt a maga korában. Élénken élt még Ferdeszájú Boleszló nagy és egységes birodalmának emléke, a XII. század végének, a XIII. század elejének valósága azonban igazolni látszott a nagyszerű ősökről és az elfajzott utódokról szóló közkézen forgó nézeteket. Az elsőségért és a királyi koronáért marakodó fejedelmek legitimitásának alapja lehetett volna, ha bármelyiküket a lengyelek nagy része uralkodójának ismeri el. Erre a korszakban nem volt példa, a kezdet történelméről, a szabad és bátor lengyelek hatalmas birodalmáról szóló tanítás azonban termékeny talajra lelt a későbbi korokban. Maga Kadłubek a kezdetekre vonatkozó elméletét konkrét formába öntve saját kedvenc uralkodója, Igazságos Kázmér hatalomra kerülésére is vonatkoztatta az alábbi részletben: „Mindenki örvend, hogy Kázméré lett a hatalom...az összes provincia nagy és kis városa háború nélkül örömmel kitárja kapuit..."[478]

Ennek az ősi egyenlőségnek és szabadságnak a toposza jelenik meg a kb. egy évszázaddal később Kadłubek alapján íródott történeti munka, Mierzwa, vagy Dzierzwa Krónikájában is. A szerző leírja, hogy a szlávok őse Wandalus volt, akinek fiai Európa több mint egynegyedét birtokolják különböző királyságaikban. Ezek közül „Polónia a legnagyobb területű és az anya"[479]. Később ezt az állítását megerősíti „Az általánosan Polóniának mondott terület keleten terül el, természetes javakban gazdag, kerülete hatalmasabb, mint számos különböző nagy tartományé, egykor a tartományok leghíresebbje, legelőkelőbbje és úrnője. Mert ő számos gyermek termékeny szülőanyja volt, akiket a természet régtől fogva előkelő termettel, nagy erővel, finom külsővel ékesített. Valamely saját évkönyvek leírásában azt találtam, hogy az említett Wandalustól, a lengyelek atyjától körülbelül Ahasverus királynak Eszterrel történt házasságáig (i. e.

478 „Omnes Kazimiri gaudent subesse imperio... omnium urbes prouinciarum ac municipia sine bello gratulanter patefiunt" Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.IV. cc.7–8. 147.o.

479 „Polonia maxima terrarum et mater" Miersuae *Chronicon*, 2. In: *MPH* t. II. 164.o.

480. – T. L.) Polónia nem törődött azzal, hogy királya, vagy fejedelme legyen, az ő cselekedeteikről vagy csatáikról körülbelül a mondott ideig semmiféle említés nem esett, mert a régiség az idők hanyagságának dajkája, a hálátlanság anyja, ezért elpusztította a felejtés." [480]

Mierzwa, vagy Dzierzwa elődeihez hasonlóan egy gazdag és hatalmas ország képét tárja elénk, amelynek szülöttei finom, előkelő külsővel és nagy erővel (szó szerint: tölgyfa keménységével) rendelkeztek, és közöttük teljes volt az egyenlőség. Ennek a krónikának van azonban az idézetből is kiderülő két jelentős újítása. Az egyik, hogy először említi Lengyelországot a szlávok szülőhazájaként, sőt anyjaként, ezáltal a területet kiemeli az Európa negyedét birtokló szlávság soraiból, kicsit később pedig a tartományok úrnőjeként említi, amivel megerősíti előző állítását. Nem csak azért fontos ez, mert saját országát a központba állítja, hanem azért is, mert a krónikák közül éppen ez az első, amely rögtön a mű elején, vagyis az egyik legkiemelkedőbb helyen az országot egy nőalakkal azonosítja. A másik újításáról, arról, hogy a fontos eseményeket megpróbálja valamilyen általánosan ismert konkrét időponthoz kötni, e könyv témájánál fogva bővebben nem szólok, a középkor emberének idő percepciója egy esetleges későbbi tanulmány témájául szolgálhat.

A témánk szempontjából fontos következő krónika, a *Maioris Poloniae Chronica*, azaz a *Nagylengyelországi Krónika*. Ez utóbbi krónika – néhány későbbi betoldástól eltekintve – a XIII. század végén, pontosabban 1295–96 táján születhetett korábbi krónikák, évkönyvek és Szent Szaniszló nagyobbik legendája alapján, vagyis az előbb idézett krónika részletnél korábban. A számunkra érdekes részlet a mű elején található, és egyike az említett későbbi betoldásoknak, és feltehetően Mierzwa, vagy Dzierzwa krónikájánál későbbi időből való.

„Azt írják a legrégibb kódexekben, hogy Pannonia az anyja és eredete minden szláv nemzetnek... Ezen pannonok közül három testvér, Pannak, a pannonok fejedelmének fiaiként születtek. Közülük az elsőszülöttet Lechnek, a másodikat Rusznak, a harmadikat Csehnek nevezték. Ezek hárman saját magukból és nemzetségükből megsokasodván, a lechiták, a ruszinok és a csehek (akiket bohémeknek is neveznek), három királyságát birtokolták, jelenleg is birtokolják és a jövőben is övék lesz, ameddig csak úgy tetszik az isteni akaratnak;

480 „Est namque Polonia communiter dicta regio in partibus orientis sita, rebus opulenta, ambitu spatiosissima, quam plurimis magnis provinciis distincta, quondam famosissima princeps et domina. Haec enim multorum fuit olim fecunda parens natorum, quos proceritate staturae, virium robore, aspectus venustate natura inibi est solita dotare. In descriptione quorum suorum annalium hoc inveni, quod a dicto Wandalo patre Polonorum usque ad tempora regis Asueri Hester mariti regem habere seu principem Polonia non curaverit, de ipsorum etiam actibus seu bellis usque ad dicta tempore nulla fit mentio, quia antiquitas temporis negligentiae nutrix, mater ingratitudinis, hanc delevit oblivio." MIERSUAE *Chronicon*, 3. In: *MPH* t. II. 165.o.

közöttük az elsőbbség, a főhatalom és az egész birodalom feletti legfőbb akarat mindig is a lechitáknál lesz, ahogy az egyrészt a krónikákból, másrészt a határaikból is kitűnik...

A Rajna pedig és a Duna a teuton nemzetség nagyobb folyója, a Vandalus, az Odera és az Elba pedig Lengyelországé és a Cseh királyságé. Ez utóbbi három folyó körül lévő egymással határos és ezekhez kapcsolódó középső területeket is egykor birtokba vették, és amelyek, mint ismeretes, még ma is a birtokukban vannak, egészen az Északi-tengerig...

Miután Lech nemzetségével végig bejárta azokat a felettébb tágas erdőket, ahol a Lengyel Királyság terül el, elérkezett végül egy bizonyos szép fekvésű, halban gazdag, vadállatokkal bőven ellátott helyre – ugyanott sátort vert és azt kívánván, hogy ott építse meg első lakhelyét maga és övéi védelme céljából, így szólt: „Rakjunk hát fészket!" Innen nevezik ma is ezt a helyet Gnieznónak, vagyis *fészekrakásnak*."[481]

A részlet ismeretlen szerzője rögtön műve legelején Pannóniát az összes szláv nemzet anyjának és őshazájának nevezi, tehát Mierzwához hasonlóan az őshaza itt is nőalakban jelenik meg. A részlet újdonsága abban áll, hogy a lengyel történeti hagyományban először a lengyelek őshazáját nem valamely lengyel területen, hanem attól távolabb, Pannóniában véli megtalálni. Nem egyedülálló jelenség ez, hiszen már sokkal korábban az oroszoknál a *Nesztor-krónika* szerzője is hasonlóképpen vélekedett:

„Hosszú időn keresztül a szlávok a Duna mentén éltek, ahol most a magyarok és a bolgárok földje van. Ezek a szlávok szétvándoroltak a földön, és aszerint nevezték el magukat, hogy melyik helyen telepedtek le, így a Morva folyóhoz érkezők, letelepedvén morváknak nevezik magukat, másokat cseheknek neveznek... Azok a szlávok, akik a Visztulához érkezvén letelepedtek,

481 „Scribitur enim in vetustissimis codicibus quod Pannonia sit mater et origo omnium Sclauonicarum nacionum... Ex hiis itaque Pannoniis tres fratres filii Pan principis Pannoniorum nati fuere quorum primogenitus Lech, alter Rus, tercius Czech nomina habuerunt. Et hii tres hec tria regna Lechitarum, Ruthenorum et Czechorum qui et Bohemi ex se et sua gente multiplicati possederunt, in presenti possident ac in posterum possidebunt quamdiu divine placuerit voluntati, quorum maioritas semper apud Lechitas et dominium ac tocius superioritatis imperii, prout tam ex cronicis quam ex gadibus apparet, semper habebatur...

Nam Renus et Danubius sunt gentis Theutonice fluvii maiores, Vandalus vero Odra et Albea Polonie et Bohemice regnorum. Circa hos autem tres fluvios ultimos medias quoque regiones inter easdem obtinentes ac adherentes eisdem olim possederant et adhuc usque ad mare Septentrionale possidere cernuntur...

Postquam autem Lech cum sua progenie nemora latissima ubi regnum Polonie consistit peragrasset, tandem veniens ad quendam locum amenissimum agris fertilissimum piscium et ferarum habundancia repletum tentoria sua fixit in eodem ibique primam habitacionem pro sui et suorum conservacione edificare cupiens dixit: Nidificemus! Unde et locus ille usque ad presens Gnezna, id est nidificacio, appellatur." *Chronica Poloniae Maioris.* (Prologus) MPH SN VIII. Warszawa, PWN, 1970. 4. és 6–7.o.

ljachoknak hívják magukat... Ugyanígy azokat a szlávokat, akik a Dnyeperhez érkezve, ott letelepedtek, poljánoknak hívják"[482]

Pannóniának, mint a szlávok őshazájának a szerepeltetése a középkori krónikákban abból az aktuális ismeretből fakadt, hogy ez a tágas térség, amelyet olyan arányosan körbevesznek a Kárpátok és az Alpok, egyben az a hely, amelyet az egyes szláv népek minden irányból körbevesznek. Logikusnak tűnt tehát, hogy a szlávok erről a helyről rajzottak szét mind a négy világtáj felé. Egy másik megfontolás abból indult ki, hogy a legtöbb európai nép magát Noé fiától, Jáfettől származtatta, akinek egész nemzetsége együtt érkezett Pannoniába, vagyis *Európa közepére*, ahonnan azután a későbbiekben egyes utódai tovább vándoroltak.

Azzal, hogy őshazaként Pannóniát jelöli meg, a *Nagylengyelországi Krónika* írója egyszersmind bevezeti a vándorlás motívumát is, csatlakozva ahhoz az európai krónikaírói konvencióhoz, hogy saját közösségét valamelyik ókori néptől származtatja (a három szláv testvér apja, egyszersmind Pannonia névadója a görög mitológiai Pán), egyúttal konkrét formába öntve a szláv testvériség gondolatát a cseh Dalimiltól átvett Lech–Cseh monda lengyel változatának leírásával.

Tehát Pán három fia, Lech, Cseh és Rusz, Pannoniát elhagyva új hazát kerestek és találtak maguknak. Érdekes a megfogalmazás, miszerint királyságaikat a múltban, a jelenben és a jövőben is birtokolni fogják. Ennek a mondatnak akkor (és később is) igen nagy politikai és ideológiai jelentőséget tulajdonítottak, hiszen leírásakor, a XIV. században, a Lengyel Királyság minden erejét és hatalmát mozgósítani igyekezett, hogy a Német Lovagrendtől visszaszerezze a XIII. századtól kezdődően elorozott „ősi" lengyel területeket. Ezeket a területeket a *Nagylengyelországi Krónika* szerzője igyekszik pontosan behatárolni, méghozzá kétféle képpen. Először leírja a különböző szláv népeket, majd megjegyzi, hogy ezek mindegyike adót fizetett a lechitáknak Szerzetes (vagyis Megújító) Kázmér idejéig. Ezek után pedig egy érdekes megállapítást tesz, melynek lényege, hogy Lengyelország területét a Visztula, Odera és Elba folyók között és azok körül elteülő területekkel azonosítja (lásd *5. térkép*). Ez a

482 „По мноꙁѣхъ же врѣменѣхъ сѣли сѫть Словѣни по Доунаеви, кдѣ ѥстьнынѣ жгорьска ꙁемлꙗ и блъгарьска. Отъ тѣхъ Словѣнъ разидошѧ сѧ по земли, ипроꙁъвашѧ сѧ имены своими, къдѣ сѣдъше на которѣмь мѣстѣ, ꙗкопришьдъше сѣдошѧ на рѣцѣ именьмь Морава, и проꙁъвашѧ сѧ Морава, а дроуꙁии Чеси нарекошѧ сѧ,... Словѣни же ови пришьдъше сѣдошѧ на Вислѣ, и проꙁъвашѧ сѧ Лѧхове,... Тако же и ти же Словѣне пришьдъшѧ сѣдошѧ по Дънѣпроу, и нарекошѧ сѧ Полꙗне..." (Po mnozěchъ že vrěmeněchъ sěli sutь Slověni po Dunajevi, kъdě jestь nyně ugor'ska zemlja i bl'garska. Otъ těchъ Slověny razidošja sja po zemli, i prozъvašja sja imeny svoimi, kъdě sědъše na kotorěmь městě, jako prišьdъše sědošja na rěcě imenymь Morava, i prozъvašja sja Morava, a druzii Česy narekošja sja... Slověni ovi prišьdъšja sědošja na Vislě, i prozъvašja sja Ljachove... Tako že i ti že Slověne prišьdъše sědošja po Dъněpru, i narekošja sja Poljane...) *Latopis Nestora* c.3. 553.o.

módszer ismert a Genezisből, ahol az Édenkert folyók által öntözött területként jelenik meg, valamint ugyanígy folyók segítségével határozza meg a csehek első hazáját Kosmas is a XII. század elején, amikor azt mondja, hogy a csehek ősatyja szálláshelyének a Vltava és az Ohře folyók közötti területet választotta.[483] A betoldás szerzője fontosnak tartja megemlíteni, hogy hármuk közül az elsőszülött Lech volt, és mind a krónikákból, mind határai tágasságából kitűnik, hogy tekintélyben és uralkodásban is ő volt az első.

Különleges az a hely, ahol Lech, a lengyelek őse letelepedett. Miután sokáig vándorolt a későbbi Lengyel Királyság területén található hatalmas erdőségekben, egy nagyon barátságos helyre érkezett. Ez a megfogalmazás tulajdonképpen vizuálisan megfogható igazán, és egy égi jelet rejt magában, amikor is a sűrű sötét erdőben fiaival és egész nemzetségével együtt sokáig bolyongó Lech fejedelem hirtelen az erdők által körbevett tágas, világos és termékeny helyre ért.

„Az emberek a bekerített szent területen elhagyják a profán világot... itt, a bekerített szent területen léphet kapcsolatba az ember az istenekkel; kell lennie tehát egy felfelé vezető „ajtónak", amelyen át az istenek leereszkedhetnek a földre, és az emberek szimbolikusan felemelkedhetnek az égbe... a szent tér alkotja a „nyílást" felfelé, és biztosítja a kapcsolatot az istenek világával.

Minden szent térhez valamilyen hierophánia kapcsolódik: benne tör át a szentség, amely kozmikus környezetéből meghatározott területet kiemel és minőségileg megváltoztat.

Sok esetben még a szó szigorú értelmében vett theophániára, hierophániára sincs szükség: elegendő egy jel, amely tudtul adja a hely szentségét. (...) Mert a jel, amelyben vallásos jelentőség lakozik, valami abszolútumot hordoz, és véget vet a viszonylagosságnak és zavarodottságnak. Parancsoló módon hírt ad magáról valami nem evilágról való szentként, és ezzel irányt szab, bizonyos viselkedést ír elő"[484]

Természetes hát Lech azonnali elhatározása, hogy letelepszik azon a helyen, amely a sötét erdők után világosságával, vagyis „felfelé nyitottságával" az égi jelet szolgáltatta, és amelyet három kimondott jó tulajdonsága tett különlegessé: termékeny föld, halban gazdag víz és vadállatok sokasága. Bár nem mondatik ki, de hozzá kell tennünk egy negyedik fontos tényezőt: ember által nem lakott vidékről van szó, vagyis ez a terület immár az elsőként érkezettek jogán mindig a lengyeleké kell, hogy legyen. Itt veri fel sátrát és építi fel első hajlékát saját maga és az övéi védelmében, és nevezi el „Fészekrakásnak". E helyről terjed el a lechiták nemzetsége, amely – mint az kiderül a részletből – a legnagyobb királysággá lesz a szlávok birodalmában, és amelynek minden szláv ország soká-

483 „inter duos fluvios, scilicet Ogram et Wlitauam primus posuit sedes" COSMAE PRAGENSIS *Chronica Boemorvm.* Lib.I. c.2. 6–7.o.

484 ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 20–21.o.

ig adót fizet. Az egész leírás egy egységes és harmónikus folyamatot ábrázol: a régi haza, az egykori központ elhagyása, egy új központ, egy fészek felépítése, vagyis egy új közösség létrehozása, amiből szétterjed az új hatalom, mely kiterjed az összes többi szláv területre is. Fontos megjegyezni, hogy a szerző, víziója megerősítésére a számmisztikát hívja segítségül: három testvér – Lech, Cseh és Rusz, három folyó – Visztula, Odera és Elba, három tulajdonság – termékeny föld, halban gazdag víz és vadállatok sokasága. Ez éppen három hármasság.

Az eddig említett egymást követő krónikák mindegyikében voltak olyan elemek, amelyek eltértek a korábbi krónikák leírásától, mégis a XV. századra ezek az eltérések harmónikusan összeálltak egy egységes országképpé, amely országkép általánossá vált az egyes lengyel területek mindegyikében. Az ország helyzete az utolsó Piastok idején stabilizálódott, az 1410. évi grünvaldi győzelmet követően pedig Lengyelország végsősoron egy kelet-európai nagyhatalommá vált, amely aktívan alakította az európai politikát, ezzel egyidejűleg pedig Jagelló Ulászló, valamint Jagelló Kázmér hosszú uralkodása idején az ország a belső fejlődés ritka szép szakaszát élte, amely két tényező hozzájárult a lengyelek nemzeti integrációjának megerősödéséhez. Az említett folyamatok megkivánták, hogy az új nagyhatalomnak egységes, az ország súlyához méltó, immár a kor szelleméhez illő, a humanizmus jegyeit magánviselő történelme legyen, melynek megírása Jan Długosz nevéhez fűződik.

Długosz szintetizálja és továbbfejleszti elődei munkásságát. Hatalmas művének első könyvét az ország leírásának, valamint a lengyelek 964-ig tartó történelmének szenteli. Ezen belül külön részben foglalkozik az ország mitikus és valóságos leírásának, részletesen leírja a „lengyelek" útját Bábel tornya alól Pannonián keresztül (a *Nagylengyelországi Krónika* betoldásához hasonlóan) egészen Lengyelországig, az ország megszerzését, megvédését és gyarapítását. Művének eme első könyvében számos újítást vezet be. Mint azt már korábban említettük, új rendező elvként bevezeti a szoros kronológiát, ami azt eredményezte, hogy a lengyelek előtörténete ugyan mintegy ezer évvel rövidebb lett, ugyanakkor folyamatossá vált és eltűntek belőle a korábban meglévő lyukak, valamint számos antagonizmus (lásd: Nagy Sándor és Iulius Caesar).

Korábban, a polánokkal kapcsolatban, művéből idéztük Cseh fejedelem honfoglalását, és utaltunk arra, hogy szerinte a lengyelek a síkságot tartották ideálisnak arra, hogy ott megtelepedjenek. Most a lengyel honfoglalással, és a lengyel föld leírásával kicsit részletesen foglalkozunk. Előzményként meg kell említenünk, hogy mind Gallus Anonymus, mind Kadłubek és Mierzwa (vagy Dzierzwa) krónikájából, amelyek az autochton elméletet igazolják (vagyis hogy a lengyelek elődei mindig is itt éltek), mind pedig a *Nagylengyelországi Krónikából,* amely bevezeti a vándorlás motívumát, az derül ki, hogy a később Lengyel Királyságként, vagy egyszerűen Poloniaként definiált területen a

lengyelek előtt nem élt semmilyen más közösség, vagy embercsoport. Lássuk tehát, milyen is volt a Lech fejedelem által elfoglalt terület:

„Lech tehát a legtágasabb térséget szerezte meg, melyet óriási erdők, ligetek, puszták, elhagyott vidékek borítanak, és minthogy öröktől fogva számos folyam, patak és víz szinte teljesen körülfogja és öntözi, bizony jó földje van. Ott letelepedett és azt elsőként foglalta el, hogy azt ő és utódai örököljék, és birtokba vegyék. A lengyel táj bő termésű, szépek a gyümölcsei, finomak a halai, jó a vize; a táj hangos a vadászatoktól, bővelkedik nyájban és gulyában, méze édes, lovak számára megfelelő, tömve van madarakkal, gazdag vasban és ólomban, híres a viasza, sűrű a vaja. Bár termékenysége a legtöbb helyen inkább a kaszálható, mint a szedhető (növényi) kultúrának felel meg, ligetes vidék, és ezért gazdag nyájakban és bővelkedik tejben, füve dús. Számos területen gyenge, száraz és természeténél fogva meddő a föld, mindazonáltal ligetes, és különféle fákkal van beültetve: vagy a méhészet kedvéért, vagy a nyáj legeltetéséért, ezért sehol sem teljesen kihasználatlan... Bor helyett sört isznak, amit búza-, vagy árpamagvakból készítenek. Sóban pedig olyannyira gazdag, hogy a sót inkább bányásszák, mintsem főzik. A talaj fagyos a hótól, síkos a jégtől, a levegő pedig egészséges a szélfúvásoktól. Egyáltalán nem ismeretesek a földrengések, amit más területek rendszeresen kénytelenek eltűrni, egészen a városok és falvak romba dőléséig és elpusztulásáig és a hegyek széthasadásáig, sem az árvizek, hacsak nem ritkán és rendkívüli időben; és több évre megőriz bármiféle károsodás nélkül mindenfajta gabonát, amelyek a szomszédos és vele határos Pannoniában egy év elteltével a férgek és legyek zsákmányává válnak. Vannak (az országban) még kén- és timföldbányák, melyek nem eléggé termékenyek; nincsenek azonban természetes hőforrások."[485]

485 „Lech itaque (...) regionem latissimam, silvis, nemoribus et borris vastam, solitudinibus et desertis et quisbusdam perpetuis pene indaginibus septam, pluribus fluminibus, torrentibus et aquis irriguam, glebam quidem bonam habentem... reperiens, in ea consedit eamque sibi et suc posteritati hereditandam et possidendam primus cepit. (...) Regio Polonica fecunda frugibus, amena fructibus, deliciosa piscibus, sapida lacticiniis, clamosa venacionibus, copiosa armentis et gregibus, dulcis mellibus, commoda equis, referta alitibus, dives ferro et plumbo, gloriosa cera, crassa butiro, esto in plerisque locis abscisa magis quam separata culture respondet fecunditas, nemorosa regio, et ideo dives pecoris et abundans lactis herbifera. In plerisque locis ergum atque ieiunum solum et natura sterile, nemorosum tamen et arboribus varii generis consitum et pro aluearibus apum, aut pascendo pecore nec usquequaque ociosum... ceruisia pro vino utitur, quod ex cerere tritici, ordei, aut siliginis fiat... Salis vero adeo gravida, út sales in illa magis extrahant, quam decoquant. Rigide nivibus et lubrica glacie, aura et ventorum flatibus salubris. Terre motuum, quos alie regiones frequenter usque ad ruinam et internicionem civitatum et vicorum et scissuram alpium paciuntur, sed et alluvionum, nisi pro raro et quasi prodigioso tempore, prosus ignara, frumenta cuiuslibet generis in annos plures et tempora absque omni lesione conservans, que apud vicinam et finitimam regionem Pannonicam, si anni unius spacium excesserint, in vermes et muscas evadunt. Habet et sulphureos montes, parum tamen feraces, et aluminosos, sed balnea naturalia non novit." Dlugossius, Joannes: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*

Długosz jól láthatóan használja Gallus Anonymus rendszerét, vagyis azt, hogy Lengyelország az isteni gondviselés által Lechnek és utódainak olyan országot adott, ahol a természet különböző alkotó elemei teljes harmóniában vannak. Elődeinél sokkal differenciáltabb képet alkot, amely kitér nemcsak a föld, a víz és a levegő harmonikus egységére, nemcsak a gabonatermesztés, erdőgazdálkodás (méhészet, vadászat), állattartás együttes meglétére, az égi, földi és vizi állatok bőségére, hanem arra is rámutat, hogy a különböző adottságú területeket miként tudják saját maguk számára más-más módon hasznosítani a lengyelek.

Fontos a természeti csapások hiányáról szóló tudósítás is. Nem más ez, mint a levegő, a föld és a víz harmóniájáról szóló pozitív állítás megerősítése a hozzájuk kapcsolódó negatív képzetek hiányának kiemelésével. Hiszen az egészséges levegő, a halban gazdag víz és a termékeny, ásványokban gazdag föld képzetéhez hozzáteszi, hogy Lengyelországban nincs nagy meleg, amelyben elszeaporodnának a kártevők, nincsenek földrengések, amelyek elpusztítanák az emberek lakhelyeit, valamint a hegyeket (és tegyük hozzá, hogy a kolostorokat, amelyek számos esetben a hegyekre épültek), és néhány ritka kivételes esettől eltekintve nincsenek árvizek sem.

Długosz eme ismertetőjében közvetve, vagy közvetlenül megemlít néhány foglalkozást, amelyeket ez által a többinél is jellemzőbbnek tüntet fel. A földművelésen kívül ilyen a kertészet, a halászat, a ló- és marhatenyésztés, a vadászat, a méhészet, a vas-, ólom- és sóbányászat, a sófőzés. Az is érdekes, hogy az arannyal és ezüsttel szemben, amelyet elődei a föld gazdagságának fokmérőiként gyakran emlegetnek, előtérbe állítja az ipari nyersanyagokat, a vasat, az ólmot, a ként, a különböző fákat és a timsót, valamint a sót, amely viszont a kereskedelemben és az állam bevételei között játszik jelentős szerepet. A humanista krónikás már nem úgy látja népét, mint elődei, akik számára a legfontosabb jellemvonás a harcias bátorság és a legyőzhetetlenség, hanem inkább egy a békés termelőmunkához idomult harmadik funkciós közösséget lát, amely mai szóhasználattal remekül prosperál.

Azért fontos erre is odafigyelni, mert ebből is látszik, hogy Długosz műve egyfajta átmenetet képez a középkori és újkori történetírás között. Długosz is leírja azokat a mitikus elemeket, amelyeket elődei, ezeket még egységes rendszerbe foglalja, de már kiegészíti a saját kora számára fontos elemekkel és jelenségekkel. Éppen ennek a történetírói technikának eredményeképp az utána következő történetírók a XVI–XVII. században már nem, vagy csak kevésbé ismerik fel a középkori mítoszokat, azokból már csak az érdekesebb tartalmúakat írják le, illetve írják át, hiszen számukra a különböző, a pogányság és a korai lengyel kereszténység idejéből származó szimbólumok már

Lib. I. Warszawa, PWN, 1964. 72–73.o.

mást, vagy éppenséggel semmit nem jelentettek. Meg kell azonban említeni, hogy a föld, az ország földje állandó jelkép, amely ugyan kismértékben módosul, továbbra is az egyik legalapvetőbb kiindulási pont lesz a következő korok nemzedékei számára.

Długosz követői a föld mítoszát illetően igazán fontos újításokat már nem tesznek. Bár a XVI. századtól éppen Długosz nyomán néhány történész: Maciej z Miechowa, Marcin Kromer, stb. a lengyelek őshazáját Sarmatiában vélik megtalálni, a lengyel föld mítosza nem változik, inkább – furcsa módon – megsokszorozódik. A XVI. századtól nemcsak Lengyelország kulturális aranykora, hanem a nemesi arany szabadság kora is kezdetét veszi. A szinte korlátlan nemesi demokrácia az élet minden területére kiterjed, a lengyel gabona oly bőségben terem, hogy ellátja a nemességet, a felesleget pedig jó áron el lehet adni, mivel egész Európában keresett. A lengyel nemes joggal érezte, hogy birtoka, amelyen jobbágyai fölött pallosjoggal rendelkezett, nem más, mint egy királyság. Egy korábbi cikkemben[486] idéztem Józef Ponętowski írását azzal kapcsolatban, hogyan nézett ki az ideális nemesi birtok. Ponętowski írása szemléletesen világítja meg, mit is értek a lengyel föld mítoszának megsokszorozódásán:

„Nem akarom, hogy a mi nemesünknek többje legyen, mint egy jó faluja: benne száz fegyelmezett, helyben született jobbágy, a vett földek is ennek megfelelően. A faluban kőtemplom legyen, ellátva biztos jövedelemmel, a plébánia csak a helybélieknek szolgáljon. A falu mellett malom, három kerékkel; a birtok régi módon felszerelve. A sörfőző közelebb az udvarházhoz, időről időre főzzön sört. Itt a sörfőzde mellett legyen tüzifa raktár, mögötte komlóültetvény, a konyha mögött pedig konyhakert. A szérű, mint egy liget, az istálló pedig tele legyen. A birtokot két oldalról erdő szegélyezze, a harmadikról leereszthető halastó, a negyedikről rétek. Körbe legyenek tágas legelők, jó fűvel. A vidék legyen termékeny, de nyugodt, a víz jó, az erdő legyen közel, egy vagy két mérföldön belül."[487]

Az eddig vizsgált ország-leírások minden eleme benne van ebben a rövid, eredetileg gazdasági céllal írt kis részletben. A szerző által használt felszólító igemódból is látszik, hogy az egész szöveg egy óhaj, vagyis egy ideális birtok utáni vágy. Az ideális birtok pedig ugyanolyan, mint a Gallus Anonymus és Długosz által leírt ideális ország: Lengyelország. Megvan benne a termékeny szántóföld, az erdők, jó víz, halastó, tele istálló, sörfőzde, fegyelmezett jobbágyok. A leírásban az éggel való folyamatos kapcsolatot a falu közepén álló kőtemplom tartja, benne a birtokost és jobbágyait kiszolgáló lelkésszel. Az

486 TAPOLCAI: *Szarmatizmus és gazdasági hanyatlás a 17–18. századi Lengyelországban.* in: Gazdaság- és társadalomtudományi füzetek IV. *Tradíciók és modernitás, Közép- és kelet-európai perspektívák* Budapest, 1996. 135–151.o.

487 PONĘTOWSKI, JÓZEF: *Ziemianin.* (ford: T. L.) in: GOSTOMSKI, ANZELM: *Gospodarstwo.* Wrocław, Ossolineum, Biblioteka Narodowa S. I. nr. 139. 1951. 124.o.

egész kép egybevág Kadłubek állításával is, miszerint a lengyelek szemében „egy ilyen mérhetetlen királyság alig akkora megbecsülést érdemelt, mint egy iugerum"[488], amely teljesen önellátó és a nemesi testvérek egymás szomszédságában oly szabadon élhetnek, mint Wincenty mester által megörökített őseik és így együttesen alkotnak egy hatalmas országot. Az idézett kép 1588-ból való, és a nemesi birtok, vagyis a társadalom alapegysége szempontjából mutatja be az emberek és a föld viszonyát.

A következő két részlet viszont az egész bemutatására törekszik, különböző szepontokból. Mindkettő idézet a XVII. századból való, két olyan szerzőtől, akiket mind saját koruk, mind pedig az utókor a szarmatizmus vezető szószólói között tartott és tart számon. Mindkét műre jellemző, hogy megírásukat egy Lengyelországot ért külső támadás tette szükségessé. Az első támadás nyugatról jött egy könyv formájában, amelyre a választ Łukasz Opaliński adta *Polonia Defensa* című könyvében 1648-ban. A második – immáron valóságos – támadás kelet felől érkezett török seregek formájában és a választ Sobieski János, a korona nagyhetmanja Chocimnál 1673-ban, majd Wacław Potocki *Transakcya wojny chocimskiej* című eposzának lapjain adta meg. Opaliński könyve közvetlenül a Hmelnyickij felkelés kirobbanása előtt íródott, egy olyan Lengyelországban, amely a több mint száz évig tartó gazdasági növekedést, a politikai vívmányokat, a kultúra produktumait illetően egy kis hunyorítással akár ideális is lehetett. (lásd 6. térkép) Az egyre szaporodó társadalmi, gazdasági, politikai és egyéb hibákra éppen Opaliński fivére, Krzysztof hívta fel a figyelmet szatíráiban[489]. Potocki műve huszonöt évvel később egy olyan országban íródott, amely az említett negyed századot végig háborúkban töltötte, mely háborúk legtöbbször az ország területén folytak, elpusztítva a lakosság majdnem harminc százalékát, a városok és falvak nagy részét, jelentős területi, gazdasági és presztízsveszteségeket okozva, nagymértékben hozzájárulva a lengyel társadalomban meglévő idegengyűlölet felszításához és saját múltbeli értékeibe való bezárkózáshoz. A két mű megírása közötti időszak adta Henryk Sienkiewicz legnépszerűbb művének, a *Trilógiának* témáját. Ez az időszak, amikor a kívülről jövő támadások és az ország belső konfliktusai egyaránt olyan nagymértékű összefogást igényeltek (volna) a lengyelségtől, amely például szolgálhatott a nagyhatalmak határai által szétszabdalt XIX. század végi, XX. század eleji lengyel társadalom számára. Opaliński műve tehát arról szól, hogy mennyire ideális ország most (ti. 1648-ban) Lengyelország, Potocki műve pedig arról szól, hogy mennyire ideális volt az idők kezdetén. Nézzük először Opaliński művét. Ebben a könyvében John Barclay skót szerző *Icon Animorum* (London, 1614) című szatírikus művének Lengyelországra vonatkozó felszínes, néhol rosszmájú állításaira válszol:

488 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum*. Lib.I. c.2. 7.o.

489 Opaliński, Krzysztof: *Satyry*. Wrocław – Kraków, itd. Ossolineum, Biblioteka Narodowa s. I. nr. 147. 1953.o.

„Vajon illendő-e elintézni a mi valóban kegyes és termékeny Ceresünket, számos tartomány és nép táplálóját ilyen felszínesen és gyorsan, sőt mi több ilyen igazságtalan állítással, és ilyen túlságosan könnyű tollal átrepülni felette? Mert hiszen ama számos várossal és városkával meghintett Batávia, amely biztosan nem e tenger (ti. a Balti-tenger – T.L.) partján fekszik, mindenek előtt a mi kenyerünkből él. És amint valaha Szicília, azután Egyiptom szállította Rómának az élelmet és a gabonát, úgyszintén mi is nemcsak az egy Batáviának, hanem más számos nemzetnek élelemraktára vagyunk. Ezért bizonyos, hogy Spanyolországba, sőt Itáliába is szállítják a mi gabonánkat, és ezzel a gabonával táplálkozik és tartja el magát Európa jelentős része...

Tudni kell, hogy Gdańskba csak a Visztula mellett elterülő, vagy más, bele torkolló folyók mellett fekvő legközelebbi környékről szállítanak gabonát. Vagyis ez alig Lengyelország egyharmadáról származó jövedelem; hozzá kell tenni, hogy ezzel egyidőben sok terményt szállítanak ki a szomszédos Sziléziába és Pomerániába, amelyeken sokéves háború pusztított és tarolt. Ehhez az összeállításhoz jön még Ruténia kis része, amely olyan különlegesen termékeny és oly gazdag termést terem, hogy nemcsak százszoros gyümölcsöt hoz... hanem ami még csodálatra méltóbb, nemegyszer egy vetés két termést hoz (a második azokból a kalászokból, amelyekből kihullottak a gabonaszemek). És nem szükséges gyakoribb művelése, mint egyszer egy évben. Nem kell, ahogy egy másik költő mondja, kövér trágyával jóllakatni a földet, csak valamennyire megmozgatva a termőföldet, magvakat szórva bele, egyszerű faággal elboronálni és ebből lesz a legbőségesebb termés. Mivel egy ilyen buja és termékeny terület nem képes sem elfogyasztani, sem kivinni a gabona fölösleget, ezért az élelmiszer nagyon olcsó...

Tudni kell, hogy Lengyelországban [a méhek] két fajtája él, a házi és az erdei méh...

A méhek nem létezhetnek királynő nélkül, elvesztése esetén elpusztul és szétesik a társadalom. Ami pedig e köztársaság fő tartópillére, a méhek az egyenlőség leglelkesebb hívei. Mert ahogy Plinius mondja, soha nem élnek egyedül, hogy ne legyen különbség a munkában és a táplálkozásban. Ezért úgy vélem, hogy ez a forma felettébb dicséretereméltó mértékletességgel párosul; náluk a királyi hatalom törvények által visszafogva, a nemzet és a hivatalnokok befolyása által korlátozva van, hogy ne váljék tirannisszá. Különösen, amint az ismert, ama legfelsőbb hatalom meg van fosztva fullánkjától, hogy a biztonságot és egységet inkább a polgárok jóindulata (amelyet az uralkodó iránt kell mutatniuk), mintsem a félelem (ahogy tirannoszok esetében szokásos) biztosítsa...

Nincs olyan nemzet, amely oly pompásan és méltósággal utazna, mint mi... Amíg más nemzeteknél még a patriciusok sem tartják szégyennek, hogy szánal-

mas kocsikon, levágott farkú sovány gebéket befogva utazzanak, nálunk nem utazna így semelyik nemes, tekintet nélkül állapotára és vagyonára...

Mindenki tudja, hogy mindenféle áru érkezik hozzánk a gdański piacról, Elblągból, Królewiecből, Szczecinből, Rigából és más kikötőkből. Hiszen Hollandia, az európai kereskedelem e vezetője főleg Lengyelországban értékesíti mindazt, amit Indiából szállít, Itália sehol máshol nem ad el annyi selymet, amennyit nálunk a nemesség általánosan visel. Nem beszélek a németekről, akik lévén szomszédaink, nálunk cserélik termékeiket. A magyarok is, mint már említettem, elsősorban nekünk szüretelik a szőlőt, és érlelik legjobb boraikat, maguk pedig csak gyenge lőrét isznak. És végül említeni sem kell az ázsiai, vagyis török és perzsa árukat, amelyeket nagy mennyiségben hoznak hozzánk az örmények.

Barclay Lengyelországra támad; arra a Lengyelországra, amely az élethez szükséges minden jómóddal és gazdagsággal rendelkezik, a költővel együtt mondom róla: a föld, melynek elég saját gazdagsága.

Mindenek előtt van ezüstünk... Ugyanazokon a helyeken gálmát bányásznak... Ez a fém rézzel keverve sárgarezet alkot. Rezet pedig jelentős mennyiségben Bożęcin mellett bányásznak. Számos bányában rengeteg vasércet bányásznak. És mindezt Gdańskba szállítják, hogy más országok hasznára legyen. Vannak kőszénbányáink is, de ezeknek nincs semmilyen hasznuk, mert bőségesen van más tüzelőanyagunk is... Általában ritka kincs a só, amely más ételek fűszere, nálunk isteni ajándék. Isteni, mondom, mert az általánosan elfogadott vélekedés szerint ezt a kősót Istentől kaptuk Szent Kinga imádságai által, akinek útmutatásával találták meg a sótelepeket. Ezeken a helyeken (Wieliczkában és Bochniában – T.L.) óriási méretű kősó tömböket vágnak ki, mintha szikladarabok lennének, és oly nagy mennyiségben, hogy nemcsak Lengyelországnak elég, hanem Szilézia és Morvaország szükségleteit is kielégíti... A sóhoz hozzáteszem a salétromot, amely igen bőségesen található Podóliában, más tartományokban meg a kén. Említek még más javakat, amelyeket a föld nem rejt el, hanem kegyesen terem és termékenysége által táplál. Elsősorban tehát mindenféle mezőgazdasági termény, és olyan mennyiségben, amelyről röviden szóltam. Azután len, kender, gyapjú, viasz és méz hatalmas bőséggel. Szarvasmarhák megszámlálhatatlan csordái... Lengyelországból évente hatvanezer szarvasmarhát szállítanak külföldre, túl azon a mennyiségen, amelyet itthon fogyasztanak el, és ezt a tényt teljes bizonyossággal megerősíthetem. Mit is mondhatnék az erdőkből származó jövedelmekről, amelyek még nagyobbak, mint mások. Különösen az égetett hamuról, amelyet közönségesen csak káliumnak neveznek, és amelyet a posztó készítésénél alkalmaznak, vagy annak színezésére. És ezért nagy mennyiségben adják el Angliában és más tengerentúli országokban. Van elég kövünk, nemcsak használatra, hanem még a fény-

űzéshez sem hiányzik semmi, és versenyre kelhetünk más népekkel mindenféle választékosság területén és megállhatjuk a helyünket...

Ha pedig valamilyen háború fenyeget, sokan állnak be katonának. És nemcsak önmagukat áldozzák fel szívesen, hanem tehetségük szerint saját költségükön számos gyalogos és lovas zászlóaljat toboroznak, és hazájuk segítségére sietnek a bajban.

Igaz az, hogy gyűlöljük a rabságot... Erősebben gyűlöljük, mint a kígyókat és rettegünk az emberi nemnek eme gyalázatától; szeretjük azonban a szabadságot, és ami ezzel egyenértékű, értékeljük azt a szabadságot, amely hogy ne mondjam: arany, és felbecsülhetetlen értékű, amely a szellem különleges ajándéka és a jó élet jutalma. Szerencsések vagyunk, hogy ilyen a sorsunk! Áldott a mi hazánk Isten eme ajándéka folytán, annál inkább áldott, minél ritkább ezen ékszer, minél kevésbé ismert kincs más népeknél... Biztonságban élünk, nem ismerjük az erőszakot, sem a félelmet. Nem fosztogat katona, nem gyötör adószedő, az uralkodó nem nyom el és nem kényszerít ránk terheket... Ilyen boldogan éljük életünket, amelynek teljességéhez nem hiányzik semmi, hacsak nem az öröklét."[490]

Łukasz Opaliński írását láthatóan átszövi korának barokkos műveltsége, amelyet szintén kora egyik meghatározó gazdaságtani rendszerével, a fiziokratizmussal ötvöz. Érvelését ókori szerzők műveiből vett idézetekkel támasztja alá, példái az antik Rómát idézik. A nyugati polgárság patriciusként jelenik meg, az abszolút monarchia tiranniszként, Lengyelország köztársaság, stb. Ugyanakkor országát már nem magában szemléli, hanem a világkereskedelemben szerinte elfoglalt helyének megfelelően. Az idézett részletben jelen van a posztóiparáról híres Anglia, a távol-keleti tengeri kereskedelmet folytató Hollandia, megjelennek a gyarmatok, az egész világ, amely a különböző térségek áruit adja-veszi. Lengyelország gazdagságát a benne található *hasznos* dolgok sokasága és bősége adja, valamint az, hogy ezt a bőséget megosztja a világ, de legalább is Európa nemzeteivel és népeivel. Külön foglalkozik az egyes gazdasági ágazatokkal: a földműveléssel, állattenyésztéssel, a vas, ezüst, színesfém, só és kőbányászattal, a faiparral, kocsigyártással, színesfém kohászattal, stb., valamint az ezekhez kapcsolódó szállítással és cserekereskedelemmel. Ha ebből a szempontból nézzük a művet, biztosan állíthatjuk, hogy az nem más, mint egy Lengyelország gazdaságát és társadalmi viszonyait propagáló munka.

E hasznos dolgok mindegyike azonban magából a lengyel földből terem, amelyet a szerző Ceresnek nevez, aki az ókori Rómában az aratás és a földművelés istennője volt. Rögtön műve elején találkozunk azzal az állítással,

490 Opaliński, Łukasz: Obrona Polski. (ford.: T. L.) in: *Wybór pism*. Wrocław, Ossolineum, Biblioteka Narodowa, S. I. nr. 172. 1959. 146–197.o.

hogy Lengyelország-Ceres a különböző népek és tartományok táplálója. Bőségesen táplálja saját népét, és a feleslegből más népeket is eltart. Ez a termékeny föld gazdag mindenben, ami fontos és hasznos saját népe számára. Akár a korábbi középkori krónikákban, itt is megjelennek a kövér szántóföldek, a sűrű erdők, dús legelők, melyeken hatalmas marhacsordák, nemes paripák legelnek, a gabonával teli hajókat ringatják a bővizű folyók. Az erdőkben élnek a méhek, akiknek társadalma most már nem a középkori királyságok hierarchikus társadalmának, hanem a polgárok (értsd: nemesség) egyenlőségén alapuló ideális „nemesi köztársaságának" képét tárják elénk. Megjelenik az isteni gondviselés is, amelynek köszönhető a só, valamint az a politikai berendezkedés, aminél már csak az öröklét lehet jobb. Az általam közölt részlet egészéből kitűnik, hogy Lengyelország nem más, mint a földi mennyország, amelyen egy arra érdemes, kiválasztott nemzet lakik. Békében élnek, de ha háború jön, mindenki mind életét, mind vagyonát a haza üdvének oltárán feláldozni kész, mivel szeretik a szabadságot, de gyűlölik a rabságot és elnyomatást (akár a méhek). Ugyanúgy, ahogy Gallus Anonymusnál, a szabadság itt is megkülönböztető jegy, jutalom a jó életért, kincs, amely más népeknél ritkaság.

Fontos és érdekes, hogy bár Opaliński más korban más kulturális háttérrel, más társadalmi, politikai, ideológiai közegben, a korábbiaktól eltérő céllal írta művét, annak Lengyelországra és a lengyel nemzetre vonatkozó részei szinte minden egyes elemükben megegyeznek a középkori szerzők műveinek Lengyelországra vonatkozó elemeivel. Azért fontos, hogy ezt tisztán lássuk, mert ezeknek a középkor óta meglévő elemeknek az állandósága a változó körülmények között azt jelenti, hogy a bennük rejlő pozitív tartalmak, szimbólumok és jelképek a lengyelség számára állandó értékekké váltak.

Még egy nagyon fontos momentumra érdemes rávilágítanunk: Lengyelországnak a világban elfoglalt helyére. A hely szó itt elsődleges értelemben szerepel. Lengyelország a gondviselés jóvoltából neki juttatott javakból táplálja „Európa nagy részét", az ebből származó jövedelméből pedig olyan gazdagságra tesz szert, amiből a világ minden táján megtermett vagy előállított termékek legjavát meg tudják vásárolni, ezért a kereskedők nagy örömmel és busás haszon reményében elsősorban ide szállítják azokat. Lefordítva ez a kép azt jelenti, hogy Lengyelország a világ közepe, ahonnan minden jó szétáramlik a világba, és ahová a világ javai visszaáramlanak.

Mindaz, amit Opaliński leírt, negyed századdal később már csak elveszett aranykorként élt az emberek emlékezetében. Jöttek a kozák háborúk, majd a svédek, oroszok, erdélyiek. A háború után az ország soha azelőtt nem látott belső válságba jut. Kiűzik a társadalmi változások iránt legfogékonyabb ariánusokat, az ellenreformáció végleges győzelmet arat. A Lubomirski által kirob-

bantott polgárháború az ország maradék erejét is elveszi. A valaha termékeny földek parlagon maradnak, a porig rombolt falvak és városok újraélesztésére nincs elég ember. János Kázmér lemond a trónról. Az „idegen" Wazák után végre egy igazi „Piast" kerül a trónra Michał Korybut Wiśniowiecki személyében, de a hozzá fűzött reményeket erélytelen uralkodása hamar szétfoszlatja. Ebben a helyzetben éri Lengyelországot a török támadás, amelynek visszaverése felemészti az ország legvégső tartalékait is. Ekkor írja meg Wacław Potocki *Transakcya wojny chocimskiej* (A chocimi háború lefolyása) című eposzát. Az invokációban az elveszett aranykor képei között megjelenik a korábbról ismert termékeny föld képe:

„A Föld, emberi erőszak nélkül, önként,
Eke nélkül, nem szedret, gazt és konkolyt,
Hanem tiszta gabonát szült. Mi az üszög s a csenkesz,
Az ember nem tudta, s az oltatlan fák egész évben
Mézet, leveket és gyönyörű fügét
Adtak...[491]
„Atyáitok szent képeit nézzétek,
Míg áll a világ, azok nem sérülnek,
Nézzétek, s a talmi díszek hiú árnyát hagyjátok,
Szarmata Bellonánál Ők a példáitok:
Mert Ők a királyi kalácsból nem kaptak,
Nemcsak huszár századokat, de ezredeket állítottak"[492]

Potocki művének fő célja az volt, hogy emléket állítson Jan Sobieski nagyapjának, Jakub Sobieskinek, aki résztvevője volt az első, 1621. évi chocimi csatának, valamint saját rokonainak, a Lipski család tagjainak, akik szintén részvettek mind az első, mind a második chocimi csatában. Művének számos részletében azonban megjelenik a kezdet mítosza, mind a földre, mind az azon élő lengyelekre vonatkozóan. A föld itt is nőként jelenik meg, aki a gazdag termést emberi beavatkozás nélkül „szüli", jótéteményei között itt is szerepel

491 „Ziemia też dobrowolnie, bez ludzkiej ciemięgi,
Bez plugu, nie kąkole, chwasty i ostręgi,
Czyste zboża rodziła: co śnieć, co kostrzewa,
Nic znał człek, więc rok cały nie szczepione drzewa
Miody, soki, oliwy i rozkoszne figi
Dawały...
uo. 5.o.

492 „Patrzcież na świątobliwe ojców swych obrazy,
Które, dokąd świat stoi, nie uznają skazy,
Patrzcie, a kinąwszy cień marnych ozdób płony
Ich się imcie przykładem sarmackiej Bellony:
Bo ci nie mając chleba królewskiego bułki,
Nie rzkąc roty usarskie, lecz stawiali pułki"
uo. 93–94.o.

a méz, kiegészítve a gyümölcslevekkel és az olajjal. A nőiség olyannyira fontos, hogy egy másik helyen Potocki Opalińskihoz hasonlóan Ceresnek nevezi Lengyelország földjét: „Felkelt már termékeny Ceres"[493] Ez a leírás nem terjed ki az erdőkre, folyókra és az égre, mert ezekről Potocki bővebben ír eposza különböző részeiben, ahol évszakokra bontva ad részletes leírást a földről. A korábbiakban leírtaknak megfelelően a termékeny föld mindig együtt jár a hősies, harcos néppel, amely földjét minden körülmények között hajlandó és képes megvédeni. Ezt támasztja alá az ősatyák képe, akik, nem királyuk pénzén, hanem saját erejükből állítanak fel huszárszázadokat, sőt ezredeket is, hasonlóan az Opaliński által leírtakhoz. Bár a huszárság képe antagonisztikus az ősöket illetően, Potocki szándéka a példamutatás, és ennek legmegfelelőbb módja, mint korábban és később is, a lengyel ősök hősiességének és hazaszeretetének bemutatása volt.

A központok

A központok mitikus szerepe és jelképrendszere olyannyira összetett, hogy ebben a fejezetben egy rövid általános bevezető után csak az ország tényleges központjaihoz, vagyis az egyes mitikus fővárosokhoz, Gnieznóhoz, Krakkóhoz és Kruszwicához, valamint az ország két legjelentősebb kultikus központjához, a Kalwaria-hegyhez és Jasna Górához kapcsolódó legfontosabb mítoszokat tekintem át.

A korábbiakban láttuk, hogy a premodern társadalmak embere számára a tér soha nem homogén. A mitikus térnek különböző részei vannak, amelyek közül jelentőségükben kiemelkednek a központok:

„Az a vallásos tapasztalás, hogy a tér nem homogén, olyan ősélmény, amelyet egyfajta „világalapítással" azonosíthatunk. Nem elméleti okoskodásról van itt szó, hanem olyan, elsődlegesen vallásos élményről, amely megelőz minden a világra vonatkozó reflexiót, mert ez teremti meg azt a „szilárd pontot", középtengelyt, amelyből minden jövőbeli tájékozódás kiindul. (...)

Érthető, hogy a szent tér e felfedezésének – ennek a kinyilatkoztatásnak – mekkora egzisztenciális értéke van a vallásos ember számára: mert semmi sem kezdődhet, történhet meg előzetes tájékozódás nélkül; a tájékozódásnak azonban valamilyen szilárd pont az előfeltétele. A vallásos ember ezért mindig is arra törekedett, hogy „a világ középpontjában" telepedjék meg. *A világot meg kell alapítanunk, hogy élhessünk benne* – márpedig a profán tér homogenitásának és viszonylagosságának „káoszában" semmiféle világ nem jön létre.

493 „Już żyzna Ceres wstała" uo. 115.o.

a szilárd pont, a „középpont” felfedezése vagy projekciója a világteremtéssel azonosul.”[494]

A világvallások mindegyike rendelkezik ilyen központokkal. A zsidó és keresztény világ közepe Jeruzsálem, az iszlám világ középpontja Mekka. Még a mai deszakralizált világunknak is van olyan mitikus jelképrendszerrel rendelkező középpontja, amelynek kisugárzása hat a különböző vallású emberek képzeletére. (Ilyen volt a nevében is „világ-központ” World Trade Center, amelynek lerombolása a muzulmán világban élő emberek milliói számára egyenértékű volt a „gonosz birodalma” elleni háború kezdetével.)

Mint azt korábban is láttuk, az egyes etnikai csoportok, majd a nemzetek kialakulása szempontjából az egyik legfontosabb tényező a kultikus-szakrális központok megléte. A Lengyelország területén élő pogány közösségek, törzsek is rendelkeztek ilyen központokkal, amelyeket egyes csoportok nevükben is megőriztek, mint például a Bajor Geográfus által is említett „Opolini”, „Sleezane”, „Prissani”, „Velunzani” stb. törzsek. A kereszténység felvétele után is megmaradt az az igény, hogy az emberek a világ középpontjában éljenek, így a „saját” világuknak saját központokat teremtettek.

„A hagyományos társadalmak egyik jellegzetessége a számukra magától értetődő ellentét az általuk lakott terület és az azt körülvevő ismeretlen és meghatározatlan tér között. A terület, amelyen élnek: a „világ” (pontosabban „a mi világunk”), a kozmosz; a többi már nem kozmosz, hanem egyfajta „másik világ”, idegen, kaotikus tér, amelyben kísértetek, démonok és „idegenek” (...) lakoznak.”[495]

A világ középpontja így már sokkal közelebb kerül. Ez a középpont nagyon sok helyen lehet és számos konkrét megnyilvánulása van. A középpont lehet egy hegy, egy fa, egy kő, vagy egy földbe szúrt bot is, de lehet az ember által (természetesen isteni mintára) épített objektum is: egy város, egy templom, egy vár, illetve palota, egy torony, vagy a saját falu, a saját ház, sátor, egy létra, vagy egy oszlop. Sőt a világ közepe lehet az egyes ember is.

„A központoknak ez a sokasága és a világ képének ez az egyre szerényebb mértékben (méretben) való ismétlődése különleges jellegzetessége a hagyományos társadalmaknak.

Ebből arra kell következtetnünk, *hogy a vallásos ember a lehető legközelebb akart élni a világ központjához.* Tudta, hogy országa a föld közepén van, hogy városa a világegyetem köldöke [lásd: «Kraków – pępek świata» – T. L.], és mindenekelőtt, hogy a templom és a palota igazi középpontjai a világnak, ám ezen túlmenően azt is akarta, hogy saját háza is *imago mundi*-ként a középpontban legyen. Más szavakkal: a hagyományos társadalmak embere csak

494 Eliade: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 15–16.o.
495 uo. 23.o.

olyan térben volt képes élni, amely felfelé „nyitott”, amelyben szimbólumok biztosították a síkok áttörését, s ezáltal lehetséges volt az érintkezés a másik, a földöntúli világgal.”[496]

A központok jelentőségét hasonlóan ítéli meg Amy G. Remensnyder egyik nemrégiben megjelent esettanulmányában:

„A XI. században a Saint Sever gascogne-i apátság készíttetett a maga számára egy gazdagon illusztrált Beatus kommentárt az Apokalipszisről. A kommentár első két folióját egy világtérkép foglalja el. Ezen három hely azonnal megkülönböztethető az apró, sematikus épületek sokaságától: Róma, Jeruzsálem és Saint Sever. E három szent hely közül az utóbbit aprólékosan kiemelték, élénkebb színárnyalatokkal festették és a térképen található bármely más helytől eltérő építészeti szerkezettel látták el. E vizuális homológiában Saint Sever a legjelentősebb a kereszténység e szent központjai között. Így ez a térkép oly módon ábrázolja a világ képét, ahogyan az apátság elképzelte – egy szimbolikus központok köré alkotott világ, amely (központok) között a legfontosabb maga a monostor.

Ez a XI. századi topográfia bemutatja, hogy milyen vizuális ékesszólással olvashatták, írhatták le, és természetesen formálták meg fizikai környezetüket, hogy azt felruházzák jelentéssel. Ráadásul, ahogy a térkép mutatja, a folyamat, amely a helyet jelentőséggel ruházza fel, bonyolult egységet alkot az identitás megnyilatkozásaival – ebben az esetben egy szerzetesi közösség identitásával, más esetekben azonban a nemzetállam, vagy az egyes ember identitásával.”[497]

Hasonló szerep jut az ország központjának, a fővárosnak. A központ jelképez mindent, ami fontos a közösség mégoly távol élő tagjai számára. Itt székel a (felkent) király, akinek dolga az ország ügyeinek vezetése, a bíráskodás, vagy az ország megvédése, szükség esetén a nép táplálása, valamint a kapcsolattartás az égi hatalmakkal, melyet saját személyében, illetve a papság segítségével végez. Az égiekkel történő állandó kapcsolattartás egyik legfontosabb kritériuma, hogy a fejedelmi, vagy királyi székhely mindig valamilyen szakrális központban, vagy annak szomszédságában legyen. Tudjuk, hogy Gniezno és Krakkó is ilyen központ volt már a pogány korban. Nem véletlen, hogy az első lengyel király saját székhelyén, Gnieznóban temettette el Szent Adalbertet. Itt alapítják az első érsekséget, és itt adja át III. Ottó diadémját, valamint Szent Móric lándzsáját I. Boleszlónak. Később Krakkóban, a Wawelben, a királyi palota közvetlen közelében helyezik el Szent Szaniszló szarkofágját.

496 uo. 37–38.o.

497 REMENSNYDER, AMY G.: *Topographies of Memory. Center and Periphery in High Medieval France.* In: ALTHOFF, GERD – FRIED, JOHANNES – GEARY, PATRICK J. (szerk): *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography.* New York – Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 193–194.o.

A központban, vagy központokban folyik a törvénykezés és a bíráskodás, itt őrzik a királyság jelképeit, a koronázási ékszereket is.[498] Ezért nagyon fontos külső támadás esetén a központ, vagy főváros védelme, mert ennek eleste az ország szimbolikus megsemmisülésével, szétesésével egyenlő. Mint később látni fogjuk, a középkori krónikások megkülönböztetnek rabló, zsákmányszerző hadjáratokat, amikor a támadó fél a perifériákat fosztja ki, majd visszavonul, valamint területszerző hadjáratokat, amikor is az elsődleges és közvetlen cél a főváros (illetve az ország vagy terület központjának) mihamarabbi elfoglalása.

E rövid bevezetés után nézzük meg részletesen, milyen képek tárulnak elénk a központokkal kapcsolatban az első középkori krónikás, Gallus Anonymus tolla nyomán. Láttuk, hogy gesztája bevezetőjében leírta az ország földjét és határait is, azonban nem ejtett egy szót sem az ország központjáról. Nem volt könnyű helyzetben, hiszen a kezdet Lengyelországának központja nem esett egybe saját korának központjával. Mégis gesztája első könyve első fejezetének első mondata kijelöli az ország közepét, illetve mégpontosabban az ország közepének is a közepét.

„Élt Gniezno várában, ami szlávul fészket jelent, egy Popiel nevű fejedelem, volt két fia, és aki pogány szokás szerint hajnyírásuk alkalmából nagy ünnepségre készült, ahova számos főemberét és barátját meghívta."[499]

Fontos megjegyezni, mint azt már korábban is tettük, hogy a „civitas" szó az adott körülmények között nem várost, hanem inkább fa- és földsánccal körülvett erődítményt jelentett, vagyis a lengyelség története Gallus Anonymus olvasatában a gnieznói fejedelmi udvarban kezdődött. Két idegen jelent meg, akik bebocsájtást kértek, és akiket durván elkergettek onnan. Ekkor az idegenek „ama várbeliek embertelenségén felháborodván, és tüstént a váraljára lemenvén, szerencsés véletlen folytán az említett fejedelem egyik földművesének kunyhója elé érkeztek, aki fiai számára ünnepséget tartott."[500] A jószándékú szántóvető behívta kunyhójába a vendégeket, akik az invitálást megköszönve így szóltak: „Jól van, érkezésünknek örvendjetek, és jövetelünk hozza javak sokaságát, és utódaitoknak megbecsülést és dicsőséget."[501]

A részletből jól látható, hogy az idegenek „felülről" érkeztek, ezzel biztosít minket Gallus Anonymus, hogy valóban Lengyelország középpontjában

498 Balzer, Oswald: *Stolice Polski 963–1138.* Lwów, nakładem TPNP z FBO, Drukarnia UJ, 1916. 35.o.

499 „Erat namque in civitate Gneznensi, que nidus interpretatur sclauonice, dux nomine Popel, duos filios habens, qui more gentilitatis ad eorum tonsuram grande convivium preparavit, ubi plurimos suorum procerum et amicorum invitavit." Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum polonorum.* Lib.I. c.1. 9.o.

500 „statim civium illorum inhumanitatem abhorrentes et in suburbium descendentes, ante domunculam aratoris predicti ducis pro filiis convivium facientis, forte fortuna devenerunt." uo.

501 „bene,... nos advenisse gaudeatis et in nostro adventu bonorum copiam et de sobole honorem et gloriam habeatis." uo. 10.o

történt ez a csodálatos, és a későbbiek szempontjából döntő fontosságú esemény. A vendégek égi mivoltával tisztában volt a későbbi *Nagylengyelországi krónika* írója is, aki a történethez hozzáteszi, hogy „a két vendéget, akikről azt hiszik, hogy angyalok, vagy némelyek szerint János és Pál vértanuk voltak"[502]. Ettől kezdve a történet, a lengyelek első eredetmítosza a szántóvető Piast kunyhójában folytatódik, vagyis a helyszín továbbra is Gniezno, de a kép perspektívája megváltozott, és a középpontba a vár helyett a kunyhó került. A történet szerint az említett kezdetektől egészen II. Mieszko haláláig és fia, Kázmér trónra lépéséig az ország központja Gniezno marad. Időközben a lengyelek felveszik a keresztséget, majd Vitéz Boleszló megkoronázása által az ország királysággá lesz.[503] Bár az ősök mind hozzájárulnak az ország területi gyarapodásához, az első konkrét határok kijelölése Boleszló feladata lesz:

„Vajon ki, ha nem éppen ő igázta le Morvaországot és Csehországot, és Prágában megszerezte a fejedelmi trónt, és saját választottaira bízta azt? Vajon ki, ha nem ő győzte le számtalan csatában a magyarokat, és egész országukat egészen a Dunáig uralma alá megszerezte? A legyőzhetetlen szászokat oly vitézséggel legyőzte, hogy országuk közepén, a Saale folyóban vasoszlopokkal jelölte ki Lengyelország határait."[504] (lásd *4. térkép*)

Talán nem véletlen, hogy a krónikás éppen Szászország közepére állíttatta Boleszlóval a vasoszlopokat. Ott ugyanis a szász hagyomány szerint már korábban is állt egy oszlop. „A 800 körül íródott Chronicum Laurissense brevé-ből tudjuk, hogy Nagy Károly egyik szászok elleni háborújában (772) Eresburg városában leromboltatta az ottani „híres Irminsul" kultikus helyi és szent faképződményt.[505] Fuldai Rudolf 860 körül ezt kiegészíti egy olyan megjegyzéssel, miszerint ez a híres oszlop az „univerzum" oszlopa, amely mindent hordoz (universalis columna quasi sustinens omnia)."[506]

---

502 „duos hospites qui creduntur fuisse angeli seu secundum quosdam Johannes et Paulus martires" *Chronica Poloniae Maioris* c.7. 13.o

503 Boleszló gnieznói koronázásának a lengyel hagyományban játszott szerepéről magyarul: BAGI DÁNIEL: *Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete" a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori magyar belpolitikával.* in: „Századok" 2003. 2. 349–380.o.

504 „Numquid non ipse Morauiam et Bohemiam subiugavit et in Praga ducalem sedem obtinuit, suisque eam suffraganeis deputavit. Numquid non ipse Vngaros frequencius in certamine superavit, totamque terram eorum usque Danubium suo dominio mancipavit. Indomitos vero tanta virtute Saxones edomuit, quod in flumine Sale in medio terre eorum meta ferrea fines Polonie terminavit." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum polonorum.* Lib.I. c.6. 16–17.o.

505 „Karlus in Saxonia castrum Aeresburg expugnat, fanum et lucum eorum famosum Irminsul subvertit." *Annales Laurissenses Minores.* in: MGH SS t. 1. Hannover, 1826. 117.o.

506 ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 29.o. az idézet: „Irminsul... quod latine dicitur universalis columna, quasi sustinens omnia." Auctoribus RUODOLFO ET MEGINHARTO *Translatio S. Alexandri.* A. 851. in: MGH SS t. 2. Hannover, 1829. 676.o.

Az Irminsul lerombolása valóban jelentős tett lehetett, mivel más frank évkönyvek, az *Annales Laurissenses Maiores*[507] és az ún. *Annales Einhardi*[508] is megemlékeznek róla a 772. évnél, sőt az utána bekövetkező csodás eseményről is, ami mind amellett szól, hogy a hely és az oszlop tényleg a világ közepe lehetett, legalábbis a pogány szászok számára.

Ejtenem kell néhány szót arról, hogyan „győzte le számtalan csatában a magyarokat" Vitéz Boleszló, és hogy „kerítette hatalmába egész országukat a Dunáig". Nem ismerünk olyan forrást, amelyikben szó lenne I. Boleszlónak a magyarok ellen vívott számtalan csatájáról. E tekintetben maga Gallus Anonymus konstruált történeti hagyományt, amely a legutóbbi időkig fennmaradt a lengyel történetírásban. Figyelmet érdemel azonban a magyarországi területek elfoglalásával kapcsolatos kitétel. A lengyel szakirodalomban általános volt az a nézet, amely szerint Vitéz Boleszló a cseh–lengyel–német konfliktus idején elfoglalta Magyarország északi területeit egészen a Duna-Tisza közéig, valamint magát Esztergomot is, és uralma alatt tartotta az 1018-as bautzeni (budziszyni) békéig. Ezt a vélekedést Gallus Anonymus krónikáján kívül a XIII. században (vagyis az említett eseményeknél több mint két évszázaddal később) keletkezett *Magyar–lengyel krónika* alapozta meg. A magyar szakirodalom általában Györffy György véleményét osztja, aki Thietmar krónikája alapján[509] arra jutott, hogy az 1003 és 1018 között többször kiújuló lengyel–német konfliktus harmadik szakaszának előzményeként Vitéz Boleszló az Istvántól hozzá átpártolt Gyulával a Morva völgyében álló magyar határvárak ellen támadást intézett 1014-ben, majd ezekből kiindulva többször rátámadt a Dunáig tartó területekre. E támadá-

507 „Eresburgum castrum coepit, ad Ermensul usque pervenit et ipsum fanum destruxit et aurum vel argentum, quod ibi reperrit, abstulit. Et fuit siccitas magna, ita ut aqua deficeret in supradicto loco, ubi Ermensul stabat; et dum voluit ibi duos aut tres praedictus gloriosus rex stare dies fanum ipsum ad perdestruendum et aquam non haberent, tunc subito divina largiente gratia media die cuncto exercitu quiescente in quodam torrente omnibus hominibus ignorantibus aquae effusae sunt largissimae, ita ut cunctus exercitus sufficienter haberet." *Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi.* MGH SRG US. Hannover, 1895. 32–34.o.

508 Eresburgum castrum cepit, idolum, quod Irminsul a Saxonibus vocabatur, evertit. In cuius destructione cum in eodem loco per triduum moraretur, contigit, ut propter continuam caeli serenitatem exsiccatis omnibus illus loci rivis ac fontibus aqua ad bibendum inveniri non posset. Sed ne diutius siti confectus laboraret exercitus, divinitus factum creditur, ut quadam die, cum iuxta morem tempore meridiano cuncti quiescerent, iuxta montem, qui castris erat contiguus, tanta vis aquae in concavo cuiusdam torrentis eruperit, ut cuncto exercitu sufficeret." *Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi.* SRG US MGH Hannover, 1895. 33–35.o.

509 „Habuit [Boleszló – T. L.] hic quandam urbem in confinio regni suimet et Ungariorum sitam, cuius erat custos Procui senior, avinculus regis Pannonici, a suis sedibus ab eodem, ut modo, antea expulsus... in civitate superius memorata, sicut in caeteris, sedulam Deus eidem [István – T. L.] concessit victoriam." *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon.* Lib.VIII. c.4. 496.o.

soknak István király és Henrik osztrák őrgróf vetett véget, amikor 1017-ben a területet és a Gyula kezén lévő határvárat visszafoglalta.[510] Okfejtését Györffy az alábbiakkal összegzi:

„Boleszló kb. annyi ideig birtokolta a magyar határvárakat, ameddig Prágában székelt, és kb. úgy terjesztette uralmát a Dunáig, mint a Saaléig."[511]

Az utóbbi időben a lengyel szakirodalom is kezdi feladni korábbi nézeteit. Jerzy Wyrozumski nagy összefoglaló művében a német–lengyel háború taglalásakor már nem beszél Boleszló magyarországi hódításairól, a háború menetét illusztráló térképet pedig úgy szerkesztették, hogy azon nem látszanak Boleszló hódításainak magyarországi területei.[512] Én azt gondolom, hogy I. Boleszlónak esze ágában sem volt Magyarország északi területeinek elfoglalása. Az I. István király ellen fellépő Gyula támogatása arra volt jó, hogy a magyar uralkodó erőit elvonja egy esetleges Lengyelország elleni katonai beavatkozás lehetőségétől.

Boleszlónak a krónikás által elénk tárt cselekedetei érdekesen árulkodnak a központ és a határ viszonyáról. A vitéz király mindhárom esetben a legyőzött országok központját, vagy közepét vette célba. Prága Csehország fővárosa. A Duna Magyarország közepén folyik ugyanúgy, mint a Saale folyó Szászország közepén. Meg kell jegyeznünk, hogy a Saale folyó említése az egykori nyugati szláv közösség emlékét rejti magában, hiszen a IX–X. században és korábban is az említett folyó mentén és a hozzá tartozó területeken a lengyelektől nyugatra élő szláv közösségek szálásterületei voltak. Gallus Anonymus számára ez a nagyon régi múlt homályán átszűrődő tény úgy jelent meg, hogy a dolog régen volt, biztosan az első – mindenképpen mitikus – király idején, lettlégyen az Boleszló, vagy akárki más. De ha már a gesztában Boleszlónak jutott a határok kijelölésének nemes feladata, legyen az övé a dicsőség, hogy a korszakban igen jó katonákként számontartott szászok földjét meghódította.

Visszatérve az előbbi részletre, Boleszló az első esetben egész Csehországot megszerzi azáltal, hogy a prágai fejedelmi trónra saját választottjait ülteti, míg a másik két esetben saját határait jelöli ki egy másik ország közepén, ami szintén a legyőzött országok megalázását jelenti. Másképpen fogalmazva, mivel a lengyelek fővárosa továbbra is Gniezno, az elfoglalt területek központjai mindenképpen elveszítik központi jellegüket, vagyis ezen túl e területek is a lengyel fővároshoz, Gnieznóhoz tartoznak. Jól megfigyelhető, hogy a lengyel hagyományban nem az ország központjában állítanak oszlopokat (noha képletesen léteznek ilyen „oszlopok" minden központban), hanem az ország határait tartják az oszlopok, ami azt jelenti, hogy az ország egésze a világ közepén van, és ezek az oszlopok az egész országot kiemelik környezetéből, és tartják fölötte az eget.

510 Györffy György: *István király és műve.* Budapest, Gondolat, 1977. 281.o.

511 uo. 282.

512 Wyrozumski: *Dzieje Polski piastowskiej (VIII w.–1370)* in: *Wielka historia Polski* t. I, cz. II. 460–465.o; valamint 30. ábra, 461.o.

A központok kiemelt szerepe figyelhető meg Boleszló kijevi hadjáratának leírásakor:

„És nem késleltette haladását városok azonnali bevételével, vagy zsákmány gyűjtésével, az ellenség szokása szerint, hanem sietett Kijevbe, a királyság fővárosába, hogy a királyság fellegvárát, egyszersmind a királyt magához ragadja."[513]

A központ, vagy főváros elfoglalása bizonyos esetekben az ország szétesését vonja maga után. Ez történik 1038-ban, amikor a belső társadalmi konfliktusoktól meggyengült Lengyelországot megtámadják a csehek:

„Időközben a szomszédos királyok és fejedelmek mindegyike a maga oldaláról bántalmazta Lengyelországot, mindegyik saját országához csatolta a határmenti városokat és várakat, vagy azokat legyőzve a földdel tette egyenlővé. És amíg Lengyelország az idegenektől oly sok igazságtalanságnak és veszteségnek volt kitéve, még ezeknél is oktalanabbul és embertelenebbül megkínozták saját lakói. (...) Végül pedig úgy az idegenek, mint a sajátjai által Lengyelország oly pusztasággá változott, hogy csaknem egészen megfosztották gazdagságától és lakóitól. Ekkor a csehek Gnieznót és Poznańt lerombolták és Szent Adalbert testét elrabolták. Akik azonban az idegenek kezétől megmenekültek, vagy akik sajátjaik lázadását elkerülték, a Visztula folyón túlra, Mazóviába menekültek, és az említett városok oly hosszú ideig elhagyatva maradtak, hogy Szent Adalbert vértanu és Szent Péter apostol templomába vadállatok költöztek be."[514]

A bomlás, szétesés folyamatának képei tárulnak fel az előbbi részletből. Az ellenség a határmenti városokat és várakat (területi központok) fosztogatja. Ez súlyos csapás, még súlyosabb a belső lázadás, de talán ez sem lenne végzetes, ha a cseh támadás következtében el nem pusztulna Poznań, és mindenek előtt Gniezno. A város pusztulásával együtt megszakadt az addigi folyamatosság, ami Piasttól egészen II. Mieszkóig fennállt. Megszakadt a szövetség, amelyet a földöntúli hatalmak Piasttal kötöttek, amelyet megerősített a keresztényné lett I. Mieszkonak Dobravával kötött házassága, és amelyet a Szent Adalbert,

513 „Nec statim tamen hostili more civitates capiendo, vel pecuniam congregando suum iter retardavit, sed ad Chyou caput regni, ut arcem regni simul et regem caperet, properavit." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum polonorum.* Lib.I. c.7. 22.o.

514 „Interea reges et duces in circuitu Poloniam quisque de parte sua conculcabat, suoque dominio civitates quisque castellaque contigua vel applicabat, vel vincendo terræ coequabat. Et cum tantam iniuriam et calamitatem ab extraneis Polonia pateretur, absurdius tamen adhuc et abhominabilius a propriis habitatoribus vexabatur. (...) Ad extremum autem tam ab extraneis, quam ab indigenis ad tantam Polonia desolationem est redacta, quod ex toto pene diviciis et hominibus est exuta. Eo tempore Bohemi Gneznen et Poznan destruxerunt, sactique corpus Adalberti abstulerunt. Illi vero, qui de manibus hostium evadebant, vel qui suorum sedicionem devitabant, ultra flumen Wysla in Mazouiam fugiebant. Et tam diu civitates predicte in solitudine permanserunt, quod in ecclesia sancti Adalberti martiris sanctique Petri apostoli sua fere cubilia posuerunt." uo. Lib.I. c.19. 42–43.o.

Vitéz Boleszló és III. Ottó közötti szövetség és barátság beteljesített. Az isteni kegyelem elhagyta Lengyelországot, aminek látható jelei voltak Szent Adalbert ereklyéjének külföldre kerülése, templomának pusztulása. A vadállatok megtelepedése Szent Adalbert templomában egyértelművé teszik azt a tényt, hogy az ország elpusztult, és benne a gonosz, kaotikius erők kerekedtek fölül. E képben a vadállatok szerepe nyilvánvaló. A mítoszok jól megkülönböztetett szereppel ruházzák fel a szelíd, házkörüli, illetve tenyésztett állatokat, mint például a bárányt, ami a türelem, az ártatlanság, és gyapja révén a gazdagság szimbóluma, valamint a szarvasmarhát, ami a bőséget és a termékenységet jelzi. A vadálla-tok, mint a farkas, vadkan és a medve, az előbiekkel szemben a gonosz képviselői, amelyek az erdők, mocsarak és barlangok mélyéről jönnek, megtámadják a rendezett világban élő embert, elragadják javait, elsősorban állatait. Megjelenésük az emberi világ központjaiban a legsúlyosabb csapások egyike.

Az ország előkelői, akik túlélték a vészt, új „országot" alapítottak Mazóviában. Ennek az országnak azonban nincs igazi központja. Nem egy konkrét városhoz, hegyhez, vagy szent helyhez kötődik, hanem egy nagy területen helyezkedik el, ami azt jelenti, hogy teljesen megszűnt a központi hatalom, valamint hogy ezt az alaktalan közösséget az égi hatalmak sem pártolták. Ezt erősíti a kép, amely szerint ezek az előkelők „ultra fluvium Wysla", vagyis a Visztulán túl alapították új országukat. Ebben a képben a Visztula „vízválasztóként", egyfajta Styxként szerepel.

Gallus Anonymus gesztájában ezután fejezeteken keresztül említés sincs az ország központjáról, csak majd II. Boleszló idején, az I. könyv 26. fejezetében tűnik fel Krakkó, hogy attól kezdve betöltse az ország központjának szerepét. A Krakkóval kapcsolatos legelső konkrét tudósítás II. Boleszló és az „áruló püspök", Szent Szaniszló konfliktusáról szól.

Másképpen ítél a lengyelek első központjáról Wincenty Kadłubek. Az első valóban lengyel krónikás kibővíti Gallus gesztáját oly módon, hogy annak első könyve elé tesz még egyet, amelyben a pogány lengyelség idejéből fennmaradt mítoszokat írja le. A későbbi krakkói püspök szerint a lengyelek első központja (név nélkül) már akkor Krakkó volt, amikor a lengyelek még boldog egyenlőségben éltek, és semmi más nem érdekelte őket, mint saját katonai dicsőségük és bátorságuk megörökítése. Idővel a lengyelek között is felütötte fejét a hatalomvágy. Szerencséjükre Krak (Gracchus!), akit a harcok során már korábban is vezérüknek tekintettek, olyan ember, akit nem fűt a hatalomvágy, de a közösség érdekében tud és hajlandó uralkodni. Gyűlést hív össze, ahol „azt ígéri, hogy nem király, hanem társ lesz az uralkodásban"[515] Krakot tehát királlyá választják, így ő lesz a lengyelek első királya. Krak király igazságos törvényeket hoz,

515 „Se non regem set regni socium pollicetur." Magistri Vincentii *Chronica polonorum* Lib.I. c.5. 9.o.

eme törvények jelentik a lengyelek polgári törvényeinek alapjait[516]. Az ország felvirágzik, de a tökéletes jóléthez el kell pusztítani a sziklák hasadékaiban lakozó szörnyet, amely naponta bizonyos számú ökröt követel a néptől. Krak utasítására és buzdítására két fia csellel legyőzi a szörnyet. A szörny szikláján híres várost építettek Krak (Gracchus) fejedelem nevének és emlékének megörökítésére, és ezt a várost Krakkónak (Gracchovia) nevezték. Mások a szörny teteme fölött összegyűlt hollók hangos károgása (a crocitatione corvorum) miatt a helyet Krakkónak nevezték. Később Krak király lányát, Wandát választják uralkodójuknak a lengyelek. Mivel országa közepén (vagyis Krakkó mellett) folyik a Visztula (Vandalus), ezért a népet vandáloknak kezdik nevezni.[517]

Eddig a mítosz rövid összefoglalása. Mint minden mítosz, ez is az idők kezdetén játszódik, akkor, amikor az alaktalan közösség[518] a szabadság, egyenlőség és vitézség boldog aranykorán túljutva megismerkedik a hatalomvágy megnyilvánulásaival. Krak lesz az első király, nevéhez kötődik a lengyel törvények kezdete, felvirágoztatja országát, és ő buzdítja fiait, hogy győzzék le a szörnyet. Ezért róla nevezik el a szörny korábbi lakóhelyén épült várost. Kadłubek azonban némiképp elszakad a helyi hagyományoktól, amikor Krak király nevét latinosítja. Teszi ezt egyrészt azért, hogy a művelt olvasóközönséggel érzékeltesse, hogy a lengyelség kezdeteinek története még az ókorba, vagyis *nagyon régi időbe* nyúlik vissza, másrészt azért, mert a Gracchus testvéreket a római hagyományban a nép érdekeit életük árán is védelmező néptribunusokként tartották számon, nevükhöz több, a kollektív érdekeket védő törvény születése kötődött.

E névváltoztatással azonban némiképp hiteltelenné tette a városnév etimológiáját. Ezért találja ki a hollók károgását (lengyelül: krakanie kruków), amely onomatopoeia a Gracchovia (Craccovia) névvel párosítva már jóval hihetőbb alapot kínál a városnév eredetére, és nem borítja fel a mítoszt, hogy a városalapítás Krak idejében, illetve halálát közvetlenül követően történt: „addig folytatták a temetési szertartásokat, amíg a városépítést be nem fejezték."[519] Ez a város minden tekintetben a birodalom központja. Egy hegyen emelkedik, amelynek hasadékában a szörny lakott, vagyis egy olyan helyen, ahol a földöntúli hatalmak tanyáztak. A gonosz szörny legyőzése után, Vanda királynő uralkodásával ez a hely az égiek oltalma alá kerül, tehát elmondható, hogy szakrális értelemben mindenképpen központ. Itt uralkodott Krak király, a fia II. Krak, itt ülésezett a szenátus (!), és Vanda királynő is itt tartotta tanácskozásait, tehát az „államigazgatás" központja is volt egyben. A város központi helyét meghatározta az is, hogy a Vanda birodalmának közepén folyó Wandalus (Visztula)

516 „iuris ciuilis nata est conceptio seu concepta natiuitas." uo.

517 uo. Lib.I. cc.5–7. 10–13.o.

518 „sine rege imperium" uo. Lib.I. c.5. 9.o.

519 „Nec prius ab exsequialibus cessatum est obsequiis, quam urbis consummatione clauderentur" uo. Lib.I. c.7. 12.o.

partján helyezkedett el. Vanda halála után sokáig az állam ismét „király nélkül bicegett tovább”[520].

Az új király választására Nagy Sándor lengyelországi hadjáratait követően kerül sor, amikor is a fortélyai által a makedón uralkodót legyőző egyszerű kézműves Lestkót választják királlyá a lengyelek. Erről részletesen szóltunk már az előző fejezetnek a lędzianokról szóló részében, most csak annyit teszünk az elmondottakhoz, hogy amikor Nagy Sándor követelését, miszerint a lengyelek fizessenek adót neki, ezek elutasítják, a világhódító háborút indít az ország központja, Krakkó ellen. Ahogy Wincenty mester tolmácsolásában a hódító írja tanítómesterének, Arisztotelésznek: „A lehiták híres-nevezetes városa pedig, amit Caraucasnak neveznek, inkább csak erővel, mint vagyonnal, inkább csak fortéllyal, mint elhelyezkedésénél fogva van igazán megerősítve.”[521]

Vagyis az országnak ugyan nincs királya, mégis megmarad az ország centrumaként Krakkó. Így volt a továbbiakban I, II. és III. Lestko idején is, akinek unokája lett II. Pompilius (Popiel) király (!), akit később felfaltak az egerek. Ezzel a történettel fejeződik be Wincenty mesternek a lengyelek „mesés történelmét” taglaló első könyve, amelyet a krónikás így summáz: „De valóban a haza ama csillagai leáldozván, a lengyelek minden erénye lehanyatlott, minden dicsőségük izzó hamuba roskadt”[522]. Érdemes megemlíteni, hogy a hamu itt kettős szimbolikával jelenik meg, egyrészt, mint az emésztő tűz terméke, másrészt a bűnös fejedelemre való utalás, hiszen a Popiel név jelentése hamu.

A második könyv a Gallustól ismert Piast-mondával kezdődik, amely, mint tudjuk, eredetileg Gnieznóban játszódik. Kadłubek kisebb-nagyobb eltérésekkel megismétli a Gallus által leírtakat, azonban elfeledkezik arról, hogy a történet helyszíne Gniezno. A város neve nem kerül szóba sem Vitéz Boleszló, sem Szt. Adalbert, sem III. Ottó cselekedeteinek leírásakor. Gniezno és Poznań 1038-ban bekövetkezett katasztrófájára, Adalbert ereklyéinek elrablására még csak nem is utal. Teszi ezt Krakkó védelmében, hiszen koncepciója szerint a lengyelek fővárosa (illetve inkább fő városa) mindig is Krakkó volt és az is marad. Wincenty mester egész krónikájából az derül ki, hogy a „haza arany pillérei” között az ország, vagyis a királyság központja, Krakkó az egyik legfontosabb és egyben a legállandóbb. Ezt a koncepciót csak műve vége felé töri meg, amikor Igazságos Kázmérnak a fejedelmi trón megszerzéséért folytatott küzdelme leírásakor megemlíti, hogy Gniezno az összes lechita anyavárosa.[523]

520 „sine rege claudicauit imperium” uo. Lib.I. c.7. 13.o.

521 „Est autem urbs famosa Lechitarum (...), quam Caraucas dicunt, plus uiris quam opibus, plus arte quam situ munitissima” uo. Lib.I. c.10. 17.o.

522 „At uero hiis occidentibus patrie sideribus etiam omne decus occidit et omnis Polonorum gloria collapsa in fauillam extabuit.” uo. Lib.I. c.19. 27.o.

523 „Nam Gnesdnensem munitionem, que est omnium apud Lechitas metropolis... proprii principatus corpori connectit.” uo. Lib.IV. c.8. 147–148.o.

A későbbi krónikások, bár Kadłubek mesés történelmének szinte minden elemét megőrzik, a lengyelség kezdeteire vonatkozó részeket azonban, úgy tűnik, hiányosnak tartották. Már Mierzwa (Dzierzwa) megtoldotta a kezdeteket azzal, hogy a lengyeleket Jáfettől származtatja, akinek utódai, közöttük Wandalus, a lengyelek őse, Lengyelországban telepedtek le. Ha igaz azonban, hogy a lengyeleket lechitáknak hívták, ahogy azt Wincenty mester állítja, akkor honnan, kitől kapták nevüket? Ha feltételezzük, hogy más népekhez hasonlóan ősatyjuktól, vagy első fejedelmüktől, akkor ez az ősatya hogyan került erre a helyre? E kérdésekre az első krónikák nem adnak választ, ezért a későbbiek a lengyelek előtörténetét megtoldották egy újabb elemmel, egyúttal egy új mitikus ciklust toldottak a lengyelség kezdetei elé. Mind Kadłubek, mind Gallus Anonymus számára egyértelmű volt, hogy a lengyelek mindig is ugyanazon a területen éltek. A *Nagylengyelországi Krónika* betoldásának szerzője a lengyel történetírásba bevezeti a szláv testvériség gondolatát és a vándorlás mítoszát. Utóbbival két hagyományt egyesít: egyrészt a nép letelepedésével kapcsolatos, feltehetőleg már a pogány mitológiában létező hagyományt, másrészt a zsidó-keresztény hagyományt, amely szerint Jáfet ivadékai Bábel tornya alól vándoroltak Európába. A *Nagylengyelországi Krónika* ezzel az újítással Wincenty mester „mérhetetlen hatalmából" (amelynek még neve sem volt), egy konkrét népet alkotott, amely kezdettől fogva első fejedelmének, Lechnek nevét örökítette át saját magára, és amelynek kezdeteitől fogva volt saját központja. Nagyon fontos momentum, hogy a honfoglalás nem máshol, mint Gnieznóban, vagyis az országnak Gallus Anonymus által említett legelső központjában történik.

Újításnak neveztük azt a gondolatot, hogy a szlávok őshazájukból, Pannoniából három fivér, három fejedelmi sarj vezetésével indultak el, ezen állításunk csak annyiban igaz, hogy a szláv népek összetartozását és szétvándorlását a szerző a három testvér képével ábrázolja. A szlávok összetartozásának tudata sokkal korábbi eredetű, ami kézzelfoghaó és nyomon követhető a róluk szóló legkorábbi hiteles tudósításoktól kezdve.[524] Ezért írja František Dvornik, hogy „a szláv egység nemcsak történetük korai szakaszában, hanem a középkorban és a modernitásban is megnyilvánul. Még a vallási elkülönülés sem tudta aláásni ezt az egységet... így a szláv egységnek eme godolata nem a XIX. században, az orosz pánszláv mozgalomban ered, ahogy gyakran hiszik. Élő volt a szláv nemzetek történetének kezdeteitől, és folyamatosan létezett a középkoron keresztül a legújabb korig."[525] (Meg kell említenünk, hogy az

524 Lásd: Tapolcai László: *Regnum Zeriuani – a szlávok közös származás tudatának legkorábbi bizonyítéka.* in: Krausz Tamás (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség. Palotás Emil professzor 70. születésnapjára.* ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2006. 301–318.o.

525 Dvornik, Francis: *The Slavs in European History and Civilisation.* New Brunswick,

idézett mű 1962-ben, vagyis a délszláv háborúk kirobbanásánál majd három évtizeddel korábban született.)

A szláv egység gondolata, ahogy erről a korábbi fejezetekben szóltunk, közvetetten megjelenik Iordanes és Prokopiosz műveiben, első közvetlen formájában pedig a Bajor Geográfus Zeriuani királyságában, majd a *Nesztor-krónikában*, valamint Gallus Anonymustól és Wincenty Kadłubektől kezdődően szinte az összes középkori lengyel krónikában. A szétválás okairól e krónikások hallgatnak, vagy különböző okokat hoznak fel, de az eredmény minden esetben hosszú vándorláson, honfoglaláson keresztül egy új, önálló szláv nép kialakulásához vezetett.

Számos ilyen vándorlást és honfoglalást ismerünk térségünkben. A lengyel krónikákon kívül dolgozatunkban már korábban említettük Prágai Kozma tudósítását a csehek, a *Nesztor-krónika* leírását a poljánok vándorlásáról, de ide tartozik Anonymus *Gesta Hungaroruma*, valamint sok más ismert európai eredetmítosz is. Nézzünk meg néhányat az említettek közül:

„Így keltek át a Havasokon és szálltak alá Ung vidékére... A szlávok... nagy tisztelettel és félelemmel álltak Álmos fejedelem szolgálatára: felajánlva neki mindazt, ami csak ellátására kellhet, miként az urakat megilleti. A föld lakosai pedig félelmükben és rettegésükben úgy hódoltak a fejedelemnek és előkelőinek, mint a szolgák. Dicsérték nekik a föld termékenységét... Ung várába bevonulva Álmos fejedelem és övéi áldozatot mutattak be a halhatatlan isteneknek, és négy napon át, lakomázva ünnepeltek. A negyedik napon Álmos, kikérvén övéi mindegyikének tanácsát és megszerezvén esküjüket, fiát, Árpádot még életében megtette fejedelmüknek és vezérüknek. Árpádot Ung nevéről Hungária fejedelmének nevezték el, és minden vitézét – miként az idegenek mondják – hungvárinak, s ez az elnevezés mind a mai napig fennmaradt széles e világban."[526]

A magyarok számára tehát Ung és vidéke több szempontból is fontos. A Havasokon átkelve Álmos vezetésével ide érkeznek először, a nép hódol előttük, a föld termékeny. Ungváron először a magyarok áldozatot mutatnak be a halhatatlan isteneknek. Szinte minden honfoglaló mítoszban megjelenik valamilyen szertartás, amellyel az újonnan érkezők köszönetet mondanak a földöntúli erőknek az új hazáért, egyúttal megpróbálják megszerezni ezen erők jóindulatát, kérve jövőbeli segítségüket a boldogulás reményében. Ungváron választják Árpádot fejedelmükké a magyarok, és *erről a helyről kapják új nevüket.*

Sok tekintetben hasonló a Kijevi Rusz megalapításának története:

„Mikor András Szinopiában tanított és Kerszonba érkezett, megtudta, hogy Kerszon közelében van a Dnyeper torkolata... és megérkezett a Dnyeper tor-

New Jersey, Rutgers University Press, 1962. xxi–xxii.o.

526 ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* 12–13. Budapest, Osiris, 2001. 18–19.o.

kolatába és onnan elindult felfelé a Dnyeperen, és isteni végzés következtében odaérkezett és megállt a hegyek lábánál a parton. Másnap reggel felkelt és így szólt a kíséretében lévőkhöz: „Látjátok ezeket a hegyeket? Ahogy ezekre a hegyekre eljő az isteni kegyelem fénye, egy nagy város kél, és sok templomot emel majd az Isten.” Felment ezekre a hegyekre, megáldotta, keresztet állított és imádkozott Istenhez, és lejött e hegyekről, amelyeken később Kijev keletkezett. (…) Volt három fivér, az egyiket Kijnek hívták, a másikat Scseknek, a harmadikat Horivnak, volt egy nővérük, Libegy. És Kij letelepedett azon a hegyen, ahol ma a Boricsev hegyszoros van, Scsek a ma Scsekovicának nevezett hegyen telepedett le, Horiv pedig a róla elnevezett Horibica nevű hegyen. És alapítottak egy várost idősebb fivérük nevében, és elnevezték Kijevnek. A város körül nagy erdő és fenyves volt, és vadállatokra vadásztak, mert bölcs és okos férfiak voltak, poljánoknak nevezték magukat, tőlük kezdődően mind a mai napig Kijevben laknak a poljánok.”[527]

Az idézett részletben néhány igen fontos dolog rejlik. Az első Szent András jóslata, miszerint e hegyeken egy jelentős város, valamint sok templom épül. A második a hegyek megáldása, az Istenhez szóló imádság és a keresztállítás, mert ezzel a cselekedetével emeli ki a helyet az ismeretlenség kaotikus állapotából, így később a Kij és testvérei által vezetett poljánok ezért találják a helyet alkalmasnak a letelepedésre. A harmadik, hogy a dombok, valamint a fivérek

527 „Онъдрѣю оучащю въ Синопии, и пришьдъшю ѥмоу въ Корьсоунь, оувѣдѣ, ꙗко иꙁ Корьсоунꙗ блиꙁъ оустиѥ дънѣпрьскоѥ... и приде въ оустиѥ дънѣпрьскоѥ, отъ толѣ поиде по Дънѣпроу горѣ, и по приключаю божию приде и ста подъ горами на березѣ. Ꙁа оутра въставъ и рече къ сѧщимъ съ нимь оученикъмъ: видите ли горы сиꙗ? ꙗко на сихъ горахъ въсиꙗѥть благодать божиꙗ, имать градъ великъ быти, и цръкъви многы Богъ въꙁдвигнѫть имать. Въшьдъ на горы сиꙗ благослови ꙗ, постави крьстъ, и помоливъ сѧ Богоу, и сълѣꙁъ съгоры сеꙗ, идѣже послѣже бысть Кыѥвъ (...) быша трии братиꙗ, ѥдиномоу имѧ Кыи, а дроугомоу Щекъ, а третиѥмоу Хоривъ, сестра ихъ Лыбедь. И сѣдꙗше Кыи на горѣ, къдѣ нынѣ оувоꙁъ Боричевъ, а Щекъ сѣдꙗше на горѣ, къдѣ нынѣ ꙁъветь сѧ Щековица, а Хоривъ на третии горѣ, отъ негоже проꙁъвасѧ Хоривица. И сътворишѧ городъкъ въ имѧ брата своѥго старѣишаго, и нарекошѧ и Кыѥвъ. Бꙗше около града лѣсъ и боръ великъ, и бꙗхѫ ловѧще ꙁвѣрь, бꙗхѫть бо мѫжи мѫдри и съмысльни, нарицахѫсѧ Полꙗне, отъ нихъже сѫть Полꙗне Кыѥвѣ и до сего дьне.” (Onъdrěju učjaščju vъ Sinopii, i prišьdъšju jemu vъ Korъsuň, uvědě, jako iz Korъsunja blizъ ustje dъněprъskoje… i pridě vъ ustje dъněprъskoje, otъ tolě poide po Dъněpru gorě, i po prikljućaju božiju pride i sta podъ gorami na berezě. Za utra vъstavъ i rěče kъ sjuščimъ sъ nimъ učenikъmъ: Vidite li gory sija? Jako na sichъ gorachъ vъsijajetь blagodatь božija, imatь gradъ velikъ byti, i crъkъvi mnogy Bogъ vъzdvignutь imatь. Vъšьdъ na gory sija blagoslvi ja, postavi krъstъ, i pomolivъ sja Bogu, i sъlězъ sъ gory seja, iděže poslěže bystь Kyjevъ. (…) Byšja trii bratija, jedinomu imja Kyj, a drugomu Ščekъ, a tretijemu Chorivъ, sestra ichъ Lybedь. I sědjaše Kyj na gorě, kъdě nyně uvozъ Boričevъ, a Ščekъ sědjaše na gorě, kъdě nyně zъvetь Ščekovica, a Chorivъ na tretii gorě, otъ negože prozъva sja Choribica. I sъtvorišja gorodъkъ vъ imja brata svojego starějšago, i narekošja i Kyjevъ. Bjaše okolo grada lěsъ i borъ velikъ, i bjachju lovjašče zvěrь, bjachjutь bo muži mudri i sъmyslьni, naricachju sja Poljane, otъ nichъže sutь Poljane Kyjevě i do cego dьne.) Latopis Nestora cc.5–6. 554–556.o.

száma éppen három, és e dombok a Dnyeper partján emelkednek: A folyók és a hegyek összekapcsolódása mindig különlegessé teszi a tájat, amihez kapcsolódik a negyedik fontos részlet, a város mellett elterülő, vadászásra alkalmas nagy erdők és fenyvesek, amelyekkel párosul a férfiak készsége a vadászatra, valamint bölcsességük. A krónikás szerint éppen vadászó életformájuk miatt nevezik őket poljánoknak, vagyis síkvidékieknek, és éppen ettől az időtől – vagyis Kijev megalapításától – fogva nevezik magukat poljánoknak.

Mielőtt rátérnénk Lech fejedelem és népe honfoglalására, nézzük meg a csehek honfoglalásáról szóló mítosz legkorábbi írásban fennmaradt változatát:

„Mikor ezen elhagyatott helyekre bejött valaki, hogy ki is volt ez az ember – és bizonytalan, hogy hány lélek volt – és emberi lakásnak megfelelő helyeket keresve éles szemmel bebarangolta a hegyeket, dombokat és pusztákat, úgy vélem a Řip-hegy közelében, két folyó – tudni illik, az Ohře és a Vltava – között, ő építette az első lakhelyeket, ő alapozta meg az első házakat, és házi isteneit, amiket a vállán magával cipelt, a földre állította és örvendezett. Akkor a legidősebb, akit társai mint urukat követték, többek közt így beszélt kísérőihez:

– Ó, társaim, kik velem nem egyszer viseltétek el a fáradságos nehézségeket az úttalan berkeken át, immár álljatok meg, mutassatok be kedves italáldozatot isteneiteknek, akiknek csodálatos segítsége révén végre megérkezhettetek a végzet által egykoron nekünk rendelt hazába! Ez az, ez az a föld, amit – emlékszem – gyakran megígértem nektek, a föld, mely senkihez sem tartozik, tele van vadakkal és madarakkal, tejjel és méz nektárával folyó, és ahogy magatok is láthatjátok, a levegő is kedvező a letelepedéshez. Víz bőven van mindenfelől, és mértéken felül telve halakkal. Itt semminek nem lesztek híján, mivel senki nem fog utatokban állni. De ha már eme oly szép és oly nagy vidék a ti kezetekben van, gondoljátok végig, mi lenne megfelelő név e földnek!

Ők pedig, mintha isteni jóslat figyelmeztetné őket, így szóltak:

– Honnan találhatnánk mi jobb és alkalmasabb nevet, mint hogy Csehországnak nevezzük a földet is, hisz téged Csehnek hívnak, atyánk!

Akkor az öreg, akit megindított társai jóslata, örömmel csókolgatni kezdte a földet, boldogsággal telve, hogy a földet róla nevezték el, és mindkét karját kitárva az ég felé így kezdett beszélni:

– Üdvözlégy, végzet által kijelölt föld, amelyet ezer fogadalmunkkal kértünk mi, hajdan az özönvíz idején megfosztott emberek, s most az embereknek mintegy emlékéül őrizz meg minket épségben, és sokasítsd meg utódainkat apáról fiúra!”[528]

528 „Has solitudines, quisquis fuit ille hominum, – incertum est, quot in animabus, – postquam intravit, quaerens loca humanis habitationibus oportuna, montes, valles, tesqua, tempe visu sagaci perlustravit, et út reor, circa montem Rip, inter duos fluvios, scilicet Ogram et Wlitavam, primas posuit sedes, primas fundavit et aedes, et quos in humeris secum apportarat, humi sisti penates

Közös ezekben a mítoszokban, hogy a honfoglalás mindig egy konkrét helyhez kötődik, amely valamely szempontból kiemelkedik az összes többi, korábban látott hely közül.

„Az ismeretlen, idegen, be nem népesített (gyakori értelemben: a „mieinktől" még be nem népesített) terület egyelőre a káosz cseppfolyós, lárvaszerű állapotában leledzik. Amennyiben az ember elfoglalja, a kozmogónia rituális megismétlése révén kozmosszá változtatja. Aminek a „mi világunkká" kell lennie, azt először „meg kell teremteni" és minden teremtés példaképe a világegyetemnek az istenek által történő teremtése. (...)

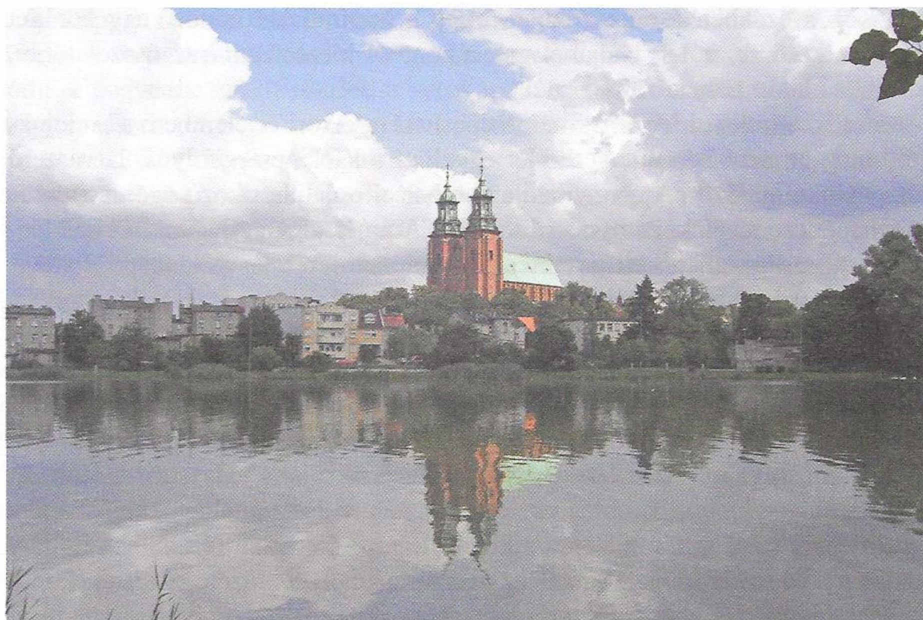
Valahol letelepedni egyet jelent e terület megszentelésével. A letelepedett népek számára, akik a nomádoktól eltérően egyszer s mindenkorra meg kívánnak telepedni valamilyen helyen, egy ilyen döntés életfontosságú, amelytől az egész közösség létezése függ. Letelepedni valamilyen helyen, azt berendezni és belakni, olyan cselekedetek, amelyek egzisztenciális választást előfeltételeznek, mégpedig annak az univerzumnak a választását, amelyet „meg akarnak teremteni" és ezáltal önmagukra vállalni. Ez az „univerzum" azonban mindig annak a példaszerű univerzumnak az utánzása, amelyet előzőleg az istenek már megteremtettek, és amelyben maguk is lakoznak: az emberi univerzum részesül tehát az isteni mű szentségében."[529]

A hely, ahol a letelepedés aktusa végbemegy, vagy valóban kiemelkedik, vagyis egy, vagy több hegy, illetve domb alkotja (Kijev három dombon épült, Ungvár az Ung folyó fölötti hegyen magaslik), vagy a hely látványa harmonikusabb, mint más helyeké (Lech a sötét erdőből kiérve egy termékeny, napsütötte ligetre bukkant). Lehet, hogy egy ritka természeti jelenség teszi egyedivé (a Řip hegyet két folyó, az Ohře és a Vltava öleli körül), vagy valamiféle égi jel érkezése figyelmeztet a hely letelepedésre alkalmas voltára. (Szent András isteni útmutatásra megáldja a hegyeket, és keresztet állít arra a helyre, ahol később

---

gaudebat. Tunc senior, quem alii quasi dominum comitabantur, inter cetera suos sequaces sic affatur: O socii, non semel mecum graves labores per devia nemorum perpessi, sistite gradum, vestris penatibus litate libamen gratum, quorum opem per mirificam hanc vobis olim fato praedestinatam tandem venistis ad patriam. Haec est illa, haec est illa terra, quam saepe me vobis promisisse memini, terra obnoxia nemini, feris et volatilibus referata, nectare mellis et lactis humida, et út ipsi perspicitis, ad habitandum aere iocunda. Aquae ex omni parte copiosae, et ultra modum piscosae. Hic vobis nichil deerit, quia nullus vobis oberit. Set cum haec talis, tam pulchra ac tanta regio in manibus vestris sit, cogitate aptum terrae nomen quod sit. Qui mox quasi ex divino commoniti oraculo: Et unde, inquiunt, melius vel aptius nomen inveniemus, quam quia tu o pater diceris Boemus, dicatur et terra Boemia? Tunc senior motus sociorum augurio, coepit terram osculari prae gaudio, gaudens eam ex suo nomine nuncupari, et surgens ac utrasque palmas tendens ad sidera sic orsus est loqui: Salve terra fatalis, mille votis quaesita a nobis, olim diluvii tempore viduata homine, nunc quasi monimenta hominum nos conserva incolumes, et multiplices nostram sobolem a progenie in progeniis." COSMAE *Chronicon Boemorum.* Lib.I. c.2. In: FRB t. II. Prága, MKČ, 1874. 5–6.o.

529 ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 25. és 28–29.o.

5. kép A gnieznói Főszékesegyház. 2009. július 16. *A szerző felvétele.*

Kij és testvérei Kijevet megalapítják. Lech szeme előtt az ég küldötteként egy sas száll le fészkére a világtengelyt jelképező fa koronájára.)

Ez a hely az adott közösség számára különböző okoknál fogva a későbbiekben is fontos marad (Ungvárról kapják új nevüket a magyarok, Kijev lesz a későbbi állam központja és névadója, Gniezno lesz a lechiták államának vallási és politikai központja). A másik közös vonás, hogy a honfoglalás minden esetben a közösség ősatyjának vezetésével zajlik (a magyaroknál Álmos, a cseheknél Cseh, az oroszoknál Kij, a lengyeleknél Lech). A harmadik közös momentum, hogy *a honfoglalás*, bármilyen hosszú legyen is a korábbi ősök sora, *mindig egybeesik a közösség kezdetével* (origo gentis), vagyis ezen a helyen kapják új nevüket, innen számítják saját uralkodóik névsorát. Így van ez a lengyeleknél is, akik Lech fejedelem vezetésével találnak új hazára. Mint korábban láttuk, itt is fontos volt a hely különlegessége. Lech tehát talált „egy gyönyörű fekvésű helyet, termékeny földet, mely telve volt hallal és vadállattal."[530] Ezt követően „ezen a helyen sátrait felállította, és mivel ugyanitt kívánta felépíteni első lakhelyét saját maga és az övéi védelmére, így szólt: Építsünk fészket! És innen ezt a helyet egészen mostanáig Gnieznónak, vagyis *fészeképítésnek* hívják."[531] Ér-

530 „locum amenissimum agris fertilissimum piscium et ferarum habundancia repletum" *Chronica Poloniae Maioris*. (Prologus). 7.o.

531 „tentoria sua fixit in eodem ibique primam habitacionem pro sui et suorum conservacione edificare cupiens dixit: Nidificemus! Unde et locus ille usque ad presens Gnezna, id est nidificacio,

dekes, hogy Gallus Anonymus szerint Gniezno „ami szlávul fészket jelent”[532], már a kész fészekre vonatkozik, a *Nagylengyelországi Krónika* szerzője még az etimológiában is (nem egészen helytállóan) a kezdeti fázisig, vagyis a fészek megépítéséig megy vissza.

Már korábban láttuk, hogy a *Nagylengyelországi Krónika* eme részletének szerzője úgy tartotta, hogy a lengyelek Lech fejedelemtől kezdve neveztetnek lechitáknak. Ahol Lech felverte sátrát, később saját maga és övéi védelmében „lakást” épített, vagyis Gniezno a lechiták első védelmi központja is volt egyben. A XIV. század közepén, a részlet megírása idején, amikor Nagy Kázmér szinte folyamatosan pereskedett a Német Lovagrenddel, hogy az általuk elcsatolt területeket visszaszerezze, Gniezno nagyobb szolgálatot tehetett az első lengyel védelmi központ jelképeként, mint szakrális központként. Ezért a részletből hiányzik az áldozatbemutatás, vagy más, a többi idézett mítoszban található szakrális elem (hacsak nem soroljuk ide magát a sátor felállítását és az első megerősített lakóhely felépítését, ami mindkettő magában is hordoz szakralitást).

Lech és utódai tehát, a *Nagylengyelországi Krónika* szerint letelepedtek „fészkükben”, ahonnan azután szétterjedtek egész Lengyelországban. Egyenlőségben éltek, csak tizenkét embert választottak a bölcsebbek és gazdagabbak

6. kép A poznani székesegyház. 2009. július 17. *A szerző felvétele.*

appellatur.” *Chronica Poloniae Maioris* c.1. uo.

532 „que nidus interpretatur sclauonice” GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.1. 9.o.

7. kép Kruszwica, az ún. Egér-torony a Gopło-tó felől. 2009. július 18. *A szerző felvétele.*

közül, akikhez vitás ügyeikben fordultak tanácsért. Amikor azonban a gallok (!) támadása fenyegetett, a lechiták hadvezért választottak maguk közül, akit Kraknak hívtak, és akinek földje a Visztula partján terült el. Krak, akinek a neve holló,[533] miután királlyá is megválasztották, várat épített a Wawel hegyen (Wøwel), amit Krakkónak neveztek. Ettől fogva, Wincenty mester hagyományát követve Krakkó lett az ország és a királyság központja egészen I. Popiel uralkodásáig. Innentől kezdve azonban megint új korszak kezdődött a lengyel központok (és egyben a krónikaírói hagyomány) történetében. A nagylengyelországi krónikaíró I. Popiel fővárosaként Kruszwicát jelölte meg. Itt halt meg a jó király, és itt választják királlyá fiát, a hitvány II. Popielt, akit végül – a korábbi történeti hagyománynak megfelelően – családjával együtt felfalnak az egerek. Kruszwica azért lett fontos, mert a Popielida dinasztia kihalásával egy új korszak kezdődik a mindenkori lengyel hagyományban, ahogy ez korábban Gallus Anonymus és Wincenty mester krónikájában is volt, mégpedig a Piastok korszaka, amely már átvezet a mitikus hagyományból a történelmi hagyományba. Lássuk, hogyan tárja elénk eme új korszak kezdetét a nagylengyelországi krónikás:

„Miután a Kosickónak nevezett Pompilius utódait gyökerestől kiírtották, az ország előkelői a fentnevezett Kruszwica városába indultak, amely akkoriban a lechiták városai között a legnagyobb és legszebb volt, hogy találkozzanak és megbeszéljék a következő fejedelem megválasztását."[534]

Tehát a nagylengyelországi krónikás számára a történelmi idők küszöbén Kruszvica lett a lengyelség központja, mivel itt élt az addigi utolsó két király, valamint itt választották királlyá II. Popielt. Logikus volt, hogy a Popielek kihalása után, egy új korszak kezdetén itt válasszanak a lechiták új királyt, mivel Kruszvica volt „akkoriban" a lechiták „legnagyobb és legszebb városa".

Nézzük meg mi lehetett az oka annak, hogy az ország középpontja néhány kilométerrel arrébb vándorolt. Ha közelebbről megvizsgáljuk az akkori politikai viszonyokat, és ezeket egybevvetjük a Piast monda első, Gallus Anonymus által leírt változatával, arra a következtetésre juthatunk, hogy a *Nagylengyelországi Krónika* szerzőjének legalább két oka volt arra, hogy az eredetileg Gnieznoban játszódó történetet áthelyezze Kruszvicába. Az első ok aktuális politikai jellegű, a másik pedig a mítoszban gyökerező ok volt.

A távolság Gniezno és Kruszwica között nem jelentős, mindenesetre nem akkora, mint Gniezno és Krakkó között, de mégis elég nagy, mivel Gniezno, Lech vezér fészke a XIII. század végi krónikás kenyéradójának, II. Przemysłnek a területén volt, Kruszwica pedig, a Popielek és az első Piastok feltételezett vá-

533 „qui latine corvus dicitur" *Chronica Poloniae Maioris* c.1. 8.o.

534 „Stirpe itaque Pompilii dicti Choszicczonis radictus evulsa proceres regni ad urbem Cruszviciensem predictam, que protunc inter urbes Lechitarum maior et formosior habebatur, convenientes ceperunt de futuri principis eleccione tractatum habere." ua. c.7. 13.o.

rosa, az ellenlábas Łokietek Ulászló birtokán, aki később maga is igényt tartott a lengyel királyi címre, sőt azt meg is szerezte.

Mint azt a későbbiekben, a Vitéz Boleszlóval, és kardjával, a Szczerbieccel kapcsolatos mítosz ismertetése kapcsán is látni fogjuk, a krónikás a maga eszközeivel támogatta II. Przemysł területi igényeit, amikor azt írta, hogy a Krakkóban őrzött kard birtokosai, a mindenkori lengyel királyok legyőzhetetlenek voltak. Ez azt jelentette, hogy burkoltan a krakkói terület megszerzését sugallta a frissen megkoronázott királynak. Hasonló okok vezethették a krónikást, amikor a Piastok első városához, Kruszwicához fűződő mítoszt írja le. A mítosz szó itt már csak fenntartásokkal említhető meg, mivel az a XIII. század végére részben elveszítette azt a szimbolikus tartalmát, amitől mítosznak nevezhetjük. Ennek az állításnak az igazolására nézzük meg az eredeti, legrégebbi írott változat Popielre vonatkozó részét Gallus Anonymus tollmácsolásában (a helyszín ott még Gniezno):

„A mondottak után az ifjú Siemowit, aki Kosistko fiának, Piastnak fia, erőben és életkorban gyarapodván, napról napra egyre derekabb lett, olyannyira, hogy a királyok királya és a fejedelmek fejedelme őt egyhangúlag (mindenki egyetértésével – T. L.) Lengyelország fejedelmévé tette, Popielt pedig utódaival együtt a királyságból gyökeresen kiírtotta. Azt mesélik a bölcs öregek, hogy mikor ezt a Popielt elűzték a királyságból, oly nagy üldöztetést kellett elviselnie az egerektől, hogy emiatt kísérete egy szigetre vitte őt, ahol egy fatoronyban addig védték a fölöttébb veszedelmes vadállatokkal szemben, amelyek oda átúsztak, amíg mindenki elhagyta a rengeteg hulla ragályos bűze miatt; a legcsúfabb halállal lehelte ki lelkét: szétrágták a szörnyetegek."[535]

Isten tehát, „a királyok királya, a fejedelmek fejedelme" az ifjú Siemowitot mindenki megelégedésére fejedelemmé tette. Ehhez viszont el kellett távolítani az ország addigi fejedelmét, Popielt, aki Isten szemében méltatlanná vált az uralkodásra, örököseivel, az esetleges későbbi trónigénylőkkel együtt. Ez meg is történt, hiszen Popielt, magzataival egyetemben, „gyökeresen kiirtotta a királyságból" (de regno... radictus exstirpavit). A kép igen szemléletes, mivel a gyökerek a *földben* vannak, vagyis ha azokat kitépjük, elpusztul a növény, magzataival együtt. A „királyságból elűzött" (a regno expulsus) Popielt azután tömegesen zaklatni kezdik az egerek. A zaklatások elől követői egy szigetre

535 „Hiis itaque peractis puer Semouith, filius Pazt Chossistconis viribus et etate crevit et de die in diem in augmentum proficere probitatis incepit, cotenus quod rex regum et dux ducum eum Polonie ducem concorditer ordinavit et de regno Pumpil cum sobole radictus exstirpavit. Narrat etiam seniores antiqui, quod iste Pumpil a regno expulsus, tantam a muribus persecutionem paciebatur, quod ob hoc a suis consequentibus in insulam transportatus et ab illis feris pessimis illuc transnatantibus in turre lignea tam diu sit defensus, donec prc fetore pestifere multitudinis interemptæ ab omnibus derelictus, morte turpissima, monstris corrodentibus, expiravit." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.3. 12–13.o.

szállítják, vagyis muszáj átkelnie a *vizen*. A szigeten egy fatoronyban védekezik, amíg kísérői el nem hagyják, és végül szétrágva az egerek által dicstelenül elpusztul. A fatorony itt nem más, mint a mítoszokban a tornyok általában, vagyis az *ég* szimbóluma. A történet tehát azt mondja el, hogy Isten mindig megtalálja ítélete végrehajtásának eszközeit (lásd: egerek), és menekülhet valaki akár földön, vizen keresztül, elrejtőzhet akár az égben is, az ítélet mindenképpen végrehajtatik. Korábban már láttuk, hogy Gallusnál milyen fontos szerepet játszik a föld, a víz és az ég harmóniája. Az általa leírt mítosz másképpen fogalmazva azt is jelenti, hogy Popiel és fiai, elutasítva az ég küldötteit, megbontották a föld, a víz és az ég harmóniáját, és törvényszerű pusztulásuk kellett ahhoz, hogy ez a harmónia újra megteremtődjön.

A *Nagylengyelországi Krónikának*, egyben a Piastoknak a születési helyén, Poznańban és környékén e mítosznak létezhettek a Gallus által leírtaktól különböző népi változatai. Az ottaniak bizonyosan tudni vélték, hogy hol történtek a leírt, vagy szájhagyomány által megőrzött események. Így az elvont szimbólumok helyét konkrét helyszínek vették át. Fontos, hogy az a „királyság", amelynek területéről elűzik Popielt és fiait, az első Piastok idején sokkal kisebb területen helyezkedett el, így biztosan nem tartozott az egykori lędzianok (illetve polánok, lechiták) legkorábbi területéhez a Gopło-tó sem, ahová a szájhagyomány az egerek által űzött fejedelmet menekítette. Ez a tó ugyanis a IX. században, a Piastok felemelkedésének kezdetén, a Bajor Geográfus tudósítása szerint, feltehetőleg a „Glopeani", vagy a modern történészek által goplannak nevezett csoport vagy törzs területén volt, tehát valóban az első Piastok „királyságán" kívül esett. A Gopło-tó azért fontos, mert ennek partján található Kruszwica, ahová a nagylengyelországi krónikás a Piast-monda helyszínét áthelyezi. A Gopło másik nevezetessége egy középkori kőtorony, amely a *Nagylengyelországi Krónika* megírása idején már állt, és a helyi hagyomány ehhez a toronyhoz kötötte, sőt mind a mai napig köti Popiel tragikus halálát (lásd *7. kép*). Azzal, hogy a krónikás a Piastok kezdeteit ugyanoda teszi, ahova a Popielidák bukását, itt is a kezdet mítoszába bújtatva azt sugallja, mint a Krakkóban őrzött Szczerbiec esetében is, hogy a Piastok országának első központja a Lengyel Királyság elidegeníthetetlen része. Ez persze már nem a mítosz, hanem a politikai elit ideológiájának körébe tartozik, számunkra mégis fontos az ország központjával kapcsolatos mítoszok továbbélése miatt.

Kruszwica tehát, a *Nagylengyelországi Krónika* szerint egészen Vitéz Boleszlóig lesz a lengyelség központja. Az első keresztény király ismét Gnieznóban székel, amint az kitűnik a gnieznói találkozó leírása kapcsán.

„Abban az időben a „Vörösnek" nevezett III. Ottó császár Lengyelországba jött, hogy meglátogassa ama Szent Adalbertnak a lakását (vagyis sírját – T. L.), akit életében nagyon tisztelt. Boleszló tiszteletteljesen fogadta őt és nagyvona-

lúan megvendégelte. Az pedig a jóért jóval fizetve királyi diadémot adott neki és birodalma társuralkodójává tette, fiának, Mieszkónak édestestvérét ígérte feleségül, és ajándékképpen Szent Móric lándzsáját és [Krisztus] Urunk szegét adta oda. Boleszló pedig Ottó császárnak a többi ajándék közt Szent Adalbert mártír karját adta a kölcsönös szeretet és a császári méltóság iránti tisztelete jeléül."[536]

A szerző ugyan nem említi Gniezno nevét, az Adalbert sírjára történő utalás azonban egyértelművé teszi az esemény színhelyét. III. Ottó és I. Boleszló találkozása az egész ország további sorsára kihatott, ugyanúgy, mint Lech gnieznói honfoglalása. Fontos volt tehát, hogy az első keresztény király központja azon a helyen legyen, ahol a lechiták ősatyja, Lech, első lakhelyét felépítette. A gondolatmenet az első ős és az első keresztény király ugyanazon helyre történő elhelyezéséről nem új, de a lengyel történetírásban mindenképpen eredeti ötlet, hiszen szimbolikájában hasonlít a Golgota szimbolikájához, ahol is Krisztus keresztjének tövében van eltemetve Ádám, az első ember. Ilyen módon Gniezno megelőzi Krakkót és Kruszwicát jelentőségében, és a központok közül többszörösen is a legelső helyre kerül. Nem véletlenül, hiszen a város, érseki székhely, egyben a Poznań-i székhelyű Nagylengyelországi Fejedelemség, és II. Przemysł Lengyel Királyságának része, valamint az összes lengyel területek egyházi központja, vagy ahogy Wincenty mester írja: minden lechita anyavárosa.

Ugyanúgy, mint Gallusnál, a *Nagylengyelországi Krónikában* II. Mieszko után szétesik az ország, majd csak Megújító Kázmér szerzi vissza. Krakkó, mint központ, csak II. Boleszló idején kerül szóba, és az ok is ugyanaz, mint Gallusnál, a király és Szent Szaniszló konfliktusának leírása.

A következő általunk megvizsgált krónikás, Jan Długosz, elődei nyomán írja le az egyes központok sorsának alakulását, de ő is változtat a kezdetek történetén. A legfontosabb változtatás a honfoglalás idejének áttétele az antikvitásból a nyugat-római birodalom bukását követő időbe. A másik fontos, bár témánkhoz nem szorosan kapcsolódó változtatása abban áll, hogy a három szláv testvér számát kettőre csökkenti, amikor azt mondja, hogy Rusz nem fivére Lechnek és Csehnek, hanem Lech fia. Ezen állításának akkor komoly politikai és ideológiai tartalma volt, hiszen azt jelentette, hogy a Jagellók Lengyelországa tekintélyét Oroszország tekintélye meg sem közelíti, sőt Lengyelországnak

536 „Huius tempore Otto imperator tercius dictus Rufus gracia visitandi sancti limina Adalberti, quem in vita valde dilexerat, Poloniam intravit. Quem Boleslaus honorifice suscepit et magnifice pertraktavit. Ipseque vicem in bono rependens Boleslaum consortem imperii ordinavit sibique dyadema regium inposuit ac filio suo Meszkoni sororem suam uterinam in uxorem desponsavit et pro munere lanceam beati Mauricii et clavem Domini Boleslao donavit. Boleslaus autem Ottoni imperatori brachium sancti Adalberti martyris in signum dilecionis mutue et ob reverenciam imperialis dignitatis inter cetera dona redonavit." *Chronica Poloniae Maioris* c.11. 17.o.

atyai mivoltánál fogva jogában áll beavatkozni a neki nem tetsző oroszországi eseményekbe, folyamatokba. Számunkra most a legfontosabb a harmadik változtatás, amellyel Długosz kiegészíti a *Nagylengyelországi Krónika* Lechre vonatkozó betoldását. A korábbiakban már láttuk, hogy Csehnek nagyon megtetszettek a hullámzó hegyek és völgyek. Lech tovább ment észak felé, és a sötét erdőségekben hosszan bolyongott, míg végül egy tisztásra ért, amely termékeny volt, és megnyilvánult benne a korábban Gallus Anonymus által leírt harmónia. Ezután jön a minket érdeklő részlet:

„Ott először a lengyelek fejedelme és atyja, Lech épített állandó lakhelyet, így hagyván abba a kóborlást és elhatározta, hogy ott fejedelmi székhelyet kell alapítani és építeni magának és összes előkelőinek, és azon a helyen kell maradniuk. Észrevette, hogy ott, a magas és égbenyúló fák közt raktak fészket a sasok. Ott ősi szokás szerint atyái isteneinek áldozatot mutatott be, és több állatot leszúrva mutatott be áldozatot, hogy neki, a fejedelemnek, valamint utódainak királyságát tegyék tartóssá, és legyenek neki és népének mind munkájuk, mind háborúik során jóindulatú vezetői és jó tervek sugalmazói. Gabonát és búzát is vetettek az új és még szűzi földbe, melyet először erőszakolt meg akkor az ekevas, mivel azelőtt még nem érintette kapa, és semmilyen ekevas sem sértette."[537]

Lech fejedelem a föld korábban leírt szemmellátható gazdagságát figyelembe véve elhatározta, hogy e helyen tábort ver, és itt alapítja meg országa központját, vagyis fészkét (gniazdo). Elhatározása helyességéről az győzte meg véglegesen, hogy a magas fák tetején sasfészket látott, amit égi jelként értékelt.

„Ha sehol sem mutatkozik jel, akkor az emberek előteremtik azt... állatok segítségét veszik igénybe; az állatok mutatják meg a helyet, amely alkalmas szentély vagy falu alapítására. Ilyenkor olyan szent formák és alakok felidézéséről van szó, amelyek lehetővé teszik a tájékozódást a homogén térben. Jelre vágynak, amely véget vet a feszültségnek és az iránytalanságból született félelemnek, vagyis abszolút támpontot teremt. (...) Mindezen esetekben állatok tárják fel a hely szentségét, ami azt jelenti, hogy az emberek nem szabadon választják a szent helyet, csupán *kereshetik* és titokzatos jelek segítségével *megtalálhatják*."[538]

537 „Ibi enim primum princeps et parens Polonorum Lech stativa figens peregrinari desiit et illic sibi et suis omnibus natu maioribus nidificandum et sedem ducalem figendum ac manendum esse decrevit; illic quoque in altis et proceribus arboribus aquilas nidificasse comperit. Ibi veteri ritu diis patriis sacrificio celebrato, quatenus principi et sue posteritati Regnum stabiliant velintque sibi et genti sue propicii tam operum quam bellorum duces ac bonorum consiliorum auctores fore, plurimis iugulatis hostiis litavit. Cerealia eciam frumenta nove virginalique terre, primum aratri dolabro violate, inserta sunt, cum antea fuerit rastro intacta, nec ullis sancia vomeribus." DLUGOSSIUS: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib.I. 106.o.

538 ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. 22.o.

Miután Lech rátalált az ideális helyre, ahol végleg letelepedhet, atyái ősi szokásai szerint ökör-áldozatot mutatott be, majd ténylegesen is, mondhatnánk, „magáévá tette" a földet. Teszi ezt a lehető legtermészetesebb módon, vagyis az „új, szűzies földet", amelyet azelőtt semmilyen szerszám nem sértett fel, ekevassal „elsőként megerőszakolja", majd „magvakat ültet belé". Nem más ez, mint egy házasági szertartás, és a házasság „elhálása", aminek résztvevői egyrészről Lech fejedelem, a lengyelek atyja, másrészről az ország, Polonia, az összes szlávok anyja (ahogy Mierzwa írta). Mindez természetesen a lechiták első központjában, Gnieznóban történt, hasonlóan ahhoz, ahogy Cseh áldozatot mutatott be a Řip-hegyen Kosmasnál, vagy Álmos Ungváron Anonymusnál. Fontos momentum, hogy a földet nem karddal, vagy bottal, hanem ekevassal „erőszakolja meg", ami egyértelmű jelzése a vándorló közösség életmód váltásának, vagyis a földművelésre való áttérésnek.

Amint az eddigiekből kiderült, a Długosz által a XV. század végén leírt mítosz a lengyelek honalapítási mítoszának egyik változata.

„Egy új terület elfoglalásakor – amikor tehát hasznosítására kerül sor – a teremtést szimbolikusan megismétlő rítusokat mutatnak be: a műveletlen területeket először „kozmosszá alakítják", s csak ezután telepítik be. (...) Úgy gondolták, hogy azt az őseredeti eseményt ismétlik meg, amelynek során Isten a teremtéssel a káoszt kozmosszá alakította. A szűzföld feltörésével valójában az istenek cselekedeteit utánozták, akik az ős-zűrből rendet teremtettek, alakot és szabályokat adva a mindenségnek. Sőt, egy terület elfoglalása csakis a birtokbavétel rítusa után válik világossá. S e szertartás a Világteremtés őseredeti cselekedetének a mása"[539].

A bárhol letelepedő közösségek tehát megszentelik az általuk megtalált új helyet, amely aktussal újrateremtik azt, megismételve a világ eredeti teremtésének aktusát.

Lech honfoglalásának ezt a változatát tehát viszonylag későn jegyezte le Długosz, azonban mind tartalma, mind pedig mitikus mondanivalója alapján valószínűsíthető, hogy ez a mítosz a kereszténység felvétele előtti pogány szlávok világteremtési mítoszának elemeit hordozza magában. Ezen állításunk az alábbi gondolat eredménye: ha Lech a honfoglalás alkalmával megismételte a kozmogónia aktusát, akkor ezt az aktust egyszer, a világ kezdetekor valakiknek már el kellett végeznie. E modell szerint a világ hierogámia, vagyis két isten termékenyítő nászaként jött létre, ami alapjaiban különbözik a bibliai Genezis által elénk tárt kozmogónia modelljétől.

Azt az állításunkat, hogy Lech honfoglalási mítosza nem másnak, mint a pogány szláv mitológia teremtés mítoszának nyomait viseli, megerősítik a cseh és orosz honfoglalási mítoszok is. Emlékezzünk arra, hogy Cseh és követői a

539 ELIADE: *Az örök visszatérés mítosza, avagy a mindenség és a történelem.* 25–26.o.

Řip hegy lábánál állítják a földre házi isteneiket, amelyeket addig a hátukon hordoztak. Vagyis ebben az esetben is, ott és akkor, a kezdeteknél megtörténik az istenek és a föld szakrális egyesülése.

A Nesztor krónika szerint Szent András isteni végzés következtében érkezik arra a helyre, ahol a Dnyeper partján álló három hegyen később Kijevet megalapítja Kij. Megérkezése másnapján Szent András imádságok kíséretében keresztet állít. Ez a cselekedete nem más, mint az addig teremtetlen világ megteremtése Isten és a föld egyesülése által, mivel a kereszt felállításához az addig érintetlen földbe egy megfelelő lyukat kellett ásni, vagy a kereszt hosszanti fáját be kellett verni a földbe. Természetesen az utóbbi mítosz már átmenetet mutat a régi pogány és a keresztény mitológia között, azonban mégis jól szemlélteti a világteremtés és a letelepedés mítoszának hasonlóságait, mivel ebben a változatban elkülönül a világteremtés és a letelepedés mítosza. Először Szent András a kereszt felállításával „megteremti" a „mi világunkat", majd később a három fivér vezetésével letelepednek ugyanott a poljánok, és megalapítják Kijevet.

A kereszténység felvételével a világ alapításának helyi mítoszai fokozatosan átalakultak, vagy feledésbe merültek, helyüket átvette a Genezis mítosza. Ezért, ha az eredeti mítosz meg is maradt, szerepe megváltozott, most már nem a világ teremtéséről, hanem a közösség, törzs, etnikum, stb. megalapításáról, és az általuk lakott föld megszenteléséről szólt. Így vált a földet megtermékenyítő istenség a lengyelek első fejedelmévé, és így lett a földet szimbolizáló istennőből Polónia, az összes szlávok anyja, valamint a föld középpontja is így lett Gniezno, a lengyelek legkorábbi ismert központja.

Długosz idején Gniezno jelentősége már sokkal kisebb volt, mint korábban, az első Piastok idején. Bár itt volt az ország első számú vallási vezetőjének, interregnum idején az ország elsőszámú közjogi méltóságának, a prímás érseknek székhelye, miután a lengyel királyi székhely Krakkóba költözött és Szent Adalbert testét a csehek Prágába vitték, a város elveszítette egykori méltóságának nagy részét:

„Gniezno, a lengyelek második metropolisza, inkább névleg nagy, mint valójában, inkább egykori hatalmának csillogásáról, mint új fényéről híres, és ha nem terpeszkedne rajta a prímás székesegyháza, sokak számára ismeretlen volna. Az összes lengyel város anyja, a fészekről nevezték el Gnieznónak, az első lengyel fejedelem, Lech alapította, mivel először itt telepedett meg családjával és rokonaival, és itt mind királyi székhelyt, mind várost emelt, amelyet az eseményről Fészekenek neveznek, amiben kevés öröme telt, mivel amikor sok lengyel várost szült, magát kiürítette, bővelkedik elhagyott telkekben. Legnagyobb boldogsága [az volt, amikor] Szent Adalbert mártír testét Poroszországból átszállították legnagyobb templomába."[540]

540 „Gnezna, altera Polonorum metropolis nomine magis quam re et veteri pocius splendore

Lech fejedelem családjának kihalása után a lengyelek sokáig nem választanak fejedelmet, hanem egy tizenkét fős tanács hivatott arra, hogy az ország dolgaiban és az emberek egymás közötti vitás ügyeiben döntsön. Miután azonban az egyenetlenség és a hatalomvágy felüti fejét (ahogy ezt Kadłubeknél is láttuk) fejedelmet választanak Gracchus személyében. Ez a Gracchus nem más, mint a római közársaság néptribunusai – Caius és Tiberius Gracchus – északra menekült testvérének leszármazottja, aki miután fejedelemmé választják, megalapítja Krakkó városát:

„Először tehát egy magas hegyen, amelyet a helybéliek Wąwelnek neveztek, és amit a Visztula hullámaival körbefolyt, és amelynek tetején egy tágas és gyönyörű fennsík van, királyi várat épített; majd pedig, hogy annak ellenálló képességét, tekintélyét és ékességét erősítse, a vár közelében egy várost alapított, melyet ugyancsak a Visztula folyó öntöz, és amelynek saját nevét átadva, azt Grakkóviának nevezte. (...) Az őt fenyegető legerősebb féltékenység és irigység Gniezno városát fogta el, amiért tekintélyes hatalmát és különösen méltóságának eszményképét kisebbítette, és hajdani ragyogását elhomályosította."[541]

Gracchus-Krak tehát először a várat építi fel, ami egyben országa központja, majg csak ezután fog hozzá a város építéséhez. Érdekes, hogy Długosz Krakkó alapítását Krakhoz köti, vagyis abban Kadłubektől eltérően Kraknak aktív szerepet ad. Kadłubek ugyan szintén Krakkal kapcsolja össze Krakkó megalapítását, de megemlíti, hogy Krakkót a nép építette a fejedelem halála után, de addig folytatták a halotti szertartásokat, amíg a város fel nem épült. Ez a megjegyzés igen fontos, mert a különböző vallások mindaddig nem tekintenek valakit halottnak, amíg a halotti szertartásokat és a halott temetését be nem fejezték. Ilyen módon Kadłubek implicite azt mondta, hogy Krakkó még Krak életében, de már aktív közreműködése nélkül épült fel.

Az idézett részletben rejlő másik jelentős mozzanat Gniezno és Krakkó szembenállása, amely Długosz korában mindenképpen fennállt. A lengyel–litván perszonáluniók idején Krakkó nemcsak Lengyelország fővárosa, hanem

quam novo lumine insignis, et nisi primacialis ecclesia illam diffunderet, ignorata a plerisque foret. Omnium tamen Polonicalium urbium mater, a nido vocitata Nidus, a primo quoque Polonorum principe Lechone fundata, et quoniam ibi primum cum familiis et cognacionibus constitit et tam regiam quam urbem erexit, Nidus ex eventu appellata, eo vel solo parum felix, quod cum plures urbes Polonicales parturierit, se ipsam exinanivit, lacunnis ferax et solo; beati tamen Martiris Adalberti corpore ex Prussia in maiorem ecclesiam translato felicissima." DLUGOSSIUS: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* Lib.I. 110.o.

541 „inprimis itaque in edito colle, qui ab incolis Wąwel nuncupabatur et que undis suis Vysla abluebat, latam et speciosam planiciem in summitate habente, arcem regiam construit; deinde pro eius firmiori subsistencia, amplitudine et decore urbem haud procul ab arce ab eodem flumine Visla fundat irrigatam, eique ex suo nomine nuncupacionem adaptans Graccouiam vocat. (...) Vehemenciori autem emulacione et livore Gneznensis civitas ei infesta esse cepit, quod cfasces primarias et precipue dignitatis specimen illi detraxerit et priscum suum obtenebraverit candorem." uo. 125.o.

nagyon gyakran a litván nagyfejedelem tartózkodási helye is, így jelentősége túlnő az ország határain. Számos esetben éppen ezért a krakkói püspök jelentőségében és tekintélyében elhomályosította a gnieznoi érseket, ami nemcsak az érsek, hanem Gniezno számára is hátrányos volt.

Krak életének csak egyik jelentős mozzanata Krakkó felépítése. A másik, talán még ennél is jelentősebb tevékenysége a lengyel törvények megalkotása volt.

„Akármilyen (törvényt) alkotott és szentesített, azt a lengyelek sok nemzedéken és korszakon át, mint legigazságosabb törvényeket, mintegy isteni kinyilatkoztatásként hirdették, mivel az általa alkotott törvények megfelelő és igazságos voltán túl a törvényhozó iránti szeretetet és elismerést, annak személyes tiszteletét, megbecsülését tette hozzájuk, éppúgy a félelmet is."[542]

Krak törvényei ugyan igazságosak voltak, de megismertették az addig egyenlőségben és szabadságban élő lengyelekkel a törvényhozó – a király – személye iránti tiszteletet, sőt a félelmet is. A király nemcsak mint törvényhozó állt a többiek fölött, hanem a Wawel hegyén magasodó vára is azt sugallta, hogy ő közelebb áll az égi istenekhez, mint népének tagjai. Így nemcsak törvényeinek igazságos volta, hanem a közösség fölé tornyosuló vára is megerősítette a nép körében azt a gondolatot, hogy Krak törvényei isteni kinyilatkoztatásként jutottak el hozzájuk.

Megvizsgálva Długosz városokkal kapcsolatos leírásait arra az eredményre jutunk, hogy számára Krakkó a tökéletes főváros, az égben lakozó Isten székhelyének legpontosabb mása:

„Krakkót Gracchus alapította a Visztula folyó gázlóinál, és Gracchusról a g-nek k-ra változtatásával Krakkónak nevezik. Itt van a királyok és fejedelmek születése és gyermekkora, itt Krisztus vizében első újjászületésük, itt vannak eltemetve egész nemzetségük hamvai pompás és drága sírokban; a hely szépségénél és kedvező fekvésénél fogva minden bizonnyal egész Lengyelország legelső vára és fővárosa, úgy a királyság, mint a püspökség kitüntetett székhelye, három részre oszlik. Krakkónak a középső részt nevezik, melynek vára a régebben Wawelnek nevezett, a Visztula által körbefolyt sziklás és kiemelkedő hegy tetején áll, több helyen meredek sziklára épült és korona alakban falakkal, palotákkal, tornyokkal és egyéb védőművekkel védett. Ebben van a király székhelye, és Szent Szaniszló mártír és krakkói püspök szent testének maradványai, a négyszögletes kövekből épült bazilika, amely adományként megkapta sok szent csontjait és testük maradványait, ráadásul az Úr szegét és Keresztelő Szent Já-

542 „Quicquid autem ab illo conditum sancitumque fuit, id per multas successiones et etates pro iustissima lege, et perinde ac si a quodam divino oraculo promulgatum fuisset, aput Polonos custodiebatur: cum preter insitam legibus ab ipso conditis naturalem iusticiam eciam legislatoris caritas et estimacio illis singularem cultum, reverenciam, pariter atque metum addicebat." uo. 126.o.

nos állkapcsát, valamint Szent Flórián mártír testét. (...) Krakkó városa, noha számos előnnyel rendelkezik, abban az egyben különösen kimagaslik, hogy az összes szomszédos országtól, tudniillik Pannoniától, Csehországtól, Morvaországtól, Oroszországtól, Podóliától és Litvániától ugyanolyan távolságra fekszik, ezekből különböző kézművesek árucikkeit fogadják és továbbítják; ezen kívül híres egyeteméről, a királyok koronázásáról, születéséről, keresztelőiről, temetéseiről, valamint négy kollegiátusi templomáról."[543]

Krakkót Gracchus alpította. Ő az első olyan fejedelem, aki a hosszú ideig a szervezetlenségben és káoszban élő közösséget újból megszervezte. Długosz, elődeitől eltérően már a városnév etimológiájában sem említi a hollókat, csak megjegyzi, hogy a fejedelem nevének G kezdőbetűje a városnévben K-ra változott. Gracchus törvényeket alkotott, majd várost alapított, amely város az ország kellős közepén helyezkedik el, hiszen az összes szomszédos országtól egyenlő távolságra található. Az ország eme közepét a Visztula öleli körül, a folyó, amely a káosz, a halál és az újjászületés szimbóluma. A folyó fölé emelkedik aWawel, a hegy, a világ tengelye, amely a kaotikus vizet, a földet és az eget köti össze, és ahol az égbe ér, a hegytetőn áll a királyi vár (lásd *8. kép*). Ebben a várban, vagyis szinte az égben születnek, élnek és halnak a lengyel királyok, itt keresztelik és koronázzák őket. Az ég közelsége azonban még nem minden, hiszen itt, a várban emelkedik a krakkói katedrális, ahol a lengyel királyok szomszédságában nyugszik Szent Szaniszló és Szent Flórián, Lengyelország patrónusai, sok más szent ereklyéje és a szeg, amellyel a Megváltót keresztre feszítették. Ide áramlanak a világ javai, és Krakkó irányítja azokat tovább. Itt van a tudás szentélye, az egyetem is, ahonnan a tudás szétárad az egész országban. És ez a város három részből áll, mint egy jelképes háromszög, amelynek középen van az egyik csúcsa, talpán pedig a másik kettő, vagyis leképezi a hármas szám egyetemességét, akár a Szentháromság.

543 „Cracouia per Graccum aput Stennam ad vada fluminis Vistule condita et a Gracco, g mutata in c Cracouia appellata est. Illic enim regum et principum ortus, crepundia, illic regeneracionis in Christo aguntur eorum primordia, illic tocius eorum genealogie cineres magnificis urnis et sumptibus reconduntur, opportunitate et gracia loci preeminens, omnium Polonorum facile arx et metropolis, tam regia quam pontificis honorifica sedes, in tres divisa urbes. Cracouiam mediam vocant, cui arx in colle petroso et edicori, a vestribus Wąwel nuncupatus, imminet a Vistulo ablutus, saxo in plerisque locis abscisso superimposita et in corone modum muris, palaciis, turribus ceterisque propugnaculis emunita. In ea regia sita est et sancti Stanislai martiris et pontificis Cracouiensis sacri corporis gleba et basilica petra quadra fabricata, ossibus et corporibus reliquiisque venerandis sanctorum plurimorum, clavo insuper Dominico et beati Johannis Baptiste mandibula, item corpore sancti Floriani martiris dotata. (...) Cracouiensis urbs, etsi pluribus preemineat commoditatibus, ea tamen vel sola insignis, quod ad omnes regiones sibi vicinas Pannoniam videlicet, Bohemiam, Moraviam, Russiam, Podoliam, Lythwaniam, proporcionabiliter porrecta, a quibus merces variarum manerierum accipit et porrigit, studio generali, item coronacionibus, corporibus, incunabulis et sepulcris regum, item quatuor ecclesiis collegiatis sit illustris." uo. 109–110.o.

Krakkó sokáig az ország fővárosa marad, mindaddig, amíg I. Popiel fejedelem át nem helyezi fővárosát Kruszwicába:

„Pompilius, vagyis Popiel pedig, miután megszerezte a Lengyel Királyságot, ráunt a hegyekre, amelyek tövében Krakkót alapították, megtetszettek neki a mezők és síkságok; így királyi székhelyét, ahol tudta, hogy elődei laktak, áttette a krakkói várból és a városból a hajdani lengyel fejedelmek szülővárosába, nevezetesen Gnieznóba. Amikor azonban ez a lakhely is idegenkedést váltott ki belőle, utódai számára meg akarván örökíteni uralkodásának emlékét, egy tágas kilátású síkságon, tó és mocsár közelében új várat és várost épített, és Kruszwicának nevezte el. Ide tette át következő lakhelyét, (itt) alapította meg országának fejedelmi székhelyét, ezért az új város könnyen megtelt kereskedőkkel és lakosokkal, Lengyelország városai között abban az időben híresnek és nevezetesnek tartották."[544]

I. Popiel a lengyel mítoszokban viszonylag jó emlékeket hagyott maga után. Egyedül arról nevezetes, hogy III. Lestko törvényes házasságból született egyetlen fiaként húsz törvénytelen féltestvére felett „seniorként" uralta Lengyelországot és az egész szláv birodalmat. Nem tett különösen nagy dolgokat, de igazságos volt, alattvalói tisztelték, így halála után egyhangúlag megválasztották fejedelemmé kiskorú fiát, II. Popielt, aki később megmérgezte gyámjait, ezért elkerülhetetlen büntetésként felfalták az egerek.

Az idősebb Popiel semmi különöset nem tett, amivel kivívhatta volna az utókor elismerését, bár ő uralkodott az egységes szláv monarchia fölött, de ez inkább apja, III. Lesztkó érdeme volt. Így az egyetlen dolog tehát, amivel mégis emlékezetessé tehette uralkodását, egy új főváros alapítása volt. E terve megvalósításához azonban el kellett hagynia mind Krakkót, mind pedig Gnieznót, a lengyelek olyan két városát, amelynek összetett szimbolikája és szent, mondhatnánk isteni eredete a lengyelség számára számos jótéteményt eredményezett. Sajnos azonban nem vette figyelembe azt a körülményt, hogy egy főváros alapításához több is kell, mint a fejedelem szándéka.

Az előző két főváros, Gniezno és Krakkó megfelelt minden feltételnek, amelyeknek Kruszwica híján volt. Gniezno a sötét erdők között, egy az ég felé nyitott tisztáson volt, ahol a természet egy tökéletes harmóniájú helyet

544 „Pompilius itaque sive Popyel suscepto Polonorum Regno montana, sub quibus Cracowiensis urbs fundata existit, pertesus in campestribus et planiciebus delectari cepit; unde et sedem regni sui a Cracowiensi arce urbeque transferens, in quibus predecessores suos noverat habitasse, ad originariam priscorum principum Polonie, Gneznam videlicet, rediit. Sed cum huius quoque habitacio sibi ingenerasset fastidium, volens principatus sui in posteros relinquere monumenta, in campestribus longum prospectum habentibus novam arcem novamque urbem iuxta lacus et paludes condidit, eamque Cruszwicziam nominavit et in illam continuam suam mansionem traiecit, principalem eam sedem regni sui constituens; ob quam rem urbs nova faciliter mercatorum et colonorum numero impleta, inter Polonie urbes pro ea tempestate famosa et insignis habebatur." uo. 145.o.

alkotott, amelyben a növények, állatok és az emberek számára ideális környezet jött létre. Ezen túl ezt a helyet az égiek is oltalmazták, aminek jelét is adták a magas fa tetején fészkelő sassal. Krakkó esetében hasonlóan zajlottak az események. Krak, vagyis Gracchus a folyó által körülölelt égbetörő hegy tetején építette föl fővárosát, amelyet megszabadított az embereket és állatokat egyaránt felfaló sárkánytól, lánya, Vanda pedig megvédte a várost és az embereket a német zsarnokkal szemben. Ez a hely ugyanúgy az égi hatalmak oltalmában állt, mint Gniezno. Mindez Kruszwicáról nem mondható el. Sem az alapító személye nem szentelte meg a helyet, mivel I. Popiel nem volt „első" és egyetlen uralkodó, mint Lech vagy Krak, uralkodása nem vált új korszak kezdetévé, sem a környezet nem volt ideálisnak mondható, mivel ugyan tágas kilátással bírt, de mégis tó és mocsár, vagyis a káosz ölelte körül, és síkság lévén nem emelkedett ki ebből a káoszból. Helyét nem jelölte meg égi jel, nem lakták csodás lények, nem kellett érte megküzdeni, vagyis egy teljesen jelentéktelen hely volt, amelyet a tóból és a mocsárból áradó baljós kipárolgások lebegtek körül. Érthetetlen tehát, hogy miért költöztette ide fővárosát I. Popiel, hacsak azért nem, mert nem tetszett neki sem Krakkó, sem pedig Gniezno. Mindenesetre az ő idejében a város a kereskedők és a telepesek ténykedése eredményeképp időleges felvirágzásnak indult. I. Popiel halála után fia, II. Popiel lett a fejedelem, aki a lengyel mitológia legerélytelenebb uralkodójává vált. Az ő elkerülhetetlen halála mutatta meg, hogy a hely nem alkalmas arra, hogy Lengyelország fővárosa legyen.

Az elmondottak alpján úgy tűnik, hogy Długosz számára Kruszwica alapítása, időleges felvirágzása és hanyatlása azt jelentette, hogy nem szabad akármilyen légbőlkapott oknál fogva elhagyni az ősi hagyományokat. Különösen igaz ez egy – amúgy igazságos, jószándékú – uralkodó esetében, mert a megfontolatlan újító szándék, később visszájára fordulhat. Még egy fontos párhuzamot kell feltárnunk, Kruszwicának Bábelhez való hasonlóságát. Gniezno és Krakkó, mint már említettük, olyan központok voltak, amelyeket az égi erők, vagy az isteni gondviselés jelölt ki a lengyelek számára, valamint ahol megvalósulhat az átjárás a különböző világok között. Ez az átjárás azonban csakis az égi erők jóváhagyásával valósítható meg, vagyis semmilyen emberi szándék nem teremthet központot ott, ahol azt az égiek nem akarják. Bábel tornya azért épült, hogy azon keresztül az emberek az isteni szférákba jussanak, Isten jóváhagyása nélkül, vagy akár annak ellenében. Hasonlóképpen Kruszwica is jóváhagyás nélkül, csupán az uralkodó akaratából lett központtá. Bábel tornya félbe maradt, az emberi nyelvek összekeveredtek, Kruszwica központi szerepe is megszakadt a II. Popielt felfaló egerek közreműködésével.

Kruszwica tehát Długosz rendszerében a „történelmi zsákutca" szerepét töltötte be. Ez azonban nem jelentette azt, hogy Kruszwicának el kell pusztulnia,

csupán azt, hogy a hely alkalmatlan arra, hogy egy ország fővárosa legyen. A lengyel városok leírásakor, amikor azoknak a XV. századi állapotáról ír Długosz, Kruszwicát így jellemzi: „Kruszwica, egykori főváros, amelyet a legnagyobb tó, a Gopło vesz körül, és gabonában gazdag."[545] A korábbiakban láttuk, hogy az „igazi" fővárosokról: Gnieznóról és Krakkóról sokkal több mondanivalója van Długosznak, Kruszwica tehát nem tartozik ezek közé. Alapítója fiának, II. Popielnek halálával a főváros lehanyatlik, egy mitikus korszak tragikus véget ér, az új korszak pedig azzal kezdődik, hogy az új dinasztiaalapító Piast székhelyét visszahelyezi Gnieznóba, a lengyelek első központjába:

„A közvetlen elődje által a saját atyai nagybátyáin és előkelőin elkövetett bűnök miatt megdühödve, áttette székhelyét Kruszwicából Gnieznóba, annak első és ősi helyére, méltatlannak ítélve a lengyelek fővárosaként azt megtartani, és ott a népnek törvényeket adni, ahol oly szörnyűséges gaztettet követtek el, amit a hely látványa ismételten felidézett."[546]

Piastnak ezzel a cselekedetével Długosz azt erősítette meg, hogy Kruszwica megalapítása és fővárossá tétele hiba volt. A korábbi Nagylengyelországi krónika szerint Gnieznót I. Boleszló tette újra fővárossá, vagyis Kruszwica hét nemzedéken keresztül volt a lengyelek fővárosa. Długosz úgy ítélte meg, hogy ez túl hosszú idő egy olyan városnak, amely nem rendelkezik egy igazi főváros jellegzetességeivel, és ezt már Boleszló legkorábbi őse, Piast is felismerte.

Gniezno tehát ugyanúgy, mint Gallus Anonymus gesztájában, az első Piastoktól az 1038. évi cseh támadásig a lengyelek fővárosa. Gnieznóhoz fűződik a lengyelek második „aranykora" Vitéz Boleszló uralkodása idején. Korábban említettük, hogy Gallus Anonymus szerint az első keresztény lengyel király, I. Boleszló uralkodása a későbbi események ismeretében Lengyelország aranykora volt. Długosz azonban az aranykort a honalapító Lech fejedelem idejére tette[547], így Boleszló uralkodása már csak egy *quasi* aranykor lehetett. Mindenesetre így Gniezno lett az a város, főváros, vagy központ, amelyhez két aranykor is kapcsolódik (lásd *5. kép*).

Semmi sem tart azonban örökké, így Gniezno ideje is lejárt. A második honalapítót, Megújító Kázmért, majd később feleségét, Dobronyegát ugyan még Gnieznoban koronázzák királlyá, illetve királynévé (sic!), de esküvőjükre már

545 „Cruszwiczia, vetus quondam regia, lacu amplissimo Goplo circumcincta, et seminibus frugifera." uo. 114.o.

546 „Hic patraro per Pompilium immediatum predecessorem suum in patruos et proceres suos sceleri infensus, regiam ex Cruszwitia in Gneznam, originarium indicans illic Polonorum metropolim consistere et iura gentibus reddi, ubi tam (...) atrox facinus, quod eciam loci inspeccione renovabatur admissum extitisset." uo. 163.o.

547 „etas illa sub principe Lech filiisque suis et nepotibus traducta, aurea verius quam Lechitica possit vocari" uo. 116.o.

Krakkóban kerül sor 1041-ben. Ettől az időtől kezdve, bár explicite ezt Długosz nem írja le, fokozatosan ismét Krakkó lesz a főváros.[548]

„Abban az időben Oroszország fejedelemségét Vlagyimír fia, Jaroszláv birtokolta, akinek volt egy szép és erényes édeshuga, névszerint Mária, Anna lánya (...) Az esküvőt... Krakkóban tartották."[549]

A mítosz szempontjából nagyon fontos esemény ez az esküvő. A vőlegény a korábban szétesett Lengyel Királyság megújítója, az ifjú ara pedig Mária, Anna lánya. Szembetűnő a kimondatlan párhuzam Szent Annával és Máriával, annál inkább, mert valójában a menyasszonyt Dobronyegának hívták és csak később, amikor katolikussá lett, vette föl a Mária nevet. Az már csak egy apró adalék, hogy mostanáig nem sikerült kétséget kizáróan megállapítani, hogy ki is volt Dobronyega anyja.

Krakkó ismételt fővárossá válásában fontos szerep jutott Kázmér és Dobronyega második fia, Ulászló Herman születésének, mivel Długosz szerint ennek az eseménynek a megünneplésére 1043-ban Krakkóban került sor. Az első alkalom, amellyel kapcsolatban Krakkó fővárosként jelenik meg, a tynieci benedek-rendi kolstor építése: „épít nekik egy kolostort a Tyniec hegyen, a Visztula folyó mentén, két mérföldre Krakkó királyi várostól."[550]

Krakkó tehát ismét Lengyelország közepe lesz és az is marad a vizsgált korszak végéig. Jelentős szerepet játszott ebben Szent Szaniszló vértanuhalála, az egész lengyelségre kiterjedő kultuszának elterjedése; hogy a részfejedelemségek korában is fennmaradt Krakkó központi szerepe, valamint az a tény, hogy Krakkóban minden más központnál jobban összefonódik a fejedelmi, királyi hatalom az ország legerősebb szakrális kisugárzással rendelkező helyének képzetével.

548 Krakkó legfőbb fejedelmi központtá válásáról többek közt: GARBACIK, JÓZEF: Przeniesienie stolicy Polski do Krakowa w XI wieku. in: BOBIŃSKA, CELINA (szerk.): Kraków i Małopolska przez dzieje. Studia i szkice profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, WL, 1970. 127–141.o; BALZER, OSWALD: Stolice Polski 963–1138. Lwów, nakładem TPNP FBO, Drukarnia UJ, 1916, KÜLÖNÖSEN 14–67.o; WYROZUMSKI, JERZY: Dzieje Krakowa. t. 1. Kraków do schyłku wieków średnich. Kraków, WL, 1992; a középkori városfejlődés szélesebb kontextusában lásd: BIEDRZYCKA, ANNA – KUTYLAK-HAPANOWICZ, AGNIESZKA (szerk.): *Europejskie miasta prawa magdeburskiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. / European cities of Magdeburg Law – tradition, heritage, and identity.* Kraków, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2007. Krakkó fejlődésének magyar párhuzamairól: NAGY BALÁZS: *Some Characteristics of Urban Development in Hungary in the Period of the Re-Foundation of Cracow in 1257.* in: BIEDRZYCKA, ANNA – KUTYLAK-HAPANOWICZ, AGNIESZKA (szerk.): *Europejskie miasta prawa magdeburskiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. / European cities of Magdeburg Law – tradition, heritage, and identity.* Kraków, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2007. 113–117.o.

549 „Obtinebat ea tempestate Russie principatum dux Iaroslaus filius Wladimiri, sororem habens germanam ex Anna decoram et virtuosam, Maria nomine (...) Nupcie... Cracovie celebrantur." DLUGOSSIUS, Lib.III. Warszawa, PWN, 1970. 36.o.

550 „unum cenobium illis in monte Thynyecz ad fluenta fluminis Visle situm et a Cracoviensi regia urbe duobus tantummodo miliaribus distans... extruit" uo. 50.o.

Mielőtt azonban Krakkó mitikus szerepének koraújkori alakuását vizsgálnánk, meg kell említenünk néhány érdekességet, amelyek az ország központjaira vonatkozó középkori krónikás hagyományból erednek, a koraújkorban azonban egészen más, új értelmezést kaptak. A XVI. században, a nemesi demokrácia aranykorában fontossá vált nemcsak a nemzeti központok történetének, hanem a nemesi demokrácia intézményeinek bemutatása is.[551] Ennek jó példája Marcin Bielski *Lengyel Krónikája*, amelyben az alábbi érdekeségeket olvashatjuk:

„Miután Lech nemzetsége eltávozott e világból, a lengyelek Gnieznóba összehívták a szejmet, amelyen az elekcióról tárgyaltak: ki is lenne méltó arra, hogy a monarchia élére állítsák"[552]

Megdöbbentő és egyben mosolyra késztető Bielski magabiztossága, aki ugyan nem tudja eldönteni, hogy Lech az időszámítás előtti, vagy időszámításunk szerinti VI. században élt, abban azonban egy pillanatig sem kételkedik, hogy nemsokkal később a lengyelek már királyválasztó szejmeket tartottak. Hasonlóképpen történt Piast fiúgyermeke névadásakor, illetve fejedelemmé választásakor is:

„Élt akkoriban Kruszwicában egy Piast nevű polgár, Koszyczek fia, méhész, mások azt írják, hogy kerékgyártó."[553] A továbbiakban Bielski leírja a két vendég érkezését, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan Gallus is leírta, majd amikor a névadásra kerül a sor, így folytatja:

„Felkérte őket a névadásra, azok megnyírták a gyereket, és Semowithnak, vagyis Seymowicnak (Szejmfinek) nevezték, mert a szejm idején született."

Piast uralkodóvá választása pedig így történt:

„Amikor sok ember gyűlt össze az elekcióra, és mégsem tudtak megegyezni egy [jelölt]ben, és már szétszéledtek volna, mivel nem tudtak élelmet szerezni, egy szenátor, akinek nagyon hiányzott az uralkodó, így szólt:

– Válasszuk meg már végre azt, aki hozzánk a tavon elsőként átevez...

Így választották meg [Piastot]. Történt ez az Úr 842. évében."[554]

Az idézett részletek több szempontból is nagyon érdekesek. Először is, a

---

551 Lengyelország koraújkori történetének legutóbbi sokoldalú monografikus bemutatása: Augustyniak, Urszula: *Historia Polski 1572–1795.* Warszawa, PWN, 2008.

552 „Po ześciu z świata Lechowego plemienia, złożyli sobie Polacy Seym w Gnieźnie, na ktorym traktowali około electiey, kogoby godnego postawić mieli na Monarchią" Bielski, Marcin: *Kronika polska.* In: *Zbiór pisarzów polskich*, cz. 4. tom XI. Warszawa, 1829. 76.o.

553 „Był na ten czas w Kruszficy Mieszczanin rzeczony Piast, syn Koszyczkow, Bartnik, drudzy piszą iż kołodziey..." Bielski: *Kronika polska.* 108.o.

554 „prosił ich na mianowany: postrzygli mu ono dziecię y mianowali Semowith, to iest Seymowic, iż się w Seym urodził."; „Gdy się ziechało wiele ludzi na Electią, a niemogli się na iednego zgodzić, y mieli się iuż roziechać precz, bo żywności nie mogli dostawać, rzekł ieden Senator, którego było tęskno przez Pana: Wybierzmy iuż tego naostatek, który się do nas napierwey przewiezie przez to iezioro... a tym obyczaiem był wybran. Działo się to roku Pańskiego 842." uo. 108–110.o.

szejm és a királyválasztó szejm intézményét nemcsak időben viszik vissza a kezdetekhez, hanem térben is. Ahogyan a korábbiakban láttuk, abban a legtöbb középkori krónika egyetértett, hogy a lengyelek ősatyja, Lech, Gnieznóban telepedett meg, ott verte fel sátrát és építette fel első állandó lakhelyét. Ezért volt természetes, hogy a XVI. századi krónikás a Lech családjának kihalása utáni első szejm helyszínéül Gnieznót választotta. Bár a szejm intézménye, a XVI. század második felére kialakult formájában korábban sohasem létezett, a középkori krónikákból kiolvasható volt, hogy mind Siemowitot (Gallusnál), mind pedig Krakot, Vandát és a Lestkókat, (Wincenty mesternél) a közösség egyhangúlag választotta fejedelmévé, illetve királyává. Innen könnyen levezethetővé vált a kollektív királyválasztás eszméje.

Más a helyzet Piastnál. Gallus Anonymus krónikájában, amely a Piast-monda legkorábbi, egyben talán a legautentikusabb változatát hagyta az utókorra, Piast egy szántóvető, aki a gnieznói váralján lakott, és őt magát nem, hanem csak fiát, Siemowitot választották fejedelemmé. Az első probléma rögtön Piast foglalkozásában rejlik. A középkor elején még az olvasók, vagy hallgatók többsége számára érthető volt, hogy a földművelő Piast és családja, a termékenység, a táplálékot adó föld szimbólumai. A XVI. század közepére, a nemesi köztársaságban az egykori Piast már csak egy jobbágy lehetett volna, vagyis lehetetlenségnek tűnt, hogy utódaiból király legyen. Ezért polgárt faragtak belőle, aki ugyan még elég alacsony sorúnak számított, de legalább szabad ember volt. Azért, hogy a termékenységhez némi köze maradjon, foglalkozását méhészre változtatták. Nem mellékesen így már elegendő mézbort tudott elektorainak szállítani (ez a momentum egyszerre mitikus és reális, mivel a párthívek jól tartása és leitatása már az ókor óta a politizálás szerves részét képezte).

A korábbiakban már vázlatosan leírtam a méhekhez kapcsolódó mitikus képzeteket. Ezkből következik, hogy aki a méhek hierarchikus társadalmának „parancsol", ahogy ezt a méhész teszi, az uralkodásra, vezetésre termett, ugyanúgy, mint Kozma krónikájában a cseh Krok, „akihez mind a saját törzsének, mind az egész országnak népe, miként a méhek a kashoz, mindenki úgy sietett békés ítéletekért."[555] Az a megállapítás, hogy mások szerint kerékgyártó lett volna, szintén mitikus funkcióval bír. A régi korokban a világ forgandóságát a szerencsekerék jelképezte, ilyen módon a kerékgyártó nem más, mint a szerencse kovácsa.

Feltűnő, hogy Gallus szerint a Piastok eredete Gnieznóhoz köthető, a későbbi leírásokban, különösen a *Nagylengyelországi Krónikában* és Długosznál az események színtere már Kruszwica. Leírtuk korábban azt a folyamatot, amelynek következtében az eredeti mítosz számos pontján demitizálódott. Arról is

555 „ad quem tam de propriis tribubus quam ex totius provinciae plebibus velut apes ad alvearia ita omnes ad dirimenda convolabant iudicia." COSMAS: *Chronicon Boemorum.* Lib.I. c.3. 7.o.

szóltunk, hogy Kruszwica a korábbi krónikaírók számára annak bemutatására szolgált, hogy milyen következményekkel jár, ha az ember, különösen pedig az uralkodó, akármilyen jószándékúan is, figyelmen kívül hagyja Isten (vagy az istenek) által megalapított régi hagyományokat. A XVI. század második felében a lengyel társadalom már oly mértékben különbözött a korábbi évszázadok társadalmától, hogy ez a krónikási intelem már fel sem tűnt. Kruszwica már nem a történelmi zsákutca volt, hanem egy a lengyel történelem kezdeteihez kapcsolódó központ, s mint ilyen, tökéletesen megfelelt annak az elvárásnak, hogy a nemesi demokrácia intézményeinek helyt adjon. Így találkozhatunk e szövegváltozatban olyan kifejezésekkel, mint szejm, elekció, szenátor, ami jó példa minden kor történészei számára, hogyan „kell" saját korának valóságát visszavetíteni olyan korokba, amikor e mostani valóság még nem is létezett.

Visszatérve Krakkóra, az általam vizsgált korszak végéig a város központi szerepe a lengyelek tudatában nem sokat változott. Időközben, a XVI–XVII. században, Lengyelország számos fontos változáson men keresztül, amelyek természetesen befolyásolták Krakkó szerepét és életét. A lengyelek tudatában azonban Krakkó mégis megmaradt az ország (és a világ) igazi középpontjának. A Długosz utáni több mint száz évben Krakkó második aranykorát élte. Az egész Európára kiterjedő gabona kivitel megteremtette a virágzás gazdasági alapjait. Az utolsó Jagellók Európa legnagyobb uralkodói közé emelkedtek, ami lehetővé tette számukra az addig hallatlan méreteket öltő kulturális mecenatúrát. A reneszánsz elérte Lengyelországot, termékenyítő szerepe kihatott a művészetek és a tudományok fejlődésének szinte minden ágára. A reneszánsz és a reformáció együttes fellépésének köszönhetően virágzásnak indult a lengyel nyelvű irodalom, a krakkói könyvkiadók és nyomdák nemcsak Lengyelországot, hanem a környező országokat is ellátták könyvekkel. A város menedéket adott az Európa más országaiból menekülni kénytelen értelmiségieknek, ami hozzájárult a krakkói egyetem színvonalának fejlődéséhez, valamint a város kulturális és vallási sokszínűségéhez. Krakkó egyszerre játszik központi szerepet mind a katolikus, mind pedig a protestáns felekezetek életében.

A lublini úniót követően a város egy lehetséges új európai nagyhatalom központja lett. A XVI. század végétől azonban egyre több olyan esemény és folyamat vette kezdetét, amelyeknek hatásai az addigi látványos fejlődésnek gátat szabtak. Csak a legfontosabbak közül néhányat kiemelve, ilyen változás volt többek között III. Zsigmondtól kezdődően Varsó jelentőségének növekedése, az ellenreformáció gyors térnyerése, az évszázados gabona konjunktúra vége az 1620-as évektől kezdődően, a kozák, majd a svéd háborúk hosszú évei a század közepén, amikor Krakkó egy időre idegen megszállás alá került, a polgárháború az 1660-as évek közepén, a lengyel nemesség bezárkózása mind a külföld, mind pedig a lengyel társadalom más csoportjai irányában, stb.

Ugyanakkor továbbra is itt koronázták és temették a királyokat, a város szakrális kisugárzása is megmaradt az egész országra kiterjedően, működött az egyetem is, bár már nem olyan magas színvonalon, mint korábban, sőt versenyeznie kellett az időközben Báthory által 1578-ban alapított Vilnai (Vilniuszi) Akadémiával. Krakkóból indult Sobieski a bécsi hadjáratára, és ide érkezett vissza, a kincstárnak adományozva a hatalmas hadizsákmány legjelesebb darabjait.

A XVII. század elejéről Krakkóról a legszemléletesebb leírás egy fiatal magyar peregrinus tollából maradt ránk. Szepsi Csombor Márton a kívülálló találó észrevételeit ötvözi a vándorútja során, valamint a gyakori sörözése-borozása alkalmával a helybéliektől hallottakkal. Érdekes, hogy 1618-ban szinte ugyanazokat a dolgokat hallotta Krakkóról, mint amit a középkori krónikák lapjairól korábban idéztünk, a végső mondanivaló azonban néhány aspektusában más, mint a középkori források tudósításai:

„Lengyelországnak szép kies helyen való metropolja, királynak lakóhelye, mellette az nagy Viszla vize, mely az derék várost az Zsidó és Kazimir nevű várostól egy fahíddal különbözteti és választja el. Erős kőkerítése gyakor bástyákkal vagyon... az házak szép íratosak benne. Nevezetet vött egy Krakus nevű nemesembertől. Mert régen, azhol mostan az vár vagyon, csak egy puszta hegy volt, az város helyén pedig egy rossz falu, abban az hegyben nagy üreség vagyon, úgyhogy együtt ha bemegyen ember, más oldalán viszontag kimehet, ez rút szörnyű lyukban lakott egy nagy sárkány (kinek formájára az várban most is egy rézcsatorna vagyon építtetve), mindennap az közel való tartománybelieknek eledelt kellett szerezni az sárkánynak, és midőn nagy sok barmukat immár megemésztette volna, a közel lévő falukból embereket kezdett volt ragadozni. Azonközben egy Krakus nevű nemesember az ő jobbágyainak állapotját megkeserülvén, módot keresett benne, miképpen az sárkányt elveszthetné. Az Dániel prófétának azért cselekedete szerint, ki ő is (Danielis 4.) elvesztette vala az babilóniai istent, az nagy sárkányt, vőn az Krakus salétromot, fenyőviaszt, kénkövet és egyéb afféle gerjedező természetű szerszámokat, összecsinálá, az bőrét egészen egy juhnak levonatá, abba töltötte az tüzes szerszámokat, elvetette az sárkánylyuknak elejbe, amaz rágatta az juhot és egyszersmind elnyelte, kezdett az gyomrában az oltatlan mész, kénkő és salétromos szerszám gerjedezni, kifutott a sárkány, és midőn az Viszla vizében szomjúságát akarná oltani, annál inkább benne meggerjedt, és nagy hirtelenséggel az tűz miatt gyomra kétfelé szakadott és megholt. Úgy kezdettek volt osztán egy kastélyt építeni a hegyen, ahol most az vár vagyon, és nevezték ez ember nevérül Krakkónak. Ez sárkánylyukban kétszer vígan laktam az seren, mert most serpincévé fordították. Az vár felette szép és gyönyörűséges, nagy templom benne, kiben az lengyel királyoknak sok drága koporsói, főképpen mind veres márványkőből.

Vagyon két ezüst oltár benne, kinek mását nem láttam minden bujdosásomban is, vagyon egy óriásnak egy oldalteteme, kinek hosszasága vagyon négy sing. Szép keresztelőedény, cifrás epitáfiumok, és minden állása csak csudára méltó. Kívül rajta egy kis kápolna ettől az mostani Zsigmond királytul építtetett, kire ember verőfényben az rajta lévő ezüstnek és aranynak miatta alig nézhet. (...) Az fertelmes élet, nem hiszem, hogy Szodomában, Gomorrában nagyobb szabadságban volt volna, mint Krakkóban, mindenütt, valahova eltekint az ember, az sok fajtalanságot látja, valahova megyen ottan, utána az kurvák serege. (...) Nincsen semmi bűnnek fegyelme, szabadságosan az piacon egyik az másikat megöli, senki nem szólítja meg érette, estve, ha valamely háznál, ki ablakaival az utcára szolgálna, gyertya tetszenék meg, egynéhányszor bélőnének az ablakon. Egyébképpen felette szép commoditásai vannak ez városnak, mert Magyarországhoz közel lévén, minden borait beveheti, onnan viszontag az egész Mazurországra, Prussiára kicsiny költséggel elküldheti, innen hordják alá Danckára az sok búzát, borsót, rozst és hamut, fát, onnan ismét ide fűszerszámokat, posztót, bársonyt és minden egyéb selyem matériákat. Sziléziának, Morvának és Ausztriának is minden kereskedőivel szövetséges, az zsidók is pedig nagy hasznukra vannak (kiknek derék városuk vagyon) az benne lévő polgároknak...

Az lengyelek ez ő metropoljuk felől ily proverbiummal élnek: Si Roma non esset Roma, nostra Crackovia esset Roma. (Ha Róma nem lenne Róma, a mi Krakkónk lenne Róma.) Ehhez adják ezt is: Si mare non esset mare, nostra Vistula esset mare. (Ha a tenger nem lenne tenger, a mi Visztulánk lenne a tenger.) Si Petrus non fuisset primus episcopus, noster Stanislaus fuisset primus episcopus. (Ha Péter nem lett volna az első püspök, a mi Szaniszlónk lett volna az első püspök.)"[556]

Szepsi Csombor Márton érezhetően pontosan adta vissza forrásai tudósításait. E részletben Krakkó a korábbi krónikaírói hagyományhoz hasonlóan Lengyelország legfontosabb hatalmi, szakrális, gazdasági központjaként áll elénk. Igazi világtengely, amelyen megtalálhatók az emberi lét különböző szféráinak lenyomatai: az égi (gazdag templomok), a földi (ezüst, arany, posztó, bor, gabona, gazdagság) és földalatti (kurvák serege, fajtalankodás, gyilkosság, erőszak) egyaránt. A Długosz óta eltelt időszak legfontosabb változása a szövegrész elején rögtön szembetűnő. A városalapító Krakus többé már nem király, aki igazságos törvényeivel leteszi a lengyel „polgári jog alapjait", ahogy Wincenty mester írta, nem is államalapító, aki a népet kiemeli az anarchiából és igazságos

556 Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. 267–270.o; Krakkónak a magyar művelődéstörténetben betöltött szerepéről lásd: Kovács István – Petneki Áron (szerk.): *Bámulám a Visztulát*. Budapest, Balassi, 2003. Az *Europica varietas* Lengyelországra vonatkozó részei lengyelül: *Martona Csombora podróż po Polsce*. (ford.): Ślaski, Jan, Warszawa, Czytelnik, 1961.

törvényeivel „tiszteletet, egyszersmind félelmet ébresztett a törvényhozó iránt", mint Długosznál, hanem egy *nemesember*, aki *jobbágyai* keserűségét látva elhatározza, hogy ezek védelmében meg kell ölnie a sárkányt.

Krakus ekkortól kezdve nem az első király mitikus archetípusa, aki a közösséget kiemeli a káoszból és egy élhető, valóságos kozmoszt teremt, majd később a kaotikus erőket megtestesítő szörnyet fiai segítségével elpusztítja, hanem a XVII. század nemeseinek mitikus előképe, aki birtoka védelmében bármilyen erőkkel, akár a földöntúliakkal is képes szembeszállni. Ez már nem az ország, a tágan értelmezett etnikum eredetmítosza, hanem a nemesi nemzeté. A jelenségről Tadeusz Chrzanowski így ír:

„Lengyelország – a XVI. századtól kezdődően – nem annyira decentralizálódik, mint inkább dezabszolutizálódik. Ennek a rendszernek minden alapvető egysége, ami gyakorlatilag egyetlen nemes birtoka, egy miniállam projekciójává válik: az úr, vagyis a nemes... kialakítja saját „államát", amelynek ő a középpontja, egyeduralkodója, a felkent és a patriarcha közötti köztes személyként... Ez azonban nemcsak a latifundiumokra vonatkozott, hanem a kisebb egységekre is. A régi lengyel teoretikusok és ideológusok által javasolt ideál az egyfalvas nemes „állama" egy önálló sejt, bezárva saját elavult gazdasági formulájába, de mégis működőképesen a változó időkben, a föld termékenységének köszönhetően, amely türelmesen táplálta az „urat" és „államát", sőt jókora extravaganciát is lehetővé tett."[557]

Krakkó ebben a rendszerben nem más, mint az egyfalvas nemesi miniállam archetípusa, ilyen értelemben tehát továbbra is az ideális állam, vagyis a „Rzeczpospolita szlachecka", tágabb értelemben pedig az egész világ központja. Erről tanuskodnak a tudósítás végén található latin nyelvű szentenciák, amelyek Krakkót Rómával, a Visztulát a (világ)tengerrel, Szent Szaniszlót pedig Jézus egyházának megalapítójával és első püspökével, Szent Péterrel azonosítják.

Krakkó központi szerepe tehát a tárgyalt korszak végéig megmaradt, különösen azután, hogy az idegen királyok után végre egymás után kétszer „Piastot" választottak Lengyelország királyává. Pasek így emlékszik Sobieski János 1676-ban történt koronázására:

„Krakkóba szállították Mihály király holttestét, Kázmér király tetemét ugyancsak Krakkóba vitték Franciaországból, s bár nem köztünk akarta bevégezni életét, halála után hazatért, ahogy a szokás kívánta. Kedves királyom, látod-e, mégiscsak a haza a legédesebb hely, melyet te önszántadból megvetettél, pedig ez a haza nevelt föl téged, mindig szeretett és bízott benned, csontjaid visszavágytak, s itt óhajtanak elporladni! Nagy újság volt ez akkor Krakkóban, három lengyel királyt fogadni a város falai közt, kettőt *simul et semel* [együtt

557 CHRZANOWSKI, TADEUSZ: *Wędrówki po Sarmacji europejskiej*. Kraków, Znak, 1988. 12–13.o. (ford.: T. L.)

és egyidőben] egyazon ravatalon, a harmadikat uralkodói méltóságban. Mert a mi választott királyunk, *Joannes Tertius* [III. János], megvédvén részben a haza falait az ellenségtől, és látván, hogy a már deklarált koronát megérdemli a Respublikától, január 29-én nagy üdvrivalgások és tisztelgések közepette vonult be Krakkóba. Még akik megválasztása ellen voltak is, szívükben úgy megváltoztak, hogy mind örvendtek uralkodásán, látván, hogy megfontolt, jóságos, bátor, szorgalmas és szerencsés uralkodó; nem is voltak akkor elégedetlenkedők, mint Mihály király alatt, amit maga az Úristen akart így.

A két halott királyt egyszerre temették el a krakkói várban január 31-én; mindkét koporsót egy kocsin vitték egymás mellett, egy közös ravatalra helyezték őket, a temetési ceremónia is közös volt. Harmadik János király az összes ceremóniában a legájtatosabban vett részt. (...)

A temetési szertartást követő második napon, vagyis február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján megkoronázták Harmadik János őfelségét, aki *quam felicissime, diutissime regnet* [a lehető legszerencsésebben, leghosszabban uralkodjék] az Úr dicsőségére és keresztény Respublikánk védelmére! Február 4-én kezdődött a koronázó szejm...Szétosztották a betöltetlen tisztségeket: a főhetmani jogart Dymitr Wiśniowiecki hercegnek, az alhetmanit Jabłonowskinak, a kis pecsétet a warmiai püspöknek, a kisebb marsallbotot Sieniawskinak."[558]

A korábban elmondottak szerint tehát Krakkó a Lengyel Királyság legfontosabb városa. Itt temetik el I. Mihály és II. János királyokat, és ez utóbbi temetése alkalmat ad Paseknek arra, hogy hangot adjon nemzeti érzéseinek. Ezek szerint Lengyelország, és különösképpen Krakkó „a legédesebb hely" amely felnevel, szeret és bízik, és ez az a hely, ahová a „csontok visszavágynak" és ahol „elporladni kívánnak". A hazához való kötődésnek eme megnyilvánulása a „földanya" képzetét tárja elénk, amely megszül, fölnevel, szeret, stb., és ahová halálunk után testünk visszahullik, hogy örökké abban nyugodjon. Bár Pasek érzései az egész országra vonatkoznak, jellemző, hogy éppen Krakkóval, és éppen a királyi temetéssel kapcsolatosan törnek elő.

Az 1676. január 29. és február 4. közötti hét eseményei sűrítve mutatják be Krakkó szerepét. Január 29-én megérkezik a már megválasztott új király, Sobieski János. Ahhoz azonban, hogy megkoronázhassák, előbb el kell temetni az előző királyt, I. Mihályt, mivel temetéséig még ő a törvényes uralkodó. Ezután kerül sor a koronázásra, majd a koronázó szejmre, ahol már az állam legfontosabb ügyei kerülnek szóba.

Mind a temetések, mind a koronázás komoly szakrális események, amelyek csak az ország szakrális központjában mehetnek végbe, mivel ez az a hely,

558 Pasek, Jan Chryzostom: *Emlékiratok.* (ford.: Szenyán Erzsébet) Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1998. 153.o.

ahol, mint korábban említettük, a kozmikus síkok egybeérnek. Innen távoznak a halott uralkodók lelkei az égbe, és ide áramlik az isteni áldás és kegyelem az új királyra. Jó példa erre az új király és alattvalói megváltozása, mondhatni átlényegülése. Sobieski hadvezérként, az „ország falainak" védelmezőjeként érkezik a városba, koronázása után azonban rögtön „megfontolt, jóságos, bátor, szorgalmas és szerencsés" királyként kezdi uralkodását. Alattvalói közül azok, akik korábban ellenezték megválasztását, a koronázás után „mind örvendtek uralkodásának", mert „maga az Úristen akarta így".

A határok

Mióta a térképészet tudománya megszületett, nincs olyan nemzet vagy nép, amely ne készített volna térképet saját országa valamikori legnagyobb kiterjedéséről. A magyar hagyomány is őriz ilyen emlékeket, a térképeken kívül a szóbeliség is megőrzött ilyen fordulatokat és anegdotikus emlékeket. Árpádhoz kötjük a Kárpát-medence meghódítását, beszélünk Szent István Magyarországáról, Kölcseyvel énekeljük, hogy „Nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára", a leghíresebb mégis az a szállóige, mely szerint „Nagy Lajos király idején három tenger mosta országunk határait".

A lengyelek esetében ugyanúgy, mint más nemzeteknél, fontos az ország központjának és határainak pontos megjelölése. Fontos, hogy ki, hol, mikor és hogyan jelölte ki ezeket a határokat. A középkori és kora-újkori lengyel hagyomány alapvetően három fontos részből tevődik össze: megtalálható benne egyrészt a valamikori szláv, illetve nyugati szláv közösségi tudat, másrészt az első uralkodók, közülük is elsősorban Vitéz Boleszló és Ferdeszájú Boleszló hódító-területszerző tevékenysége, majd a XIV. század végétől kezdve a lengyel–litván uniók területi következményei. Mivel dolgozatom célja a lengyel nemzettudat múltszemléletben és nemzeti mítoszokban rejlő gyökereinek vizsgálata, elsősorban az első kettővel kívánok foglalkozni, a harmadik résszel csak röviden, az említés szintjén foglalkozom.

Korábban már láttuk, hogy a határok leírása a középkori krónikások és az utókor számára egyaránt fontos volt, mivel a minél régebbi időkben végbement valós, vagy feltételezett földfoglalás a későbbiek folyamán jogalapot teremtett különböző területek meg-, vagy visszaszerzésére, amit az utódok mindenkor egyik legszentebb kötelességüknek tartottak.

Ahhoz, hogy a határok mitikus szerepét megvizsgálhassuk, röviden össze kell foglalnunk az előző fejezetekben leírtakat, mivel már az eddigiek során is több alkalommal megjelentek a határok, akár az ország egésze, akár a központok vizsgálata kapcsán.

Az ország leírásakor Gallus Anonymus így ír a határokról:

„Az ország... leginkább abban jár mások előtt, hogy oly sok fent említett keresztény és pogány nép által körülvéve, mindegyiküktől egyszerre és egyenként sokszor megtámadva, mindazonáltal soha senkisem igázta le teljesen."[559]

Vagyis Gallus Anonymus szerint mindegy, hogy a szomszédos nép keresztény, vagy pogány, valójában mindegyikük egyetlen célja az, hogy megtámadja és leigázza Lengyelországot.

Wincenty Kadłubek szerint a lengyelek elődei férfiasságuk és bátorságuk fenntartása és gyakorlása, valamint a dicsőség megszerzése érdekében szomszédaikat legyőzték és túlsó határaikon kőbevésték győzelmük emlékét. A határokhoz tehát az örökös harc, az állandó mozgás képei kapcsolódnak. Ezekhez társul az a korábban általunk idézett felfogás, mely szerint az ország határa egyben a „mi világunk" határa is, melynek túloldalán az idegenek, a káosz erői laknak, akik az általunk teremtett és berendezett világot, a kozmoszt veszélyeztetik.

A központokhoz ezzel szemben egészen más mitikus képzetek társultak. Gnieznóhoz kötődik Lech fejedelem letelepedése, a kereszténység Mieszko általi felvétele, a királyság kezdete Vitéz Boleszlóval. Krakkóhoz kapcsolódik az ország formába öntése, törvényeinek születése, a királyok lakhelye éltükben és holtukban egyaránt, számtalan szent ereklyéinek csodatétele, stb. Mindezek a képek a nyugalom, a béke, a rend és a szentség, vagyis másképpen az állandóság képzetét keltik.

„Ha a fővárosban, az ország középpontjában leginkább az egész királyságra kisugárzó társadalmi rendnek és összhangnak, a hatalom szakrális-morális erejének kell megnyilvánulnia, akkor az állam határain egészen más értékek felszabadulása várható. Az ország peremvidékei ellenséges területtel érintkeznek, ahonnan a közösséget halálos veszedelem fenyegeti. E térségekben minden olyan emberi hajlam valósággá válik, amely egy csoport életének társadalmi struktúráit pusztítja. Itt mindenek elött a hadi tett, a rövid hősis élet számít. A józanész hiányát súroló kockáztatás, a zabolátlan életerő, a gyökértelenség, a változás és a mindig új tapasztalatok vágya – ezek jellemzik a végeken való létezést, amelynek ritmusa különbözik attól, amit az ország középpontjában a mindennapi élet szabályozott lefolyása kijelöl."[560]

Az elmondottak alapján tehát megállapítható, hogy az ország belseje, különösképpen a közepe az állandó szabályrendszeren alapuló, hosszútávú, terem-

559 „regio... in hoc plurimum aliis preferenda, quod cum a tot supradictis gentibus et christianis et gentilibus sit vallata et a cunctis insimul et a singulis multociens impugnata, nunquam tamen ab ullo fuit penitus subiugata." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Primo prohemium. 8.o.

560 BANASZKIEWICZ: *Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka,* Wrocław, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, 1998. 425.o.

tő, békés folyamatok színtere, a határok ezzel szemben a rövidtávú, pusztító, örökös mozgásban lévő erők hatókörzetei, ahol a belülről kifelé irányuló erők pozitív, a kívülről befelé irányuló erők negatív előjelet kapnak, és eme ellentétes erők állandó összeütközésben vannak.

Visszatérve a határokkal kapcsolatos lengyel mítoszokra megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált korszakban, vagyis a XVII. század végéig leginkább Vitéz Boleszló személyéhez kötődik az ország határainak kijelölése. Korábban már idéztük Gallus Anonymus idevágó tudósításait, most a teljesség igénye nélkül nézzünk néhány további példát állításunk igazolására. Wincenty Kadłubek mester így örökíti meg Boleszló határkijelölő tevékenységét:

„Szeleuciát, Pomerániát, Poroszországot, Oroszországot, Morvaországot, Csehországot hatalma alá hajtotta, utódainak hűbérbirtokul hagyta; Prága városát királysága második fővárosának rendezte be. A hunokat vagy magyarokat, a horvátok és mardusok erős népét birodalma tulajdonává tette. Még a legyőzhetetlen szászokat is olyannyira legyőzte, hogy a Saale folyóba vasoszlopot döfött, mintegy valamely határként, birodalma nyugati végeit kijelölve. Keleten pedig Kijev Aranykapujára másik határát ütötte, ott a várost elfoglalva, kardja számos csapásával, mint valamiféle határjelzést, a város Aranykapujára faragott."[561]

Wincenty mester olyan képet fest Boleszlóról, mint egy világhódító királyról. Nemcsak a környező országokat hódítja meg, hanem hatalmát kiterjeszti a magyarok és horvátok fölé is. Meg kell jegyeznünk, hogy e kép konkrét jelentését nem szabad a krónikás tévedéseként, vagy szándékos torzításaként értékelni, arról van szó, hogy az első király cselekedeteit felnagyítva az ország múltbeli fontosságát jelzi a szerző, abban a korban, amikor az egységes Lengyel Királyság már csak mítoszként és óhajként létezett a kortársak emlékezetében. Mind Gallus, mind pedig Wincenty mester úgy növeli meg Boleszló birodalmának területét, hogy az alkalmi, rövid ideig tartó területfoglalásokat állandó hódításként állítja be, ezeket pedig minden későbbi krónikás még egy kicsit meg is toldja, a ténylegesen elfoglalt területek szomszédságában lévő területekkel.

A *Nagylengyelországi Krónika* szerzője részben megismétli elődei vonatkozó állításait, kiegészítve azzal, hogy a Duna mellett a Tiszában is határt jelöl Boleszló, valamint elfoglalja Karintiát is. Nagy hangsúlyt kapnak a nyugati határok, ahol a Saale folyóban történő határkijelölést tetézi azzal, hogy „bátran

561 „Selenciam, Pomoraniam, Prusiam, Rusiam, Morauiam, Bohemiam sue subiciens dicioni, suis posteris reliquit uectigales, urbem Pragensem secundariam sui sedem regni constituens. Hunos seu Vngaros, Crauacios et Mardos gentem ualidam suo mancipauit imperio. Immo et Saxones indomitos adeo perdomuit, ut in Sale flumine columpnam fixerit ferream, quasi quibusdam gadibus sui fines imperii ab occidente disterminans. Nam ab oriente in aureis Kieuie ualuis metarum alteram inpegit, ubi mucronis ictu creberrimo, urbe capta, uelut quoddam bonce signum in aurea ciuitatis porta excidit." MAGISTRI VINCENTII *Chronica Polonorum.* Lib.II. c.12. 41-42.o.

visszaszerezte, amit elődei elveszítettek, számos várat épített országa határain, hogy megőrizze területeit és ellenálljon ellenségeinek, különösen a Saale és Elba folyók partjain, amely Elba folyón túl Westfalia irányában épített egy bizonyos Brzemię [Bremen – T. L.] nevezetű várat."[562] (lásd *4. térkép*)

Mind a mostani, mind pedig a korábban Gallus Anonymustól vett szövegrészből (Prága, Magyarország és Szászország elfoglalásáról) az derül ki, hogy a határok örökösen változnak. Ami korábban az említett országokhoz tartozott, az Boleszló idejében Lengyelországhoz került. Vannak azonban olyan területek is, amelyek egyszer, nagyon régen már Lengyelországhoz tartoztak, de Boleszló elődei elvesztették, így Boleszlónak jutott a feladat, hogy azokat visszaszerezze. Ez a feladat azonban természetesen csak úgy sikerülhetett, hogy a király és katonái az ehhez szükséges erények birtokában voltak. A krónikások implicite megadják a választ azzal, hogy csak az eredményt, vagyis a sikeres hódítást közlik. Maga Boleszló is tudatában volt a határokhoz kapcsolódó nézeteknek, vagyis az örökös nyugtalanságnak, a határ túloldaláról, az idegenektől jövő pusztító erők örökös jelenlétének, ezért megpróbálja ezeket kivédeni azzal, hogy határait megjelöli, akár vasoszlop állításával, akár a kijevi Aranykapura mért csapásokkal, akár Bréma várának felépítésével. Ezekkel a cselekedeteivel azt jelzi, hogy az oszloppal, a kapu „kifaragásával", valamint a várépítéssel megjelölt területek immáron a békét, az állandóságot és a teremtő erőket szimbolizáló központ, vagyis Gniezno és Boleszló hatalma alá tartoznak.

A *Nagylengyelországi Krónika* egyébként részletesen foglalkozik a karddal, amellyel Boleszló rávág a kijevi Aranykapura.

„Mondják, hogy volt neki egy angyaltól kapott kardja, amivel Isten segítségével minden ellenségét legyőzte. Ezt a kardot mind a mai napig a krakkói kincstárban őrzik, ezt Lengyelország királyai szokás szerint a háborúkba magukal viszik, és vele mindig győzedelmeskednek ellenségeik felett. (...) Az említett kardot, melyet Boleszló az angyaltól kapott, Szczerbiecnek nevezik..."[563]

A továbbiakban a krónikás elmeséli a már ismert kijevi anegdotát, valamint, hogy akkor a kard kicsorbult, ezért nevezik Szczerbiecnek, vagyis Csorbának.[564]

562 „viriliter recuperando per suos progenitores deperditas, edificavit castra plurima in extremitate regni sui pro conservacione regnorum suorum et resistencia inimicorum suorum et precipue in rippis fluviorum Zolawa et Albea ultra quam Albeam versus Westwaliam edificavit quoddam castrum dictum Bremø." *Chronica Poloniae Maioris*. C.11. 17.o.

563 „Huic enim per angelum dicitur gladius fuisse datus in quo omnes suos adversarios cum Dei iuvamine vincebat. Qui gladius usque ad presens in armario Cracouiensis ecclesie conservatur, quem reges Polonie ad bella euntes deferre et semper cum eo triumphare de hostibus consueverunt. (...) Appellaturque gladius regis Boleslai, de quo premissum est, sibi datus per angelum Szczirbcez..." *Chronica Poloniae Maioris* c.11. 18.o.

564 Rokosz, Mieczysław: *Legenda Szczerbca*. in: „Studia Historyczne" 31 (1988) z. 1 (120) 3–21.o. uo. további szakirodalom.

Amiért fontos ez a részlet, nem más, mint a kard égi eredete. A kard az antikvitás óta a legfontosabb fegyver, a férfiasság, vitézség legfontosabb szimbóluma. A korábbi, ókori hagyományból is ismerünk néhány nagyon fontos szimbolikus erővel rendelkező kardot. Ilyen kardja volt Nagy Sándornak, amellyel elvágta a gordiuszi csomót. Egészen más szimbolikával rendelkezett Damoklész kardja, amely az égi hatalmak legfőbb bírói-ítélkező szerepének jelképévé vált. Égi eredetű kardja volt Attilának, a hunok királyának, amely legyőzhetetlenségét jelképezte.

A lengyelek első királya kardot kap egy angyaltól, amellyel minden ellenségét legyőzi, kijelöli országa határait. Korábban e kardnak azonban nem volt neve, ahogy nem volt nevük az említett antik hősök kardjainak sem. A lovagi epika elterjedésével együtt azonban elterjedt az a feltehetően germán-kelta hagyomány, hogy a különleges erővel rendelkező kardoknak saját nevet adtak. Ismerünk néhány ilyen kardot az európai hagyományból. Ilyen volt a britek Artur királyának, a legismertebb nevén Excaliburként, máshol Estalibor, Caliburn, Chaliburne, vagy Caledvwlch néven emlegetett kardja.[565] Roland kardját Durendalnak hívták,[566] Szigfridét pedig Balmungnak[567]. Cidnek két ilyen kardja is volt, a Colada és a Tizon.[568] Feltehetően a lovagi epika lengyelországi elterjedésének eredménye, hogy a XIII. században Vitéz Boleszló kardja is saját nevet kapott.

565 Lehetőségeinket meghaladó vállalkozás lenne felsorolni mindazokat az walesi, angol, francia nyelven írt középkori forrásokat, ahol az Excalibur feltűnik, ezért csak néhányat említek meg a fontosabbak közül. Angol források: Geoffrey Of Monmouth: *The History of the Kings of Britain (Historia Regum Brittorum).* Trans. by Lewis Thorpe. London, Penguin Books Ltd., 1966., Lawman: *Brut.* Trans. by Rosamund Allen. London, J. M. Dent, 1992., *Of Arthour and of Merlin.* Ed. by O. D. Macrae-Gibson. 2 vols. Early English Text Society 268, 279. Oxford, Oxford University Press, 1973, 1979., *Morte Arthure or The Death of Arthur.* Early English Text Society original series 8. London, Oxford University Press, 1967., Malory, Sir Thomas: *Le Morte Darthur.* Herfordshire, Wordsworth Edition Ltd., 1996. Francia források: WACE: *Roman de Brut. A History of the British.* Text and Translation. Trans. by Judith Weiss. Exeter, University of Exeter Press, 1999., Chrétien De Troys: Perceval le Gallois ou le Conte du Graal. In: *La Légende Arthurienne. Le Graal et la Table Ronde.* Paris, Robert Laffont, S. A., 1989., Robert De Boron: Merlin et Arthur: Le Graal et le Royaume. In: *La Légende Arthurienne. Le Graal et la Table Ronde.* Paris, Robert Laffont, S. A., 1989. Walesi forrás: Kilhwch and Olwen. In: *Mabinogion.* Trans. by Lady Charlotte E. Guest. Mineola – New York, Dover Publications, Inc. 1997.

566 *Roland-ének. Ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1996. (a fordítás készült: La Chanson de Roland, publiée d'après le manuscrit d'Oxford et traduite par Joseph Bédier (édition définitive) Paris, Édition d'art H. Piazza. 1964.) 38.o.

567 *A Nibelung-ének. Ó-német hősköltemény.* (ford.: Szász Károly) Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor, 2004. 18.o.

568 *Ének Çidről. Középkori spanyol epikus költemény.* Budapest Eötvös József Könyvkiadó, 2002. (a fordítás készült: Poema de mio Cid. Colin Smith (szerk.) Oxford University Press, 1972; Ediciones Cátedra, S. A. 1994.) 36. és 72.o.

Nem a Szczerbiec az első névvel ellátott kard a lengyel hagyományban, és nem a *Nagylengyelországi Krónika* az első, amelyben egy kard nevet kap. Ugyanilyen kardja volt Wincenty mester krónikájában III. Boleszlónak: „Mind közül a leglegyőzhetetlenebb Boleszló volt, akit... a fegyverek nem tudtak legyőzni... kivonva kardját, amit Darunak neveznek, így szól: A mi Darumadarunk még szélesebb vérfolyamokat tud vállvasakból kivájni és kiinni."[569]

Attila, Artur, valamint a két Boleszló is legyőzhetelenek voltak, amíg kardjukat használták. Mindegyik kardnak volt egy közös tulajdonsága, hogy csak az arra kiválasztottak birtokolhatták. A Szczerbiecet kiemeli a többi kard közül az a tény, hogy az összes többi kard elveszett, vagy eltűnt, ezt viszont mind a mai napig Krakkóban őrzik, és így volt ez a *Nagylengyelországi Krónika* megírása idején is. (A modern régészet azóta bebizonyította, hogy a kard későbbi eredetű, legkorábban valamikor a XIII. században készült, mit sem von le ez a tény a kard mitikus erejéből.)[570]

A mítosz tehát azt jelentette, hogy a mindenkori lengyel királyok legyőzhetetlenek, ha vele harcba indulnak. Lengyelországnak azonban több mint kétszáz évig (1081, vagyis II. Boleszló halála óta) nem volt királya. A *Nagylengyelországi Krónika* keletkezésekor (1295) viszont volt frissen koronázott királya Lengyelországnak II. Przemysł személyében.[571] Nem véletlen tehát az utalás, ami azt jelentette, hogy a Boleszlók királyságának csak egy részén uralkodó II. Przemysł királynak jó esélyei vannak az ország egyesítésére, akárcsak Boleszlónak. Talán ezért is kellett megölni oly hirtelen...

Visszatérve az idézetnek ama részére, amely a Saale és Elba folyók menti területről szól, meg kell említenünk, hogy e területek tulajdonképpen soha nem tartoztak a Lengyel Királysághoz, sem a korábban azon a területen élő törzsek valamelyikéhez, mint azonban már korábban említettük, e két folyó mentén évszázadokon keresztül szlávok éltek. Ettől függetlenül ennek a résznek is komoly, hogy ne mondjam, aktuálpolitikai tartalma volt. Az egykori Lengyel Ki-

569 „Omnium inuictissimus fuit Boleslaus, quem... arma vincere non potuerunt... exerto mucrone quem Gruem uocant: Didicit, inquit, Grus noster ampliora cruoris flumina e ferreis elicere scapulis et siccare!" Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.III. c.26. 114–116.o.

570 A Szczerbiecről és más középkori lengyel koronázási jelvényekről: Rokosz, Mieczysław: Polskie insygnia koronacyjne w średniowiecznych fabułach. in:Banaszkiewicz, Jacek (szerk.): *Imagines potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy wierzchniej. Polska X–XV w.* Warszawa, IH PAN, 1994.

571 II. Przemysłről lásd: Nowacki, Bronisław: *Przemysł II odnowiciel korony polskiej (1257–1296).* Kraków, Avalon, 2007. vö: Górski, Karol: *Śmierć Przemysła II.* in: "Roczniki Historyczne" 5 (1929) 170–200.o; Karasiewicz, Władysław: *Działalność Andrzeja Zaręby w okresie jednoczenia państwa polskiego na przełomie XIII/XIV wieku.* Poznań, Prace Komisji Hisrorycznej PTPN, t. 19, z. 1, 1961. 8–19.o; Jasiński, Kazimierz: *Tragedia rogozińska 1296 r. na tle rywalizacji wielkopolsko-brandenburskiej o Pomorze Gdańskie.* in: "Zesz yty Historyczne" 26 (1961) 1, 65–104.o.

rályság jelentős nyugati területei a Német Lovagrend uralma alatt álltak. Ezek visszaszerzésére mindenkor megvolt az igény, a részfejedelemségek korában azonban hiányzott megvalósításához az erő. Egy egységes királyság viszont jó eséllyel vehette fel a versenyt a területek visszaszerzésére, ami be is igazolódott a következő néhány emberöltő során.

A következő részlet már akkor íródott, mikor e területek nagy része ismét a Lengyel Királysághoz tartozott, és az ország a litvánokkal kötött uniók következményeként, a Német Lovagrend többszöri legyőzése után, a térség egyik legjelentősebb hatalmává vált:

„Azután Boleszló, a lengyelek királya ama hatalmas erejű Herkulest utánozva, aki a Hesperidák végén három tornyot épített, maga is három erős vasoszlopot állított a Dnyeper folyóba határait megörökítendő, amelyek mind a mai napig fennmaradtak azon a helyen, ahol a Szula folyó a Dnyeperrel egyesül. Később nyugaton a Saale folyóba állított hármat, hogy dicső győzelmeit és Lengyelország határait tanusítsák az utókornak."[572]

Ekkorra a Német Lovagrend ereje már csak árnyéka volt egykori önmagának, kelet felől azonban Lengyelország számára új rivális jelent meg: a tatár igát lerázó, megerősödött és nyugati irányban terjeszkedni kivánó Oroszország, amelynek ideológiájában fontos helyen állt első keresztény fejedelmük, Vlagyimir egykori birodalmának mítosza. Ezért a Długosz által írt részlet egyrészt figyelmeztetésül, egyszersmind megnyugtatásul szolgál a lengyel kortársak számára: állnak még az oszlopok, de erőskezű uralkodó kell, hogy ott is maradjanak. Érzékelhető a helyzet komolysága, hiszen a korábbi krónikások által Vitéz Boleszlónak tulajdonított egy vasoszlop már nem volt elég, ide már háromra volt szükség. A Keresztesek, mint lehetséges ellenfelek jelentősége is csökkent. A Saale folyóba a nyugati határ kijelölésére szolgáló, immáron szintén három vasoszlop a második helyre szorult a keleti határt jelző oszlopok mögött. Bár biztosan nem ennek köszönhetően, mégis meg kell említeni, hogy egy emberöltővel később, 1514-ben Orszánál a lengyelek hatalmas csatában legyőzték az orosz seregeket, majd a Keresztes Lovagrenddel folytatott utolsó, 1519–21. között zajló győztes háború után a szekularizált Lovagrend nagymestere 1525-ben Krakkóban hűbéri esküt tett a lengyel királynak. Ez utóbbi emlékét máig őrzi Jan Matejko történelmi festménye, a „Hołd pruski" (Porosz hűségeskű), valamint egy arany betűkkel vésett fekete gránitkocka a krakkói piactéren.

572 „Boleslaus deinde Polonorum rex Herculem illum fortissimum, qui in finibus Hesperie tres turres fabricaverat, expressurus, tres et ipse in flumine Dnyepr in eo loco, ubi fluvius Szula miscet se fluvio Dnyepr, ex solido ferro columpnas, que et in eam diem permanere asseruntur, pro gadibus perpetuis locat, qui in flumine Szolawa in occidente tres postea locavit, triumphales suas victorias et Polonorum terminos aput posteros testaturas." DLUGOSSIUS: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.II. 269.o.

A lengyel reneszánsz „aranykorában" Boleszló képe némiképp megváltozott. Országteremtő tevékenységének egyéb aspektusai kerültek előtérbe. Marcin Bielski, az első lengyel nyelvű krónika szerzője fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Vitéz Boleszló, halála előtt Gnieznóba összehívta a Szejmet:

„És midőn látta, hogy haldoklik... magához hívatta... az urakat, mind az egyháziakat, mind a világiakat, legott emlékeztette őket, kérve, hogy békességben éljenek, védjék legelébb Isten dicsőségét, azután a Köztársaság javát... külön emlékeztette fiát, mondván: – Drága fiam, én most már megválok e világtól, atyai intelemmel emlékeztetlek és kérlek, hogy minden ügyes-bajos dolgodban legelébb Teremtődet, az Urat tartsd szemed előtt, szeresd alattvalóidat, viselkedj velük úgy, hogy ne félelemből, hanem szívélyes szeretetből engedelmeskedjenek neked, terjeszd az igazságot, óvakodj az örömöktől és a hiábavalóságoktól, mint a méregtől. (...) Ez az uralkodó különösen szerencsés volt. Ezért is írja róla Kadłubek, hogy egy égi angyal kardot hozott neki, és kezébe adta, ez minden csatában vele volt, így minden csatát megnyert. E kard ma is a kincstárban van, és úgy nevezik: Szczerbic..."[573]

Ez a kor már a széleskörű nemesi privilégiumok kora. A Szejm már egyhangú szavazással dönt, és a királyokat már választással emelik a trónra. Bielski számára a legfontosabb feladat a nemesi köztársaság korabeli intézményeinek a múltba történő visszavetítése, egyáltalán a nemesi köztársaságnak, mint államformának a megjelenítése az első király korában. (Bielski szerint már Piast fia, Semowith is onnan kapta nevét, hogy a szejm ideje alatt született, ezért nevezték Seymowicnek.) A jó király halálos ágyán figyelmeztei alattvalóit, hogy törekedjenek az egyességre, óvják a köztársaság érdekeit, hiszen ők a köztársaság legfőbb védelmezői. Inti fiát, hogy szeresse alattvalóit és őrizze meg őket szabadságukban, terjessze az igazságosságot, hogy ne félelemből, hanem szívből jövő szeretetből szolgálják őt. Csak ezek után kerül a kard a figyelem középpontjába, jelezve az ország demokratikus intézményeinek folytonosságát. Érthető ez abban a korban, amikor Lengyelország ugyan vívott különböző háborúkat, de nagyrészt határain kívül, az ország lakósságának nagyrésze csak

573 „A gdy się widział być śmiertelnym... wezwał do siebie... Panów, tak świeckich jako duchownych, tam je upominał z prośbą, aby zgodliwi byli, strzegli przodkiem Bożej chwały, a potem dobrego Rzeczypospolitej... syna też swego z osobna upomniał, mówiąc: Mój miły synu, jużci ja na ten czas z światem się rozłączam, proszę i upominam ojcowskim upominaniem, abyś w każdej sprawie przodkiem przed oczyma Pana stworzyciela swego miał: poddane swoje miłował: zachował się im tak, jakoby nie z bojaźni, ale z serdecznej miłości ciebie posłuszni byli, sprawiedliwość mnóż: roskszy a próżnowania jako jadu się strzeż. (...) Był to Pan dziwnie fortunny: i stądże Kadłubek to o nim pisze, że mu Anioł z nieba miecz przynosił, i oddał w ręce, który w każdej potrzebie mając, bitwy zawżdy wygrawał. Jest jeszcze dziś ten miecz w skarbie, a zowią go Szczerbic..." Bielski, Marcin: *Kronika Polska.* in: *Zbiór pisarzów polskich.* Cz. 4. t. XI. Warszawa, 1829. 147–148.o.

a híradásokból értesült a háborúkról, így a militáris hagyományok jelentősége nem volt akkora, mint a politikai hagyományoké.

Az „aranykor” azonban végetért és a következő évszázadban a katonai hagyományok újra a legfontosabbak közé kerültek. A már korábban idézett Wacław Potocki számára újra az ország határait fegyverrel kijelölő első király vált példaképpé:

„Ott láttál volna bátorságot, láttál volna szivet
Ama régi szarmatáknál, mintha a győzelmet
Már kezükben tartanák; darázsfészekbe fújnál, mely teli,
Egyik szablyát élesít, másik a puskát tölti;
A magabiztos tábor forr a diadalban, győzelemben,
Mint az odavetett száraz fa a tűzben,
Mikor vezéreik, kik jártasak Mars játékában,
Lovagi erény példáját mutatják őseik alakjában,
Melynek zabolázhatatlan ereje
A sas szárnyát tengertől tengerig terjesztette.
Mondanád, hogy Boleszlóval kiszálltak a sírból,
Kik a haza határain oszlopokat vasból
Állítottak, mikor keleten a bölcs orosz hullott,
Nyugaton a büszke német nadrágja vértől piroslott”[574]

Ebben a rövid részletben ismét feltűnnek a vasoszlopok, keleten és nyugaton egyaránt. Az eddig elmondottakhoz azonban két újdonság is kapcsolódik. Az első a sas, mint jelkép használata. A sas már a Piastok óta dinasztikus, majd nemzeti jelkép lett. Láttuk, hogy Długosz szerint a honfoglalásra a jelet sasok adták Lech fejedelemnek, tehát a sas a kezdetektől fogva végigkíséri a lengyel történelmet. Potockinak ebben a képében a sas szárnyait tengertől tengerig terjeszti ki, vagyis a Balti-tengertől a Fekete-tengerig, más olvasatban a teremtett

574 „Widziałbyś tam był serce, widziałbyś był męstwo
Starych onych Sarmatów, jakby już zwycięstwo
W ręku mieli; jakobyś w pełne dmuchnął ule,
Ci szable na musaty; strzelbę drudzy w kule
Dyktują; wre tryumfu, wre wygranej pewien
Obóz, jakbyś na ogień suchych nakładł drewien,
Kiedy im ich wodzowie, doświadczeni w raziech
Marsowych, w pradziadowskich stawiają obraziech
Rycerską cnotę, której niestrzymane ostrze
Orła swego od morza do morza rozprostrze.
Rzekłbyś, że to ci wstali z Bolesławem z trumny,
Co żelazne po końcach ojczystych kolumny
Stawiali, kiedy na wschód padł Rusin premudry,
Na zachód pyszny Niemiec krwią zaszargał pludry.”

Potocki, Wacław: *Transakcya wojny chocimskiej.* Kraków, Bibljoteka Narodowa s. I. nr. 75. 1924. 114.o.

világ határáig, mintegy védve a lengyeleket a külső támadástól. Ez a kép először Kadłubeknél jelenik meg, amikor leírja, hogy a II. Boleszló által feldarabolt Szent Szaniszló teteme fölött sasok jelentek meg, hogy megvédjék az esetleges ragadozóktól, vagy a király embereitől, ha a test egyes darabjait el akarnák hurcolni.[575] Azért fontos Szent Szaniszló példázata, mert hozzá kapcsolódik a XIII. századi jóslat, mely szerint a szétdarabolt Lengyelország ugyanúgy egybeforr, mint a feldarabolt szent teste.[576] Ettől kezdődően Szent Szaniszló a lengyel föld egységének egyik legfőbb védője lett. Amikor a lengyel seregek Grünwaldnál csatába vonultak, a lengyel ügy igazságának és a föld visszaszerzésének sikere részben annak volt köszönhető, hogy mint Długosz említi, Szent Szaniszló is segítette a lengyel lovagokat. Így Szent Szaniszló és a sas egyaránt a kialakuló lengyel nemzettudat fontos részei.

A részlet másik eleme a sírjából felkelő Boleszló. Potockinál még csak egy rövid hasonlat, majd jóval az általunk vizsgált korszaknál később, a nemzeti romantika idején válik önálló történetté, amely arról szól, hogy Vitéz Boleszló lovagjaival együtt egy hegy gyomrában alszik és előjön, ha az ország segítségre szorul, hasonlóan ahhoz, ahogy Barbarossa Frigyes és lovagjai egy hegy gyomrában pihenve várják, hogy mikor lesz szükség a segítségükre. Hasonló mondák ismertek a magyar hagyományból is. Említsük meg Csaba királyfit, aki a csillagok útján érkezik a bajban, vagy akár Szent László királyt, aki a váradi székesegyházban nyugszik, de ha az országot támadás éri, félelmetes csatabárdjával a magyar seregek segítségére siet.

Boleszló alvó lovagjainak legendája számos változatban terjedt el Lengyelországban, tájegységenként más-más hegyet említve az első király és lovagjai nyughelyéül. Lovagok alszanak az Odera mentén, Sziléziában, a Beszkidekben, Szandomir mellett, a Wawel barlangjaiban és a Tátrában is[577], de mint említettük, ezek a szövegváltozatok az általunk vizsgált időszaknál később keletkeztek.

Érdekes, hogy az alvó lovagok nyughelyei egyrészt az ország középpontjában, Krakkóban, másrészt az ország határain vannak, három irányból, nyugat, dél és kelet felől védelmezve Lengyelországot. Az alvó lovagok legendájában ugyan általában Vitéz Boleszlót említik, felmerül azonban a gyanú, hogy e történetekben összemosódik I. Boleszló, az első király, valamint III. Boleszló, a lovag-fejedelem alakja, ami a névazonosság miatt is könnyen elképzelhető.

De nemcsak Boleszló lovagjai védelmezték az ország terét, hanem különböző helyeken, az ország határain élő sárkányok is, akikről Lengyelországban több várat is elneveztek. E várak neve mindenütt Żmigród, vagyis Sárkányvár.

575 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.II. c.20. 57.o.

576 Vincentius: *Vita Sancti Stanislai Cracoviensis Episcopi.* (Vita Maior) Lib.II. c.26. In: *MPH* t. IV. 391–392.o.

577 *Alvó lovagok. Lengyel regék és mondák.* Budapest, Móra, 1988. 91–106.o.

Ilyen Sárkányvár állt a XII. században a Barycz folyó partján, később a Wisłoka folyónál, és három Sárkányvár is állt Lengyelország keleti határaihoz közel: Opatów mellett a Łukawa folyó bal partján, Sandomierznél és Lublin alatt. Ezek a sárkányok nem a helyi közösségeket pusztítják, hanem éppen ellenkezőleg, jelenlétükkel egyrészt figyelmeztetnek arra, hogy az ellenség bármikor támadhat, másrészt elriasztják a kívülről támadni szándékozó akár démonikus, akár földi ellenséget. A felsorolt Sárkányvárakkal kapcsolatban Banaszkiewicz megjegyzi: „a sárkányok a helyi lakosság szolgálatában álltak. Ezesetben ezek figyelő, a határt őrző, a külső ellenségnek ellenálló Sárkányok voltak. (...) Arról, hogy e... lengyel erősségek sárkányai jóindulattal viseltettek a helyi lakosokkal szemben, meggyőz e bestiák lakhelyeinek elhelyezkedése. Az említett Sárkányvárak a folyók és mocsaras ingoványok által kijelölt határvonalak előtt helyezkednek el, mint Lublinban is, arcukat az idegenek felé fordítva. (...) A Sárkányvárak – mint ahogy erre több utalás van – bizonyos útvonalakkal kapcsolódtak össze... ezeknek „kritikus" pontjain bukkantak fel. Különösen a folyami átkelőhelyeket, a mocsaras folyóvölgyeken átvivő utakat, a szakadékokat, ahol a magaslatok, a mocsár és a víz az említett elemek együttes meglétének különböző formákat adva találkoznak, szívesen választja a Sárkány lakhelyéül."[578]

Banaszkiewicz vélekedésével szemben Andrzej Buko azt állítja, hogy az említett helyeken nem Sárkányról (żmija), hanem Sárkányölőről (żmij) van szó, aki „a házi tűzhelyek villámoknak is parancsoló oltalmazója, a termékenység támogatója, harcol a víziszörnyekkel. Ez a gondolat különösen élő a délszlávoknál, ahol e madár-, sőt emberformájú lény az emberi létszükségletek számára legfontosabb javaknak, a vizeknek és a vetésnek oltalmazója. A sárkányölő, „żmij", lángcsóva, vagy szoláris jellegű madár, pl. sas, vagy kakas képében jelenik meg. A sárkányölő ellentéte a sárkány – akvatikus lény, az élő vizeket őrzi, azokban lakik. A sárkányt elpusztító erő a tűz, vagy a nap égető sugarai. A sárkányölő megtámadja a vizeket elnyelő, visszatartó sárkányt. Ezért a Sárkányvárat – Ryszard Tomicki egykori vélekedése alapján[579] – úgy tekinthetjük, mint körbekerített helyet (-gród, -vár utótag), szakrális területet, amelyre nem mindenki léphet be utasítások vagy tiltások megszegése nélkül. Az ilyen hely tehát valamiféleképp kapcsolatba hozható a sárkányokkal."[580]

A Boleszlóval és kardjával kapcsolatos mítoszok végére kívánkozik egy napló részlet, amely Sobieski János bécsi hadjáratának idején keletkezett, akkor, amikor a lengyel hadsereg utoljára szerepelt aktívan az európai események

578 Banaszkiewicz, Jacek: Od stolicy ku granicom – czyli od Rajgrodu do Żmigrodu. In: *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka.* Wrocław, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, 1998. 441–443.o.

579 Tomicki, Ryszard: *Żmij, Żmigrody, Wały Żmijowe. Z problematyki religii przedchrześcijańskich Słowian.* in: „Archeologia Polski" 19 (1974) 2. 483–508.o.

580 Buko: *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej.* 126.o.

alakításában. Ez a rövid idézet, bár nem Boleszlóról szól, mondanivalója miatt mégis ide kívánkozik:

„Die 3. Septembr: Péntek reggel indult Király Őfelsége. Csak két páncélos zászlóaljat vitt magával, és azokat, akik a jelvényét őrizték... és ebédre Stetteldorfba érkezett, Hardegg gróf kastélyába, aki Walstein generális főlovászmestere volt.

Ott haditanácsot tartottak a Szent Liga haderőinek fejedelmei és generálisai. Közvetlenül ebéd után érkezett a szász választófejedelem, két rokona, Lavenberg és Gotta kíséretében, valamint Eisenach, von Baden őrgróf, a tanácskozás elnöke, a lotharingiai herceg, Bádeni Lajos, Waldeck herceg, Degenfeld, a bajor seregek generálisa, Göltz, a szász seregek generálisa, és számos más fejedelem és generális. Ezek: Caprara, Leslie, Rabatta, Gondola, Salmes... A csupa nagy embereknek e gyűlését a Királyi Felség nemcsak méltóságával töltötte el, de királyi ábrázatával és vidám kedélyével további munkára is serkentette, úgyhogy mindenki örömest kívánkozott egy ilyen harcias úr parancsnoksága alá... így hát hízelgés nélkül állítom, hogy mellettünk elhalványultak a külföldiek, és meglátszott, hogy ezeknek [ti. a lengyeleknek – T. L.] parancsolniuk, amazoknak pedig engedelmeskedniük kell."[581]

Sobieski János (legalább is uralkodása kezdetén) kortársai szemében megtestesítette azt az uralkodói ideált, amelyet a Vitéz Boleszlóról szóló mítoszokból és mondákból kiolvastak. Résztvett a kozákok, a svédek, a törökök Lengyelországból történő kiűzésében, (vagyis karddal jelölte ki az ország határait, elvesztett területeket szerzett vissza) és minden fontos háborúból győztesen került ki. Hosszú évtizedek után, amikor Lengyelország területén idegen csapatok vonultak és fosztogattak, most végre ismét a lengyel kard döntötte el Európa és a kereszténység sorsát.

Az iménti naplórészletből az 1683. szeptember 3.-i haditanács képei tűnnek elő. E haditanácson Európa legnagyobb hadvezérei, a német birodalom válasz-

581 „Die 3. Septembr: W piątek rano ruszył się Król Jegomość. Dwie tylko chorągwie pancerne z sobą wziąwszy, i tych, co znaczku Jego pilnowali... a na obiad stanął w Szteteldorffie, w zamku grafa Hardeka, który bywał koniuszym u generała Walstejna.

Tam dane randewu generalne książętom i generałom Wojsk Colligatorum. Stanęli tedy zaraz po obiedzie książę elektor saski i znim dwu krewnych, Lavenberg i Gotta, także Ejsennach, margraf von Baden, princeps consilii, książę Lotharyński, Ludwik de Baden, książę Waldek, Degenfeld, generał wojska bawaryjskiego, Goltz, generał wojska saskiego i inszych siła książętów generałów. Jak to: Caprara, Lesle, Rabata, Gondola, Salmes... To wszystko tak wielkich ludzi zebranie, nie tylko admiratione sui napełnił Król Jegomość, ale Regio vultu et alacritate, do dalszej pracy zagrzał, tak że wszyscy ochotnie pod komendą tak wojennego Pana być winszowali sobie... tak że bez podchlebstwa mówiąc: zgaśli pry nas cudzoziemcy, i tak się zdało, iż tym roskazywać, a tamtym słuchać należy." *Dyaryusz Wyiazdu z Krakowa pod Wiedeń Jana III. Roku 1683.* Kraków, 1784. 11–13.o. A bécsi győzelem háromszázadik évfordulója alkalmából kiadott *Dyaryusz wideńskiej okazyji Jmci Pana Mikołaja na Dyakowcach Dyakowskiego podstołego latyczewskiego.* Warszawa, Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983. előszavában Józef A. Kosiński és Józef Długosz bebizonyította, hogy az idézett napló szerzője Marcin Kątski, a tüzérség generálisa volt. i.m. 14.o.

tófejedelmei vesznek részt, csupa fényes személyiség, akiknek fénye „kihúnyt" Sobieski jelenlétében, nemcsak méltósága, hanem királyi ábrázata és vidám kedélye miatt is. Az egybegyűltek pedig örömest vonultak hadba egy ilyen harcos király parancsára.

Ebben a képben újra megjelenik a „mi" és az idegenek közötti különbség. Sobieski a haditanács középpontja, fénye és tekintélye bevilágítja a résztvevőket. A résztvevők pedig, bár idegenek, de keresztények, az egész keresztény világot képviselik, a pogányok, vagyis a gonosz erők, a káosz küldöttei elleni szent háborúban, amelyben természetesen a lengyel uralkodó *parancsol*, a többiek pedig *engedelmeskednek* neki.

A Vitéz Boleszlóval és égből kapott kardjával kezdődő Lengyel Királyság utolsó nagy katonai vállalkozása tehát mintegy keretbe zárja a dicsőséges múlt hagyományát. Hogy teljes legyen a hasonlóság, Sobieski János az eretnekek és pogányok elleni háborúkban játszott vezető szerepének elismeréseként IX. Ince pápától egy gazdagon díszített, felszentelt pallost kapott ajándékba, melyet szintén a mai napig a krakkói kincstárban őriznek, akár csak a Szczerbiecet.

Az I. Boleszlóval kapcsolatos mítoszok között fontos helyen szerepel a Gallus Anonymus által ránk hagyományozott mítosz, amely szerint Boleszló a Saale folyó közepén vasoszlopot vert le országa nyugati határait kijelölendő. Említettük, hogy ez a mítosz a nyugati szláv közösség hagyományából ered. Ez a hagyomány azonban sokkal élénkebben jelenik meg Wincenty Kadłubektől kezdődően. Krónikája I. könyvének 17. fejezetében III. Lestko uralkodásáról szólva hangot ad a valamikori nyugati szláv területek egybetartozásának, természetesen a lengyel „királyság" hatalma alatt. Wincenty krónikája több mitikus ciklust told be a Piastok korszaka elé. Az első az egyenlőségben és korlátlan szabadságban élő lengyelek kora, melyet követ a Krak és Vanda nevével jelzett ciklus, amely a lengyel királyság és Krakkó alapítását, valamint megvédését írja le. Ezt követi a három Lesztkó ciklusa, akik közül az utolsó, III. Lesztkó nevéhez fűződik a „kezdeti" Lengyelország határainak kijelölése:

„Azt mondják, hogy ebből és a többi, kevésbé törvényes kapcsolatából Lestko húsz fiút nemzett, közülük ugyanannyinak jelölt ki fejedelemségeket, mint amennyinek hercegséget, másoknak grófságokat vagy határgrófságokat, egyesek közt pedig felosztotta a királyságait. Elrendelte, hogy Pompilius legyen mindannyiuk királya az elsőszülöttség jogán, és az ő parancsa alá essék ne csak Szlávia királysága, de még a szomszédok által kormányzott birodalmak is."[582]

582 „Ex hac et aliis thoris minus legitimis XX perhibetur filios suscepisse, quibus totidem principatus asignauit, quibusdam ducatus, aliis comitias seu marchias, nonnullis regna distribuens. Pompilium uero iure primogeniture regem omnium statuit. Cuius nutu non Slauie dumtaxat monarchia, set etiam finitimorum gubernata sunt imperia." Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.17. 23.o.

Lestko király tehát minden egyes törvényes és kevésbé törvényes fiának egy-egy területet adományozott, fejedelemségeket, grófságokat és határgrófságokat, sőt királyságokat is, amelyek mind az elsőszülött Pompilius (Popiel) királyságához tartoztak. Ezt a királyságot nem lengyel, hanem Szláv Királyságnak hívták, amelynek hatalma kiterjed a vele szomszédos más területekre is. Ezek a területek pedig azok a nyugati szlávok által lakott területek, amelyek nem tartoznak sem a Cseh Királysághoz, sem a „Lengyel Királysághoz", vagyis az adott korban, a XIII. században nem részei a „Szláv Királyságnak", hanem a Német–római Császársághoz tartoznak. Fontos megállapítani, hogy Lestko gyermekeinek száma Pompiliussal együtt pontosan huszonegy, mely szám a 3 és a 7 szorzata. Mindkét szám a teljességet, az egyetemességet fejezi ki, vagyis azt jelenti, hogy a lengyelek az egyetemes szlávság vezetésére jelöltettek ki, ahogyan ezt egyébként korábban, az ország terével kapcsolatos mítoszokban már láttuk. Ezt erősíti meg a krónikás, amikor Pompiliusról azt írja, hogy ő az elsőszülött, valamint törvényes házasságból származó fiú, a többi pedig törvénytelen kapcsolatokból született gyermek. Wincenty mester rövid tudósításának mondanivalóját értelmezi és konkretizálja a *Nagylengyelországi Krónika* szerzője, amikor művének 4. fejezetében Lestko fiairól ír:

„Ez a Lestko, miután Julia nevű feleségétől elvált, a többi hitvese és ágyasa révén húsz fiút nemzett, akiknek kijelölte a tengermenti területeket, hercegségeket és grófságokat. Az ő nevük így következik egymás után: Boleszló, Kázmér, László, Wrocisław, Odo, Barnim, Przybisław, Przemysl, Jaksa, Siemian, Siemowit, Ziemomysł, Bogdał, Spicygniew, Spicymierz, Zbigniew, Sobiesław, Wyszymir, Cieszymir és Wisław. Közülük egyesek, akiknek apjuk az Északi-tengernél egészen Westphaliáig, Szászországig, Bajorországig és Thüringiáig mindegyiküknek egy-egy fejedelemséget jelölt ki, várakat és városokat alapítottak, amiket a saját nevükről neveztek el. Pompiliust pedig, mint elsőszülöttet, mindannyiuk királyává tette és megparancsolta, hogy koronázzák meg."[583]

A 8. fejezetben visszatér III. Lestko fiaira, és az általuk birtokolt területekre (lásd *5. térkép*):

„A fentemlített fejedelmek ezen területeket kapták: Boleszlóé Alsó-Pomeránia, Kázméré Kasubföld, Lászlóé Magyarország azon része, amely a Tisza, Duna és

583 „Iste Lestko de aliis uxoribus Julia uxore sua repudiata et concubinis viginti filios proceravit quibus terras maritimas ducatus et comicias assignavit. Quorum nomina sunt hec que secuntur: Boleslaus, Kazimirus, Wladislaus, Wrocislaus, Odo, Barnim, Przibislaus, Premislius, Jaxa, Semianus, Semouitus, Zemomislius, Bogdalus, Spiczigneus, Spiczimirus, Sbigneus, Sobeslaus, Vyssimirus, Czessimirus et Wyslaus. Ex hiis aliqui castra et civitates quas fundarunt suis nominibus appellarunt, quibus pater iuxta Mare Septentrionale et usque ad Westwaliam, Saxoniam, Bawariam et Duringiam singulis singulos principatus assignavit. Pompilium vero veluti primogenitum in regem omnium statuit atque coronari iussit."*Chronica Poloniae Maioris* c.4. 11.o.

Morava folyók közt terül el, Jaksáé Szorbia[584], Wrocisławé Rania[585], Przybisławé és Odóé Drzewina[586], Przemysławé Zgorzelec, amit manapság Brandenburgnak neveznek. A többiek pedig a többi földet és kerületet kapták Szlavóniában és Karintiában, amelyek az Elba, Odera, Piana[587], Tolęża[588], Wkra[589], Rzeknica[590], Warnawa[591], Hobola[592], Sprewa[593], Hyla[594], Suda[595], Mieca[596], Trawna[597] és más folyók környékén vannak, [ezeket] örök uralommal birtokolták. Közülük kettő, Wisław egy Międzyborze-nek nevezett várat, Sobiesław pedig egy másik, Dalejnek nevezett várat alapított – az előbbit ma Magdeburgnak, az utóbbit Dahlenbergnek[598] nevezik a németek. Cieszymir pedig Drzewina részét kapta, amit most Holsteinnek neveznek, Schleswig mellett, Wyszymir pedig várat épített az Északi-tenger partján, ahol most a Wiszomierz[599] nevű város helyezkedik el.

Tehát a fentemlített fejedelmek főbb várai nyugat és az Északi-tenger (vagyis a Balti-tenger – T. L.) felé fordulva helyezkedtek el."[600]

A továbbiakban a szerző felsorolt még néhány a német birodalom területén található várost, amelyek alapítását szintén III. Lestko fiaihoz kapcsolta, és

584 Alsó- és Felső-Lausitz

585 Ma a Németországhoz tartozó Rügen szigete.

586 Valószínüleg Mecklenburg és Holstein tartományok része.

587 Peene, Németo.

588 Tollense, Németo.

589 Ma Brandenburgban Ucker, Mecklenburg-Vorpommern tartományban Uecker

590 Recknitz, Németo.

591 Warnow, Németo.

592 Havel, Németo.

593 Spree, Németo.

594 Ihle, Németo.

595 Sude, Németo.

596 Azonosíthatatlan folyó.

597 Patak Észak-kelet–Lengyelországban. (ném: Klee Bach)

598 Ma a Magdeburgtól dél-keletre, Drezda felé kb. félúton található Trossin egyik városrésze. Brygida Kürbis szerint viszont a Lüneburg közelében található Dahlenburgról van szó. in: *Kronika Wielkopolska.* (ford: Abgarowicz, Kazimierz, bevezető tanulmány és jegyzetek: Kürbis. Brygida) Kraków, Universitas, 2010. 47. lábjegyzet, 53.o.

599 Wismar, Németo.

600 „Terre autem predictorum principum fuerunt hec: Boleslai Pomorania inferior, Kazimiri Casszubia, Wladislai pars Hungarie, que inter fluvios Czissam, Danubiam et Morawam consistit, Jaxe Sorabia, Wrocislai Rania, Przibislai et Odonis Drewina, Przemislai Szgorzelica, que nunc Brandeborg appellatur. Et ceteri terras ceteras et districtus in Slawonia et Corinthia, que circa fluvios Albeam, Odram, Pyanam, Dolosam, Wtram, Rekniczam, Warnam, Hanwlam, Sprowam, Hylam, Sudam, Meczam, Trawnam et circa alias perpetuo dominio possederunt. Quorum duo Wysslaus castrum dictu Medziboze, quod nunc Meydberg dicitur et Sobeslaus aliud castrum Daley dictum quod Dalenberg Theutonici appellant. Czessimirus autem partem Drewine, quod nunc Olsacia dicitur, versus Sleszwyk et Wyssimirus castrum in ripa Maris Septentrionalis, ubi nunc civitas nomine Wissimiria sita est, fundavit. Fuerant enim castra principaliora principum predictorum versus occidentem et Mare Septentrionale."*Chronica Poloniae Maioris* c.8. 14.o.

ezeknek szláv etimológiáját is megadta: Brema (Bremen), Łunie (Lüneburg), Bardwik (Bardowick), Szlezwik (Schleswig), Bukowiec (Lübeck), Szweryn (Schwerin), Lubowo (Mecklenburg), Iłów (Ilow) és Roztoki (Rostock).[601] A krónikás láthatóan tisztában volt az egykori nyugati szláv területek kiterjedésével. Tudta, hogy a nyugati szláv közösség tagjai nemcsak a Lengyelországtól nyugatra elterülő vidékeken éltek, hanem attól délre, a Kárpát-medencében és a Keleti-Alpokban (a későbbi Magyarország és Karintia területén) is. Annak is tudatában volt a szerző, hogy e területek politikai és földrajzi helyzetüknél fogva – mivel más erős birodalmakhoz tartoztak – a belátható jövőben nem kerülhetnek a Lengyel Királyság fennhatósága alá, ezért legalább biztosítani akarta e területeken a szlávok elsőségét a múltban. A nyugati szlávok által lakott területek közül ugyanakkor kiemelte azokat, amelyek Lengyelország közvetlen szomszédságában voltak, amikor azt mondta, hogy a legfontosabb várak nyugati irányban és az Északi- tenger felé vannak. Az egyes területek első urainak olyan szláv neveket adott, amelyek saját korában az említett területekhez kötődő képzeteket keltettek. Így a Magyarország nagy részét birtokoló Władysław nem más, mint a magyar László királyok lengyel neve. Wrocisław (valójában Warcisław), Przybisław és Odo – a pomeránok és obodritok fejedelmi dinasztiáinak kedvelt nevei voltak.

III. Lestko fiai közül a többieknél nagyobb jelentőségre tesz szert Wyszymir, akinek a szerző Wismar városának alapítását tulajdonította. A húsz fiú névsorában ugyan Wyszymir csak a tizennyolcadik, a városalapítók között pedig az utolsó helyen szerepelt, a későbbiekben azonban fényes karriert futott be, mivel Marcin Bielski krónikájában már az országalapító Lech fejedelem unokájaként tűnt fel, akinek nevéhez Wismaron kívül Gdańsk megalapítása, valamint a dán flotta feletti fényes győzelem emléke is fűződött.[602] Wyszymir mitikus szerepe tulajdonképpen nevében rejlik, amelynek eredete a VI. századba, Iordanes *Geticajáig* nyúlik vissza. A számunkra érdekes részlet így hangzik:

„[Geberich] uralma kezdetén hamarosan a vandál nép ellen vonult. Visimart kívánta megtámadni, aki az asdingusoktól származott, amely kimagaslott a többi közül és a legharciasabb népet jelölte... az Oceanustól a mi határainkig alig egy évnyi idő alatt jutottak el a földek sokaságán és mérhetetlenségén keresztül."[603]

A vandálok tehát az Oceanus, vagyis az Északi-, illetve Balti-tenger partjáról származtak. Az Oceanus szót a korai szerzők az egész világot körülvevő

601 uo.

602 Bővebben a következő fejezetben.

603 „[Geberich] primitas regni sui mox in Vandalica gente extendere cupiens contra Visimar eorum regni qui Asdingorum stirpe, quod inter eos eminet genusque indicat bellicosissimum... qui eos ab Oceano ad nostrum limitem vix in anni spatio pervenisse testatur prae nimia terrarum inmensitate." Iordanis *Getica.* XXII. 113. in: MGH AA t. V. 1. 87.o. A fordítás: Iordanes: *Getica. A gótok eredete és tettei.* Budapest, L'harmattan, 2004. 65.o.

tenger megnevezésére használják, ezért mindig a szövegkörnyezetből derül ki, hogy pontosan melyik tenger értendő alatta. A történettudomány mai állása szerint a vandálok a Jüt félsziget északi részéről indultak hosszú vándorlásukra, először délre, az Odera vidékére. Onnan indultak keletre, Szilézián és Lengyelország középső részén át, hogy azután hosszú időre letelepedjenek a Kárpát-medencében.

Visimarról a szövegből annyit tudunk meg, hogy az asdingusoktól származott, akik *kimagaslottak a többi nép közül* és és a *legharciasabbak* voltak. Ehhez hozzátehetjük, hogy a vandálok lovas harcosok voltak, akiknek fő fegyvere a kard volt, hasonlatosan ahhoz, ahogyan a X. században I. Mieszko idején a lengyeleknek, akik a korábban idézett Ibrahim ibn-Jakub szerint szintén nagyon erős lovassággal rendelkeztek. Az a tény, hogy Mieszko állama szinte ugyanott volt, ahol egykor a vandálok is éltek, valamint hogy hasonlóak voltak hadviselési szokásaik a vandálokéhoz, sőt Cedynia mellett legyőzték a szászokat, nagy valószínűséggel közrejátszott abban, hogy a *Miracula sancti Oudalrici episcopi* szerzője, Gerhardus, a X–XI. század fordulóján I. Mieszkót a vandálok fejedelmének nevezze. Az Augsburgot a 955-ös magyar támadás idején védő Szent Ulrik egyik csodája ugyanis az volt, hogy „a vandáloknak egy bizonyos Misico nevezetű fejedelme, akinek a karját mérgezett lándzsával megsebezték”[604], a szent közbenjárására meggyógyult.

Köztudott, hogy a középkorban egy népet gyakran azonosítanak egy korábban ugyanazon a területen élő néppel, különösen, ha szokásaik hasonlítanak a korábbiakéihoz. (Ugyanez történt a magyarok esetében is, akiket a hunokkal, vagy a szkítákkal azonosítottak, így tett Fredegar, aki az avarokat azonosította a hunokkal, sőt korábban maga Jordanes is a gótokat azonosítja olyan népekkel, amelyek vándorlásuk különböző állomásain korábban laktak. Ennek legkirívóbb példája talán az lehet, amikor a gótok asszonyait az ókori amazonokkal azonosítja.)

A XIII. század elején Wincenty Kadłubek krónikájának elején azt írja, hogy Vanda királynő idejétől a Visztulát Vandalusnak, népét pedig Vandalinak, vagyis vandáloknak nevezték. A *Nagylengyelországi Krónika* ugyan ettől egy kicsit eltér, amikor a lengyeleket nem Vandalinak, hanem Vandalitae-nek, vagyis vandáloktól származóknak nevezi. Ettől a megállapítástól csak egy csekély logikai ugrás kell ahhoz, hogy ha a lengyelek a vandáloktól származnak, akkor egyik uralkodójuk bizonyára a Jordanes által is említett Visimar volt.

A Visimar név azonban nem eléggé szláv hangzású, ezért lett belőle Wyszymir. Segítette a krónikást ebben az a körülmény, hogy számos germán személynév –különösen a -mar, -mer, -mir végződésű nevek – hangtanilag

604 „Alio quoque tempore quidam dux Wandalorum, Misico nomine, cum sagitta toxicata in brachium vulneratus est.” GERHARDI *Miracula sancti Oudalrici episcopi.* in: MGH SS t. IV, Hannover, 1841. 423.o.

igen közel állnak a -mer, -mir, -mier végződésű szláv nevekhez. Ilyenek pl. a Geticában is előforduló Valamir, Vidimir (Vidimer), Thiudimir (Thiudimer) keleti gót királyok nevei, vagy a dán királyok által gyakran használt Valdemar név is, ami hangtani hasonlóságán túl még jelentésében is közel áll a Vlagyimir (korabeli orosz kiejtése szerint Vologyimer) névhez.

Wyszymir tehát a nevéhez kapcsolódó korabeli asszociációk segítségével a *Nagylengyelországi Krónikában* egy hatalmas mitikus-történeti ívet zár be, amely azzal kezdődik, hogy a nyugatról támadó alemanokat Krakkónál Vanda vezetésével a vandálok (lengyelek) legyőzték, majd néhány emberöltő elteltével már e vandálok leszármazottai Wyszymir irányításával messze nyugat felé terjeszkedtek, és a Jüt félsziget lábánál várost alapítottak, amelyet urukról Wyszomierznek neveznek el.

A másik fontos momentum a területek megfeleltetése egyes folyókkal, amelyeknek minden alkalommal szláv neveit használja. A viszlánokról szóló fejezetben már említettem, hogy a folyók nevei történelmi léptékkel mérve is igen lassan változnak. E neveket az egymás után jövő népek ugyan saját hangtani szabályaik szerint ferdíthetik, ritkán fordul elő, hogy teljesen új nevet adjanak nekik. Az is fontos, hogy egy folyó nevével viszonylag pontosan definiálni lehet a területet, amelyen a folyó keresztülfolyik. Ha tehát az adott területen először III. Lestko és fiai alapítottak városokat, akkor bizonyára ők adtak szláv neveket a területen lévő folyóknak is. Ez a következő érv amellett, hogy e területek valaha a nagy szláv királyság részei voltak.

A harmadik mozzanat a városok alapítása. Az említett városokat III. Lestko fiai építették, ennek megfelelően azoknak minden esetben szláv nevük volt, vagy legalábbis sikeresen lehetett kisérletezni szláv etimológia gyártásával. Ez a momentum azért is fontos, mert az egyes területek központjainak alapításáról szól. Vagyis ha a központ alapítása a mitikus III. Lestko lengyel király fiaihoz köthető, akkor a terület is eredendően ezekhez tartozott. Az ország leírásáról szóló részben már idéztük a mű egy másik részletét, amikor ez az állítás konkrét módon megfogalmazódik, kiegészítve azzal, hogy e területek Lengyelországhoz tartoztak, vagy annak adót fizettek egészen Megújító Kázmér idejéig.

A nyugati szláv területek, mint a kezdet Lengyelországához szervesen kapcsolódó földek, másképpen is kapcsolódnak a lengyel mítoszokhoz. Egyebek közt a Nagylengyelországi Krónikában olvashatjuk, hogy I. Boleszló az ősei által elveszített földeket visszaszerezte, és elfoglalta Prágát, Magyarország földjét a Dunáig, valamint a szászok földjét a Saale folyóig. E területek mindegyikén valamikor szintén a nyugati szlávok éltek. Ilyen módon ezek az „ősi" nyugati szláv területek háromszorosan is Lengyelországhoz tartoztak. Egyrészt a lengyel Lestko fiai alapítottak itt királyságokat, fejedelemségeket, grófságokat és határgrófságokat, másrészt, bár ezek idővel elvesztek, de I. Boleszló visszafog-

lalta őket, harmadrészt e területek egészen Megújító Kázmérig Lengyelországhoz tartoztak, vagy számára adót fizettek.

Mindhárom király valamilyen módon a „kezdetek" királya. III. Lestkóról megjegyzi a krónikás: „Úgy vélik, hogy ennek a Lestkónak az idején született Krisztus a Szűztől"[605], vagyis a kereszténység kezdetekor élt. I. Boleszló a lengyelek első történeti királya, Megújító Kázmér pedig újra alapította a korábban szétesett lengyel államot. A *Nagylengyelországi Krónika* szerint tehát a nyugati szláv területek mindhárom kezdetkor valamilyen formában Lengyelországhoz tartoztak.

A tenger és a hegyek

Visszatérve Vitéz Boleszlóra, ahogy korábban említettük, a lengyel földdel kapcsolatos legfontosabb szerepe az ország határainak kijelölése volt. Ezt a munkát az ő nyomdokain utódai folytatták. Gallus Anonymus leírta, hogy II. (Merész) Boleszló kijevi hadjárata során megismételte elődje kardvágását az Aranykapun. A mitikus aktus ismétlése során, annak résztvevői „a mitikus esemény kortársaivá válnak. Másként kifejezve: kilépnek történelmi idejükből, tehát abból az időből, amely a profán, személyes és személyek közötti események összességét veszi körül, és visszatalálnak abba az őseredeti időbe, amely „nem folyik", mert nem része a profán időtartamnak, s lényege a végtelenül gyakran elérhető *örök jelen*."[606] Az Aranykapu ismételt megütése tehát azt jelentette, hogy az adott esetben II. Boleszló és katonái a jelenben élték át I. Boleszló mitikus aktusát.

Az imént ismét egy olyan mitikus valóság tárult elénk, amely másról beszél, mint a történelem forrásai. II. Boleszló megismétli ükapja kardcsapását, ezzel visszaviszi lovagjait a kezdeti időkbe. A történeti valóság azonban egészen más, a mitikus valóság tükörképe. Aki valóban rácsaphatott a kijevi Aranykapura, az II. Boleszló volt, azon egyszerű oknál fogva, hogy azt csak 1037-ben, I. Boleszló halála után tizenkét évvel építtette Bölcs Jaroszláv.[607] Jól látszik e kis részletből, hogy a mítosz nem azt mondja el, hogyan történt, hanem azt, hogyan kellett volna megtörténnie.

A határok kijelölésének munkáját a részfejedelemségek korszaka előtti utolsó, III. Boleszló fejezte be. Gallus Anonymus gesztájában Ferdeszájú Boleszlót fiatalságától érett férfi koráig szinte végig mozgásban látjuk. A csehektől a

605 „Tempore autem huius Lestkonis Christus de virgine natus esse estimatur" *Chronica Poloniae Maioris* c.4. 11.o.

606 ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 81.o.

607 Latopis Nestora c.55. 699.o.

pomeránokig száguld lovagjai élén, majd Könyves Kálmánnal köt szövetséget, és újra északnak fordul, máskor a poroszokat téríti, megint máskor harcol a német császárral. Mint említettük, Gallus Anonymus gesztája a gnieznói vár perspektívájából indul, műve végére szemünk elé tárul egész Lengyelország, északon a Balti-tengerrel, délen pedig az égigérő hegyekkel. Mind a tenger, mind pedig a hegyek mai terminológiával élve az ország „természetes határai", ugyanakkor éppen mitikus szerepüknél fogva egyúttal Lengyelországot a természetfelettitől elválasztó és azzal összekötő határai is.

Ahhoz hogy az országot teljes egészében, vagyis mindhárom dimenziójában, a földalatti világ, a földi és az égi világ egységében, fejedelmüket pedig mindhárom régiót megjárt mitikus hősként láthassuk, Ferdeszájú Boleszlónak három dolgot kell megtennie. A pogány Pomerániát legyőzve, azt birodalmához kell csatolnia, el kell hárítania a bátyját, Zbigniewet támogató csehek fenyegetését, valamint le kell győznie az országára támadó német császárt. Az első célt I. Boleszlótól örökli. Nézzük, hogyan tárja elénk az eseményeket Gallus Anonymus:

„Összehívta harcosai sokaságát, majd a néhány kiválasztottal bejárta a pogányok hazájának szívét is. Mikor pedig a királyi városhoz, a kiváló Alba nevezetűhöz érkezett, már hadseregének egyharmada sem volt vele, leszállt lováról, semmi ostromeszközt vagy felszerelést nem használt fel, mégis erőszakkal és csodás módon a gazdag és népes várost aznap megostromolta, mikor odaérkezett."[608]

Az első krónika második és harmadik könyvének nagy részét teszi ki III. Boleszló Pomeránia felé irányuló területi törekvéseinek leírása. Ahogy a korábbiakban is láttuk, a területszerző háborúknak mindig az ellenség központja felé kell irányulniuk. Így van ez ebben az esetben is. Boleszló serege ugyan nem éri el a pomeránok seregének egyharmadát, mégis pihenés és komolyabb előkészületek nélkül azonnal megtámadja Alba városát, és egy nap alatt azt elfoglalja, feldúlja és elpusztítja. Jól látható, hogy Boleszló, átlépve az ország határait, az ellenségre támadva erőszakossá válik, mivel csak az erőszak képes megtörni az ellenség ellenállását. Korábban említettük, hogy Gallus szerint III. Boleszló a pomeránok megtérítése során egyaránt használta a tanítás és a pusztítás fegyverét. Úgy véljük, hogy esetében a tanítás fegyvere nem állhatott túl messze a pusztításétól.

Az idézett tudósításban két érdekes közlés bújik meg. Az első az ellenfél háromszoros túlereje. Korábban, az ország leírásakor már láttuk, hogy ezt a

608 „Convocata itaque multitudine bellatorum cum paucis electis penetravit meditullium patrie paganorum. Cumque ad urbem regiam et egregiam, Albam nomine, pervenisset, neque partem terciam sui exercitus habuisset, equo descendens, nullum instrumentum expugnandi vel machinamentum adaptavit, sed violenter ac mirabiliter urbem opulentam et populosam die qua venerat expugnavit." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.II. c.22. 89.o.

fordulatot Gallus Anonymus akkor használja, ha pogányok elleni küzdelemről van szó. A szófordulat azt jelenti, hogy bármilyen kislétszámú sereggel támad Boleszló, mindenképpen predesztinálva van a győzelemre, mert vele van a gondviselés. Mivel ez a csata III. Boleszló uralkodásának elején volt, és tudjuk, hogy élete nagy részét a pomeránok elleni küzdelemmel töltötte, a részlet inkább csak előrevetíti Pomeránia meghódítását.

A másik érdekesség Alba (Białogród v. Białogard vagyis Fehérvár) elpusztítása. Gniezno csehek általi elpusztításakor láttuk, hogy a központ pusztulása az ország pusztulását vonja maga után. Boleszló, válogatott lovagjai élén legelőször is bejárja a pomeránok „hazájának szívét", vagyis az ország központját. Alba központi szerepét a szerző azzal is megerősíti, hogy a várost *regia Albának* nevezi, vagyis kissé megváltoztatva átveszi a magyar uralkodói székváros (Alba Regia) nevét, annak ellenére, hogy Pomeránia nem volt királyság[609].

Miután Boleszló legkiválóbb paripáin, legbátrabb lovagjai élén megostromolja Kołobrzeget, a pomeránok másik központját, elővárosát kifosztja és felgyújtja, lovagjai hatalmas önérzettel és magabiztossággal dalra fakadnak:

„A szülők sózott, büdös halat szállítottak,
Fiaik most csapkodó, friss [halakat] szállítanak.
Atyáink először városokat foglaltak el,
Emezek nem félnek a tengeri viharok zajától sem.
Atyáink szarvasokat, vadkanokat, őzeket űztek,
Emezek tengeri szörnyekre és tengeri kincsekre vadásznak."
(ford. – T. L.)[610]

III. Boleszló pomerániai hódításai ebben az énekben szimbolikus, mondhatni mitikus értelmezést kapnak. Az atyák megszerezték maguknak a földet, annak javaival, a gazdag vadász és hadizsákmánnal együtt. Boleszló nemcsak egy új területet hódított meg, hanem egy új, alapvető fontosságú elem, a tenger, vagyis a víz fölötti hatalmat szerezte meg. A tengervíz nemcsak egyike a fő elemeknek, hanem egy új dimenzió is, amelyre Boleszló kiterjeszti hatalmát. A víz, különösen a mély tenger a teremtetlen világ, a káosz megtestesítője. Folytonos kavargása, hatalmas viharai és a bennük lakozó szörnyek a káosz képeit tárják elénk. A tengerben való elmerülés a halál, a teremtetlen káoszba

609 Vö: Bagi Dániel: *Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete" a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori belpolitikával.* In: „Századok" 2003. 2. 374.o.

610 „Pisces salsos et fetentes apportabant alii,
Palpitantes et recentes nunc apportant filii.
Civitates invadebant patres nostri primitus,
Hii procellas non verentur, neque maris sonitus.
Agitabant patres nostri cervos, apros, capreas,
Hii venantur monstra maris et opes equoreas."
Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.II. c.28. 97.o.

való visszahullás szimbóluma. Ugyanezen gondolatmenetet tovább folytatva, a tengerből történő felbukkanás a halál legyőzését, az újjászületést jelképezi. A 18. zsoltárban azt olvashatjuk:

„Körülvettek a halál örvényei,
vészt hozó hullámok rémítettek,
az alvilág kötelékei körülfontak,
a halálos hurkok rám csapódtak...
Akkor megnyíltak a tenger mélységei,
a föld alapjai felszínre kerültek:
a fenyegetésedtől, Uram,...
Kinyújtotta kezét a magasból és felém nyúlt,
kimentett a vizek mélyéről."[611]

Ez a gondolatmenet a kereszténység számára a víz általi megkeresztelésben, a keresztségben történő újjászületésben fogalmazódik meg. Látható a lovagok énekéből, hogy Boleszló lovagjait nem Pomeránia földje, hanem a tenger foglalkoztatja: a tengeri viharok, a tengeri szörnyek nem a földi hatalmak kompetenciájába tartoznak. Az ezekkel folytatandó küzdelem lehetősége azt jelenti, hogy a lengyel lovagok erősnek érzik magukat arra, hogy megszerezzék a tenger, mint létfontosságú elem, egy másik dimenzió fölötti hatalmat, annak tudatában, hogy fejedelmük birtokolja az ehhez szükséges isteni jóváhagyást.

Az énekben három fontos momentumra érdemes figyelmünket irányítani. Az első, a friss halak képe, amely az elmondottak alapján nem jelent mást, mint a meghódított Pomeránia népének megszerzését a kereszténység számára. A második, a tengeri viharok képe azt jelenti, hogy a lovagok, bízva a megváltásban és az újjászületésben, nem félnek a haláltól. A harmadik kép a tengeri szörnyek és a tenger kincseinek képe. Eliade szerint „a mélység szörnyei sok hagyományban megtalálhatók. Ősök és beavatottak szállnak alá a mélység mélyébe, és dacolnak a tengeri szörnyekkel; jellegzetes beavatási próba ez. (...) A sárkányok néha valamilyen „kincset", a szent, az abszolút valóság érzéki képeit őrzik; az őrködő szörny feletti virtuális, vagyis beavatási győzelem a halhatatlanság leküzdésének felel meg."[612] Ahogy korábban is láttuk, a tenger maga a teremtetlen világ, a káosz, egyúttal a gonosz, illetve az azt megtestesítő szörny lakhelye is. Ahogy János írja a Jelenések könyvében:

„Ekkor láttam, hogy a tengerből egy vadállat bukkan fel. Tíz szarva volt és hét feje, szarvain tíz korona, fejein meg istenkáromló nevek. A vadállat, amelyet láttam, hasonlított a párduchoz, lába mint a medvéé, szája pedig az oroszlán szája. A sárkány neki adta erejét és trónját, nagy hatalmával együtt. Az egyik feje mintha halálra lett volna sebezve, de halálos sebe meggyógyult.

611 Zsoltárok: 18. 5–6, 16–17.

612 Eliade: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 126–127.o.

Az egész föld csodálta a vadállatot. Leborultak a sárkány előtt, hogy hatalmat adott a vadállatnak. Leborultak a vadállat előtt is, és így imádták: „Ki fogható a vadállathoz, ki tudja vele fölvenni a harcot?" (...) Káromlásra nyitotta száját az Isten ellen, káromolta a nevét, hajlékát és az ég lakóit. Hatalmat kapott, hogy megtámadja a szenteket és győzelmet arasson. Hatalma kiterjed minden törzsre, népre, nyelvre és nemzetre."

Majd magyarázatként hozzáfűzi:

„Aki mást fogságba hurcol, fogságba kerül. Aki karddal öl, annak kard élén kell elhullania. Ez a szentek állhatatosságának és hitének az alapja."[613]

Ebben a jelképrendszerben a lengyel lovagok magabiztos (vagy magabiztosnak tűnő) kijelentése, hogy tengeri szörnyekre vadásznak, nem más, mint egy meggyőződés, hogy győzedelmeskedni fognak a gonosz felett. A feltett kérdésre, hogy „Ki fogható a vadállathoz, ki tudja vele felvenni a harcot?", a válsz az, hogy „filii", a fiúk, a keresztény Boleszló, lengyel fejedelem lovagjai, vagyis jól látható egyfajta kiválasztottság és küldetéstudat. Cselekedetükkel, a pogány pomeránok legyőzésével és megtérítésével le tudják győzni a tengeri szörnyet, aminek hatalma „kiterjed minden törzsre, népre, nyelvre és nemzetre", vagyis a körülöttük élő pogány törzsekre és népekre. Ezek legyőzésével a lengyel lovagok kiveszik a kereszténység egészére kiterjedő keresztes háborúkból a maguk részét. Természetesen ezesetben a „karddal támadó" szörny a pogány Pomeránia, amelynek a lengyel lovagok „kardja élén kell elhullania". Győzelmükkel pedig Boleszló lovagjai elnyerik a tenger kincseit, a haláltól való megváltást és az üdvözülést.

A tenger elvont kincsei között a keresztény szimbolikában fontos helyet kap az igazgyöngy. A tengerbe hulló porszem bekerül a kagylóba, amely „megszüli" az igazgyöngyöt. Ezért a gyöngyért, ami a tenger egyik legértékesebb kincse, le kell merülni mélyen a tenger alá, leküzdve a mélységet és a tenger szörnyeit, csak ezután lehet a gyöngyöt onnan felhozni. A gyöngy ilyen értelemben a tenger alá merülés és az újbóli felszínre kerülés, vagyis a keresztség általi újjászületés szimbóluma, megtetézve azzal, hogy ennek ára a mélység legyőzése. A gyöngy felhozatala a tenger mélyéről egyfajta komoly beavatási próbatétel is.

Az elvont, jelképes kincsek mellett a Balti-tenger egészen kézzelfogható kincsekkel is rendelkezik. Az egyik ilyen kincs a bőséges halzsákmány. Ami azonban még annál is értékesebb, a borostyán, amelyet a legrégebbi időktől kezdve mind a mai napig jelentős mennyiségben lehet a tengerbe gázolva, a tenger fenekén egy szákot végighúzva kihalászni. Talán még a borostyánnál is értékesebb kincs a tengeri kereskedelemből származó bevétel, az anyagi és szellemi haszon, amely azonban III. Boleszló után még sokáig nem gazdagítja a lengyeleket.

613 Jelenések 13. 1–4, 6–7, valamint 9–10.

Fontos megemlíteni, hogy Kołobrzeg említett ostroma az 1103. évben volt, vagyis III. Boleszló Pomeránia elfoglalásáért indított, több mint húsz évig tartó háborúskodásának elején. Ekkoriban Boleszló joggal tarthatott attól, hogy a Német–római Császárság esetleg megelőzi Lengyelországot a terület megszerzésében. A lovagok énekében mind a tengeri viharok és a tengeri szörnyek legyőzése, mind pedig a tenger kincseinek megszerzése ekkoriban még csupán szándék, Boleszló személyes részvétele pedig esély a szándék megvalósítására. A lengyel lovagok és Ferdeszájú Boleszló személyes szándékait csak megerősítette a keresztes háborúk egész eszmerendszere, melynek alapvető célkitűzése a Szentföld, tágabb értelemben pedig az egykori keresztény területek visszaszerzése. A lengyelek gondolkodásában ez a „visszaszerzés", a kereszténység terjesztése és a pogányok, valamint a tenger legyőzése éppen a pogány Pomeránia (magyarul Tengermellék) esetében találkozott össze, amely korábban, I. Mieszko és I. Boleszló uralkodása idején, rövid ideig Lengyelországhoz tartozott. Tudjuk, hogy a tengerpart a mitológiában mindig a tengerhez tartozik, hiszen a viharos tenger a partokat ostromolja, vagyis hatalmát folyamatosan kiterjeszti a partokra is, nem beszélve a partra időről időre kijövő, vagy csúszó-mászó tengeri szörnyekről.

A tengeri szörnyek legyőzése és Pomeránia „kiemelése" a tengerből tulajdonképpen nem jelent mást, mint hogy III. Boleszló az adott térségben kicsiben megismételte a teremtés ama mozzanatát, amikor Isten szétválasztotta a vizeket és a szárazföldeket, hogy azután a már „szárazra" került Pomerániát a lengyel (és nem a német) egyház megtéríthesse.

Az általam leírtaktól különböző következtetésekre jutott Czesław Deptuła, aki az utóbbi években többször is foglalkozott a tengernek a középkori történetírásban betöltött mitikus funkcióival:

„Az „apák" és „fiúk" egyes létfenntartási szféráit és tevékenységeiket érintő ellentétpárok sorozatában Gallus Anonymus meghatározott rétegeket, egyúttal hierarchikus rendben álló szinteket ábrázolt, amelyeken megvalósul a Piastok műve. Az élelmiszer fogyasztás jobbra fordulása (friss halak) a népesség széles tömegei számára alapvető, élő érték. Ez azonban fegyveres erőfeszítés eredménye, és a mű elsősorban a „harcosok lakomájának" – a lovagi szokások és a lovagi életmód egyik elemének – gazdagodásáról beszél. Az említett érték fölött áll magának a lovagi tettnek az értéke, amely a korábban ismeretlen nehézségek leküzdésével, valamint a veszélyek új dimenziójával való szembeszálláshoz szükséges bátorsággal mérhető (városok elfoglalása – tengeri kalandozások). A harmadik ellentétpár, amely a vadászat motívumára épül, a lovagi kultúra felettébb jelentős alkotóelemére – az időtöltés szférájára – vonatkozik. E szféra az énekben nagyon szélesen vett értelemben jelenik meg. A versengés elemeivel átitatott játéktól-szórakozástól (a vadászat lényegének ilyen értelmezése

természetesen nem zárja ki annak gazdasági és paramilitáris értelmezését) a mese határán leledző szokatlan jelenségekkel (tengeri szörnyek és a határtalan óceán kincsei) való győzelmes összecsapásokig terjed. Felöleli tehát a „lovagi kaland" egész világát.

A mű eszmei alapja az a gondolat, hogy a „kijutás a tengerhez" Ferdeszájú Boleszló harcosainak kultúrájához, melynek ideális képviselője maga a fejedelem, új és magasabb dimenziót adott, lehetővé téve a rá jellemző minták teljesebb és korábban előre nem látható megvalósítását. Pomerániának Lengyelországgal történő lovagi integrációja feltételezi a monarchia ügyével kapcsolatos „pomerán" nézőpontnak, egyúttal a kialakuló nemzet érdekeinek a hódítók általi valamiféle befogadását. Ez a Piastok államában különleges rangot adott a balti térségnek."[614]

Deptuła az énekben a lovagi életmód kulturális lenyomatát látja. Számára a „friss hal" nem más, mint a lovagi lakoma jelképe, a tenger zaja a csatazajt juttatja eszébe, a tengeri szörnyekre való vadászat pedig a lovagok egyik legfontosabb szórakozását, testedzését és gazdasági tevékenységét (hús és prém megszerzése) jeleníti meg. Deptuła gondolatai és az általam leírtak természetesen nem állnak ellentmondásban, hanem egymást kiegészítve a középkori forrás különböző aspektusait feltárva minden bizonnyal hozzájárulnak a korabeli emberek gondolatvilágának, szellemi és lelki beállítódásának, kultúrájának jobb megismeréséhez. Véleményünk azonban megegyezik abban, hogy a tenger mindenképpen egy új dimenziót nyitott Ferdeszájú Boleszló és lovagjai számára, valamint, hogy a tengeri halászattal, kereskedelemmel és – tegyük hozzá – kalózkodással foglalkozó pogány pomeránok integrálása a keresztény lengyel monarchiába a kialakuló lengyel nemzetet, és természetesen a nemzettudatot a későbbiekben mindenképpen gazdagította.

Itt kell megjegyeznünk, hogy az államalapítás korában a többnyire „harmadik funkciós" földművelő lengyel népesség, valamint Ferdeszájú Boleszló „második funkciós" lovagjai mellett a pomeránok jelentik –Gallus szemében természetesen negatív előjellel – az „első funkciós" társadalmi csoportot. A pomeránok a nyugati szlávságon belül egy igen különös csoportot alkottak, amely a tengerrel való szoros kapcsolatán kívül abban különbözött az összes többi szláv csoporttól, hogy legtovább ragaszkodott ősi pogány vallásához, szokásaihoz, rítusaihoz, sikeresen megvédve ezeket a több mint egy évszázadon keresztül tartó folyamatos és intenzív térítési kísérletekkel szemben. Ilyen értelemben Pomeránia Ferdeszájú Boleszló általi integrációja valóban kiteljesítette a Piastok államalkotó tevékenységét.

Deptuła gondolatmenetében nagyon érdekes az a fél mondat, amelyben a szerző a tengeri szörnyeket „a mese határán leledző szokatlan jelenségeknek"

614 Deptuła, Czesław: *Ideologia Polski jako państwa morskiego w dziejopisarstwie polskim XII–XIV wieku.* In: „Zeszyty Naukowe KUL" 18. (1975), nr. 4 (72) 6.o.

nevezi. Jellemző szemlélete ez számos korábbi történész iskolának, amelyek a mítoszok jelentőségét figyelmen kívül hagyva, leválasztva a középkori forrásokból kihámozható „történelmi valóságról", egyszersmindenkorra a mesék világába utalják azokat.

A lengyelek tudatában az általunk vizsgált korszakban, vagyis a XVII. század végéig, a tenger mindig is tulajdonképpen idegen elem marad. Részben igazat kell adnunk Deptułának abban, hogy „a tenger feletti uralom motívuma a mítoszok részévé vált, amelyek a lengyel állam és nemzet kezdeteiről, egyúttal természetéről beszélnek. Szerves részét alkotta a lengyel nép területi, politikai-történelmi és kulturális közösségéről alkotott elképzelések rendszerének."[615], ugyanakkor észre kell vennünk, hogy a tenger feletti uralom mítosza csak a legkorábbi ősökhöz és az első nagy királyokhoz, Vitéz és Ferdeszájú Boleszlóhoz kapcsolódik. Az idézett énekben a lovagok inkább saját magukat bíztatják, mintsem egy már véghezvitt hőstettet énekelnek meg. A lengyelek számára a tenger, pontosabban a Balti-tenger feletti uralom végig csupán vágy, vagy cél maradt, amelynek eléréséhez olyan hősökre lett volna szükség, mint amilyenek Ferdeszájú Boleszló és lovagjai voltak.

Ugyanez a vágy fejeződik ki Wincenty Kadłubeknek az általam Az ország leírása című korábbi fejezetben idézett történetében, amely arról szól, hogy a lengyelek ősei tengeri csatában megverték a dánokat. Mind Gallus Anonymus, mind pedig Wincenty mester leírásából kiérződik egy alapvetően szárazföldi nép félelme a határait ostromló másik elemtől, másik dimenziótól, amely ismeretlen, és amelyet ugyanakkor szeretnének hatalmuk alá vonni. Ennek egyik eszköze az ősök példája, akik valamikor, a kezdetek idején, egyszer már sikerrel legyőzték a tengert.

A későbbi krónikások Gallus és Wincenty tudósításait vették alapul, és különböző módokon kiszínezve és gazdagítva ezeket, a tengernek különleges szerepet adtak a kezdetek Lengyelországának mitikus történetében. Így tesz a *Nagylengyelországi Krónika* szerzője, aki a lengyel ősök Dánia ellen folytatott, Wincenty mester által leírt tengeri csatáit ötvözte III. Boleszló személyével:

„Boleszló, aki az országok leigázásában kitűnt bátorságával, az Úr 1124. évében átkelt a tengeren, elfoglalta a dánok királyságát, és saját helytartóit ültetve oda, nagy dicsőséggel és győzelemmel hazatért."[616]

Eltekintve az imént idézett tudósítástól a XIII–XVI. században a tenger nem játszott nagy szerepet a lengyelek nemzettudatának alakulásában. Ugyan folyamatosan élt a vágy a tenger meghódítására, azonban a részfejedelemségek idején nem volt meg a kellő erő a tenger meghódítására. E belső feltétel hiányán

615 uo. 3.o.

616 „Boleslaus prout erat in subiugandis regnis animositate confectus anno Domini MCXXIIII mare transiens regnum Danorum obtinuit et positis in eo propriis prefectis ad propria revertitur cum nimia honoris gloria et triumpho." *Chronica Poloniae Maioris*. C.27. 39.o.

kívül objektív akadálya is volt e cél elérésének, mégpedig a Német Lovagrend terjeszkedése a balti térségben, minek eredményeképp a lovagrend évszázadokra elvágta a lengyeleket a Balti-tengertől. A tenger feletti uralom kérdése csak a „porosz hűségeskű" (1525) után merült fel újra reális lehetőségként. Eddigre azonban a Piastok letűntek a történelem színpadáról, így Boleszló tengeri hódításai is sokat vesztettek jelentőségükből. Nem így a lechita ősök Wincenty mester által leírt tengeri csatái, amelyek újra Dániára és a tengerre fordították a lengyelek figyelmét. A Jagellók idején alakul ki a lengyel hadiflotta, amely ugyan nem olyan nagy és erős, mint a rivális dánok, vagy svédek flottái, legénységének és tisztikarának nagy része gyakran külföldiekből áll, mégis biztosítja a lengyel katonai jelenlétet a Balti-tengeren, és egy komolyabb győzelmet is kivív a svédekkel szemben az oliwai tengeri csatában 1627 novemberében.[617]

A XVI. század közepén, az első lengyel nyelvű krónikában olvashatjuk az alábbi történetet, melynek hőse Wyszymir, a lengyelek ősatyjának, Lechnek unokája:

„[Wyszymir] hatalmas erővel a dánok ellen fordult, nagy hadihajókat épített, oly módon, hogy mindegyik ezer csónakot hordott; és Sivard dán király ellen vonult. Sivardus, a dán király megrémült a hadihajók nagyságától, mégis állhatatosan bíztatta emberit, hogy emlékezzenek a lengyelek által okozott sérelmekre, ne féltsék nyakukat, álljanak rajtuk bosszút sérelmeikért. Ugyanígy Wyszymir is bíztatta az övéit, majd a csónakokba szállva férfiasan megütköztek, a lengyel győzött, a dán menekült könnyű csónakján, amit triremisnek neveztek. Wyszymir elfoglalta a királyi hajót, akármilyen jól védekeztek is. Számos hadihajót és embert zsákmányoltak ott, a többit elsüllyesztették... Nagy rettegés lett úrrá a tengeren egy ilyen nagy [hadi] nép miatt, így a városok mindenfelé önként megadták magukat, mások pedig az erőnek engedve... Wyszymir, szabad és kegyes uralkodó lévén... szabadon hagyta a tenger partjait, amelyeken városokat alapított. Wismart, a jeles várost, saját magáról [nevezte el]... Gdańskot pedig, amit Dantzigk-nak is neveznek, a dánok felett aratott győzelemről. Az egykori kis városka ma jelentős város, ahol az összes keresztény királyság nagy kereskedelmi lerakatot tart."[618]

617 Górski, Tadeusz: *Dzieje polskiej floty od Kazimierza Jagiellończyka do Augusta II Mocnego.* Gdańsk, L&L, 2008. 326–330.o.

618 „Ten przeciw Duńczykom obrocił sie mocą wielką, zbudował okręty wielkie, tak iż ieden z nich nosił tysiąc łodzi: ciągnął przeciwko Krolowi Duńskiemu Sywardowi. Sywardus Krol Duński zląkł sie wielkości okrętów, iednak zastanowiwszy sie upominał swoich ludzi, aby pamiętali na swe szkody, ktore od Polaków mieli, a gardł swoich nie litowali, mszcząc sie nad nimi krzywd swoich. Także Visimirus upominał swoie. Potym wsiadwszy w łodzie, potkali sie mężnie, zwyciężył Polak, uciekł Duńczyk w lekkiey łodzi co zowią Triremis. Vissimirus wziął królewski okręt, aczkolwiek go dobrze broniono: tam wiele okrętów z ludźmi pobrano, y drugie potopiono... Wielkie stachy były na morzu dla tak wielkiego ludu, tak iż sie miasta wszędzie poddawały dobrowolnie: a drugie przez moc musiały... Vissimirus iako Pan swobodny a

Wyszymir ebben a részletben háromfunkciós uralkodóként lép elénk. Először teremt, vagyis nagy hajókat, városokat épít. Az ezer csónakot szállító nagy hajók halvány párhuzamot sejtetnek a Megváltó ezeréves birodalmával, vagyis ha Wyszymirnek a VI–VII. században (!) sikerült leigáznia a tengert, akkor majdnem ezer évvel később, a lengyelek *második eljövetelekor*, a XVI–XVII. században ugyanez sikerülhet a kései utódoknak is. A második funkció a pusztítás, vagyais a dánok legyőzése, hadihajóik elfoglalása és elsüllyesztése. Ebben a részben Wyszymir olyan harcos uralkodóként jelenik meg, akinek hatalmas ereje láttán „nagy rettegés lett úrrá a tengeren", vagyis a káosz erőit képviselő elemeken, valamint a dánokon.

A harmadik funkció az egykori kisváros, a XVI. században virágzó Gdańsk termékenységére, bőségére utal. Bielski a város nevének saját etimológiát gyárt, utalva arra, hogy a Dantzigk elnevezésben az ott legyőzött dánok neve rejlik. Ennek az etimológiának volt némi aktuális ideológiai felhangja, mivel a lengyel hadiflotta egyik legjelentősebb bázisa éppen Gdańsk volt, és ebben a korszakban a lengyelek balti-tengeri terjeszkedésének éppen a dánok álltak útjában.

Gdańsk Szt. Adalbert első legendájának köszönhetően már az első ezredfordulótól része a lengyel mitológiának.

„A fejedelem, miután Adalbert szándékát megismerte, hajót adott neki és harminc fegyverest, az út békéje miatt. Adalbert először Gdańsk városába ment, amely a fejedelem igen nagy kiterejedésű országával határos, és amelyet a tenger partjai érintenek. Ott, az isteni irgalmasság kedvezéséből, jövetelére nagy sereg ember keresztelkedett meg. Ugyanott szentmiséket bemutatván, föláldozta az Atyának Krisztust, akinek nem sok nappal azután áldozatként önnönmagát ajánlotta fel." (ford. – Barkó Gábor Ágoston)[619]

A város jelentősége a legendában, hogy I. Boleszló birodalmát a tengerrel, a legendaíró Canaparius számára pedig, aki Adalbert rendtársa volt, a keresztény világot a pogánysággal köti össze. Ha pontosabban akarok fogalmazni, akkor Gdańsk a kereszténységet és a pogányságot elválasztó folyó partján, nem messze a tengertől található. Erről a helyről indul hajóval Adalbert a Motława túlsó partjára, hogy megtérítse a poroszokat. A folyókon való átkelés mitikus aktusáról már a korábbiakban esett szó. Érdekes, hogy a latin szövegben Gdańskot

miłosierny... zostawiwszy sobie brzegi morskie wolne, na ktorych miasta zakładał: iako Wismaryą miasto zacne, od swego imienia... Gdańsk, Dantzigk rzeczone, od otrzymania zwycięstwa nad Duńczyki: na ten czas małe miasteczko dziś miasto znamienite, gdzie wielki skład kupiecki ze wszystkich krolestw Chrześcijańskich bywa." Bielski, Marcin: *Kronika polska.* 73–74.o.

619 „Dux uero cognita uoluntate eius, dat ei nauem et ipsam pro pace itineris ter deno milite armat. Ipse uero adiit primo urbem Gyddanyzc, quam ducis latissima regna dirimentem maris confinia tangunt. Ibi, diuina misericordia aduentum eius prosperante, baptizabantur hominum multę caterue. Ibi missarum sollempnia cęlebrans, patri immolat Christum, cui non post multos illos dies se ipsum pro hostia fuerat oblaturus." *Świętego Wojciecha i Biskupa i męczennika żywot pierwszy.* [XXVII]. 40–41.o.

az *urbs* szóval említette a szerző, amelyet egyéb esetekben csak nagy városokra használt. Ebből kiindulva a történészek a legutóbbi időkig úgy tartották, hogy Gdańsk a X. század végén egy nagy tengeri kikötővel, jelentős kereskedelemmel és kézműiparral rendelkező város volt. Csak a legutóbbi idők régészeti vizsgálatai, illetve a korábbi feltárások újraértékelése világított rá, hogy ez a feltevés nem volt helytálló.[620]

Szt. Adalbert vértanúságának millenniuma, 1997 körül, számos tanulmány jelent meg[621], amelyek közül Gdańskkal kapcsolatban kettőt érdemes megemlíteni. Mindkettő tanulmány azt vizsgálta, hogy a korabeli beszámolók (elsősorban Canaparius) alapján vajon mennyi időt töltött Adalbert Gdańskban, mielőtt a számára végzetes porosz misszióra indult. Etéren is új eredmények születtek. A korábbi általános nézettel szemben, amely szerint Adalbert heteken keresztül térítette a gdański és a környékbeli lakósságot, szinte egyszerre két kutató, egymástól függetlenül arra a következtetésre jutott, hogy a későbbi vértanú legfeljebb három, esetleg öt napot tölthetett a városban, amelyhez esetleg hozzászámíthatjuk az érkezés és a továbbindulás két napját.[622]

Visszatérve a Bielski által leírt tengeri csatára, fontos az a részlet, amelyben a csata után Wyszymir „szabadon hagyta a tenger partjait", vagyis nem örök időkre igázta le a tengert, győzelme csupán időleges volt, de előrevetítette annak lehetőségét, hogy e győzelem talán a későbbiekben megismételhető.

Az egész részlet tulajdonképpen nem más, mint a Kołobrzegből visszatérő lovagok Gallus által leírt énekének késői parafrázisa, amelyből kitűnik, hogy az alapvetően szárazföldi nép számára a tenger, valamint az ott élő népek folyamatos fenyegetést jelentenek, ugyanúgy, mint az ókori történelemből ismert „tengeri népek", vagy a Rómát fenyegető főniciaiak, illetve a kilikiai kalózok.

Ezt az ismeretlentől, alaktalantól és gonosztól való félelmet használja fel egyik prédikációjában nem sokkal később Skarga is, ellentétbe állítva a viszonylagosságot, veszélyeket és esetlegességeket jelentő tengert, az Isten által küldött, jó irányba vivő széllel:

„Minden hajós állandóan a kikötőre gondol, hogy azt szerencsésen elérje, nem akar hosszú időt eltölteni a tengeren, mindenféle veszélyek és nyomorúság között, ahol egyetlen óra sem telik el anélkül, hogy ne rettegnél a viszontagságoktól, a szigorú viharoktól, a sziklának ütközéstől és a tengeri rablóktól. (...)

620 Śliwiński, Błażej: *Początki Gdańska. Dzieje ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku.* Gdańsk, MHMG, 2009. 176–184.o.

621 E tanulmányokat összegezte: Strzelczyk, Jerzy: *Naukowe pokłosie milenium śmierci św. Wojciecha.* „Nasza Przeszłość" 98 (2002) 5–97.o.

622 Labuda, Gerard: *Święty Wojciech: Biskup – męczennik – patron Polski, Czech i Węgier.* Wrocław, FNRNP, 2000. 184–190.o; uő: *Święty Wojciech w Gdańsku i w Prusach.* in: „Pomorania Antiqua" t. 17 (1998) 115–125.o. Powierski, Jan: *Co naprawdę wiemy o pobycie św. Wojciecha w Gdańsku.* „Rocznik Gdański" t. 57 (1997) z. 1. 40–41.o.

Nincs oly ostoba tengerész, aki ne kérné az Úristent az áhított cél felé vivő jó szelekért, vagy ne örülne azoknak."[623]

Hasonlóképpen láttatja a tengert a következő nemzedék kiemelkedő protestáns prédikátora, Krzysztof Krairiski is. A tenger azon kevés dolgok egyike, amelynek megítélésében katolikusok és protestánsok akkoriban teljesen egyetértettek:

„Itt említi Szent Máté a tengert, amelyen hatalmas viharok keletkeztek, amidőn Jézus Urunk tanítványaival a hajón volt. Mit jelent hát a viharos tenger? Eme rossz, háborgó, nyugtalan, féktelen világot, vagyis a gonosz, istentelen embereket, Isten ellenségeit, akik az Ő szent szavának nem engedelmeskednek."[624]

Az elmondottak alapján a kezdet lengyelei, Wyszymir, valamint III. Boleszló és lovagjai mitikus szerepe arra irányul, hogy a kialakuló lengyelség önbizalmát, küldetéstudatát és magabiztosságát erősítse. Ezért lesznek fontosak a későbbiek folyamán azok a fiktív, vagy valóságos hősök, akik valamilyen módon közeli kapcsolatba kerülnek a tengerrel és azt sikerül „legyőzniük". Nemsok ilyen hős van a lengyel történelemben, mondhatjuk, hogy a mítoszokban csak az említett pogány ősöknek és III. Boleszlónak adatik meg ez a dicsőség. A későbbiek folyamán is csak néhány „hősnek" sikerül a tenger legyőzése. Közülük talán a legjelentősebb Jan Tęczyński, akinek tengeri utazásait Jan Kochanowski (majd később Julian Ursyn Niemcewicz is) megörökítette:

„Háromszor indult el a hajó a kikötőből a tengerre,
Háromszor fordult vissza a parthoz;
Majd elindult kelletlen, a tenger hullámfalát vésve,
Kibontott vitorlákkal lendületet a széltől véve.
Még nem aludtak ki az alkonyi fények,
Mikor a tengerre csillapíthatatlan vihar szakadt.
Felülről féktelen komorság és zaj támadt,
Megvadult víz kerget egyik után másik hullámot;

623 „Każdy żeglujący ustawicznie o porcie myśląc, aby tam szczęśliwie dojechał, nie ma wolej długo trwać na morzu, gdzie wszystkie niebezpieczności i nędze, gdzie żadnej godziny nie masz, którejby się przygód i nawalności srogich i rozbicia na skałach i rozbójników morskich nie bał. (...) Nie masz tak głupiego żeglarza, któryby o dobre wiatry do miejsca, gdzie myślił, Pana Boga nie prosił, abo im nie rad był." Skarga, Piotr: *Kazania na niedziele i święta całego roku.* T. I. Kraków, wyd. Apostolstwa Modlitwy Księża Jezuici, 1938. 138.o.

624 „Iż tu wſpomina Máttheuſz święty Morze, ná ktorym zſtáły ſię wielkie burze ná ten czás, gdy Pan Jezus z uczniámi ſwymi w łodźi był. To tedy morze burzliwe coż znáczy? Znáczy świat ten zły, burzliwy, nieſpokoyny y wichrowáty: to ieſt, ludźi złe, niepobożne, nieprzyiaćoły Boże, y niepoſłuſzne ſłowa iego świętego" Kraiński, Krzysztof: Postylla Kosciola Powszechnego Apostolskiego, Słowem Bożym vgruntowánego, y zbudowánego ná IEZVSIE CHRYSTVSIE. Spiſana ku chwale BOGU W TROYCY S. IEDYNEMV. 1611. Kazanie na Niedzielę śiodmą po Bożym Národzeniu. p.86. verso

Kiáltás a hajóban, az éjt felhők erősítik.
Nem tudni, hol a világ, szelek egymást ellenzik:
Erölködik a nyugati a keleti ellen,
Erölködik a déli az északi ellen.
Dübörög a tenger, hajót zúzza az áradat.
Egyszer úgy tűnik, mintha szakadékba néznél a magasból:
Mikor pedig a hullámok szétválnak,
A nagyvárost sem látni a mély szakadékból.
Homok és víz összekeveredeik, az oldaldeszkákat
Veszélyes vihar veri; a hajó semmilyen parancsot
Nem hallgat, csak úszik a tenger dühöngése közt
Egyedül, a tengeri halál pedig minden felől támad.
Egész éjjel tartott a kegyetlen vihar.
Másnap, mikor a hajnal felkelt a vízből,
Szétmentek a felhők, elcsitultak a szelek,
A habos hullámok hirtelen enyhültek."(nyersfordítás: T. L.)[625]

Meg kell jegyeznünk, hogy az idézett részlet egy epikus műből származik, vagyis nem mítoszról van szó, mégis, Kochanowski igen jól használja a saját korában is élő mitikus elemeket a viharos tenger leírásánál. Először is a tengeri

625 „Trzykroć z portu na morze nawa wychodziła,
Trzykroć zasię do brzegu nazad się wróciła;
Poszła potym niechętnie ryjąc morskie wały,
I żagle roztoczone pochop z wiatru brały.
Jeszcze były wieczorne nie zgasły zorze,
Kiedy nieuśmierzony wicher wpadł na morze.
Szum powstał i gwałtowna z wierzchu niepogoda,
Wały za wałmi pędzi poruszona woda;
Krzyk w okręcie, a chmury do nocy przydają.
Świata nie znać, wiatry się sobie sprzeciwiają:
Usiłuje zachodny przeciwko wschodniemu,
Usiłuje połudny przeciw północnemu.
Morze huczy, a nawę miecą nawałności.
Raz się zda, jako w przepaść, pojźrzeć z wysokości:
A kiedy się zaś wały rozstępują, ani
Miasta widać wielkiego z głębokiej otchłani.
Piasek z wodą się miesza: a w poboczne ławy
Bije szturm niebezpieczny; nawa żadnej sprawy
Nie słucha, ale w morskim rozgniewaniu pływa
Samopas, a morska śmierć zewsząd się dobywa.
Całą noc ta okrutna niepogoda trwała.
Nazajutrz, kiedy zorza z wody powstawała,
Rozchodziły się chmury, wiatry ucichały,
A pieniste z nienagła wały upadały."

KOCHANOWSKI, JAN: *Pamiątka... Janowi Baptyście, hrabi na Tęczynie.* in: NIEMCEWICZ, JULIAN URSYN: *Jan z Tęczyna.* BN. S. I. nr. 150. Wrocław, 1954. 405–406.o.

vihar az este beálltával támad, vagyis a kaotikus erők és a sötétség ebben a képben összefonódnak, ugyanígy a hajnali világosság beálltával a vihar is lecsendesül. A víz nagy hullámokban támad a hajóra, vagyis a káosz el akarja nyelni a teremtett mikrokozmoszt: a hajót és benne az embert. A káosz képei egymás után jelennek meg. Először a hullámok, amelyek egymással is harcolnak, mintegy megkeverve a világtájak rendjét, majd a magasság és mélység követi egymást. Összekavarodik a víz és a homok, majd a kormányozhatatlanná vált hajót a „tengeri halál" igyekszik mindenhonnan elragadni. Tęczyńskinek ugyan sikerül legyőznie a tengeri vihart, de nem sikerül elmenekülnie az ellenséges hadihajók elől.

Sikerül viszont megmenekülni mindenféle tengeri viszontagságból Jan Chryzostom Paseknek, aki 1659-ben, éppen Húsvét Vasárnapján keveredett tengeri viharba, majd még a svéd őrhajók elől is menekülnie kellett. A mítosz szempontjából fontos megjegyezni, hogy a Nagyszombatról Húsvét Vasárnapjára virradó éjszakát és a Vasárnapot töltötte a tengeren, vagyis azt az időt, amikor Jézus feltámadt.

„akkor nekilódult a tenger, kezdenek a hullámok szorongatni bennünket; egyik az evezővel dolgozik, másik a vizet meri kifelé, már német kalpagjával is, kinek mi akad keze ügyébe, mert csak egyetlen vízmerő alkalmatosságunk volt. Ahogy jön egy hullám, ellep minket is, a bárkát is; alighogy ez visszahúzódik, az ember egy kicsit föllélegzik, odanéz, s máris ott a következő, mint újabb ellenség, akárha biztos vesztedbe rohannál; egyiktől megmenekülsz, máris ott a másik. A bárka csak úgy recseg a hullámok lökései alatt; a luteránusok kiáltoznak: „Oh, Herr Jesu Christ!" Ők csak a Fiút hívják segedelmül, a katolikusok meg a Fiút és Anyját együtt. Itt aztán bebizonyosodik a mondás: *„Qui nescit orare, discedat in mare!"* Eszembe is jutott ez rögtön, s magam is kiáltoztam: „Istenem, ne hagyj minket elveszni, hisz magad is láthatod, a Te szolgálatodra és dicsőségedre indultunk útnak." (...) Közben már egészen a partot szegélyező fal alá értünk. Ahogy egy hullám a falhoz sodorna, máris visszaránt a víz ereje a tenger felé; egy másik hullám újra odasodor, majd megint vissza. Míg végül is elkaptunk egy kötelet, s amikor egy újabb hullám újfent a parthoz sodort, az történt, hogy a nagy ütődéstől a kormányos kiesett a partra, mi pedig eldőltünk a bárkában, mely színültig volt vízzel, hiába meregettük szüntelen. Kimásztunk hát a partra, mint ázott egerek, s ahelyett, hogy a rorátét elértük volna, még a misét se hallottuk, mivelhogy vecsernye előtt érkeztünk meg."[626]

Pasek tehát megmenekült a tengeri vihartól, köszönhetően a maga és társai hangos imáinak. A tenger az ő leírásában is a káosz képét mutatja, ahogy a hullámok ide-oda taszítják a bárkát. A káoszhoz itt is kapcsolódik az ellenség és

626 Pasek, Jan Chryzostom: *Emlékiratok.* (ford: Szenyán Erzsébet) Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1998. 33–34.o.

a biztos halál fogalma. Fontos, hogy miután megmenekült a tenger viharából, magabiztossága igencsak megnőtt. Másnap meglátogatta parancsnokát, Stefan Czarnieckit, aki tréfálkozva megjegyezte, hogy Pasek egyedül harcol a tengeren a svédekkel, míg az egész hadsereg a szárazföldön küzd. Erre válaszolva Pasek ezt mondta: „Ha a mai napon Krisztus Urunk elpusztította a lelki ellenség királyságát, úgy nekünk is igyekeznünk kell elpusztítani a testi ellenségek királyságait."[627] Ez a kijelentés akár szerénytelennek is tűnhet, mivel magát Jézushoz hasonlította, ugyanakkor észre kell venni, hogy itt egészen másról van szó. Ahogy Jézus a halált legyőzve feltámadt, ugyanúgy Pasek is azt érezte, hogy a tenger – mint ellenség és biztos halál – legyőzésével ő is mintegy újjászületett. Barátai megjegyezték, hogy „Most bizonnyal inkább szárazföldön teszed meg a tíz mérföldet, nem pedig vízen." Erre így válaszolt: „Eszembe sincs attól a bajtól ijedezni, amelyik tegnap már elkerült; aki tegnap megmentett, az holnap is életben tart."[628] Amikor azonban újra hajóra szállt, már ismét szárazföldi ember módjára, a tengertől tartva, óvatosan közlekedett: „akkor már a parthoz közel tartottam magam, mert nincs abban semmi veszedelem, ha kis hajón szállsz tengerre, csak ne távolodj el a parttól, csak menekülj hamar, ahogy valami veszély közeledtét látod."[629]

Pasek példája jól szemlélteti a tengertől távolabb élő lengyelek nagy részének gondolatvilágát, amely ugyan tudta, hogy a tenger is része a lengyel–litván államnak, különösen azért, mert a tengeren szállítják külföldre a gabonafölösleget, talán azzal is tisztában volt, hogy az első királyok hódításai nyomán került a Balti-tenger a lengyel királysághoz, azonban erősebb volt a mitikus félelem a tenger gonosz erőitől, mint a mitikus ismeret a tenger meghódításáról.

Jól szemlélteti ezt az állítást Pasek leírása a tenger különböző állatairól. Így ír le egy halat, aminek húsát tudtán kívül feltálalták neki:

„Feje és szeme olyan szörnyű, mint a sárkányé, a pofája széles és lapított, mint a majomé, ezenfelül két görbe szarva is van, mint a vadkecskének, de olyan hegyes, hogy mint a tű, úgy szúr, nyakán egy kampós nyúlvány, mely majd olyan nagy, mint a fején meredező szarv, és a feje irányába hajlik, és így van egyik a másik mögött, végig a hátán, és egyre kisebbek, egészen a farkáig; a hal maga gömbölyű, mint egy farönk, bőre pedig hasonló a gyíkéhoz, amilyent a kardmarkolathoz használnak, a bőrén pedig ugyanolyan kampós nyúlványok vannak, mint a hátán, de már apróbbak, olyanok, mint a héja karmai, és fölöttébb élesek, akárhol érsz hozzá, mindjárt véred fakasztja"[630]. Máskor meg csendben ült a parton „és akkor a sziklákra mindenütt szörnyűséges delfinek,

627 Pasek: *Pamiętniki*. (a részletet ford: Tapolcai László) Warszawa, PIW, 1987. 27.o.
628 Pasek: *Emlékiratok*. 34.o.
629 uo.
630 ua. 30.o.

hatalmas fókák és még másféle állatok másztak ki, és kövér nagy hasukat sütteték a nappal"[631].

A tengeri utazásokkal kapcsolatos lengyel élmények legsikerültebb irodalmi feldolgozása Marcin Borzymowski nevéhez kötődik, aki 1651-es hajóútját örökítette meg. Pasek dániai tengeri kalandja előtt néhány évvel Gdańskból Lübeckbe tartva ő is viharba keveredett. Hosszasan idézhetném verssorait, amelyekkel a tengert és a vihart írja le, e helyen azonban csak néhány részletet közlök annak szemléltetésére, hogy a tengerhez a korabeli lengyelek szemében leginkább a káosz és a halál képzete társult.

„Félelmetesebb a tenger, mint egy véres csata,
Egyiket Mars kedveli – másikhoz igazságtalan,
Macedón vas nem mindenkit pusztít el,
A tengerben mind együtt süllyed el"[632]

„Akkor a hajó felszökken sírva
Mint nyílvessző, szinte a mennyekbe –
Utána majdnem a fenékig zuhanva.[633]

„Látod ezt, Istenem, hogy ördögi erők
Egészen északról, a pokolból feljőve
Minket hogy rémisztenek! Hogy gúnyolnak!
Hogyan – szinte émelyítő – kacagnak!
Hogy sülyesztenek el!" (ford. – T. L.)[634]

Jól látszik, hogy Borzymowski számára a tenger és a tengeri vihar emberfeletti erők tevékenységének eredménye. Az emberek háborúját – még ha maga

631 uo. 31.o.

632 „Sroższe jest morze niżeli bój krwawy,
Jednym Mars szczęści – a drugim nieprawy,
Pod macedońskim nie wszyscy żelazem
Giną – a w morzu toną razem"

Borzymowski, Marcin: Morska nawigacyja do Lubeka. (bevezető és magyarázatok: prof. dr Roman Pollak) Gdańsk, Wydawnictwa Morskie, 1951. Első fejezet, 183–186. sor, 24.o.

633 „Wtym okręt skoczy z płaczliwemi głosy
Jak strzała wzgórę niemal pod niebiosy –
Że samego dna ledwo nie dopadnie."
ua. Hetedik fejezet, 586–588. sor, 122.o.

634 „Widzisz to, Boże, jak diabelskie mocy
Z piekła wypadszy – od samej północy
Tak nas strachają! Jakie urąganie,
Jako – aż brzydko! – czynią rzechotanie!
Jako nas topią!"
uo. 645–649. sor, 124.o.

Nagy Sándor az ellenfél – túl lehet élni, de a tenger mindenkit egyformán elnyel. A vihar által dobált hajó menny és pokol között hol felemelkedik, hol zuhan, mozgására nincs befolyással az emberi szándék. A tengeri vihar nem más, mint a pokol elszabadult erőinek szörnyű játéka a bűnös és halandó emberek megfélemlítésére és elveszejtésére.

A tenger mitológiájának részeként meg kell említenünk még egy XV. századi tengerész, Jan z Kolna nevét. A hagyomány szerint 1476-ban, vagyis Kolumbusz előtt tizenhat évvel járt Amerikában. A lengyel nemzeti mitológia számára azonban csak a XIX. század elején, vagyis az általunk vizsgált korszaknál jóval később fedezte fel tevékenységét Joachim Lelewel, és mind a mai napig vita tárgya, hogy valóban lengyel volt-e.

Északon tehát a kaotikus tenger határolja Lengyelországot, délen pedig hegyek. A korábbiakban szóltunk arról, hogy az ország a területét alkotó síkvidékről kapta nevét, mégis nagy szerephez jut az a néhány hegy, amely az ország belsejében van. A hegyek a világ tengelyét jelképezik, amely tengely összeköti a földalatti világot, esetleg a lábainál húzódó vizeket a földfelszínnel és az éggel. Ezért kapcsolódik hozzájuk a képzet, hogy a hegyekben az égi hatalmak lakoznak. „Egyértelműen kimutatható, hogy a középkori szépirodalomban a hegy a mennybemenetelt, valamint a „világ közepének keresését" jelképezi."[635] Így volt ez már a pogány szlávság idejében,[636] valamint a későbbi cseheknél is, ahol az ország legkorábbi központja a Řip-hegy, a későbbi központ pedig Prága, vagyis a mai prágai vár, a Hradčany szintén hegyre épült, ugyanúgy, mint vele szemben, a Vltava túlsó partján emelkedő Vyšehrad, amely hosszú időn keresztül a cseh uralkodók temetkezési helye, ma nemzeti sírkertként funkcionál. A Rusz központja, minden ruszbéli város anyja, Kijev három hegyre épült.

Hasonló jelenség figyelhető meg a magyaroknál, ahol az első központ, az origo gentis Ungvárhoz, illetve Munkácshoz kötődik, majd a későbbi központok, Esztergom, Buda, Visegrád is hegyeken alakulnak ki.

Ugyanez figyelhető meg a lengyeleknél is, ahol a kevés hegy mindegyike komoly kultikus-szakrális jelentőségre tett szert. E hegyek közül jelentőségében kitűnik a Wawel, amely a XI. század közepétől kezdve mind világi, mind pedig szakrális értelemben az ország központja. A Wawelen kívül nagy jelentőségre tett szert az a néhány hegy is, amely az országot uraló sík vidékből jelentősebben kiemelkedik. A középkori krónikák közül legrészletesebben Długosz krónikáiban jelennek meg a hegyek, amelyeknek a szerző *Chorográfiájában* külön fejezetet szentel.

„Jóllehet a Lengyel Királyságban kevesebb hegy van, mint más [országokban] és területeken, ugyanis síkságokon és mezőkön terül el, ahonnan első ne-

635 Eliade: *Az örök visszatérés mítosza.* 36.

636 Słupiecki, Leszek Paweł: *Slawonic Pagan Sanctuaries.* Warsaw, Institute of Archeology and Ethnology. Polish Academy of Sciences, 1994. 172–197.o.

vét és a többinél fontosabb elnevezését kapta, mégis számos sziklás és földes hegye van, amelyek közül a nevezetesebbeket leírjuk."[637]

Kitűnik a hegyek jelentősége abból, hogy külön fejezetben egyszerre tárja azokat az olvasó elé a szerző, ezen kívül Długosz a hegyek jelentőségét azzal is kiemeli, hogy ellentétbe állítja azokat a síksággal, amelyről az ország a legfontosabb nevét (sic!) kapta. Nézzük tehát, hogy melyek ezek a hegyek, és miért is olyan fontosak:

„Hírneve és nevezetessége miatt Kalwariát az összes fölé helyezzük és a többi (hegy) fejedelmének nevezzük. A magas Kalwaria-hegy dermedten áll az állandó fagyban, gyakori havazásban, ködben és esőben, számos helyen bugyogó források törnek fel. Valaha igen híres volt a Küklopszokról, ha szabad hinni az ősi népi mondáknak, amiről tanuskodnak az óriási kőrakások a romos várból, amely a hegyen állt, most azonban Szent Benedek regulája szerzeteseinek szolgál lakásul. (...) A vár helyén egy kolostor épült, amelyet Nagy (vagyis Vitéz – T. L.) Boleszló király emelt kőből, ahol az Úr keresztjének jelentős része található, amely nagy jótéteményeket hoz a halandók számára, és amelyet Szent Imre, Szent Istvánnak, a magyarok királyának fia hagyott itt egy angyal figyelmeztetése nyomán. (...) Amiben az isteni Gondviselés és igazgatás csodálatos művét kell megcsodálnunk: mert aki az emberi nem üdvösségéért kegyeskedett szenvedni a Kálvária hegyén, úgy akarta, hogy a fát, amelyen szenvedett, a lengyelek üdvösségére és vígasztalására az azonos nevű hegyen helyezzék el."[638]

A Kalwaria-hegy igen szemléletesen példázza a hegyek mitikus szimbolikáját. Az örökös fagy elrettentésül szolgált az odamerészkedőknek, a gyakori köd, hó és eső az éggel meglévő kapcsolatot jelezték, a párolgó hőforrások mind a földalatti erők intenzitásáról árulkodtak. A hatalmas kőtömbök mind azt sugallták az embereknek, hogy a hegy földöntúli lények otthona. Minden bizonnyal már a kereszténység előtt óriásokat sejtettek a hegyen, akiket

637 „Quamvis autem Polonicum Regnum pauciores quam cetera [regna] et climata montes habeat, utpote quod in planiciebus et campestribus situm primariam sui nominis et principalem ab illis accipit appellacionem, habeat tamen quam plures montes tam saxeos quam terreos, quorum insigniores describemus." Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.I. 101.o.

638 „Pro sui autem fama et celebritate Calwariam proponemus omnibus et principem, ut est, aliorum constituemus. Calwaria, mons excelsus est assiduo pene rigens frigore et frequentes nives, nebulas et pulvias producens, scaturientes in plerisque locis habens fontes; famosissima quondam, si veteri et vulgate assercioni standum est, Ciclopum, quod et ingentes acervi testatur lapidum ex arce, quam monti imposuerant, ruinati, nunc vero virorum religiosorum sub regula sancti Benedicti militancium habitacio. (...) In arcis locum succedente monasterio a Magno olim Boleslao primo Polonorum rege ex petra superedificato, in quo ligni Dominici, magna mortalibus beneficia conferens, notabilis habetur porcio, a beato Emerico, filio beati Stephani Hungarie regis, monente per visum angelo, illic relicta... Qua in re altitudinem divine Providencie et eius dispensacionis mira opera libet admirari: nam qui pro salute humani generis pati dignatus est in monte Calvarie, is lignum, in quo paciebatur, pro salubritate et consolacione Polonorum in monte eiusdem appellacionis voluit consistere." uo.

Długosz a görög mitológia Küklopszaival helyettesített be. A kereszténység felvételével sem léphetett ide akárki, csak az után, hogy az első keresztény király, Vitéz Boleszló a kövekből kolostort épített, amely a későbbiekben benedekrendi szerzetesek otthona lett. A hegy és az ég kapcsolatának legfontosabb jele a szent kereszt ittléte, különösen, mivel a hegyet Kalwariának nevezik. Az utókor talán úgy véli, hogy előbb volt itt a kereszt, a hegy csak azután lett Kálvária-hegy, a középkori krónikás számára azonban világos és egyértelmű a sorrend, miszerint az eredendően Kálvária-hegynek nevezett helyre az isteni gondviselés eredményeképpen került később a kereszt, amelyet a Lengyelországban népszerű magyar királyfi, Szent Imre hagyott a kolostorra, ráadásul angyali sugallatra. A magas hegy (mons excelsus) egyesíti a pogány mitológiát (óriások), a kersztény mitológiát (Krisztus keresztje, Kálvária, angyal és Szent Imre), valamint a lengyel nemzeti mitológiát (Vitéz Boleszló), ezen kívül alapot ad az egész országra kiterjedő kiválasztottsági érzésnek, mivel az egész emberiség megváltója éppen itt látta jónak a szent kereszt elhelyezését. A hegy ebben az aspektusban az ország (és a világ) szakrális központja, mivel a kereszt innen sugározza szét üdvözítő és vígasztaló erejét. „A keresztények szemében... a Golgota hegye áll a világ közepén, mert az a kozmikus hegy csúcsa, és egyben Ádám teremtésének és eltemetésének helye. S majdan Krisztus vére pontosan a keresztfa tövében nyugvó Ádám koponyájára hull, s váltja meg őt is a kárhozattól."[639]

Lengyelország másik központja a már korábban is említett Krakkó, amelynek központi része a Wawel-hegy (lásd *8. kép*). Természetes, hogy Długosz ezt a hegyet is a legfontosabbak közé sorolja:

„A Wąwel, sziklás hegy, amelyet a Visztula folyó gyors rohanással ostromol, és amelyen a nevezetes vértanu, a nagyon híres Szent Szaniszló bazilikája, valamint a lengyelek első és legkiválóbb vára és királyi székhelye, Krakkó terül el. Ezen a hegyen még a mai napig is számos barlang látszik, melyekben egy csodálatosan nagy sárkány, vagy fenevad lakott, és a helyi lakósságnak nagy kellemetlenségeket okozott, ami a könyvekből és a mondákból közismert."[640]

Krakkó tulajdonképpen nem más, mint az ország, vagy talán az egész világ kicsinyített képe. Alját a Visztula ostromolja, ahogy Lengyelországot a tenger, illetve, ahogy a középkori világkép szerint az egész világot tenger veszi körül. A hegy barlangjaiban, vagyis a föld alatt félelmetes sárkány, vagy fenevad lakott.

639 Eliade: *Az örök visszatérés mítosza.* 31.o.

640 „Wąwel, mons saxeus, qui a Visla fluvio cursu precipiti illabitur, in quo et basilica insignis martiris famosissimi beati Stanislai et prima ac precipua Polonorum arx Cracouia atque regia sita est. Videntur autem eciam in diem hanc in monte ipso plura antra, in quibus draconem et beluam mire magnitudinis habitasse et incolas loci magnis incommodis affecisse literis et fama wlgatum est." Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.I. 102.o.

A hegy lábánál van a város, Krakkó, és a hegy tetején, vagyis középen, az égben a királyi vár és Szent Szaniszló bazilikája található. Korábban már említettük, hogy a Wawelhez fűződik a lengyelek közösséggé formálása Krak király törvényei és uralkodása idején, támogatásával fiai itt ölték meg a sárkányt. A hegy lábánál került sor a lengyelek első „honvédő" háborújára Vanda vezetésével, ide költöztette országa központját az ország újrateremtője, Megújító Kázmér, itt nyerte el vértanuságát Szent Szaniszló, és számos egyéb fontos esemény, személy mitikus emléke is a Wawelhez kötődik, ami által a hegy a pogány időktől kezdődően kultikus-szakrális, etnikai, majd később, a XIII. századtól fokozatosan nemzeti központtá vált.

Długosz számára a harmadik legfontosabb hegy Jasna Góra:

„Częstochowa, amely a rajta lévő monostorról és a benne felépített Szent Szűz Mária templomáról kiérdemelte a Jasna Góra elnevezést, ahová az éves fogadalmak keretében gyakori zarándoklatokat tartanak ugyanezen Szűz Máriához, aki itt mutatkozik meg a képen, amelyet vagy Szent Lukács Evangélista festett, vagy az általa festett kép alapján készítettek."[641]

Częstochowa kultikus szerepe a XIV. századtól nő meg, amikor is a pálos-rendiek a hegyen megalapították a monostort, amelynek birtokába került az Opolei Ulászló által adományozott csodatévő ikon, a Fekete Madonna. Długosz idejére Lengyelországban Mária kultusza az egész országot átfogó méretűvé nőtt, Máriát addigra az ország királynőjeként tisztelték, Częstochowa pedig az ő fővárosa lett. Erről bővebben a következő fejezetben szólunk. Látható, hogy Jasna Góra esetében is egy olyan kiemelkedő helyről van szó, amely összeköti a földet és az eget, ezt hangsúlyozza maga a név is (Jasna Góra vagyis Fényes hegy). És nemcsak a fehér csuhás pálosrendi szerzetesek által, hanem a csodatévő kép által is. Ebben az esetben meg kell jegyezni, hogy a hívők számára Mária nemcsak egy képen, hanem teljes valójában van jelen a hegytetőn emelt templomban, ilyen módon közvetlen az összeköttetés közte és a hozzá imádkozó ember között. A kép maga a kereszténység kezdetének idejébe viszi a hívőket, mivel a festmény modellje maga Mária volt, a festő pedig nem más, mint a négy evangélista egyike, Szent Lukács.

„A kultuszképek... fajtája, amelybe – úgy tűnik – csak Mária-ikonok tartoznak, ugyancsak az apostolok korába nyúlik vissza, azonban egy festő művének számít. Csakhogy ez nem holmi közönséges festő volt, hanem nem kisebb személyiség, mint Lukács evangélista, akiről úgy tartották, hogy életében Mária ült neki modellt. Ebben az esetben szintén szavatolva volt a hitelesség, még ha más módon is. Lukács, akit orvosként tartottak számon, azáltal vált alkalmassá

641 „Czanstochowa, qui et Clarus Mons propter monasterium in eo situm et ecclesiam beate Virginis Marie illic superedificatam meruit appellari, ad quam frequenti et annua devocione tenetur concursus propter eiusdem beate Marie Virginis, que illic ostenditur, imaginem, que vel a beato Luca Ewangelista vel ad instar saltem ymaginum, quas pingebat, estimatur formata." uo.

arra, hogy lefesse Anyát és Gyermekét, hogy az evangéliumában pontosan leírta Jézus gyermekkorát."[642]

A jelenség Európa-szerte ismert, hasonló Mária-képek számos kegyhelyen megtalálhatók. A częstochowai Mária-kép számunkra azért fontos, mert másolatai mind a történelmi, mind a mai Magyarországon számos templomban megtalálhatók. Meg kell jegyeznünk, hogy Belting imént idézett művében a jasna górai képről is szól:

„Új uralkodók könnyen megerősíthették tekintélyüket olyan keleti eredetű csodás ikonok adományozásával, amelyek tisztelete egyszersmind az alapítók iránti lojalitást is kifejezte. A Jagelló-hercegek 1382-ben alapították a Magyarországról meghívott pálos remeték számára Jasna Góra kolostorát, amelynek fényét a częstochowai ikon adományozásával emelték."[643]

Belting könyve sok tekintetben alapműnek számít, ezen a helyen azonban mégis téved. Az évszám ugyan helyes, de 1382-ben Jagelló még nem uralkodott Lengyelországban. Lajos király halála után lánya, Hedvig lett az ország uralkodója. A könyv szerzőjét egy névazonosság tévesztette meg, ugyanis a kolostorhelyt nem Jagelló Ulászló adta a pálosoknak, hanem a terület birtokosa, a Piast dinasztia-beli Opolei Ulászló.

A következő hegy a Krakkó közelében, a Visztula partján emelkedő hegy, tulajdonképpen egy nagy sziklatömb, Tyniec (lásd *9 kép*):

„Tyniec, a Visztula folyó fölött emelkedik, rajta áll Szent Benedek szerzeteseinek vára és monostora, a Lengyel Királyság összes monostora között a legelső és legjelesebb."[644]

Ez a hegy is, akár az előzőek mind, szakrális jellegével tűnik ki a hegyet körülvevő síkságból. Lábánál, ugyanúgy, mint a Wawel esetében a Visztula folyik, az alaktalan víz, amelyből mintegy kiemelkedik a szent emberek által benépesített hegy. Fontos megemlíteni, hogy Długosz szerint a monostort nem más, mint a széthullott országot helyreállító Megújító Kázmér alapította,[645] vagyis ez a hegy is a kezdet, helyesebben az újbóli kezdet mítoszának helyszíne.

„Koniusza «Ló-hegy»... egy ritka és csodálatos eseményről kapta a nevét." Az történt ugyanis, hogy a terület birtokosa, a Śreniawa nemzetségből származó Przybysław, eladott egy hatalmas termetű csődört egy magyar nagyúrnak. Ez a csődör három évvel később egy éjszaka visszatért gazdájához, magával hozva

642 Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Budapest, Balassi Kiadó, 2000. 53–55.o.

643 uo. 351.o.

644 „Thynyecz, mons fluvio Visle superimpendens, arcem continens et monasterium cenobitarum sancti Benedicti, inter omnia monasteria Regni Polonie primarium et insigne." Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib.I. 103.o.

645 „unum cenobium illis in monte Thynyecz ad fluenta fluminis Visle situm et a Cracoviensi regia urbe duobus tantummodo miliaribus distans... extruit" Dlugossius, Lib.III. 50.o.

egy egész ménesre való kancát. Przybysław először a hangos dobogás hallatán azt hitte, hogy ellenség támadott birtokára, majd amikor meglátta kedves lovát igen megörült. „Aki köszönetképpen a neki juttatott ajándékért, téglából templomot emelt a hegyoldalban az ajándékozónak, Istennek, és ellátta adománnyal."[646]

Długosz az említett hegyeket sorolja föl, mint olyanokat, amelyeknek jelentősége egész Lengyelországra kiterjed. Mind az öt hegy egyben szakrális központ is, mivel mindegyiken templom, kolostor, vagy monostor áll. Mindegyikük rendelkezik valamiféle olyan adottsággal, ami miatt csodás események helyszíneivé válhatnak. Közülük három, a Kalwaria, a Wawel, a Tyniec, valamilyen szempontból az első. A Kalwaria-hegy a „hegyek fejedelme". A Wawelen van az „első és legkiemelkedőbb vár és a királyok székhelye". A Tyniec-hegyen van a „legelső és legjelesebb" monostor. Más szempontból a Kalwaria, Jasna Góra és a Wawel az ország három fő patrónusának, Jézusnak, Máriának és Szent Szaniszlónak a védelme alatt áll. Częstochowa és a Koniusza az ott történt csodák miatt emelkedik ki környezetéből. Utóbbi esetében nehéz a mitikus momentumot felfedezni, inkább a krónikás által megörökített furcsa történetnek, vagy helyi mondának gondolhatjuk. Ahogy azonban korábban említettük, a szent helyeket gyakran állatok segítségével találja meg az ember. Ezesetben is erről van szó. A csődör számos mitológiában napszimbólum, a kanca pedig a föld jelképe. Így a Koniusza-hegy tulajdonképpen egy világtengely, amit a lovak tettek nyilvánvalóvá, ezt megértve a lovag templomot emelt a hegytetőn.

A lengyel hegyek többsége – az említettekkel egyetemben – meg sem közelíti azonban az ország déli részén elterülő, a szomszédos országoktól elválasztó hegységek, a Szudéták, a Kárpátok és a Tátra méreteit, sem kiterjedésben, sem magasságban. Ezek a hegyek valóban úgy tűnhettek, mint az égi hatalmak lakhelyei. E hegyeket csak az arra valóban méltó hősök hódíthatják meg. Ilyen hős volt a lengyel mitológiában a tengert uralma alá hajtó Ferdeszájú Boleszló fejedelem:

„Ezért a harcias Boleszló összegyűjtvén hadserege sokaságát, egy új utat tárt fel Csehország felé, amit csak Hannibál csodálatos tettével lehet összehasonlítani. Ugyanis mikor az meg akarta támadni Rómát, előbb Iuppiter hegyén elsőként vágott utat magának; hasonlóképpen Boleszló, Csehországot megtámadni szándékozván, egy rettenetes, korábban járatlan helyen kelt át. Amaz azzal, hogy fáradságosan átkelt egy hegyen, hatalmas hírnevet szerzett és emléket állított magának, Boleszló viszont nem csak egy, hanem több felhőtartó hegyre mászott fel mintegy a hátán fekve. Amaz csak a hegy kivájásán, a sziklák kiegyengetésén fáradozott, emez pedig nem késlekedett fatörzsek és sziklák hen-

646 „Konyvsza... ab eventu raro et mirabili nomen sortius." „Qui muneris sibi prestiti gratum se suo auctori Deo ostendens, ecclesiam ex cocto latere monti imposuit dotemque prestitit." DLUGOSSIUS, Lib.I. 102–103.o.

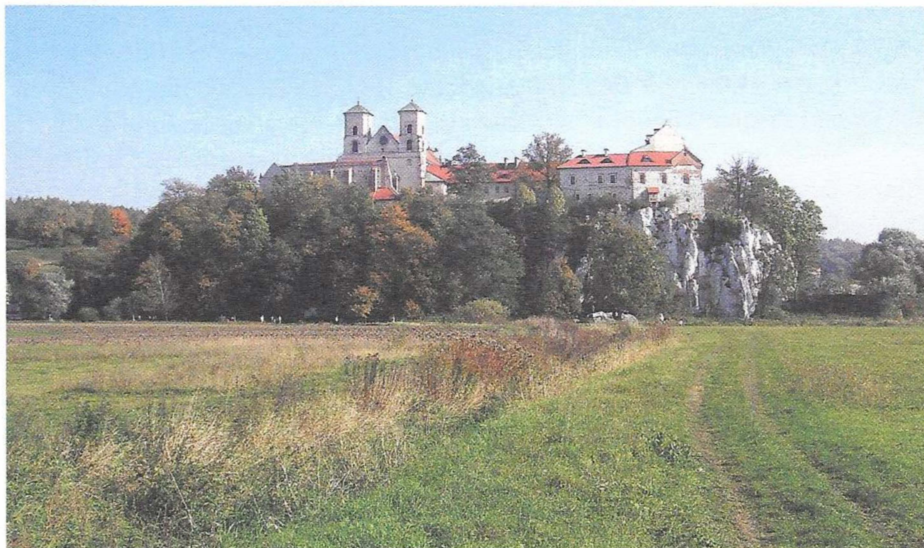
gergetésével, hogy meredek hegyeket másszon meg, sötét erdőkben meglelje az utakat, és mély mocsarakon hidakat készítsen. Ilyen nagy munkával Boleszló három nap és három éjjel utat vágott magának, és bár kifáradt, olyan dolgot tett Csehországban, ami miatt dicső emlékét örökké idézni fogják."[647]

A korábbiakban láttuk, hogy a középkori krónikaírók mindegyike számára magától értetődő volt az isteni rendnek ama harmóniája, amelynek értelmében a föld, a víz és a levegő egységet alkotnak. I. Boleszló megszerzi a föld feletti uralmat, kijelölve a határokat, amelyeket III. Boleszló kitágít a tengerek felé. A három elem közül az ég eleddig hiányzott, ennek meghódítása is III. Boleszló nevéhez fűződik. Ezt a vélekedést erősíti Gallus Anonymus, amikor összehasonlítja e hegyeket a Szent Bernát heggyel, amelyet Jupiter hegyének nevez. Itt is fontos, hogy Hannibálhoz hasonlóan Ferdeszájú Boleszló *elsőként* hódította meg azokat a félelmet ébresztő hegyeket, amelyeket emberi láb azelőtt nem taposott. Nagyon szemléletes a kép, melyszerint a felhőket hordozó hegycsú-csokra egyenest, szinte háton a levegőben fekve ment föl. Ebben a

8. kép A Wawel, 2008. október 12. *A szerző felvétele.*

647 „Inde belliger Bolezlauus, collecta multitudine militari, novam viam aperuit in Bohemiam, quo potest Hannibali facto mirabili comparari. Nam sicut ille Romam impugnaturus, per montem Iouis primus viam fecit, ita Bolezlauus per locum horribilem, intemptatum prius, Bohemiam invasurus penetravit. Ille montem unum laboriose transeundo tantam famam et memoriam acquisivit, Bolezlauus vero non unum sed plures nubiferos quasi supinus ascendit. Ille solummodo cavando montem, coequando scopulos laborabat, iste truncos et saxa volvendo, montes arduos ascendendo, per silvas tenebrosas iter aperiendo, in paludibus profundis pontes faciendo, non cessabat. Tanto itaque labore Bolezlauus (…) tribus diebus et noctibus iter faciens, fatigatus, tale quid in Bohemia fecit, unde semper erit triumphali memoria recordatus." GALLI ANONYMI: *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib III. c.21. 145–146.o.

9. kép A tynieci kolostor a Visztula túlpartjáról, 2008. október 12. *A szerző felvétele.*

képben a hegy nem más, mint az eget tartó oszlop, a világtengely, amely összeköti a földalatti világot (mocsarakat, szakadékokat) a földdel és az éggel. Azzal, hogy Boleszló felment a hegyre, egyfajta beavatáson ment át. Fontos, hogy a krónikás szerint három nap és három éjjel volt a hegyek között, hasonlatosan ahhoz, ahogyan Jónás a hal gyomrában[648], vagy Jézus a föld szívében[649].

Boleszlónak ez a beavatása tulajdonképpen a második, amikor is a beavatás tétje az, hogy a fejedelem felemelkedik-e az égi szférákba, vagy sem. Ezt a beavatást megelőzte egy másik, tényleges beavatás, amikor a harcias ifjút 1100. augusztus 15-én, vagyis Nagyboldogasszony napján lovaggá avatták[650].

Boleszló több tekintetben túlszárnyalta Hannibál hőstettét. Míg amaz csak egy hegyen ment keresztül, addig a lengyel uralkodó sok hegy csúcsát hódította meg. Hannibál átkelése során csak hegyet omlasztott és sziklákat tört, Boleszló viszont utakat és hidakat épített, ezzel a keresztény lengyel uralkodó az alkotást és a teremtést állította szembe a romboló pogány hadvezér cselekedeteivel. Az út- és a hídépítés szimbolikája csak erősíti a hegyre feljutó fejedelem mitikus szerepét. Ahhoz, hogy keresztülmenjen a beavatáson, nehéz utat kell bejárnia.

„Az idevezető út „nehéz út", s ezt a valóság minden szintje igazolja: a templomok bonyolult tekervényei, kanyarulatai; a szent helyekhez történő za-

648 Jónás 2. 1: „Az Úr odarendelt egy nagy halat, hogy nyelje el Jónást. Jónás három nap és három éjjel a hal gyomrában volt."

649 Máté 12. 40: „Amint ugyanis Jónás próféta három nap és három éjjel volt a hal gyomrában, úgy lesz az Emberfia is három nap és három éjjel a föld szívében."

650 GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.II. c.18. 86.o.

10. kép A Szudéták, 2009. július 15. *A szerző felvétele.*

rándoklások; az aranygyapjú, az aranyalma és az élet füvének keresése; az útvesztőkben, labirintusokban való barangolások; és mindazok a viszontagságok, amelyek a vándort érik az „énhez", a létezés „közepéhez" vezető úton. S azért mind a vesződés és vész, mert ez az út valójában rítus, amely átvezet a profánból a szentbe, a múlandó látszatból a valóságosba és az örökkévalóságba, a halálból az életbe, az emberiből az istenibe. A világ közepének elérése voltaképpen felszentelés, beavatás, melynek során a tegnep még profán és látszólagos létezés átadja helyét az új, immáron valódi, tartós és hathatós létnek."[651]

Az út számos vallásban jelenik meg, jelentése szinte mindenhol azonos: ahhoz, hogy az ember elérje célját, hosszú utat kell bejárnia. Minél rögösebb, nehezebb, keskenyebb az út, minél több kísértés van a letérésre, minél több nehézséggel kell szembenézni az út során, annál biztosabb, hogy a végén az ember eléri célját. Boleszló nemcsak elsőként ment végig az úton, amely ráadásul „sötét erdőkön" keresztül vezetett egészen a hegy csúcsáig, de utat is épített, hogy követhessék a példáját. Ennek során azonban mocsarak állták útját, vagyis hidakat is kellett építenie. A híd két partot köt össze, alatta víz, szakadék, jelen esetben mocsár, vagyis a mélység, a halál, a gonosz birodalma. A két part: két létállapot. Az egyikből a másikba csak a hídon lehet átjutni. A jók és az igazak a hajszálvékony hídon is biztonsággal áltjutnak, míg az arra érdemtelenek a széles hídról is a mélybe zuhannak. Jó példa erre az ifjú Boleszló egyik vitézi cselekedete.

651 Eliade: *Az örök visszatérés mítosza.* 37.o.

A pomeránok a Lengyelország kulcsát jelentő Santok erődjével szemben, a határfolyó túlsó partján egy ellenerődöt építettek, amely olyan magas volt, hogy az ellenség mindent látott, ami a lengyel erődben és környékén történt. Ezért az akkor uralkodó Ulászló Herman ellenük küldte idősebb fiát, Zbigniewet, a fejedelmi hadsereg nagy részével. Zbigniew azonban

„aki idősebb volt, és aki a királyságnak a pomeránokhoz és apjához legközelebb fekvő részét birtokolta, apja és a saját katonáival a pomeránok ellen sietett öccse nélkül, de kevesebb dicsőséget szerzett az idősebb, aki sokakkal előrement, mint a fiatalabb fivér, aki néhány emberrel követte. Mert az idősebb odasietve, nem ostromolta meg bátran az új várat, oly nagy hadinépével nem hergelte harcra az ellenséget, hanem úgy mondják, hogy inkább félve, mint megijesztve, visszatért birtokára. A fiatal Boleszló, Mars fia, bátyja elmenetele után megérkezvén, ugyan karddal még nem lévén felövezve, többet ért el, mint karddal felövezett bátyja.

A hidat megrohanva a várvédőket elűzte
És kardjaival a kaput ütve őket követte."[652]

A történet azzal végződik, hogy Boleszló, mivel maroknyi csapatával nem tudja bevenni a várat, ezért visszavonul, a pomeránok azonban látva elszántságát és félve, hogy egy nagyobb sereg élén visszatér, saját maguk felgyújtják nemrég emelt várukat és elvonulnak.

A történetben a gyáva Zbigniew nagy seregével a háta mögött sem mer átkelni a hídon, a fiatal Boleszló pedig, kiválasztottságát és bátorságát már apród korában megmutatván, maroknyi csapata élén is átkel a hídon. Ezzel a történettel Gallus azt hangsúlyozta, hogy bár a primogenitura alapján később Zbigniewnek kellett volna követnie apját a fejedelmi trónon, ehhez azonban nem volt elég ereje, szemben öccsével, Boleszlóval, aki ugyan a szokások szellemében trónbitorlónak számított, mégis ő volt a rátermettebb, a kiválasztott, aki elfoglalhatta Ulászló Herman trónját. Ezt jelképezi a hídon való átkelése is. Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, meg kell említenünk, hogy Gallus Anonymus gesztájában itt fordul elő harmadszor az ellenséges kapunak karddal való megütése. Miután a kijevi Aranykaput megütötte kardjával mind I., mind II. Boleszló, ugyanezt a haditettet hajtotta végre Santoknál az ifjú III. Boleszló is.

652 „quoniam etate maior erat, partemque regni Pomoranis patrique proximam retinebat, cum exercitu patris atque suo contra Pomoranos sine fratre parvulo properavit, minusque tamen laudis maior cum multis antecendens, quam iunior frater cum paucis subsequens, acquisivit. Nam maior illuc properans, neque castrum illud novum viriliter assultavit, nec hostes cum tanta multitudine in prelium irritavit, sed timens inde magis quam timendus, ut aiunt, ad propria remeavit. At puer Bolezlauus, Martis filius, fratre maiore discendente, ut advenit, quamvis nondum cinctus gladio, plus preripiens, quam frater maior tenens gladium, ibi fecit. Nam et pontem invadendo castellanis abstulit Et in portam persequendo suos enses intulit." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.II. c.17. 84–85.o.

Egy másik jó példa az általunk vizsgált korszak végéről ránk maradt történet, amelyet Pasek jegyzett le a lengyel koronáért harcba induló II. Rákóczi Györgyről:

„Mikor pedig elindult volna ebbe a háborúba, búcsút vett anyjától, s felült lovára: a ló az anyja szeme láttára rogyott össze alatta. S hogy ekkor az rá akarta venni a fiát, ne indulna el a harcba, mert ez rossz előjel, Rákóczi azt válaszolta, hogy a ló lába rossz, nem pedig az előjel. Akkor átült egy másik lóra; beszakadt alatta a híd pallója, s megint leesett a lóról: erre is azt mondta, hogy a palló rossz. Pedig az ilyen *praesagiumok* [jóslatok – T. L.] bizony gyakran teljesülnek."[653]

Az országra támadó idegen, eretnek fejedelem (a más vallású idegen betolakodó minden nemzeti mitológiában a gonoszt képviseli) már útja kezdetén kudarcra van ítélve, mivel nem tud átkelni a hídon.

III. Boleszló tehát hatalmát kiterjesztette a tenger, és az eget jelképező hegyek fölé. Ezt erősíti meg Gallus Anonymus, amikor a hegyeket félelmetesnek és felhőhordozónak (horribilis, nubifer) ábrázolja. Érdekes, milyen jól használja Gallus a számmisztikát. I. (Vitéz) Boleszló, az *első* király, egy elem birtokosa: a földé, III. (Ferdeszájú) Boleszló pedig, akiről többször is leírja a krónikás, hogy a pogányok háromszoros túlerejével szemben is győzelmet aratott, egyben mindhárom alapvető elem: a föld, a víz és az ég meghódítója.

Ahhoz azonban, hogy Ferdeszájú Boleszló végül 1110-ben meghódíthassa az égi szférákat jelképező hegyeket, korábban sikeres próbatételek során át kellett bizonyítania, hogy méltó az égbe jutásra. Láttuk, hogy már apród korában a pomeránokkal szemben megmutatta bátorságát (Santok – 1100), valamint azt is, hogy érdemesebb a trónra, mint bátyja, Zbigniew. Białogard és Kołobrzeg sikeres ostromával (1102–1103) megteremtette Pomeránia Lengyelországhoz csatolásának alapjait, több alkalommal sikeresen harcolt a Zbigniewet támogató csehekkel szemben (1103, 1106–1107, 1108). Boleszlónak a meghódított birodalmát azonban meg is kellett védenie, méghozzá a lehető legnagyobb evilági ellenféllel, V. Henrik királlyal, később német–római császárral szemben (1109). Ez a próbatétel igazolta, hogy valóban méltó birodalmára, és képes országa egész terét uralma alatt egyesíteni. Ebből a példázatból derül ki, hogy Boleszló nemcsupán egy kiváló erényekkel megáldott fejedelem, hanem az egész lengyelség megtestesítője volt. V. Henrik adót követelt a lengyelek barátságáért és a békéért cserében. Boleszló azt válaszolta, hogy a békét elfogadja, de pénzt nem ad, majd így folytatta:

„Inkább akarom, hogy Lengyelország királysága szabadságát védve ebben az órában elvesszen, mintsem örökké békében, de meggyalázva korlátok közt tartsák."[654]

---

653 Pasek, Jan Chryzostom: *Emlékiratok.* Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1998. 9.o.

654 „Malo enim ad horam regnum Polonie salva libertate perdere, quam semper pacifice cum infamia retinere." Galli Anonymi *Cronice et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.

Ezután a császár még különböző hadmozdulatokkal próbálkozik, végül azonban szégyenszemre el kell hagynia Lengyelországot.

„Látván tehát a császár, hogy ha sokáig vesztegel, akkor inkább veszteség és gyalázat, mintsem dicsőség és siker vár rá, ezért elrendelte a hazatérést, hadiadóként semmit sem vitt magával, csak holttesteket. Ahonnan korábban nagy összegű pénzt követelt gőgösen, végül csak keveset kért, egy dénárt sem szerzett. Mivel úgy gondolta, hogy Lengyelország ősi szabadságát gőgösen leigázza, tervét az Igazságos Bíró pusztulásra fordította.”[655]

Ebből a részletből derül ki igazán, hogy a konfliktus nem a két uralkodó között zajlott. Bár a történet főhőse maga Boleszló, aki személyében nemcsak a mitikus hőst, hanem a lovagi és az uralkodói ideált is megtestesíti, a tét valójában az volt, hogy Isten meggyőződjön arról, vajon a lengyelek méltók-e a nekik juttatott ország birtoklására. Miután kiderült, hogy valóban megérdemlik országukat, nem hagyták, hogy „ősi szabadságukat” bárki idegen megtépázza, az „Igazságos Bíró” ítélete nyomán az ellenségnek mennie kellett, Boleszló pedig lovagjai élén végre felemelkedhetett az eget tartó hegyek csúcsaira.

Kikívánkozik belőlem, hogy III. Boleszlónak a felhőtartó hegyeken történt mitikus átkeléséről lerántsam a leplet. Egy országot hegyeken keresztülmenve megtámadni még a haditechnika mai vívmányainak bevetésével is nagyon nehéz és körülményes, jelentős veszteségekkel és áldozatokkal járó hadművelet, a középkorban méginkább az volt. Tudta ezt maga Boleszló is. Ezért nem is kelt át magas és meredek hegyeken, mivel a Lengyelországot Csehországtól elválasztó hegyek nem nagyon magasak, és egyáltalán nem meredekek, az átkelés rajtuk nem is igazán nehéz (lásd *10. kép*). A Szudétákról beszélünk, amelyek lankás, dimbes-dombos tájain haddal keresztülmenni a korabeli viszonyok között három nap alatt biztosan megterhelő volt, de nem lehetetlen. A krónikás számára azonban a cselekedet mitikus tartalma fontosabb volt, ezért nagyította fel az átkelés nehézségeit.

III. Boleszló hősies lovagi cselekedeteinek és jelentős győzelmeinek, nem kevésbé pedig hűséges krónikása munkájának következtében mitikus hőssé vált. Apród kora óta, vadászataitól és első katonai próbálkozásaitól fogva, a tenger és a hegyek meghódítása, az idegenekkel szembeni támadó és védő háborúk során azonban mindvégig vele voltak lovagjai, akik a korabeli társadalmi hierarchia legjelesebb rétegét alkották, III. Boleszló idején némiképp háttérbe szorítva a papságot. Gallus Anonymus krónikájában Boleszló fejedelmet egy

III. c.14. 141.o.

655 „Videns ergo cesar diu stando sibi pocius dampnum et dedecus quam honorem vel proficuum imminere, disposui, pro tributo nichil portans, nisi cadavera, se redire. Unde quia prius superbe magnam pecuniam requisivit, ad extremum pauca querens, neque denarium acquisivit. Et quoniam superbe libertatem antiquam Polonie subigere cogitavit, iustus iudex illud consilium fatuavit...” uo. Lib.III. c.15. 141–142.o.

pillanatra sem hagyják egyedül hűséges lovagjai. A mitikus hőssé válás különböző lépcsőit és küszöbeit mindannyiszor együtt lépik át. Különösen igaz ez az ifjú Boleszlóra, ami igazolni látszik a megállapítást, miszerint:

„[a beavatandók] semmi olyasmivel nem rendelkeznek, ami megkülönböztetné őket a többi beavatandótól. A beavatandók egymás között általában bajtársiassági és egalitárius érzéseket táplálnak. A rang és a státus világi különbségei eltűnnek és homogenizálódnak."[656]

Íly módon a fejedelem cselekedeteiből az ország egész területéről származó lovagság színe-java kivette a részét, illetve e mitikus cselekedetek aktív részesévé vált. A tenger és a hegyek meghódításának mítoszában tehát összefonódnak a dinasztikus és a kollektív elemek. Ennek jelentősége igazán a III. Boleszló halála utáni időszakban nőtt meg, mivel a részfejedelemségek korában is fenntartotta a Lengyel Királyság, mint önálló, egységes terület mítoszát, és különösen a Német Lovagrenddel folytatott háborúk során hozzájárult az egységes lengyel nemzethez való tartozás tudatának kialakulásához.

Boleszló tehát nemcsak az uralkodói erények birtokosa, hanem ő maga a lovagi ideál megtestesítője, valamint a lengyel lovagság első számú képviselője is. Ezért is mondja Deptuła, hogy

„végeredményben a lengyel hagyományban éppen Ferdeszájú Boleszló lett a pairektől (a tizenkét pair legendájára utal Vitéz Boleszló tizenkét tanácsadójának motívuma) körülvett Nagy Károly, vagy a „kerekasztal" lovagjai által körülvett Arthur király legfőbb epikus megfelelője. III. Boleszló lovagi legendájának fejlődése hasonló, egyebek mellett bibliai mintákat követett. (...) A bibliai hősök helyét a művekben fokozatosan átvették a valamiképpen „archi-keresztény" uralkodók – Nagy Károly és Artur. Mellettük, lovagi eszményként megmaradt Izrael szabadságának nagy harcosa [Makkabeus – T. L.] is. A lovagi tettek az a terület, amelyben Ferdeszájú újrateremti, néha pedig beteljesíti Vitéz Boleszló programját. Így tesz, amikor a keresztes háborúk szellemében az igaz hit nevében küzd és győzedelmeskedik pogány szomszédai fölött. Így tesz, amikor megvédi Lengyelország függetlenségét a németek hódító hajlamával szemben, fegyveres cselekedetével újra meghatározva a császárság és Lengyelország között Vitéz Boleszló és III. Ottó által lefektetett viszony „helyes" örökségét. Az egész középkori lengyel történetírás számára mintaszerű képét adja annak, hogyan kell elhárítani a császárság jogtalan követeléseit. A „Birodalom legyőzőjeként" szerepét idővel kiszélesítik Lengyelország más ellenségei felé is."[657]

A Lengyelország határainak kijelölésével kapcsolatos mítoszok tulajdonképpen III. Boleszlóval végetérnek. A továbbiakban, a Jagellók és a Wazák uralkodása idején az éppen aktuális politikai szándékoknak megfelelően

656 Turner: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra.* 108–109.o.

657 Deptuła, Czesław: *Galla Anonima mit genezy Polski.* Lublin, Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 2000. 346–347.o.

ezek némiképp módosulnak azzal, hogy a XV. század végétől, pontosabban Długosztól kezdve feltűnik a szarmata eredet mítosza, ami a keleti területek megszerzésének ideológiai alapjául is szolgál, a Wazák idején pedig megpróbálják a Piast-mondát úgy módosítani, hogy Piast Skandináviából származott, ami a Wazák svéd trónigényét támasztotta volna alá. Ezeknek a módosulásoknak a jelentősége bár nagy volt az adott korban, szerepük az évszázadok távlatából mégis eltörpül a Boleszlók mitikus határkijelölő tevékenysége mellett.

Két királynő: Vanda és Mária

Mind az ország leírásáról, mind a központokról és a határokról szóló részekben többször előkerült az a meggyőződés, hogy az őshazát, az ország földjét, vagy magát az országot a krónikások, vagy a kora-újkori írástudók, akár gazdasági, akár politikai írók, akár költők, különböző női alakkal azonosítják.

A középkori forrásokat vizsgálva František Graus is erre a meggyőződésre jutott.[658] Mierzwa (Dzierzwa) szerint Lengyelország „maxima terrarum et mater”. A *Nagylengyelországi Krónika* betoldásának szerzője szerint Pannonia „mater et origo omnium Slauonicarum”. Mindkettejük számára az anyaság összetett szimbóluma kapcsolódik a földhöz, ugyanúgy, mint a Szent Szaniszlóhoz címzett középkori himnuszban, ahol Lengyelország „örvendező anyaként” tűnik fel előttünk.[659] Anyaként, aki szül, táplál, gondoskodik utódairól, szereti, védi, vagy ha úgy hozza a sors, eltemeti és megsiratja őket.

Długosz szerint a Lech által birtokba vett ország „virginalis terra”, szűzies föld, amelyet Lech ekevasa „elsőként megerőszakol”, majd a fejedelem e földbe „magvakat ültet”. A szűz a szépség, tisztaság, ártatlanság, egyben a férfi számára megszerzendő zsákmány szimbóluma, aki magában hordozza az anyaság lehetőségét, a születés és az újrateremtés szimbólumát. A szüzesség és a föld számos nyelvben hasonló nyelvtani szerkezetekkel és szóképekkel társul. Ahogy a szűzért, úgy a földért is meg kell küzdeni, azt meg kell hódítani, és ugyanúgy, mint a férfi számára a cél, hogy a szüzet magáévá tegye, egy nép, vagy annak elsőszámú képviselője, a fejedelem vagy a király célja is, hogy egy földet, országot, vagy területet magának *elsőként* megszerezzen.

Ennek az elgondolásnak jó példája Vitéz Boleszlónak korábban már említett kijevi hadjárata, amikor kardjával rácsapott a kijevi Aranykapura. Gallus Anonymus tolmácsolásában ez így történt:

---

658 GRAUS, FRANTIŠEK: *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter.* Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1980. 184–185.o.

659 „Gaude, mater Polonia” [*Hymnus de sancto Stanislao*] in: MPH t. IV. Warszawa, PWN, 1961. 355.o.

„Boleszló pedig ellenállás nélkül bement a nagy és gazdag városba, és hüvelyéből kirántott kardjával keresztüldöfte az Aranykaput."[660]

Amikor lovagjai megkérdezték, hogy vajon miért csapott kardjával a kapura, ezt válaszolta:

„Ahogy ebben az órában a város aranykapuját keresztüldöfte e kard, úgy a következő éjen meggyalázom a gyáva király nővérét, akit nem akart nekem adni: Boleszlóval mégsem a házasság köteléke, hanem csupán egyetlen, ágyasként közösen eltöltött éjszaka köti majd össze, amennyiben ezzel a tettel megtoroltatik a népünket ért igazságtalanság, és az oroszok becstelenségének és hitványságának róják fel. – így szólt, és szavát tetteivel teljesítette be. Ígyhát Boleszló király a leggazdagabb várost és az oroszok hatalmas országát tíz hónap alatt a hatalmába kerítette, ahonnan fáradhatatlanul küldte a pénzt Lengyelországba. Végül a tizenegyedik hónapban a maga helyébe egy a saját nemzetségéből származó oroszt tett uralkodóvá, ő pedig a kincstár megmaradt részével visszatért Lengyelországba."[661]

Ebben az idézetben nagyszerűen látszik a szűz és a föld szimbólumának egybefonódása. Boleszló kardjával keresztüldöfi az Aranykaput, ami nem más, mint egy képletes defloráció. Ezután egyetlenegy éjszakát tölt Bölcs Jaroszláv nővérével, mint ágyasával, majd elhagyja, ugyanúgy, mint ahogy Kijevet szintén elhagyja, miután kirabolja. A történethez Banaszkiewicz hozzáfűzi:

„Gallus a király lányának megerőszakolását az elfoglalt ország megalázásával magyarázza, mivel az ilyen és ehhez hasonló cselekedetek alapjául az a széles körben elterjedt meggyőződés szolgál, hogy éppen a nő az ország – a hatalom, vagy királyság megszemélyesítője. A hatalom elfogadása vagy átvétele a korai középkorban még biztosan valamiféle eljegyzésnek, házassági viszonynak tűnt az uralkodó és a föld vagy ország között, aminek női alakot adtak. A nő, mint az ország vagy krályság szimbolikus, ugyanakkor hús-vér képviselője, mint sajátságos „médium", akinek köszönhetően (a szexuális aktus útján) törvényessé válik a legfelső hatalom egy bizonyos terület fölött, biztosan nemcsak a mítosz és a mese világába tartozó motívum."[662]

---

660 „At Bolezlauus, nullo sibi resistente civitatem magnam et opulentam ingrediens et evaginato gladio in auream portam percuciens" Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.7. 22–23.o.

661 „Sicut... in hac hora aurea porta civitatis ab isto ense percutitur, sic in nocte sequenti soror regis ignavissimi mihi dari prohibita corrumpetur; nec tamen Bolezlauo thoro maritali, sed concubinali singulari vice tantum coniugetur, quatinus hoc facto nostri generis iniuria vindicetur, et Ruthenis ad dedecus et ad ignominiam imputetur. Sic dixit, dictaque factis complevit. Igitur rex Bolezlauus urbe ditissima regnoque Ruthenorum potentissimo decem mensibus potitus, inde pecuniam in Poloniam transmittendo nunquam extitit otiosus; undecimo vero mense, (...) loco sui quodam ibi Rutheno sui generis in dominium constituto, cum thezauro residuo Poloniam remeabat." uo. 23.o.

662 Banaszkiewicz: *Bolesław i Peredsława. Uwagi o uroczystości stanowienia władcy w związku z wejściem Chrobrego do Kijowa.* in: „Kwartalnik Historyczny" 3-4/1990. (XCVII)

11. kép III. Ottó birodalmának tartományai női alakokkal megszemélyesítve. III. Ottó Evangeliáriuma (Evangeliar Ottos III), Bayerische Staatsbibliothek München, Clm 4453 fol. 23v. © *'Bayerische Staatsbibliothek München'*

Gallus Anonymus történetét ugyanígy értelmezte a *Chronica Polono-Silesiacum*[663] és a *Chronica principum Polonie*[664] is. Mindkét krónika az eredeti szöveget egy mondatba sűrítve tárja az olvasó elé, ezzel is érzékeltetve,

Warszawa, PWN, 1990. 22.o.

663 *Chronica Polonorum (Chronica Polono-Silesiacum).* in: *MPH* t. III. Warszawa, PWN, 1961. 618.

664 *Chronica principum Polonie.* 9. In: *MPH* t. III. Warszawa, PWN, 1961. 440.o.

hogy a három cselekedet: az Aranykapu átdöfése, az orosz hercegnő megerőszakolása és Kijev kirablása ugyanazt az archetipikus eseményt jeleníti meg.

Más összefüggésben is megmutatkozik az ország női mivolta, mégpedig Vitéz Boleszló halálakor, mikor is vége lett Lengyelország aranykorának:

„Lengyelország, a korábbi királyné, ki aranysugaras ékköves koronával volt megkoronázva, hamuba burkolózva ül özvegyi ruháiban"[665], majd később:

„Elhagyatott az egész föld, mint királyának özvegye,
Mint a birtokosától megfosztott üres ház,
Fejet hajtva, kétségek közt, gyászolva, fájlalva halálodat."[666]

A fenti részletekben Lengyelország két új női szerepben lép elénk. Egyrészt, mint özvegy, aki hamut szór magára, és földre borulva siratja urát, másrészt, mint drágakövekkel kirakott aranykoronás királyné.[667] A király és országa közötti házasság szimbóluma régi időkbe vezet vissza, az *Énekek éneke* ótestamentumi idejébe. Az *Énekek énekének* számos szimbolikus értelmezése létezik, melyek közül három nagyon fontos számunkra. A keresztény értelmezés szerint itt Krisztus, mint vőlegény, valamint az Egyház, mint menyasszony jelenik meg, a másik, a kereszténység előtti vallásos értelmezés szerint Jahve, Izrael istene a vőlegény, maga Izrael pedig a menyasszony. Ha a királyság szemszögéből nézzük az *Énekek énekét*, akkor az ének jelentése nem más, mint Salamon király és Izrael házassága. Mindhárom nagyon fontos, mivel így együttesen fejezik ki a király és az ország közötti kapcsolat kettősségét, vagyis e kapcsolat földi és égi, vagy másképpen emberi és isteni jellegét.

Lengyelország azonban nemcsak királya oldalán lehetett királyné, hanem „saját jogon", férj nélküli királynő, ami azt jelentette, hogy az ország önmagában is felség. Erről tanuskodik Wincenty mester krónikája első könyvének azon részlete, amelyben Nagy Sándor lengyelországi sikertelen adóbehajtó háborújáról ír. A világhódító először követeket küld a király nélküli országba, felszólítva a lengyeleket az adófizetésre. A lengyelek a követeket megnyúzzák, bőrüket kitömik tengeri fűvel, és egy levél kíséretében visszaküldik Nagy Sándornak:

„A[lexandrosznak], a királyok királyának, Polonia király uralkodónő. Rosszul uralkodik a többieken az, aki nem tanul meg uralkodni magán; bizony diadalmas dicsőségre sem méltó, akin a vágyak sokasága uralkodik."[668]

---

665 „Polonia prius regina, auro radiante cum gemmis coronata, sedet in pulvere viduitatis vestibus involuta" Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.16. 37–38.o.

666 „Tota terra desolatur tali rege vidua,
Sicut suo possessore facta domus vacua,
Tua morte lugens, merens, nutans et ambigua."
uo. 39.o.

667 A középkori királynéi intézményről lásd: Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik: a királynéi intézmény az Árpádok korában.* Budapest, MTA TTI, 2005.

668 „Regi regum A[lexandro] rex imperatrix Polonia. Male aliis imperat, qui sibimet imperare

Ebben a részben Polonia már saját jogán uralkodó királynőként jelenik meg, címe nem regina – királyné, hanem rex imperatrix – király uralkodónő. A hódítónak küldött levél kezdete úgy hangzik, mint egy alkalmatlan kérőnek szánt kikosarazó üzenet. Az ország tehát ugyanúgy viselkedik, mintha nő volna, ha földjére nem kívánt kérő-hódító érkezik.

Az újkori szerzők még ennél is továbbmennek. Łukasz Opaliński és Wacław Potocki Ceresnek, a termékenység istennőjének nevezik Lengyelországot. Ha megnézzük ezeket az országra és az ország földjére vonatkozó megnevezéseket: szűz, feleség, anya, özvegy, királyné, királynő, istennő, azt látjuk, hogy az országot minden esetben különféle nőies vonásokkal illetik. Ezek a különböző vonások együttesen, legrészletesebben kifejtve a pogány Vanda királynőhöz, és a keresztény Szűz Máriához kapcsolódó mítoszokban nyertek kifejezést. Az időrend és az érthetőség kedvéért vizsgálódásunkat kezdjük Vanda királynő mítoszával. E mítosz legeredetibb, feltehetően a pogány mitológiához legközelebbi változatát Wincenty Kadłubek jegyezte le a XII–XIII. század fordulóján. Lássuk először a történet előzményeit.

Vanda apja Krak, a lengyelek első királya. Uralma alatt megalkotja a *polgári* törvények alapjait, országát felvirágoztatja, hozzá fűződik az ország központjának, Krakkónak a megalapítása is. A tökéletes állapotot azonban egyetlenegy tényező, a krakkói sziklák hasadékában lakozó szörny léte folyamatosan zavarja, ezért a király két fiához fordul, hogy segítségüket, illetve aktív részvételüket kérje a szörny legyőzésében. A két fiú csellel legyőzi a szörnyet, azonban ekkor a fiatalabb, hatalomvágytól vezérelve megöli bátyját, és apja után ő ül a trónra. Amikor fény derül a testvérgyilkosságra, elkergetik az országból. Ezután kerül a trónra Vanda, a mindenki által szeretett Krak király egyetlen élő, trónra érdemes gyermeke.

A mítosz eddigi részének egyik olvasatát korábban ismertettük. Eszerint Krak szerepe az volt, hogy az ő nevéhez fűződik a nemzet intézményeinek: a királyságnak, a jogrendszernek, az ország fővárosának megalapítása. Most nézzük meg a mítosz másik lehetséges szimbolikus magyarázatát. Krak említett tevékenységének köszönhetően a lengyelek megszerezték az ország fölötti hatalmat. Ez a hatalom azonban nem volt elégséges, hogy a földalatti gonosz erőkkel szembeszálljon, így a feladat az utódokra várt. Krak fiai – apjuk unszolására – legyőzik ugyan a szörnyet, de győzelmük nem teljes, mivel a gonosz erő hatalmába keríti a fiatalabbik fivért. Másképpen fogalmazva a lengyelek még nem tudták a jó erőinek teljes jóindulatát, védelmét a maguk irányába fordítani. Ez majd csak Vanda színrelépésével sikerül. Lássuk tehát a továbbiakat, immár Wincenty mester szavaival:

---

non didicit; neque enim gloria dignus est triumphali, de quo pompa cupiditatum triumphat." *Chronica Polonorum Vincentii Cracoviensis Episcopi.* Lib.I. c.9. In: *MPH* t. II. 259.o.

„Az elhunyt fejedelem iránt akkora szeretet szállta meg a szenátust, az előkelőket és a nép egészét, hogy egyetlen leánykájának, akit Vandának hívtak, felajánlották atyja hatalmát. Alakja kecsességével annyira kivált a többiek közül, mint bájának mindenféle kedvességével, hogy azt gondolhatnád, a természet ezekkel az adományokkal nemhogy bőkezűen, inkább pazarlóan ajándékozta meg. Még a legtapasztaltabb bölcsek is elámultak tanácsain, és a legvadabb ellenség is megszelidült, amint meglátta. Ezért mikor a lemanusok egyik zsarnoki uralkodója rátámadt azzal a szándékkal, hogy kirabolja ezt a népet, s mikor az üresnek tűnő birodalmat készült elragadni, inkább egyfajta soha nem hallott erény, mintsem fegyver győzi le őt. Mert amidőn meglátták az ellenséges oldalról a királynőt, az egész hadsereget hirtelen mintha valamilyen napsugár ütötte volna meg, és mindannyian mintegy isteni parancsra elálltak a csatától, levetkezvén ellenséges érzületüket. Azt mondják, hogy nem a csatától, hanem a szentségtöréstől óvakodnak. Nem az embertől félnek, hanem az emberfeletti fenséget tisztelik az emberben. Királyuk – nem tudni, hogy a szerelem, vagy a felháborodás, vagy mindkettő zsibbasztó hatásától megsebezve – így szólt: Vanda parancsoljon a tengernek, Vanda a földnek, Vanda a légnek! Áldozza magát Vanda az övéiért a halhatatlan isteneknek, én pedig értetek, főembereim, az alvilágiaknak ünnepélyes áldozatot ajánlok, hogy úgy ti magatok, mint a ti utódaitok állandóan női uralom alatt öregedjenek meg! – mondta, és kivont kardjába dőlve kilehelte lelkét.[669]

Méltatlan élete sóhajjal szállt az alvilági árnyakhoz.[670]

Azt mondják, tőle [Vandától – T. L.] kapta a Vandalus folyó a nevét, mivel az a királyság szívében folyt: innen neveztek el mindenkit vandálnak, aki az ő hatalma alá tartoztott. Mivel Vanda megvetette a bárkivel kötendő házasságot, vagy inkább, mert a szüzességet a házasságnál többre értékelte, utód nélkül halt meg, így utána sokáig sántikált a király nélküli birodalom."[671]

---

669 másképpen:
„Mondta, s utána a tőrt mellének szegzi, beledől
abba a vasba"
(ford. Devecseri Gábor) OVIDIUS NASO, PUBLIUS: *Átváltozások.* IV. Budapest, Europa, Bibliotheca classica, 1982. 162–163.o.

670 másképpen: „S lelke az árnyakhoz búsan, keseregve lesurran" (ford. Lakatos István) VERGILIUS MARO, PUBLIUS: *Aeneis.* XI. 831 és XII. 952. Budapest, Európa, Bibliotheca classica, 1962. 233. és 260. o.

671 „Tantus autem amor demortui principis senatum, proceres, uulgus omne deuinxerat, ut unicam eius uirgunculam, cuius nomen Vanda, patris imperio subrogarent. Que tam elegantia forme quam omnimoda gratiarum uenustate omnibus adeo prestabat, ut non largam set prodigam in eius dotibus naturam estimares. Nam et prudentum consultissimi eius astupebant consiliis et hostium atrocissimi ad eius mansuescebant aspectum. Vnde quidam Lemannorum tyrannus, dum proposito huius gentis populande grassaretur, dum quasi uacans rapere molitur imperium, inaudita quadam uirtute prius uincitur, quam armis. Omnis enim exercitus eius mox ut reginam ex aduerso uidit, uelut quodam solis radio repente percellitur. Omnes uelut quodam iussu numinis

Az egész történet összesen tíz mondatból áll, mégis könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik vele. Az utóbbi időben Jacek Banaszkiewicz szentelt e rövid történetnek egy fejezetnyi tanulmányt, mely számos európai és ázsiai mítosz összehasonlító elemzésével próbálta megfejteni a Vanda történetében rejlő mitikus elemek funkcióját és jelentését.[672] Mivel Banaszkiewicz megállapításaival nagyrészt egyetértünk, röviden ismertetjük vizsgálata eredményeit.

A történet első három mondata Vanda trónrakerülésének körülményeit tárja elénk. Vanda tulajdonképpen véletlenül kerül a trónra, mivel mindkét bátyja – az előbb említett okok miatt – kiesik a trónöröklésből. Mivel azonban Krakot nagyon szerették alattvalói, egyetlen serdülő lányára (virguncula) bízzák az uralkodást. Döntésükben szerepet játszanak Vanda külső és belső tulajdonságai, mivel a lány mindenkit felülmúlt szépségvel és nőies bájával. Olyannyira hangsúlyosak ezek az adottságok, hogy az elbeszélő megjegyzi: a természet nem bőkezűen, hanem inkább pazarlóan díszítette fel a lányt. Kimagasló testi adottságaival szellemi és lelki adottságai is párosultak, még a legbölcsebbek is elcsodálkoztak tanácsain, és láttán a legkegyetlenebb ellenség is megszelidült. Ezek alapján elmondható, hogy Vanda megválasztásában egyrészt a királyi családból való származása, másrészt saját adottságai játszottak szerepet, így az is elmondható, hogy nem volt olyan ember, aki bármely tulajdonságával felért volna Vanda tökéletességéhez.

Fontos hozzátennem Banaszkiewicz gondolatmenetéhez, hogy a „szépségével mindenkit felülmúlt", és „a természet pazarlóan feldíszítette" megállapítás egyszerűbben fogalmazva *emberfelettit* és *természetfelettit* jelent.

Visszatérve Banaszkiewiczhez, a lengyel történész a továbbiakban számos, különböző korokból és kultúrákból vett párhuzamokat megvizsgálva, arra az eredményre jut, hogy Vanda rendelkezett azokkal a nőies tulajdonságokkal, amelyek kultúrától függetlenül mindig megszelidíteni képesek a férfias agressziót. Ez nemcsak egyes férfiakra igaz, hanem egész hódító seregekre is.

A rövid bevezető után Wincenty rögtön rátér Vanda uralkodásának legjelen-

animos hostiles exuti a prelio diuertunt, asserunt sacrilegium a se declinari non prelium, non hominem se uereri, set transhumanam in homine reuereri maiestatem. Quorum rex, incertum est amoris an indignationis an utriusque saucius languore, ait: Vanda mari, Vanda terre, aeri Vanda imperet, diis immortalibus Vanda pro suis uictimet! Et ego pro uobis omnibus, proceres, solempnem inferis hostiam deuoueo, ut tam uestra quam vestrarum successionum perpetuitas sub femineo consenescat imperio. Dixit et exserto incumbens mucroni exspirat. uitaque cum gemitu fugit indignata sub auras. Ab hac Wandalum flumen dicitur nomen sortitum, quod eius regni centrum extiterit; hinc omnes sunt Wandali dicti; qui eius subfuere imperiis. Que quia omnium spreuerat connubia immo quia connubio pretulerat celibatum, sine successore decessit diuque post ipsam sine rege claudicauit imperium." MAGISTRI VINCENTII *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.7. 12–13.o.

672 BANASZKIEWICZ: *Wanda i „trzeciofunkcyjne społeczności".* in: *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka.* Wrocław, FNRNP, 1998. 65–153.o.

tősebb mozzanatára, mely az egész történet lényege, ami Banaszkiewicz szerint nem más, mint a Krak által létrehozott és megszervezett lengyel közösség, vagy társadalom első háborúja, ilyen értelemben a kezdetek mitológiájának része. Egy német zsarnok (Lemannorum tyrannus), a lengyelek elpusztításának vágyától feltüzelve, meg akarta szerezni az üresnek tűnő trónt. Wincenty azonnal megnyugtat, hogy az agresszió sikertelenül végződött, mivel az agresszor elbukott, nem a fegyverek által, hanem inkább a hallatlan erény (inaudita virtus) következtében, vagyis tulajdonképpeni fegyveres összecsapásra nem került sor. Amikor ugyanis a két fél felsorakozott, az ellenséges katonák meglátták a velük szemben álló királynőt, mintha egy napsugár váratlanul megütötte volna őket, valamiféle istenség parancsára, ellenséges érzéseiktől megszabadulva a harctól elálltak. Sőt mi több, azt állították, hogy nem a hadakozás kötelessége alól kívánták mentesíteni magukat, hanem a szentségtörés bűne alól, nem az embertől félnek, hanem az emberfeletti felségtől az emberben.

Megszakítva Banaszkiewicz gondolatmenetét, közelebbről megvizsgálva a Vandára utaló leírást, mely szerint a fiatal királynő erénye győzte le az ellenséget, ahol az *erény* (virtus) nem más, mint az ókori istennő (Virtus) nevének köznévi alakja, továbbá a *napsugár* (solis radius), amely megütötte az ellenséget, az *istenség parancsa* (iussus numinis), a *szentségtöréstől* (sacrilegium) való félelem, az *emberfeletti felség* (transhumana maiestas) tisztelete, arra a megalapozottnak tűnő feltételezésre jutunk, hogy Vandát az ellenség mintegy isteni jelenségnek látta. Olyannak, aki a korábbiakban említettek szerint puszta megjelenésével, szépségével és női vonzerejével, sugárzó lényével eltántorította őket a harctól. Vanda – aki egymaga szembeszállt az ellenséggel, és elhárította az országa ellen irányuló fenyegetést – szerepe tehát ebben a háborúban nem hadvezéri szerep, hanem inkább az ország védelmezőjének szerepe.

A német tirannosz, seregei eltántorodását látva meghasonlik önmagával, és vagy a Vanda iránt hirtelen fellángolt szerelemtől, vagy a felháborodástól, vagy egyszerre mindkettőtől sújtva öngyilkosságot követ el, előtte azonban megátkozza Vandát, valamint saját harcosait. Az átokból jól kivehető, hogy ő maga is úgy gondolja, hogy Vanda parancsol a földnek, a tengernek és az égnek. Felszólítása, miszerint Vanda „uralkodjon", tulajdonképpen nem is igazi felszólítás, inkább helybenhagyása annak, ami már amúgy is bekövetkezett. Embereinek meg azt kívánja, hogy mind ők, mind utódaik maradjanak női uralom alatt. Öngyilkossága szakrális, áldozati jellegű cselekedet, amelyet az átok megfoganása érdekében mutat be az *alvilágiaknak* (inferis).

Folytatjuk Banaszkiewicz gondolatmenetét, aki a továbbiakban a skandináv, kelta, japán, görög, mezopotámiai és szláv mitológiákban fellelhető párhuzamok alapján megpróbálja feltárni, hogy milyen szimbólumrendszer testesül meg Vanda alakjában. Hangsúlyozza, hogy a kutatás tárgyát nem csak Vanda

tulajdonságai képezik, hanem a krakkói királylány nevéhez kötődő asszociációk alapos vizsgálata szükséges ahhoz, hogy megalapozott eredményre jussunk. Ezért az említett mitologiai párhuzamokon kívül megvizsgálta az európai hagyományban a szlávokra vonatkozó legkorábbi írott forrásokat is, melyek jelentős része a germánokhoz köthető. Ezek alapján arra a következtetésre jut, hogy számos európai mitológiában ven-, van-, kezdetű névvel olyan „harmadik funkciós" isteneket, vagy istenek csoportjait jelölik, amelyeket a termékenységgel, a társadalmi egyenlőséggel, a javak felhalmozásával és fogyasztásával, az életörömmel és a háború kerülésével azonosítanak, szembeállítva őket a pusztítást, a háborúskodást és a szoros hierarchikus rendet megtestesítő ún. „második funkciós" istenekkel. Ilyen harmadik funkciós istenek többek között a skandináv mitológiában a *vánok*, közülük is elsősorban Odin felesége, Freyia, a római mitológia *Venus* istennője, és bár nem istennő, ilyen a brit mitológiából ismert G*wen*dolin is.

A lengyel kutató észrevételeihez hozzá kell tennem, hogy ha a nevek hasonlóságán túl funkcionálisan is megvizsgáljuk Vanda alakját, arra a következtetésre jutunk, hogy a lengyel királylány rokonságot mutat a görög mitológia egyik legrégibb istennőjével, Hekatéval is. Róla így ír Kerényi Károly *Görög mitológiájában*:

„...csaknem mindenható hármasistennő volt. Zeus mindenekfelett tisztelte őt, s osztályrészt adott neki a földön, a kietlen tengeren és a csillagos égen. Vagy pontosabban: nem fosztotta meg ettől a hármas tisztelettől, mely már a korábbi istenek, a titánok alatt megillette, hanem megmaradt Hekaténak minden, ami a tisztségek és méltóságok első felosztásakor neki jutott. (...)

A szó szoros értelmében „közel" áll hozzánk. Ugyanis a legtöbb ajtó előtt ott áll az utcán, mint Prothyraia, a vajúdó asszonyok segítője, vagy kegyetlen kínzója – és a hármasutakon is, ahol képmásait fölállították: három famaszkot egy karóra tűzve, vagy egy hármasszobrot, melynek három arca háromfelé fordult...

Hekaté megkapta osztályrészét az égen, a földön és a tengeren, de sohasem lett olymposi istennővé. Olyan szálak fűzték asszonyaink életéhez, s ezáltal hozzánk, emberekhez, hogy kisebbnek tetszett Zeus feleségeinél és leányainál."[673]

Jól látható Vanda hasonlatossága Hekatéhoz, ami többszörösen megnyilvánul. Hekaté ugyanúgy, mint Vanda, egyaránt uralkodik a földön, az égen és a tengeren. Közel áll az emberekhez, mivel befolyásolja születésüket, valamint egész életútjukat. Végül nagyon fontos az a megállapítás, hogy Hekaté sem lakott az istenek között, az Olymposon, mivel birodalma nem fért volna el a szent hegyen.

Az elmondottakon túl Vanda mind nevében, mind pedig mitikus funkcióit tekintve igen közel áll skandináv rokonához, Vanadishoz, aki hol Freyia egyik

673 Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Budapest, Gondolat, 1977. 32.o.

alakváltozataként,[674] hol pedig önállóan, az ifjúság és a szépség istennőjeként jelenik meg.[675]

Banaszkiewicz a továbbiakban rámutat arra is, hogy a germánok történeti irodalmi hagyományában a VI. századtól a szláv törzseket gyakran írják le olyan közösségként, amely nagy lélekszámú (tehát termékeny), békességben, egyenlőségben (tehát a germánok szemszögéből szervezetlenül), a javak felhalmozásának és fogyasztásának, egyáltalán az örömöknek él, és több helyen társítanak ehhez a leíráshoz különböző női alakokat. Ezekben a leírásokban a szlávok olyan népcsoportként szerepelnek, akikhez a harcos népek, a hunok, avarok, germánok azért mennek, mert ott könnyen megszerezhető zsákmányt találnak, elsősorban élelmet és nőket. Érdekes, és Banaszkiewicz okfejtésének alátámasztása szempontjából nagyon fontos, hogy e szláv törzseket, vagy csoportokat legtöbbször vend-, vened-, venet-, vinid- néven említik.

Az elmondottak alapján Banaszkiewicz arra az álláspontra jut, hogy Vanda története nem Wincenty mester irodalmi működésének eredménye, hanem egy sokkal régebbi, a kereszténység felvétele előtti pogány hagyomány fennmaradt darabja.

„A vánikus, vagy vend társadalom sajátos szimbólumából, a közmondásos és széles körben elterjedt ‘vend nőből’ (windisch wip) keletkezik a sugárzó szépségű Vanda-Venda, mint tulajdonnévvel rendelkező történelmi alak. Vanda születésének általunk bemutatott folyamatában a legfontosabb elem, a – gyönyörű, kecses alkatú nő, majd a következő szinten egy bizonyos közösség szinonimájaként funkcionáló – vend nő általános meghatározásának átváltozása egy a köznév mögött rejlő összes tartalmat magáravevő, életrekeltett hősnő személynevévé."[676]

Wincenty mester krónikájában, a mítosz szabályainak megfelelően, fordított folyamatot figyelhetünk meg. Vanda nevét kapja az országa közepén lévő folyó, majd az egész nép is.

Banaszkiewicz arra vállalkozott, hogy Kadłubek krónikájának mitikus momentumait elhelyezze az európai népek mitológiájának rendszerében, valamint, hogy Vanda mítoszán keresztül bemutassa egy archaikus, az államalapítás fokára még el nem érkezett, harmadik funkciós társadalom képét, ennél nem megy tovább. Mi azonban úgy gondoljuk, hogy Vanda mítoszának nagyon fontos szerepe van a lengyeleknek saját országukról kialakított képében, és ez a szerep nem hal el a kereszténység felvétele utáni időben sem. Nézzük tehát, mi rejlik még e gyönyörű lány története mögött.

---

674 „Freyja... aussi appellée Vanadise (déesse des Vanes)... la Venus de la mythologie scandinave." in: La Grande Encyclopédie 18. Paris, H. Lamirault et C-ie, 1886–89. 163.o.

675 „Vanadis, the scandinavian goddess of beauty and youth" in: Britannica Micropaedia. Ready Reference 12. Chicago, London etc. Encyclopaedia Britannica Inc. 2003. 259.o.

676 BANASZKIEWICZ: *Wanda i „trzeciofunkcyjne społeczności"*. 103.o.

Említettük, hogy Vanda története szoros összefüggésben van apja és fivérei történetével. Krak megalapítja a lengyel királyság intézményét, hatalmát nagy területre terjesztve ki. Fiai legyőzik a gonoszt megtestesítő szörnyet, amely hatalmának maradékával megfertőzi a fiatalabbik fivért, az megöli bátyját, majd átveszi az ország fölötti hatalmat, végül arra kényszerül, hogy elmeneküljön az országból.

A sárkány legyőzése fontos mondanivalóval bír, különösen egy olyan, éppen kialakuló, saját világát megteremteni készülő közösség számára, mint amilyen Krak korának „lengyel" társadalma volt.

„A „mi világunk" kozmosz, ezért minden külső támadás azzal fenyeget, hogy „káosszá" változtatja. A „mi világunk" az istenek példaszerű művét, a kozmogóniát utánozza. Ezért az ellenségek, akik rátámadnak, az istenek ellenlábasaival, mindenek előtt a világdémonnal, az őssárkánnyal válnak azonossá, amelyet az idők kezdetén az istenek legyőztek. A „mi világunk" elleni támadás a misztikus sárkány bosszúját jelenti, aki felkel az istenek műve, a kozmosz ellen, és azt a semmibe akarja visszataszítani. Az ellenségek a káosz hatalmai sorába tartoznak. *Minden városrombolás visszaesés a káoszba. Minden győzelem istennek a támadó, a sárkány (vagyis a káosz) felett aratott példaadó győzelmét ismétli meg.* (...) A szimbolikus gondolkodás számára egyébként teljesen kézenfekvő az emberi ellenségnek a démonokkal és a halállal való azonosítása. Akár démonikus, akár katonai támadásról van szó, az eredmény végső soron ugyanaz: pusztulás, halál."[677]

E gondolat Krak és fiai esetében azt jelenti, hogy a város megalapításához, vagyis a közösség konkrét formába öntéséhez szükséges előbb megölni a szörnyet, csak ezután kezdődhet a szó konkrét és átvitt értelmében vett építőmunka. Jól látszik ez Krakkó nevének Wincenty által megadott etimológiájából, amely szerint a város a szörny teteme fölött keringő hollók károgásáról, vagy a szörnyet legyőző Krakról kapta nevét.

Ezután következik Vanda uralkodása, aki már nemcsak a földet birtokolja, mint apja és fivérei, hanem a tengernek és az égnek is parancsol. Uralkodásának legfőbb eseménye a lengyelek első háborúja, amely tulajdonképpen a gonoszt képviselő idegenek, és a tökéletes erényt és szépséget megtestesítő Vanda között zajlik. A tét nem kevesebb, mint annak eldöntése, hogy a Krak által formába öntött Lengyelország fölött a gonosz, vagy a jó hatalma uralkodjon-e, méghozzá véglegesen.

Hozzá kell tennünk, hogy e két fogalmat nem keresztényi, hanem általános, kultúráktól és vallásoktól független, egyben kollektív jelentésében értjük. A gonosz erők azok, amelyek az adott területen lakó közösség boldogulását hátráltatják, annak megsemmisítésére törekednek, mint például az idegen hódítók; a jó erők, a helyi istenek éppen ellenkezőleg, a közösség javának előmozdításán fáradoznak.

677 ELIADE: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* 42–43.o.

A háború két főszereplője Vanda és a német tirannosz. Vandát az égiek szemmellátható jóindulata segíti, amit a napsugár jelképez, az idegen uralkodó a földalatti hatalmakat jelképezi, amint ez ki is derül az agresszor szakrális öngyilkosságából, amely nem más, mint egy, a földalatti erőknek bemutatott áldozat. Vanda győzelmével a jó erők immár véglegesen győzedelmeskednek, ami azt jelenti, hogy a közösség birtokába került az ország boldogulásának, egyben a föld megvédésének legfontosabb záloga, az égi hatalmak jóindulata és segítőkész támogatása. E védelmi készség pedig a törékeny királylányban, Vandában öltött testet.

A Krakról, fiairól és Vandáról szóló mítosznak az általam leírt olvasata azonban csak Wincenty mester szövegéből olvasható ki. Bár az összes krónikás Krakot és Vandát apa-gyermek kapcsolatban ábrázolja, elképzelhető, sőt valószínű, hogy a történet kettő, vagy három különböző mítosz összekapcsolásából származik. Eredetileg minden bizonnyal külön mítosza volt a szörny legyőzésének és a városalapításnak, és önálló mítosza volt Vandának (vagy egy nőalaknak, akit Wincenty Vandának nevezett). Az is lehetséges, hogy Krak személye és Krakkó alapítása, valamint a szörny legyőzése is két különböző mítoszból származik. Ezt a megállapítást alátámasztja a Prágai Kozma krónikájában szereplő Krok (Krokkó)[678], aki a csehek nemzeti mitológiájában hasonló tulajdonságokkal – bíró-ítélkező, várat neveznek el róla, három gyermeke van, akik közül a legkisebb, Libuse-Lubosa a csehek fejedelme lesz – rendelkezik, mint a lengyel Krak, a cseh Krok történetében azonban nyoma sincs szörnynek, vagy sárkánynak. Mindenesetre Wincenty mesternél a kettő, vagy három mítosz szerves egységet alkot, amit alátámaszt a keretes szerkezet is, mivel Krak történetének kezdetén és Vanda történetének végén ugyanaz az állítás szerepel, vagyis Krak előtt és Vanda után Lengyelország király nélküli birodalom (imperium sine rege) volt. Attól függetlenül azonban, hogy egy vagy több mítoszról van szó, Vanda minden esetben egy olyan nőalakot szimbolizál, amely magában hordozza a közösség (Wincenty mester szerint Vandali) összes jellegzetes pozitív tulajdonságát, és az égi hatalmakkal való kapcsolattartása révén egyedül alkalmas a közösség, illetve a közösség által lakott föld megvédésére.

Hosszú, immár nemzedékeken átívelő vita tárgya, ki is valójában Vanda. Banaszkiewicz tömören összegzi a Vandáról alkotott korábbi nézeteket: „Vanda... egy hazai Meluzina, félistennő, szláv nimfa, vagy hasonló lény valamiféle romantikus emlékképe, a kor izlésének megfelelően különféle elnevezésekkel illetve."[679]

678 „vir... nomine Crocco, ex cuius vocabulo castrum iam arboribus obsitum in silua" COSMAS Pragensis ecclesiae decanus: *Chronicon Boemorum.* Lib.I. c.3. In: *Fontes rerum Bohemicarum* t. II. Prága, 1874. 7.o.

679 Banaszkiewicz, Jacek: Wanda i „trzeciofunkcyjne społeczności". In: *Polskie dzieje*

A korábbi időszakban számos kutató, történész, művelődéstörténész, irodalmár fejtette ki Vandával kapcsolatos nézeteit. Aleksander Brückner 1930-ban ezt írta:

„A Krakokkal (...) és Lestkókkal kapcsolatos dolgok említést sem érdemelnek, Vandáról azonban valamit mondani kell, tekintettel szokatlan népszerűségére, amiről nem kevesebb, mint százhatvanöt dráma, ballada, románc, cikk sokatmondóan tanuskodik. Fennmaradt Radomban 1456-ból egy *Wanda cmethonissa*[680], másképpen *horog*, Wincenty azonban nem a horogra gondolt; ő a Vandalus-Visztulához tartotta magát, az így megtévesztett XIX. századi folkloristák Vandában valamilyen vizitündért láttak, annál is inkább, mivel a *wanduo* litvánul vizet jelent (!!), valamint, hogy a szláv naptárban Vanda ünnepe június 24-re, vagyis a Szentiván-éjre esik, amikor is a lányok többek között koszorúikat *vízre* eresztik. Sajnos a szláv naptárat csak 1827-ben alkotta meg Tadeusz Wojewódzki (az ő kéziratos naptárát csak 1829 óta nyomtatják), tehát minden romantikus kiegészítés későbbi szerzők terméke. Ők fojtották Vandát a Visztulába, amiről Wincenty még semmit sem tud, ők parancsolták az „alemánok zsarnokának" (még a vezetéknevét is megtudták!)[681], hogy megőrüljön Vanda szépségétől, pedig Wincenty sokkal prózaibban tárja elénk a történetet: a zsarnok ki akarta rabolni az országot, amely uralkodó nélkül könnyű zsákmánynak tűnt; ők szőtték össze Wincenty laza elbeszélését. Honnan jött a történet? (...) ami Vandát illeti, bizonytalan. Úgy gondolom, hogy [Kadłubek – T. L.] hallott valamilyen mesét egy boszorkányról, vagy sellőről, aki szépségével megbolondította és legyőzte a férfiakat, akik a boldogtalan szerelem elől inkább az önkéntes halálba menekültek. Szépségét elhallgatta az aszkéta szerzetes, amikor meséjét szőtte, (...) Nem ragaszkodom ehhez a feltevéshez, ragaszkodom azonban egy dologhoz: Wincenty meséiből nem préselhetjük ki akár Lengyelország, akár Krakkó történetére vonatkozóan a leglaposabb tartalmat sem. Ez irodalom (fikció), nem monda."[682]

Brückner tehát úgy gondolta, hogy Vanda történetének alapja egy helyi mese, amelyből azonban lehetetlen bármiféle történeti tényre következtetni. Szemléletesen leírja, hogyan alakul át a krakkói királylány alakja a lovagi románcok hősnőjévé, majd a XIX. században „rekonstruált" pogány szláv naptár egyik termékenységet szimbolizáló nőalakjává, illetve vizitündérré.

bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka. Wrocław, FNRNP, 1998. 66.o.

680 Cmethonissa a középkori lengyel latinság fejleménye. Az eleinte saját földjén élő, azt megművelő földműves, majd jobbágy jelentésű *kmieć* főnév latinosított alakjának *'cmetho'* nőnemű változata. *Wanda cmethonissa* jelentése tehát: Vanda nevű parasztlány, vagy jobbágylány.

681 Vezetéknév lengyelül *nazwisko.* Brückner idején egyszerűen keresztnevet is jelentett, a szövegrész fordítása ezesetben: „még a nevét is megtudták." Mindkét változat helyes, vö: BANASZKIEWICZ: *Rüdiger von Bechelaren, którego nie chciała Wanda. Przycinek do kontaktu niemieckiej* Heldenepik *z polskimi dziejami bajecznymi.* in: „Przegląd historyczny" 75. (1984) 2. 239–247.o.

682 BRÜCKNER, ALEKSANDER: *Dzieje kultury polskiej.* T. I. Kraków, 1930. 149–150.o.

A Brückner által leírt folyamat tulajdonképpen már Kadłubek idején elkezdődött, de csak a későbbi korokban erősödött föl. Mierzwa (Dzierzwa) ugyan Wincenty mester elbeszélésének megfelelően írja le a történetet, a *Nagylengyelországi Krónika* azonban már új elemekkel toldja meg az eseményeket.[683] A szerző a kor lovagi epikájának megfelelően immáron Vanda pozitív tulajdonságai között első helyen említi szépségét, valamint azt, hogy tekintete mindenkit elbájol, és reménytelen szerelemre gerjeszt, mivel Vanda nem adja fel szüzességét. Megerősítve ezen állítását Vanda nevét a 'węda' (horog) szóból származtatja, azt sugallva, hogy minden férfi, aki Vandát látta, mintegy horogra akadt. Ez az oka a német király (rex Almanorum) hadüzenetének, nem pedig a király nélküli ország könnyű zsákmányának reménye. A háború itt is elmarad, de Wincenty mestertől eltérő módon nem a királylány felől az ellenséget érő napsugár csapása, sem a német harcosok szentségtöréstől való félelme miatt, hanem azért, mert az ellenség megrémül Vanda harcias lovasaitól (turmae ferrocissimae). A továbbiakban a német király itt is megátkozza Vandát és saját alattvalóit, majd kardjába dőlve öngyilkosságot követ el. A *Nagylengyelországi Krónikában* a történet Kadłubektől eltérően így fejeződik be:

„Vanda tehát az alemanok kedvező hűségesküjét és hadisarcot elfogadván saját földjére visszatért, és az ilyen nagy dicsőségért, valamint az utódok boldogulásáért önként a Visztulába ugorva, az isteneknek áldozva magát, megfizette az emberi természet adósságát és átlépett a földalatti világ határán. Ettől fogva kezdték a Visztulát Vanda királynőről Vandalusnak nevezni, innen a lengyeleket és az uralmuktól függő más szlávokat nem lechitáknak, hanem vandaliták nevezték."[684]

A német hűségeskűnek ugyanúgy, mint a *Nagylengyelországi Krónika* más részleteiben Kruszwicának, vagy Vitéz Boleszló kardjának, konkrét ideológiai tartalma van, ami jelentősen csökkenti a történet mitikus jelképrendszerét. Sokkal fontosabb azonban az a momentum, hogy Vanda a csata dicsőséges befejezéséért önként a Visztulába ugorva a *földalatti* isteneknek áldozza magát. Wincenty mesternél Vanda még az égi erők megtestesülése, a *nagylengyelországi krónikaíró* szerint azonban már „csak" egy pogány királynő, akinek pogánysága egyértelműen a földalatti hatalmakkal való azonosulást jelenti. Kadłubeknél az áldozat még jelképes, azt jelenti, hogy Vanda szüzességét és függetlenségét megtartva élete végéig a közösségnek él, itt viszont az áldozat konkrét cselekménnyé válik. Ez a konkrét cselekmény azonban megmagyarázza, hogy

683 *Chronica Poloniae Maioris* c.1. 8–9.o.

684 „Wøda vero dextris Almanorum fidelitas et omagii receptis ad propria rediens se ipsam pro tam magnifica gloria et prosperis successibus dis victimans in Wyslam fluvium sponte saliens humane nature debitum persolvit et ad inferorum limina descendens. Unde fluvius Wysla a Wøda regina Wandalus nomen accepit, a quo Poloni et cetere Slawonice gentes eorundem dicioni adherentes non Lechite sed Wandalite sunt appellati." *Chronica Poloniae Maioris* c.1. 9.o.

miért hívják a Visztulát Vandalusnak, és miért nevezik magukat a lengyelek vandalitáknak. Wincenty mesternél Vanda és a Vandalus folyó között szimbolikus a kapcsolat, ugyanis a folyó Vanda birodalmának közepén folyik, itt azonban konkrét, mondhatni fizikai kontaktus jön létre a királynő és a folyó között.

Érdekes a folyamat, ahogy a kereszténység előtti mítosz lassanként elveszíti elvont jelképrendszerét, és átalakul egyre több „konkrétumot" tartalmazó mesévé. A mindenkori utódok, miután már nem értik e jelképeket, így számukra a történet belső logikája döcögőssé, szaggatottá válik, az elveszített jelképeket számukra érthető, logikusnak vélt konkrétumokkal töltik ki. Az 1385 táján keletkezett *Chronica principum Polonie* ugyan megemlíti Vandát, de csak azért, hogy a lengyel–magyar (vagyis vandál–hun) rokonságot tőle vezesse le. Ennek a korban igen fontos és konkrét üzenete volt, mivel a krónika keletkezése idején egy magyar királylány, Hedvig volt a lengyel államiság letéteményese.[685]

Az eredeti történetet folytatja Długosz, aki a *Nagylengyelországi Krónikában* leírt történet fonalát felvéve, azt számos új konkrétummal bővíti.[686] Vanda tulajdonságai között helyet kap *férfiassága*, amelyet Długosz azzal is hangsúlyossá tesz, hogy kétszer is megemlíti: „akiről általánosan úgy ítélték, hogy a női nemben férfias lélek lakozott", máskor pedig: „Ő egy állhatatos és férfias lelkű nő".[687] Długosz szemében a férfiasság bizonyára pozitív tulajdonságként tűnt fel, Vanda mitikus funkcióit tekintve azonban antagonisztikus, hiszen eredetileg éppen női vonzereje által győzi le a férfias agressziót megtestesítő idegeneket. A krónikás a német királynak a Rüdiger (Rytyger) nevet adja. Rüdiger először követeket küld Vandához, megfenyegetve, hogy vagy a felesége lesz, vagy megtámadja Lengyelországot. Vanda elutasítja a fenyegetést, így kerül sor a háborúra. A háború sikeres befejezése után Vanda feláldozza magát pogány *földalatti* isteneinek, és egy *hídról* (sic!) a Visztulába ugrik.[688] Lehet, hogy Długosz a *Nagylengyelországi Krónika* valamelyik kéziratát olvasva a *sponte* – önként szót tévesen *de ponte* – hídról-nak olvasta, minden esetre ezzel még távolabb került az eredeti mítosztól. A hídról a vízbe esés mitikus jelentése, ahogy azt Ferdeszájú Boleszló hídon történő átkelése kapcsán láttuk, egyfajta alkalmatlanság, tehetetlenség, gyávaság, vagy gyengeség, amely Vanda halála esetében, egyben „királysága" bukását is jelentette.

685 „Porro tantus amor universos circa defunctum principem Graccum antiquum tenuit, ut unicam eius filiam virginem, que Wanda nominata est, a qua eciam fluvius percurrens patriam Wandalus nuncupatur, qui nunc Wisla est dictus et populus Wandali sunt vocati, subrogarent in patris imperio regnaturam. Quibus quidem populis processudierum scissis, pars eorum dicti sunt Huni, quorum rex fuit olim Attila et Wandalis postea plurime sunt gentes immixte tam ritu quam lingua diverse." *Chronica principum Polonie* c.3. in: MPH t. III. Warszawa, PWN, 1961. 431.o.

686 Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.I. 129–132.o.

687 „in quadam assercione usurpantibus virilem animum in sexu mulierbi insedisse" majd „Illa constantis et virilis animi femina" uo. 129–130.o.

688 uo. 132.o.

Vanda a *Nagylengyelországi Krónikával* kezdődően komoly metamorfózison ment át. Korábban említettük, hogy a vízhez kapcsolódó szimbólumok között az egyik legfontosabb a teremtetlenséggel, a halállal való kapcsolat. Mind a *Nagylengyelországi Krónika*, mind pedig Długosz krónikája Vandát összekapcsolja az önként vállalt halállal, mégpedig a szakrális vízbe ugrás által. Mindkét szerző megerősíti ezt az állítást azzal, hogy Vanda a földalatti isteneknek áldozza magát, vagyis szembehelyezkednek Wincenty mesterrel, akinél Vanda az élet szimbóluma, aki legyőzi a földalatti erőket (vagyis a halált) megtestesítő német zsarnokot.

Długosz azt is tudni véli, hogy a királynőt Krakkó közelében eltemették, és – atyjához hasonlóan – sírja fölé dombot emeltek. Krakkó közelében valóban emelkedik két mesterséges domb, amelyet a helyi hagyomány Krak és Vanda sírjaiként tart számon. Nem tudni, vajon előbb emelték-e a dombokat, vagy talán Krak és Vanda mítoszainak megszületése után, kétségtelen azonban, hogy Długosz idején ezeket a dombokat már az első királlyal és lányával társították és a krakkói hagyományban mind a mai napig így szerepelnek. Bár nem tartozik szorosan a témánkhoz, mégis fontos, hogy a két domb, amelyek a lengyel államiság kezdeteit szimbolizálják, például szolgáltak a modern nemzetállam tárgyi szimbólumainak létrehozásánál is, mivel ugyanilyen mesterséges dombokat emeltek a lengyelek Kościuszkónak és Piłsudzkinak is.

A továbbiakban Vanda mitikus karriere – töretlen népszerűsége mellett, vagy annak ellenére – végképp megpecsételődik. Későbbi szövegváltozatokban a seregek felvonulására sor sem kerül, mert miután Vanda tudomást szerez Rüdiger szándékáról, rögtön a Visztulába ugrik. Így lesz a közösség összetett jelképrendszerét magában hordozó, a föld, a tenger és az ég fölött egyaránt uralkodó, a népét és országát minden bajtól védelmező királynőből, aki az emberi és az égi hatalmakat saját személyében egyesíti, egy tragikus sorsú, szentimentális bakfislány, aki csupán azzal vívja ki az utókor szimpátiáját, hogy nem szereti a németeket. *„Wanda, co nie chciała Niemca.”* Sic transit gloria mundi…

Hogy mégis ki volt eredetileg ez a királylány? Nagyon nehéz lenne megmondani. Biztos, hogy a pogány szlávok mitológiájában kell keresnünk előképét, vagy előképeit. Az eddigiek alapján lehetséges, hogy az egykori nyugati szlávok Żywia (Élet) istennője rejlik alakjában. Żywia többször szerepel a középkori szláv hagyományban, így Helmold Szláv krónikájában[689], valamint Długosznál is[690]. Az is elképzelhető, hogy Kadłubek több pogány istennő alakjából gyúrta össze Vandát. Ilyen lehetett az időjárásért felelős Pogoda, a föld és a termékenység istennője, Ziemia, valamint a mocsarak és nedves lápok, átvitt

689 *Helmoldi presbyteri Chronica Slavorum.* Lib.I. c.52. SRG US MGH, Hannover, 1868. 106–108.o.

690 Długossius, Ioannes: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae* Lib. I. Warszawa, PWN, 1964.

értelemben a női szexualitás istennője, Mokos is. A három istennő alakja és funkciói kiadják Vanda funkcióinak többségét, azonban hiányzik belőlük Vanda egyik legfontosabb vonása, a nemzeti jelleg, amely valószínűleg Wincenty mester találékonyságát és történetírói erudícióját dícséri, ugyanúgy, mint a királynő szüzességi fogadalma is.

Az elmondottak alapján tömören azt mondhatjuk, hogy Vanda, illetve a pogány szláv mitológiának eme alakja, akit Wincenty Kadłubek Vandának nevezett, nem volt más, mint az a nőalak, akit a lengyel kereszténység később Máriával azonosított.[691] A kereszténység felvételétől több mint háromszáz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az országot és annak népét védelmező Vanda királynő mítosza foszlani kezdjen, és lassan, fokozatosan, újabb néhányszáz év múltán helyét átadja egy másik királynőnek: Máriának, Jézus anyjának. A folyamatot szemléletesen írja le Jerzy Kłoczowski:

„Beszéltünk már a nemzetségi-családi környezetnek a régi szláv vallási-kultikus hagyomány átadásában játszott szerepéről, arról a környezetről, amely sokáig ellenállt a kereszténység mélyebb hatásainak. Úgy tűnik, hogy az áttörés a XIII. században ment végbe, az új típusú vallásos kultúra kialakulásához azonban hosszabb, sok nemzedéken átívelő időre volt szükség... A megváltás reménye a keresztény perspektívában mostanra összekötött mindenkit – a nagyurakat, valamint a városi és falusi népesség legszegényebb rétegeit is. Ez nem zárta ki a – mostanra keresztény – mágiát sem, sőt úgy tűnik, hogy az emberek egészen jól meg tudták különböztetni azt, ami valóban szent, a kifejezetten mágikus magatartástól és tevékenységektől.

A keresztény hagyomány és a régi pogány hagyomány mélyebb találkozása a nemzetségi-családi ünnepek, valamint a földművesek tevékenységének éves ciklusát jelentő ünnepek talaján ment végbe, a négy évszak számukra oly fontos ritmusának megfelelően. A keresztény interpretáció itt egyszerűen összefonódott az ősi szokásokkal, amelyeket az egyház ellenségeskedés nélkül kezelt, a mágikus és játékos elemek kiküszöbölésére szervezett oktató akciókkal egyidejűleg. Nagyon fontos az általános légkör, amelyben lassan végbement a régi és az új szimbiózisa, változása és összefonódása egy új kulturális egésszé."[692]

Kłoczowski gondolatmenetéből négy fontos momentumot érdemes kiemelni. Az egyik, hogy a XIII. században játszódott le az a fordulat, amelynek so-

691 A Mária-kultuszról általában lásd: WARNER, MARINA: *Alone of all her Sex. The Myth and the Cult of the Virgin Mary.* New York, Vintage Books, 1976; RUPALIO, GEORGES: *La Vierge comme «système de valeurs»* in: IOGNA-PRAT, DOMINIQUE – PALAZZO, ÉRIC – RUSSO, DANIEL (szerk.): *Marie. Le culte de la Vierge dans la société médiévale.* Paris, Beauchesne Éditeur, 1996. 5–12.o; RUSSO, DANIEL: *Les représentations mariales dans l'art d'Occident. Essai sur la formation d'une tradition iconographique.* uo. 173–291.o.

692 KŁOCZOWSKI, JERZY: *Dzieje chrześcijaństwa polskiego.* Warszawa, Świat książki, 2000. 97.o.

rán a pogány hagyományok egy része véglegesen eltűnt, másik része pedig új, egyházi értelmezést kapott. Műve egy korábbi részében megemlíti, hogy e folyamat elindítója a IV. Lateráni zsinat volt 1215-ben, ahol az egyház figyelme a családok, mint a társadalom legkisebb közösségei felé fordult, a korábbinál sokkal fontosabb szerepet juttatva Mária kultuszának[693].

Az említett 1215-ös évszámból következik a másik fontos momentum, hogy Kadłubek mester még azelőtt megírta Krónikáját, mielőtt a Lateráni zsinat határozatainak eredményei Lengyelországot elérték volna, ezért megalapozottnak tűnik az a feltevésünk, hogy Wincenty mester az utolsó olyan lengyel krónikás, aki Vanda mitikus történetének még az eredetihez leginkább hasonló változatát ismerhette.

A harmadik figyelemreméltó momentum a kereszténység és a mágia kapcsolata. Wincenty mester leírásában Vanda komoly mágikus képességekkel rendelkezik. Képes „elbűvölni" legádázabb ellenségeit is, birtokában van a tömeghipnózis tudományának, segítségül tudja hívni még a napsugarakat is. A későbbi változatokban ennek már nyoma sincs, aminek magyarázata az lehet, hogy Vanda pogány bájolása, varázslásai a továbbiakban már nem voltak „szalonképesek" a krónikaírók számára.

A negyedik fontos gondolat az egyházi ünnepeknek a földműves életformához igazodó rendje. Bár pontosan nem tudjuk, milyenek voltak, mégis biztos, hogy a földművelő társadalmaknak a kereszténység felvétele előtt is voltak fontos ünnepeik, amelyek az év különböző szakaszainak megfelelő mezőgazdasági tevékenységekhez kapcsolódtak. Számos kultúrában ilyen a téli és nyári napforduló, a tavaszi szántás, a vetés, az aratás, a nyári munkák befejezésének ünnepe, stb. Ezeket az életmódhoz kapcsolódó pogány ünnepeket a kereszténység nagyrészt átveszi, hozzájuk új, immár keresztény ünnepek éves ciklusát társítva. Így lesz a téli napforduló termékenységi ünnepéből karácsony, a nyári napfordulón Szentiván napja, és így lesz számos egyéb ünnepből Mária életének különböző eseményeit felelevenítő ünnep.

„A hat Mária-ünnep közül, amelyeket szabadnapként ünnepelnek, négy – Gyertyaszentelő Boldogasszony, Sarlós Boldogasszony, Nagy-boldogasszony és Kisasszony – Lengyelországban a saját rítusainkkal kapcsolatosan különleges jelleget öltött."[694]

A Kłoczowski által leírtakhoz nagyban hasonlít a Mária-kultusz magyarországi elterjedése is. Az imént felsorolt ünnepek magyar nevei is arról tanuskodnak, hogy a hazai kereszténység szintén egyrészt a mezőgazdasági év ciklusával kapcsolatos hagyományokból, másrészt a pogány hitvilágból vett elemeket szintetizál a Mária-kultuszban.

693 uo. 49–50.o.

694 Kłoczowski, Jerzy: *Dzieje chrześcijaństwa polskiego.* Warszawa, Świat książki, 2000. 99.o.

Nem véletlenül, és nemcsak a párhuzam kedvéért említem a magyarországi Mária-kultuszt, hanem azért is, mert a Vanda és Mária közötti kapcsolat egyik legrégebbi forrása is Magyarországhoz kötődik. Nem más ez, mint Hartvik Szent István legendája, amely a később született úgynevezett *Magyar–lengyel krónika* egyik legfontosabb forrása.

Ez a krónika Ryszard Grzesik legutóbbi kutatási eredményei szerint valamikor a XIII. század huszas éveinek végén, vagy a harmincas évek elején készült Magyarországon, röviddel később vált ismertté Lengyelországban és nagy népszerűségnek örvendett a középkorban[695]. Öt kézirata ismert, amelyek mindegyike Lengyelországban keletkezett a XIV–XVI. században, Magyarországon azonban nem található egy sem. A *Magyar–lengyel krónika* VIII. fejezetében található az a történet, amely elmeséli, hogyan ajánlotta föl Szent István király Magyarországot Máriának. Ez a változat némiképpen eltér mind Hartvik legendájának[696], mind Szent István Nagy legendájának[697] szövegétől, viszont felettébb hasonlít Vanda történetének Kadłubek által leírt változatához. Nem lehetetlen, hogy a feltehetően Magyarországon készült krónika szerzője ismerte Wincenty mester krónikáját, és hatással volt rá Vanda királynő mítosza.

„Később hírül hozták, hogy Konrád, a római császár erős seregével átlépte Magyarország határait. A püspökökkel és a hercegekkel tanácskozva a király elrendelte, hogy ellenük, a haza védelmében Magyarország fegyveresei gyülekezzenek. Először azonban, eszébe idézvén, hogy Krisztus pártfogása nélkül semmit sem tehet, kezét és szívét az ég felé emelve, örökös úrnőjének, Szűz Máriának ajánlva sérelmeit, ilyen szavakkal fakadt ki: „Ha tetszésedre van Néked, Úrnő, Ég és Föld királynője, hogy örökrészedet az ellenség elpusztítsa, és a kereszténység új hajtásait kiírtsa, rendelésedet és akaratodat követem." Így szólva, mintegy megerősítve [Mária] által, csatába indult az ellenséggel szemben, [Nagy] Sándor király szavait ismételve, aki bátorságát erősítendő ezt mondta: „Helyes kiállni a haza mellett, őrködni a haza dicsősége és becsülete felett." Másnap, hála az [isteni] irgalomnak, követ érkezett a császártól, hírül hozva visszavonulását.

Az isteni férfiú visszaemlékezvén és megértvén, hogy a Szent Szűz közbenjárására szabadult meg ellenségeitől, meghajolt Krisztus és dicsőséges Anyja előtt, felemelte kezeit az ég felé, és köszönetet mondott jótevőinek. Kérte Őt [Máriát – T. L.], hogy legyen királysága oltalmazója Istennél, és [korábbi] fogadalmát legott teljesítette. A császár pedig megrémülve az övéinek ilyen hirtelen

695 Grzesik, Ryszard: *Kronika węgiersko–polska.* Poznań, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1999. 208–212.o.

696 *Szent István legendája Hartvik püspöktől.* in: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Budapest, Osiris, 2001. 38.o.

697 *Szent István király nagy legendája.* in: *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Budapest, Osiris, 2001. 25.o.

elpártolásától, tudakolta tőlük, vajon miért hagyták cserben, mi ijesztette meg őket, amitől elmenekültek, és miért vitték hírül visszavonulását saját követei, miáltal erejét a nagy szégyen miatt tönkretették, [azt válaszolták, hogy] megértették Isten akaratát és [István] király szentségét."[698]

A helyzet ugyanaz, mint Vanda esetében. Idegen uralkodó támadja meg az országot, ráadásul mindkét történetben a hódító német. A magyar változatban a nevét is tudjuk (Conradus Imperator Romanorum), de ennek igazából nincs jelentősége. A fontos a külső támadás. István király tanácskozik a fő egyházi és világi méltóságokkal, sereget gyűjt, de mivel tudja, hogy az országot nem lehet megvédeni az égi hatalmak – vagyis mivel esetünkben már nem pogány, hanem keresztény mítoszról van szó – Krisztus jóindulatának megszerzése nélkül, Máriának könyörög segítségért. Nagyon fontos, hogy István itt *úrnőjének* (Domina sua) könyörög, akit *Ég és Föld Úrnőjének* (Domina Imperatrix Coeli et Terrae) nevez, hasonlóan ahhoz, ahogyan a német tirannosz szerint Vanda földnek, égnek és tengernek parancsol. István nem azért könyörög Máriához, hogy járjon közben fiánál, Krisztusnál, hanem azt kéri, hogy Mária *egymaga* döntsön Magyarország sorsa felől, amit István a *Te örökrészednek* (Tua pars hereditatis) nevez, megerősítvén ezzel Mária királynői voltát.

Másnap követ érkezik Konrád császártól, aki értesíti Istvánt a német seregek elvonulásáról. Tehát ugyanúgy, ahogy Vanda történetében, itt sem kerül sor a fegyveres összecsapásra. István tudta, hogy Mária közbenjárására szabadult meg az ellenségtől, aki saját országa védelmében közbenjárt Krisztusnál. A háború sorsát tehát itt sem a fegyverek és az erős férfikarok döntik el, hanem egy nő szelíd szándéka, akárcsak a fiatal lengyel királynő esetében.

Mindkét történetben közös az agresszor megdöbbenése, és a kérdés, hogy miért esik szét egy ilyen nagy hadsereg. A Lengyelországot megtámadó német

698 „Post haec vero Conradum Imperatorem Romanum manu forti terminos Hungariæ invadere nuntiant. Contra quem Rex consilium habens Episcoporum et Principorum, ad tuendam Patriam armatos Hungariae convenire fecit: prius tamen recolens se nihil sine Christi sufragiis posse, manus et cor levans ad Ethera, Dominae suae perpetuae Virgini Mariae suas injurias commendans talem prorupit in vocem. «Si placet Tibi Domina Imperatrix Coeli et Terrae Tuae partem haereditatis ab inimicis devastari, et novelleam plantationem Christianitatis abolere, committo dispositioni Tuae et voluntati.» His dictis quasi consolatus ab Ea, fideliter contra hostem ibat ad praelium: recordatus autem verborum Alexandri Regis qui dixerat «stare pro Patria, Patriis titulis et honori invigilare decet» animum confortavit. Altera vero die miserante Gratia nuntius ab Imperatore venit qui Ejus reditum nunciavit.

Regredientibus adversariis vir Dei se per praeces Beatae Virginis liberatum intelligens, Christo suaeque Matri Gloriosæ flexis genibus, ad Cælum extensis manibus gratias egit. Eamque procuratricem sui Regni a Domino postulavit, ibique votum obtulit. Imperator vero suorum tam repentina perterritus defectione, sciscitans ab eis qualiter contigisset? Quod perterriti omnes fugissent, et quod per proprium nuntiumregressionem nuntiassent, et per magnum pudorem suœ potentiæ impossissent? Voluntatem Dei et Regis Sanctitatem esse cognovere." *Kronika węgierska na początku wieku XII.* Warszawa, 1823. 60–64.o.

tirannosznak azt felelték katonái, hogy nem a harc alól akarnak kibújni, hanem a *szentségtörés* vádját akarják elkerülni. Konrád katonái egyszerűen azt mondják, megértették, hogy a harc elkerülése *Isten akarata* (voluntas Dei) volt.

Az eddig elmondottakon kívül még egy nagyon fontos tulajdonság köti össze Vandát és Máriát. Kadłubek leírja, hogy a krakkói királynő mindenek fölé helyezte saját szüzességét. Mária szintén szűz, és ez a tulajdonsága az egyik legfontosabb, amit a legtöbb nyelvben elterjedt neve is mutat. Mária azonban a Vanda által betöltött mitikus funkciókat meghaladja azzal, hogy ő szülte az emberré lett Istent. Ezért is követhette Lengyelország trónján Vandát. Kettőjük között a legnagyobb különbség, hogy Vanda szüzessége meddő, ebből következően mítosza lezárul, nincs meg benne a lehetőség a folyamatos, vagy ciklikus megújulásra.

Az anya mitikus funkcióiról az ország leírásának ismertetése során már szóltunk, keresztény aspektusának ismertetésénél ismét Kłoczowski professzor megállapításaira hagyatkozom.

„Mária anyasága kerül előtérbe, ez adja neki az alapot a közvetítésre. (...) A Szűzanya és Jézus példáján keresztül különösen erős hangsúlyt kap az anyának gyermekéhez fűződő kapcsolata, a jóság, a gondoskodás, az érzékenység, a másik ember iránti felelősség és kapcsolódás érzése mintegy az emberek közti kapcsolatok és a szolidaritás legmagasabb rendű mintáját rejti, ugyanakkor ez a minta bizonyos szempontból érvényes mindenütt, ahol az embereknek találkozniuk kellett. (...) Ennek az ideálnak drámai, mindenütt tökéletesen látható ellentéte a valósággal mintegy kényszerítette a hívő, a jóindulatnak legalább egy kis darabkájával rendelkező embereket, hogy keressék a lehetséges közvetlen támogatást egyenesen Krisztusnál, aki egyszerre Isten és Fivér, valamint Anyjánál, annál az embernél, aki különösképpen kiválasztatott Isten által, ezáltal úgy, mint senki más, hivatott az emberek megsegítésére, a közvetítésre közöttük és Isten között."[699]

Mária tehát szűzként és anyaként kiválasztatott arra, hogy emberként közvetítsen az emberek és Isten között. Szerepe igen sokrétű, amit nagyon szemléletesen és érzelemgazdagon fejeznek ki a középkori Mária-imádságok és énekek. Ahhoz hogy megértsük a Mária és Vanda közötti kapcsolatot a lengyel területeken élő szlávság gondolati, érzelmi és lelkivilágában, nézzük meg ezeket a középkori egyházi énekeket és énekes imádságokat, összehasonlítva Kadłubek mester Vandáról kialakított képével. Nézzük meg először a két nő testi-lelki adottságait tükröző összefüggéseket.

Vanda egy serdülő lány, akit a természet pazarlóan látott el külső és belső jó tulajdonságokkal, szépséggel, erényekkel és bölcsességgel, hasonlóképpen, mint Máriát:

699 Kłoczowski: *Dzieje chrześcijaństwa polskiego.* Warszawa, Świat książki, 2000. 100, 102–103.o.

„Isten kincstárának mélyéről
Előjött csodálatos szépségével.
Papok között szentségben,
Szűzek között csodálatosságban
Nőtt a méltósághoz”(nyersfordítás – T. L.)[700]

A Vandát felékesítő természet helyét Mária esetében átveszi az isteni kincstár mélysége, amely csodálatos szépséget ad a lánynak, aki kiemelkedik a többi lány közül. Vanda bölcsessége, amelyet még a legbölcsebbek is megcsodáltak, ebben az énekben átadja helyét a szentségnek, amellyel Mária kiemelkedik a papok közül, ezáltal felnőve az őt érő megtiszteltetéshez, méltósághoz.

Egy másik énekben Mária szentsége új dimenzióba kerül, ahol már a szentek követik cselekedeteit:

„Te, Legszentebb, ha imádkozol,
Minden szentek imádkoznak akkor,
Ha hallgatsz – mindig hallgatnak”[701]

Vanda természetfeletti szépségének megfelel Mária mindent felülmúló szépsége:

„Sem a liliom fehérséggel,
Piros rózsa szépséggel,
Sem a nárdus illatával,
Tengerentúli virág drágasággal
Máriához nem mérhető.

Szép vagy, Szűz, gyönyörűségesen…

Nincs fölötte senki más
Íly kedves szűz
Az összes szűzek között.

700 „S skarbu Boskiej głębokości
Wyszła krasą swej cudności.
Między kapłanmi w świętości,
Między pannami w cudności
Rosła ku obrzędu.”
Mocne boskie tajemności.
in: *Średniowieczna pieśń religijna polska.* Wrocław–Kraków, Ossolineum, Biblioteka Narodowa, s. I. nr. 65. 1980. 138.o.

701 „Tyś naświętsza modlisz kiegdy,
Modlą wszystcy święci tegdy,
Milczą – milczysz wszegdy.”
Maryja, czyste dziewice.
in: *Średniowieczna pieśń religijna polska.* 131.o.

Ó, Szerelmetes Mária
Nincs fölötted egy sem
Íly kegyes szűz."[702]

Mária következő nagyon hangsúlyos vonása, hogy ragaszkodik szüzességéhez, akárcsak Vanda:

„Nagyon fiatal lévén a Szűz
Híven kérte az Istent
...
Hogy tisztán szülhessen
És szűz maradhasson.

Mária, alázatos szűz
Elpirult, mint a rózsa,
Félt ettől az üdvözléstől,
Mert nem akarta megismerni
A férfi nemzetséget."[703]

---

702 „Ani lilija białością,
Czyrwona roża krasnością,
Ani nardus swą wonnością,
Zamorski kwiat swą drogością,
Maryjej sie rowna.

Krasnaś panna jest w śliczności...

Nie masz nad nią żadnej jinnej
Tako panny miłościwszej
Między wszemi pannami.

O Maryja miłościwa,
Nad cię nie jest żadna jinna
Panna tak łaskawa."
Mocne boskie tajemności. uo. 140–141.o.

703 „Panna będąc barzo młoda
Już prosiła wiernie Boga,
...
Co by czysta porodziła
I panną została.

Maryja dzieweczka śmierna
Stała jak roża czyrwona,
Lękła się tego pozdrowienia,
Iże nie chciała mieć poznania
Plemienia męskiego."
ua. 139.o.

Amikor Vanda seregei élén ütközetre készül, vagyis élete legfontosabb cselekedetére, mintegy isteni parancsra egy napsugár üti meg az ellenséget. Mária életének legfontosabb momentuma a Megváltó világra hozása, amelyet hasonló égi jelenség kísér:

„A felhők közül sugár jöve,
A Nap magából kiengedte,
A nap világít alkony nélkül,
Fényes csillag nyugvás nélkül
A kettős világosságban

Az örök világosság Napja
Lehajolt, hogy megcsodálja,
Az angyalok kórusából."[704]

Közös a két nőalakban, hogy mindkettő királynőként jelenik meg, méghozzá olyan királynőként, aki a három fontos elem, a föld, a tenger és az ég fölött uralkodik. Mária esetében, mivel számos helyen említik királynőként, néha csak egyik, vagy másik elem, leggyakrabban az ég jelenik meg, néha pedig együtt mind a három:

„Örömhírt hozok néktek,
Hogy új éneket szerzek
Az ég királynőjéről,
A keresztények örömére."
„Te, az ég császárnője,
Keresztények öröme,
Egész világot vidítod,
Szüzességed megóvod"[705]

704 „S obłoku promień wystąpił,
Słuńce z siebie jest wypuścił,
Słuńce światłe przez zachoda,
Gwiazda jasna przez zapada
Obojej światłości.

Słuńce to wiecznej światłości
Skłoniło się k jej cudności
Od korow anjelskich."
uo. 140.o.

705 „Radości wam powiedam,
Iżeć nową pieśń składam
O krolewnie niebieskiej,
Ku uciesze krześcijańskiej."
„Cesarzownaś niebieska,
Uciecha krześcijańska,
Wszystek świat uwiesielisz,

Üdvözlégy, kiválasztott királynő,
Kegyes anyánk / (...)
Üdvözlégy, te tengeren túli csillag,
Te vagy az égi császárnő"[706]

Ó, égi királynő, mindenek fölött szent, / (...)
Az égi birodalomtól megszentelt"[707]

„Legkedvesebb reménységünk,
Te vagy az ég minden ereje, (...)
Te vagy az égi király trónja, / (...)
A Szentháromság előtt dicsőséges,
Te vagy szolgáidnak igazságos királynője."[708]

„Mindeneknek legszentebb császárnője,
Isten kegyelmével teljes,
Hatalmas és parancsoló"[709]

Ezekből az énekekből kitűnik a Mária királynői-császárnői voltába vetett erős hit, amely minden esetben Mária valamilyen más tulajdonságával együtt jelenik meg. Vagy a kerszténység örömeként, vagy tenger fölött ragyogó csillagként jelenik meg. Egyszer Mária szüzessége, anyasága, másszor szentsége, igzságos volta kap jelentőséget. Az utolsó idézetben Mária hatalmas, parancsoló császárnőként áll elénk. Az eddig leírtak is alátámasztják azt a feltevésün-

---

Dziewstwu swemu nie zaszkodzisz."
Radości wam powiedam. uo. 132–136.o.

706 „Zdrowaś, krolewno wyborna,
Matka nasza miłosierna / (...)
Zdrowa, ty gwiazda zamorska,
Cesarzowna jeś niebieska"
Zdrowaś, Krolewno wyborna. uo. 148–150.o.

707 „O krolewno niebieska, nade wszystki świętsza, / (...)
Od niebieskiej rzyszy jesteś oświecona"
O Przenajsławniejsza Panno czysta. uo. 154.o.

708 „Nasze nadziejo przemiła,
Tyś wszystka niebieska siła, / (...)
Tyś tron krola niebieskiego. / (...)
Tyś u Świętej Trojce sławna,
Tyś krolewna swych sług sprawna."
Nasze nadziejo przemiła. uo. 165.o.

709 „Cesarzowno wszech naświętsza,
Bożej łaski jesteś pełna,
Mocna i przykazująca"
Cesarzowno wszech naświętsza. uo. 176.o.

ket, mely szerint a kereszténység Máriát egy a pogány időkben létezett mitikus nőalakkal azonosította, ehhez azonban még hozzá kell tennünk a legfőbb védő képzetét, amely korábban a Vanda nevével jelzett női alakhoz társult. Mária egyedülálló tulajdonságai, valamint a Szentháromságban egy Istentől kapott hatalma alapján egyedül képes arra, hogy az embereket megvédje a különböző bajoktól.

„Máté mester írja Rólad
Az egész népnek mívesen,
Hogy Hozzád meneküljenek,
Bajaikat mondják el Neked"[710]

Mária a családoknak, jólétüknek, vagyonuknak védelmezője;

„Légy e háznak őrzője"[711]

megvéd a gonosztól,

„Üdvözlégy, ments meg a siralomvölgyből,
Hogy ne haljunk meg mindannyian,
Szabadíts meg az ördög rabságából"[712]

védi a női erényt, tisztaságot, ártatlanságot,

„Van a szüzeknek öröme,
Tisztaságuknak védelme,
Mária életének példáján"[713]

békés életet ad és megvéd a halál szörnyűségétől,

„Hogy e világon Isten szeretetét bírjuk,
Halálunkkor Téged lássunk,
Téged látva örvendezzünk,
Segítséged megszerezzük"[714]

---

710 „Mistrz Maciej o tobie pisze
Wszemu ludu kwieciście,
By się k tobie uciekali,
Swoje krzywdy powiadali"
Mocne boskie tajemności. uo. 142.o.

711 „Tego domu racz być strożą"
ua.

712 „Zdrowa, wybaw nas z padołu,
Iże nie zginiem pospołu;
Wyzwol nas z jeństwa diabelskiego"
Zdrowaś, krolewno wyborna. in: *Średniowieczna pieśń religijna polska.* 149.o.

713 „Mają panny ucieszenie,
Ku swej cności obronienie,
Z Maryjej żywota."
Mocne boskie tajemności. uo 141.o.

714 „Bychom na tym świecie Bożą łaskę mieli,
Przy naszej śmierci ciebie widzieli,
Widząc cię, weseli byli,

máshol pedig:

„Adj békés életet”[715]

Mária tehát a legfőbb égi védelmező, aki a földi ellenségtől is védelmet nyújt:

„Te vagy a királyi út,
A legfényesebb égi pajzs, / (...)
És minden kegyelem Anyja,
Védj meg minket az ellenségtől”[716]
„Rejts el minket a gonosz ellenségtől,
Szűze a mindenható Istennek”[717]

Mielőtt áttérnénk Máriának az ország védelmében játszott különleges szerepére, felidézünk még egy hozzá intézett imát a XVI. század elejéről, amely az eddig elmondottakat legszemléletesebben ötvözi:

„Mária, Isten anyja, szerelmetes Szűz,
szomorúak vígasztalója,
szegények megsegítője,
eltévelyedettek megtérítője,
elesettek kedves segítője,
betegek gyámolítója,
egészségünk pártfogója,
ó, legédesebb.
Üdvözlégy, Szűz Mária,
Te isteni ajándék vagy,
minden szüzek közt a legszentebb,
kérünk téged, simítsd el bűneinket,
ó, legméltóságosabb.
Te magasabb vagy az égnél,
szélesebb a földnél,
Fényesebb a csillagoknál, mélyebb a tengereknél”[718]

Twą, Panno, pomoc mieli”
O przenaławniejsza Panno czysta. uo. 154.o.
715 „Daj mirne bydlenie”
Zdrowaś, gwiazdo morska. uo. 155.o.
716 „Ty jeś uliczka krolewska,
Najasniejsza brona rajska, / (...)
I Matko wszystkiej lutości,
Od nieprzyjacioł nas strzeży”
Ktorego świat, ziemia, morze. uo. 186.o.
717 „Uchowaj nas wrogu złego,
Panno Boga wszechmocnego.”
Cesarzowno wszech naświętsza. uo. 177.o.
718 „Maryja, Matko Boża, Panno miłościwa,
smutnych ucieszycielko,

Mária funkciói közül, valamint a hozzá kapcsolódó összetett szimbólum-rendszerből témánk vizsgálatához ki kell ragadnunk egyet, az ország területe védelmezőjének funkcióját. Ez a funkció viszonylag korán, a XI–XII. század fordulóján már jól érzékelhető. III. (Ferdeszájú) Boleszló hadjáratainak leírásakor Gallus Anonymus többször említi, hogy a fejedelem Máriához imádkozik, ugyanúgy, mint a *Magyar–lengyel Krónikában* István király. Máriának Lengyelország védelmében játszott korábbi szerepére utal Gallus Anonymus, amikor Boleszló lovaggá avatásáról ír:

„Mivel tehát látta Ulászló, hogy fia élete virágjába ért, hadi tettei igen nagy erőről tanuskodtak, és a királyság valamennyi bölcsének tetszett, elrendelte, hogy őt [vagyis Boleszlót – T. L.] Mária mennybevételének napján karddal felövezzék, és Płock városában fényes ünnepséget készített elő. Mert már kora és folyamatos betegeskedése következtében elgyengült, és e fiúgyermekben látta utódlása biztosítékát. Amíg mindenki készülődött és az ünnepségre sietett, hírül hozták, hogy a pomeránok megostromolták Santok várát, az előkelők közül senkisem mert velük szembeszállni. Így hát apja és többek tiltása ellenére Mars fia odavágtatván a pomeránokat legyőzte, így fegyverhordozóként és győztesként visszatárve, apja által karddal felövezve, óriási újjongással ülte meg az ünnepséget."[719]

Ulászló Herman nem véletlenül választotta fia lovaggá avatásának időpontjául Mária mennybevételének napját. Az idős, betegeskedő uralkodó minden-

ubogich wspomożycielko
zatraconych nawrocicielko,
upadłych miła wspomożycielko,
niemocnych uzdrowicielko,
naszego zdrowia miłośniczko,
o przenasłodsza.
Zdrowaś, Panno Maria,
ty jeś Boski przybytek,
miedzy wszemi dziewicami naświętsza,
ciebie prosiemy, racz zgładzić nasze winy
o nadostojniejsza.
Ty jeś niebios nawyższa,
niżli ziemia naszyrsza,
Nad gwiazdy jaśniejsza, niżli morze nagłębsza"
Maryja, Matko Boża, Panno miłościwa. uo. 279.o.

719 „Videns igitur Wladizlauus, quia puer etate florebat, gestisque militaribus prepollebat, cunctisque regni sapientibus complacebat, eum accingi gladio in assumptione sancte Marie disposuit, apparatumque magnificum in civitate Plocensi preparavit. Iam enim etate et infirmitate continua senescebat, et in illo puero successionis fidutiam expectabat. Dum se cuncti prepararent et ad festum properarent nunciatum est Pomoranos Zutok castrum obsedisse, nec audebat quisquam eis de principibus contraire. Igitur invito patre multisque prohibentibus puer Martis illuc irruens de Pomoranis triumphavit, sicque rediens armiger victor, a patre gladio precinctus, cum ingenti tripudio sollempnitatem celebravit." GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.II. c.18. 86.o. (Boleszló lovaggá avatása 1100. augustus 15-én történt.)

képpen biztosítani akarta fia számára az országot (Vitéz Boleszló örökségét) védelmező legfőbb erő jóindulatát. Erre legalkalmasabb az a nap, amelyen Mária mindkét dimenzióban, a földön és az égben egyaránt jelen van. Az idősödő uralkodónak még egy oka van arra, hogy ezen a napon avassa lovaggá az ifjú Boleszlót. Tíz évvel korábban, ezen a napon Ulászló Herman nagy győzelmet aratott a pomeránok felett. A győzelem örömét az adta meg igazán, hogy egybeesett a Szűzanya mennybevételének napjával:

„Akkor Ulászló, a lengyelek fejedelme... a sajátjaik segítségére siető pomeránok várát megostromolva őket legyőzte és megátalkodottságukat lábaival eltaposva megsemmisítette; győzelmének öröméhez hozzájárult az Istenanya Mennybevétele [napja] is."[720]

Ahhoz azonban, hogy Boleszló is elnyerje Mária kegyét, ki kell állnia egy próbát. Még tartanak Boleszló lovaggá avatása ünnepének előkészületei, amikor hírét veszik a pomeránok támadásának. Senkisem akar háborúzni az ünnep előtt, de az ifjú Boleszló – szembeszállva apja és mások tiltásával – egymaga (értsd: az előkelők közül) legyőzi a pomeránokat, majd – még fegyverhordozóként, de már győztesen (armiger victor) – időben visszatér, hogy Nagyboldogasszony napján apja lovagi karddal övezze. A történet nem szól másról, mint hogy az ország leendő legfőbb földi védelmezője még ifjúként, apja életében kivívta a legfőbb égi védelmező, Mária jóindulatát. Boleszló élete végéig ápolja a kapcsolatot Máriával, különösen háborús időkben, ahogy erről Gallus a továbbiakban többször tudósít.

Néhány évvel lovaggá avatása után Boleszló megtámadja a pomeránok egyik központját, Kołobrzeget. Hat napig menetelnek a lovagok, hogy elérjék a várost.

„Előző éjjel Boleszló elrendelte, hogy a Szent Máriának mondjanak óraimát, amit ezután, istenfélő lévén, szokásaként megtartott."[721]

A következő – hetedik – napon, mint azt korábban említettük, Ferdeszájú Boleszló és lovagjai lerombolják Kołobrzeg elővárosát, majd elégedetten elvonulnak. Ekkor éneklik lovagjai a tenger meghódításáról szóló éneket.

Boleszlónak, mint az ország legfőbb földi védelmezőjének, szokásává vált a Máriához való imádkozás. Mikor testvérét, Zbigniewet megvakíttatja, Boleszló negyvennapos vezeklést tart. E negyven nap során egyszer sem feledkezik meg a Kołobrzeg ostroma előtt felvett szokásáról:

„Minden egyes nap a szállásától addig gyalog, némelykor mezítláb járt a püspökökkel és a káplánokkal, amíg a Szűzhöz intézett óraimákat, az arra a

720 „Igitur Polonorum dux Wladizlauus... de Pomoranis succurrentibus suis castrum eorum obsidendo triumphavit, eorumque contumaciam suis sub pedibus annulavit, eiusque victorie gaudium Dei Genitricis assumptio geminavit." uo. Lib.II. c.1. 64–65.o. (A győzelem 1090. augusztus 15-re esett.)

721 „Precedenti nocte Bolezlauus officium fieri sancte Marie constituit, quod postea usu pro devotione retinuit." uo. Lib.II. c.28. 95.o.

napra rendelt kánoni imákat és hét bűnbánó zsoltárt litániával megszakítás nélkül teljesítette."[722]

Az eddigiekből is kiderül, hogy a XI. századtól kezdődően Mária folyamatosan megjelenik a területvédő háborúk során, mint az ország területének védelmezője, sőt mint az újonnan megszerzendő földekért indított hadjáratok sikerének legfőbb támogatója. Ennek bizonyítéka a XI–XII. század fordulóján Gallus Anonymus gestája, a későbbiekben a *Magyar–lengyel krónika* és a XIII. századtól folyamatosan megjelenő lengyel nyelvű (többségében latinból cseh közvetítéssel fordított) Mária-énekek és imádságok.

A Mária-kultusz középkori csúcspontját a XV. században éri el. Különösen jól látszik ez Długosz krónikájából és a korabeli képzőművészet számos alkotásából, melyek közül kiemelkedik Weit Stoss (Wit Stwosz) krakkói Mária-oltára.

Długosz krónikájában számos helyen találkozunk a Mária-kultusz megjelenésével, különösen a lengyelség egészének sorsát befolyásoló események kapcsán. Az 1241. évi tatár támadás alkalmával, a legnicai csatát közvetlenül megelőzően például ezt olvashatjuk:

„Hogy megküzdjön a tatárokkal, mielőtt seregeit kivezette Legnicából, ahol a harcosok gyülekeztek, gondoskodott arról, hogy úgy maga, mint az összes báró, lovag, és azok, akik a csapatokat vezették, a legnicai Szent Szűz Mária templomában ünnepélyesen és ájtatosan elénekelt mise és gyónás után utolsó szent áldozásban részeltessenek. (...) Henrik fejedelemnek és csapatainak Legnica városából a tatárok elleni háborúba történő kivonulásakor a Szent Mária templom tetejéről, amelyben előző nap a maga és serege épségéért áldozatot mutattak be az Isteni Felségnek, lecsúszott egy kő, és a csillogó fegyverzetében ellovagoló Henrik fejedelem feje mellett leesett, és kishíja volt, hogy a fejedelem koponyáját szét nem zúzta."[723]

A lengyel lovagok a sorsdöntő csata előtt tehát Mária templomában imádkoznak az idegenekkel szembeni hadviselés sikeres kimenetelét és biztonságos hazatérést kérve. Másnap, amint kivonulnak a városból, Mária figyelmeztető je-

722 „Singulis quoque diebus ab hospitio tam diu pedibus quandoque nudis cum episcopis et capellanis incedebat, donec horas perpetue Virginis dieique canonicas, VII que psalmos cum letania penitentiales adimplebat" uo. Lib.III. c.25. 158.o.

723 „Cum Thartaris itaque dimicaturus, priusquam copias ex Legnicz, ubi conventus militum agebatur, educeret, tam se quam universos barones, milites et eos, qui ordinum erant ductores, missa solenniter et devote in ecclesia Beate Marie Virginis Legniczensi decantata, viatico sacro, confessione premissa procuravit saginari. (...) Ex Legniczensi opido Henrico duci cum suis agminibus in bellum cum Thartaris gerendum egredienti lapis de vertice ecclesie Beate Marie, in qua pridie pro sua et exercitus sui incolumitate Maiestati Divine libamina ablata erant, prolapsus, iuxta caput Henrici ducis in splendore armorum suorum obequitantis procidit parumque abfuit, quin testam capitis ducalis non rumperet." Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*. Lib.VII. 19–20.o.

let küld Henriknek, hogy a csatában élete és feje veszélybe kerül. Henrik megértvén a jelet, mégis elindul a csatába, ahol hősiesen harcol, kishíján legyőzi a tatárokat, akik egy ismeretlen fortélyt alkalmazva végül győzedelmeskednek a lengyel seregek fölött és levágják Henrik fejedelem fejét.

A következő sorsdöntő csata, amelyet már az első Jagelló király, II. Ulászló vív a félelmetes Német Lovagrend ellen, a középkori Európa egyik legnagyobb (ha nem a legnagyobb) szárazföldi összecsapása, az 1410. július 15.-én lezajlott grünwaldi csata. Mind a csata előtt, mind a csata után nagyon nagy hangsúlyt kap Mária, aki ekkor is a lengyelek legfőbb védelmezője. A király seregei július 9.-én, szerdán lépik át a lovagrendi állam határát. Ekkor bontják ki először a nagy királyi lobogót:

„Ulászló lengyel király, kezébe véve a nagy lobogót, amelyre egy kiterjesztett szárnyú, nyitott csőrű sast hímeztek mesterien, koronával a fején, az egész Lengyel Királyság címereként. Miközben [a király – T. L.] kibontotta [a lobogót – T. L.] könnyes szemmel imádkozott... Hasonlóképp... Lengyelország bárói is kibontották zászlaikat, amelyeket kibontva és felemelve az egész sereg hangosan énekelni kezdte a haza dalát, a Bogurodzicát.”[724]

Nagyon fontos pillanatban hangzik el az ének. A lengyel seregek olyan földön állnak, amely egykor a Lengyel Királysághoz tartozott, most pedig a Német Lovagrend államának része. Annak a lovagrendnek, amelynek legfőbb védelmezője szintén Mária, akiről a lovagrend nevét kapta, és fővárosát is elnevezte. A név lengyel változata ezt nem árulja el, hiszen a Malbork névből nehéz ezt kihámozni, azonban a német név világosan árulkodik Máriának a lovagrend életében játszott különös szerepére: Marienburg, vagyis Mária vára.[725] Korábban többször is említettük, milyen fontos szerepe van a központnak egy adott közösség életében. Nem véletlen tehát, hogy a lovagrend legfőbb központja, az állam fővárosa Mária nevét viseli. Azt is jelenti ez, hogy a lovagrend a lengyelekhez hasonlóan legfőbb védelmezőjének Máriát tartja. Máriának így nagyon fontos szerepe van az egész háború kimenetelét illetően: döntenie kell, hogy a két fél közül melyiknek ad igazat, melyik felet tartja méltóbbnak pártfogására.

Jagelló tudta, hogy vele van az igazság, ami kiderült akkor, amikor a csata napján a türelmetlen Ulrich von Jungingen két kardot küldött neki, azzal az üzenettel, hogy ha a király akarja, a lovagrend serege hátrább vonul a csatame-

724 „Rex siquidem Polonie Wladislaus vexillo magnó, in quo aquila alba alis extensis, rostro aperto diadema in capite gestans subtili arte contexta erat, que est tocius Regni Polonie insigne, rorantibus oculis accepto ea obsecratione in illius extensione utebatur... Simili... barones Polonie in suorum extensione signorum utebantur, quibus dissolutis et extensis universus exercitus patrium carmen Bogarodzicza cepit vociferari.” i.m. Lib.X–XI. (1406–1412) 71.o.

725 vö: Rubin, Miri: *Mother of God. A History of the Virgin Mary.* New Haven & London, Yale University Press, 2009. 296.o.

zőről, hogy Jagelló megválaszthassa, hol szeretne összecsapni a német sereggel. A király azt válaszolta, hogy a csata helyszínét Isten jelöli ki, a két kardot viszont elfogadja, majd válaszát így folytatja:

„És hozzá [Istenhez], a gőgösök megbüntetőjéhez, és Anyjához, Szűz Máriához, valamint a magam és királyságom patrónusaihoz, Szaniszlóhoz, Adalberthez, Vencelhez, Flóriánhoz és Hedvighez folyamodom kéréssel és imádsággal, hogy fordítsák haragjukat dölyfös és istentelen ellenségeim ellen, akiket semmilyen helyes érvek, sem megalázkodásom és áldozatom nem hatott meg és nem hajlított a békére, de vágynak arra, hogy felebarátaik vérét ontsák, beleit szaggassák, és kardjuk élét nyakukon csorbítsák."[726]

Jól látszik a válaszból, hogy a király tudatában volt igazának, valamint hogy az égi hatalmak mellette álltak. Nagyon fontos, hogy a válaszból kiderül a lengyelek pártfogóinak pontos hierarchiája, amelyben az első helyet Istennel egysorban, vagy közvetlenül mellette Mária foglalta el, csak utána következtek a hazai szentek, köztük első helyen Szent Szaniszló, aki szintén kiemelt szerepet játszott a csata sorsát illetően.

A követek távozása után elkezdődött a csata:

„Amikor felharsantak a trombiták, az egész királyi had zengő hangon énekelni kezdte a haza dalát, a Bogurodzicát, majd lándzsáit rázva a csatába iramodott."[727]

Vagyis másodszor is felhangzott a Máriát kérő ének, mintegy lélekben megerősítve a lengyel sereget abban a hitben, hogy igaz ügyükért Mária kiáll mellettük. A csata eredménye ismert, a lovagrend megroppant, számos lovag, köztük maga a nagymester, Ulrich von Jungingen is, elesett a csatában.

A következő napon, július 16.-án a lengyel sereg összegyűlt, hogy hálát mondjon a győzelemért:

„Majd a királyi kápolnában, amelynek kórusa és hajója templomot formázott, misét tartottak az egész lengyel sereg jelenlétében, ami azért gyűlt össze, hogy ezt meghallgassa. Először az Áldott Szűznek, Máriánknak énekeltek el egy misét, majd a másodikat a Szentléleknek, a harmadikat a Szentháromságnak."[728]

---

726 „Ad quem velut iustissimum intolerande superbie vindicem, ad Eius quoque GenetricemVirginem Mariam, ad patronos quoque meos et Regni mei Stanislaum, Adalbertum, Venceslaum, Florianum et Hedvigim confugiam precaborque illos, ut in hostes tam superbos, tam impios, qui nulla equitate, nulla humilitate,nulla oblacione mea, nisi sanguinem fundant, viscera lanient, iugulum cervici admoveant, placari pacificarique possunt, iras suas vertant." DLUGOSSIUS: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*. Lib.X–XI. 102–103.o.

727 „SIGNIS CANERE INCIPIENTIBUS regius universus exercitus patrium carmen Bogurodzicza sonora voce vociferatus est, deinde hastis vibratis in prelium prorupit." uo. 105.o.

728 „AGEBANTUR POSTHEC in capella regia, que in se et chorum et corpus ad instar ecclesie habebat, voce sonora Divina universo Polonico exercitu ad audiendum ea congregato. Fuitque prima missa cantata de Benedicta Domina Nostra Maria, altera de Sancto Spiritu, tercia de Sancta Trinitate." uo. 121.o.

A köszönetnyilvánításkor láthatóan Mária lépett az első helyre, a neki énekelt hálamisét követik a Szentléleknek és a Szentháromságnak énekelt misék. A király azonban úgy érezte, hogy ezzel még nem rótta le háláját Máriának. A csatát követően a lengyel sereg elindult, hogy megostromolja Malborkot és elfoglalja a többi keresztes várat. Július 23-án a visszafoglalt Dzierzgowo kápolnájában értékes faragott képeket találtak a lengyelek:

„A várkápolnában nagyon szép fából faragott képeket találtak, [a király] megparancsolta, hogy küldjék el a Lengyel Királyságba, és a krakkói egyházmegyében lévő sandomíri Szűz Mária templomnak adományozta, egy aranyozott ezüst kereszttel együtt, amelyet Brodnicában vett magához."[729]

A korábbiakban láttuk, hogy Mária kultusza az élet számos területére kiterjedt, ami nyomon követhető a középkori Mária-énekekben megtalálható különböző definíciókban és metaforákban. Azt is említettük, hogy a legtöbb Mária-ének fordítás eredményeképpen kerül Lengyelországba. Ezért fontos a Bogurodzica, a lengyelek első himnusza, amely jelentőségében messze kiemelkedik az összes többi középkori Mária-ének közül:

„Istenszülő Szűz,
Istenáldotta
Mária,
Fiadat, az Urat,
Szerelmetes Anya
Mária,
Add nekünk, engedd hozzánk
Kyrieleison"[730]

Az énekkel számtos, különböző tudományágat művelő kutató foglalkozott. A már korábban idézett Jerzy Kłoczowski számára a Bogurodzica a korai lengyel kereszténység egyik eredeti vallási-kulturális megnyilvánulása:

„Valamikor, Jézus és Anyja legkorábbi, titokzatos történetének homályában, az első nemzedékek gondolatában és szívében, talán éppen a XIII. században, ha nem korábban, keletkezik egy különleges vallásos és irodalmi értékekkel rendelkező mű – a Bogurodzica. Hosszú időnek kell még eltelnie az énekkel

729 „Pulcherrimas autem imagines ex ligno cisas in capella castri offendens, eas in Regnum Polonie deduci ecclesie Sancte Marie Sandomiriensi Cracoviensis diocesis una cum cruce argentea deaurata in Brodnicza expost recepta illas donavit." uo. 130.

730 „Bogurodzica Dziewica,
Bogiem sławiena
Maryja,
Twego Syna, Gospodzina,
Matko zwolena
Maryja,
Zyszczy nam, spuści nam,
Kyrieleison"

kapcsolatos, több mint százötven éve élénk kutatások befejezéséig, amely éneknek közvetlen mintáját eddig sem a nyugati, latin, sem a görög, vagy bizánci–szláv körben nem találták. Minden esetre alapvető jelentése nagyon világos: az ének egy Krisztushoz szóló fohász, mindenek előtt Máriának, mint Isten Anyjának – a Bogurodzicának – közvetítésével."[731]

Juliusz Kleiner irodalomtörténész az éneket a lengyel történelemben és irodalomban elfoglalt helye szerint vizsgálja:

„...az ének, amellyel a lengyel lovagok csatába indultak Grünwaldnál, Długosz meghatározása szerint *carmen patrium*, vagyis nemzeti ének. Énekelték 1444-ben Várna alatt. Előénekelték ünnepi misék idején, a nép pedig a pap után ismételte szavait. Énekelte egy legény I. Zsigmondnak, mikor az a Visztulán éppen megkoronázására tartott Krakkóba. Jan Łaski kinyomtatta az ének strófáit a *Lengyel Királyság Statutuma* élén 1506-ban, úgy gondolván, hogy az Szt. Adalbert szerzeménye. Később a többség elfelejtette, annak a szentnek kultuszával kapcsolatban maradt fenn, akit a vallási hagyomány az ének szerzőjének tartott, sírjánál még ma is minden vasárnap a papok eléneklik a gnieznói székesegyházban a *Bogurodzicát.*

Ez az ének a lengyel költészet legrégebbi ismert darabja, egyben az első, amely a nemzet tulajdonává vált... ez a régesrégi ének, amely a XIV. század első felében, sőt talán a XIII. században keletkezett, művészi felépítésével, szokatlan rímképletével, választékos kifejezéseivel csodálatot ébreszt. Egészen a XVI. századig egyetlenegy ének sem összemérhető a Bogurodzicával."[732]

A két tudós gondolataiból jól látszik, hogyan válik Mária a lengyelek számára a legfontosabb közvetítővé Isten felé, és hogyan lesz az ország legfontosabb védelmezője. A középkori ember számára a Szentháromság mindhárom személye oly távoli és felfoghatatlan, hogy feltétlenül szükség van közvetítőre, akivel bensőséges kapcsolatba kerülhet, és akit ugyanilyen bensőséges kapcsolat fűz Istenhez. E kritériumoknak legjobban a tiszta, szűz Istenanya, Mária felel meg, aki emberként magában hordozza Istent, vagyis megvan benne az emberfeletti fenség ugyanúgy, mint Vandában (transhumana maiestas in homine). Ugyanez a jelenség figyelhető meg, amikor az egész közösséget fenyegető veszedelemben kérik az isteni támogatást. Elsősorban háborúk, járványok esetén, később a közösséget érintő összes fontos dologban. Ezért válhat a Máriát kérő énekből a közösség egészét összefogó himnusz (carmen patrium), magából Máriából pedig az ország királynője.

Mária hallatlan népszerűségét mutatja, hogy nemcsak a vallásos énekekben és a történetírásban jelenik meg igen gyakran kiemelt helyen, hanem

731 Kłoczowski, Jerzy: *Dzieje chrześcijaństwa polskiego.* Warszawa, Świat Książki, 2000. 100.

732 Kleiner, Juliusz – Maciąg, Włodzimierz: *Zarys dziejów literatury polskiej.* Wrocław – Warszawa, itd. Ossolineum, 1985. 13–14. vö: Michałowska, Teresa: *Średniowiecze.* Warszawa, PWN, 1995. 278–293.

a képzőművészetben is. A számos Mária ábrázolás közül jelentőségében kiemelkedik a częstochowai Szűzanya (Matka Boska Częstochowska) és a krakkói Mária-oltár (Ołtarz Mariacki). Az előbbi a XIV. század végén, a Pálos-rend letelepedése után jut Częstochowába, az utóbbi a XV. század végén keletkezik Krakkóban.

A częstochowai kép szimbolikája viszonylag egyszerű. Máriát, a tiszta nőt, mint Jézus anyját ábrázolja, karján a Kisdeddel. A krakkói Mária-oltár szimbolikája összetett, a Máriához fűződő, az előbbiekben általunk is említett képzetek összességét ábrázolja. Számunkra legfontosabb ezek közül három: Mária elszenderedése, Mária mennybevétele, valamint Mária megkoronázása. E három jelenet mindegyike az oltár középső függőleges tengelyén helyezkedik el, az említett sorrendben alulról fölfelé haladva, ezzel is azt a vizuális hatást erősítve, hogy Mária az oltár jeleneteit néző hívő szeme láttára emelkedik a mennybe és válik annak királynőjévé.

Az első jelenetben Máriát halála pillanatában ábrázolja a szobrász, mégis, mintha egy tizenéves lánykát látnánk. Ezzel érzékelteti Stoss, hogy Mária élete végéig tiszta maradt. A második jelenetben angyalok veszik közre a kép két központi alakját, Jézust és Máriát, akik méretüknél fogva is kimagaslanak az angyalok közül. Jézus és Mária figurája szinte egyforma. Arccal egymás felé fordulnak, Jézus bal karjával átöleli Máriát, jobbjával támogatja anyját, aki imádságra emelt kézzel áll mellette. Kettejük kapcsolatát a bensőséges szeretet és a kölcsönös tisztelet jellemzi. A harmadik jelenet az oltár tetején elhelyezkedő Mária megkoronázása. Az égi trónon ülő Mária mögött két oldalt az Atya és a Fiú áll, kezükkel éppen Mária fejére helyezik a koronát.[733] Az oltár tetjének szélén Mária jobb oldalán Szent Szaniszló, balján Szent Adalbert áll, mögöttük egy-egy angyal. Ez a jelenet azért fontos, mert itt együtt jelennek meg Lengyelország legfőbb patrónusai: Mária, Szent Szaniszló és Szent Adalbert. Kis leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, hogy a mű felső része kimondottan nemzeti jelleget ad az oltárnak. Kadłubek szavaival itt megjelennek a „haza arany oszlopai", a Királynő és a két patrónus. Azért is érdekes az oltárnak e nemzeti jellege, mert nem a krakkói királyi várban található székesegyházban, hanem a többségében nem lengyel származású polgárok által építtetett városi templomban áll.

A reformáció elterjedésével átmenetileg gyengül Mária kultusza, amely csak az ellenreformáció megerősödésével élénkül meg újra. A protestantizmus és a katolicizmus küzdelmében az egyik fö érv mindkét oldalon, hogy melyik vallás a „miénk" és melyik „idegen".[734] A Német Lovagrenddel folytatott több mint

733 Mária kettős királyságának (Regnum aeternum és Regnum temporale) a festészetben való megjelenéséről: Miodońska, Barbara: *Rex Regum i Rex Poloniae w dekoracji malarskiej Graduału Jana Olbrachta i Pontyfikału Erazma Ciołka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI.* Kraków, Muzeum Narodowe w Krakowie, 1979.

734 Tazbir, Janusz: *Reformacja w Polsce. Szkice o ludziach i doktrynie.* Warszawa, Książka

két évszázados küzdelem után, amely a középkor végén jelentős mértékben hozzájárult a lengyelek nemzeti integrációjához (és amelyben, mint láttuk, fontos szerep jutott Máriának), a vallási küzdelmek kora is nagymértékben elősegítette a lengyelek nemzeti önmeghatározását. A Jagellók nemzetfelfogásában még az integráció és a befogadás irányába mutató elemek domináltak, a későbbiekben, különösen a XVII. század elejétől a nemzetfelfogás egyre inkább a kirekesztés irányába tolódott el.

A XVI. század második felétől a katolikus prédikátorok, elsősorban a jezsuita Piotr Skarga, sikeresen feltámasztják a „lengyel" szentek kultuszát, ide sorolva Szent Adalbertet és Szent Flóriánt is. Skarga közre adja *Żywoty świętych polskich* című könyvét, amelyben többek között az idősebb Jan Łaski nyomán kiáll amellett, hogy a Bogurodzicát Szent Adalbert adta a lengyeleknek, ezzel is hangsúlyozni akarván az ének katolikus voltát. Ettől az időtől kezdve a Mária-kultusz új erőre kap. Először közvetve, az 1620-as évek elején, amikor az első chocimi háború után Fabian Birkowski *Tábori prédikációiban* a Bogurodzicát, mint az idegenek elleni küzdelemnek és az ország védelmének egyik leghathatósabb eszközét látja:

„A régi lengyelek énekét, amelyet háborúkban énekeltek... Bogurodzicának hívjuk, első szaváról, mellyel kezdetét veszi. Félelmetes volt az a hang, amely a csaták során elhagyta a lengyel ajkakat, amikor ama férfias keresztények a pogányokat pusztították; félelmetes ma is, mivel ott van a tábori káplánok sátraiban. A győzelembe vetett nagy bizalom az, amikor nem szégyen a régi hit, amely szent szokásokkal érkezett volt Lengyelországba, az olyannyira nagyon szeretett énekkel, a Bogurodzicával egyidőben. Hogy milyen volt a régi lengyelek hite, azt megmutathatja, és meg is mutatja Szent Adalbert testamentuma. Nemcsak római katolikus, hanem Rómából Szent Adalbert által idehozatott, csodákkal dicsőített, az áldás harmatával az égből csepegtetett."[735]

A Bogurodzica, vagyis a Máriához intézett fohász tehát úgy jelenik meg, mint az összessége mindannak, ami a lengyelséget összeköti, egyben megkülönbözteti őket az idegenektől. E tekintetben a fohász címzettje, Mária ugyanazt a funkciót tölti be, mint az egykori pogány szlávok számára Vanda. Fontos

i wiedza, 1993. 29–43.

735 „Pienia starych Polaków, którego na wojnach używali... Bogarodzicą zowiemy, od słowa pierwszego, od którego początek swój bierze. Straszny to był głos kiedyś w bitwach, który wychodził z ust polskich, gdy pogaństwo gromili mężni oni chrześcijanie; straszny i po dziś dzień, lub to on w namieciech samych przy kapłanach zostaje obozowych. Wielka otucha zwycięstwa, gdy się nie wstyda starej wiary, która ze świętymi obyczajami weszła była do Polski zaraz z tą pieśnią Bogarodzicą wielmi ukochaną. Jaka wiara bywała w starych Polakach, ten testament świętego Wojciecha pokazać może i pokazuje. Nie była jedno katolicka rzymska, z Rzymu do Polski od Wojciecha świętego zaniesiona, cudami wsławiona, rosą błogosławieństwa z nieba pokropiona." Birkowski, Fabian: *Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze kazania...* Kraków, 1858. 3–4.

megjegyeznünk, hogy Birkowski számára Mária azt az erőt jeleníti meg, amelynek segítségével a keresztény lengyelek legyőzhetik a pogányokat. A későbbiek folyamán, különösen a XVII. század közepén zajló háborúkban, amikor szinte egyszerre kellett harcolni a luteránus svédekkel, a kálvinista Rákóczival, az ortodox kozákokkal és Moszkvával, a muzulmán tatárokkal, majd néhány évvel később az Oszmán birodalommal, a pogány szó jelentése kiszélesedett. Így mindenki pogány lett, aki a Lengyel Királyság ellensége volt, ilyen értelemben az „eretnek", a „pogány" és az „idegen" tulajdonképpen egymás szinonimáivá lettek, ugyanúgy, mint ahogy lassanként szinonimává lett, legalábbis a többséget alkotó katolikusok szemében, a „katolikus" és a „lengyel" is.

Már korábban is védekeztek a protestánsok azzal, hogy ők ugyanolyan jó emberek, mint a katolikusok, így tette ezt Krzysztof Kraiński, a XVII. század elején élő kiemelkedő kálvinista prédikátor is:

„...azt írja Tertullianus: Jó ember Caius Seius, csak azért rossz, mert keresztyén. Íme, ma is mondják: Jó ember, csak evangélikus. Azt nem látják az ostobák, hogy azért jó ember, mert evangélikus: mert ezt tanítja neki az Evangélium."[736]

A XVII. század közepétől ez az érv már egyre kevésbé hatott. Abban, hogy a lengyelek éppen ezen időszaktól kezdve magukat egyre inkább katolikusként határozták meg, nagy szerep jutott Máriának.

Ahhoz, hogy Mária szerepét a lengyelek önmeghatározásában jobban megértsük, ismét csak a mítoszokhoz kell folyamodnunk. Láttuk, hogy a lengyelek országukat számos alkalommal nőként definiálták. Az is kiderült, hogy külső támadás esetén már a kereszténységet megelőző pogány időszakban az ország legfőbb védelmezőjét egy olyan nőalakban látták, akiben egyszerre megvolt a közösség minden pozitív tulajdonsága, valamint az a képesség, hogy közvetíteni tudott az emberek és az égi hatalmak között. Ezt a nőalakot sok más tulajdonsága mellett elsősorban egy szépséges szűz királynőként definiálták. A kereszténység felvételével e nőalakot Máriával azonosították, aki a továbbiakban is a közösség védelmezője, valamint Isten felé a közösség leghatásosabb szószólója volt.

Ahhoz, hogy Mária Lengyelország valódi királynője legyen, a kereszténység felvételétől csaknem hétszáz évnek kellett eltelnie. Máriának meg kellett védenie Lengyelországot, hasonlóan ahhoz, ahogyan Vanda tette, és hasonlóan ahhoz, ahogy korábban maga megvédte Magyarországot. Erre a cselekedetére az alkalom 1655-ben kínálkozott.

736 „...iáko piſze Tertullianus: Dobryć człowiek Cáius Seius, ále dla tego tylko ſámego zły, iż ieſt Chrześćiáninem. Toż y dźisia mowią: Dobryć człowiek, iedno iż Ewángelik. A tego nie widzą głupi ludzie, iż dla tego ieſt dobrym człowiekiem, że ieſt Ewángelikiem: bo go tego Ewángelia uczy." Kraiński, Krzysztof: *Postylla Kosciola Powszechnego Apostolskiego, Słowem Bożym vgruntowánego, y zbudowánego ná IEZVSIE CHRYSTVSIE. Spiſana ku chwale BOGU W TROYCY S. IEDYNEMV.* 1611. Kazánie Ná Niedzielę Szoſtą po Wielkieynocy. 298. recto

Károly Gusztáv svéd király azév júliusában megtámadta Lengyelországot. A lengyel nemesség és a lengyel haderő nagy része szinte azonnal elfogadta a svéd király protektorátusát, János Kázmér lengyel király pedig a svéd támadás hírére sietve elhagyta Lengyelországot. Így a svédek komoly ellenállás nélkül elfoglalták az ország nagy részét, így Varsót és Krakkót is. Ilyen körülmények között került sor a jasna góra-i pálos kolostor ostromára. Az eseményeket a legautentikusabb szerző: Augustyn Kordecki pálos perjel: *Nova Gigantomachia In Claro Monte Częstochoviensi* című művének segítségével idézem fel. A szerző a kolostor védelmét irányította az ostrom idején. Fontos megjegyezni, hogy ebben az esetben nem egy hagyományos értelemben vett mítoszról van szó, hanem egy valós történelmi eseményről, amelyben a mitikus momentumokon és jelképek során lépten-nyomon előbukkan a mitikus valóság.

A helyzet hasonló volt a két korábbi történethez, különösen Vanda királynő történetéhez. A svéd csapatok jól kiképzett, a harmincéves háború csatáiban megedződött katonákból álltak, felszerelve tábori ágyúkkal, később nagyobb kaliberű falbontó ágyúkkal kiegészítve. A védők maguk a szerzetesek, valamint néhány környékbeli nemes, fegyverforgatáshoz nem szokott polgárok és parasztok. A svéd támadás hírére Kordecki perjel szisztematikusan felkészült egy esetleges ostromra. Puskaport, muskétákat és ágyúkat hozatott a kolostorba, amelynek falait nem ilyen ostrom elviselésére tervezték. A svédek, a hozzájuk pártolt lengyel csapatokkal kiegészítve november elején szállták meg a környéket, majd megadásra szólították fel a bentieket. A megadáson kívül a kolostornak át kellett volna adnia minden fegyvert, elereszteni katonáit, valamint elviselnie, hogy a kolostorban svéd helyőrséget állomásoztassanak. Miután a védők a feltételeket nem fogadták el, megkezdődött az ostrom.

A svédek a másfél hónapos ostrom alatt bevetették a korabeli hadviselés és haditechnika minden vívmányát a tüzérségi tűztől, az árokásástól és aknafúrástól kezdve a gyalogsági ostromig bezárólag. A védők tüzérséggel, valamint többszöri éjszakai és nappali kirohanásokkal viszonozták a támadásokat, melyek során jelentős károkat okoztak a svédeknek, számos katonát megölve és több ágyút beszögezve. A svédek többször próbálták a bentieket megadásra bírni fenyegetéssel, fortéllyal, engedményekkel, majd miután ez nem sikerült, az éhezéstől és a téli hidegtől, valamint a hiábavaló katonai veszteségektől kedvüket vesztve karácsony másnapján elvonultak Jasna Góra alól. Röviden ennyi a történet, nézzük meg most a mítoszt.

Mielőtt azonban elkezdenénk felfejteni a történetben a mitikus szálakat, meg kell említenünk néhány alapvető különbséget az 1655-ben történtek és Vanda háborúja között. Az első és legfontosabb különbség, hogy Jasna Góránál valódi ostrom zajlott, amelyben mindkét fél bevetett minden rendelkezésre álló katonai eszközt a másik fél ellenében. Mindkét oldalon számos áldozattal járt a hadako-

zás. Ebből fakadt a másik különbség, hogy Mária itt nem a csata elhárításával segítette a védőket, hanem hősiességüket látva az ostrom előrehaladtával egyre nagyobb mértékben támogatta a lengyeleket, így érve el célját, a svédek elvonulását. A harmadik különbség, hogy ebben a történetben Mária nem szelíd nőiességével veszi le a lábáról az ellenséget, hanem félelmetes harcos amazonként vagy fúriaként jelenik meg. A különbségek után tehát lássuk a hasonlóságokat.

Vanda háborújának okozója egy német tirannosz volt, aki az üresnek tűnő lengyel trónt akarta megszerezni. Ráadásul ez a tirannosz a földalatti isteneknek hódolt, szemben Vandával és népével, akit az égben lakó istenek támogattak. Ugyanez a helyzet a támadók és a kolostor védői esetében. A svédek itt nem egyszerűen más felekezethez tartozó keresztények, hanem az ördögök cimborái. Kordecki leírásában a svédek így beszélgetnek egymás között:

„A częstochowai szerzetesek nagy varázslók, legott megölik a legbátrabb embereinket, akiknek semmit sem segítenek az ördögökkel kötött szerződések; íme az egyik bajtársunkat (...) aki hét sátánt is tartott maga mellett, aki harminc összecsapásból került ki győztesen, és haja szála sem görbült, mindannyiunk nagy megdöbbenésére megölték, és nem segítettek rajta az ördögi praktikák, amelyek máskor megmentették."[737]

Vagyis az agresszor egyrészt idegen, másrészt zsarnok, harmadrészt a gonosz erőkkel cimborál. Még Częstochowa ostroma előtt János Kázmér elmenekült az országból, tehát Lengyelország trónja üres volt, ugyanúgy, ahogy üresnek tűnt a Vanda országát megtámadó német zsarnok szemében. A támadó tehát idegen, eretnek és zsarnok. Mindhárom ok önmagában is elegendő az ellenállásra. Ahogy a védők fogalmaztak: „Mi néhányan legalább állandó fogadalmat tettünk, hogy kerüljük az eretnek nemzettel való érintkezést, amelynek zsarnoki uralmától örökköé undorodunk."[738] Korábban már idéztük Łukasz Opalińskit, aki néhány évvel a svéd „özönvíz" előtt azt írta, hogy a lengyelek semmit sem szeretnek jobban a szabadságnál és semmit sem gyűlölnek jobban a rabságnál.

Vanda mítoszának ismertetésénél megvizsgáltuk a két szembenálló fél társadalmi jellegét. A németek a szigorú hierarchikus katonai rendet képviselték, a lengyelek pedig a javak előállítására és fogyasztására, az élet élvezetére „szakosodott" szelíd, úgynevezett harmadik funkciós társadalmat testesítették meg. Częstochowánál ez hasonlóképpen volt. Az abszolút uralom jól kiképzett, kato-

737 „Częstochowskie mnichy są wielkimi czarownikami, zabijają bowiem naszych najdzielniejszych mężów, którym nic nie pomagają ugody z czartami; otóż sławnego naszego towarzysza (...) mającego siedmiu szatanów przy sobie, który z trzydziestu potyczek wyszedł zwycięsko, włosa nie straciwszy, zabili z wielkim nas wszystkich zdumieniem, i nic mu nie pomagały jego czartowskie sztuki, które go kiedy indziej ocalały." o. Kordecki, Augustyn: *Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r.* Częstochowa, nakładem klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze, 1991. 63.o.

738 „My przynajmniej niektórzy mamy to stałe przedsięwzięcie unikać obcowania z heretyckim narodem, którego tyrańskim panowaniem wiecznie się brzydzimy." i.m. 65.o.

12. kép Jasna Góra ostroma, 1655. Jasna górai festőműhely, XVII. század vége, *a Jasna Górai Sajtóiroda archívumából.*

náskodó életmódot folytató svéd katonái álltak szemben a szelíd szerzetesekkel és a kolostorba menekült helyiekkel: „alig hetven szerzetes (egyáltalán nem katonák) oly erőt érzett magában, hogy öt lengyel nemessel, néhány szolgálójukkal, valamint százhatvan fős, nagyrészt parasztokból álló gyalogsággal szembe mertek szállni egy ilyen nagylétszámú sereggel."[739]

739 „ledwo siedemdziesęciu zakonników (wcale nie żołnierzy) taką siłę w sobie uczuli, iżby z pięcią Szlachty Polskiej i ich nieliczną służbą oraz z 160 załogi pieszej, po większej części z wieśniaków złożonej, ośmielili się stawić opór tak licznemu wojsku" uo. 90.o.

Vanda háborúja Krakkó mellett, királyi székhelyénél, vagyis az ország központjában zajlott, miután a német zsarnok feldúlta az országot. Elmondható, hogy 1655 novemberében és decemberében Lengyelország és egyúttal Mária fővárosa Częstochowa volt:

„A haza egésze az ellenség hatalmába került, elfoglalták a legerősebb várakat, Krakkó pedig, az egész királyság fővárosa, valamint az egész haderő alulmaradt a svédek erejével szemben."[740] „úgy tetszett a nagy Istenanyának, hogy elkergesse az ellenséget onnan, ahol a lengyel nemzet fölötti oltalmának székhelyét lerakta."[741], más helyen pedig így fogalmaz Kordecki: „Az Ég Leghatalmasabb Úrnője kedvesnek és méltónak tartotta, hogy Lengyelország Királynőjének nevezzék, valaha itt méltóztatott letelepedni, és Jasna Górát királysága fővárosává tenni."[742]

Stefan Zamojski, a kolostorba menekült nemesek egyike ezt mondta a helyről:

„Saját akaratunkból és a szent hely iránti szeretetünktől vezérelve kerestünk itt menedéket legdrágább asszonyainkkal és gyermekeinkkel, a Legszentebb Szűzanya oltalmába ajánlva magunkat; (...) A Leghatalmasabb Isten Anyja bizonyára... megsegíti szolgái istenfélő törekvéseit és támogatja igaz ügyük védelmét."[743]

Nagyon fontos körülmény, hogy Vanda fővárosa, egyben országa közepe egy hegyen, a Wawelen épült. Láttuk a korábbiakban, milyen fontos képzetek társulnak a hegyekhez (szent hely, világtengely, a világ közepe, mely összeköti a földalatti és a földfelszini világot az éggel), érthető hát, hogy történetünk szintén egy ilyen szent hegyen játszódik:

„Maga az Úristen rendezte így, hogy a valaha csodákról híres hegyek közé Lengyelországnak eme Fényes hegye is bekerüljön, Isten különleges védelme által, a Legszentebb Szűz kérésére megvédessen."[744]

Egy másik helyen így fogalmaz Kordecki:

„A hegy, amelyre Istennek kedve volt odaköltöznie."[745]

Műve vége felé pedig összegzi a hely jelentőségét:

---

740 „Cała Ojczyzna dostała się pod władzę nieprzyjaciół, że najwarowniejsze zamki zajęto, a Kraków stolica całego Królestwa i całe wojsko uległo potędze Szweda." uo. 91.o.

741 „podobało się Wielkiej Matce Bożej odpędzić stąd nieprzyjaciela, gdzie sobie sama siedzibę opiekowania się narodem Polskim założyła" uo. 90.o.

742 „Tu Najdostojniejsza Pani Nieba, poczytując sobie za rzecz miłą i przystojną nazywać się Królową Polską, zasiąść niegdyś raczyła i uczyniła Jasną Górę Stolicą swojego Królestwa." uo. 76.o.

743 „Schroniliśmy się tu z własnej woli i z miłości ku świętemu miejscu z żonami i dziećmi najdroższymi, oddając się w opiekę Najświętszej Bogarodzicy; (...) Zapewne ta Matka Najwyższego Boga... przybędzie w pomoc pobożnym usiłowaniom sług swoich i sprawę słusznej obrony wesprze." uo. 20.o.

744 „Bóg to sam tak rozrządził, ażeby pomiędzy góry niegdyś cudami słynące, w Polsce także i ta Jasna policzoną została, szczególniejszą opieką Boga na prośby Najświętszej Panny obroniona" uo. 92.o.

745 „Góra, na której podobało się zamieszkać Bogu." uo. 96.o.

„A jasna górai falak nem Jerikó falai, hogy félniük kelljen eretnekek vakmerő támadásaitól. Ezek a kapuk az ég kapui, az örök világosság lámpása, nem oltják el a sötétség fiai."[746]

A csata körülményeinek vizsgálata után térjünk rá magára a csatára. Nem arra, amelyet a szerzetesek és a helyiek vívtak, hanem arra az „igazi" csatára, amelyet Mária, a szűz királynő vívott a svédekkel, valamint az őket támogató gonosz alvilági hatalmakkal. Augustyn Kordecki többször arról tudósít, vagy svédek szájába ad olyan történeteket, amelyek arról szólnak, hogy a kolostor sérthetetlennek tűnt. Ezek a tudósítások mai szemmel olvasva felettébb naívnak tűnnek, mégis jól szemléltetik Máriának az ostromban játszott védő szerepét:

„Itt történt egy említésre érdemes esemény: amikor az ellenséges táborból néhány tüzes lövedéket lőttek a kolostorra, az egyik majdnem fennakadt a Szűzanya kápolnájának tetején, de hirtelen elugrott; egy másik, amely oldalról közelített a szent hely felé, mintha egy rejtett erő lökte volna el, visszafordult a tábor felé, félelmetes tüzet okádva az égen."[747]

Más helyen a svédek mesélnek el egy csodálatos eseményt:

„Gyakran, – beszélték a svédek – amikor falbontó ágyúkkal készültünk megtámadni a kolostort, köd ereszkedett a hegyre, amelynek csalóka árnya megtévesztette a figyelők látását – úgy tűnt, hogy a hegy a kolostorral együtt magasan az égbe emelkedett, és amikor oda irányítottuk az ágyulövéseket, a levegőben lévő cél felé kilőtt ágyugolyók átrepültek a kolostoron, mindennemű kár okozása nélkül. Néha pedig, ebben a sötét, hasonlóan csalóka ködben láttuk az alacsony dombon álló kolostort, amikor pedig a sötétség által megtévesztett tüzéreink célbavették az így megmutatkozó kolostort, az ágyugolyók az erőd falai előtt lehullottak, és az akkor fagyott földről hatalmas lendülettel visszafelé repültek."[748]

Visszatérve a mitikus elemek vizsgálatára, folytatva Vanda és Mária mítoszainak összevetését, a következő hasonlóság a két királynőnek az ellenségre gyakorolt mágikus hatása. Mint korábban láttuk, Vanda látványára a legkegyetlenebb

746 „Mury Jasnogórskie nie są murami Jerycha, iżby się miały lękać zuchwałych zamachów kacerzy. Wrota te są bramą niebieską – latarnią wiekuistego światła – nic zagaszą jej synowie ciemności!" uo. 110.o.

747 „Tu zdarzyło się także to pamięci godne: że gdy z nieprzyjacielskiego obozu kilka kul ognistych rzucono na klasztor, jedna z nich utkwiła wprawdzie w dachu kaplicy Matki Boskiej, lecz nagle odskoczyła; druga z boku do uświęconego Miejsca zmierzając, jak gdyby siłą ukrytą odtrącona zwróciła się ku obozowi, po powietrzu straszliwy ogień rozrzucając." uo. 38.o.

748 „Często (mówili Szwedzi), gdyśmy się zabierali do szturmowania klasztoru burzącymi działami, pokazywała się mgła, którą otoczona góra zwodniczym cieniem wzrok patrzących łudziła – zdawało się, że góra z klasztorem wysoko w powietrze poszła, dokąd gdy strzały z dział kierowano, pociski do obranego w powietrzu celu zrzucone przenosiły klasztor nie szkodząc mu bynajmniej. Niekiedy zaś, wśród tej ciemnej i podobnież wzrok łudzącej mgły, widzieliśmy klasztor na niskim pagórku stojący; gdy tedy nasi puszkarze ciemnością złudzeni tak przedstawiający się klasztor na celi brali, kule przed murami twierdzy padały a odbijając się od zmarzłej wtenczas ziemi z wielkim zapędem napowrót leciały." uo. 95–96.o.

ellenség is megszelidült s harci kedve is elszállt. Ugyanez figyelhető meg a svédek esetében is Máriával kapcsolatban. Bár Mária neve nem tűnik fel a következő részletben, a kék lepel említése egyértelművé teszi, hogy csakis róla lehet szó. Az eretnek svédek azt kérdezték a sikertelen ostrom után a lengyelektől, hogy

„miféle boszorkány van a ti częstochowai kolostorotokban, aki kék lepelbe öltözve kijött a kolostorból és járkált a falakon, időnként a tetejükön megpihenve? Látványától a mieink lerogytak a félelemtől, úgyhogy amikor kijött, fejünket le kellett hajtanunk, és szemünket el kellett takarnunk."[749]

Egy lengyel szemtanú megemlítette, hogy

„korábban a svédek tisztátalan szájukkal káromolták a Legszentebb Szüzet, miután azonban Częstochowa alól visszavonultak, megenyhültek, és attól kezdve semmi hasonlót nem hallani tőlük."[750]

A két királynő másik közös vonása, hogy a belőlük áradó fény elrettenti az ellenséges katonákat. A svéd csapatok tábornoka, Miller generális, mikor megkérdezték, hogy miért volt sikertelen a jasna górai kolostor ostroma, azt válaszolta, hogy egy nő szavai és szigorú arca ijesztette meg. Az ostrom után egy másik kolostorban kért egy Mária-képet, hogy megnézze, vajon ezt az arcot látta-e Częstochowa alatt. Mikor megmutattak neki valamilyen más Mária-képet, ezt mondta:

„Egyáltalán nem hasonlít arra a szűzre, aki nekem megjelent, mert lehetetlen dolog, hasonlót látni a földön. Valami égi és isteni fény világított gyönyörű orcáján, amitől felettébb megrémültem."[751]

Miller tábornok szavaiban több dolog is van, ami a figyelmes olvasót Vandára emlékezteti. Az égi és isteni fényen kívül, amely megrémítette a svéd hadvezért, megtudjuk, hogy egy gyönyörű orcájú szüzet látott. Mint mondja, olyan volt, akihez hasonlót a földön nem látni. Akárcsak Vanda, akit a természet pazarlóan látott el testi és lelki erényekkel, valamint akiben az ellenséges katonák az emberfölötti felséget vélték felfedezni.

A Máriából áradó fény kicsit más kontextusban is feltűnik a győzelem után:

„Így még a legtávolibb északon is csillogtak a fények, amelyeket a Tengernek Csillaga Jasna Góráról szórt."[752]

---

749 „cóż to za czarownica znajduje się w waszym Częstochowskim klasztorze, która niebieską zasłoną odziana z klasztoru wychodziła i po murach się przechadzała niekiedy na ich szczytach spoczywając – na Jej widok nasi z przestrachu padali, tak iż kiedy wychodziła, musieliśmy twarze spuszczać i oczy zasłaniać." uo. 94.o.

750 „przedtem Szwedzi wszetecznymi usty rzucali bluźnierstwa na Najświętszą Pannę, tak po ustąpieniu spod Częstochowy łagodniejszymi się stali i już nic podobnego od nich nie słyszano." uo.

751 „Wcale nie jest podobny do owej dziewicy, która mi się ukazała; bo niepodobną jest rzeczą widzieć równą na ziemi. Coś niebieskiego i boskiego, czymem się nadzwyczaj przestraszył, jaśniało na jej wspaniałym obliczu." uo. 93.o.

752 „Tak to w najodleglejszej nawet północy zabłysły promienie od świetnej Gwiazdy

A két királynő abban is hasonlít, hogy uralmuk kiterjed az országon kívül az égre és a tengerekre. Jasna Góra ostromának leírásakor az idézett szövegrészek tanusága szerint Mária hol földi, hol égi királynőként, hol pedig „Tengernek Csillagaként" jelenik meg.

Vanda mítoszában a német zsarnok megátkozza saját katonáit, örök szégyenre kárhoztatva őket azzal, hogy mind ők, mind pedig utódaik nőuralom alatt fognak élni. Az átok az újkori műben is megjelenik, bár itt az átok a szent hely elleni támadás következménye:

„Úgy tetszett ez után az Ég Úrnőjének, hogy egy ilyen híres csodatétel után a częstochowai Jasna Góra még ragyogóbb fényt árasszon az egész világon az eretnekek örök gyalázatára és szégyenére, hogy megtudják, hiába kezdtek harcot az Isten különös kegyelme által fénylő Szentképek ellenében, és itt a földön az utódok gyalázata veszi körül szentségsértő merényletüket, következő életük során pedig testükre és lelkükre büntetés vár."[753]

A két történet egyik leghangsúlyosabb motívuma, hogy mind Vanda, mind pedig Mária *egyedül* hárítják el a veszedelmet. A lengyel királyi tüzérség parancsnoka, Grodzicki később tanusította, „hogy Miller a Jasna Góra alóli visszavonulás *egyetlen okának* [kiemelés tőlem – T. L.] azt tartotta a táborban, hogy egy előtte álló komor nő szavai, és fenyegető arca megrémítette."[754]

Kordecki megerősíti Miller vélekedését, amikor műve vége felé így fogalmaz:

„Legyünk biztosak abban, hogy a Lengyel Királyság függetlensége, a Köztársaság és a templomok köz- és privát javai, Isten tisztelete és az ősi szabadságok *egyedül* [kiemelés tőlem – T. L.] a jasna górai Mária segítségével tartattak meg és állíttattak vissza, úgyhogy felettébb helyesen azt állíthatjuk, hogy a Szűzanya a Lengyel Királyság védőpajzsa."[755]

A częstochowai védők hősiessége és Mária kézzelfogható védelme hatására, valamint az időközben létrejött tyszowcei konföderáció vezetőinek hívására végre János Kázmér visszatért Lengyelországba, és ha képletesen is, a lengyel felszabadító háború élére állt. Maga a háború egészen 1660-ig tartott, azonban

Morzy z Jasnej Góry rzucone." uo. 99.o.

753 „Podobało się następnie tej Niebieskiej Pani, ażeby Jasna Góra Częstochowska po spełnieniu się na niej tak sławnego cudu, tym świetniejsze promienie po całym świecie rzucała ku wiecznej hańbie i zawstydzeniu heretyków, aby poznali, że na próżno walkę przeciw Świętym Obrazom (szczególniejszą łaską Bożą jaśniejącym) przedsięwzięli i że tu na ziemi potomność sromotą ich świętokradzkie zamachy okryje, a w przyszłym życiu czeka ich kara na ciele i duszy." uo. 90.o.

754 „że Miller to jedynie za przyczynę do odstąpienia Jasnej Góry w obozie podawał, że słowy i groźną twarzą poważnej kobiety, która przed nim stanęła, przerażonym został" uo. 92.o.

755 „Bądźmy więc tego przekonania, że niepodległość Królestwa Polskiego, publiczne i prywatne mienie Rzeczypospolitej, kościołów, cześć Boga i dawne wolności, jedynie za pomocą Maryi Jasnogórskiej zachowane i przywrócone zostały, tak iż bardzo słusznie wyrzec możemy, że Bogarodzica tarczą jest Królestwa Polskiego." uo. 97.o.

már a jasna górai sikeres ellenállás utáni évben látszott, hogy a svédek nem tudják hosszan fenntartani uralmukat Lengyelország fölött. Így kerülhetett sor arra, hogy 1656. április 1.-én a lwówi székesegyházban János Kázmér Lengyelországot felajánlotta Máriának, ezzel hivatalosan is elismerve Máriát, mint Lengyelország királynőjét. Kordecki így tudósít az eseményről:

„Az 1656. év április havának 1. napján [János Kázmér] a lwówi székesegyházban tartott ünnepi misén (...) a Legszentebb Szűz oltára előtt, a Szenátus engedélyével az alábbi fogadalmat tette, amelyet az egész papság, a nép, a Szenátus és a királyi udvar egésze hallgatott:

»Isten-embernek hatalmas Anyja és Legtisztább Szűz! Én, János Kázmér, Uram, a Te Fiad, a Királyok Királya és a Te kegyelmedből király, legszentebb lábaid előtt térdre esvén, a mai napon Téged védőszentemmé és országaim királynőjévé választalak, és különleges gondoskodásodba és védelmedbe ajánlom magamat, Lengyel Királyságomat, Litván, Rutén, Porosz, Mazóviai, Zsamaitiai, Livóniai, Csernyihovi hercegségeimet, hasonlóképpen mindkét nemzet hadseregét és egész népemet... Végül esküszöm és fogadom, hogy az Apostoli Szent Széknél kijárom, hogy ezt a napot örök időkig évenként Neked és Fiadnak, hálából a jótéteményekért, megszenteljük és megünnepeljük, és a királyság püspökeivel együtt erőfeszítéseket teszek, hogy igéreteimet népeim megtartsák...«

Könnyekre fakadt a nép a király szavai hallatán, és példáját követve, nagy készséggel az Istenanya tiszteletére felesküdött (mérhetetlenül örvendezve, hogy a Legszentebb Szűz Lengyelország királynője lesz)..."[756]

Az imént leírt csodák, mitikus események megítélése nem mindig volt egyértelmű. Ostrom idején még a legbátrabb, legtapasztaltabb katonákat is eltalálhlatja egy eltévedt puskagolyó, a novemberi, decemberi időszakban pedig különösebb felső beavatkozás nélkül is gyakori a köd, ami ugyancsak meg-

756 „w kościele katedralnym Lwowskim, i wśród uroczystej Mszy... uczynił z przyzwoleniem Senatu przed ołtarzem N. Maryi Panny ślub w następujące słowa, które całe duchowieństwo, lud, Senat i wszystek dwór Królewski słuchał – dnia 1 Kwietnia 1656 r.

„Wielka Boga-Człowieka Matko i Przeczysta Panno! Ja Jan Kazimierz, z łaski Twego Syna Króla Królów, Pana mego i z Twojej łaski Król, u stóp Twoich najświętszych na kolana padając, obieram Cię dzisiaj za Patronkę moją i moich państw Królowę, i polecam Twojej szczególnej opiece a obronie siebie samego imoje Królestwo Polskie z Księstwami: Litewskim, Ruskim, Pruskim, Mazowieckim, Żmudzkim, Inflanckim, Czernichowskim, jako też wojskaobydwu narodów i wszystek mój lud... Przyrzekam wreszcie i ślubuję wyjednać u Stolicy Apostolskiej, skoro tylko za przemożnym Twoim pośrednictwem i wielkim Syna Twego miłosierdziem zwycięstwo nad nieprzyjaciołami a szczególnie nad Szwedami odniosę, aby dzień ten corocznie dla Ciebie i Syna Twego, na zawdzięczenie łask wiecznymi czasy obchodzono i święcono, i dołożę z Biskupami Królestwa starania, ażeby moje obietnice przez ludy moje wypełnione były..."

Rozpłakał się lud słuchając słów Króla i sam się przykładem jego do czczenia Bogarodzicy z wielką gotowością zobowiązał (niezmiernie się radując, że Najświętsza Panna Królową Polską nazwaną zostaje)" uo. 128–129.o.

tévesztheti a legjobb tüzért is. A svéd háborúk idején és az azt követő időkben azonban, mind a mai napig, számos lengyel és nem lengyel hívő e csodákat valóságként értékelte és értékeli. Az 1959-ben megjelent *Pierwszy opis obrony Jasnej Góry w 1655 roku* szerzője, Adam Kersten azonban igyekezett leválasztani a csodákat a „valóságos" és „hiteles" történeti tényekről:

„Írni, tekintet nélkül arra, hogy tetszik-e ma a barátaimnak, vagy ellenfeleimnek, akár saját magamnak is, azt írni, ami meggyőződésem szerint maximálisan közelít az egykoron létező valóság feltárásához – ez a kutató feladata. Az egykor létező valóság nem leíró, nem gyűjteményes, hanem a kor fő folyamatait és vezérfonalát kereső, lehető leghitelesebb feltárása – így értem a történész feladatát..."[757]

Bevezetőjében Kordecki munkáját méltatva megjegyzi:

„Augustyn Kordecki könyve a korabeli társadalom és sok további nemzedék nézeteit formálta. Közvetlenül és közvetve megörökítette Jasna Góra védelmének képét a történelemben, az irodalomban és a festészetben. Elég megemlíteni, hogy Sienkiewicz leírása a kolostor védelméről alapvetően egyedül a *Nova Gigantomachiára* épül. Döntő hatást gyakorolt a nemzeti hagyományra és a társadalom szemléletére, valamint számos alkalommal a politikai propaganda elemévé vált.

Nem szükséges bizonyítani, ma már biztos, hogy egy mérhetetlenül széles társadalmi hatókörű és komoly tudományos jelentőségű művel van dolgunk. Ki merem jelenteni, hogy Lengyelország történetében nincs még egy emlékirat, amely ilyen komoly és ilyen hosszantartó hatást gyakorolna a nemzet minden csoportjának és rétegének társadalmi szemléletére."[758]

Kersten tehát elismeri a *Nova Gigantomachiának* a lengyelek nemzettudatára és múltszemléletére gyakorolt hatását, a továbbiakból azonban kiderül, hogy ezt a hatást pusztán az ostrom sikeres kivédésének, egyúttal az országra támadó idegenekkel szembeni hazafias fellépésnek tulajdonítja. A Kordecki által leírt csodák hatását nem vizsgálja, azok megtörténtét kétségbe vonja. Könyve második fejezetében így fogalmaz:

„Ahogy már említettük, jelen vizsgálódásaink során azt az elvet követjük, hogy nem analizáljuk az úgynevezett »csodás« eseményeket. Mint a hit kérdései, nem alkalmasak a tudományos analízisre."[759]

A későbbiekben ellentmondást talál Kordecki szövegében:

„A perjel a szent kép védelméről beszél, jól tudván, hogy a kép az ostrom alatt nem volt Jasna Górán."[760]

757 Kersten, Adam: *Pierwszy opis obrony Jasnej Góry w 1655 r.* Warszawa, Książka i wiedza, 1959. 6.o.

758 i.m. 12.o.

759 uo. 77.o.

760 uo. 177.o.

Kersten szerint az ellentmondás abból fakad, hogy a kép védelmére vonatkozó rész korábban keletkezett, mint az, amelyben Kordecki „beismeri", hogy a kép máshol volt, és így megfeledkezett korábbi állításáról. Valóban, műve végén Kordecki „elejt" egy megjegyzést, miszerint kb. fél évvel a kolostor sikeres megvédése után két püspöknek:

„végül eszébe jutott, hogy a Jasnagórai Szűznek a Krakkói Egyházmegyében [lévő] szent képét, amelyet az ellenség fenyegető veszedelme miatt biztosabb helyre szállítottak, most újból saját oltáránál állítsák fel."[761]

Kersten jól észrevette a történeti valóság és a perjel emlékiratai közötti ellentmondást, egy dolog azonban elkerülte a figyelmét. Kordeckinek az ostrom idején történt csodás eseményekről szóló leírásában *nem a kép jelenik meg* Miller és a svéd katonák előtt, akik, lévén evangélikusok, amúgy sem tisztelték a szentképeket, hanem egy számukra ismeretlen, kék lepelbe öltözött női alak. Ez a női alak nem más, mint a kép modellje, vagyis maga Mária, aki a korábban idézett részletek szerint már régen Jasna Górát választotta lakhelyéül, függetlenül attól, hogy az őt ábrázoló kép a helyén van, vagy sem. Meg kell jegyeznem, hogy Kersten tévedése azon alapult, hogy a szakirodalomban jól ismertek olyan hadi csodák, amelyekben egy szentkép, vagy egy Mária-kép védett meg közösségeket a nagyszámú ellenségtől. Bár azokban az esetekben is tulajdonképpen a kép modellje segített, a beszámolókban ez nem mindig volt hangsúlyos. 626-ban például az avarok és a szlávok közösen megtámadták Konstantinápolyt. Ekkor:

„A szentéletű pátriárka a város valamennyi nyugati kapujára, ahonnét a sötétség szörnyű fajzata közelgett, ikonon megfestette a Szűz szent alakját, amint szülöttét, a mi Urunkat hordozza karján; az ikonok úgy ragyogtak, mint a legtisztább Nap, fénysugaraikkal elűzvén a sötétséget. Ezáltal mintegy értelemmel felfogható szóval így kiáltott a barbároknak és az őket vezető démonoknak: „Ó, idegenek és pokolbéli seregek, ez ellen viseltek hadat. De az Istenszülő asszony létére egyetlen szavával végét veti vakmerőségeteknek és elbizakodottságotoknak, hiszen ő annak az anyja, aki a fáraót és egész seregét a Vörös-tengerbe veszejtette."[762]

Hans Belting más alkalomról is tud, amikor egy Mária-kép védett meg egy várost:

„Egy XV. századi táblakép például Novgorod városának szuzdali támadóitól való megmentését ábrázolja. A megszabadulást az „Istenszülő a Jel" csodatévő

761 „Przypomnieli sobie nareszcie, że w diecezji Krakowskiej święty Obraz Jasnogórskiej Dziewicy, który dla grożącego ze strony nieprzyjaciela niebezpieczeństwa w bezpieczniejszym miejscu był złożonym, wtenczas do swego ołtarza na powrót wstawionym został." o. Kordecki: *Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r.* 106–107.o.

762 Theodórosz Szünkellosz: *Homília Konstantinápoly ostromáról* (626) (ford.: Sajó Tamás) in: Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* 2. függelék. Budapest, Balassi Kiadó, 2000. 530.o.

ikonja hozta meg, amelyen a Gyermeket az Anya éppen úgy maga előtt tartotta szemben az ellenséggel, ahogy a VII. századi konstantinápolyi ikonokról feltételezzük. Amikor megjelent a kép a városfalakon, az ellenség nyilai lepattantak róla."[763]

Kersten, hosszas tényfeltáró munkája vége felé visszatér a csodák leírására, igyekezvén azokat cáfolni:

„Nem tűnik helyesnek, hogy a könyv hitelességét kétségbevonjuk eme leírások miatt, bár az Egyház szempontjából ezek néha teljesen értelmetlenek. Bizonyos értelemben fényt vetnek az ostrom története lejegyzőjének nézeteire és gondolati horizontjaira, annak ellenére, hogy a könyvnek e részében egyetlen egyszer sem ír a saját maga által látott csodákról. Látták, hallották és beszélték mások, ő csak lejegyezte."[764]

Valóban, a csodákról Kordecki sohasem szemtanúként tudósít, ezek leírásakor mindig másokat szólaltat meg. Ez a magatartás azonban nem teszi hiteltelenné a tudósítást. A perjel, saját személyét, mint szubjektív tanut, háttérbe állítja, és éppen a nagyobb hitelesség érdekében külső szemlélőket, vagy pedig az ellenséges táborhoz tartozókat „idéz". Egy perjel ott is csodát láthat, ahol valójában nincs is csoda, de ha egész Lengyelországban ismert, tekintélyes világi személyek állítják a csoda megtörténtét, vagy ha az ellenség vezére maga is az események hatása alá kerül, akkor biztos, hogy a csoda valódi.

Mária szerepe a továbbiakban sem csökkent. Az 1670-es években megalakult a Lengyelország felosztása előtti időszak egyetlen lengyel alapítású katolikus férfi rendje, a Mariánus Rend.

„A mariánusok kezdettől fogva igen erős hangsúlyt fektettek a Mária-kultuszra, különösen Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatására – vagyis egy olyan hittitokra, amely csak a XIX. század közepén vált a katolikus egyházban dogmává – valamint a halottakért, különös tekintettel a járványok és a háborúk idején elesettekért való imádkozás kötelezettségére. A XVII. század közepétől Lengyelországot rombadöntő háborúk és járványok rettenetes katasztrófái ezt a kötelezettségvállalást különösképpen érthetővé tették. Nagy nyomatékkal fordította figyelmét ezekre III. Sobieski János, amikor 1679-ben királyi gondoskodásába vette a mariánusok kis csoportját, és tulajdonukba adományozta Puszcza Korabiewska királyi birtok egy részét."[765]

Számos érdekes megfontolás rejlik az idézett sorokban. Az első, hogy éppen Lengyelországban alakul meg az a szerzetesrend, amely nemcsak működésében, hanem nevében is hordozza Mária tiszteletét. A rend legfontosabb feladatának a Mária-kultusz terjesztését tekinti, de ezen belül különös hangsúlyt kap a Szeplőtelen Fogantatás, amely a világ katolikusai számára majd csak mintegy

763 Belting: i.m. 63–64.o.

764 Kersten: i.m. 201.o.

765 Kłoczowski, Jerzy (szerk.): *Kościół w Polsce.* T. II. Kraków, ZNAK, 1969. 583.o.

kétszáz évvel később válik dogmává. A rend másik fő feladata a járványok és különösen a háborúk során elesettekért való imádkozás. Egy olyan rend alakut tehát, amely Máriának, Lengyelország királynőjének, a szűznek és a lengyelek védőjének kultuszát terjesztette, vagyis egy olyan meggyőződésből fakadt, amely szerint az ország egészének legfőbb védelmezője egy kivételes testi, lelki és szellemi tulajdonságokkal rendelkező szűz királynő, aki emberként magában hordozza az emberfelettit, és aki a lengyelek körében már a kereszténység előtti időktől kezdve folyamatosan létezett a lengyel területeken, esetleg azokon kívül élő nyugati szlávok mitológiájában, és akit a kereszténység Máriával, Jézus anyjával azonosított. Ezt az állítást csak hangsúlyosabbá teszi a tény, hogy a mariánus rend megalapítója, Stanisław Papczyński, góral paraszt családból származó férfiú, nem az uralkodó nemesi réteg tagja volt, vagyis tevékenysége nem az uralkodó elit ideológiáját tükrözte, hanem egy a lengyel társadalom minden rétegére kiterjedő, az egykori pogány szláv mitológiában gyökerező, és a kereszténységben tovább élő és kiteljesedő meggyőződést képviselt.

KÖVETKEZTETÉSEK

Számos kérdést vizsgáltunk dolgozatunkban, itt az idő, hogy eredményeinket összegezzük, kérdéseinket megválaszoljuk, levonva belőlük lehetséges következtetéseinket.

Dolgozatunk első része arra kereste a választ, hogy vajon milyen, az adott területen élő nyugati szlávságon belüli folyamatok következményeként jött létre Lengyelország. Adott terület alatt azt a földrajzilag meghatározható térséget értjük, amelyet ma a Lengyel Alföd középső sávjaként határozunk meg. Ezt a térséget nyugaton és dél-nyugaton az Odera középső folyása, dél-keleten és keleten pedig a Visztula jobb-parti területei határolják. Délről a Szudéták, a Kárpátok és a Tátra északra benyúló, egyre lankásabb dombos vidéke, északon pedig a Mazuri tavak és Pomeránia mocsaras vidékei határolják e térséget.

Az említett földrajzi határok mai ismereteink szerint egyben bizonyos fokig etnikai határokként is funkcionáltak. Nyugaton, az Oderán túl olyan nyugati szláv törzsek éltek, amelyek – mivel a szlávok által lakott hatalmas európai térség nyugati peremvidékén laktak – így szokásaikban, nyelvükben némiképp eltértek keleti szomszédaiktól. Ezeket az eltéréseket részben a nem szláv népcsoportok – első sorban germánok – szomszédsága, másrészt a korábban létrejövő germán államok mindennapos fenyegetése, valamint befolyásuk folyamatos növekedése csak erősítette.

Délen és délnyugaton ugyan szintén szláv csoportok vették körül az imént említett földrajzi határokat, ezek azonban a térségben korábban kialakult szláv államok, a morva, majd a cseh állam befolyási övezetébe tartoztak. A Visztulán túli keleti területek már a nyugati és a keleti szlávság határvidékét képezték, ezeken a területeken az egyes közösségek, majd a később kialakult népcsopor-tok hovatartozása sokáig – egyes helyeken egészen a XIX–XX. századig – kérdses maradt.

A Lengyel Alföld említett középső sávját a Balti-tengertől elválasztó területek keleti részén a balti poroszok éltek, a nyugati részen pedig a pomeránok, akiket egyrészt a tengerhez idomult életmódjuk, másrészt a körülöttük élő szláv törzsektől eltérő társadalmi szerkezetük, vagyis a pogány papságnak a

többi szlávokénál feltételezhetően nagyobb szerepe különböztetett meg déli szomszédaiktól.

E körülírás természetesen nem minden részletében pontos, csupán annyi a szándékunk, hogy nagyjából meghatározzuk azt a térséget, amelyen belül véleményünk szerint elindultak a Lengyelország kialakulásához vezető folyamatok.

A lengyel állam kialakulása folyamatának vizsgálata során elsőként a feltételezett viszlán állam szerepét tekintettük át. Jól látszik, hogy a viszlánok, már csak területi elhelyezkedésük miatt is, részben kívül estek azon a területen, ahol a későbbi lengyel állam kialakult. Ez az oka annak, hogy az általunk idézett szakirodalomban a viszlánokat gyakran nem az első lengyel államként, hanem a lengyel területeken legkorábban létrejött államként definiálják. A dolgozatunkban idézett forrásokból azonban sajnos nem megállapítható, hogy vajon ezek a területek, a Visztula felső folyásánál, Krakkó vagy egyéb központtal, az adott korban, a IX. században valóban egyértelműen „lengyel területnek" számítottak-e, vagy sem.

Azért is fontos kérdés a terület, mert a viszlánokra vonatkozó három korabeli forrásból kettő, a Bajor Geográfus[766], és Nagy Alfréd Germániája[767] egyértelműen földrajzi jellegű munka. A Bajor Geográfust elsősorban az érdekli, hogy a Dunától északra fekvő „régiókban" milyen népek élnek. Ezek felsorolása közben ér el azokra a területekre, ahonnan már csak igen halvány ismeretei voltak. A Visztula az ókor óta ismert az európai földraztudományban, ebből egyenesen következik, hogy a Visztula mentén a Vuislane, vagyis a visztulaiak élnek. Hasonlóan a Bajor Geográfus által említett más folyómenti népekhez, így az Odera mentén élő obodritokhoz (Nortabtrezi, Osterabtrezi – északi obodritok, keleti obodritok), vagy a Volga mellől származó bolgárok (Vulgari), netán az egyéb forrásokban szereplő, Elba mentén élő polábokhoz, vagy a Bóbr mentén élő bobrzanokhoz, stb. Említettük, hogy a Bajor Geográfus nem foglalkozik e népek társadalmának, országának fejlettségi fokával, így ez a forrás a Vuislane név említésén kívül semmilyen bizonyítékkal sem szolgál egy lehetséges viszlán állam meglétére. Magából a megnevezésből még az sem világos, hogy egy konkrét törzset, vagy a Visztula-menti szláv közösségek összességét értette alatta a szerző.

Hasonló a helyzet Nagy Alfréd Germániájával is, amelyben a Wisle land kifejezés szintén földrajzi meghatározásként és nem politikai egységként szerepel.

Az egyetlen forrás, amelyből a viszlánok társadalmi fejlettségére és politikai szerepére következtethetünk, a Szent Metód élete[768], amelyben szerepel egy, a

---

766 Geograf Bawarski: *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii.* 10–11.o.

767 *Description of Europe by King Alfred the Great.* 2. in: *A magyar honfoglalás kútfői.* 315.o.

768 **Памѧть и житиѥ блаженнаго отца нашего и оучителꙗ Меѳодиꙗ архиепископа моравьска.** 107.o.

viszlánok között lakozó erős katonai vezető, aki a szomszédos keresztényeket háborgatja, és akit végül egy idegen országban erőszakkal megkeresztelnek.

A forrásból azonban nem derül ki, hogy ez a viszlánok között élő előkelő közülük való volt-e, vagy csak népével egy ideig a Visztula partján telepedett-e le. Az sem derül ki a forrásból, hogy a viszlánoknak csak egy ilyen előkelőjük (kънęзь), vagy akár több is volt. Szintén hallgat a forrás arról, hogy hol és kik keresztelték meg ezt a viszlánok között élő előkelőt. Így az sem igazolható, hogy a viszlán államot – ha egyáltalán létezett – a morva állam bekebelezte volna.

Egy dolog azonban biztosnak tűnik a forrás alapján, mégpedig az, hogy a morva államot valamikor Metód életében a Visztula irányából támadás érte. Ez pedig azt jelenti, hogy bármilyen szervezettségi fokon álló közösség élt is akkoriban a ma viszlánoknak tulajdonított területeken, ezek katonai aktivitása nem a későbbi lengyel területek felé irányult, hanem délre, a morva állam felé. Természetesen nincs kizárva az sem, hogy nyugati, északnyugati és északi, vagy akár keleti irányba is terjeszkedni próbáltak, e területi expanzió kísérleteknek azonban egyetlenegy ismert forrásban sincs nyoma.

Nem bizonyítja a viszlán állam létezését az a tény sem, hogy viszonylag rövid idő alatt (kb. a IX. század második fele) három forrásban is megemlítik a Visztulát, illetve a környékén lakó népet. Jól látható, hogy a „legbőbeszédűbb" forrás, a Szent Metód élete is homályos, többféleképpen értelmezhető rövid szöveg, a másik kettő forrásban pedig csak valamilyen visztulamenti közösség (törzs vagy törzsek, esetleg nép?), vagy egy visztulamenti terület (régió vagy ország?) puszta megnevezése szerepel.

Az utóbbi kettő forrás a viszonylag távoli Bajorországban és Angliában keletkezett, a közelebb készült forrásokban (cseh, orosz, görög, arab) sehol sem említenek viszlánokat, vagy viszlán államot. Ilyen államalakulat a későbbiekben, a morva állam bukását követő időkben sem szerepel. A IX. századi forrásokból kiolvasható, hogy a Visztula felső folyásánál létezett egy vagy több olyan közösség, amelyet szomszédaik viszlánnak neveztek, azonban e közösség, vagy közösségek valószínűleg semmilyen komoly vezető szerepet nem játszott, vagy játszottak a lengyel állam kialakulásában, sőt szerintem el sem érkeztek az államiság küszöbére.

Bár természetesen nem teljesen kizárható egy a IX. században rövid ideig fennálló viszlán állam létezése, a források és a vonatkozó szakirodalom vizsgálata alapján dolgozatunkban mégis inkább arra a következtetésre jutottunk, hogy a viszlán állam a modern lengyel nemzeti történetírás kezdetei idején, a XIX. században keletkezett, egy olyan korban, amikor nem volt lengyel állam, és csak egy olyan hely volt, ahol a lengyel történészek szabadon megalkothatták nemzeti történetüket: a feltételezett viszlán állam egyik feltételezett központjában, Krakkóban.

A IX. században, a Lengyel Alföld középső sávjának nyugati részében kialakulóban volt egy másik közösség, amely végső soron a későbbi lengyel állam csíráit hordozta magában, és akiket a szakirodalomban lędzianoknak vagy lędziceknek neveznek. Ahogyan a róluk szóló fejezetben leírtuk, a velük kapcsolatba hozható források térben és időben elszórva, a IX–XIII. században keletkeztek, és ahány forrás, annyi különböző névvel illette őket (Bajor Geográfus: Lendizi,[769] Bíborbanszületett Konstantin: Lenzaninoi, Lenzeninoi, Litzíke,[770] Widukind: Licicauiki,[771] Nesztor-krónika: Ljach,[772] Wincenty Kadłubek: Lechitae[773]), így nem csoda, hogy a modern történetírásban számos, gyakran egymásnak ellentmondó nézet alakult ki velük kapcsolatban.

E dolgozatban nem kívántunk állást foglalni abban a kérdésben, hogy mikor és hol szerveződtek közösséggé, vajon egy konkrét törzsről, vagy életmódjuk és érdekközösségük okán több közösség által alkotott szövetségről beszélhetünk. A forrásokból azonban kiolvasható, hogy a IX. században, a mai Nagylengyelország területén erős, dinamikus társadalmat hoztak létre, amely a Bajor Geográfus szerint kilencvennyolc településsel rendelkezett (Lendizi habent ciuitates XCVIII). Fejlődési dinamikájuk minden bizonnyal abból az életmód stratégiából eredt, amelyet feltehetőleg több évszázadon, de legalábbis több emberöltőn keresztül megvalósítottak, és amelyről nevüket is kapták.

Eszerint a lędzianok olyan, a korábbi évszázadok során egyszer már művelés alá vont területeket választottak szállásterületükül, amelyek a népvándorlás különböző hullámainak következtében hosszú ideig parlagon maradtak, és lakatlanok vagy gyéren lakottak voltak. Ezeket nevezték egykor lędáknak. Érdekes, hogy a viszonylag gyér településszerkezettől elkülönült a terület közepén kiemelkedő kultikus központ, Gniezno. E lędák helyenként tágas, egybefüggő területet alkottak, máshol mocsarak, erdők választották el őket egymástól.

Az erdők kivágása egyszerre növelte a megművelhető földterületet és szolgáltatta a nyersanyagot a IX–X. század fordulójától egyre intenzívebb erődépítéshez. A számos erőd közül jelentőségükkel kitűnnek az úgynevezett központi erődök, vagyis Gniezno, Poznań, Ostrów Lednicki, Giecz és Grzybowo. A lędák megszerzése során és azt követően a lędzianok kiterjesztették hatalmukat más csoportok területeire, majd tovább növelték területeiket. Ennek során összeütközésbe kerültek más, hasonlóan viszonylag magas társadalmi fejlettséget elért közösségekkel, amelyek közül kiemelkednek a goplánok, akiket a Bajor

769 Geograf Bawarski: i.m. 11.o.

770 Bíborbanszületett Konstantin: *A Birodalom Kormányzása*. 57, 169, ill. 163.o

771 Widukind: *Res Gestæ Saxonicæ*. Lib.III. c.69. 141.o.

772 Се повѣсти временьныхъ лѣтъ чрънориzьца ѳеодосиѥва монастырꙗ печерьскаго (Latopis Nestora) 553.o. és számos későbbi helyen

773 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum*. Lib.I. c.9–10. 16–17.o.

Geográfus a későbbi lengyel területeken a legnagyobbként ír le, és akik a későbbi forrásokban már egyáltalán nem szerepelnek.[774]

E folyamat során szükségessé vált az egyes lędzian közösségek közötti állandó együttműködés megszervezése, amely végül a Piastokként ismertté vált dinasztia egymást követő tagjainak sikerült, akik legkésőbb I. Mieszko idejére lerakták a törzsek fölött álló, központosított lędzian állam alapjait, amely azonban még a lazább szövetségi szervezet számos jegyét hordozta. Mieszko államának nagyságát jól érzékelteti a lędzian név közép- és kelet-európai elterjedtsége. A Balti-tengertől az Adriáig és a Boszporuszig mindenhol ismert volt ez a név, keleten és nyugaton egyaránt. A litvánok Lenkasnak, a keleti szlávok Lęchnek vagy Ljachnak, Bíborbanszületett Konstantin Lenzaninoinak vagy Litzíke-nek a magyarok Lengyennek, később Lengyelnek, a horvátok Leđaninnak, a Bajor Geográfus Lendizinek, a szász Widukind talán Licicauikinek, a skandináv epika Laesarnak nevezi a lędzianokat. Ekkorra a lędzianok területe elérte azt a nagyságot, amely az addigi módon már nem volt növelhető, sőt kérdésessé vált megtartása is.

I. Mieszko uralkodásának idején, vagy talán valamivel korábban a lędzian területeket elérte két olyan hosszú ideje tartó folyamat, amely komoly változásokat tett szükségessé a hatalom megőrzése érdekében.

A már több mint ezer éve tartó népvándorlás különböző hullámai által Európa nyugati részén összesűrűsödött népesség, részben az arab hódítás következtében, keleti irányban kezdett terjeszkedni. Így a IX. század elejétől kezdődően egyre nagyobb nyomás nehezedett a szlávok által lakott nyugati területekre. Másfél évszázad alatt a német birodalom, vagy annak egyes fejedelmei kezébe került az Elba és az Odera közötti szláv területek nagy része. A 960-as évekre a szászok kiterjesztették hatalmukat az Odera partjáig, vagyis I. Mieszko államának nyugati határáig.

A kereszténység is a IX–X. században érte el a későbbi lengyel területeket, egyidőben a nyugat-keleti irányú germán expanzióval. A kereszténység más irányból, délről északi irányban terjedt, egyrészt a Kelet–Római Birodalom hatására, másrészt pedig a Nyugat–Római Birodalom romjain, az azt megsemmisítő barbár népek által alapított Frank, majd Német–Római Császárság nyomására, amelyek számára a kereszténység a területi hódításnak, és a politikai befolyás növelésének egyik eszköze, valamint legfontosabb ideológiai bázisa volt.

E két nagyon jelentős folyamat tehát egyszerre érte el a lędzianok államát 963-ban a keresztény Szászország felől indított katonai támadás formájában, aminek során Mieszko katonái kétszer is alulmaradnak a szászokkal szemben. A kalandor Wichman és I. Gero szász őrgróf által vezetett katonai vállalkozás

774 Geograf Bawarski: i.m. 11.

nagyságát és jelentőségét a kutatók sokféleképpen magyarázzák, az azonban biztos, hogy elég jelentősnek kellett lennie ahhoz, hogy azonnali radikális változásokat idézzen elő I. Mieszko államában.

A már korábban létrejött lędzian államban az egyes közösségek vezetői a fejedelemmel szembeni szövetségesi kötelezettségeik lerovása után bizonyára megtarthatták önállóságuk nagy részét. A 963. évi vereséget követő három évben Mieszko olyan változásokat indított el, amelyek alapvető fontosságúaknak bizonyultak az ország jövőjét illetően. Feltehetően ekkor szervezi meg, vagy legalábbis szervezi át druzsináját, amely 965–966-ra kivívja az utazó Ibrahim ibn-Jakub elismerését, és amely szervezet már biztosan nem törzsi alapokon jött létre, hanem a fejedelemtől függő, állandó ellátásért harcoló századokból állt.[775]

A másik fontos, sőt talán a döntő változás a cseh I. Boleszlóval kötött szerződés, aminek értelmében Mieszko feleségül kapta Dobravát, cserében a cseheké lehetett a lędzianok megkeresztelésének dicsősége. A házasságkötésre 965-ben került sor, a rá következő évben, 966-ban Mieszko és környezete megkeresztelkedett.

A radikális és hatékony változtatásoknak meglett az eredménye: Widukind szerint 967-ben Mieszko már „a császár barátja" volt, aki az ismételten rátámadó Wichmant legyőzte, a csatában maga Wichman is elesett.

A törzsi társadalom maradékainak felszámolását, az állam központosítását és a kereszténység felvételét Gallus Anonymus egy igen érdekes jelképpel, Mieszko házasságaival példázta.[776] A példázat szerint Mieszkonak hét pogány felesége volt, de e feleségekkel való házasságaiból nem született gyermeke. Az ország leírásáról és Lengyelország két királynőjéről szóló fejezetekben láttuk, hogy a fejedelmi és királyi feleségek gyakran a föld, az ország szimbólumai, a fejedelem házassága pedig az országgal kötött „társadalmi szerződés" jelképe. Ha ez így van, akkor Mieszkonak a „hét földdel" (a hetes szám a teljesség száma), vagyis a hatalma alá tartozó, bizonyos fokig önálló területekkel köttetett „házasságai" terméketlenek maradtak, ezekkel szemben az egész országot, a törzsek felett álló központi hatalmat és a kereszténységet szimbolizáló egyetlen feleséggel, Dobravával kötött házassága azonnal termékenynek bizonyult. A császár barátságán és a katonai győzelmen túl 967-ben Mieszkónak fiúgyermeke született, Boleszló, aki később Lengyelország első királya lett.

A központosított államnak az egyes törzsek önállósága megnyirbálásával együttjáró gyors és nagymértékű megerősítése, a kereszténység felvétele, bizonyára számos feszültséget okozott az országon belül. Ezek egy része a kor társadalmában szükségszerűen az elnyomó lędzianok és az alávetett többi törzs

775 *Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Berkiego.* Lengyel nyelvű kiadás: Kowalski, Tadeusz. in: MPH NS t. I. Kraków, PAU, 1946. 50.o.

776 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.5. 15.o.

közötti ellentétként csapódott le. Ennek az ellentétnek a feloldása szintén a csehektől érkezett, akik a kereszténységen kívül magukkal hoztak még valamit, ami mind az adott korban, mindpedig a későbbiek folyamán döntő jelentőségűnek bizonyult.

Az első ezredforduló környékén az adott területen élő nyugati szlávok közötti kulturális és nyelvi különbségek (a legnyugatabbra élő polábok és a balti-tengeri pomeránok kivételével) nem voltak jelentősek. A 965–966 után Lengyelországba érkező cseh hittérítők, valamint Dobrava cseh udvartartása számára a legnagyobb különbséget sajátmaguk és a megtérítendő, új haza népe között az ország uralkodó tájképe jelentette. A csehek egy dombokkal teletűzdelt, hegyek által övezett országból érkeztek egy olyan országba, amely gyakorlatilag teljesen sík vidéken terült el. Ezért a helybélieknek, függetlenül attól, hogy melyik törzshöz tartoztak, a síkvidéki, vagyis „polán" megkülönböztető nevet adták. Az sem lehetetlen, hogy a csehek északi szomszédaikat már korábban is ezzel a közös megkülönböztető névvel illették. A polán név gyors és széleskörű elterjedésének számos oka volt. Mind a névadók, mind a megnevezettek számára egyértelmű volt a név jelentése, megkülönböztető szerepe. A megnevezettek számára az új név nem volt idegen, azt minden tekintetben, változtatás nélkül saját nyelvi és kulturális környezetükbe illeszkedőnek tarthatták. Az új névnek nem volt vallásilag, kulturálisan vagy politikailag lekicsinylő, negatív jelentéstartalma, így végeredményben a polán megnevezés eltörölte a lędzianok és az általuk meghódítottak közötti „etnikai" különbségeket, megteremtve a közös történeti hagyomány alapjául szolgáló egységes népnevet.

Az egész országra kiterjedő polán elnevezést szintén a latinul tudó cseh klérus, valamint az elnevezést elsőként átvevő német írástudó papság terjesztette el Európában, az első ezredforduló környékén, elsősorban Szent Adalbert különböző legendáiban, ahol meg kellett különböztetni két azonos nevű, szomszédos szláv uralkodót: a jó uralkodó archetípusát megtestesítő polán I. Boleszlót és a gonoszt megtestesítő cseh II. Boleszlót.

Ettől kezdve a latin Európában a polán nevet használták a közel és távol élő írástudók az ország és a nép megnevezésére, annál is inkább, mivel számukra amúgy is kiismerhetetlenek és érdektelenek voltak a lengyelországi belső etnikai viszonyok.

Szándékaink szerint az elmondottakból kiderült, hogy a nemzetségi, törzsi, és szövetségi kereteket meghaladó lengyel állam kialakítása a lędzian közösséghez vagy szövetséghez, illetve vezéreikhez, Mieszkóhoz és elődeihez kapcsolódik. A polán név viszont nem rendelkezik semmiféle törzsi tartalommal, másképpen fogalmazva polán törzs nem létezett, a polán megnevezés nem egy konkrét törzshöz, hanem éppen a törzsi társadalom meghaladásához, a korábbi pogánysággal szemben az újonnan felvett kereszténységhez, egy erősen köz-

pontosított, törzsek fölött álló államhoz, végsősoron a későbbi egységes lengyel nemzet kialakulásának kezdeteihez kapcsolódik.

A polán név igen sikeresnek bizonyult az elmúlt ezer év során. Bár a középkorban és koraújkorban számos más névvel illették a lengyeleket saját történetíróik, politikusaik, költőik (lechiták, vandálok, szarmaták), mégis a polán név lett a legelterjedtebb, ebből származik a lengyelek ma is használt saját népneve: Polak – Polacy. Ezért is lehetséges, hogy a modern lengyel történettudomány és a nemzetközi szakirodalom nehezen válik meg a polánokkal, mint az egész országot meghódító törzzsel kapcsolatos képzetektől. Bár az 1950–1960-as években néhány tudós, elsősorban a Kazimierz Tymieniecki,[777] és a nevével fémjelzett poznani történész iskola tagjai, valamint az angliai emigrációban működő Henryk Paszkiewicz[778] már megkérdőjelezte a polánoknak az államalapításban játszott vezető szerepét, végső soron a polán törzs létét, a több mint ezer éves polán hagyomány tehetetlenségi ereje még ma is erőteljesen hat a történettudományban, sőt a modern lengyel nemzettudat egyik alapját képezi.

E dolgozatban foglaltakkal nem állt szándékomban ezt a régi hagyományt támadni, vagy jelentőségét csökkenteni, csupán a korabeli források és a lengyel történettudomány megállapításai közötti – bennem felmerült – ellentmondásokat tisztázni. Kutatásaim során nem munkált bennem semmiféle elfogultság, csak a forrásokból kiolvasható történelmi valóság feltárásának, az engem izgató kérdések lehető legpontosabb megválaszolásának vágya.

Azzal, hogy a Lengyel Alföld középső sávjában kialakult egy új, keresztény állam, megteremtődtek egy új nemzet létrejöttének alapjai, vagyis a szükséges alapok némelyike. Az állam megadta a nemzet intézményes kereteit, amelyeknek hatósugara kiterjedt a korábban leírt tér egészére. Az állami intézményrendszer megléte azonban nem volt elégséges feltétele a nemzet létrejöttének, különösen egy olyan területen, ahol számos olyan közösség létezett, amely korábban kisebb-nagyobb közösségi keretek között, saját kis világában élt. Ezeknek a világoknak megvoltak a szomszédoktól eltérő szokásai, saját intézményei, vezető rétege, sőt ami talán ezeknél is fontosabb, saját kultikus központokkal, valamint a szomszédos törzsekkel folytatott meg-meg újuló vetélkedés során kialakult határokkal, saját származási és hősi mítoszokkal rendelkeztek, amelyekben a gonoszt esetleg éppen a szomszédok egyike-másika, vagy mindegyike testesítette meg.

E szomszédos közösségek az állam kialakulásával egy törzsek fölött álló, központi hatalom alattvalóivá váltak, amely nem tolerált semmilyen széthúzást, ami gyengíthette, vagy létét veszélyeztette. Az I. Mieszko utáni nemzedékek elitjének feladata lett, hogy e közösségekből egységes, erős, teremtésre és fej-

777 Tymieniecki, Kazimierz: Sprawa Lędzian. *Slavia Antiqua.* t. 11. Poznań, 1964. 195–242, *Polska w średniowieczu,* Warszawa, PWN, 1961. 41–42.o.

778 Paszkiewicz, Henryk: *Początki Rusi.* Kraków, PAU, 1996. 405.o.

lődésre képes nemzetet hozzon létre, amely meg tud felelni az őt érő sokoldalú kihívásoknak. E folyamatok élén, vagy másképpen középpontjában maga az uralkodó dinasztia állt. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy egy nemzetet nagyon nehéz, mondhatni lehetetlen „felülről" létrehozni, ha ez a szándék nem találkozik a leendő nemzetet alkotó kisebb közösségek érdekeivel. Ezért a dinasztia legitimitása nemcsak az egyház, nemcsak a szomszédos uralkodók elismerésétől függött, hanem leginkább attól, hogy mindenkori szándékai, törekvései, cselekedetei kifejezik, megtestesítik-e az alattvalók szándékait, törekvéseit, vagy sem.

Az új állam születésével egyidőben igen fontos lépéseket tett a nemzeti közösség kialakítása irányában. A polán név elterjesztésével sikeresen igyekezett kiegyenlíteni az uralkodó lędzianok és az általuk irányított egyéb közösségek, törzsek közötti alá-fölérendeltségi viszony érzését. A kereszténység viszonylag békés felvételével, valamint ezen új vallásnak az állammal való összefonódásával megnyílt a lehetősége annak, hogy egy olyan történelmi, kulturális és vallási hagyomány jöjjön létre, amely különbözik mind a szomszédos pogány népek, mind pedig a környező keresztény népek történelmi, kulturális és vallási hagyományaitól. Ezek a különbségek könnyen megérthetők és befogadhatók voltak a germán és a balti népek, vagy az eltérő kultúrájú és vallású pomeránok esetében, de a környező keresztény szláv népektől való elkülönülés sem jelentett problémát, bár hosszabb időt vett igénybe.

A nemzeti integráció számos, sokszorosan összefüggő és egymásra épülő folyamat eredménye volt, amelyek közül dolgozatomban csak egyet, mégpedig a lengyel nemzeti mitológia egy részének: az országot alkotó térnek és a rajta élő közösségnek egymáshoz való viszonyát tükröző mítoszoknak a fejlődését vizsgáltam. Mivel a mítoszok az emberi tudattól független, objektív valóságot tükrözik, igen alkalmasak arra, hogy az egész közösség elfogadja valóságtartalmukat, ezért a mítoszok vizsgálata nagymértékben hozzájárul a nemzettudat kialakulásának és fejlődésének megértéséhez. Az egyes országok területének, pontosabban az országnak, mint térnek kialakulásával kapcsolatos mítoszok a nemzettudat fontos részét képezik. Az egyes nemzeti közösségeknek az országukat alkotó térrel való azonosulása minden nemzettel kapcsolatos tudományos definíció egyik sarkalatos feltétele, ebben a nemzetek kialakulásával foglalkozó legtöbb kutató egyetért.

A közös ország mítoszának megteremtése egy egységes, az egész országra kiterjedő tér megalkotásával kezdődik. Olyan általános tér kialakítása a cél, amelynek minden eleme harmóniában áll az összes többi elemmel, valamint a benne lakó közösséggel. Ezt az egységes teret – a XI–XII. század fordulóján élő lengyel intellektuális és politikai elit útmutatásai, valamint saját benyomá-

sai alapján – Gallus Anonymus[779] alkotja meg. Ennek a térnek egységes neve Polonia, amelynek egyes elemei: az egészséges levegő, a gazdag föld (mézzel folyó erdők, termékeny mezők, gazdag arany és ezüstbányák) és a halban gazdag vizek mind harmonikusan illeszkednek egymáshoz, és eredendően telítve vannak pozitív tartalmakkal. Az ország népe is ugyanilyen harmonikusan épül fel: keresztény fejedelem uralkodik az ország felett, amelynek határait kitartó lovaikon harcoló lovagok védik, és amelyet munkabíró ökrökkel szántó dolgos parasztok látnak el élelemmel. Őket „segítik" ebben a méhek, a halak és a jól tejelő tehenek, ruhájukat pedig a gyapjas juhok adják. Számos jó tulajdonsága mellett ez a nép azért is kiemelkedik az összes többi nép közül, mert bár sokszor sokfelől támadják, mégsem győzte le még senki. Ezért is érdemlik meg országukat, amely ugyan távol esik az ismert zarándok- és kereskedelmi utaktól, mégis központi helyet foglal el, mert terjeszti a kereszténységet, és védi is a pogányok meg-megújuló támadásaival szemben. Gallus országképe teljes, egy háromfunkciós népet tár elénk, amely egy számára minden tekintetben megfelelő, ideális országban él, ki nem mondva, de szemléletesen érzékeltetve, Isten akaratából.

Wincenty Kadłubek Lengyelországa első látásra egészen másként tárul elénk.[780] Az országról semmit nem tudunk meg, ami Gallus számára fontos volt, kivéve, hogy ez az ország is teljes harmóniában áll az őt lakó néppel. Az első valóban lengyel krónikás által leírt kezdeti lengyelség egy megszámlálhatatlanul nagy és végtelenül bátor nép, amely egy határtalanul nagy országban lakik. Legyőzik a világhódító Nagy Sándort és véres harcok után alkura kényszerítik a szintén világhódító Julius Caesart is. Országuk határait kedvük szerint tolják egyre távolabb, ahol győzelmük emlékére oszlopokat állítanak. Hatalmuknak még a tengerek sem szabnak gátat. Wincenty mester lengyelei kifejezetten második funkciós közösségként lépnek elénk, akik nem törődnek a földi javakkal, gazdagsággal, és nem korlátozzák őket semmiféle szabályok. A hiányzó funkciókra csak Krak és utódai színrelépése után tesznek szert.

Az ország XIII. századi megosztottságának valósága, és az egységes Lengyelország vágya tükröződik ebben a krónikában, ugyanis Wincenty mesternél sem az országnak, sem pedig a népnek nincs egységes neve. A krónika elején még Poloniaként megnevezett országot a Poloni nevű nép lakja. Vanda királynő idején az ország nevére csak következtethetünk abból, hogy ennek közepén a Vandalus folyó folyik, a népet pedig Vandali-nak nevezik. I. Lestko lengyelei a Lechitae, országuk viszont Polonia. A Piastoktól kezdve újra egységesül az ország és a nép neve: Polonia – Poloni, majd III. Boleszlónál újra fölbukkan a Lechitae név. Wincenty kedvenc uralkodójának, Igazságos Kázmérnak népe a Lechitae és ekkor már az ország neve is Lechia.

779 GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Primo prohemium. 6–9.o.

780 MAGISRTI VINCENTII *Chronica Polonorum.* Liber I. c.2. 7.o.

A Kadłubek által megalkotott „Lechita” elnevezés hátterében valószínűleg a lędzian hagyomány áll, mivel mindig akkor használja a lechitae elnevezést, amikor az ország valamiféle egységesítéséről ír. I. Lestko, miután legyőzi Nagy Sándor seregeit, újra egyesíti a Vanda halála után király nélkül maradt országot. Igazságos Kázmér pedig, miután a fivéreivel folytatott harcok és egyezségek árán elfoglalja az egykori Lengyel Királyság nagy részét, valamint Gnieznót, „a Lechiták anyavárosát”, akkor lesz „egész Lechia egyeduralkodójává”.

Eltekintve attól, hogy mikor milyen elnevezést használ Wincenty mester az ország és a nép megnevezésére, ezek egyikének sincs a központosított állam előtti időkbe visszanyúló csoport, vagy törzsi jellege, minden ország- és népnév a tér és a nép egészére vonatkozik.

A későbbi középkori krónikások Gallus termékeny országát és Kadłubek hatalmas országát ötvözik. A *Nagylengyelországi Krónika* expressis verbiis kimondja, hogy a lengyelek és a többi szláv nép isten akaratából birtokolják országaikat.[781]

Több krónika közös vonása, hogy Lengyelország területét a rajta lévő, vagy azt határoló folyókkal jellemzi. Ezekben az esetekben a szerzők a számmisztikához fordulnak. Az egységes Lengyel Királyságot áhítozó Wincenty mester egy (Vandalus – Visztula), a *Nagylengyelországi Krónika* három (Visztula, Odera, Elba), Długosz pedig hét (Visztula, Odera, Warta, Dnyeszter, Bug, Nyemen, Dnyeper) folyót említ.

Długosz országképe már átmenetet képez a középkor és a koraújkor között.[782] Kiterjed a természeti adottságok, a földrajzi viszonyok, a gazdaság, a társadalom, valamint az anyagi és szellemi kultúra differenciált leírására. E leírásból mégis ugyanaz a kép tárul elénk, mint a korábbi leírásokból: egy hatalmas és gazdag ország, amely egyaránt harmóniában áll a benne lakozó természetfölötti erőkkel és az országot birtokló néppel. Gallus és Długosz országképei között az a különbség, hogy az első krónikás az ország és a nép közötti harmóniát eleve adottnak veszi, a humanista krónikaíró pedig több helyen nyomatékossá teszi az embereknek a természetre gyakorolt hatását, illetve azt a folyamatot, amelyben a különböző adottságú területeken a lengyelek mindig a megfelelő módon választanak a természeti és természetfölötti erők által kínálkozó lehetőségek közül.

Długosz a koraújkori országleírások előfutára atekintetben is, hogy ő használja először a szarmata népnevet, amely a koraújkori Lengyelországban általánossá válik.

Az általam idézett három koraújkori mű egyike sem történeti jellegű munka. Ezzel azt kívántam bemutatni, hogy a korábbi történetírói hagyomány a kultúra

781 *Chronica Poloniae Maioris.* (Prologus) MPH NS t. VIII. 6.o.

782 DŁUGOSSIUS: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* Lib. I. 72–73.o.

és a mindennapi élet számos területére hatással volt. Az első idézett mű a XVI. század végén keletkezett gazdasági jellegű esszé,[783] a második egy ideológiai indíttatással írott országleírás,[784] a harmadik pedig a XVII. század legkiemelkedőbb epikus műve.[785] Az első munka a nemesi köztársaság aranykorából való. Az országot egy ideális falu képébe tömörítve mutatja be, amelynek középpontjában a falu birtokosa, a nemes, valamint a kőtemplom áll. A faluban minden megvan, ami Gallus és Długosz differenciált országleírásában megtalálható, kivéve a második funkciót képviselő harcosokat. Ebben a faluban ugyanis az örökös béke honol, amelyet semmilyen külső, ártó szándékú erő nem fenyeget. E képben nincs semmi különös, mivel Ponętowski műve egy olyan országban készült, amelynek területén emberöltők óta nem zajlott háború, és minden nemesi birtok a világ közepét jelentette örökös ura számára. Hozzá kell tennünk, hogy ebben a korban ért csúcsára az a hosszú folyamat, amelynek következtében a harcoló lovagság átváltozott birtokos nemességgé, vagyis a nemes, aki ugyan névleg még mindig lovag (kawaler, rycerz) volt, egyre inkább saját gazdaságával törődő földbirtokos (ziemianin) lett, legelső kötelességének immár nem a tág értelemben vett haza védelmét, hanem saját birtokának felvirágoztatását és gyarapítását tartva. Nagyrészt ennek a társadalmi folyamatnak köszönhető, hogy a XVII. századra Lengyelország védelmi képessége veszélyesen lecsökkent, megteremtve ezzel egyre erősödő szomszédai számára a XVIII. század folyamán végig húzódó folyamatos külső beavatkozásnak, majd az ország teljes felosztásátnak lehetőségét.

Ebben a folyamatban ismét csak az örök mítoszok megnyilvánulásának igazolását fedezhetjük fel, ugyanis ha egy közösség megfeledkezik a második funkciós erőkkel szembeni kötelességeiről, és mindenek fölé helyezi a harmadik funkciós erőknek járó hódolatot, a végeredmény előbb-utóbb az ország pusztulása lesz.

Łukasz Opaliński országleírása egy igen terjedelmes ideológiai mű. Megírása idején még nem tudta a szerző, hogy egy-két éven belül szinte minden szép és jó, amit leírt, semmivé válik. Ezért az egész mű – amelynek lényege, hogy egy ideális országban egy ideális nemzet minden társadalmi berendezkedések legjobbikát működteti – folyamatos, mondhatni örök jelenidőben íródott. Ebben a műben azonban, az előzővel ellentétben, már megjelenik az esetleges külső fenyegetés, amelynek elhárítására e hősies és szabad nemzet fiai bármikor készek életüket és vagyonukat feláldozni.

Az utolsó idézett mű, a Chocimi háború, akkor íródott, amikor huszonöt évig tartó háborúskodás után a nemesi köztársaságra néhány évig tartó békes-

783 Ponętowski: *Ziemianin.* in: Gostomski, Anzelm: *Gospodarstwo.* Wrocław, Ossolineum, Biblioteka Narodowa S. I. nr. 139. 1951. 124.o.

784 Opaliński, Łukasz: *Obrona Polski.* in: *Wybór pism.* 146–197.o.

785 Potocki: *Transakcya wojny chocimskiej.*

ség köszöntött. Nem véletlen tehát, hogy országleírásában Potocki visszatér az aranykorba, vagyis a kezdetekhez, Vitéz Boleszló Lengyelországához, amely fehér sasként száll, szárnyait tengertől tengerig kiterjesztve. Potocki kezdeti Lengyelországa tehát úgy tárul elénk, mint a káoszból az egekig kiemelkedő termékeny ország, ahol az emberek Istennel és egymással békességben élnek, és vágtató paripáikon száguldó páncélos lovagjaik (Potockinál antagonisztikusan huszárszázadok) bárkit képesek legyőzni, aki erre az országra rátámad.

Mindezen művekben megjelenik néhány alapvető fontosságú tétel, amely egy viszonylag korán kialakult, folyamatosan fejlődő nemzettudat meglétét jelzi. Az első ilyen tétel, hogy az ország természeti adottságai, természetfölötti erői, valamint az ország népe tökéletes harmóniában állnak egymással. A második az, hogy Gallustól kezdve minden idézett szerző egységes országban gondolkodik, amelyet Lengyel Királyságnak hívnak, függetlenül attól, hogy ez a királyság az egyes művek keletkezésekor éppen létezik-e, vagy sem. Ehhez a tételhez társul a törzsi múlt, vagyis a kialakult Lengyelország területén élő különálló szláv törzsek említésének teljes hiánya. Azért is érdekes ez, mert a *Nesztor-krónikában* egészen sokáig nyomon követhető a keleti szláv törzsek és népek hagyománya, az Anonymus által később írt *Gesta Hungarorumban* pedig végig megmarad a törzsi hagyomány (amilyennek azt Anonymus gondolta).

A megvizsgált forrásokból egybehangzóan kiderül, hogy a lengyelek, de már korábban a térségben lakó nyugati szlávok is, országukat női alakban személyesítették meg, aki a különböző korszakoknak megfelelően más és más alakokat öltött.

Alapvető fontosságú a harmadik tétel, amely szerint a lengyelek mindenkor szabadságban éltek, amelyet senki sem tudott tőlük elvenni. Közös eleme e műveknek a küldetéstudat, amely ugyan koronként más és más, de mégis folyamatosan jelen van. A kezdeti időszakban ez a küldetés a kereszténység terjesztése és megszilárdítása. A részfejedelemségek korában a fő feladat a nagy királyok és fejedelmek, elsősorban a Boleszlók művének helyreállítása és megvédése. A későbbiek folyamán, a XV. századtól kezdődően a kereszténység terjesztése átalakul a kereszténység, majd a XVII. században a katolikus hit védelmezésévé. A koraújkori művekben ehhez társul Európa élelemmel való ellátásának küldetése, valamint a példamutatás az egész emberiség számára: ilyen egy ideális ország, ahol igazán szabadon élnek az emberek.

A nemzettudat fejlődésének eredményeképp az ország néhány vonása jelentős fejlődésen ment keresztül. Gallusnál Lengyelország a szlávok földjének északi része, vagyis nem különül el a többi szláv országtól. Egyetlen vonása, amely mégis ezek fölé emeli, hogy a lengyeleket soha senki sem tudta teljesen legyőzni. A szláv közösség, valamint a szlávságon belüli kiemelt szerep kettős gondolata általános marad a középkor végéig, végsősoron

azonban a koraújkorra a szlávságtól való teljes elkülönülés (szarmatizmus) lesz az eredmény.

Mind Gallusnál, mind pedig Wincenty mesternél nagy hangsúlyt kapnak a Boleszlók hódító hadjáratai, melyek során elfoglalják Kijevet, Prágát és Pomeránia központjait. Mierzwa (Dzierzwa) szerint Lengyelország az összes szláv nép anyja, egyben a legnagyobb szláv ország.[786] A *Nagylengyelországi Krónika* szerint Lengyelország a legnagyobb és legerősebb szláv királyság, amelynek a többi szláv ország egészen Megújító Kázmér uralkodásáig adót fizetett.[787] Lengyelország elsőségét a *Nagylengyelországi Krónika* és Długosz egyaránt megerősíti azzal, hogy a szláv népek ősei (Lech, Cseh és Rusz) közül Lech volt az elsőszülött, így az ő utódainak tekintélye a legnagyobb a szlávok között. Długosz azzal is megerősíti a lengyelek elsőségét, hogy szerinte az oroszok ősapja, Rusz, nem a három szláv testvér egyike, hanem Lech fejedelem fia,[788] és elsőként említi, hogy a lengyelek az egyenlőségben élő, harcias szarmatáktól származnak.

A későbbi krónikákban már a lechita elnevezés mellett a szarmata származás dominál, ami a lengyeleket kiemeli a szláv közösségből. Ez a kiemelés azután megmarad a koraújkor végéig, hangsúlyozva, hogy a lengyelek egyedi és kiválasztott nemzet, amelynek küldetése a kereszténység, majd a katolicizmus védelme, valamint a nyugati és a keleti „despotikus" rendszerek elleni harc az ősi szabadság védelmében.

Az országon, mint a közösséget körülölelő téren belül kiemelt szerep jut az ország közepének. Lengyelország történeti fejlődésének következtében eredendően két ilyen tartós „közép" alakul ki: Gniezno és Krakkó, amelyekhez a középkor végétől kezdődően még néhány újabb „középpont" társul.

Gallus szerint Gnieznóhoz kötődnek az ország pogány és keresztény kezdetei egyaránt. Az egész lengyel történelem Gnieznóban kezdődik. Itt uralkodik Popiel fejedelem, itt születik meg az első lengyel uralkodóház, a Piast dinasztia, itt temetik el Szent Adalbertet, itt jön létre III. Ottó és Vitéz Boleszló találkozója az 1000. évben, egyben Gnieznóhoz kapcsolódik Lengyelország „aranykora". Az 1038. évi cseh támadás eredményeképpen a város elnéptelenedik, benne „vadállatok vernek tanyát"[789], a csehek elrabolják Szent Adalbert ereklyéit, mégis mind a mai napig Gniezno a lengyel katolikus egyház központja.

Bár Kadłubeknél a mindenkori Lengyel Királyság központja Krakkó, ezért Gniezno nem játszik fontos szerepet, mégis egy alkalommal elárulja, hogy Gniezno a lechiták anyavárosa, és Igazságos Kázmér csak azután válhatott Lechia egyeduralkodójává, miután azt megszerezte.[790]

786 Miersuae *Chronicon.* c.2. 164.o.
787 *Chronica Poloniae Maioris.* (Prologus) 6.o.
788 Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.I. 87.o.
789 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.19. 43.o..
790 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.IV. c.8. 147–148.o.

Kadłubek ugyan az egész középkorban és a koraújkorban is nagy tekintélynek számított, Gnieznóval kapcsolatos feledékenységét a további krónikák és történeti munkák nem vették komolyan. A *Nagylengyelországi Krónika* egy egész mitikus ciklust toldott be Wincenty mester krónikájának elejére, megteremtve ezzel a három szláv testvér, Lech, Cseh és Rusz mítoszát. Közülük a legidősebb, Lech, éppen Gnieznóban hagy fel a vándorlással, miután sokáig bolyongott a sötét erdőségekben, majd váratlanul egy termékeny, világos, tágas tisztásra ért, és itt kezdett bele első állandó lakhelyének felépítésébe.[791] E krónika abban is túlszárnyalja a korábbiakat, hogy a város nevének etimológiáját nem a kész fészekből – gniazdo (nidus) –, hanem a fészek építéséből – Zbudujmy gniazdo (Nidificemus!) – vezeti le. A város mitikus szerepét azzal tetézi a krónika, hogy Lech, az ősatya első székhelye után Gnieznót az első lengyel király, Vitéz Boleszló fővárosává teszi.[792]

Długosz a szláv testvérek történetét kiszínezve úgy hagyta az utókorra, mintha abban az ősi pogány szláv teremtésmítosz elevenedne meg. A szűz, érintetlen földet – melynek legkorábbi neve Lechia[793] – elsőként Lech ekevasa „erőszakolja meg",[794] méghozzá éppen Gnieznóban, ahonnan a lechiták hatalmukat minden irányban kiterjesztették. A krónikás szerint Gniezno második korszaka a fejedelemmé választott Piasttal veszi kezdetét, így azt összeköti az első történelmi lengyel dinasztia kezdeteivel.[795] Długosz idején Gniezno már nagyrészt elveszítette korábbi fényét, a lengyel állam központja már Krakkóban volt, a krónikás meg is jegyzi, hogy a város fénykora akkor volt, amikor Szent Adalbert holttestét a város legnagyobb templomában helyezték el, vagyis a későbbi első lengyel király, Vitéz Boleszló uralkodása idején.[796]

A XVI. században a reformáció előretörésével Gniezno szerepe a lengyelség egésze számára tovább csökkent, jelentősége mégis megmaradt, mint az első lengyel főváros, ahol Szent Adalbert sírja található, azé a férfiúé, aki a katolikusok szerint a Bogurodzica szerzője volt. A nemesi demokrácia kiszélesedésével egyidőben megnőtt annak az igénye, hogy a demokratikus intézmények eredetét a minél korábbi időbe vetítsék vissza, így alakult ki az a képzet, hogy Lech nemzetsége kihalásakor a lengyelek szejmet hívtak össze Gnieznóban, hasonlóképpen Popiel halála után, és hogy maga Vitéz Boleszló is tartott szejmet a városban.[797]

A Lublini Únió idején, 1572 után, a város tovább őrizte kulcsszerepét az állami és egyházi életben, mivel az interregnumok idején a mindenkori gnieznói

791 *Chronica Poloniae Maioris* (Prologus). 4–7.o.

792 uo. c.11. 17.o.

793 Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.I. 71.o.

794 Dlugossius: i.m. Lib.I. 106.o.

795 uo. 163.o.

796 uo. 110.o.

797 Bielski: *Kronika polska.* 76, 108–110, 147.o.

érsek az ország első méltósága, az interrex, ő hívja össze a konvokációs és az elekciós szejmeket, azonban az ország legfontosabb központja eddigre már Krakkó lett.

Krakkó valószínűleg már Megújító Kázmér uralkodása későbbi szakaszától kezdődően a Piastok legfontosabb hatalmi centruma, Gallus azonban először II. Boleszló kapcsán említi.[798] II. Boleszló és Szaniszló püspök konfliktusát a krónikás ugyan túlságosan is röviden ismerteti, a Szaniszló meggyilkolásával végződő ellentét a későbbiek során alapvetően meghatározza Krakkó sorsát, amiről a későbbi forrásokból értesülünk.

Egészen más szerep jut Krakkónak Wincenty mester krónikájában. Ebben a műben az ország közepe a hősi, de felettébb homályos kezdetektől fogva Krakkó, minden, a nemzetté válás szempontjából fontos dolog itt történik. Ugyan még név nélküli központjában, de már itt (hic) él ősi egyenlőségében a kezdeti lengyelség, itt választják fejedelemmé, majd királlyá Krakot, aki itt hozza meg a lengyelség első törvényeit, segítségével fiai itt ölik meg a közösséget létében fenyegető szörnyeteget. Itt vívja a lengyelek első háborúját Vanda a német tirannosz ellen, a Krakkó környéki hegyeken harcol Nagy Sándor seregeivel a furfangos mesterember, I. Lestko, Krakkóban választják királlyá a nem kevésbé furfangos II. Lestkót, valamint itt uralkodik a Julius Caesarral hadakozó III. Lestko, és az összes szláv ország felett uralkodó fia, I. Popiel is.[799] Kadłubek alaposan kiszínezve Gallusnak a Piastok kezdeteire vonatkozó leírását úgy adja elő, hogy elfelejti megemlíteni Gnieznót, mintha mindaz, ami a szántóvető Piast és II. Boleszló között történt, valójában Krakkóban történt volna. Wincenty mesternek az egységes Lengyel Királysággal kapcsolatos koncepciója ugyanis nem tűrte el egy esetleges rivális hatalmi központ meglétét. Itt fogadja a missziós útjára készülő Szent Adalbertet I. Boleszló,[800] és a Krakkó melletti Skalkán álló templomban darabolja fel Szaniszló püspököt az örjöngő II. Boleszló.[801]

A *Nagylengyelországi Krónika*, keletkezésének helyénél és idejénél fogva kevesebbet foglalkozik Krakkóval, mint a korábbiak, mégis néhány mitikus elemmel gazdagítja Krakkó központi státusát. Az első, hogy Vitéz Boleszló égi eredetű kardját, a Szczerbiecet, a krakkói kincstárban őrzik.[802] A második, hogy a vértanú Szaniszló krakkói újratemetésén, a gnieznói érsek és a püspökök mellett, számos lengyel fejedelem is részt vett, majdnem az egész egykori Lengyel Királyság területét képviselve.[803] Szimbolikus jelentősége van ennek

798 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.26. 51.o.

799 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. 6–29.o.

800 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.II. c.10. 39.o.

801 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.II. c.20. 57.o.

802 *Chronica Poloniae Maioris* c.11. 18.o.

803 *Chronica Poloniae Maioris* c.105. 101.o.

a részletnek, mivel hosszú idő után először van jelen egy időben, egy helyen (ráadásul szent helyen) a lengyel egyházi és világi hierarchia nagy része, ami kétség kívül Szent Szaniszlónak, mint az első valóban lengyel vértanúnak az egész lengyelségre kiterjedő tekintélyét mutatja. Szaniszló mitikus szerepe, a feldarabolt Lengyel Királyság újra-egyesülésének előrevetítése, nagyban hozzájárult Krakkó központi szerepének erősödéséhez.[804]

Długosz Krakkója sok tekintetben hasonlít Wincenty mester Krakkójához, nála a város ugyanúgy az állam folytonosságának jelképe, mint Kadłubeknél. A városalapító Kraktól kezdve felsorolja az összes csodás eseményt, ami a várost Lengyelország középpontjává tette, amit megerősít azzal, hogy Krakkó a szomszédos országoktól egyenlő távolságra van, ide áramlanak mindezen országok javai, és innen mennek tovább az egész Lengyel Királyságba. Ez az a város, ahol a mindenkori lengyel királyok születnek, élnek és holtukban nyugszanak. Felsorolja azokat a szenteket, akiknek ereklyéit a város templomaiban őrzik, és nem feledkezik meg a Krakkói Egyetemről sem. A Wawelt úgy jellemzi, mint a Visztula fölött magasodó sziklás hegyen álló koronát.

A Lublini Úniót követően Krakkó már nemcsak a Lengyel Királyság, hanem a közös lengyel–litván állam fővárosa lesz. Reneszánsz egyeteme, palotái és házai a korabeli Európa egyik legszebb, leggazdagabb városává avatják, jól tükrözve a kontinens legnagyobb kiterjedésű országának nagyságát. Ide áramlanak a külföldön és belföldön megtermelt javak, nagy számban érkeznek ide más országokból elűzött európai értelmiségiek, jól megférnek egymással a katolikusok, protestánsok és zsidók. Az elmondottakról számos egyéb korabeli beszámoló mellett híven beszámol a fiatal magyar utazó, Szepsi Csombor Márton, aki jól érzékeli Krakkó szerepét, leírva mindent, amit a helybéliektől hallott, vagy saját maga tapasztalt. Leírásából egy olyan „világváros" képe tárul elénk, amely a mitikus értelemben vett világtengely megtestesülése. Egyszerre van itt jelen a világ égi, földi és földalatti dimenziója.[805]

Krakkó szerepe a lengyelek tudatában a középkor és a koraújkor évszázadaiban nem sokat változott. A XVI–XVII. század fordulójára azonban megváltozott a városalapító Krak mitikus szerepe. Krak a továbbiakban már nem a gonosz erők fölött győzedelmeskedő, közösségalapító, törvényalkotó király, hanem egy nemes, aki egyetlen falujának jobbágyait védelmezi a hegy gyomrában lakozó sárkánytól. Ebben az aspektusban Krakkó, mindamellett, hogy az egész lengyelségre kiterjedő legfontosabb, legnagyobb kisugárzású központ, egyben az ideálisnak mondott egyfalvas nemesi közösség központjának archetípusává is vált.

804 Vincentius: *Vita Sancti Stanislai Cracoviensis Episcopi. (Vita Maior)* Lib.II. c.26. 391–392.

805 Szepsi Csombor Márton: *Europica varietas.* 267–270.o. Krakkónak a magyar művelődés történetben betöltött szerepéről lásd: Kovács István – Petneki Áron (szerk.): *Bámulám a Visztulát.* Budapest, Balassi, 2003.

Krakkó maga volt a lengyel történelem folytonosságának és a lengyel nemzet nagyságának szimbóluma. Évszázadok óta itt követték egymást az elhunyt király temetési és az újonnan választott király koronázási szertartásai, amelyeken az egész lengyel társadalom képviseltette magát. Szemléletes képet fest erről Jan Chryzostom Pasek, amikor János Kázmér krakkói temetése kapcsán a halott királynak címezve azt mondja: „csontjaid visszavágytak, s itt óhajtanak elporladni."[806] Krakkóból indult Bécs alá a korszak utolsó jelentős katonai vállalkozására III. János, és ide tért vissza győztesen, hatalmas hadizsákmányának legdíszesebb darabjait a krakkói kincstárra hagyományozva, amelyben már évszázadok óta őrizték Vitéz Boleszló mitikus kardját, a Szczerbiecet, valamint a Grünwaldi csatában zsákmányolt német zászlókat és fegyvereket.

Krakkó és Gnieznó mellett a XIII. századtól Kruszwica is bekerül a kezdetek központjainak sorába. A *Nagylengyelországi Krónika* szerint I. Popiel fejedelem idején a lengyelek fővárosa Kruszwica volt, itt mérgezte meg rokonait, itt falták föl az egerek. Ugyanitt választották a földműves Piastot királlyá, és itt volt a főváros egészen Vitéz Boleszló uralkodásáig.[807]

Długosz szerint I. Popiel azért választotta a várost székhelyéül, mert nem tetszett neki sem Krakkó, semmpedig Gnieznó. Fia, II. Popiel volt a gonosz uralkodó, akit fölfaltak az egerek, és itt választották uralkodójukká a lengyelek Piastot, aki visszaköltöztette fővárosát Gnieznóba.[808]

Jól látható, hogy Kruszwica csak átmenetileg vált a lengyelség központjává. Mind Gnieznó, mind pedig Krakkó többször, mégpedig a legfontosabb korszakokban volt a lengyelek központja, Kruszwica viszont csak egyszer. Szerepe mégis fontos, mert a középkor utolsó évszázadaitól kezdve ez a város vált a Piastok szülőhelyévé a nemzeti emlékezetben. A XVI. században Kruszwica már úgy szerepel a köztudatban, mint az a város, ahol a lengyelek királyválasztó szejmet tartottak, és ahol királyukká választották Piastot, aki eddigre már nem földműves (értsd: jobbágy), hanem szabad polgár!

A lengyel államiság központjai mellett a középkor évszázadaiban kialakultak a lengyel kereszténység központjai is. Természetesen ilyen volt a két főváros: Gnieznó, Szent Adalbert városa, érseki székhely, valamint Krakkó, Szent Szaniszló, Szent Flórián és Boldog Hedvig városa, püspöki székhely is. E központok mellett azonban hatalmas vallási-kultikus jelentőségre tett szert a Szent Kereszt hegye, a Kalwaria, valamint Mária székhelye, Częstochowa is.

A Kalwaria-hegy, amely már a pogányság idején is szent hegy volt, neve onnan származik, hogy Szent Imre herceg angyali sugallatra az ottani Benedek-rendi szerzeteseknek ajándékozta Krisztus keresztjének egy darabját, amit a mai napig ott őriznek. Mitikus jellegét a hegy – sajátos klímáján

806 Pasek, Jan Chryzostom: *Emlékiratok.* 153.o.
807 *Chronica Poloniae Maioris* cc.5, 7, 11. 12,13, 17.o.
808 Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae* Lib.I. 145, 163.o.

kívül – annak köszönhette, hogy a Szent Kereszt és a Kálvária név összekapcsolódása révén azt a képzetet keltette, mintha Krisztus megfeszítésének helyszíne Lengyelországba „költözött" volna, ezáltal az egész országra kisugározva a Megváltó kegyelmét. Nemzeti központtá azáltal vált, hogy a hegyet Vitéz Boleszló, a lengyelek első keresztény királya hódította meg, és emelt rajta kőtemplomot.[809]

Częstochowa jelentősége a XIV. század végétől növekszik meg, azt követően, hogy a pálos-rendi szerzetesek a hegyen monostort alapítanak, és Opolei Ulászló e monostornak adományozza a Fekete Madonnát, egy a Kisdedet karján tartó Máriát ábrázoló régi ikont, amelyet a hagyomány szerint maga Szent Lukács evangélista festett, vagy legalább is az általa festett eredeti képről másoltak.[810] E képnél számtalan csoda történt és történik mind a mai napig. Közülük kiemelkedett, és az egész lengyel nemzetre kiterjedő hatással volt az a csoda, vagy inkább csodák sorozata, melyek következtében az 1655. évben a nagyszámú svéd ostromló sereg nem tudta bevenni a monostort, amelyet csak a szerzetesek és néhány menekült helybéli nemes és paraszt védett, az őket oltalmazó Mária segítségével.[811]

A központok mitikus szerepével kapcsolatos eddigi vizsgálataink eredményeképp több általános érvényű következtetést vonhatunk le. Az első és legkézenfekvőbb következtetés a központok térbeli elhelyezkedésére vonatkozik: minden egyes központ a sík környezetből kiemelkedő helyen, leginkább valamilyen természetes víz által határolt dombon, vagy hegyen alakult ki. Ez nem lengyel specifikum, jól látható, hogy a szlávság egészére, sőt általánosan az egész emberiségre kiterjedő, a legősibb kultúrák kialakulásának idejéből származó mitikus jelenségről van szó, amelyet a nagyrészt síkságon élő lengyelek saját közösségi, társadalmi, vallási, végsősoron nemzeti szükségleteikre alkalmaztak. Fontos, és szintén egyetemes jelenség, hogy az összes megvizsgált központ egyben a világ közepének jelképe, ahol a különböző világok közötti átjárás huzamosabb ideig, vagy állandóan biztosított.

A második általános jellemző az, hogy minden egyes központ valamilyen módon a „kezdeteket", vagyis az időbeli eredetet hagyományozza az utókorra. Többféle kezdet van, így szükségszerűen többféle központ is keletkezik. Az államiság legfőbb központja először Gniezno, majd Krakkó, a kereszténység kezdetének, Krisztus kereszthalálának központja a Kalwaria-hegy, Mária központja Jasna Góra, stb. Több központ esetében a kezdetekhez való kapcsolódás megtöbbszöröződik, egy helyhez rendelve a pogányság, kereszténység, államiság különböző kollektív és dinasztikus kezdeteit. Gnieznóhoz kapcsolódik Lech letelepedése, a Piastok eredete, Szent Adalbert tevékenysége, az első ér-

809 uo. 101.o.
810 uo. 102.o.
811 o. Kordecki, Augustyn: *Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r.*

sekség megalakulása, az első királykoronázás, az ország újraalapítása; Krakkóhoz kapcsolódik a mitikus lengyel királyság, valamint az ország törvényeinek születése, a gonosz szörny, a német tirannosz, Nagy Sándor legyőzése, Szent Szaniszló vértanusága, stb. Ezek az ismétlődések a központ, valamint az egész közösség, majd a kialakuló nemzet erejét, állandó megújulási képességét, és az égi erőkkel fenntartott folyamatos, intenzív, vallási és világi törvények által szabályozott sokszoros kapcsolatát jelenítik meg.

A központok harmadik közös jellemzője, hogy a mitikus időben mindig csak egy központ van. E központ kialakulása, fénykora és hanyatlása egyben egy mitikus ciklust jelöl. Lech és nemzetsége Gnieznóban él. Kihalásuk után az új ciklus azzal kezdődik, hogy Krak egyesíti a lengyelséget Krakkóban. Ez a város lesz az ország közepe I. Popiel fejedelemig, aki átteszi székhelyét Kruszwicába. A Kruszwica nevével jelzett ciklus ugyan rövid, jelentősége a késői középkorban mégis kiemelkedő, mivel fiát, II. Popielt itt falják fel az egerek, itt választják fejedelemmé Piastot. A Piastok központja ismét Gniezno lesz, és innen kezdődik a források által is dokumentált „történelmi idő".

Ez azt is jelenti, hogy minden, ami a Piastok előtt történt, felfogható egy nagy ciklusnak, ami Gnieznóban kezdődik és ott is ér véget. A történelmi időben ez a helyzet részben megváltozik, hiszen egyidejűleg több központ is létezik, ugyanakkor látni kell, hogy mindig van egy olyan központ, amelyik jelentőségében, kisugárzásában a többi fölött áll. Az első központ Gniezno, majd ennek hanyatlása után a vizsgált korszak végéig az ország központja Krakkó. A svéd háborúk idején, az akkori főváros és a királyi székhely, vagyis Krakkó és Varsó együttes eleste után, a svédek elleni küzdelem és a Lengyel Királyság központja Częstochowa lesz.

A következő, negyedik általános jellemző, hogy majdnem az összes központ eredete a központosított állam előtti társadalom idejbe nyúlik vissza. Gnieznót a lengyel történészek többsége a polán törzzsel köti össze, én Tymienieckivel egyetértve inkább a lędzianok későbbi központjának tartom. Krakkó a visztulamenti törzsek, esetleg a feltételezett viszlánok kultikus központja lehetett. Kruszwicát néhányan az egykori goplánok központának tartják. A Kalwaria-hegy a környékén lakó pogány szlávok számára sérthetetlen szent hely lehetett, amely kizárólagosan a földöntúli erők és az őket megtestesítő lények lakhelye volt. Egy kivétel mutatkozik, Częstochowa, amely csak a XIV. század végétől, a pálosok, és a Mária kép megérkezése után válik fontos központtá. A törzsi társadalomba nyúló eredetük mellett e regionális központok mindegyike a középkor folyamán valamiféle nemzeti központtá válik. Azért érdekes e jelenség, mert több olyan központi jelentőségű hely, mint például Lublin, Wrocław, sőt akár Varsó, az általunk vizsgált korszakban nem tesz szert mitikus jelentőségre.

Még Poznań is csak másodlagos jelentőségű központ lesz, pedig itt alakult meg az első missziós püspökség a X. században, a *Nagylengyelországi Krónika* szerint itt nyugodott I. Mieszko és Vitéz Boleszló, a Lechről és fivéreiről szóló legenda későbbi változataiban pedig a különvált szláv testvérek hosszú évek múlva Poznańban találkoznak össze. Mégis összességében elmondható, hogy sem Poznań, sem a többi említett jelentős város nem vált a lengyel mitológiában az egész nemzetre kiterjedő jelentőségű központtá.

Fontos közös vonása mindegyik nemzeti központnak, hogy függetlenül attól, hogy elsősorban állami-politikai, vagy inkább kultikus jellegű központ, minden esetben mindkettő jellegzetességet egyesítik magukban. Gniezno és Krakkó esetében az összefüggés egyértelmű. Mindkettő állami és egyházi központ. Kissé nehezebb az összefüggést megtalálni a Kalwaria-hegy és Jasna Góra esetében.

A Kalwaria-hegy, ahogyan már korábban elmondtuk, a pogány időktől sérthetetlen szent hely lehetett, amelynek szent mivoltát a kereszténység új formába öltöztetve megőrizte és továbbvitte, összekötve a helyet Krisztus kereszthalálával. Az állami hagyomány e helyen a Piast-dinasztia hagyományát jelenti, amelyet többszörösen beleszőttek a hely mítoszába.

Az első személy, aki e hegyre felment, maga Vitéz Boleszló, az első keresztény király volt. Ő teremtette újra, és tette az ember számára lakhatóvá a hegyet azáltal, hogy rajta kőtemplomot épített.

A Kalwaria-hegyhez fűződő másik dinasztikus-állami hagyomány a Piastok és az Árpád-ház közötti kapcsolatok hagyománya, amely szintén az államiság kezdete óta nyomon követhető, egyben arról tanuskodik, hogy a Piastokat a külvilág is legális uralkodóknak ismerte el. Különösen akkor fontos ez, ha olyan uralkodókról van szó, mint Szent István és lehetséges utóda, Szent Imre herceg. Azon túl, hogy mindketten a katolikus egyház szentjei, különböző uralkodói archetípusokat testesítenek meg, és ami ezekkel egyenrangú, sőt a lengyelek számára talán még fontosabb, hogy az első lengyel király kortársai.

Szent Imre Krisztus keresztjének egy „jelentős darabját" a Kalwaria-hegyi szerzeteseknek, nem pedig a pannonhalmi szerzeteseknek, vagy az Esztergomi Érsekségnek adta. Ez a cselekedete egy ilyen jelentős ereklyével összefüggésben a lengyelek számára azt mutatta, hogy még egy külső személy számára is Vitéz Boleszló Lengyelországa, általánosabban pedig maga a mindenkori keresztény lengyel állam volt a legmegfelelőbb hely, ahol a Szent Keresztet el lehetett helyezni. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a Kalwaria-hegy egyben állami jelleggel is bíró központ volt.

Częstochowa esetében talán még közvetettebb az állami jelenlét. A szent helyet olyan időben kellett megvédeni 1655-ben, amikor idegen uralkodó kényszerű protektorátusát nyögte az ország, saját királya pedig külföldre menekült.

Első ránézésre ez azt jelentené, hogy itt az állami hagyomány egyáltalán nem játszik szerepet. Tény, hogy a jasna górai kegyhely mindig is elsősorban vallási-kultikus központ volt, és inkább az égi, mintsem a földi királyság állandóságát jelképezte, bár Jagelló Ulászlótól kezdve szinte minden lengyel uralkodó kötelességének tartotta, hogy Częstochowába elzarándokoljon. A korábban idézett legautentikusabb korabeli beszámoló alapján azonban kétségtelennek tűnik, hogy az adott helyzetben, amikor mind Krakkó, mind pedig Varsó idegen kézen volt, Jasna Góra a Lengyel Királyság központja, maga Mária pedig „a Lengyel Királyság pajzsa" volt, ennek a királyságnak javait, törvényeit és szabadságát védte. Ezért is csak ezután, és nem korábban lett Mária *de iure* Lengyelország királynője, holott *de facto* már évszázadok óta az volt.

A központok további közös jellemzője, hogy az állami és vallási hagyomány mellett egyesítik a nemzet dinasztikus és kollektív hagyományait is. Gniezno és Kruszwica az a két hely, amelyhez a Piast-dinasztia kezdetét kötik. Gallus Anonymus megemlíti, hogy Isten Gnieznóban „mindenki egyetértésével" választotta fejedelemmé Siemowitot,[812] Marcin Bielski pedig leírja, hogy Piastot a Kruszwicában tartott királyválasztó országgyűlésen választották királlyá.[813] Krakkóban az egybegyűlt közösség választja Krakot királlyá, ugyanígy a ravasz Lestkókat is.[814] Szent Szaniszló a közösség védelmében lép fel II. Boleszlóval szemben. A Kalwaria-hegy ugyan az első keresztény király működése nyomán válik „lakhatóvá", miután azonban idekerül a Szent Kereszt, a hely az egész országra és minden lengyelre sugározza jótéteményeit. Częstochowában a Lengyel Királyságot a három nagy dumézil-i funkció képviselői, a szerzetesek, a kis létszámú katonaság, valamint a helyi nemesek és parasztok, vagyis az egész társadalmat reprezentáló erők védték.

Végül, de nem utolsó sorban, a központok általános jellemzője, hogy a térben elfoglalt első funkciós helyzetükből fakadóan mindenkiből „kikényszerítik" az isteni és emberi törvények, valamint a rend betartását, a másképpen viselkedőket pedig kilökik magukból. Így történik a vendégjogot megsértő Popiellel Gnieznóban,[815] vagy Kruszwicában, ahol a gonosz fejedelem megmérgezi gyámjait.[816] Ez történik a testvérgyilkos ifjabbik Krakkal,[817] a közösség ellen erőszakkal fellépő, Szent Szaniszlót feldaraboló II. Boleszlóval Krakkóban,[818] vagy a svédekkel Jasna Góránál.[819]

812 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.3. 12.o.
813 Bielski: *Kronika polska.* 76. 107–108.o.
814 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. 6–29.o.
815 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.3. 12.o.
816 *Chronica Poloniae Maioris* c.6. 12.o.
817 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.5. 11.o.
818 ua. Lib.II. c.20. 58.o.
819 O. Kordecki, Augustyn: *Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r.*

A határ, a központokkal ellentétben, a rendezettség helyett a káosz, a türelem helyett az erőszak, az állandóság helyett az örök változás színtere. Ezért fontos, hogy legyen egy olyan viszonyítási alap, amelyhez képest a határok változása érzékelhetővé, értelmezhetővé válik. Ezt a viszonyítási alapot a kezdet történései, az egykori, viszonylag egységes nyugati szlávság által lakott térség határai, valamint a mitikus uralkodók határkijelölő tevékenysége teremti meg.

Gallus Anonymusnál a határok kijelölésének feladata a Boleszlókra, különösen I. és III. Boleszlóra hárult. I. Boleszló, aki Gallus felfogásában a keresztény királyság kezdetének, egyszersmind az ország aranykorának jelképe, elfoglalta Cseh- és Morvaországot, Magyarország Dunáig terjedő részét, a kijevi Aranykapura mitikus csapást mért, a szászokat legyőzve, az országuk közepén lévő Saale folyóba vasoszlopot állított,[820] kijelölve saját országa határát, harcolt a pogányokkal, és igaz keresztény hitre térítette őket. E tevékenységét az ország megújítása után II. Boleszló folytatta, megismételve a mitikus kijevi kardcsapást,[821] majd művét III. Boleszló teljesítette be, aki már nemcsak a szárazföld feletti uralmat szerezte meg országa számára, hanem győzedelmeskedett a tenger felett, sőt sikeresen teljesítette az égbe jutás beavatási próbáját is.[822]

Wincenty mester felfogásában a kezdet lengyelei egy mérhetetlenül nagy országban éltek. Mivel nem akartak bátorságuk növekedésének (s így országuknak sem) határt szabni, így puszta bátorságból, határtalan erejüktől hajtva, elfoglalták a szomszédos országokat, majd azok túlsó határán kőbe vésték győzelmük emlékét. Ezek az egykori lengyelek még a tengeren is áthatoltak, eljutva a dán szigetek közepére, s ott legyőzték, majd fogságba vetették magát Kanut királyt is.[823] Wincenty mester belső határok által szétszabdalt aktuális Lengyelországában fontos volt egy határtalanul nagy és egységes hatalom mitikus képének megrajzolására, ahol ráadásul senkit nem fűtött a hatalomvágy, csak az érett férfias erények és a bátorság gyakorlása. A kőbe faragott győzelmi emlékek pedig az egykori nagyság örök emlékeztetőiként szolgáltak.

Kadłubek krónikájában a kezdetek lengyelei számos nagy háborút vívnak a gallokkal, a lemanusokkal, a görögökkel, rómaiakkal, dánokkal és dákokkal. E csaták végeredménye – a győzelem – sohasem ölt konkrét formát a határok esetében, egészen III. Lestkóig, aki fegyverszünetet kötött Julius Caesarral, melynek eredményeként a lengyelek megkapták Bajorországot és a łużycei szerb területeket. Így létrejön a nagy szláv monarchia, amelynek

820 Galli Anonymi *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.I. c.6. 16–17.o.

821 uo. Lib.I. c.23. 48.o.

822 uo. Lib.II. c.28; Lib.III. c.21. 95–97; 145–146.o.

823 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.2. 7.o.

királya III. Lestko fia, I. Popiel lesz, és amelynek egyes tartományait az elsőszülött Popiel féltestvérei kormányozták.[824]

A későbbiek folyamán a méltatlan utód, II. Popiel uralkodása alatt e területek nagyrészt elvesznek. Ezeket majd csak I. Boleszló szerzi vissza, a Saaléba vasoszlopot állítva, a kijevi Aranykapura pedig kardjával „mintegy határjelzést faragva".[825] I. Boleszló unokája, Megújító Kázmér, már egy széthulló országot örököl, az ő feladata lesz ennek újbóli felépítése. II. és III. Boleszló újra a határok alakításában jeleskednek, míg végül 1138 után az országot Boleszló utódai, mint részfejedelmek irányítják, gyakran egymás ellen harcolva, amíg Igazságos Kázmér újraegyesíti az ország nagy részét, így megszerezve az egyeduralmat „Lechia" fölött.[826]

Wincenty mester Lengyelországa már nem sokban hasonlított a mitikus idők Lengyelországára, sem a Boleszlók egykori Lengyel Királyságra, ezért történeteiben minden alkalommal a határok változásai – akár az összes többi mítoszban – a jó és gonosz erők küzdelmének eredménye, egyben példázatként szogálnak a mindenkori hatalmi elit számára. Wincentynél gyakran változnak a határok, mégis elmondható, hogy amikor olyan egyeduralkodója van az országnak, akit a közösség választ, és bölcsességénél, bátorságánál, valamint igazságos voltánál fogva egyesíteni tudja a nemzetet, akkor a „haza" határai szélesednek, ha az országban a széthúzás kerekedik felül, – amivel együtt jár a külső, gonosz erők támadása – a határok beszűkülnek, esetenként az egész ország elvész.

A *Nagylengyelországi Krónika* a korábbi krónikákban leírt elemeket ismétli meg. Érdekes, hogy a határokat ez a krónika is elsősorban folyókkal jelzi, nem feledkezve meg egyúttal a kijevi Aranykapuról sem. Néhány helyen azonban újításokat vezet be. Az első ilyen újítás a krónikának III. Lestkóra vonatkozó részében van, ahol a Wincenty mester által említett I. Popiel mellett a nagylengyelországi krónikás néven nevezi III. Lestko összes gyermekét, majd néhány fejezettel később felsorolja, hogy e királyfiak mely területeket kapták apjuktól örökségként.[827] E területek az egykori nyugati szláv törzsek által lakott, aktuálisan a Német-római Birodalomhoz és a Német Lovagrendhez tartozó térség egészét, valamint a déli szláv területek egy részét felölelik, az Északi- és Balti-tengertől Magyarországon (Pannonián) át egészen Szlavóniáig és Karintiáig. III. Lestko fiai közül néhányan, akik a Lengyelországtól nyugatra és észak-nyugatra elterülő vidékeket örökölték, a határokon városokat alapítottak (Międzyborze – Magdeburg, Dalen – Dalenberg, Wyszomierz – Wismar, Bukowiec – Lübeck, stb.), ami a mítosz nyelvén azt jelentette, hogy a határ-

824 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.17. 23.o.
825 uo. Lib.II. c.12. 41–42.o.
826 uo.Lib.IV. c.8. 147–148.o.
827 *Chronica Poloniae Maioris* cc.4,8. 11,14.o.

vidékeken központokat építettek, vagyis a kaotikus erők legyőzésével rendet teremtettek.

Mindeme szláv területek az idők folyamán idegen országokhoz kerültek, de Vitéz Boleszló ezeket visszaszerezte, birodalma keleti határaként kardjával az Aranykaput megjelölve.[828] Így tehát az összes szláv ország – Pannonia kivételével – egészen Megújító Kázmér idejéig adót fizetett a Lengyel Királyságnak.[829]

A határok kijelölésére vonatkozó második újítás Vitéz Boleszló kardjára vonatkozik, amit a szerző szerint a nagy királynak az égből hozott le egy angyal, és amely kard tulajdonosa legyőzhetetlen mindaddig, amíg a kard vele van. E kard neve Szczerbiec, és a krakkói kincstárban őrzik.[830]

Długosz a határok kijelölésének mítoszához sokat nem tesz hozzá, azonban egy érdekes momentumra fel kell figyelnünk. A korábbi krónikák Vitéz Boleszlónak tulajdonítják ama hőstettet, hogy a szászok legyőzése után a Saale folyóba egy vasoszlopot állított, ezzel jelölve ki országa nyugati határát. Długosz krónikájában a történet úgy módosul, hogy Boleszló először a Dnyeperbe állít nem egy, hanem három vasoszlopot, majd ezután a Saaléba is, ugyanúgy hármat.[831] A Dnyeper feltűnése, valamint a vasoszlopok számának megháromszorozódása arra figyelmeztette a kortársakat, hogy új, erős ellenség jelent meg a keleti határokon, az egységesülő, immár Moszkva irányítása alatt álló Oroszország képében.

A koraújkorban a határkijelölés mítosza nem változik tovább nagymértékben, egészen a XVII. század végéig, amikor is Sobieski János személyében újra olyan királya van Lengyelországnak, akiben megtestesülni látszottak a kezdetek mitikus királyainak tulajdonságai. Sobieski harcolt a kozák, svéd és török háborúkban, majd az egész kereszténység védelmében oroszlánrészt vállalt Bécs felmentésében.

Ahogyan dolgozatunknak a mítoszokról szóló bevezető részében is említettük, a mítoszokban szereplő archetipikus személyek ugyan mindig ugyanazok, nevük azonban időről időre megváltozhat. Így vált lehetségessé, hogy Vitéz Boleszló helyét, ha csak egy rövid időre is, a kortársak szemében a vitéz szarmata király, III. János vegye át.[832]

A határokat azonban nemcsak kijelölni kell, de meg is kell azokat védelmezni. A mitikus uralkodók, elsősorban Vitéz Boleszló és lovagjai még hosszú évszázadokon át, egészen a XX. század elejéig, az ország határaihoz közeli hegyek barlangjaiban hosszú álomba merülve várták, hogy ha szükséges, újra

828 uo. c.11. 16–17.o.

829 uo. (Prologus). 6.o.

830 uo. c.11. 18.o.

831 Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib.II. 269.o.

832 *Dyaryusz Wyiazdu z Krakowa pod Wiedeń Jana III. Roku 1683.* 11–13.o.

csatasorba álljanak az ország határainak védelmében.[833] A lovagokon kívül a határokat sárkányok is védik, akik – különösen lápos, mocsaras területeken áthaladó – utak mentén emelkedő dombokon laknak, tűzokádó fejüket az ellenség felé fordítva, váraikba (Źmigród – Sárkányvár) visszahúzódva, a helyi lakosságot védelmezik.[834]

A határokról eddig leírtakból leszűrhető néhány általános következtetés.

Az első, hogy a változó határok pontosan kijelölik azt a teret, amelynek pozitív erőkkel való megtöltésére a lengyeleknek minden időben képesek. Ennek az erőnek csökkenésekor a határok szűkülnek, növekedésével pedig szélesednek. A közösség akkor tudja határait megvédeni, ha a társadalom három alapvető funkciója harmóniában áll egymással, vagyis erős az uralkodója, erős a hite, ragaszkodik a bevett jó szokásokhoz, erős a hadserege, és a nép termékeny. A közösség akkor tudja határait kiterjeszteni, ha az elmondott harmónia következtében a három funkció „túltermeli" önmagát, és továbbra is harmonikusan fejlődve, nagyob térre van szüksége, amit magának meg is szerez.

Lengyelország történetében gyakoribb az az eset, hogy a három funkció közül csak a második, a katonáskodás erősödik meg, ezért fordul elő számos alkalommal, hogy egy-egy nagy király, vagy fejedelem, vagy maga a harcos közösség meghódítja egy vagy több szomszédos közösség terét, az utódok azonban ezt nem tudják megtartani.

A második, hogy bár a határok kijelölése ugyanúgy, mint a központok alapítása, a kezdetek mitológiájának része, mégis van egy bizonyos fáziseltolódás a központok javára. Ez így logikus, mivel először a központot (origo gentis) kell megteremteni, majd csak onnan kiindulva hódítja meg a közösség az általa lakott „világot".

A harmadik, hogy a határok ugyan állandóan változnak, mégis minden egyes későbbi mitikus ciklusban az ország határai, nagyrészt vagy egészen, felveszik eredeti, vagyis először kijelölt alakjukat. Minden egyes ciklusban (vagy a legelején, vagy a csúcspontján) színre lép egy karizmatikus uralkodó, egy kiválasztott hős, aki a korábban elveszített területeket visszaszerzi, néhány esetben az ország határait a korábbiaknál messzebbre tolva.

A negyedik közös vonás, hogy a határok mitikus képe az államalapítás előtti évszázadokra nyúlik vissza, és tükrözi az egykori nyugati szlávság határait. E határokon belül élő szlávok között, a későbbi nemzeti mitológiának megfelelően, a lengyelek mindig vezető szerepet játszottak.

Az ötödik közös vonás, hogy a határok minden esetben „természetes határok", az ország szárazföldi részén elsősorban folyók (nyugaton az Odera, Elba, Saale, délen a Duna, Tisza (!), és keleten, Kijevnél, a Dnyeper), másodsorban

833 *Alvó lovagok. Lengyel regék és mondák.* 91–106.o.

834 Banaszkiewicz: *Od stolicy ku granicom – czyli od Rajgrodu do Żmigrodu.* in: *Polskie dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka.* 441–443.o.

a hegyek. Az ország határait alkotják más helyeken a tengerek (Balti-tenger, Északi-tenger, Wacław Potockinál délen a Fekete-tenger). Nagyon fontos látnunk, hogy mind a folyók, mind a tenger és a hegyek, nemcsak az egyik országot választják el a másiktól, hanem egyben a „mi világunkat" egy „másik világtól", tágabb értelemben a „világot" a „túlvilágtól".

A határok különleges fajtáit alkotják a tengerek és a hegyek. Mai szóhasználattal élve ezek is „természetes határok", az előbbieknél sokkal inkább a természetfölötti erőktől elválasztó, vagy azokkal összekötő határok. A teremtett világot határoló tenger a kaotikus erők állandó lakhelye, a hegyek pedig az égben lakozó, az emberi világ rendjét is meghatározó rendező erők otthona. Lengyelország esetében azért is fontos a térnek eme két dimenziója, mert a tenger észak felől határolja az országot, íly módon a sötétséghez kapcsolódik, a hegyek pedig dél, vagyis a világosság felől határolják a sík országot, így szembeötlőbb a hegyek és az égi világosság kapcsolata.

Közös bennük, hogy az ember sem a tengerhez, sem a hegyekhez tartozó tereket nem hódíthatja meg véglegesen. Csak néhány esetben, kiválasztottak, mitikus hősök, uralkodók, szentek ereje tudja legyőzni a tengerek kaotikus erőit, vagy próbálkozhat feljutni a hegyek égi szféráiba, ha előtte komoly beavatási rítusok sorozatán keresztül bebizonyította rátermettségét a feladat végrehajtására.

Gallus Anonymus krónikájában mindkettő dimenzió meghódítása elsősorban Ferdeszájú Boleszló nevéhez fűződik, aki személyében egyesíti az országát mindenáron megvédő kersztény uralkodó, valamint a kereszténységet terjesztő lovag archetípusát. Ferdeszájú Boleszló azonban sohasem egyedül viszi véghez hatalmas cselekedeteit, mindig vele vannak válogatott, hűséges és bátor lovagjai, így a fejedelem kiválasztottságának egy része átáramlik lovagjaira, akik az egész közösséget, áttételesen az egész lengyel nemzetet képviselik.

III. Boleszló már ifjúkorában megmutatja lovagi és uralkodói értékeit és erényeit, amelyek következtében alkalmasabbá válik az uralkodásra, mint bátyja, Zbigniew, aki híján van az említett értékeknek. Boleszló életét Gallus krónikájában születésétől érett férfi koráig követhetjük nyomon. Feltűnő, hogy a fejedelmet szinte folyamatosan mozgásban látjuk, amint lovagjai élén egyik határtól a másikig vágtat, hogy az országát fenyegető külső támadásokat visszaverje, vagy saját országa rendjét a „tanítás és a pusztítás fegyverével"[835] kiterjessze a szomszédos pogány népekre. E vállalkozásai közül a legjelentősebb, és a mából visszatekintve legmaradandóbb, Pomeránia meghódítása és megtérítése volt, azé a térségé, amely mind életformájában, mind hitvilágában szorosan összefonódott a tengerrel. A pomeránok Gallus krónikájában „viperafajzatként"[836]

835 Primo prohemium. 7.o.
836 uo.

jelennek meg, akik állandó fenyegetést jelentenek a keresztény Lengyel Királyságra. Folyamatosan támadják annak északi, észak-nyugati határait, majd hitszegő módon, látszólag megtérnek a keresztény hitre, hogy az első adandó alkalommal elhagyják azt, és újra támadjanak.

Ferdeszájú Boleszló hódításainak eredményeit legszemléletesebben a Kołobrzeg ostroma után hazatérő lengyel lovagok éneke fejezi ki.[837] A lovag-fejedelem által irányított, erős, keresztény Lengyelország számára megnyílt a lehetőség, hogy egy új dimenziót, a tengert uralma alá hajtsa, és megszerezze az egyetemes kereszténység számára. E harc során a lovagok a káoszt megtestesítő „tengeri szörnyekkel" is hajlandók megküzdeni, hogy a „tenger kincsét", a megváltást és az üdvösséget megszerezzék saját maguk és országuk számára, ezzel együtt új híveket, keresztény alattvalókat, vagyis „friss halakat" adjanak az országnak és az egyháznak.

Wincenty mester krónikájában a tenger meghódítása az idők kezdetén történt, amikor a lengyelek tengeri csatában legyőzték a dánokat, királyukat, Kanutot, pedig fogságba ejtették.[838]

A későbbi krónikákban először Boleszló pomerániai hadjáratai és a dánok elleni tengeri csata képei összekeverednek, majd pedig csak a dánok motívuma marad meg, visszatérve eredeti mitikus helyére, a kezdetek, vagyis Lech fejedelem unokája, Wyszymir idejébe.

A tenger végső soron az alapvetően szárazföldi lengyelek tudatában a vizsgált korszak végéig, a XVII. századig egy félelmet keltő, kaotikus, végtelen és feneketlen, gonosz és sötét elem marad, ami tükröződik mind a XVI–XVII. századi katolikus és protestáns prédikátorok beszédeiben, mind pedig a korszak nagy epikus műveiben. Ferdeszájú Boleszló és a korábbi mitikus hősök egyaránt bíztatást, megerősítést adnak, hogy ha a közösség elég erős, akkor meg tudja hódítani a tengert, de ehhez kiválasztottság, elhivatottság, magabiztosság, hősiesség és erős hit kell. Csak ezek együttes megléte esetén lehet a tenger feletti uralmat hosszabb-rövidebb ideig biztosítani. A tenger gonosz erőit ugyan időről időre meg lehet zabolázni, de végleges legyőzésük nem tartozik az emberi közösség kompetenciájába.

A hegyek meghódítása nagyrészt hasonló tulajdonságokat követel meg a közösségtől, vagy annak kiválasztott tagjaitól, mint a tengerek meghódítása. Egyetlen fontos, mondhatni alapvető különbség a tér e két dimenziója között, hogy a tenger a sötét, gonosz, kaotikus erők lakhelye, a hegyek viszont az égi világ lakóinak adnak otthont. Ebből következik, hogy a tenger meghódításához féktelen pusztító erővel lehet nekivágni, a hegyeket azonban csak rendezett, kordában tartott erőkkel lehet meghódítani.

837 ua. Lib.II. c.28. 97.o.

838 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.2. 7.o.

A központokról és az ország leírásáról szóló részekben ismertettem a hegyek szerepét az ország közepén. Eszerint a hegyek a világtengelyt jelenítik meg, azt a tartóoszlopot, amely egymással összeköti, egyúttal elválasztja a különböző lét-síkokat. Hasonló szerepet töltenek be az ország határain álló hegyek, amelyeket a különböző mitikus elbeszélésekben különböző mesterséges térgyakkal helyettesítenek, mint például I. Boleszló a Saale folyóba állított vasoszlopával, vagy Kadłubek mester ős-lengyelei, a szomszédaik határain felállított, faragott kövekkel.

Mind a vasoszlopok, mind pedig a faragott kövek csak jelzések, az igazi kozmikus hegy miniatürizált szimbólumai. A *valódi* hegyek meghódítása a lengyel nemzeti mitológiában III. Boleszlóhoz és lovagjaihoz fűződik.[839] E cselekedete előtt azonban Boleszlónak a beavatás különböző fokozatain kellett átmennie. Még apródként Santoknál be kellett bizonyítania lovagi rátermettségét és bátorságát, majd a pomeránokkal vívott harcokban le kellett győznie a tenger gonosz erőit, a csehekkel, és saját fivérével folytatott harcok során meg kellett mutatnia uralkodásra való alkalmasságát, meg kellett szereznie a Szent Szűz jóindulatát, le kellett győznie az országára támadó legnagyobb földi hatalmat, a német királyt, és csak ezután következhetett a hegyek meghódítása.

III. Boleszló az igazság és a jó ügy érdekében harcba száll a hitszegő csehek ellen, ennek során új, eddig járatlan utakon elsőként kel át a Lengyelországot Csehországtól elválasztó „szörnyűséges, felhőtartó" hegyeken. Átkelése során nem pusztít, mint ókori elődje, a karthágói hadvezér, Hannibál, hanem utakat és hidakat épít az őt követők számára a járhatatlan sziklák és mocsarak között.

Ferdeszájú Boleszló szinte háton fekve, függőlegesen megy fel a hegyekre, ahol három napot és három éjszakát tölt el, akár Jónás a cethal gyomrában, vagy Jézus a pokol tornácán.

Az a tény, hogy meghódította a tengert, nehéz, korábban járatlan utakat járt be, mielőtt feljutott a hegyekbe, majd ott, az égi szférákban töltötte a beavatáshoz szükséges időt, valamint, hogy utakat és hidakat épített az őt követők számára, nem utolsó sorban pedig az, hogy hűséges lovagjai is elkísérték őt a hegyekbe, azt jelentette, hogy III. Boleszló befejezte Lengyelországnak és az azt körülvevő térnek a teljeskörű meghódítását, ettől kezdve a határok által körülzárt egész tér a lengyelség közös örökségévé vált.

Ferdeszájú Boleszlóval befejeződik a lengyel határok kijelölésének időszaka. Halála után az egységes Lengyel Királyság szétdarabolódik, de a lengyelek tudatában megmarad az egységes tér mítosza, amely fönnmarad, sőt elevenen tovább él a részfejedelemségek korában, hozzájárulva a nemzettudat tovább

839 GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum.* Lib.III. c.21. 145–146.o.

éléséhez, megteremtve a Lengyel Királyság restaurációjának egyik legfontosabb kollektív tudati alapját.

A határokat a régi időktől kezdve a mocsaras vidékek fölé magasodó hegyeken élő sárkányok, valamint a középkor későbbi évszázadaitól kezdődően, a különböző határok mentén álló hegyek gyomrában nyugvó Vitéz Boleszló és alvó lovagjai is védelmezték. Ez a védelem azonban lokális jellegű volt. A lengyelségnek, de a még korábban az ország területén élő nyugati szlávoknak is szüksége volt egy olyan mitikus védőre, akinek védelme az egész térségre, és az egész közösségre kiterjed. Ezt a védelmezőt a pogány szlávság, és a kereszténynyé vált lengyelség egyaránt egy szépséges szűz királynőben vélte megtalálni.

Az, hogy a közösség legfőbb védelmezője egy női alakban jelent meg, három forrásból táplálkozott. Az egyik maga a föld volt, a közösség, majd a nemzet lakhelye, amely a megtermelhető javaknak, és magának a közösségnek is szülő anyja volt. Az országot a középkori és újkori munkákban mindenkor különféle női alakban írták le: szűz, feleség, anya, özvegy, istennő. A másik forrás az alapvetően földművelő, a földből nyerhető javakat termelő és ezeket élvező közösség, amely minden pozitív tulajdonságát egy szépséges, tiszta, bölcs és jólelkű királynő személyére vetítette ki, aki túl azon, hogy e pozitív tulajdonságokkal rendelkezett, még mágikus erőknek is birtokosa volt. Ennek következtében folyamatosan tartani tudta az emberi közösség és az égi hatalmak közötti kapcsolatot, meg tudta szerezni ezek jóindulatát a közösség számára, így elegendő ereje volt ahhoz, hogy a mindenkori külső támadásokat saját bűvös szépségével, mágikus erejével, valamint az égiek segítségével elhárítsa a közösség felől. Az ország legfőbb védelmezője nőként való megjelenítésének harmadik forrása pedig abból az archaikus mitikus képzetből táplálkozott, amely szerint a mindenkori uralkodó házasságra lép országával, ami önmagában is királynői felség, aki képes megvédelmezni „saját" népét. Ezért jelenik meg különböző forrásokban az ország, mint királyné, királynő, vagy uralkodónő.

E nőalakok legtökéletesebb formában a Wincenty mester által ránk hagyott pogány Vanda királynő alakjában egyesülnek.[840] Vanda serdülő lányként, Krak király halála után került a trónra, mivel idősebbik bátyja testvérgyilkosság áldozata lett, ifjabbik bátyját pedig éppen e bűntett elkövetése miatt elkergette a népe. Vandát külső tulajdonságokkal a természet pazarlóan ajándékozta meg, hasonlóan cseh „nővéréhez" Libuséhoz, aki a legszebb volt az összes nő között.[841] A lengyel királylány testi adottságaival egyenes arányban állt bölcsessége és szűzies tisztasága, amelyek még a legtapasztaltabb bölcseket is ámulatba ejtették, és a legvadabb ellenséget is megszelidítették.

840 Magistri Vincentii *Chronica Polonorum.* Lib.I. c.7. 12–13.o.

841 Cosmas: Chronicon Boemorum, Lib. I. 4. In: *Fontes rerum Bohemicarum* T. II. Prága, 1874. 8.

E tulajdonságok következtében a könnyű prédának tűnő országra és trónjára áhítozó német tirannoszt nem a fegyverek, hanem inkább a Vanda személyiségéből áradó soha nem hallott erény győzte le. Amikor a német harcosok meglátták Vandát, hirtelen egy napsugár ütötte meg őket, ennek következtében, mintegy isteni parancsra elszálltak belőlük a harcias érzések. Nem akartak szentségtörést elkövetni. Nem Vandától, az embertől, hanem az emberben lakozó emberfeletti felségtől féltek. Maga a tirannosz is elismerte, hogy Vanda a tengernek, földnek és a levegőnek egyaránt parancsol, és megátkozta a királynőt, hogy az övéiért áldozza magát a halhatatlan isteneknek, majd saját népét is megátkozva, maga is áldozatot mutat be földalatti isteneinek.

Vandáról egyesek a Visztulát, ami az ország közepén folyt, Vandalusnak, Vanda népét pedig Vandáloknak nevezték. Mivel Vanda nem akart férjhez menni, és mindenek fölé helyezte szűzességét, utód nélkül halt meg, utána birodalma sokáig király nélkül maradt, akárcsak apja, Krak uralkodása előtt. Így zárul a Krak dinasztia mítosza.

Vanda mítoszából számos következtetés vonható le. Az első, hogy minden kétséget kizáróan itt nem egy krónikás fantáziájának termékéről, hanem a kereszténység felvétele előtti időkből származó, nagyon régi pogány mítoszról van szó, amelynek párhuzamai megtalálhatók több indoeurópai nép mitológiájában.

A második következtetés az, hogy ezt a mítoszt kétségtelenül akkor foglalta írásba Wincenty mester, amikor az a pogány kultúra, amelynek e mítosz a terméke volt, már csak nyomaiban létezett, átadva helyét az egyre inkább elmélyülő, és egyre általánosabbá váló keresztény kultúrának.

A harmadik, hogy ez a keresztény kultúra átvett a helyi pogány hagyományból számos olyan elemet, amelyet nem tudott kiiktatni a nép tudat- és képzeletvilágából, és amelyek nem jelentettek különösebb veszélyeket a kereszténység számára.

A negyedik, hogy e mítosznak – ahogy ez Libuse mítoszából jól látható – volt egy eleme, amely összeférhetetlen volt a keresztény tanokkal. Ez az elem Vanda termékenysége volt, és ezen a ponton Kadłubek megváltoztatta a mítoszt, amivel hozzájárult annak bezárulásához, önmagába fordulásához, végsősoron elhalásához. Jól látható, hogy Vanda cseh „nővére", Libuse is a népének áldozza magát, amikor egyedül uralkodik a csehek fölött, ugyanakkor szintén áldozatot hoz, amikor feláldozza függetlenségét, és feleségül megy Přemyslhez, így kettejük frigyéből jön létre a Přemysl dinasztia. Vanda ezt a szerepet nem játszhatta el a lengyel mitikus hagyományban, mivel az már foglalt volt. A szántóvető Piast felesége egy másik nőalak, a föld termékenységét szimbolizáló Rzepka lett. Ebből adódóan Vanda számos mitikus funkciója három fontos pontban csúcsosodik ki.

Az első az, hogy Vanda megtestesíti a közösség minden pozitív tulajdonságát, valamint az, hogy ez nevében is manifesztálódik. Ugyan Kadłubeknél a közösség kapja nevét Vandáról, mégis jól látható, hogy a királynőnek és az általa irányított közösségnek a neve egy tőről fakad.

Vanda második fontos mitikus funkciója az, hogy pozitív tulajdonságai által folyamatosan tartani tudja a kapcsolatot a közösségének életét befolyásoló égi hatalmakkal, másként fogalmazva, közvetíteni tud az emberi és az emberfeletti világ között.

A szépséges királylány harmadik funkciója az első kettő eredménye, vagyis pozitív tulajdonságai, valamint az égiekkel fenntartott kapcsolata következtében képes elhárítani a közösséget érő mindenféle emberi és démoni agressziót.

Vanda királynő e tulajdonságai, mitikus funkciói – részben éppen Wincenty mesternek rá vonatkozó utolsó mondata miatt – az idő múlásával egyre inkább feledésbe merültek, a mítoszból csupán két elem maradt fenn tartósan, az egyik a szépséges pogány királylányt mutatja be, a másik pedig a német kérőt elutasító, öngyilkosságba menekülő lengyel honleányt. A mítosz ebben az esetben a magáért való szépség törvényszerű elmúlását és a pogány istenek pusztulását jelenítette meg.

A kereszténnyé lett lengyelségnek azonban ugyanúgy szüksége volt egy legfőbb védelmezőre, mint pogány elődeinek, nem csoda, ha ezt a legfőbb védelmezőt éppen Jézus anyjában, Máriában vélték megtalálni, aki minden tulajdonságában megegyezett Vandával, a legfontosabb, legnőibb tulajdonságában azonban túlszárnyalta őt: szüzessége termékenységel párosult: világrahozta az emberré lett Istent.

Mária jelentősége a lengyelség tudatában, de legalább is a Piastok körében a XI. századtól kezdődően egyre nő. Ulászló Herman 1090-ben éppen Nagyboldogasszony napján győzedelmeskedik a pomeránok fölött.[842] Pontosan egy évtizeddel később az ifjú Ferdeszájú Boleszló ismét győzelmet arat a pomeránok fölött, hogy ezután, 1100-ban, éppen Nagyboldogasszony napján lovaggá avassák.[843]

1103-ban, Kołobrzeg megtámadása előtt III. Boleszló megparancsolta lovagjainak, hogy imádkozzanak Máriához. A sikeres ostrom után a Máriához való imádkozás Boleszló szokásává vált.[844] Hozzá imádkozott állhatatosan 1113-ban, járjon közben bűnbocsánatért Fiánál, Jézusnál, Zbigniew megvakításáért.[845]

842 Galli Anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum. Lib.II. c.1. 64–65.o.

843 i.m. Lib.II. c.18. 86.o.

844 ua. Lib.II. c.28. 95.o.

845 uo. Lib.III. c.25. 158.o.

Mária a továbbiakban is védelmezte a lengyeleket. 1241-ben, a legnicai csata előtt figyelmeztette Ájtatos Henriket, hogy a csatában hősi halált halhat.[846] 1410-ben Mária a lengyelek győzelméért járt közben, elfordulva a nevét viselő német lovagoktól.[847]

Mária kultusza egyébiránt a IV. Lateráni zsinat után, 1215-től kezdődően erősödött meg, amikor is az egyház figyelme a legkisebb természetes keresztény közösségek, a családok felé fordult, hangsúlyozva ezekben az anyák szerepét. Ezt Mária személyének előtérbe helyezésével érték el, ami Lengyelországban – részben éppen a pogány előzmények hatására – amúgy is nagyon erős volt.

A középkori Mária-énekekből kitűnik, hogy nemcsak a csaták előtt, hanem szinte minden bajban hozzá fordultak védelemért. Mária lett a családok, a jólét és a vagyon védelmezője, megvédett a gonosztól, a járványoktól és az ellenségtől. Védte a tisztaságot és az erényt, védelme által békés életet biztosított a családoknak. Mindezt csak azért tehette, mert személyében megtestesítette a keresztény ember legpozitívabb tulajdonságait. Ő volt a legszebb nő, szentségét még a szentek is csodálták, erényes volt és tiszta, aki szűzi tisztaságához ragaszkodott. Erényei miatt válhatott Jézus földi anyjává, és anyasága által teremtette meg a kapcsolatot az emberek és Isten között. A középkori kereszténység királynői méltósággal ruházta fel, így Mária lett az ég, a föld és a tenger úrnője.[848]

Mária lengyelországi megjelenésével Vanda mítosza antagonisztikussá vált, ugyanis legfőbb védelmező királynő csak egyvalaki lehetett. Vanda mítosza azonban még évszázadokon át erősen tartotta magát a lengyelek tudatában, míg végül Mária végleg győzedelmeskedett.

Mária királynői voltára utaló első komolyabb forrás, amely Lengyelországban népszerű lett, a *Magyar–lengyel Krónika* azon részlete, amelyben István király felajánlja országát Máriának, és Mária a Magyarországra támadó Konrád császár seregeitől megszabadítja István királyt és országát.[849] Ez a szövegváltozat némiképp eltér mind a Szent István Nagy legendájában, mind pedig a Hartvik legendájában leírt változataitól, és sok hasonlóságot mutat a Kadłubek által leírt Vanda mítosszal. Nem lehetetlen, hogy a feltehetően a XIII. század 20-as, 30-as éveiben Magyarországon keletkezett szöveg szerzője ismerte a néhány évtizeddel korábban Wincenty mester által írt *Lengyel krónikát*. Mindenesetre a *Magyar–lengyel Krónika* igen népszerű volt a korabeli Lengyelországban, az összes ismert kézirata ott maradt fenn, Magyarországon pedig egy sem. A krónika első modernkori kiadója Szent István fogadalmához az alábbi

846 Dlugossius: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae.* Lib.VII. 19–20.o.

847 *JANA DŁUGOSZA dziejów polskich ksiąg dwanaście.* t. IV. (księga XI). 62.o.

848 *Średniowieczna pieśń religijna polska.* Biblioteka Narodowa, s. I.

849 *Kronika węgierska na początku wieku XII.* Warszawa, 1823. 60–64.o.

lábjegyzetet írta: „hogyan teljesítette e fogadalmát a Konrád császárral folytatott háború után, arról alább szólunk. János Kázmér, lengyel király, a szerencsétlen svéd háború idején Lwówban hasonló fogadalmat teljesített."[850]

A XIII. századból származik a lengyelek első nemzeti himnusza (carmen patrium), a Bogurodzica is, amelynek első versszaka nem más, mint Máriához, Jézus anyjához intézett fohász, amely teljesen eredeti lengyel ének, a legtöbb Mária-énektől eltérően, amelyeket latin, vagy cseh nyelvről fordítottak lengyelre.

Mária kultuszának középkori csúcsa a XIV. század végétől a reformáció lengyelországi térhódításáig tartott, erről tanuskodik a számos korabeli Mária-ének, szobor, oltár, festmény mellett a krakkói Mária-templom faragott gótikus oltára, amelynek tetején Mária Lengyelország koronás úrnőjeként jelenik meg, valamint ezt mutatja a częstochowai zarándokhely népszerűsége is. A częstochowai Jasna Górán épült kolostor Mária igazi fővárosa lett, ahol a Szent Szűz már nemcsak képen, hanem a valóságban is jelen volt.

A kereszténység felvételével és elmélyülésével tehát Mária fokozatosan átvette Vanda királynő összetett mitikus szerepét és funkcióit, ahhoz azonban, hogy igazán Lengyelország királynőjévé válhasson, hasonló nagy cselekedetet kellett véghezvinnie, mint Vandának. Erre a legkiválóbb alkalom Częstochowa 1655-ös svéd ostroma volt, amikor is Mária nemcsak a kolostort, a benne élő szerzeteseket és az odamenekült helybélieket védte meg, hanem szimbolikus értelemben az egész országot, hasonlóan ahhoz, ahogy Vanda megvédte országát.[851]

Korábban említett tulajdonságaikon kívül is számos hasonlóság van a két nőalak között. Az első, hogy mindketten királynők, mégpedig olyanok, akiket a közösség önként választott úrnőjévé. Mindkettejük választásánál sokat nyomott a latban a családi kötelék. Vandát saját testi-lelki adottságain túl azért választották úrnőjükké a lengyelek, mert apja az első király, Krak volt, aki létrehozta a lengyel közösséget, megalkotva a lengyelség jogi alapjait. Mária esetében anyasága játszotta a legfőbb szerepet, így Fia révén vált a közösség úrnőjévé.

Mindkét nő a kezdetek mitológiájának részese, egyikük a lengyelség, másikuk a kereszténység kezdetének aktív szereplője.

Mind Vanda, mind pedig Mária egyesíti a közösség első és harmadik funkciós vonásait, és éppen ezek segítségével tud szembeszállni a második funkciós agresszorral.

Mindkettejükben közös, hogy az agresszor, akivel szembeszállnak, idegen, zsarnok, és vallási értelemben a gonosz megtestesítője. A lemanusok tirannosza a földalatti erők küldötte, a svédek pedig eretnekek, akik szövetkeztek a sátánnal.

850 *Kronika węgierska na początku wieku XII.* Warszawa, 1823. 55.o.

851 O. Kordecki, Augustyn: *Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r.*

Közös a két királynőben, hogy a közösség központjában fejtik ki védő tevékenységüket, de ez a tevékenység kiterjed a közösség által lakott tér egészére. Vanda és Mária egyaránt a mágia és a tömegpszichózis fegyverét veti be az ellenséggel szemben, és bár Vanda pogány mágiát használ, ez mégis „fehér mágia", az égi erőket és a napfényt veti be az ellenséggel szemben. Mária a keresztény mágia fegyvertárából merít. Ennek következtében a támadók egyik esetben sem pusztulnak el, hanem egyszerűen megszelidülnek, elmegy a kedvük a harctól, belátják, hogy az égi hatalmak a lengyelek pártján állnak.

Végül közös a két királynőben, hogy egyedül nekik köszönhető az idegenek felett aratott győzelem.

Mária és Vanda története között számos eltérés van, ami érthető, mivel más korban, más valóságban, más társadalmi és vallási közegben keletkeztek. Ha azonban Vanda és Mária közös vonásait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy e két nőalak örök emberi értékeket testesítenek meg, amelyek függetlenek történelemtől, kultúrától, vallástól, társadalmi és politikai berendezkedéstől.

A svéd háború lezárása után egy góral paraszti származású férfiú, Stanisław Papczyński megalapítja a felosztások előtti Lengyelország egyetlen lengyel alapítású férfi szerzetesrendjét, a Mariánus rendet, amely Mária kultuszának terjesztését vállalta magára, ezen belül is különös tekintettel Máriának, mint a járványokkal és háborúkkal szembeni legfőbb védőnek szerepét hangsúlyozva. Különösen fontos szerepet kapott tevékenységükben Mária Szeplőtelen Fogantatásának hangoztatása, amely a világ többi részén élő katolikusok számára csak mintegy két évszázaddal később válik dogmává.[852] A Mariánus rend létrejötte és tevékenysége is igazolja, hogy a lengyel társadalomban igen mélyen gyökerező mitikus képzetről van szó, amely a pogány időkbe nyúlik vissza, és a kereszténység felvételével is tovább élt. Ennek lényege, hogy a lengyeleket a legnagyobb bajok, emberi és démonikus támadások, járványok és természeti csapások idején, ha már minden emberi erőfeszítés kevésnek bizonyul, egyedül egy szelíd, tiszta, bölcs és erényes szűz királynő védelme mentheti meg. Ez a védelem kiterjed a lengyelek által lakott tér egészére.

Mind Vanda, mind pedig Mária mítoszainak vannak más népek mitológiájában meglévő párhuzamai, ebben a formában azonban a mítosz csak Lengyelországban maradt fenn, így állíthatjuk, hogy a két királynő mítosza tisztán lengyel nemzeti jelleget hordoz.

852 Kłoczowski, Jerzy (szerk.): *Kościół w Polsce.* t.II. 583.o.

ZÁRSZÓ

E dolgozatban megkíséreltem bemutatni Lengyelországnak, mint egységes térnek kialakulását. Úgy vélem, hogy az országnak, mint egységes térnek kialakulása, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel területeken élő egykori szlávok lengyellé váljanak, és az országukhoz való kötődés, ugyanúgy, mint más nemzetek esetében, elősegítette nemzettudatuk kialakulását, majd a későbbiekben erősítette a létrejött nemzettudatot. Mind az állam létrejöttével kapcsolatos eredményeim, mind pedig a nemzeti mitológiával kapcsolatos gondolataim azonban csak továbbgondolást igénylő részeredmények.

A lędzian állammal kapcsolatos fejtegetéseimet ugyan nagyrészt megalapozottnak tartom, ugyanakkor még számos fontos kérdés tisztázásra vár. Nem tudjuk pontosan, hol voltak a lędzianok legősibb szállás területei, és vajon milyen irányból hódították meg a Lengyel Alföld középső területein elterülő lędákat. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor kezdődött ez a területi expanzió, és mennyi időt vett igénybe. Azt sem tudjuk, hogy kezdetben lakatlan területeket vettek birtokukba, vagy más módon, békés, vagy harcias eszközökkel történt e lędák elfoglalása. Ha az utóbbi megoldás helyes, akkor kik éltek ott előttük. Azt sem tudhatjuk biztosan, hogy az általunk a lędzianok első ismert központjaként értelmezett Gnieznóban alakult-e ki az állam első központja. Mindezen kérdésekre csak a további kutatások adhatnak pontos választ.

Hasonló a helyzet az ország mitikus kezdeteinek vizsgálatával is. Dolgozatomban áttekintettem az országnak, mint egységes térnek kialakulásával kapcsolatos mítoszokat, legendákat. Megvizsgáltam, hogy az idők során milyen mitikus képzetek kapcsolódtak az ország egészéhez, az egész közösségre kisugárzó központokhoz, az ország határaihoz, valamint az országot védő természetfölötti erőkhöz. E dolgozat keretei, valamint a rendelkezésre álló idő behatároltsága, és a rendelkezésre álló források hiánya azonban nem tette lehetővé, hogy egy általános képnél részletesebb eredményre jussak. Itt és most csak a lengyelség egészének fejlődésével foglalkozó források egy részét vizsgálhattam meg, az egyes régiókra, városokra, falvakra, vidékekre vonatkozó forrásanyag e képet számos helyen árnyalhatja, vagy kisebb-nagyobb mértékben megváltoztathatja.

Nem tudtam behatóan foglalkozni az ország határán, vagy belsejében található különböző mocsarakhoz, erdőkhöz, tavakhoz, vagy fákhoz, barlangokhoz, sziklákhoz kapcsolódó mitikus hagyománnyal, és az ott élő pozitív vagy negatív erők: varázslók, tündérek, ördögök, lidércek, boszorkányok lakhelyének lokalizálásával, valamint a regionális, vagy helyi jelentőségű központok pontos feltérképezésével sem.[853] Ezek feldolgozásához a történeti forrásokon kívül segítségül kell hívni a történelem segédtudományait, a történeti földrajzot, régészetet, és más tudományágakat, a néprajzot, kulturális antropológiát, stb.

A kezdet mitológiájának feltárását más irányokban is szélesíteni lehet. E dolgozatban csak az országhoz, mint többdimenziós térhez, a lengyel nemzet lakhelyéhez fűződő mítoszokat tekintettem át. Csak érintőlegesen foglalkoztam a mitikus idő szerkezetével, valamint a kollektív és dinasztikus eredethez, a lengyel nemzeti szentekhez és hősökhöz kapcsolódó mítoszokkal.

Vizsgálataim során számos alkalommal idéztem más szláv népek, elsősorban a cseh és orosz nép mitikus hagyományának párhuzamait, valamint néhány esetben a magyar hagyományra is hivatkoztam. Mindezeket csak illusztrációként használtam e dolgozatban, ugyanakkor nem lenne érdektelen elvégezni e népek mitológiájának új módszerekkel történő vizsgálatát sem. Reményeim szerint az előttünk álló évek során mindezen kutatásokat, vagy legalábbis egy részüket tovább folytathatom, eképpen hozzájárulva a modernitás előtti ember világának, valamint a premodern nemzeti tudat fejlődésének megértéséhez.

853 E dolgozat elkészítése közben volt szerencsém résztvenni a Magyar-Lengyel Történész Vegyesbizottság által szervezett tudományos ülésszakon, ahol 2004. május 1-én (Magyarország és Lengyelország ezen a napon csatlakozott az Európai Unióhoz) meghallgathattam Stanisław Bylina professzor úr: *Sacrum i antisacrum granic lokalnych. Świadectwo polskich źródeł późnośredniowiecznych* című előadását, amely mind témájában, mind pedig módszertanában közelebb vihet a középkori lokális mítoszok feltárásához.

STRESZCZENIE*

Historyczne i mityczne początki Polski – Kształtowanie się przestrzeni

Niniejsza książka poświęcona jest kształtowaniu się Polski, jako jedności terytorialnej i mentalnej, inaczej mówiąc zagadnieniom związanym z miejscem zamieszkania – jako przestrzeni historycznej i mentalnej – kształtującego się na danym terytorium narodu polskiego. W części pierwszej przedstawiam poglądy, według których pierwsze polskie państwo powstało w wyniku aktywności plemienia albo związku pemiennego, i zestawiam te poglądy z przekazami źródłowymi. Okoliczności powstania państwa w dużej mierze wpłynęły na miejsce, czas i charakter ukształtowania się Polski; w kosekwencji czego państwo określiło ramy geograficzne kształtującego się narodu polskiego.

Historyczne początki Polski

Trzeba jasno powiedzieć, że Słowianie nie byli autochtoniczną zbiorowością na terenie dzisiejszej Polski. Pochodzili oni znad terenów dorzecza Prypeci i środkowego dorzecza Dniepru. Początkowo nie dzielili się na trzy grupy: Słowianie, Wenedowie i Antowie, jak do tej pory uważa większość historyków, lecz nazywali się ogólnie Słowianami, którzy jeszcze przed powstaniem najwcześniejszych wiarygodnych przekazów pisemnych językowo zasymilowali grupę indoeuropejską Antów, a ich razem ze Słowianami germańscy sąsiedzi nazywali Wenedami.

W związku z powstaniem państwa polskiego wymienia się w nauce trzy grupy, domniemane plemionia. Od wieku IX znane są z różnych relacji Wiślanie i Lędzianie, a z przełomu X–XI wieku znana jest nazwa Polan. Zbadawszy wszystkie trzy źródła związane z Wiślanami, doszedłem do wniosku, że na ich

* fordította Tapolcai László. A fordítást ellenőrizte, a stilisztikai hibákat és a megértést zavaró pontatlanságokat kijavította Takács Małgorzata. Segítségét ezúton is köszönöm.

podstawie nieuzasadnione są teorie głoszące istnienie jakiegokolwiek państwa Wiślan. Geograf Bawarski mówi o ludzie zamieszkującym tereny nadwiślańskie, Alfred Wielki o kraju nadwiślańskim, a w Legendzie Pannońskiej (Żywot św. Metodego) czytamy o księciu mieszkającym przez jakiś czas wśród Wiślan. W tych źródłach jedynym elementem spójnym jest Wisła, z której pomocą określa się i lud i kraj i pogańskiego księcia. W tradycji średniowiecznej nie wspomina się o państwie Wiślan, jest to nadinterpretacja źródeł przez historyków XIX–XX wieków.

Z punktu widzenia naszych badań trzy nazwy wymienione przez Geografa Bawarskiego są ważne, z których pierwszą jest „regnum Zeriuani", uznawana przez przeważającą część polskich historyków za nazwę plemienia Serbów, albo Siewierzan. Słowo „zeriuani" w ówczesnych gwarach zachodniosłowiańskich oznacza zerwanie, rozerwanie; za tym wyrazem kryje się więc mit wspólnego pochodzenia i zerwania wspólnoty pierwotnych słowian, a nie ma nic wspólnego z żadną nazwą plemienną. Poza tym w tej części słowiańszczyzny nie było żadnego królewstwa; wspólnoty te żyły w ramach rodowych, najwyżej „plemiennych". Regnum Zeriuani jednak jest ważnym przekazem dlatego, że ich często ulokowano na mapie w Wielkopolsce.

Dla naszych rozważań z przekazu Geografa Bawarskiego największe znaczenie ma nazwa Lendizi. Ta grupa odegrała najważniejszą rolę w ukształtowaniu państwa polskiego, któremu dała swoją nazwę, a w różnych formach występuje w ruskich, bizantyjskich, skandynawskich źródłach (Ljah, Lenzaninoi, Litzike, Lechoi, Laesar), i która przetrwała do dziś w wielu językach Europy i Azji (lengyel, leđanin, lehi, ljah, lenkas).

Na podstawie analiz wykopalisk archeologicznych proces państwotwórczy na centralnych obszarach Wielkopolski zaczął się najwcześniej, pod koniec wieku IX, i trwał niewidzialnie dla ówczesnych autorów do połowy wieku X. Ze źródeł pisanych wynika, że nowe centrum polityczne zostało zauważone dopiero na przełomie lat 50–60 wieku X, kiedy to proces chrystianizacji oraz podbój obszarów słowiańskich przez Niemców dotarł jednocześnie do granicy państwa Mieszka I. W tym czasie państwo nie ma jeszcze własnej jednolitej nazwy, najczęściej określano je jako kraj Słowian, jednak różne formy nazwy Lędzian były używane w wielu miejscach ówczesnej Europy. Początkowy okres pierwszego państwa, w moim przekonaniu, kończył się w latach 963–968. W roku 963 Mieszko poniósł podwójną porażkę ze strony Sasów, w skutek czego scentralizował swoje państwo i wojsko oraz szukał zagranicznych sojuszników. W roku 965 ożenił się z czeską księżniczką Dobrawą, a w następnym roku przyjął chrzest. W 967 roku Widukind wymienił Mieszka I, jako przyjaciela cesarza. W tym samym roku Mieszko zwyciężył Wichmanna, wreszcie w tym roku urodził się syn, Bolesław, a rok później powstało pierwsze biskupstwo misyjne

w Poznaniu. Oprócz Mieszka i elity w procesie tym wszystkim najważniejszą rolę grali Lędzianie, z których terenu cały ten proces się wyłonił.

Nazwa Polan występuje najwcześniej w *Żywocie pierwszym św. Wojciecha*, czyli w latach 999–1000. Była to nazwa służąca początkowo do odróżnienia jednocześnie panujących władców dwóch sąsiednich krajów słowiańskich, którzy nosili imię Bolesław. Ze względu na podobieństwo gwar zachodniosłowiańskich nazwa ta nie brzmiała obco, nie miała charakteru pejoratywnego, a poza tym sprzyjała planom dynastycznym Bolesława Chrobrego. Nazwy Polonia i Poloni od początku odnosiły się do całości ludu Piastów, nigdy nie miały charakteru plemiennego.

Mityczne początki Polski

Po uformowaniu się nowego chrześcijańskiego państwa polskiego zaistniały niektóre warunki, potrzebne do rozwoju nowego narodu. Państwo dało narodowi instytucjonalne ramy, które obejmowały całość poprzednio opisanej przestrzeni. Zaistnienie instytucji państwowych nie dawało jednak wystarczających warunków powstawania narodu, szczególnie na obszarze, gdzie poprzednio mieszkały wspólnoty rodowe, zamknięte w swoich małych światach. Wraz z powstaniem państwa członkowie tych wspólnot stali się poddanymi ponadwspólnotowej władzy centralnej, która nie tolerowała żadnej niezgody, która mogłaby ją zasłabić, albo jej zaszkodzić.

Stworzenie wspólnego kraju zaczyna się od utworzenia mitu jednolitej przestrzeni obejmującej obszary całego kraju. Celem jest kształtowanie ogólnej przestrzeni, w której każdy element współistnieje w harmonii ze wszystkimi pozostałymi oraz ludem zamieszkałym w tej przestrzeni. Jednolitą nazwą tej przestrzeni jest Polonia, a jej elementy to: zdrowe powietrze, bogata ziemia (lasy miodem płynące, żyzne pola, obfitość złota i srebra), oraz wody bogate w ryby harmonizują się ze sobą na wzajem, i w zasadzie niosą same pozytywne treści. Lud tego kraju również żyje w harmonii: chrześcijański książę panuje nad krajem, którego granice bronią waleczni rycerze na silnych koniach, a pracowici chłopi uprawiają ziemię z pomocą zdolnego do pracy bydła. Ten lud nigdy nie został pokonany przez żadnego obcego agresora.

W źródłach cytowanych przeze mnie tkwi kilka podstawowych tez, które są uwarunkowane przez względnie wcześnie ukształtowaną, i ciągle rozwijającą się świadomość narodową. Pierwszą z nich jest to, że warunki naturalne, siły nadprzyrodzone i lud tego kraju współistnieją w doskonałej harmonii. Druga, że wszyscy cytowani po Gallu autorzy mówią o jednolitym Królewstwie Polskim, bez względu na to, czy w momencie powstawania danego źródła istniało

rzeczywiście Królewstwo Polskie, czy też nie. Na podstawie zbadanych źródeł można jednoznacznie zauważyć, że Polacy uosabiali swój kraj z postacią kobiety, która w różnych epokach rozwoju przybierała różne kształty i imiona. Do tej drugiej tezy możemy dołączyć zupełny brak tradycji przedpaństwowych grup etnicznych (plemion) i ich dziejów w średniowiecznych źródłach. Podstawowe znaczenie ma trzecia teza, według której Polacy zawsze tkwili w wolności, której nikt nie mógł im odebrać.

Wspólnym elementem tych źródeł jest świadomość posłannictwa, która co prawda w różnych epokach jest inna, ale jej obecność jest stała. W czasach początkowych posłaniem jest rozpowszechnianie i utrwalanie chrześcijaństwa. W czasie rozdrobnienia dzielnicowego i walk z Zakonem Krzyżackim głównym zadaniem jest odnowienie i obrona dzieł wielkich królów i książąt, przede wszystkim trzech Bolesławów. W okresie późniejszym, od wieku XV szerzenie chrześcijaństwa stopniowo przekształca się w obronę chrześcijaństwa, a od wieku XVII w obronę katolicyzmu. W źródłach powstałych w wiekach XVI i XVII dochodzi jeszcze misja zaopatrzenia Europy w zboże, oraz pokazanie przykładu innym krajom, jak wygląda idealny kraj, w którym się żyje w zupełnej wolności.

W wyniku rozwoju świadomości narodowej w źródłach historycznych Polska również przechodzi przez pewien rozwój: u Galla Polska jest częścią Słowiańszczyzny. W późniejszych kronikach średniowiecznych widzimy świadomość wspólnego pochodzenia Słowian, oraz jednocześnie wiodącą rolę Polski wśród pozostałych krajów Słowiańskich, a w początkach czasów nowożytnych zupełne oderwanie się od innych ludów słowiańskich.

W kraju, jako przestrzeni obejmującej wspólnotę, szczególną rolę odgrywa samo centrum kraju. W wyniku rozwoju historycznego od wieku XI powstają dwa takie trwałe „ośrodki": Gniezno i Kraków, a od wieku XIII dochodzi jeszcze Kruszwica. Obok głównych ośrodków państwowości ukształtowały się także centra chrześcijańswa polskiego. Takimi były oczywiście dwie stolice: Gniezno, stolica Św. Wojciecha, stolec arcybiskupi, oraz Kraków, stolica Św. Stanisława, Św. Floriana i Bł. Jadwigi, także stolec biskupi. Poza tymi miejscami centralnymi nabrały ogromne znaczenie kultowo-religijne Święty Krzyż na górze Kalwarii, oraz stolica Marii na Jasnej Górze.

W wyniku badań nad mityczną rolą tych *środków* możemy wyciągać wiele wniosków o charakterze ogólnym. Po pierwsze, wniosek najbardziej oczywisty, że każdy z wymienionych *środków* powstał na terenie wyróżniającym się z nizinnego krajobrazu, na wzgórzu albo górze, nad brzegiem naturalnych wód (jeziora, albo rzeki). To zjawisko nie jest specyfiką polską, widocznie jest to zjawisko mityczne obejmujące wszystkie grupy słowiańskie, często występujące powszechnie od początku ukształtowania najdawniejszych kultur ludzkich,

które zostało przekształcone na potrzeby zbiorowe, społeczne, religijne, i w końcu narodowe Polaków, zamieszkujących obszary w wielkiej części równinne. Ważnym, i również uniwersalnym faktem jest to, że wszystkie te miejsca są utożsamiane z symbolicznym środkiem świata, gdzie przejście pomiędzy różnymi światami jest przez długi czas, albo nawet zawsze zabezpieczone.

Drugą cechą ogólną jest to, że każde centrum w pewien sposób przekazuje tradycje *początków* w rozumieniu czasowym. Ponieważ początków jest więcej, dlatego środków też powstało więcej. Głównym centrum państwowości było na początku Gniezno, później Kraków, a środkiem początków chrześcijaństwa, ukrzyżowania Chrystusa jest góra Kalwaria, stolicą Marii jest Jasna Góra, itd. W przypadku wielu z nich połączenia z początkami są wielorakie, w jednym miejscu uwydatniają się kolektywne i dynastyczne początki pogańskie, chrześcijańskie i państwowe zbiorowości.

Trzecią cechą ogólną jest to, że początki prawie wszystkich tych centrów sięgają do okresu społeczeństwa przedpaństwowego. Mimo korzeni przedpaństwowych te centra plemienne, regionalne w ciągu wieków średnich stały się centrami narodowymi. To zjawisko jest znamienne między innymi dlatego, że wiele ważnych miejsc centralnych, jak na przykład Sandomierz, Lublin, Wrocław, Warszawa w tym okresie nie nabierały znaczenia mitycznego.

Kolejną wspólną cechą charkterystyczną jest to, że poza tradycją państwową i religijną centra jednoczą w sobie dynastyczne i kolektywne tradycje narodu. Ostatnią, wspólną cechą jest to, że z powodu pierwszoplanowej funkcji, jakie dane centrum zajmuje w przestrzeni, każdego człowieka zmuszają do przestrzegania porządku oraz prawa bożego i ludzkiego, w przeciwnym razie eliminują poza nawias tych, którzy zachowują się inaczej.

W przeciwieństwie do centrów, granica jest miejscem gdzie zamiast porządku panuje chaos, zamiast cierpliwości gwałt, zamiast stałości ciągłe zmiany. Dlatego ważne jest istnienie takiego punktu odniesienia, wobec którego ciągła zmiana staje się odczuwalna i zrorumiała. Taki punkt tworzyły dzieje początków, dawne granice terytorium zamieszkiwanego przez grupy Słowian zachodnich, oraz czynności kształtujące granice pierwszych mitycznych władców.

Mityczne zadanie kształtowania granic należało do Bolesława I. Jego działalność po odnowieniu państwa kontynuował Bolesław II, a dopełnił Bolesław III, który władał nie tylko lądem swego kraju, ale i morzem, i odniósł sukcesy też podczas próby wejścia do sfer niebieskich.

Z mitycznej roli granic w wiekach średnich i początkach ery nowożytnej możemy wyciągnąć kilka ogólnych wniosków. Pierwszy, że granice dokładnie wyznaczają miejsce w przestrzeni, które Polacy w różnych czasach byli

zdolni wypełniać pozytywnymi siłami i wartościami. W razie zmniejszania tych sił i wartości granice się zawężały, w razie powiększania sił granice się rozszerzały.

Wspólnota jest zdolna do obrony swoich granic, kiedy trzy podstawowe funkcje społeczne harmonicznie współistnieją ze sobą, czyli mają silnego władcę, mocną wiarę, trzymają się starych, sprawdzonych obyczajów, mają silne wojsko, a lud jest płodny i produktywny. Wspólnota może rozszerzyć swoje granice, jeśli w wyniku harmonii powstaje nadmiar sił wszystkich trzech funkcji, i rozwijając się nadal harmonicznie, zawładnie większym obszarem, potrzebnym dla większej wspólnoty. W dziejach Polski częstsze są przypadki, kiedy spośród tych trzech funkcji wzmacnia się tylko druga, czyli funkcja militarna. Dlatego wiele razy wybitny władca, albo dzielne wojsko zawładnęło obszarem jednego albo więcej sąsiednich krajów, a potomkowie nie byli zdolni ich obronić.

Drugi ogólny wniosek to to, że chociaż wyznaczenie granic, podobnie jak założenie centrów, jest częścią mitologii początków, jednak ma pewne opóźnienie wobec założenia centrów. Jest to o tyle logiczne, gdyż najpierw trzeba założyć centrum, aby wspólnota mogła zawładnąć światem, który zamieszkuje.

Trzeci wniosek: mimo ciągłej zmiany granic, w każdym kolejnym cyklu mitycznym granice kraju w dużej mierze albo w całości przybierały swój pierwotny, czyli wyznaczony na początku kształt. W każdym cyklu, albo na samym początku, albo w momencie szczytowym, pojawia się charyzmatyczny władca, wybrany heros, który odbija utracone wcześniej obszary, niekiedy rozszerzając granice dalej, niż to było wcześniej.

Po czwarte: mityczny obraz granic sięga do wieków poprzedzających założenie państwa i odzwierciedla granice jednolitego ongiś obszaru zachodnich Słowian. Wśród Słowian, odpowiednio do późniejszej mitologii narodowej, Polacy zawsze odgrywali wiodącą rolę.

Piątą wspólną cechą jest to, że granice w każdym przypadku są naturalnymi granicami, czyli przede wszystkim są to rzeki, w drugim rzędzie góry. W innych miejscach granicą jest morze. Ważnym się wydaje, że te rzeki, góry i morza oddzielają nie tylko jeden kraj od drugiego, lecz również *nasz świat* od *innego świata*, w szerszym sensie oddzielają *świat* od *zaświatów*.

Szczególnym rodzajem granic są morza i góry. W dzisiejszym rozumowaniu są również *granicami naturalnymi*, jednak bardziej niż poprzednie, są granicami oddzielającymi od sił nadprzyrodzonych. Morze, które okala świat stworzony, jest stałym miejscem zamieszkałym przez siły chaotyczne, a góry służą jako dom dla sił niebieskich, porządkujących świat ludzki. W przypadku Polski ważne jest położenie tych parametrów w przestrzeni dlatego, że morze graniczy z krajem od północy, w ten sposób łączy się z ciemnością, wysokie góry chronią

równinne krainy Polski od południa i widoczne są ich kontakty z jasnością niebiańską. Wspólną cechą morza i gór jest to, że człowiek nie może zawładnąć na zawsze przestrzenią należącą do nich. Jedynie w niektórych przypadkach charyzmat mitycznych bohaterów, władców i świętych może zwyciężać chaotyczne siły morza, albo może wejść do wyższych sfer gór, jeśli uprzednio przejdą różne poważne próby, i udowodnią, że nadają się do wykonania tych zadań.

W świadomości Polaków mieszkających na lądzie, morze pozostawało elementem groźnym, chaotycznym, nieskończonym, niezbadanym, złym i ciemnym aż do końca badanej przez nas epoki, czyli do wieku XVII, co ma swoje odzwierciedlenie w kazaniach i postyllach XVI–XVII-wiecznych kaznodziejów katolickich i ewangelickich, oraz w wybitnych dziełach epickich tej epoki. Wcześniejsi bohaterowie mityczni dodawali Polakom sił do zawładnięcia morzem, mówiąc, że silna wspólnota może zwyciężać morze, jeżeli ma poczucie misji, powołania, pewności siebie i heroizmu. Tylko w przypadku posiadania tych wszystkich cech można zapanować nad morzem na krótszy albo dłuższy czas. Można od czasu do czasu poskromić złe siły morza, ich ostateczne przezwyciężenie jednak nie leży w kompetencji ludzkich wspólnot.

Zawojowanie gór wymaga od wspólnoty, albo od jej wybranych członków, podobnych cech, jak w przypadku zdobycia morza. Jedyną ważną, podstawową różnicą pomiędzy tymi dwoma przestrzeniami jest to, że morze jest miejscem sił ciemnych, złych i chaotycznych, a góry dają schronienie mieszkańcom niebios. Z tego wynika, że opanowanie morza wymaga sił niepohamowanch, niszczących, a opanowanie gór wymaga sił uporządkowanych i podporządkowanych.

Granice kraju od czasów najdawniejszych broniły smoki, mieszkające na wzgórzach górujących nad bagnami, a od końca wieków średnich bronił je Bolesław I ze swymi rycerzami. Ta obrona miała jednak lokalny charakter. Polacy, a zapewne i wcześniejsze wspólnoty słowiańskie, potrzebowali obrońcy mitycznego, którego obrona obejmuje całość przestrzeni oraz wspólnoty, zamieszkałej tę przestrzeń. Również pogańscy Słowianie i chrześcijańscy Polacy znaleźli swego obrońcę w postaci przepięknej dziewicy-królowej. We wcześniejszym okresie dziejów Polski tę postać kobiecą utożsamiano z pogańską królową Wandą, wymienioną przez Wincentego Kadłubka, a od ostatnich stuleci średniowiecza z postacią Marii, matki Jezusa. Wanda obroniła swoją wspólnotę przed tyranem lemańskim i jego wojskiem w mitycznej bitwie, Maria zaś podczas szwedzkiego potopu obroniła klasztor jasnogórski.

To, że wspólnota znalazła swoją najwyższą obrończynię w postaci kobiecej, ma trzy źródła: po pierwsze, ziemia, która była miejscem zamieszkania wspólnoty, a później narodu była matką-rodzicielką produkowanych dóbr i

samej wspólnoty. Kraj w dziełach autorów średniowiecznych i nowożytnych jest opisany w przeróżnych postaciach kobiecych: dziewica, żona, matka, wdowa, bogini, itd. Drugie źródło to żyjąca przeważnie z dóbr wydobywanych z ziemi wspólnota, która wszystkie swoje pozytywne cechy uosabniała w postaci przepięknej, czystej, mądrej i dobrodusznej królowej, która oprócz tych pozytywnych cech posiadała również siły magiczne. W konsekwencji mogła utrzymywać kontakty pomiędzy wspólnotą ludzką i potęgami niebiańskimi, mogła wyprosić ich dobrą wolę dla wspólnoty; w ten sposób miała dostatecznie dużo siły, żeby oddalić zewnętrzną agresję od wspólnoty, za pomocą swojej powabnej urody, magicznej siły oraz potęgi niebios. Trzecim źródłem była archaiczna idea, głosząca, że władca ma zawrzeć małżeństwo ze swoim krajem, który sam w sobie jest królewską wysokością, i która jest zdolna obronić „swój" lud. Dlatego w różnych źródłach kraj jest opisany jako władczyni, królowa albo cesarzowa.

Z mitu Wandy możemy wyciągać wiele wniosków. Po pierwsze, że tu bez wątpliwości nie chodzi o wytwór fantazji kronikarza, lecz o pochodzący z czasów sprzed przyjęciem chrztu bardzo dawny mit, który ma swoje paralele w mitologii wielu ludów indoeuropejskich.

Po drugie, ten mit został spisany przez Kadłubka, kiedy kultura pogańska, której wytworem był ten mit, istniała już w postaci niepełnej, śladowej, ustępując miejsca coraz bardziej pogłębiającej się i rozpowszechnionej kulturze chrześcijańskiej.

Po trzecie, kultura chrześcijańska przyjęła od poprzedniej lokalnej tradycji liczne elementy, których nie mogła wykorzenić ze świadomości i wierzeń ludu, i które nie stanowiły szczególnej groźby dla chrześcijaństwa.

Po czwarte, ten mit posiadał jeden element, który był antagonistyczny z dogmatem chrześcijańskim, a chodziło o płodność Wandy. W tym miejscu Kadłubek zmienił treść mitu, czym przyczynił się do jego stopniowego zaniku i ostatecznie zniszczenia.

Cechy i mityczne funkcje królowej Wandy – częściowo właśnie dzięki ostatniemu zdaniu napisanego o niej przez Wincentego Kadłubka – wraz z upływem czasu były coraz bardziej zapominane; pozostały tylko dwie trwałe cechy: pierwsza, ukazująca przepiękną pogańską księżniczkę, druga Polkę-patriotkę, która odmówiła zaślubin z Niemcem i uciekła się do samobójstwa.

Chrześcijańscy Polacy tak samo potrzebowali najwyższą obrończynię, jak ich pogańscy przodkowie, nic dziwnego więc, że znaleziono ją akurat w matce Jezusa, Marii, która we wszystkich cechach odpowiadała Wandzie, a w naważniejszej, najbardziej kobiecej nawet przewyższała: jej dziewictwo było płodne, urodziła Boga-człowieka.

Znaczenie Marii w świadomości Polaków wzrastało od wieku XI. Modlono się do Niej przed bitwami, chwalono Ją po zwycięstwach nad Pomorzanami, nad Tatarami, nad Zakonem Krzyżackim. Ze średniowiecznych pieśni maryjnych wynika, że nie tylko podczas wojny, ale we wszelkiej potrzebie modlono się do Niej po wstawiennictwo i obronę. Maria stawała się ochroną dla rodzin, dobrobytu i majątku, broniła od złego, od chorób i od wrogów. Broniła czystości i cnoty, zabezpieczała rodzinom życie spokojne. Wszystko to mogła uczynić dlatego, że w swojej osobie ucieleśniała najbardziej dodatnie cechy człowieka chrześcijanina. Była najpiękniejszą z kobiet, jej świętość podziwiali nawet sami święci. Była cnotliwa i czysta; broniła swoje dziewictwo. Przez swoje cnoty mogła zostać ziemską Matką Boską i przez swoje macierzyństwo mogła utrzymać kontakty pomiędzy ludźmi i Bogiem. Średniowieczne chrześcijaństwo odziało Ją w szaty królowej, i tak Maria została królową nieba, ziemi i morza; tak samo, jak w micie pogańskim Wanda.

Z pojawieniem się Marii w Polsce mit Wandy stał się antagonistyczny, ponieważ królowa-obrończyni mogła być tylko jedna. Mit Wandy jednak przez stulecia mocno utrzymywał się w świadomości Polaków, aż ostatecznie Maria zwyciężyła nad Wandą.

Pierwszym hymnem, który może by nazwany narodowym, była Bogurodzica, którego pierwsza strofa jest niczym innym, jak modlitwą do Marii. Jest to pieśń oryginalna polska, w przeciwieństwie do innych polskich pieśni maryjnych, które są przetłumaczone z łaciny, albo z języka czeskiego.

Szczytem średniowiecznego kultu maryjnego był okres trwający od końca wieku XIV do ugruntowania się na terenie Polski idei reformacyjnych. Świadczy o nim – obok licznych pieśni, ołtarzy, malowideł i rzeźb – gotycki ołtarz w krakowskim kościele mariackim. Na szczycie ołtarza widzimy Marię, jako ukoronowaną królową Polski. Innym zjawiskiem tego samego kultu maryjnego jest ogromna popularność pielgrzymek jasnogórskich. Klasztor budowany na Jasnej Górze stał się prawdziwą stolicą Marii, gdzie dla wiernych Najświętsza Maryja Panna była obecna nie tylko na słynnym obrazie, lecz również w rzeczywistości.

Wiele jest podobieństw pomiędzy dwiema postaciami kobiecymi. Po pierwsze obie są królowymi, które zostały wybrane przez zbiorowość dobrowolnie, bez przymusu. Przy wyborze obydwóch powiązania rodzinne odegrały ogromną rolę. Wanda była córką króla Kraka, który był mitycznym założycielem państwa i prawa polskiego. Maria pochodziła z plemienia króla Dawida, w jej przypadku jednak większe znaczenie miał jej syn, Jezus, również król, dzięki Niemu, oraz własnym cnotom mogła się stać królową zbiorowości. Obie kobiety były uczestniczkami mitologii początków: pierwsza z nich jest aktywną uczestniczką początków powstania zbiorowości polskiej,

a druga – początków chrześcijaństwa. Tak Wanda, jak i Maria zjednoczyły w sobie pierwszofunkcyjne i trzeciofunkcyjne cechy zbiorowości, i właśnie za pomocą tych cech mogą się przeciwstawić lemańskim albo szwedzkim agresorom, ucieleśnieniem funkcji drugiej.

Wspólnym momentem w micie Wandy i Marii jest agresor, którym w obu przypadkach jest obcy, tyran, i z punktu widzenia religijnego, jest ucieleśnieniem zła. Tyran lemański jest wyznawcą bogów podziemnych, a Szwedzi są heretykami, którzy związani byli z Szatanem.

Obie królowe działały w *centrum* swojego kraju, ale wyniki tych działań obejmują całość przestrzeni zamieszkałej przez wspólnotę. Wanda i Maria walczą za pomocą magii i psychozy masowej, i mimo że Wanda używa magii pogańskiej, tak zwanej *białej magii*, walczy z pomocą słońca i sił niebiańskich. Maria używa, można powiedzieć, magii chrześcijańskiej (w Jej przypadku trzeba raczej mówić o cudach). W rezultacie tych działań wrogowie nie zginęli, ale im się odechciało walczyć, zrozumieli, że siły niebiańskie stoją po stronie Polaków.

W końcu wspólne jest w micie Wandy i Marii to, że Polacy zwyciężyli nad wrogami jedynie dzięki ich działaniom.

Ukształtowanie Polski, jako przestrzeni jednolitej w wielkiej mierze przyczyniło się do tego, że Słowianie żyjący na terenie kraju stali się Polakami, a przywiązanie do swego kraju, tak samo, jak w przypadku innych krajów i ludów, sprzyjało kształtowaniu, pogłębianiu i wzmocnieniu świadomości narodowej.

SUMMARY

The historical and mythical origins of Poland – The formation of space

Having introduced the methodological background of the research, the author briefly looks over the international and Polish secondary literature referring to the notion of the nation and the myths, then outlines the theories relating to the country as a spatial entity before the modern times.

After a brief summary of the history of the early Slavonic people, the first part of the book analyses the ideas connected to the establishment of the Polish state that perceive the formation of the state as the result of the activity of a specific tribe or ethnic group. Afterwards the author compares these ideas with the relevant sources. The author claims that the existence of a Vislan tribe in the ninth century cannot be excluded, although we cannot justify either on the basis of the sources whether – as some Polish historians opined – a ninth-century Vislan state was founded with the leadership of the same tribe as a centre of power.

The existence of the Lendzians in Greater Poland is another issue since this group was continuously present in the East and Central European sources from the ninth to the thirteenth-century; its name was preserved in numerous East and Central European languages as the name referring to the whole Polish people. According to the sources written at the turn of the 9th and 10th centuries the Lendzians formed an increasingly bigger and more powerful group which was the only community – as the result of its equestrian military behaviour and due to its ambitious and charismatic political and military elite – that could play a leading role in the unification of the Western Slavonic groups living in the territory of the emerging country. Finally, the Lendzians' prince, Mieszko I, laid down the foundations of the Polish state by converting to Christianity and creating a central, supertribal state and military organisation.

The existence of the Polan tribe as a leading group in the formation of the state can be entirely excluded. The 'Polan' name itself only appears in the written

Fordította: Tapolcai-Malaczkov Szilvia Anna. Segítségét hálásan köszönöm.

sources around the first millennium and it refers to the entire state from the start. At the outset it served to differentiate between the Bohemians and the Poles. Its widespread use is closely connected to the conversion to Christianity and to the centralising efforts of the Lendzians since it eliminated the denomination differences between the Slavonic tribes within the country.

The second part of the book analyses the myths that relate to the established country as a unified space. A separate chapter deals with the static or changing mythical elements that appear in the descriptions of Poland made in the various eras. The subsequent chapters examine the highly important parts of the country: its centres, borders and the related mythical notions and behavioural patterns. Its special roles raise the importance of some border lines: the mountains on the south, and the sea that forms the northern frontier of the country. The roles of these types of borders in the Polish national mythology are treated in a separate chapter.

The last chapter is concerned with the roles of the two mythical queens embodying the protecting powers of the spatial territory of the country, the pagan Vanda and the Christian Mary, the development and consummation of their protecting function, the relationship of their myths and their influence on each other.

RÖVIDÍTÉSEK

BN – Biblioteka Narodowa
Clm – Codex latinus Monacensis
FBO – Fundusz Bolesława Orzechowicza
FNRNP – Fundacja Na Rzecz Nauki Polskiej
FRB – Fontes Rerum Bohemicarum
GKZ – Generalny Konserwator Zabytków
IA UJ – Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego
IA UW – Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego
IAE PAN – Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
IH PAN – Instytut Historyczny Polskiej Akademii Nauk
IH UJ – Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego
IP UJ – Instytut Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego
KUL – Katolicki Uniwersytet Lublin
METEM – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
MGH – Monumenta Germaniae Historica
MGH AA – MGH Auctores Antiquissimi
MGH SRG NS – MGH Scriptores Rerum Germanicarum Nova Series
MGH SRM – MGH Scriptores Rerum Merovingicarum
MGH SS – MGH Scriptores
MHMG – Muzeum Historyczne Miasta Gdańska
MHMK – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa
MKČ – Muzeum Království Českého
MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie
MON – Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej
MŐK – Magyar Őstörténeti Könyvtár
MPH – Monumenta Poloniae Historica
MPH NS – Monumenta Poloniae Historica Nova Series
MTA TTI – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet
OO – Opera Omnia
PAN – Polska Akademia Nauk

PAU – Polska Akademia Umiejętności
PIW – Państwowy Istytut Wydawniczy
PPP KT – Początki państwa Polskiego, Księga tysiąclecia, Poznań, 1962.
PTPN – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe
SAV – Slovenská Akadémia Vied
SNAP – Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich
SOW – Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy
SRG US – Scriptores Rerum Germanicarum in Usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi
SRH – Scriptores Rerum Hungaricarum
SSS – Słownik Starożytności Słowiańskich
SzKK – Szegedi Középkortörténeti Könyvtár
SzKM – Szegedi Középkorász Műhely
TNSV – Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana"
TPNP – Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej z Funduszu Bolesława Orzechowicza
UAM – Uniwersytet Adama Mickiewicza
UJ – Uniwersytet Jagielloński
UMCS – Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej
VSAV – Vydavatelstvo Slovenskej Akademie Vied
WBP – Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu
WIH – Wojskowy Instytut Historyczny
WL – Wydawnictwo Literackie
WTO – Wrocławskie Towarzystwo Naukowe
WUŚ – Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ZNiO – Zakład Narodowy im. Ossolińskich
ПСРЛ – Полное собрание русских летописей

KÉPJEGYZÉK*

Borító: *„Szent Adalbert testének elhelyezése a gnieznói székesegyházban.”* A főszékesegyház bronz ajtajának jelenete, 1175 körül. A szerző felvétele.
Borító első fül: *Ring Éva és Tapolcai László.*
Borító hátsó fül: *Tapolcai László.*
1/a-b. kép: *A legnicai csata.* Sziléziai festő: Triptichon Sziléziai Szt. Hedvig legendájával – bal szárny (részlet), 1430–1440 körül, tempera, fa, eredeti tükör méret: 252,5 x 93 cm, eredeti keretben: 277,7 x 112 x 7 cm, a „Muzeum Narodowe w Warszawie” gyűjteményéből. Fényképezte: Dytkowski, Marek H.
2. kép: *Az I. Mieszko korabeli gnieznoi vár rönkökből készült alapja.* Részlet a jellegzetes „kampós” szerkezettel. Fényképezte: Andrzejewski, Jerzy, a „Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie” gyűjteményéből.
3. kép: *Ostrów Lednicki.* Az első Piastok rezidencionális székhelye az erőd és szakrális építészet maradványaival a X–XI. század fordulójáról. Fényképezte: Rączkowski, Włodzimierz, a „Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy” gyűjteményéből.
4. kép: *Axis mundi. Rus, a kb. hétszáz éves tölgyfa a rogalini kastély parkjában.* 2009. július 17. A szerző felvétele
5. kép: *A gnieznói Főszékesegyház.* 2009. július 16. A szerző felvétele.
6. kép: *A poznani székesegyház.* 2009. július 17. A szerző felvétele.
7. kép: *Kruszwica, az ún. Egér-torony a Gopło-tó felől.* 2009. július 18. A szerző felvétele.
8. kép: *A Wawel.* 2008. október 12. A szerző felvétele.
9. kép: *A tynieci kolostor a Visztula túlpartjáról.* 2008. október 12. A szerző felvétele.

*A kötet készítése során a lehetséges képi illusztrációk helyszínei és a lengyel állam kezdeteivel kapcsolatba hozható régészeti és földrajzi objektumok felkutatását, valamint az illusztrációkkal kapcsolatos copyright jogok kiderítését Villányi Dániel végezte

10. kép: *A Szudéták.* 2009. július 15. A szerző felvétele.
11. kép: *III. Ottó birodalmának tartományai női alakokkal megszemélyesítve.* III. Ottó Evangeliáriuma (Evangeliar Ottos III), Bayerische Staatsbibliothek München, Clm 4453 fol. 23v. © 'Bayerische Staatsbibliothek München'
12. kép: *Jasna Góra ostroma, 1655.* Jasna górai festőműhely, XVII. század vége, a Jasna Górai Sajtóiroda archívumából.

TÉRKÉPJEGYZÉK*

* A későbbi Nagylengyelország X-XI. századi vízhálózatának, településszerkezetének és úthálózatának kutatását, ehhez bibliográfiai adatgyűjtést, a szakirodalomban fellelhető vonatkozó térképek adatainak ellenőrzését, javítását és kiegészítését, valamint a korszakban a lengyelek által lakott területekkel kapcsolatban rendelkezésre álló demográfiai adatok összegyűjtését és kiegészítését Nagy Áron végezte.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Források, forrás feldolgozások és forrásgyűjtemények

A Nibelung-ének. Ó-német hősköltemény. Máriabesenyő – Gödöllő, Attraktor, 2004.

ADALBOLDI *Vita Henrici II. imperatoris.* 45. (cca. a. 1021.) in: MGH SS t. IV. Hannover, 1841.

ADEMARI *Historiarum* libri III. Lib. III. 31. (cca. 1028) in: MGH SS t. IV. Hannover, 1841.

Annales Altahenses Maiores. MGH SRG US. Hannover, 1891.

Annales Laurissenses Minores. in: MGH SS t. 1. Hannover, 1826. 113–123.

Annales Hildesheimenses. MGH SRG US. Hannover, 1878.

Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi. MGH SRG US. Hannover, 1895.

Annales Quedlinburgenses, MGH SS t. III. 1987.

ANONIM tzw. GALL: *Kronika polska.* Wrocław–Warszawa–Kraków itd. ZNiO, Biblioteka Narodowa s. I. nr. 59. 1989.

ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei.* Budapest, Osiris, 2001.

Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Budapest, Osiris, 2001.

ARNORSSON, THIODOLF: *Rímhenda on Harold,* in: VIGFUSSON, GUDBRAND –POWELL, F. YORK: *Corpus poeticum boreale. The poetry of the old northern tongue from the earliest times to the thirteen century,* Vol. II. Court poetry. Oxford, Clarendon Press, 1883. 211.o.

Auctoribus RUODOLFO et MEGINHARTO *Translatio Sancti Alexandri.* A. 851. in:

MGH SS t. 2. Hannover, 1829. 673–681.o.

Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat, 1976.

Bjarni Gudnason (szerk.): *Sogubrot affornkonungum*, in: *Danakonunga sogur.* Islenzk fornrit, t. 35. Reykjavik, Hid Islenzka fornritafelag, 1982.

Bíborbanszületett Konstantin: *A Birodalom Kormányzása.* (ford: Moravcsik Gyula) Budapest, Lucidus Kiadó, 2003. (a Közoktatásügyi Kiadóvállalat 1950-ben megjelent kiadásának változatlan utánnyomása)

Bielski, Marcin: *Kronika polska.* in: *Zbiór pisarzów polskich*, cz. 4. tom XI. Warszawa, 1829.

Birkowski, Fabian: *Kazania obozowe o Bogarodzicy przytem Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu i insze kazania...* Kraków, 1858.

Borzymowski, Marcin: *Morska nawigacyja do Lubeka.* (bevezető és jegyzetek: prof. Dr Roman Pollak) Gdańsk, Wydawnictwa Morskie, 1951.

C. Plini Secundi: *Naturalis Historiae Libri XXXVII.* Vol. I. Lib. VI. 13 (14). Lipsiae, Teubner, 1870.

Caesar, Julius: *A gall háború.* Budapest, Európa, 1964.

Canaparius, Johannes: *Vita et Passio Sancti Adalberti Martiris.* in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 162–183.o.

Chrétien De Troys: *Perceval le Gallois ou le Conte du Graal,* in: La Légende Arthurienne. Le Graal et la Table Ronde. Paris, Robert Laffont, S. A., 1989.

Chronica Poloniae Maioris. MPH NS VIII. Warszawa, PWN, 1970.

Chronica Polonorum (Chronica Polono-Silesiacum). in: MPH t. III. Warszawa, PWN, 1961.

Chronica Polonorum Vincentii Cracoviensis episcopi, in: MPH t. II. Warszawa, PWN, 1961. 249–447.o.

Chronica principum Polonie. in: MPH t. III. Warszawa, PWN, 1961.

Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus. Liber IV. 48. in: MGH SRM t. II. Hannover, 1888.

Chronici Hungarici Compositio Saecula XIV. 28. in: SRH t. I, Budapest, 1937.

Cosmae Pragensis *Chronica Boemorvm,* in: MGH SRG NS. t. II, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1923.

Cosmae *pragensis ecclesiae decani Chronicon Boemorum,* in: FRB t. II. Prága, MKČ, 1874. 1–198.o.

Claudii Ptolemaei Alexandrini: *Geographia.* Venetia, apud Vincentium

Valgrisium, MDLXII.

DAMIANUS, PETRUS: *Ex vita s. Romualdi,* in: MGH SS t. IV. Hannover, 1841.

Darowizna Gniezna. (Dagome iudex) in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1961.

Description of Europe by King Alfred the Great. 2, in: *A magyar honfoglalás kútfői.* Budapest, 1900. 315.

DLUGOSSIUS, JOANNES: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib. I-II. Warszawa, PWN, 1964.

DLUGOSSIUS, JOANNES: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib. III-IV. Warszawa, PWN, 1970.

DLUGOSSIUS, JOANNES: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* Lib. V-VI. Warszawa, PWN, 1973.

DLUGOSSIUS, JOANNES: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae.* Lib. VII-VIII. Warszawa, PWN, 1975.

DLUGOSSIUS, JOANNES: *Annales seu cronicae incliti regni Poloniae.* Lib. X-XI. 1406–1412. Warszawa, PWN, 1997.

DŁUGOSZ, JAN: *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego.* Ks. I-II. Warszawa, PWN, 1962.

DŁUGOSZ, JAN: *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego.* Ks. III-IV. Warszawa, PWN, 1969.

DŁUGOSZ, JAN: *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego.* Ks. V-VI. Warszawa, PWN, 1973.

DŁUGOSZ, JAN: *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego.* Ks. VII-VIII. Warszawa, PWN, 1974.

Dyaryusz wideńskiej okazyji Jmci Pana Mikołaja na Dyakowcach Dyakowskiego podstołego latyczewskiego. (bevezető tanulmány: KOSIŃSKI, JÓZEF ADAM – DŁUGOSZ, JÓZEF) Warszawa, MON, 1983.

Dyaryusz Wyiazdu z Krakowa pod Wiedeń Jana III. Roku 1683. Kraków, 1784.

Dyjaryjusze sejmowe z r. 1587. in: *Pisarze dziejów polskich.* T. XI. Kraków, 1887.

Edda. Óészaki mitologikus és hősi énekek. Budapest, Európa, 1985.

Ének Çidről. Középkori spanyol epikus költemény. Budapest Eötvös József Könyvkiadó, 2002. (a fordítás készült: SMITH, COLIN (szerk.): *Poema de mio Cid.* Oxford University Press, 1972; Ediciones Cátedra, S. A. 1994.)

GALLI ANONYMI *Cronica et gesta ducum sive principum polonorum.* in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 391–484.o.

GALL NÉVTELEN: *A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* (ford; bevezető tanulmány és jegyzetek: Bagi Dániel) [Budapest] Argumentum, 2007.

GEOFFREY OF MONMOUTH: *The History of the Kings of Britain (Historia Regum Brittorum).* Trans. by Lewis Thorpe. London, Penguin Books Ltd., 1966.

GEOGRAF BAWARSKI: *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii.* in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 10–11.o.

GERHARDI *Miracula sancti Oudalrici episcopi.* in: MGH SS t. IV, Hannover, 1841.

Gilgames. Budapest, Európa, 1966.

HOMÉROSZ: *Iliász.* Budapest, Európa, 1967.

HOMÉROSZ: *Odüsszeia.* Budapest, Európa, 1967.

[*Hymnus de sancto Stanislao*] in: MPH t. IV. Warszawa, PWN, 1961. 355–366.o.

IBRAHIM IBN-JAKUB: *Relacja z podróży do krajów słowiańskich.* in: *Cudzoziemcy o Polsce, Relacje i opinie* t. I. Kraków, WL, 1971. 3–7.o.

IGLÓI ENDRE – MISLEY PÁL (szerk.): *Régi orosz széppróza.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1979.

IOANNIS CINNAMI *Historiarum Liber II* in: *Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis Gestarum.* (recensuit Meineke, Augustus) Bonnae, impensis ed. Weberi. 1836.

IORDANES: *De origine actibusque Getarum,* in: MGH AA t. V. 1. Berlin, 1882.

IORDANES: *Getica. A gótok eredete és tettei.* (ford.): Kiss Magdolna. Budapest, L'harmattan, 2004.

JANA DŁUGOSZA *dziejów polskich ksiąg dwanaście,* wydane staraniem Alexandra Przezdzieckiego t. IV. (księga XI) Kraków, Drukarnia „Czasu", 1869.

JELICZ, ANTONINA (szek.): *Toć jest dziwne a nowe. Antologia literatury polskiego średniowiecza.* Warszawa, PIW, 1987.

Kalevala. Budapest, Magyar Helikon, 1975.

KOCHANOWSKI, JAN: *Pamiątka... Janowi Baptyście, hrabi na Tęczynie,* in: NIEMCEWICZ, JULIAN URSYN: *Jan z Tęczyna,* BN. S. I. nr. 150. Wrocław, 1954.

KRAIŃSKI, KRZYSZTOF: *Postylla Kosciola Powszechnego Apostolskiego, Słowem Bożym vgruntowánego, y zbudowánego ná IEZVSIE CHRYSTVSIE. Spiſana ku chwale BOGU W TROYCY S. IEDYNEMV.* Łaszczów (?), 1611.

KROMER, MARCIN: *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie.* Olsztyn, Pojezierze,

1984. (eredeti cím: *POLONIA Siue de Sitv, Popvlis, Moribvs, Magistratibus, & Republica regni Polonici libri duo. Authore Martino Cromero, Coadiutore, ac defignato Epifcopo Varmienfi.*)

Kronika węgierska na początku wieku XII. Warszawa, 1823.

Kronika wielkopolska. (ford: ABGAROWICZ, KAZIMIERZ, bevezető tanulmány és jegyzetek: KÜRBIS, BRYGIDA) Warszawa, PWN, 1965; Kraków, Universitas, 2010.

LAWMAN: *Brut.* Trans. by Rosamund Allen. London, J. M. Dent, 1992.

Liber de sancti Hildulfi successoribus in Mediano Monasterio. (cca. a. 1016–1049) in: MGH SS t. IV. Hannover, 1841.

MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* SzKK 22. Szeged, SzKM, 2006.

MALORY, SIR THOMAS: *Le Morte Darthur.* Herfordshire, Wordsworth Edition Ltd., 1996.

MARTONA CSOMBORA *Podróż po Polsce.* (ford.): Ślaski, Jan, Warszawa, Czytelnik, 1961.

MIERSUAE *Chronicon.* in: MPH t. II. Warszawa, PWN, 1961. 163–190.o.

Mistrz WINCENTY (tzw. KADŁUBEK) *Kronika polska.* Wrocław–Warszawa–Krakó w, ZNiO, 1996.

Morte Arthure or The Death of Arthur. Early English Text Society original series 8. London, Oxford University Press, 1967.

o. KORDECKI, AUGUSTYN: *Pamiętnik oblężenia Częstochowy 1655 r.* Częstochowa, nakładem klasztoru Ojców Paulinów na Jasnej Górze, 1991.

Of Arthour and of Merlin. Ed. by O. D. Macrae-Gibson. 2 vols. Early English Text Society 268, 279. Oxford, Oxford University Press, 1973, 1979.

OPALIŃSKI, KRZYSZTOF: *Satyry.* Wrocław – Kraków, itd. ZNiO, Biblioteka Narodowa s. I. nr. 147. 1953.

OPALIŃSKI, ŁUKASZ: *Obrona Polski,* in: *Wybór pism,* Wrocław, ZNiO, Biblioteka Narodowa, S. I. nr. 172. 1959. 146–197.o.

OROSIUS, PAULUS: *Historiarum Adversum Paganorum Libri VII,* Lib. I. Prologus. Bécs, 1882.

Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus. Prologus Libri Primi in: Ausgewählte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters. Band XVI. Berlin, Rütten & Loening, 1960.

OVIDIUS NASO, PUBLIUS: *Átváltozások.* Budapest, Európa, 1982.

PASEK, JAN CHRYZOSTOM: *Emlékiratok.* (ford.: Szenyán Erzsébet) Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1998.

PASEK, JAN CHRYZOSTOM: *Pamiętniki.* Warszawa, PIW, 1987.

PONĘTOWSKI, JÓZEF: *Ziemianin,* in: GOSTOMSKI, ANZELM: *Gospodarstwo.* Wrocław, ZNiO, Biblioteka Narodowa S. I. nr. 139. 1951. 124.

POTOCKI, WACŁAW: *Transakcya wojny chocimskiej.* Kraków, Bibljoteka Narodowa S. I. nr. 75. 1924.

PROCOPII CESARIENSIS: *Historia quae dicitur Arcana.* in: *OO.* vol III. Lipsiae, Teubner, 1963.

PROCOPII CESARIENSIS: *De bello Gothico.* in: *OO..* vol II. Lipsiae, Teubner, 1963.

PTOLEMAEUS, CLAUDIUS: *Geographia.* Amsterdam, 1966. Az 1540. évi baseli kiadás fotomechanikai utánnyomása.

QUERFURTI BRUNO: *Passio Sancti Adalberti Episcopi et Martyris,* in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 189–222.o.

QUERFURTI BRUNO: *Św. Wojciecha żywot drugi,* XXX. MPH sn. IV/2. Warszawa, PWN, 1969.

QUERFURTI BRUNO: *Vita quinque fratrum eremitarum [seu] vita uel passio Benedicti et Iohannis sociorumque suorum,* XI. MPH SN. IV/3. (recensuit, praefatione notisque istruxit Hedvigis Kürbis) Warszawa, PWN, 1973.

Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Berkiego. Lengyel nyelvű kiadás: KOWALSKI, TADEUSZ. in: MPH NS t. I. Kraków, PAU, 1946.

ROBERT DE BORON: *Merlin et Arthur: Le Graal et le Royaume.* In: *La Légende Arthurienne. Le Graal et la Table Ronde.* Paris, Robert Laffont, S. A., 1989. *Kilhwch and Olwen.* In: *Mabinogion.* Trans. by Lady Charlotte E. Guest. Mineola – New York, Dover Publications, Inc. 1997.

Roland-ének. Ófrancia históriás ének egy oxfordi kéziratból. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1996. (a fordítás készült: *La Chanson de Roland,* publiée d'après le manuscrit d'Oxford et traduite par Joseph Bédier (édition définitive) Paris, Édition d'art H. Piazza. 1964.)

SAXO GRAMMATICUS: *Gesta Danorum,* ediderunt Jørgen Olrik et Hans Henning Ræder. tom. 2. Kobenhavn, Levin & Munksgaard, 1931–1957.

SKARGA, PIOTR: *Kazania na niedziele i święta całego roku.* t. I. Kraków, wyd. Apostolstwa Modlitwy Księża Jezuici, 1938.

SNOPEK, JERZY (szerk.): *Alvó lovagok. Lengyel regék és mondák.* Budapest, Móra, 1988.

Średniowieczna pieśń religijna polska. Wrocław–Kraków, ZNiO, Biblioteka Narodowa, s. I. nr. 65. 1980.

Świętego Wojciecha Biskupa i męczennika żywot pierwszy. MPH NS t. IV. 1.

Warszawa, PWN, 1962.

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON: *Europica varietas.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.

TACITUS: *Germania.* in: Tacitus összes művei I. Budapest, Európa, Bibliotheca classica, 71. (ford. Borzsák István), 1980.

THEODÓROSZ SZÜNKELLOSZ: *Homília Konstantinápoly ostromáról* (626) (ford. Sajó Tamás) in: BELTING, HANS: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Budapest, Balassi Kiadó, 2000. 2. függelék, 530–531.o.

Thietmari Chronicon, in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 241–318.o.

Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, MGH SRG NS t. IX. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1935.

VERGILIUS MARO, PUBLIUS: *Aeneis.* Budapest, Európa, Bibliotheca classica, 1973.

VINCENTIUS: *Vita Sancti Stanislai Cracoviensis Episcopi.* (Vita Maior) II. 26. in: MPH t. IV. Warszawa, PWN, 1961, 362–438.o.

Vita antiquor auctore IOHANNE CANAPARIO. in: MGH SS t. IV. Hannover, 1841.

WACE: *Roman de Brut. A History of the British.* Text and Translation. Trans. by Judith Weiss. Exeter, University of Exeter Press, 1999.

WIDUKINDI *monachi corbeiensis Rerum Gestarum Saxonicarum libri tres.* SRG US MGH, Hannover, 1935,

WIDUKIND: *Res Gestæ Saxonicæ.* Liber III in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 124–144.o.

Памѧть и житиѥ блаженнаго отца нашего и оучителꙗ Меѳодиꙗ архиепископа моравьска In: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 93–113.o.

Повесть временных лет по лаврентьевскому списку. in: ПСРЛ т. I. Москва, Языки Русской Культуры, 1997.

Се повѣсти временьныхъ лѣтъ чрьноризьца Ѳеодосиѥва монастырꙗ печерьскаго (Latopis Nestora) in: MPH t. I. Warszawa, PWN, 1960. 550–834.o.

Szakirodalom

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 3. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

Atlas historyczny Polski. Warszawa–Wrocław, PPWK, 1996.

Augustyniak, Urszula: *Historia Polski 1572–1795.* Warszawa, PWN, 2008.

Bagi Dániel: *Remény a királyságra. A gnieznói találkozó „koronázási jelenete" a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori belpolitikával,* in: „Századok" 2003. 2.

Balzer, Oswald: *Królestwo Polskie 1295–1370.* t. 1. Lwów, 1919–1920.

Balzer, Oswald: *Stolice Polski 963–1138.* Lwów, nakładem TPNP FBO, Drukarnia UJ, 1916.

Banaszkiewicz, Jacek: *Jedność porządku przestrzennego, społecznego i tradycji początków ludu (Uwagi o urządzeniu wspólnoty plemienno- państwowej u Słowian),* in: „Przegląd Historyczny" 77. (1986) 445–466.o.

Banaszkiewicz, Jacek: *„Lestek" (Lesir) i „Lechici" (Lesar) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej,* in: „Kwartalnik historyczny" 108. (2001) 3–23.o.

Banaszkiewicz, Jacek: *Origo et religio – wersja słowiańska (O sposobie budowania tożsamości wspólnotowej w społecznościach wcześniejszego średniowiecza – „wzorcotwórcze pamiątki" i opowieści o nich),* in: „Res Historica" 3. (1998) 37–62.

Banaszkiewicz, Jacek: *Podanie o Piaście i Popielu. Studium porównawcze nad wczesnośredniowiecznymi tradycjami dynastycznymi.* Warszawa, PWN, 1986.

Banaszkiewicz, Jacek: *Polskie dzieje bajeczne Mistrza Wincentego Kadłubka,* Wrocław, FNRNP, 1998.

Banaszkiewicz, Jacek: *Rüdiger von Bechelaren, którego nie chciała Wanda. Przycinek do kontaktu niemieckiej* Heldenepik *z polskimi dziejami bajecznymi.* in: „Przegląd historyczny" 75. (1984) 2. 239–247.o.

Banaszkiewicz, Jacek: *Tradycje dynastyczno-plemienne Słowiańszczyzny północnej,* in: Samsonowicz, Henryk (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000. 261–277.o.

Barciak, Antoni – iwańczak, Wojciech (szerk.): *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej.* Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006.

Barford, P. M.: *The Early Slavs.* London, The British Museum Press, 2001.

Barthes, Roland: *Az írás nulla foka,* in: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások.* Budapest, Osiris, 1996.

Barthes, Roland: *Mitológiák.* Budapest, Európa, 1983.

Baszkiewicz, Jan: *Powstanie zjednoczonego państwa polskiego (na przełomie*

XIII i XIV w.) Warszawa, 1954.

Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Budapest, Balassi Kiadó, 2000.

Benda Gyula – szekeres Ádám (szerk.): *Tér és történelem.* Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2002.

Biedrzycka, Anna – kutylak-Hapanowicz, Agnieszka (szerk.): *Europejskie miasta prawa magdeburskiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. / European cities of Magdeburg Law – tradition, heritage, and identity.* Kraków, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 2007.

Blacker, Jean: *The Faces of Time: Portrayal of the Past in Old French and Latin Historical Narrative of the Anglo-Norman Regnum.* Austin, University of Texas Press, 1994.

Bloch, Marc: *A feudális társadalom.* Budapest, Osiris, 2002.

Boba Imre: *Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére.* (ford. Petrovics István, latin szövegek ford. Sz. Galántai Erzsébet) Budapest, METEM, 1996.

Bobińska, Celina (szerk.): *Kraków i Małopolska przez dzieje. Studia i szkice profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego.* Kraków, WL, 1970.

Bobrzyński, Michał: *Dzieje Polski w zarysie* (1879). Warszawa, PIW, 1987.

Bogucka, Maria: *The Lost World of the „Sarmatians". Custom as the Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times.* Warszawa, IH PAN, 1996.

Bojtár Endre: *Bevezetés a baltisztikába*, Budapest, Osiris, 1997.

Bonyhai Gábor: *Régi és új hermeneutika.* Budapest, Helikon, 1981.

Braudel, Fernand: *A Földközi tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* I. Budapest, Akadémiai – Osiris, 1996.

Braudel, Fernand: *Franciaország identitása I. A tér és a történelem.* Budapest, Helikon, 2003.

Braudel, Fernand: *Történelem és társadalomtudományok. A hosszú időtartam.* in: „Századok" 1972.

Bright's Old English Grammar and Reader Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, Fort Worth, etc. 1971.

Britannica Micropaedia. Ready Reference 12. Chicago, London etc. Encyclopaedia Britannica Inc. 2003.

Brøndsted, Johannes: *A vikingek.* Budapest, Corvina, 1983.

Brown, Peter: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000.* Budapest, Atlantisz, 1999.

BRÜCKNER, ALEKSANDER: *Dzieje kultury polskiej.* T. I. Kraków, 1930.

BUJAK, FRANCISZEK: *Nowa hipoteza o początkach państwa polskiego.* in: „Roczniki historyczne" 1. (1925) 290–296.o.

BUJAK, FRANCISZEK: *Państwo i naród polski w XI wieku.* in: *Studia z dziejów kultury polskiej.* Wrocław, 1949.

BUKO, ANDRZEJ: *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipot ezy – interpretacje.* Warszawa, TRIO, 2006.

BUKO, ANDRZEJ: *Małopolska „czeska" i Małopolska „polańska,* in: *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* (pod. red:) SAMSONOWICZ, HENRYK, Kraków, Universitas, 2000. 143–168.o.

BUKO, ANDRZEJ (szerk.): *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej.* Warszawa, IA UW, 1998.

BUKO, ANDRZEJ – ŚWIECHOWSKI, ZYGMUNT (szerk.): *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego,* Warszawa, GKZ, 2000.

BURCKHARDT, JACOB: Világtörténelmi elmélkedések. Bevezetés a történelem tanulmányozásába. Budapest, Atlantisz, 2001.

BURCKHARDT, TITUS: A szakrális művészet lényegéről a világvallások tükrében. Budapest, Arcticus, 2000.

BYLINA, STANISŁAW: *Chrystianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza.* Warszawa, Instytut Historii PAN, 2002.

CANNING, JOSEPH: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450.* Budapest, Osiris, 2002.

CHADWICK, HENRY: A korai egyház. Budapest, Osiris, 2003.

CHRZANOWSKI, TADEUSZ: *Wędrówki po Sarmacji europejskiej.* Kraków, Znak, 1988.

COTTERELL, ARTHUR: *Mítoszok és legendák képes enciklopédiája.* Budapest, Könyvesház, 1994.

CZOCH GÁBOR: *A „long durée" körüli viták. A történeti idő megközelítésének változásai az* Annales *folyóirat körében.* in: HALMOS KÁROLY – KLEMENT JUDIT – POGÁNY ÁGNES – TOMKA BÉLA (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég, 2009. 517–527.o.

CILINSKÁ, ZLATA: Slawisch-awarisches gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava, VSAV, 1966.

DALEWSKI, ZBIGNIEW: *Rytuał i polityka. Opowieść Galla Anonima o konflikcie Bolesława Krzywoustego ze Zbigniewem.* Warszawa, IH PAN, 2005.

DALEWSKI, ZBIGNIEW: *Władza, przestrzeń, ceremoniał. Miejcse i uroczystość inauguracji władcy w Polsce średniowiecznej do końca XIV w. Warszawa,* Neriton – IH PAN, 1996.

DAVIES, NORMAN: *Boże Igrzysko. Historia Polski.* Wydawnictwo Znak, Kraków, 1992. t. I.

DAVIES, NORMAN: *Lengyelország története.* Budapest, Osiris, 2005.

DAVIS, R. H. C.: *A normannok. Mítosz és valóság.* Budapest, Osiris, 2002.

DENHAM, ROBERT D. (szerk.): *Myth and Metaphor. Selected Essays,* 1974–1988. Charlottesville – London, University Press of Virginia, 1996.

DENISOVÁ, RAISA IAKOVLEVNA: *Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.e. 1. gadu tūkstotī,* in: „Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas. Vēstis" 1989. Nr. 12. 20–36.o.

DE SANTILLANA, GIORGIO – VON DECHEND, HERTHA: *Hamlet malma. Értekezés a mítoszról és az idő szerkezetéről.* Budapest, Pontifex, 1995.

DEPTUŁA, CZESŁAW: *Athleta Christi – Rex Poloniae. Z dziejów ideologii królestwa polskiego,* in: „Znak" 26. (1974) /12. 1593–1604.o.

DEPTUŁA, CZESŁAW: *Galla Anonima mit genezy Polski.* Lublin, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000.

DEPTUŁA, CZESŁAW: *Ideologia Polski jako państwa morskiego w dziejopisarstwie polskim XII–XIV wieku.* in: „Zeszyty Naukowe KUL" 18 (1975) nr. 4. (72)

DEPTUŁA, CZESŁAW: *Nad problemami myślenia historycznego.* in: „Życie i Myśl" 23. (1973) nr. 6. 68–89.o.

DOBROWOLSKI, TADEUSZ: *Wit Stwosz Ołtarz Mariacki. Epoka i środowisko.* Kraków–Wrocław, WL, 1985.

DUBY, GEORGES: *A nő a középkorban.* Budapest, Corvina, 2000.

DUBY, GEORGES: *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme.* Paris, Gallimard, 1978.

DUBY, GEORGES: *The three orders. Feudal society imagined.* Chicago–London, University of Chicago Press, 1982.

DUCZKO, WŁADYSŁAW: *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej.* (ford: Kreczmar, Natalia) Warszawa, TRIO, 2006.

DUMÉZIL, GEORGES: *L'Ideologie tripartie des Indo-Européens,* Brussels, 1958.

DUMÉZIL, GEORGES: *Les Dieux souverains des Indo-Européens,* Paris, 1977.

DUMÉZIL, GEORGES: *Mítosz és eposz. Tanulmányok.* Budapest, Gondolat, 1986.

DUMÉZIL, GEORGES: *Mythe et epopée* I-III. Paris, 1968–73.

DUMÉZIL, GEORGES: *Róma első négy királya.* in: *Mítosz és eposz. Tanulmányok.* Budapest, Gondolat, 1986.

DVORNIK, FRANCIS: *The Slavs in European History and Civilisation.* New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press, 1962.

EGGERS, MARTIN: *Das „Gro§mährische Reich" – Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert.* Stuttgart, Anton Hiersemann, Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 40. 1995.

EHLERS, JOACHIM: *Elemente mittelalterlicher Nationsbildung in Frankreich (10–13. Jahrhundert)* in: „Historische Zeitschrift" 231 (1980)

ELIADE, MIRCEA: *A szent és a profán. A vallási lényegről.* Budapest, Európa, 1999.

ELIADE, MIRCEA: *Az örök visszatérés mítosza, avagy a mindenség és a történelem.* Budapest, Európa, 1998.

ELIADE, MIRCEA: *Képek és jelképek.* Budapest, Európa, 1997.

ELIADE, MIRCEA: *Vallási hiedelmek és eszmék története* I-III. Budapest, Osiris, 1998.

FEBVRE, LUCIEN: *La Terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire.* Paris, 1922.

FONT MÁRTA: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században.* Budapest, Balassi, 2005.

FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története.* Budapest, Maecenas, 1997.

FRIED, JOHANNES: *Der Hl. Adalbert und Gnesen.* „Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte" 50. 1998. 41–70.o.

FRIED, JOHANNES: *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben.* In: BORGOLTE, MICHAEL (szerk.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen".* Berlin, Akademie Verlag, Europa im Mittelalter, Band 5. 2002. 235–279.o.

FRIED, JOHANNES: *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Act von Gnesen" und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen.* Stuttgart, 1989.

FRYE, NORTHROP: *The Koin of Myth: Myth as a Universally Intelligible Language.* in: DENHAM, ROBERT D. (szerk.): *Myth and Metaphor. Selected Essays, 1974–1988.* Charlottesville – London, University Press of Virginia, 1996.

GADAMER, HANS-GEORG: *Igazság és módszer.* Budapest, Gondolat, 1984.

GARBACIK, JÓZEF: *Przeniesienie stolicy Polski do Krakowa w XI wieku.* in: BOBIŃSKA, CELINA (szerk.): *Kraków i Małopolska przez dzieje. Studia i szkice profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego.* Kraków, WL, 1970. 127–141.o.

GIEYSZTOR, ALEKSANDER: *Mitologia Słowian.* Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.

GIEYSZTOR, ALEKSANDER: *The Slavic Pantheon and New Comparative Mythology,* in: „Questiones Medii Aevi" 1, 1976. 7–35.o.

GILSON, ÉTIENNE: *A középkori filozófia szelleme.* Paulus Hungarus/Kairosz, 2000.

GODŁOWSKI, KAZIMIERZ: *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism.* (szerk: Parczewski, Michał) Kraków, IA UJ, 2000.

GODŁOWSKI, KAZIMIERZ: *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V–VII wieku n. e.* Kraków, Akademia Górniczo-Hutnicza im. S. Staszica, 1979.

GOETZ, HANS-WERNER: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung.* Darmstadt, Primus Verlag, 1999.

GOJDA, MARTIN: *The Ancient Slavs. Settlement and Society.* The Rhind Lectures 1989–90. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1991.

GOŁĄB, ZBIGNIEW: *O pochodzeniu Słowian w świetle faktów językowych.* Kraków, TAiWPN Universitas 2004.

GÓRSKI, KAROL: *Śmierć Przemysła II.* in: "Roczniki Historyczne" 5 (1929) 170–200.o.

GÓRSKI, TADEUSZ: *Dzieje polskiej floty od Kazimierza Jagiellończyka do Augusta II Mocnego.* Gdańsk, L&L, 2008.

GRAUS, FRANTIŠEK: *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter.* Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1980.

GRODECKI, ROMAN – ZACHOROWSKI, STANISŁAW – DĄBROWSKI, JAN: *Dzieje Polski średniowiecznej.* t. 1. *Do roku 1333.* Kraków, Universitas-Platan, 1995.

GRZESIK, RYSZARD: *Did Two Models of the Memory about the Domestic Origins Exist in the Hungarian Medieval Chronicles?* in: WÓJCIK, RAFAŁ (szerk.): *Culture of Memory in East Central Europe int he Late Middle Ages and the Early Modern Period.* Conference proceedings Ciążeń, March 12–14, 2008. Poznań, Biblioteka Uniwersytecka, 2008. 139–147.o.

GRZESIK, RYSZARD: *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu.* Poznań, PTPN, 1999.

GRZESIK, RYSZARD: *Polska Piastów i Węgry Arpadów we wzajemnej opinii (do*

1320 roku). Warszawa, SOW, 2003.

Győrffy György: *István király és műve.* Budapest, Gondolat, 1977.

Halecki, Oskar: *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép Európa története.* Budapest, Osiris-Századvég – 2000, 1995.

Halmos Károly – klement Judit – pogány Ágnes – tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég, 2009.

Heller, Mihail: *Orosz történelem I. Az orosz birodalom története.* Budapest, Osiris – 2000, 1996.

Hensel, Witold: *Polska przed tysiącem lat,* Wrocław – Warszawa – Kraków, ZNiO, 1964.

Hensel, Witold: *Skąd przyszli Słowianie?* Warszawa, Epoka, 1984.

Ihnatowicz, Ireneusz –Mączak, Antoni – zientara, Benedykt – żarnowski, Janusz: *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku.* Warszawa, Książka i wiedza, 1996.

Imhof, Arthur E.: *Elveszített világok. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

Jasienica, Paweł: *Polska Piastów – Polska Jagiellonów.* Warszawa, PIW, 1986.

Jasienica, Paweł: *Rzeczpospolita obojga narodów.* Warszawa, PIW, 1986.

Jasienica, Paweł: *Trzej kronikarze.* Warszawa, Czytelnik, 1993.

Jasiński, Kazimierz: *Tragedia rogozińska 1296 r. na tle ryvalizacji wielkopolsko-brandenburskiej o Pomorze Gdańskie.* in: “Zeszyty Historyczne” 26 (1961) 1, 65–104.o.

Jauss, Hans Robert: *Az irodalmi hermeneutika elhatárolásához.* Budapest, Helikon, 1981.

Jung, Carl Gustav: *A tudattalan megközelítése.* in: JUNG, C. G. (szerk.): *Az ember és szimbólumai.* Budapest, Göncöl Kiadó, 1993.

Jung, Carl Gustav: *Az archaikus ember.* Budapest, Kossuth, 1993.

Jung, Carl Gustav: *Emlékek, álmok, gondolatok.* Budapest, Európa, 1987.

Kaczanowski, Piotr – parczewski, Michał (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian, Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001.* Kraków, IA UJ, 2005.

Kara, Michał: *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne.* Poznań, IAE PAN, 2009.

Karasiewicz, Władysław: *Działalność Andrzeja Zaręby w okresie jednoczenia*

państwa polskiego na przełomie XIII/XIV wieku. in: *Prace Komisji Hisrorycznej PTPN.* t. 19, z. 1, Poznań, 1961. 8–19.o.

KARLIČEK, A.: *Der s. g. bairische Geograph und Mähren,* in: Zeitschrift d. Ver. f. d. Geschichte Mährens und Schlesiens, 2. (1898)

KERÉNYI KÁROLY: *Görög mitológia.* Budapest, Gondolat, 1977.

KERÉNYI KÁROLY: *Mi a mitológia?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

KERSKEN, NORBERT: *Geschichtsschreibung im Europa der „nationes". Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter.* Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1995.

KERSTEN, ADAM: *Pierwszy opis obrony Jasnej Góry w 1655 r.,* Warszawa, Książka i wiedza, 1959.

KĘTRZYŃSKI, STANISŁAW: *Polska X–XI wieku.* Warszawa, PWN, 1961.

KIRK, G. S.: *A mítosz.* Budapest, Holnap, 1993.

KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Budapest, Balassi, 2000.

KLANICZAY GÁBOR – NAGY BALÁZS (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére.* Budapest, Osiris, 1999.

KLEINER, JULIUSZ – MACIĄG, WŁODZIMIERZ: *Zarys dziejów literatury polskiej.* Wrocław – Warszawa, itd. ZNiO, 1985. 13–14.

KŁOCZOWSKI, JERZY: *Dzieje chrześcijaństwa polskiego.* Warszawa, Świat książki, 2000.

KŁOCZOWSKI, JERZY (szerk.): *Kościół w Polsce.* T. II. Kraków, ZNAK, 1969.

KOHN, HANS: *Nationalism. Its Meaning and History.* Toronto, etc. 1955.

KOSTRZEWSKI, JÓZEF: *Zagadnienie ciągłości zaludnienia ziem polskich w pradziejach (od połowy II tysiąclecia p. n. e. do wczesnego średniowiecza).* Poznań, PWN, 1961.

KOT, STANISŁAW: *Świadomość narodowa w Polsce w. XV–XVII* in: „Kwartalnik Historyczny" 52. (1938)

KOVÁCS ISTVÁN – PETNEKI ÁRON (szerk.): *Bámulám a Visztulát.* Budapest, Balassi, 2003.

KRISTÓ GYULA: *A magyar nemzet megszületése.* Budapest, Kossuth Kiadó, 1998.

KRISTÓ GYULA: *A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10–12. században a források tükrében,* in: „Történelmi szemle" 2000/1-2.

KROTOSKI, KAZIMIERZ: *Echa historyczne w podaniu o Popielu o Piaście,* in: *„Kwartalnik historyczny"* 39. (1925) 33–69.o.

KUČERA, MATÚŠ: *Veľká Morava – spoločnosť - kultúra – tradícia.* Bratislava, Socialistická Akadémia ČSSR, 1985.

KUKIEL, MARIAN: *Zarys historii wojskowości w Polsce.* London, Puls, 1991.

KURNATOWSKA, ZOFIA: *Początki Polski.* Poznań, PTPN, 2002.

KURNATOWSKA, ZOFIA: *Wielkopolska w X wieku i formowanie się państwa polskiego,* in: SAMSONOWICZ, HENRYK (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000.

KURNATOWSKI, STANISŁAW: *Przemiany osadnicze w procesie kształtowania Wielkopolski jako regionu historycznego,* in: „Slavia Antiqua" 35. (1995) 3–45.o.

KÜRBIS, BRYGIDA: *Dagome Iudex – Studium krytyczne,* in: PPP KT t. 1. 363–423.o.

KÜRBIS, BRYGIDA: *Sacrum i profanum. Dwie wizje władcy w polskim średniowieczu.* in: „Studia Źródłoznawcze" t. 22. (1977). 19–40.o.

KÜRBIS, BRYGIDA: *Wstęp do Kroniki polskiej mistrza Wincentego.* in: Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek): *Kronika Polska.* Wrocław–Warszawa–Kraków , ZNiO, 1996.

La Grande Encyclopédie 18. Paris, H. Lamirault et C-ie, 1886–89.

LABUDA, GERARD: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej,* t. 2. Poznań, UAM, 1964.

LABUDA, GERARD: *Kształtowanie się systemu państw i narodów europejskich, Strefa północnoeuropejska („barbarzyńska", pogańska),* in: SAMSONOWICZ, HENRYK (szerk.): *Narodziny średniowiecznej Europy.* Warszawa, Wiedza Powszwechna, 1999. 307–320.o.

LABUDA, GERARD: *Mieszko I.* Wrocław, ZNiO, 2002.

LABUDA, GERARD: *Pierwsze państwo polskie.* Kraków, Krajowa Agencja Wydawnicza, 1989.

LABUDA, GERARD: *Studia nad początkami państwa Polskiego* t. I. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM,1987.

LABUDA, GERARD: *Studia nad początkami państwa polskiego* t. II. Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988.

LABUDA, GERARD: *Święty Wojciech: Biskup – męczennik – patron Polski, Czech i Węgier.* Wrocław, FNRNP, 2000.

LABUDA, GERARD: *Święty Wojciech w Gdańsku i w Prusach.* in: „Pomorania Antiqua" t. 17. (1998) 115–125.o.

LABUDA, GERARD: *Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Polski.*

Warszawa, PWN, 1960.

La Grande Encyclopédie t. 18. Paris, H. Lamirault et C-ie, 1886–89.

LÁNG JÁNOS: *A mitológia kezdetei.* Budapest, Gondolat, 1979.

LECIEJEWICZ, LECH: *Nowa postać świata. Narodziny średniowiecznej cywilizacji europejskiej.* Wrocław, FNRNP, 2000.

LECIEJEWICZ, LECH: *Opera selecta. Z dziejów kultury średniowiecznej Polski i Europy.* (szerk: RĘBKOWSKI, MARIAN – MOŹDZIOCH, SŁAWOMIR) Wrocław, IAE PAN, 2006.

LECIEJEWICZ, LECH: *Starożytna spuścizna kulturowa na ziemiach polskich w początkach średniowiecza.* Poznań, SNAP Oddział w Poznaniu, 2002.

LE GOFF, JACQUES: *La cvilisation de l'Occident médiéval.* Paris, Arthaud, 1993.

LE ROY LAUDRIE, EMANUEL: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324)* Budapest, Osiris, 1997.

LEHR-SPŁAWIŃSKI, TADEUSZ: *Lędzice – Lędzianie – Lachowie,* in: *Opuscula Casimiri Tymieniecki... dedicata.* Poznań, PWN, 1959.

LEHR-SPŁAWIŃSKI, TADEUSZ: *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian.* Poznań, Wydawnictwo Instytutu Zachodniego, 1946.

LELEWEL, JOACHIM: *Historyka* (1815). in: *Dzieła.* T. 2. Warszawa, 1964.

LELEWEL, JOACHIM: *Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski,* in: Dzieła, t. 5. Warszawa, PWN, 1972.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE: *Faj és történelem.* Budapest, Napvilág, 1999.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE: *Strukturális antropológia* I-II. Budapest, Osiris, 2001.

LOSZEV, ALEKSZEJ: *A mítosz dialektikája.* Budapest, Európa, 2000.

LÜBKE, CHRISTIAN: *„Qui sint vel unde huc venerint" – Bemerkungen zur Herkunft der Namen von Polen und Liutizen,* in: *Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters.* Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse: Denkschriften 332. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8. 2004. 279–288.

ŁOWMIAŃSKI, HENRYK: *Lędzianie,* in: „Slavia Antiqua" t. 4. Poznań, 1953. 97–114.o.

ŁOWMIAŃSKI, HENRYK: *Początki Polski* I-VI, Warszawa, PWN, 1963–1985.

ŁOWMIAŃSKI, HENRYK: *Wątki literackie i tradycje historyczne w kronice Kadłubka,* in: „Studia Źródłoznawcze" t. 20. (1976)

ŁOWMIAŃSKI, HENRYK: *Zagadnienie roli normanów w genezie państ słowiańskich.* Warszawa, PWN, 1957.

ŁOWMIAŃSKI, HENRYK (szerk.): *Historia Polski I/1-2. do roku 1764.* Łódź, PWN,

1955.

Mac Cana, Proinsias: *Kelta mitológia.* Budapest, Corvina, 1993.

Mamzer, Henryk: *Problem etniczny w archeologii,* in: „Slavia Antiqua" 40. (1999) 169–201.o.

Mamzer, Henryk: *Kultura archeologiczna jako wspólnota interpretacyjna,* in: Kaczanowski, Piotr – parczewski, Michał (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian, Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001.* Kraków, IA UJ, 2005. 51–63.o.

Marsina, Richard: *Metodov boj.* Bratislava, Obzor, 1985.

Maślanka, Julian: *Literatura a dzieje bajeczne.* Warszawa, PWN, 1984.

Maślanka, Julian: *Słowiańskie mity historyczne w literaturze polskiego Oświecenia.* Wrocław, ZNiO, 1968.

Maślanka, Julian: *Z dziejów literatury i kultury.* Kraków, IP UJ, Księgarnia Akademicka, 2001.

Merrien, Jean: *A tenger legendáriuma.* Budapest, Kossuth, 1974.

Michałowska, Teresa: *Medievalia i inne.* Warszawa, PWN, 1998.

Michałowska, Teresa: *Średniowiecze.* Warszawa, PWN, 1995.

Miodońska, Barbara: *Rex Regum i Rex Poloniae w dekoracji malarskiej Graduału Jana Olbrachta i Pontyfikału Erazma Ciołka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI.* Kraków, MNK, 1979.

Mitológiai enciklopédia I-II. Budapest, Gondolat, 1988.

Mollat Du Jourdin, Michel: *Európa és a tenger.* Budapest, Atlantisz, 1996.

Molnár Péter: *Respvblica apum. A méhek állama mint az ideáls kormányforma modellje Guibert de Tournai-nál (13. század közepe)* in: Klaniczay Gábor – nagy Balázs (szerk.): *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére.* Budapest, Osiris, 1999. 105–119.o.

Musset, Alain: *Történeti földrajz: történeti tudomány?* in: Benda Gyula – szekeres Ádám (szerk.): *Tér és történelem,* Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2002.

Nagy Balázs: *Some Characteristics of Urban Development in Hungary in the Period of the Re-Foundation of Cracow in 1257.* in: Biedrzycka, Anna – kutylak-Hapanowicz, Agnieszka (szerk.): *Europejskie miasta prawa magdeburskiego. Tradycja, dziedzictwo, identyfikacja. / European cities of Magdeburg Law – tradition, heritage, and identity.* Kraków, MHMK, 2007. 113–117.

Natanson-Leski, Jan: *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej.* Wrocław,

WTN, 1953.

NEHRING, WŁADYSŁAW: *Über die Namen für Polen Lechen*, in: „Archiv für Slavische Philologie" Band 3. (1879)

NIEDERHAUSER EMIL: *A történetírás története Kelet-Európában,* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1995.

NIEDERHAUSER EMIL: *Kelet-Európa története,* Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet, 2001.

NIEDERLE, LUBOR: *Slovanské starožitnosti* Díl I, *Původ a počátky národa slovanského.* Svázek 2. Praha, Bursík a Kohut, 1904.

NORA, PIERRE: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Napvilág, 2010.

NORA, PIERRE: *Les lieux de mémoire. La Nation,* Paris, Quarto-Gallimard, 1997.

NORDMAN, DANIEL: *Frontières de France. De l'espace au territoire XVI–XIX siècle.* Paris, Gallimard, 1998.

OHLY, FRIEDRICH: *Schriften zur mittelalterlichen Bedeutungsforschung.* Darmstadt, 1977.

OSSOWSKI, LESZEK: *Czas i miejsce powstania języka prasłowiańskiego,* in: *Studia slawistyczne.* Wrocław, ZNiO, 1992.

OTTO, RUDOLF: *A szent.* Budapest, Osiris, 1997.

Panic, IdzI: *Krak w polskiej i czeskiej tradycji wczesnośredniowiecznej.* in: BARCIAK, ANTONI – IWAŃCZAK, WOJCIECH (szerk.): *Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej.* Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,2006. 48–62.o.

PANIC, IDZI: *Zachodniosłowiańska nazwa „Niemcy" w świetle źródeł średniowiecznych.* Katowice, WUŚ, 2007.

PARCZEWSKI,MICHAŁ: *Kulturyarcheologiczneateoriawspólnotkomunikatywnych,* in: TABACZYŃSKI, STANISŁAW (szerk.): *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa.* Warszawa, PWN, 2000. 207–213.o.

PARCZEWSKI, MICHAŁ: *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce.* Kraków, UJ, 1988.

PARCZEWSKI, MICHAŁ: *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych.* Wrocław, ZNiO, 1988.

PARCZEWSKI, MICHAŁ: *Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian,* in: KACZANOWSKI, PIOTR – PARCZEWSKI, MICHAŁ (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian, Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001.* Kraków, IA UJ, 2005. 65–75.o.

PARCZEWSKI, MICHAŁ: *Praojczyzna Słowian w ujęciu źródłoznawczym,* in: KOKOWSKI ANDRZEJ (szerk.): *Cień Światowita, czyli pięć głosów w sprawie etnogenezy Słowian.* Lublin, UMCS, 2002. 23–68.o.

PASZKIEWICZ, HENRYK: *Początki Rusi.* Kraków, PAU, 1996.

PERÉNYI JÓZSEF: *Lengyelország története.* Budapest, Gondolat, Stúdium füzetek 31, 1962.

PETNEKI ÁRON: *A szarmata, a szittya és a halál. Habilitációs értekezés.* Miskolc, 2004. a szerző jóvoltából és szíves hozzájárulásával.

PIEKARCZYK, STANISŁAW: *Kilka uwag w sprawie kształtowania się i rozwoju narodowości polskiej,* in: „Kwartalnik Historyczny" 2/62 (1955) 98–125.o.

PLESZCZYŃSKI, ANDRZEJ: *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034). Narodziny stereotypu. Postrzeganie i cywilizacyjna klasyfikacyjna władców Polski i ich kraju.* Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008.

PLESZCZYŃSKI, ANDRZEJ: *Przestrzeń i polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza. Przykład czeskiego Wyszehradu.* Lublin, UMCS, 2000.

POPOWSKA-TABORSKA, HANNA: *W dziesięć lat po opublikowaniu Wczesnych dziejów Słowian,* in: KACZANOWSKI, PIOTR – PARCZEWSKI, MICHAŁ (szerk.): *Archeologia o początkach Słowian, Materiały z konferencji, Kraków, 19–21 listopada 2001.* Kraków, IA UJ, 2005. 31–35.o.

POSERN-ZIELIŃSKI, ALEKSANDER: *Etniczność. Kategorie, procesy etniczne.* Poznań, PTPN, 2005.

POTKAŃSKI, KAROL: *Lachowie i Lechici.* Kraków, Akademia Umiejętności, 1897.

POWIERSKI, JAN: *Co naprawdę wiemy o pobycie św. Wojciecha w Gdańsku.* „Rocznik Gdański" 57. (1997) 1.

PÜSPÖKI NAGY PÉTER: *Nagymorávia fekvéséről.* New York, Püski-Corvin, 1982.

RATKOŠ, PETER: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy.* Bratislava, SAV, 1968.

REMENSNYDER, AMY GOODRICH: *Topographies of Memory. Center and Periphery in High Medieval France.* in: ALTHOFF, GERD – FRIED, JOHANNES – GEARY, PATRICK J. (szerk): *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography.* New York – Cambridge, Cambridge University Press, 2002. 193–214.o.

RIES, JULIEN (szerk.): *A szent antropológiája. A Homo religiosus eredete és problémája.* Budapest, Typotex, 2003.

RING ÉVA: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?" (A nemesi köztársaság válságának anatómiája).* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2001.

RING ÉVA: *Államnemzet és kultúrnemzet válaszútján. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004.

ROKOSZ, MIECZYSŁAW: *Legenda Szczerbca.* in: „Studia Historyczne" 31. (1988) z. 1. (120) 3–21.o.

ROKOSZ, MIECZYSŁAW: *Polskie insygnia koronacyjne w średniowiecznych fabułach.* in: BANASZKIEWICZ, JACEK (szerk.): *Imagines potestatis. Rytuały, symbole i konteksty fabularne władzy wierzchniej. Polska X–XV w.* Warszawa, IH PAN, 1994.

ROMSICS IGNÁC: *Nemzet, Nemzetiség és Állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

RUBIN, MIRI: *Mother of God. A History of the Virgin Mary.* New Haven & London, Yale University Press, 2009.

RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története.* Budapest, Osiris, 1999.

RUPALIO, GEORGES: *La Vierge comme «système de valeurs»* in: IOGNA-PRAT, DOMINIQUE – PALAZZO, ÉRIC – RUSSO, DANIEL (szerk.): *Marie. Le culte de la Vierge dans la société médiévale.* Paris, Beauchesne Éditeur, 1996. 5–12.o.

RUSSO, DANIEL: *Les représentations mariales dans l'art d'Occident. Essai sur la formation d'une tradition iconographique.* in: IOGNA-PRAT, DOMINIQUE – PALAZZO, ÉRIC – RUSSO, DANIEL (szerk.): *Marie. Le culte de la Vierge dans la société médiévale.* Paris, Beauchesne Éditeur, 1996. 173–291.o.

РЫБАКОВ, БОРИС АЛЕКСАНДРОВИЧ: *Геродотова Скифия. Историко-географический анализ.* Москва, Наука, 1979.

SALAMON, MACIEJ et al. (szerk.): *Wielka historia świata t. 4. Kształtowanie średniowiecza.* Kraków, Fogra, 2005.

SALAMON, MACIEJ – STRZELCZYK, JERZY (szerk.): *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu.* Kraków, IH UJ, 2004.

SAMSONOWICZ, HENRYK –TAZBIR, JANUSZ: *Tysiącletnie dzieje.* Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 2000.

SAMSONOWICZ, HENRYK: *„Historia opowiadana" w polskim średniowieczu.* in: „Przegląd Historyczny" 83. 1992.

SAMSONOWICZ, HENRYK: *O „historii prawdziwej". Mity, legendy i podania jako źródło historyczne.* Gdańsk, Novus Orbis, 1997.

SAMSONOWICZ, HENRYK (szerk.): *Narodziny średniowiecznej Europy.* Warszawa, Wiedza Powszechna, 1999.

SAMSONOWICZ, HENRYK (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000.

SAWICKI, TOMASZ: *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie,* in: KURNATOWSKA, ZOFIA (szerk.): *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych: nowe fakty, nowe interpretacje.* Poznań, PTPN, 2001. 87–124.o.

SIKORSKI, JANUSZ (szerk.): *Polskie tradycje wojskowe 1. Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów.* Warszawa, WIH, 1990.

SŁUPECKI, LESZEK PAWEŁ: *Monumentalne kopce Krakusa i Wandy pod Krakowem,* in: BUKO, ANDRZEJ (szerk.): *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej.* Warszawa, IA UW, 1998. 57–72.o.

SŁUPECKI, LESZEK PAWEŁ: *Pole Polan.* in: JUREWICZ, JOANNA – KAPELUŚ, MAGDALENA (szerk.): *Symbolika łąk i pastwiska w dawnych wierzeniach.* Warszawa, Agade, 2009. 198–209.o.

SŁUPECKI, LESZEK PAWEŁŁ: *Slawonic Pagan Sanctuaries.* Warszawa, IAE PAN, 1994.

SMITH, ANTHONY D.: *A nacionalizmus.* in: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* (szerk: BRETTER ZOLTÁN – DEÁK ÁGNES) Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 9–24.o.

SMITH, ANTHONY D.: *Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok?* in: BRETTER ZOLTÁN – DEÁK ÁGNES (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995. 27–51.o.

SMITH, ANTHONY D.: *National Identity.* Reno, Las Vegas, London, 1991.

SMITH, ANTHONY D.: *The Ethnic Origins of Nations.* Oxford – Massachusetts, Blackwell Publishers, 1998.

SPIEGEL, GABRIELLE M.:*The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography.* Baltimore–London, The John Hopkins University Press, 1997.

SROKA, STANISŁAW ANDRZEJ: *Genealogia Andegawenów węgierskich.* Kraków, TNSV, 1999.

SROKA, STANISŁAW ANDRZEJ: *Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437.* TNSV 2001.

SROKA, STANISŁAW ANDRZEJ: *Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średniowieczu. Szkice.* Bydgoszcz, Homini, 2002.

STEAD, CHRISTOPHER: *Filozófia a keresztény ókorban.* Budapest, Osiris, 2002.

STRZELCZYK, JERZY: *Mieszko pierwszy.* Poznań, WBP, 1999.

STRZELCZYK, JERZY: *Naukowe pokłosie milenium śmierci św. Wojciecha.* „Nasza Przeszłość" 98. (2002) 5–97.o.

SZAJNOCHA, KAROL: *Pierwsze odrodzenie się Polski 1279–1333.* Lwów, 1849.

SZILÁGYI IMRE: *A szlovénok az államalapítástól 1918-ig,* in: SOKCSEVITS DÉNES – SZILÁGYI IMRE – SZILÁGYI KÁROLY: *Déli szomszédaink története.* Budapest, Bereményi Kiadó, [1994]

SZILI SÁNDOR: *Ruszok és varjagok. A kompetitív történeti-nyelvészeti elméletek áttekintése,* in: SZILI SÁNDOR (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben I. Források.* Budapest, Russica Pannonica, 2009. 277–306.o.

SZ. JÓNÁS ILONA: *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában.* (szerk: NAGY BALÁZS – NOVÁK VERONIKA) Budapest, Eötvös Kiadó, 2010.

SZOKOLAY KATALIN: *Lengyelország története.* Budapest, Balassi Kiadó, 1996.

SZŰCS JENŐ: *A nemzet historikuma és a történelem szemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához.* in: *Nemzet és történelem.* Budapest, Gondolat, 1984. 11–188.o.

SZŰCS JENŐ: *„Nemzetiség" és „nemzeti öntudat" a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához.* in: *Nemzet és történelem.* Budapest, Gondolat, 1984. 189–279.o.

SZYJEWSKI, ANDRZEJ: *Religia słowian.* Kraków, WAM, 2003.

SZYMCZAKOWA, ALICJA (szerk.): *Człowiek między biologią a historią.* Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009.

ŚLIWIŃSKI, BŁAŻEJ: *Początki Gdańska. Dzieje ziem nad zachodnim brzegiem Zatoki Gdańskiej w I połowie X wieku.* Gdańsk, MHMG, 2009.

Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Москва, Эллис Лак, 1995.

TABACZYŃSKI, STANISŁAW (szerk.): *Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa.* Warszawa, PWN, 2000.

TAPOLCAI LÁSZLÓ: *Kik alapították a lengyel államot?* in: KRAUSZ TAMÁS – SZVÁK GYULA (szerk.): *Életünk Kelet-Európa. Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára.* Budapest, Pannonica, 2003. 262–265.o.

TAPOLCAI LÁSZLÓ: *Polanie – plemię, dynastia, państwo? Skąd się wzięły nazwy: Poloni i Polonia w źródłach zachodnich w końcu X i na początku XI wieku?* in: SZYMCZAKOWA, ALICJA (szerk.): *Człowiek między biologią a historią.* Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2009. 93–102.o.

TAPOLCAI LÁSZLÓ: *Regnum Zeriuani – a szlávok közös származás tudatának*

legkorábbi bizonyítéka, in: KRAUSZ TAMÁS (szerk.): Kelet-Európa: történelem és sorsközösség. Palotás Emil professzor 70. születésnapjára. ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2006. 301–318.o.

TAPOLCAI LÁSZLÓ: *Szarmatizmus és gazdasági hanyatlás a 17–18. századi Lengyelországban,* in: *Gazdaság- és társadalomtudományi füzetek IV. Tradíciók és modernitás, Közép- és kelet- európai perspektívák.* Budapest, 1996. 135–151.o.

TAPOLCAI LÁSZLÓ: *Viszlánok, lędzianok, polánok,* in: „KÚT" 2002. 1. 69–93.o.

TAZBIR, JANUSZ: *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty.* Poznań, Poznańskie, 1998.

TAZBIR, JANUSZ: *Polska na zakrętach dziejów.* Warszawa, Sic! 1997.

TAZBIR, JANUSZ: *Polskie przedmurze chrześcijańskiej Europy. Mity a rzeczywistość historyczna.* Warszawa, Interpress, 1987.

TAZBIR, JANUSZ: *Reformacja w Polsce.* Warszawa, Książka i Wiedza, 1993.

TOBOLSKI, KAZIMIERZ: *Przyroda środkowej Wielkopolski w czasach pierwszych Piastów,* in: BUKO, ANDRZEJ – ŚWIECHOWSKI, ZYGMUNT (szerk.): *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie Zjazdu Gnieźnieńskiego,* Warszawa, GKZ, 2000. 35–42.o.

TOMICKI, RYSZARD: *Żmij, Żmigrody, Wały Żmijowe. Z problematyki religii przedchrześcijańskich Słowian.* in: „Archeologia Polski" 19. (1974) 2. 483–508.o.

TOPOLSKI, JERZY: *Lengyelország története.* Budapest, Gondolat, 1989.

TÖRÖK JÓZSEF: *Egyetemes egyháztörténelem* I. Budapest, Szent István Társulat, 1999.

TŘEŠTÍK, DUŠAN: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935).* Praha, Nakladatelství Lidové Noviny, 1997.

ТРУБАЧЕВ, ОЛЕГ НИКОЛАЕВИЧ: *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования.* Москва, Наука, 2003.

TURASIEWICZ, ADAM: *Dzieje polityczne Obodrzyców od IX wieku do utraty niepodległości w latach 1160–1164.* Kraków, Nomos, 2004.

TURNER, VICTOR: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra.* Budapest, Osiris, 2002.

TYMIENIECKI, KAZIMIERZ: *Początki narodowości polskiej,* in: „Przegląd Współczesny" 66. (1938)

TYMIENIECKI, KAZIMIERZ: *Polska w średniowieczu,* Warszawa, PWN, 1961.

TYMIENIECKI, KAZIMIERZ: *Sprawa Lędzian,* in: „Slavia Antiqua" t. 11. Poznań, 1964. 195–242.o.

TYSZKIEWICZ, LECH ANTONI: *Słowianie w historiografii antycznej do połowy VI wieku.* Wrocław, Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1990.

URBAŃCZYK, PRZEMYSŁAW: *Początki państw wczesnośredniowiecznych w Europie Środkowowschodniej.* in: SAMSONOWICZ, HENRYK (szerk.): *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy.* Kraków, Universitas, 2000. 53–70.o.

URBAŃCZYK, PRZEMYSŁAW: *Trudne początki Polski,* Poznań, FNRNP, 2008.

VÁSÁRY ISTVÁN: *A régi Belső-Ázsia története.* Szeged, MŐK 7. 1997.

VERESS ZSUZSANNA (szerk.): *Teremtéstörténetek.* Szentendre, Interpopulart, 1993.

WARNER, MARINA: *Alone of all her Sex. The Myth and the Cult of the Virgin Mary.* New York, Vintage Books, 1976.

WIDAJEWICZ, JÓZEF: *Licicaviki Widukinda. Studjum onomastyczno-geograficzne,* in: „Slavia Occidentalis" t. VI. (1927) 85–182.o.

WIDAJEWICZ, JÓZEF: *Początki Polski,* Wrocław–Warszawa, Atlas, 1948.

WIDAJEWICZ, JÓZEF: *Polski obszar trybutarny w X wieku,* in: „Sobótka" t. 2 (1947)

WILSON, MONICA: *Rituals of kinship among the Nyakyusa.* London, New York, Oxford University Press, 1957.

WOJCIECHOWSKI, ZYGMUNT: *Uwagi o nazwach i lokalizacji plemion polskich na tle sąsiedztwa słowiańskiego,* in: *Studia Historyczne.* Warszawa, PAX, 1955. 311–325.o.

WOLFRAM, HERWIG: *History of the Goths.* Transl. by Thomas J. Dunlap, Berkeley, University of California Press, 1990.

WYROZUMSKI, JERZY: *Dzieje Krakowa.* t. 1. *Kraków do schyłku wieków średnich.* Kraków, WL, 1992.

WYROZUMSKI, JERZY: *Wielka Historia Polski* t. 2. *Dzieje Polski piastowskiej (VIII wiek–1370),* Kraków, Fogra, 2000.

ZACHOROWSKI, STANISŁAW: *Wiek XIII i panowanie Władysława Łokietka,* in: GRODECKI, ROMAN – ZACHOROWSKI, STANISŁAW: *Dzieje Polski średniowiecznej.* T. 1. Kraków, Universitas-Platan, 1995.

ZAJĄCZKOWSKI, ANDRZEJ: *Szlachta polska.* Warszawa, Semper, 1993.

ZAJĄCZKOWSKI, STANISŁAW: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa. Geografia plemienna ziem polskich,* in: *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia t. I, Organizacja polityczna.* Poznań, PTPN, 1962. 73–109.o.

ZAKRZEWSKI, STANISŁAW: *Geneza narodowości polskiej,* in: „Ateneum Polskie"

1. Lwów, 1908.

Zakrzewski, Stanisław: *Zagadnienia historyczne.* t. 2. (1905) Lwów, 1936.

Zientara, Benedykt: *Nationale Strukturen des Mittelalters. Ein Versuch zur Kritik der Terminologie des Nationalbewußtseins unter besonderer Berücksichtigung osteuropäischer Literatur,* in: „Saeculum" 32. (1981) 301–316.o.

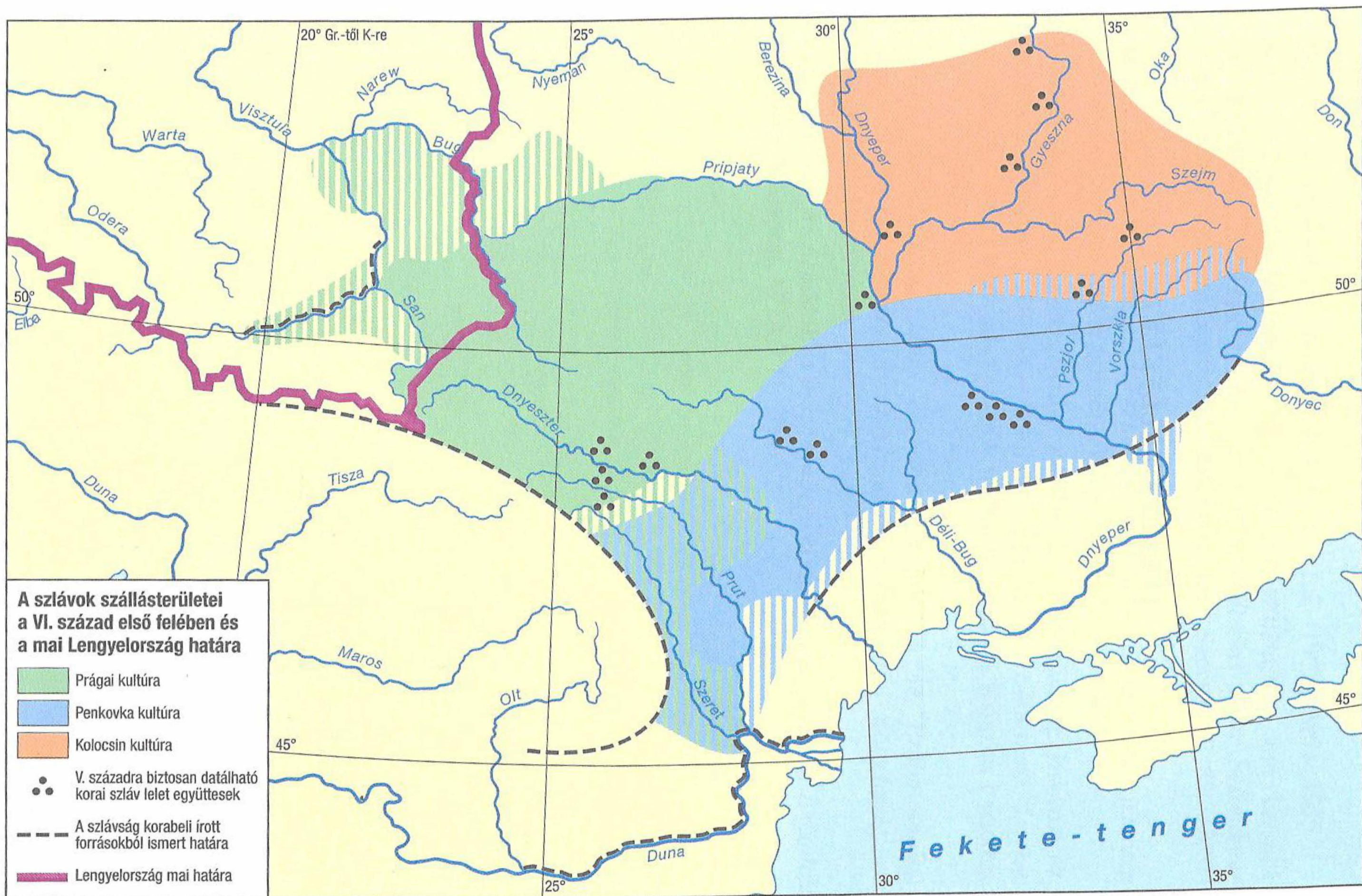
Zientara, Benedykt: *Nemzettudat a középkori Nyugat-Európában. A jelenség felbukkanása és működési formái.* „Világtörténet" 1984/4.

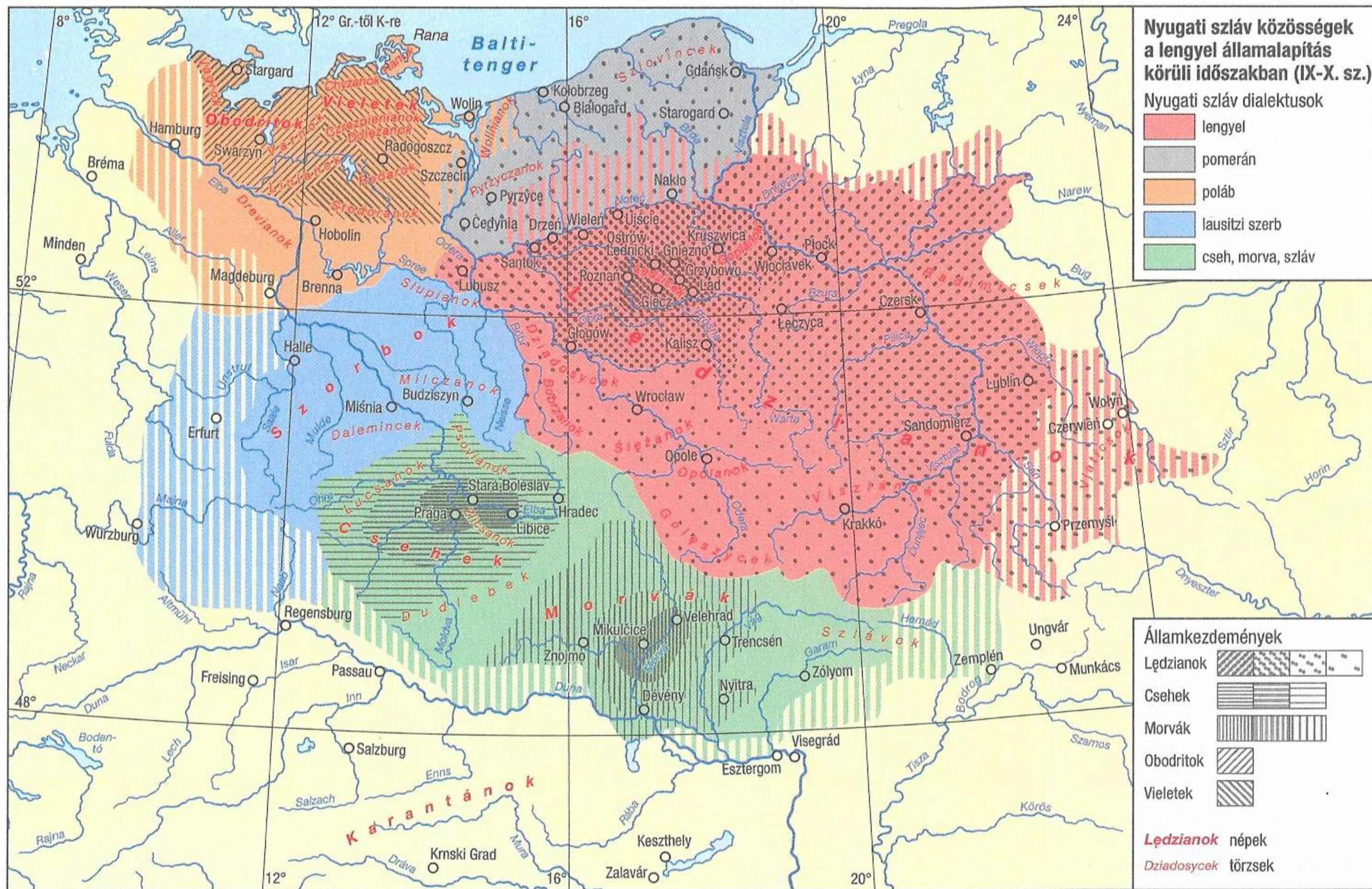
Zientara, Benedykt: *Społeczeństwo polskie X–XII wieku,* in: Ihnatowicz, Ireneusz –Mączak, Antoni – zientara, Benedykt – Żarnowski, Janusz: *Społeczeństwo polskie od X do XX wieku.* Warszawa, Książka i wiedza, 1996. 37–88.o.

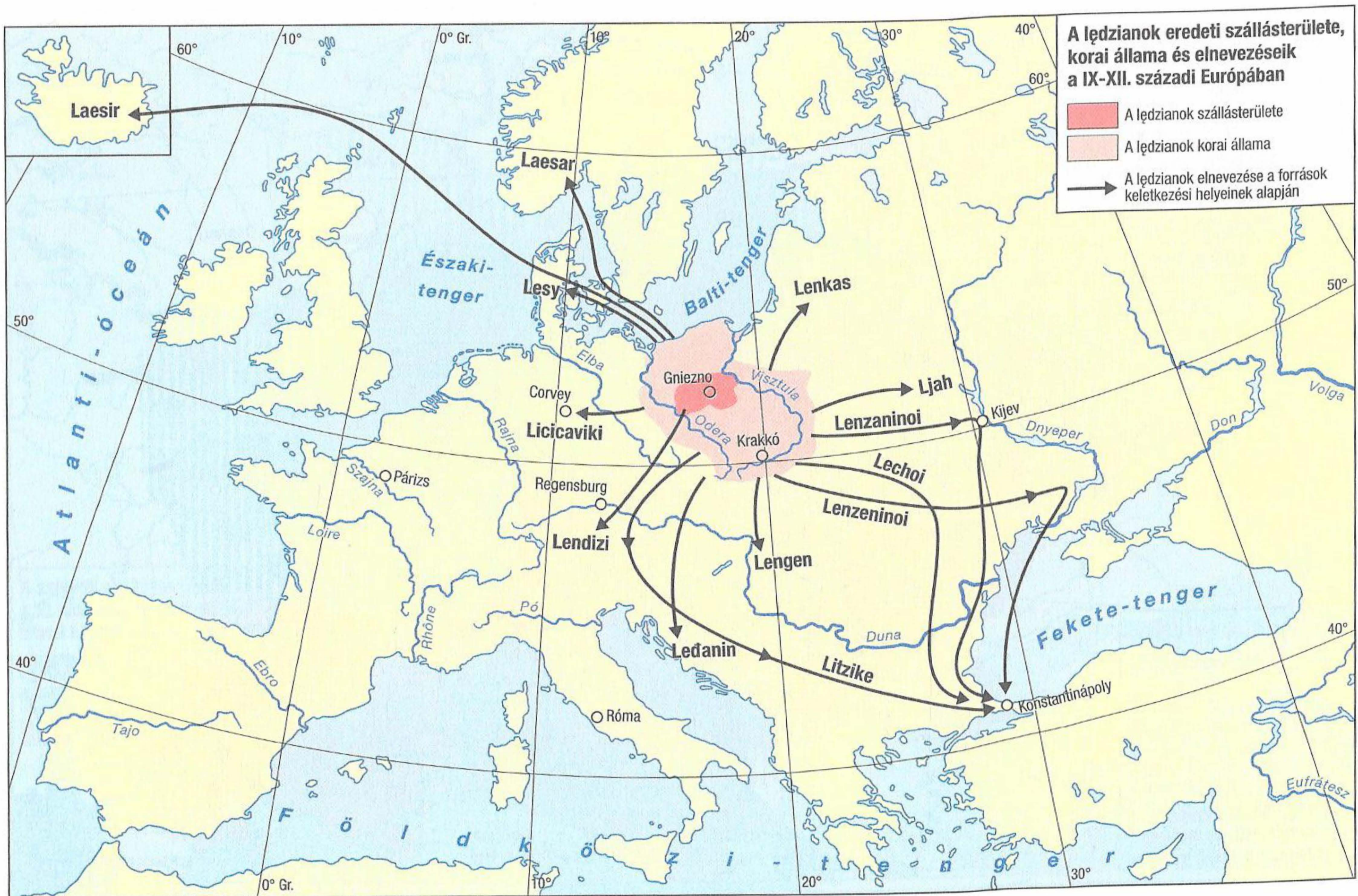
Zientara, Benedykt: *Struktury narodowe średniowieczne. Próba analizy terminologii przedkapitalistycznych form świadomości narodowej,* in: „Kwartalnik Historyczny" 84. (1977) 287–309.o.

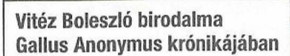
Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik: a királynéi intézmény az Árpádok korában.* Budapest, MTA TTI, 2005.

TÉRKÉPKMELLÉKLET

20° Gr.-től K-re
25°
30°
35°
50°
45°
Visztula
Narew
Warta
Odera
Bug
Nyeman
Berezina
Dnyeper
Gyeszna
Oka
Don
Pripjaty
Szejm
San
Elba
Dnyeszter
Pszjol
Vorszkla
Donyec
Tisza
Duna
Maros
Olt
Prut
Szeret
Déli-Bug
Dnyeper
Duna
Fekete-tenger
A szlávok szállásterületei a VI. század első felében és a mai Lengyelország határa
Prágai kultúra
Penkovka kultúra
Kolocsin kultúra
V. századra biztosan datálható korai szláv lelet együttesek
A szlávság korabeli írott forrásokból ismert határa
Lengyelország mai határa

Nyugati szláv közösségek a lengyel államalapítás körüli időszakban (IX-X. sz.)
Nyugati szláv dialektusok
lengyel
pomerán
poláb
lausitzi szerb
cseh, morva, szláv
Államkezdemények
Lędzianok
Csehek
Morvák
Obodritok
Vieletek
Lędzianok népek
Dziadosycek törzsek
Balti-tenger
Rana
Stargard
Hamburg
Bréma
Minden
Magdeburg
Brenna
Hobolin
Swarzyn
Radogoszcz
Szczecin
Wolin
Kołobrzeg
Białogard
Gdańsk
Starogard
Pyrzyce
Cedynia
Drzeń
Wieleń
Ujście
Nakło
Santok
Lubusz
Ostrów Lednicki
Gniezno
Kruszwica
Poznań
Grzybowo
Ląd
Giecz
Włocławek
Płock
Czersk
Łęczyca
Głogów
Kalisz
Wrocław
Opole
Lublin
Sandomierz
Wołyń
Czerwień
Przemyśl
Krakkó
Halle
Erfurt
Miśnia
Budziszyn
Würzburg
Regensburg
Stará Boleslav
Prága
Libice
Hradec
Velehrad
Mikulčice
Znojmo
Trencsén
Zólyom
Nyitra
Dévény
Passau
Freising
Salzburg
Krnski Grad
Zalavár
Keszthely
Esztergom
Visegrád
Zemplén
Ungvár
Munkács
Obodritok
Vieletek
Chyżanok
Ranok
Czrezpienianok
Dolężanok
Linianok
Redarok
Stodoranok
Drevianok
Varnok
Wolinianok
Pyrzyczanok
Szlovincek
Stupianok
Szorbok
Milczanok
Daleminczek
Lędzianok
Dziadosycek
Bobrzanok
Ślężanok
Opolanok
Golęszycek
Visztlanok
Radimicsek
Csehek
Lucsanok
Zlicsanok
Psovianok
Dudlebek
Morvák
Szlávok
Karantánok
Elba
Odera
Visztula
Duna
Warta
Noteć
Bug
Narew
Pilica
Bzura
Wieprz
San
Dunajec
Saale
Mulde
Spree
Bóbr
Neisse
Ohře
Morava
Vág
Garam
Hernád
Bodrog
Tisza
Szamos
Körös
Dráva
Mura
Rába
Enns
Inn
Isar
Lech
Salzach
Neckar
Rajna
Majna
Fulda
Weser
Aller
Leine
Unstrut
Altmühl
Naab
Moldva
Dnyeszter
Horin
Sztir
Pregola
Łyna
Nyeman
Boden-tó
8°
12° Gr.-től K-re
16°
20°
24°
12°
16°
20°
52°
48°

A lędzianok eredeti szállásterülete, korai állama és elnevezéseik a IX-XII. századi Európában
A lędzianok szállásterülete
A lędzianok korai állama
A lędzianok elnevezése a források keletkezési helyeinek alapján
Laesir
Laesar
Lesy
Lenkas
Ljah
Lenzaninoi
Lechoi
Lenzeninoi
Lengen
Lendizi
Licicaviki
Leďanin
Litzike
Gniezno
Krakkó
Corvey
Kijev
Regensburg
Párizs
Róma
Konstantinápoly
Északi-tenger
Balti-tenger
Atlanti-óceán
Fekete-tenger
Földközi-tenger
Elba
Odera
Visztula
Rajna
Szajna
Loire
Rhône
Pó
Duna
Ebro
Tajo
Dnyeper
Don
Volga
Eufrátesz
60°
50°
40°
10°
0° Gr.
20°
30°

Vitéz Boleszló birodalma
Gallus Anonymus krónikájában

III. Lestko fiainak birtokai a Nagylengyelországi Krónikában

	Popiel		Przybisław és Odo
	Boleszló		Przemisław
	Kázmér		Cieszymir
	László		A többi fiú birtokai
	Jaksa	Hyla	folyómellék
	Wrocisław	●	város

12° Gr.-től K-re
16°
20°
24°
52°
48°
Balti-tenger
Rana
Szlezwik
Bukowiec
Wyszomierz
Iłów
Roztoki
Lubowo
Szweryn
Brema
Bardwik
Łunie
Międzyborze
Dalej
Zgorzelec
Trawna
Suda
Warnawa
Rzeknica
Piana
Tolęża
Wkra
Hobola
Odera
Sprewa
Hyla
Elba
Aller
Leine
Weser
Unstrut
Saale
Mulde
Fulda
Majna
Ohre
Nelisse
Bóbr
Obra
Prosna
Warta
Noteć
Brda
Vandalus
Drwęca
Pregoła
Łyna
Biebrza
Narew
Nyeman
Bug
Bzura
Pilica
Wieprz
Prypiaty
San
Dunajec
Sztir
Dnyeszter
Prut
Hernád
Garam
Vág
Morva
Bodrog
Duna
Enns
Moldva
Tisza
Szamos

A lengyel-litván állam 1637-től a svéd „özönvíz” időszakáig
Lengyel Királyság
Litván Nagyfejedelemség
Porosz Hercegség
Kurföld
Lívföld
20° Gr.-től K-re
25°
30°
35°
55°
50°
15°
20°
25°
30°
35°
Balti-tenger
Riga
Moszkva
Volga
Lovaty
Oka
Don
Donyec
Wornie
Połock
Dvina
Witebsk
Dnyeper
Szmolenszk
Neris
Troki
Vilnius
Königsberg
Gdańsk
Malbork
Lidzbark
Mścisław
Minszk
Nyeman
Nowogródek
Berezina
Szczecin
Chełmno
Inowrocław
Berlin
Poznań
Brześć Kujawski
Płock
Bug
Drohiczyn
Brześć Litewski
Pripjaty
Odera
Warta
Visztula
Łęczyca
Varsó
Kalisz
Sieradz
Rawa
Czernihów
Głogów
Legnica
Wrocław
Elba
Drezda
Lublin
Gyeszna
Częstochowa
Sandomierz
San
Opole
Bełz
Łuck
Kijev
Perejaszlav
Praga
Krakkó
Moldva
Cieszyn
Lwów
Dnyeper
Lőcse
Eperjes
Kassa
Kamieniec-Podolski
Bracław
Déli-Bug
Kudak
Sicz
Duna
Nagyszombat
Chocim
Tisza
Prut
Dnyeszter
Bécs
Pozsony
Érsekújvár
Győr
Buda